
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

MÚLTUNK

Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének folyóirata

A tartalomból

1989.

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

MÚLTUNK

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1989·1-2

XXXIV. ÉVFOLYAM ★ BUDAPEST ★ 1989. ÁPRILIS

E számunk munkatársai

ÁGH ATTILA, a filozófiatudomány doktora, a PI tudományos tanácsadója; BARÁTH MAGDOLNA, a PI gyakornoka; BENKE JÓZSEF kandidátus, egyetemi docens (Pécsi Orvostudományi Egyetem); BENKŐ PÉTER kandidátus, egyetemi docens (Politikai Főiskola); JEMNITZ JÁNOS, a történettudomány doktora, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója; KOZÁRY ANDREA, a PI tudományos segédmunkatársa; NÉMETH ISTVÁN kandidátus, egyetemi docens (Politikai Főiskola); PINTÉR ISTVÁN, a történettudomány doktora, a PI tudományos tanácsadója; SÁGVÁRI ÁGNES kandidátus, ny. levéltári igazgató; SZABÓ ANNAMÁRIA, a PI tudományos segédmunkatársa; TÓTH ISTVÁN kandidátus, egyetemi tanár (Politikai Főiskola); TOKODY GYULA, a történettudomány doktora, egyetemi tanár (Politikai Főiskola).

OLVASÓINKHOZ!

Folyóiratunk ez évtől a „Múltunk" nevet viseli. Bizonyára jó néhány olvasónk meglepődve látta az új címlapot, hiszen a Párttörténeti Közleményeket az elmúlt több mint három évtized alatt éppen a folyamatosság jellemezte. Nos ezen a későbbiekben sem kívánunk változtatni, úgy véljük azonban, hogy a folyóirat profilja lényegesen szélesebb területet ölel fel, mint a tematikát leszűkítően visszatükröző eddigi elnevezés. A folyóirat a szorosabb értelemben vett párttörténeti témákon kívül már hosszú ideje felöleli a teljes magyar munkásmozgalomtörténetet, a vele kapcsolatba került demokratikus mozgalmak múltját, a nemzetközi munkásmozgalom fő vonulatait, a magyar szocialista társadalmi rendszer történetét, elmélettörténeti-eszmetörténeti és módszertani témákat. Ugyanakkor a folyamatosság magában foglalja a folytonos korszerűségre, a megújulásra, a módosuló olvasói igények kielégítésére való törekvést is. A hangsúlyok eltolása, a tematikai arányok változtatása egyértelműen a történettudományban ma is vitatott, vagy kevéssé feltárt területeket célozza meg. Hogy melyek ezek? Elsősorban az elmúlt négy évtized magyar történelme, s ezen belül is az 1956-ot követő korszak kutatási eredményeinek publikálása, továbbá olyan nemzetközi témájú írások, melyek aktualitásuk miatt is elsőrendű fontosságúak a ma embere számára, itt Magyarországon. A marxizmus pozícióinak védelmét és az ideológiai tisztázódást, megújulást szem előtt tartva különösen fontos alaposan elemezni a szocializmusfelfogás történelmi változásait, újraértelmezni a klasszikusok elméleti megállapításait, gondolatait napjaink feladatainak szempontjából. E munkánkat, mint eddig is, annak tudatában végezzük, hogy a magyar munkásmozgalom mindenkor szorosan kötődött a nemzetközi munkásmozgalomhoz, ugyanakkor része, mégpedig szerves, elidegeníthetetlen része a nemzet történetének, fontos letéteményese, ereje a magyar progressziónak.

A jövő feladatai megoldásához nélkülözhetetlen múltunk, benne a mai események hátterének, gyökereinek, a valóság bonyolultságának megismerése. Erre a múltra utal az új, rövid elnevezés, amely egyben kifejezi, hogy a folyóirat változatlanul fenntartja történeti profilját. Mindennek remélhetőleg nem mond ellent, hogy a folyóiratot kiadó Párttörténeti Intézetet is elérő időleges anyagi gondok közepette ez évben kénytelenek vagyunk csökkenteni, ill. összevonni lapszámokat. Feladataink minél sikeresebb megoldása érdekében számítunk olvasóink támogatására, tanácsaira, megjegyzéseire.

Budapest, 1989. március

A szerkesztőség

– míg egyes népi írók a politika helyett a szellemi szférába való visszavonulást választották – néhányan, mint Féja Géza és Veres Péter, a fiatalabbak közül pedig Kovács Imre ismét a politika felé fordította a népi írókat és a velük tartók táborát, sőt felvetették egy új, egy radikális és nemzeti parasztpárt megalakításának gondolatát. Elsőként 1936 elején Féja Géza szólalt meg; a „Magyar Parasztpártot!" c. cikke a népiek folyóiratában, a *Válasz*ban jelent meg. Ebben a magyar parasztpártnak nem kevesebb szerepet szánt Közép-Kelet-Európában, mint amilyet „a francia szellem játszott egész Európa életében... az adott földdarab [Közép-Kelet-Európa – *T. I.–B. P.*] tökéletes társadalmi, állami és gazdasági szervezetét" kell megvalósítania.[1]

Nem sokkal azután, szintén a Válaszban, Veres Péter is közreadta véleményét egy magyar parasztpárt megalakításáról. Mindjárt a cikk elején előrebocsátotta, hogy szerinte az adott politikai helyzet és „az ehhez fűződő lélektani szituáció – depresszió van – nem alkalmas parasztpárt megalakításához. Féja Géza felhívása pusztába hangzó kiáltás." Hosszasan sorolta a pártalakítás legkülönfélébb akadályait, de végül is – mindezek ellenére – úgy vélte, hogy „legyen, ha tud lenni! Életet, mozgást jelentene a mai poshadás helyén." Ugyancsak szükségét látta a parasztpárt létrehozásának Kovács Imre, aki szerint az csakis az agrárproletariátus és a törpebirtokosok pártja lehet.[2]

Veres Péter e témáról a *Gondolat* c. féllegális kommunista folyóiratban a munkás–paraszt szövetségről indított ankét bevezetőjeként is írt cikket. Ezt, és Féja Gézának a két dolgozó osztály együttműködésének szükségességéről írott sorait nem hagyhatták szó nélkül a szociáldemokraták. Magáról a pártalakítás tervéről nyilatkoztak a kisgazdapárt egyes vezetői és neves polgári publicisták is. A Féja és Veres Péter által felvetett kérdésekről kibontakozott sajtóvita, valamint az érdekelt politikai pártok véleményei arra vallanak, hogy nagyon fontos problémák kerültek felszínre.[3]

A Nemzeti Parasztpárt előtörténetében döntő szerepet játszott a Márciusi Front, amelyet kommunisták és népi írók alakítottak meg, 1937 elején. Színre lépését (március 15.) követően igen rövid idő alatt, a vártnál gyorsabban, az ország közvéleményét is befolyásoló nagyhatású szellemi és jelentékeny politikai erő lett. A népi írók közreműködése a front létrehozásában, határozott kiállásuk a demokrácia mellett, a háború és a fasizmus ellen, valamint a megfélemlítésükre indított hajsza a mozgalomnak társadalmi méretű hatást adott. A Már-

---

[1] *Féja Géza:* Magyar Parasztpártot! Válasz, 1936. 1. sz. 1., 3., 5–6. o. (Eredeti kiemelés.)

[2] *Veres Péter:* Legyen-e magyar parasztpárt? Válasz, 1936. 3. sz. 139–145. o.; *Kovács Imre:* A földreform útja. Uo. 623. o.

[3] *Pintér István:* A Márciusi Front. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 54. o. – A parasztpártalapítás kérdésével foglalkozó fontosabb cikkek: A parasztság körül. Szocializmus, 1936. 2. sz.; *Tamássy György:* Magyar Parasztpárt. Uo.; *Simándy Pál:* Parasztpártot – de kikből? Magyarország, 1936. február 9.; *Féja Géza:* Alakítsunk-e magyar parasztpártot? Uo. 1936. február 11.; *Matolcsy Mátyás:* Magyar parasztpártot! Válasz, 1936. 2. sz.; *Tamássy György:* Még egyszer a magyar parasztpárt. Szocializmus, 1936. 3. sz.; *Nagy Ferenc:* Van-e szükség új parasztpártra? Független Kisgazda, 1936. március 15.

ciusi Front nélkülük nemcsak jelentéktelen kísérlet maradt volna és nemcsak hogy nem keltett volna oly nagy visszhangot az országban és a határokon túl is, hanem mint népfront létre sem jöhetett volna. Ugyanakkor egyes szerzők azon véleményével sem tudtunk egyetérteni, amelyek tagadják a front létrehozásában és funkcionálásában a kommunisták fontos és közvetlen szerepét. A Márciusi Frontban részt vevő két politikai irányzat egyformán nélkülözhetetlen volt, a vezető erő meghatározása körüli viták pedig csak tendenciózus politikai célokat, presztízsszempontokat szolgálnak.[4]

A front létrehozásában és irányításában az a Kovács Imre vállalta a legnagyobb részt, aki a Nemzeti Parasztpárt megalakításának is a legaktívabb élharcosa és a párt tényleges vezetője a felszabadulás előtt, majd a népi demokratikus átalakulás idején a parasztpárti jobbszárny vezéralakja. Ezt nemcsak későbbi emigráns társai hangoztatták, hanem egykori legjelentősebb kommunista partnere, Donáth Ferenc, sőt pártalapító társa és későbbi nagy ellenfele, Erdei Ferenc is.[5]

Amikor 1937 nyarán kiéleződött a vita arról, hogy a Márciusi Front szellemi vagy pedig politikai mozgalom legyen-e, Kovács Imre élére állt annak a – népiek táborán belül kisebbségi – csoportnak, amely a politikai jelleg elsődlegességét, sőt a párttá alakulás szükségességét hangoztatta, majd követelte. A front értelmét abban látta, hogy nem pusztán meghirdet egy radikális politikai programot, hanem mindent elkövet annak megvalósítása érdekében, ami csak politikai eszközökkel érhető el. 1937. őszi vidéki útjain igyekezett megnyerni a parasztokat a politikai cselekvés ügyének. A fronthoz híveket toborozva kísérelte meg a szegényparasztságot pártba szervezni. Nem egy helyen a kisgazdapárt, illetve a szociáldemokrata párt helyi képviselőinek a támogatását akarta elérni és e pártok helyi szervezeteit a leendő új parasztpártba beépíteni. Kovács törekvéseit elsősorban Erdei Ferenc támogatta, majd később Darvas József és Szabó Pál is, időnként Illyés Gyula és Veres Péter szintén helyeselte a politikai fellépést, illetve a Márciusi Front kiszélesítését.[6]

A politikai mozgalom szükségességét a leghatározottabban – Kovács Imre mellett – Erdei Ferenc fogalmazta meg a Válaszban megjelent nagy hatású cikkében, melyben igényes értékelését adta a fennálló politikai rendszernek. Mondanivalóját a következőkben sommázta: „*Azt követeli meg a tiszta szándékú*

---

[4] Vö.: *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945. (Ötödik, átdolgozott kiadás.) Kossuth Könyvkiadó, 1965. 64. o.; *Pintér István:* i. m. 86. o.; *Salamon Konrád:* Márciusi Front. Akadémiai Kiadó, 1980. 31. o.; *Borbándi Gyula:* A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék. Püski, New York, 1983. 249. o.; *Kovács Imre:* A népi irodalom hőskora. Új Látóhatár, 1958. 2–3. sz. 90. o.

[5] A Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PI Archívum.) 867. f. 1/e-36. III. Erdei Ferenc visszaemlékezése. 8. 1.; Uo. 1/d-3. Donáth Ferenc: Emlékek a Márciusi Front Mozgalomról. 6. 1.

[6] *Borbándi Gyula:* i. m. 259., 263. o.; *Pintér István:* i. m. 91., 94. o.; *Kállai Gyula:* Életem törvénye. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 504. o.; PI Archívum. 867. f. 1/d-3. 12. 1.; Uo. 1/e-36 III. 10. 1.; Uo. 2/h-182. Haraszti Sándor visszaemlékezése. 45. 1.

magyar írótól a szabadság politikája, hogy ne a több és nagyobb szabadságnak az illúzióját táplálja, mert ez veszedelmes önáltatás, hanem azzal éljen, ami valóságosan a birtokában van és azt fordítsa arra, ami a nagyobb szabadság útján valóban fontos és jelentékeny. Segítse elő a politikai mozgalomnak a keletkezését és erősödését, amely a szabadság megépítését célozza, egyszóval legyen politikus és ne illiziókat, hanem politikai mozgalmat erősítsen."[7]

A szellemi vagy politikai mozgalommal kapcsolatos vitában sajátos helyet foglalt el Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt felszabadulás utáni elnöke. Helyzete ellentmondásos, mert nem állt ki egyértelműen és következetesen egyik álláspont mellett sem, így a róla szóló munkák is sokszínűek. A leginkább valósághű képet róla Borbándi Gyula alkotta. Veres Pétert egyrészt gyakorlati meggondolások vezették, idegenkedett a „napi politika" visszásságaitól. A korszak politikája, a „nagypolitika" a hivatásos politikusok – köztük az ellenzékiek – kicsinyes, kortesszintű huzakodását jelentette, politizálásuk kávéházi intrikáktól volt terhes. Mindezek sértették az ő erkölcsi érzékét, puritanizmusát, s nem egészen alaptalanul tartott attól, hogy a mozgalom elposványosodik, ha belebonyolódik a napi politikába. S ha a népi mozgalom pártként lépne fel, meggyengítené az ellenzéki pártokat, elsősorban a kisgazdapártot és a szociáldemokrata pártot. Egy új parasztpárt szerinte természetesen csak az előbbiektől vonna el tagokat és szavazatokat. Arra nemigen gondolt, hogy az új párt nemzeti jellege megakadályozná a demokratikus pártokból kiábrándultak egy részének a szélsőjobboldal (nyilas- és kaszáskeresztesek) felé áramlását, sőt esetleg még ez utóbbiaktól el is vonna megtévesztett szegényparasztokat, mint ahogy az a felszabadulás után – nem kis késéssel – megtörtént.

A Márciusi Frontból alakuló pártnak tömegekre, szavazóbázisra lett volna szüksége a parlamentbe való bejutáshoz. Veres Péter ezt alapfeltételnek tartotta, mert parlamenti védelem nélkül a párt egész politikai tevékenységének nem lett volna értelme, eredménye. Ezt ő – szó szerint – saját bőrén is érezte. Azt a néhány száz diákot, akik a Márciusi Front körül gyülekeztek, nem tartotta alkalmasnak arra, hogy az adott helyzetben létrehozzon és fenntartson egy tömegpártot. Nem bízott az írókban sem, mint politikai vezetőkben. Más vélemények szerint többnyire azért ellenezte a pártalapítást, mert neki már volt pártja – 1944-ig díjfizető tagja volt a szociáldemokrata pártnak. A szociáldemokrata vezetéssel azonban újból és újból ellentétei támadtak, egyrészt nézetei, másrészt a fentebb említett okok miatt. Gyakori az a vélemény, hogy Veres Pétert és a hozzá közelállókat elsősorban a rájuk nehezedő politikai nyomás és csak másodsorban a politikai felfogásuk késztette a szellemi mozgalom keretei között maradás hangoztatására. Úgy véljük, ilyen sorrendet nem szabad felállítani, a két tényező hozzávetőleg egyenlő mértékben hatott.

---

[7] PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 10–11. 1.; *Erdei Ferenc:* A szabadság politikája. Válasz, 1937. 721. o. – A cikket jellemzi *Salamon Konrád:* i. m. 132–134. o.

A két véleményalkotó tábor közti vita persze élesebb volt, mint tényleges ellentétük, minthogy Veres Péterék általában támogatták a politikai akciókat, Erdei és Kovács pedig részt vettek a szellemi mozgalomban is.[8]

A szellemi mozgalom mellett foglalt állást a népi írók közül Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és többnyire Illyés Gyula. Féja Géza 1936-ban még lelkesen kiállt a politikai mozgalom mellett, sőt pártalakítást javasolt. A Márciusi Front idején azonban fokozatosan a „szellemiek" táborának hangadója lett, majd jobbratolódott, egészen a kormánypártig, melyben publicisztikai szerepet vállalt. Szabó Pál, aki tulajdonképpen nem is igen vett részt a Márciusi Front akcióiban és a kisgazdapárt tagja, sőt egyik alelnöke volt, 1938–1939-re eljutott a parasztpárt szükségességének felismeréséig. Darvas József pedig a kommunisták felfogásának változásaihoz hasonlóan ingadozott. A szellemi mozgalom pártján jórészt az idősebb generáció képviselői álltak, akik az 1930–1940-es évek fordulóján többnyire jobbratolódtak, a politikai aktivitás és a pártalakítás felé pedig inkább a fiatalabbak húztak, akik egyben a mozgalom balszárnyát is képezték.[9]

A kommunista párt álláspontja 1937-ben a következő évekhez képest eléggé egyértelmű volt. A kezdeti viták után a párt vezetőségében azt az álláspontot fogadták el, hogy a Márciusi Front ne csak elsősorban politikai szervezet legyen, hanem alakuljon át önálló parasztpárttá. Attól tartottak ugyanis, hogy a szellemi mozgalom hívei esetleg jobbra húzzák a frontot, amelyet belső ellentmondásai szétfeszítenének és résztvevőinek többsége a kisgazdapártban vagy más pártokban szívódna fel. Viszont egy radikális parasztpárt mégis folytatója lehet a demokratikus követeléseknek. Amikor a kommunista pártban tisztázódott a front politikai arculata és testet öltött az elhatározás, hogy népfrontszervezet legyen, a kommunisták feladták a párttá alakulás gondolatát és a politikai mozgalom, azaz a demokratikus erőket összefogó és mozgósító szervezeti forma mellett törtek lándzsát. A szélsőjobboldal előretörése idején attól is tartottak, hogy egy új parasztpárt megalakítását a kisgazdapárt demokratikus fejlődése sínylené meg, mivel az új párt magához vonzaná a falusi radikális elemeket a kisgazdapártból is. 1937–1938 fordulóján új parasztpárt megalakítását csak akkor tartották szükségesnek, ha a kisgazdapártban az ellentétek szakításig feszülnének. Korábban is többek között azért látták szükségét az új párt megalakításának, mert nőtt az elégedetlenség Eckhardt Tibor kisgazdapárti vezetővel és egyáltalán a pártvezetéssel szemben.[10]

---

[8] *Borbándi Gyula:* i. m. 258–259. o.; PI Archívum. 867. f. 1/d-3. 12. 1.; *Veres Péter:* Márciusi Front, parasztpárt és egyebek. Magyar Élet, 1941. 4. sz. 14–15. o.

[9] *Borbándi Gyula:* i. m. 258–259. o.; *Kállai Gyula (Révai József):* Népiség, demokrácia, szocializmus. Budapest 1943. 97. o.; *Pintér István:* i. m. 90–93. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 10–11. 1.

[10] *Salamon Konrád:* i. m. 123–124., 139. o.; *Lengyel Klára:* A Nemzeti Parasztpárt megalakulásának körülményeiről (1938. április – 1939. szeptember). Politikai Főiskola Évkönyve, Franklin Nyomda, 1970. 167–168., 171. o.; *Lengyel Klára:* Politikai irányzatok Magyarországon 1938–1939-ben. Tájékoztató, 1971. 2. sz. 105–106. o.

A Márciusi Front kommunista aktivistái közül Donáth Ferenc és Béki Ernő konkrét lépéseket is tettek a parasztpárt megalakítása érdekében. 1937 nyarán körutat tettek az Alföldön, meglátogatva kommunista és más demokrata személyeket. A felkeresettek közt volt Makón Erdei Ferenc is, akivel gyorsan megegyezésre jutottak. Tájékoztatták őt arról, hogy elő akarnak segíteni „valami országos mozgást". Erdei ettől fogva „ezen a vonalon" politizált. A két kommunista utazásának célja – Béki szerint – a Nemzeti Parasztpárt megalakításának előkészítése volt. Más források nem erősítik meg e véleményt, de tény, hogy az októberi makói találkozón többen újra felvetették a pártalakítás gondolatát.[11]

A Márciusi Front aktivistái által 1937. október 2–3-án megrendezett makói tajálkozón részt vettek a parasztpárt majdani vezetői közül Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre, Veres Péter, Darvas József és Bibó István, közülük négyet (Bibót és Darvast kivéve) Féja Gézával együtt megválasztották a front öttagú vezetőségének. Ekkor ismét felmerült a mozgalom párttá alakításának kérdése. Kovács és Erdei szorgalmazták ezt elsősorban, támogatta törekvésüket Darvas is, a politikai cselekvés fontosságát hangsúlyozva. A jelenlevő parasztképviselők (pl. Takács Ferenc) szintén hajlottak a pártalapításra, azonban Féja, Illyés és főként Veres Péter a szellemi mozgalomnál való megmaradást hangsúlyozták. A pártalakítást ekkor a kommunista Donáth Ferenc is ellenezte, de nem a szellemi mozgalom támogatása miatt, hanem egy politikai népfront létrehozása okán, melynek tagjai különböző pártbeliek lennének! A vita során „tökéletesen" összeütközött a két tábor, ezért is született Makón egy „hibrid" kiáltvány. Az egységet nem sikerült helyreállítani, ami a mozgalom résztvevőiben bizonyos fokú csalódást okozott. A márciusi frontbeli demonstrációk résztvevőinek egy része a továbbiakban is kifejezetten követelte, hogy alakítsa meg „ez a nemzedék a maga pártját, a magyar nép pártját".[12]

A Márciusi Fronton belül 1937 folyamán differenciálódás ment végbe, és 1938 elejére megerősödött a baloldal. Ez utóbbiban a pesti kommunista résztvevők és a front debreceni csoportjának (túlnyomórészt kommunisták) aktivizálódása játszott szerepet. A baloldal 1938 márciusára túlsúlyba is jutott, melynek következménye az 1937-esnél radikálisabb új program lett. Közeledve egy újabb március 15-éhez számot kellett vetni a mozgalom egyéves tevékenységével, s a fokozódó üldöztetések és fasiszta nyomás miatt megváltozott helyzetben várható sorsával. A népiek táborán belül Erdei és Kovács továbbra is a politikai cselekvést szorgalmazták, ami ekkor már csak úgy volt elképzelhető, ha párttá alakulnak vagy beolvadnak egy politikai pártba. Féja Géza és Illyés Gyula, mivel nem látták értelmét és lehetőségét, továbbra is elutasították a közvetlen politizálást. Ugyanakkor egyes jelek szerint Féja a kisgazdapárthoz

---

[11] PI Archívum. 867. f. 1/b-267. I. Béki Ernő önéletrajza. 3. 1.; Uo. 1/e-36. 10–11. 1.

[12] PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 10–11. l.; *K. Nagy Magda:* A Válasz. Tanulmány. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. 222. o.; *Papp Zoltán:* „...ennek a korszaknak a múzsája és médiuma maga lesz..." Adalékok Erdei Ferenc életútjához. Forrás, 1988. 1. sz. 48–49. o.

igyekezett közelíteni a mozgalmat. Egyik beszédében Eckhardt Tibor kisgazdavezér követésére szólított fel.[13]

Veres Péter még mindig a napi politikában való részvétel ellen foglalt állást. A front programjának újrafogalmazását is erősen ellenezte, mert szerinte ez csak lejáratná a mozgalmat, hisz a réginél úgysem tudnának többet mondani. Számítva azonban arra az eshetőségre, hogyha a programmegújítás élharcosa, Erdei mindenképpen ragaszkodik elképzeléséhez kijelentette, ez esetben ő sem ellenzi, nehogy bomlást idézzen elő a népiek táborában. Erdeit viszont felszólította, hogy politikai ambícióit vigye a kisgazdapártba. De Veres Péter álláspontja lassan újból módosulni látszott, amikor azt javasolta, hogy egy, a mozgalom komolyságát megkérdőjelező új program helyett a választójog meghamisítása elleni tiltakozással hassanak a politikára. Általános célként határozta meg, hogy a népiek gondolataikat vigyék át az irodalom területéről a politikába, s termékenyítsék meg azt, hogy a politikai életben „üzletemberek és demagógok helyett vezéreket" lásson a nép. Mindezek eredményeképpen a továbbfejlesztett programban kijelentették, hogy nem alakulnak párttá, de politikai mozgalommá akarnak fejlődni, minthogy politikai tevékenységük nem ölthet pillanatnyilag más formát.

Alighogy meghirdették 1938. március 15-én a megújított programot, a mozgalom bomlásnak indult és viszonylag rövid idő alatt szét is esett. A Márciusi Front megszűnését a belpolitikai okok és a külső tényezők (Anschluss. 1938. március 13.) mellett a mozgalom vezetőinek növekvő elvi-politikai ellentétei is előidézték. Az 1937–1938 fordulóján kialakult belső polarizáció, a baloldal megerősödése ellenére, márciustól a felbomlás irányába hatott. Veres Péter előérzete igazolódni látszott, egy mégoly baloldali program sem erősítette a mozgalmat, sőt, a megszűnés nyitányával esett időben egybe. A front munkáját még egy ideig szervezték a kommunisták, de már 1938 elején – felismerve a mozgalom szétesésének közeliségét – javasolták a mozgalom párttá alakítását, hogy megakadályozzák a jobbratolódó személyeknek a kisgazdapártba való belépését. A pártalapításra azonban 1938 folyamán nem kínálkozott lehetőség.[14]

Még ellentmondásosabban alakult a Márciusi Front viszonya a szociáldemokrata párttal. A mozgalom létrejöttét a szervezett ipari munkásság lelkesen fogadta, sőt – Veres Péter szerint csak ők fogadták lelkesen. A front debreceni csoportja összeköttetést teremtett az ismét újjáéledő baloldali szociáldemokrata csoporttal, amelyben a szervezeti kapcsolatnál is erősebbnek bizonyult az eszmei hatás. A szociáldemokrata vezetés eleinte minden tekintetben pozitívan viszonyult a mozgalomhoz, széles körű publicitást biztosított a front írásos termékeinek és fórumot különböző megmozdulásainak. Még 1938. már-

---

[13] A parasztpolitika jelentőségéről beszélt Eckhardt Tibor a falukutató írók vacsoráján. (L.: Független Kisgazda, 1938. április 10. 11. o.) A Márciusi Front debreceni csoportjáról l. részletesen: *Tóth Pál Péter:* Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig. Akadémiai Kiadó, 1983.

[14] *Lengyel Klára:* A Nemzeti Parasztpárt megalakulásának körülményeiről... 167–168., 171. o.

cius végén is egy országos vezetőségi ülésen határozatként rögzítették, hogy bizalommal tekintenek a frontra, mert benne szövetségest látnak a szélsőjobboldal ellen és mert programja a legközelebb áll a legális munkáspártéhoz. Kijelentették, nemcsak szimpátiával kísérik a népiek mozgalmát, de a továbbiakban is igyekeznek segítségükre lenni.[15]

A népiek hatása a tiszántúli szociáldemokrata szervezetekre azonban azzal a következménnyel járt, hogy a párt vezetősége egyre kevésbé nézte jó szemmel a Márciusi Front vidéki szervezkedését. A tiszántúli helyi szervezetek nyugtalankodni kezdtek Kovács Imre 1937. őszi agitációs körútja láttán és jelentették, hogy Kovács radikális parasztpártot készül szervezni. A pártvezetőség 1938 elejére már konkrét értesülésekhez jutott arról is, hogy a népiek egyes képviselői a falusi szocialista szervezetek vezetőit, köztük Takács Ferencet, a párt tiszántúli titkárát – aki részt vett a makói találkozón – a fronthoz, illetve parasztpárt létrehozása esetén az ahhoz való csatlakozásra szólították fel. A front hatása egyre jobban aggasztotta a pártvezetést, s bár továbbra sem zárkóztak el dokumentumainak, állásfoglalásainak közlésétől, egyre óvatosabbak lettek hivatalos támogatásában. A pártvezetés ellenszenve különösen akkor erősödött, amikor főleg a tiszántúli helyi szervezetek és szakszervezeti csoportok tagjai csatlakoztak a front által kezdeményezett akciókhoz, illetve helyeselték, sőt sürgették őket. A szociáldemokrata párt vezetőinek azonban egy rivális parasztpártalakulás miatti aggodalma 1938-ban, sőt valójában egészen a felszabadulásig indokolatlan volt.[16]

A szociáldemokrata párt mellett a Független Kisgazdapárt lehetett volna a Márciusi Front másik szövetségese. A kisgazdapárt a korabeli legális pártok közül a legközelebb állt a parasztság széles rétegeihez, s közülük is a legharcosabb csoportokat tudhatta maga mögött, akár mint párttagokat, akár mint választókat. A népi írók munkásságát rokonszenvvel fogadták, saját eszményeik visszatükrözését látták a mozgalomban. A kisgazdapárt egyetértett a szociáldemokratákkal és más németellenes politikusokkal abban a kérdésben, hogy a front maradjon szellemi mozgalom, s ha helyeselték is egyes politikai megmozdulásaikat, támogatásukat csak abban az esetben tartották elképzelhetőnek, ha a népiek belépnek a pártba. A népfrontgondolatra a kisgazdák nem figyeltek oda, föl sem merült bennük semmiféle, a demokratikus erőket tömörítő szövetség lehetősége. Csak 1938 tavaszán, amikor elszenvedték első súlyos vereségüket az előretörő szélsőjobboldaltól, élénkült meg a párt és a front néhány résztvevőjének kapcsolata. Ebben közrejátszott az is, hogy az utóbbiak, látva a front szétesését, megpróbálták a kisgazdapárton belül folytatni tevékenységüket.[17]

---

[15] PI Archívum. 651. f. 4/474. ő. e. 6., 8. 1.; *Pintér István:* A Szociáldemokrata Párt története. 1933–1944. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 171. o.

[16] PI Archívum. 867. f. 1/p-211. Pollner György visszaemlékezése. 2–3. 1.

[17] *Ságvári Ágnes:* Népfront és koalíció Magyarországon 1936–1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 58–59. o.

Pártalapítás 1939-ben

A Nemzeti Parasztpárt közvetlen előzményei között a legfontosabb a *Szabad Szó* c. hetilap megszerzése volt.

A Márciusi Front működését az ellenforradalmi rendszernek többek között azzal sikerült lehetetlenné tennie, hogy megfosztotta addigi sajtójától. A Válasz c. folyóirat megszűnése után a front aktivistái úgy tervezték, hogy a Szabó Pál által szerkesztett *Kelet Népé*ben dolgoznak tovább, tömörítve a népi írók balszárnyát. A kísérlet azonban nem vezetett eredményre. A népieknek – mint országos jelentőségű mozgalomnak – már régóta szüksége lett volna egy napilapra is, amit azonban nem sikerült megteremteniük. Viszont 1938 végén adódott egy lehetőség: az 1899 óta megjelenő és jelentős számú előfizetővel rendelkező Szabad Szót alapító tulajdonosa, az ekkor már csak népieskedő Mezőfi Vilmos az új sajtó- és zsidótörvények miatt kénytelen volt eladni. Féja Géza rögtön tárgyalni kezdett vele a lap átvételéről, ő azonban épp a Márciusi Frontban kifejtett tevékenysége miatt nem kapott lapengedélyt. Ekkor Szabó Pált beszélte rá, aki még politikailag „megbízható" volt, minthogy érdemi kapcsolatban nem állt a fronttal, hogy vállalja el a hetilap szerkesztését, illetve a kiadótulajdonos feladatát. Az engedély megszerzésében két kisgazdapárti vezető Eckhardt Tibor és Tildy Zoltán mellett főként Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár segédkezett, aki felesége, Tüdős Klára szociográfus révén közeli kapcsolatban állt Szabó Pállal. Rajtuk kívül (Bisztrai) Farkas Ferenc és Kovács Imre tevékenykedett a lap átvétele körül, aminek során a legnagyobb gondot annak a 70 000 pengőnek az előteremtése okozta, amelyet Mezőfi kért. Végül beleegyezett, hogy az összeg nagyrészét csak egy év múltán kelljen kifizetni.[18]

Választ kíván, vajon miért engedélyezték néhány hónappal a Márciusi Front vezetői ellen kiadott vádirat után, hogy a népi írók által szerkesztett, 1938 tavaszán–nyarán megszűnésre kényszerített, s csak havonta megjelenő, jóval kisebb példányszámú sajtóorgánumok helyett decemberben a népi írók egy része – köztük az 1938. márciusi program aláírói közül is néhányan – olyan hetilap szerkesztését vegyék át, amely négy évtizede kiépített paraszti előfizetőtáborral rendelkezett. Ennek oka az uralkodó körökön belüli ellentétekben rejlett. Az 1938 májusában megalakult Imrédy-kormány révén az uralkodó osztály Bethlen Istvánhoz kapcsolódó konzervatív szárnya új pozíciókat szerzett. Bethlenék 1938 folyamán a kormányhatalom mellett egész sor politikai pozícióhoz jutottak, amelyekkel saját helyzetüket igyekeztek még tovább erősíteni. Előretörésükhöz értelmiségi és paraszti csoportokat kívántak megnyerni. Bethlen konzervatív bázisa félt a szélsőjobboldal megerősödésétől, Német-

[18] *Salamon Konrád:* A Szabad Szó és a Nemzeti Parasztpárt indulása. Új Forrás, 1984. 3. sz. 66. o.; *Szabó Pál:* Minden kör bezárul. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968. 17. o.; *Szijgyártó István:* Sipos Gyula. Akadémiai Kiadó, 1983. 37. o.

ország fokozódó befolyásától, így konzervativizmusuk, objektívan, progresszív szerepet játszott a fasizmus elleni harcban. Az Imrédy-kormány két konzervatív miniszterének, Teleki Pálnak és Keresztes-Fischer Ferencnek – a miniszterelnökség (Zsindely Ferenc) mellett – minden bizonnyal közük volt a népi írók lapengedélyezési kérelmének jóváhagyásához. Ugyanakkor a rendelkezésre álló adatokból arra is következtethetünk, hogy az 1938 végén már szélsőjobboldalivá vált Imrédy Béla azért járult hozzá a Szabad Szó átvételéhez, mert Szabó Pál és Kovács Imre a miniszterelnökkel szimpatizáló megjegyzéseket tettek, s átmenetileg újból felélедt a Gömbössel kötött paktum (Új Szellemi Front) kísértete. Imrédy ugyanis a telepítési törvény gyors végrehajtását ígérte, amiért most egyes népiek benne vélték azt a vezetőt megtalálni, aki a parasztság javára reformokat hajt majd végre.[19]

Mezőfi Vilmos szerkesztési, politikai irányelveit minősítve egyetérthetünk azokkal a véleményekkel, melyek szerint a kormányt támogató, alapvetően vulgáris, szenzációhajhászó, népieskedő, ugyanakkor a szegényparasztság szempontjait hangoztató, helyenként tárgyilagos hangnemű cikkeket megjelentető lap volt a Szabad Szó. 1936 eleje és 1938 vége közötti számait átlapozva megállapítható, hogy cikkeinek hangnemét a szovjet- és a kommunistaellenesség, a vallásos szemlélet, a külügyekben pedig az olasz fasizmus felé való orientáció jellemezte. A Márciusi Frontról semmiféle hírt nem közölt. Ugyanakkor igyekezett tájékoztatni a földmunkásságot az őket érintő, főleg gazdasági jellegű hírekről, szimpátiáját nyilvánította a kisgazdapárt felé, háborúellenes volt és szembenállt a hazai szélsőjobboldallal. Tehát egyértelműen sem baloldalinak, sem pedig jobboldalinak nem minősíthető.[20]

A Szabad Szó új szerkesztői az 1938. december 4-i számban mutatkoztak be. Kiadótulajdonos, majd felelős szerkesztő Szabó Pál, a szerkesztőség tagja Féja Géza és Kovács Imre, főbb külső munkatársaik Illyés Gyula, Veres Péter, s eleinte Erdélyi József, Sinka István voltak, sőt néha Sértő Kálmán is dolgozott nekik. Darvas József és Erdei Ferenc az első hónapokban elég ritkán szólalt meg a lap hasábjain. A lap irányvonalát valójában Kovács Imre határozta meg. A Szabad Szóra a háború alatt mintegy 20 000-en fizettek elő, 30 000–40 000 példányban jelent meg (utcai árusítását engedélyezték), tényleges olvasótáborát 100 000 körülire becsülték, akiknek zömét bihari és szabolcsi agrárproletárok és félproletárok alkották. A lap új szerkesztői nem vállaltak közösséget Mezőfivel, új emberekkel új gondolatok meghirdetését jelentették be. Jelmondatukat, amely hamarosan a lap fejlécére került, s több mint egy évtizedig hirdette a bal-

[19] *Lengyel Klára:* A Nemzeti Parasztpárt megalakulásának körülményeiről... 171–180. o.; *Uő.:* Politikai irányzatok Magyarországon 1938–1939-ben. 109–110. o.

[20] Szabad Szó (a továbbiakban: SzSz), 1936. április 5–1938. november 27.

oldali népiek tömör politikai filozófiáját – „A néppel a népért!" – a nagy amerikai rabszolga-felszabadítótól, Abraham Lincolntól kölcsönözték.[21]

A Szabad Szó átvételét követő időszerű politikai összejövetelt a népiek 1939. január 26-án rendezték, Szabó Pál 10 éves írói jubileuma ürügyén. Az estélyen a 133 főnyi jelenlévő között megtalálható volt a legtöbb népi író, jelentősebb parasztpolitikus, kisgazdavezér, a parasztpárt majdani vezetői közül Szabó Pál, Illyés Gyula, Kovács Imre, Darvas József, Veres Péter, Nánási László, Hegyesi János; csak Erdei Ferenc hiányzott. A résztvevők sorra kijelentették, hogy nem akarnak meglevő pártokat „felrobbantani", csak a magyar parasztságot megszervezni, azaz miként a Márciusi Fronttal, úgy a Szabad Szóval is egy pártok feletti mozgalmat létrehozni. A vacsorán elhangzott és a Szabad Szó hasábjain megjelent beszédeket, írásokat a toborzás szándéka hatotta át. Tehát 1939 elején nem sürgették az önálló parasztpárt megalakulását, hanem a létező politikai kereteket, mindenekelőtt a kisgazdapártot akarták kitölteni, tágítani. Bizonyos jelek azonban arra mutatnak, hogy némely népi író fejében már ekkor motoszkált a pártalakítás gondolata. Érdekes módon pl. éppen Féja Géza írt erről, aki a harmincas évek végén azok közé tartozott, akik leginkább ellenezték a politikai mozgalmat és a pártalakítást. 1938. december végén egyik cikkében mégis úgy vélte, hogy a „levegőben van" egy új magyar függetlenségi parasztpárt gondolata.[22]

A pártalapítást először 1939 márciusában kísérelték meg. Kovács Imre március elején Makón, Csorba János helyi függetlenségi párti vezető védnöksége alatt, „zászlót bontott". Előzőleg különböző politikai irányzatok vezetőit próbálta megnyerni, többek között Bajcsy-Zsilinszky Endrét, láthatólag nem nagy sikerrel. Ekkor csak Szabó Pált, Farkas Ferencet, egyes jelek szerint Nánási Lászlót és – Erdei Ferenc szerint – a „törzsgárdából ... a kifejezetten, jobboldaliakat" tudta megnyerni. Baloldalról nem kapott segítséget, Darvas, Erdei és Veres Péter ez alkalommal nem támogatták, s a kommunisták – még a márciusi frontbeliek is – ellenezték a pártalapítást. Úgy vélték, hogy a szélsőjobboldal előretörése idején, a választások előtt ez csak gyengítené az amúgy is deffenzívába szorult demokratikus erőket.[23]

A Szabad Szó aktivizáló hatása és Kovács Imre szervező tevékenysége nyomán egyre inkább átjárta a parasztság politikailag aktív elemeit a türelmetlenség, hogy mikor lesz már önálló a parasztmozgalom. A hetilap szerkesztői

---

[21] Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1848–1948. I–II. k. (Szerk.: *Pölöskei Ferenc* és *Szakács Kálmán*.) Kiadja a MEDOSZ, 1962. 958. o.; *K. Nagy Magda:* A Válasz. 237. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 12–13. 1.; Szerkesztőség. SzSz, 1938. december 4. 1. o.; A néppel a népért! (először) SzSz, 1938. december 25. 1. o.; Több előfizetőnk írja. SzSz, 1939. január 15. 11. o.; *Szabó Pál:* i. m. 36. o.

[22] Az este... SzSz, 1939. február 5. 3. o.; *Féja Géza:* Magyar függetlenség. Magyarország, 1938. december 28. 7. o.

[23] *Nánási László:* Emlékezetből. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 83. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 13–14. 1.; Uo. 1/n-109. Nánási László visszaemlékezése. 2. 1.; Zászlóbontás Makón. SzSz, 1939. március 12. 3. o.

úgy vélték, hogy a parasztpárt gondolata lassan előtérbe nyomul, ezért felhívást intéztek a parasztsághoz, véleménynyilvánításra és áldozathozatalra szólítva fel olvasóikat. Hamarosan az eredményről is hírt adtak: a parasztok válaszából az derült ki, hogy szükségesnek tartják a „magyar nemzeti parasztpárt" megalakulását, de az időpontot (1939. április) nem tartották alkalmasnak arra, hogy a választásokig hátralevő néhány hét alatt „évtizedek, sőt évszázadok mulasztását" pótolják. Többek között Veres Péter intette le a türelmetlenkedőket, minthogy nincs tisztázott elvi álláspont és nincsenek alkalmas vezetők. A pártalakítás előkészületeihez tartozott Szabó Pál lépése is, aki a kisgazdapárt vezéréhez, Eckhardt Tiborhoz írott levelében április 16-án lemondott alelnöki tisztéről. A Szabad Szó arra hívta fel olvasóit, hogy az 1939. május végi parlamenti választáson a parasztjelöltek mellé álljanak, ha azok „igazi" parasztok, és támogassák a kisgazdapárt „népi szellemű", sőt más pártok hasonlóan „népi gondolatokat" képviselő jelöltjeit, de „lökjék ki könyörtelenül azokat, akik diktatúrát akarnak". A választásokon mintegy száz kisgazdapárti jelölt indult, de – a Szabad Szó támogatása fejében – közöttük mindössze két leendő parasztpárti található, Hajdu-Németh Lajos soproncsepregi egyéni jelölt és a Szolnok megyei listára felvett Nánási László. Egyikük sem jutott be az országgyűlésbe. A választásokon a demokratikus pártok szinte összeroppantak, a szélsőjobboldal pedig példátlan mértékben megerősödött. A szociáldemokraták mandátumainak száma 11-ről 5-re (2%), a kisgazdáké pedig 22-ről 14-re (5,5%) csökkent, ami részben a még igazságtalanabbá vált választási rendszer következménye volt, hiszen a kisgazdák az 1935-ös évhez hasonlóan több, mint félmillió szavazatot kaptak.[24]

A baloldali népiek helyesen ismerték fel, hogy csak közös frontot alkotva lehetne ellensúlyozni a jobb- és szélsőjobboldali pártok tevékenységét. Erre azonban nem voltak alkalmasak az éppen vereséget szenvedett minimális jelentőségű demokratikus, liberális és konzervatív pártok és politikai csoportosulások. A demokratikus és hazafias erőket összefogni képes mozgalom vagy párt hiánya ismételten arra ösztönözte a népieket, hogy megkíséreljék a lehetetlent. Minthogy a választásokon nem a magyar nép bukott el, hiszen jó része, a parasztság többsége, nem rendelkezett szavazati joggal, a parasztságnak és az egész népnek ki kell harcolni politikai jogait. E vert helyzetben még inkább úgy tűnt, meg kell szervezni a radikális parasztpártot és programot kell adni a parasztságnak. A pártalakítást elsősorban azok támogatták, akik a Márciusi Frontot is politikai szervezetté akarták formálni, illetve akik 1939 kora tavaszán már egyszer megkísérelték a pártalapítást. Elgondolásaikat a hazai kommunis-

[24] A Független Kisgazdapárt jelöltjei. Független Kisgazda, 1939. május 28. 7. o.; A kisgazdapárt képviselői. Független Kisgazda, 1939. június 4. 3. o.; *Móricz Zsigmond:* Nem vezéreket, vezetőket! Pesti Napló, 1938. április 19. 9. o.; A parasztpárt... SzSz, 1939. április 9. 1. o.; A parasztpárt ügye. SzSz, 1938. április 16. 1. o.; Választási jelölések. SzSz, 1939. május 28. 2. o.; Választási eredmények. SzSz, 1939. július 11. 2. 1.; *Veres Péter:* Pár szó a türelmetlenekhez. SzSz, 1939. április 23. 3. o.

ták is támogatták, akik Donáth Ferenc vezetésével részt vettek a Szabad Szó munkájában. Mivel a kommunista pártnak nem volt határozott állásfoglalása egy új parasztpárt alapításával kapcsolatban, Donáth és társai maguk döntöttek az új parasztpárt mellett. Melléjük állt néhány baloldali kisgazda, sőt paraszt szociáldemokrata is.[25]

Rövid előkészület után 1939. június 29-re (Péter-Pál napra) Makón, a „szabadság" városában hirdették meg a parasztpárt alakuló értekezletét. Gyűlés tartására azonban nem kaptak engedélyt, ezért több csoportra oszolva, kerülő utakon a Maros partjára mentek, ahol felszálltak az Erdei Ferenc által bérelt *motoros kompra*. A folyón fel-alá hajózva tárgyalták meg a parasztpárt ügyét. A megbeszélést Erdei Ferenc és Kovács Imre irányította, főként Kovács, aki a pártalakítás legelszántabb követelője volt. A távollévő Veres Péter, aki még június közepén írt arról, hogy szükség van parasztpártra, a tanácskozókhoz írott levelében párt helyett mozgalom létrehozását ajánlotta, mert a fasizálódás nem biztosít kibontakozási lehetőséget egy cselekvő pártnak. A résztvevők többsége azonban a pártalakítás mellett döntött. A jelenlévők számát a szakirodalom 30–60 fő között jelöli meg, köztük volt Szabó Pál, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Farkas Ferenc, Nánási László, Darvas József a párt későbbi vezetői, a kommunisták közül Donáth Ferenc és Iliás Ferenc, a kisgazdáktól Guba Mihály szolnoki, és a szociáldemokrata Takács Ferenc, hódmezővásárhelyi képviselő. Este baráti vacsorán – már csak 20–25-en – Szabó Pált megválasztották a párt elnökének.[26]

A párt elnevezését illetően nem volt teljes az egyetértés, még az sem volt magától értetődő, hogy parasztpárt legyen a neve. Egyesek megfontolandónak tartották, helyes-e a paraszt szó használata, nem lenne-e tanácsosabb más elnevezést választani, tudva, hogy a társadalom egyéb rétegeiben milyen képzetek tapadtak hozzá és a parasztok között is voltak, akik szégyellték, mert lebecsülést, megvetést éreztek benne. Az az érv is felvetődött, hogy a paraszt szó használata nem segíti a sikeres agitációt, hiszen a szociáldemokraták is szívesebben használták a földmunkás elnevezést, az egész parasztságra pedig a földműves megjelölést. Miután 1939 tavaszán a Szabad Szó hasábjain levelező olvasók bevonásával a kérdésről vitát rendeztek, megmaradtak a parasztpárt névnél. Jelzőként a következők vetődtek fel: független (Féja Géza), negyvennyolcas, magyar (Kovács Imre) és a nemzeti melléknév. A Nemzeti Parasztpárt nevet Farkas Ferenc javasolta, rá, mint erdélyi származásúra hatott a Maniu-féle román Nemzeti Parasztpárt elnevezés. A végül is elfogadott Nemzeti Paraszt-

[25] *Borbándi Gyula:* A magyar népi mozgalom. 321. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 14. l.; *Salamon Konrád:* A Szabad Szó és a Nemzeti Parasztpárt indulása. 73. o.

[26] *Kovács Imre:* Makó elé. SzSz, 1939. július 2. 1. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 14–15. l.; Uo. 1/n-109. 3–6. l.; Uo. 1/p-221. 6. l.; Uo. 1/v-171. Veres Péter visszaemlékezése. 13–14. l.

párt névben jól ötvöződött a legnagyobb és „legmagyarabb" osztály, a szegényparasztság iránti elkötelezettségük.[27]

Miután a Szabad Szó hasábjain 1939. július 16-án bejelentették a Nemzeti Parasztpárt megalakítását, megindult a tagtoborozás. Úgy tűnik, helyi szervezetek létrehozását egyelőre nem tervezték. A lap július 30-i számában belépési nyilatkozatot találtak az olvasók, amelyben közölték a pártbalépés anyagi feltételeit, vagyis: előfizetési kötelezettség a Szabad Szóra (évi 3,60 pengő), továbbá havi 1 pengő tagdíj (egy férfiing ára kb. 2 pengő volt). Mindezek fejében a „legteljesebb" védelmet ígérte a pártvezetés, valamint a tag ügyes-bajos dolgainak elintézését. Azt is tervbe vették, hogy minden megyében egy paraszt származású ügyvédet fogadnak, aki a tagságnak jogi tanácsot ad és jogvédelmet biztosít, természetesen díjtalanul. A párt anyagi alapjának megteremtése céljából – minthogy az NPP-t a magyar parasztság „fillérei" tartják el – felajánlást kértek, példaadandó: a Szabad Szó szerkesztősége egyszer s mindenkorra 1000 pengőt, belső munkatársai – Szabó Pál, Kovács Imre, Farkas Ferenc és Darvas József – pedig havi 10-10 pengőt fizettek be a pártkasszába. Szervezeti szabályzat ugyan készült, de végül is nem jelent meg, így a pártprogrammal való magától értetődő azonosuláson kívül más feltételt nem szabtak a belépőknek. A nevesebb, helyileg ismert csatlakozók névsorát július 23-ától a pártlap rendszeresen közölte, köztük több (volt vagy leendő) kisgazdapártit és néhány kommunistát, szociáldemokrata földmunkást.[28]

A párt első országos vezetőségválasztó értekezletét augusztus 19–20-ra hívták össze. Augusztus 19-én szombaton reggeltől a Szabad Szó és a párt Múzeum körút 15. sz. alatti helyiségeiben gyülekeztek az ország minden részéből egybesereglett parasztvezetők, majd délután átvonultak a Rákóczi úti Balaton kávéházba baráti vacsorára, amelyet vezetői értekezlet követett. Megnyitó beszédében Szabó Pál kijelentette, hogy az NPP a magyar parasztság egyetlen és saját pártja, s ígéretet tett arra, hogy a „paraszti gondolatot" diadalra viszik. Ezután Kovács Imre röviden vázolta a párt programját, majd Veres Péter hívta fel a figyelmet a pártideológia kidolgozásának fontosságára. Végezetül sor került a vezetőség megválasztására. Kovács Imre javaslatára Szabó Pált egyhangúlag újból megszavazták a párt országos elnökének, majd ugyancsak Kovács indítványára, 15 tagú végrehajtó bizottságot választottak a következő összetételben: Erdei Ferenc, Guba Mihály, Hajdu Német Lajos, Horváth György, Iliás Ferenc, Kocsi Pál, Kovács Imre, Nánási László, Rózsa Imre, Sellyei József, Szabó Bertalan, Szabó Pál, Varga Ferenc, Veres Péter és Vörös Vince.[29]

A végrehajtó bizottság 15 tagjából legalább 5 (volt vagy leendő) kisgazdapárti, egy szociáldemokrata (Veres Péter) és egy kommunista (Iliás Ferenc)

---

[27] *Borbándi Gyula:* i. m. 312–322. o.; *Kovács Imre:* Makó elé. 1. o.

[28] *Szabó Pál:* Nemzeti Parasztpárt. SzSz, 1939. július 16. 1. o.; *Szabó Pál:* A párt anyagi alapja. SzSz, 1939. július 23. 3. o.; A Szabad Szó és a Nemzeti Parasztpárt. SzSz, 1939. július 30. 3., 7. o.

[29] A Nemzeti Parasztpárt vezetőinek vacsorája. SzSz, 1939. augusztus 27. 3. o.

volt. Ugyanakkor nem került be a parasztpárt későbbi vezetői közül (valószínűleg részt sem vett a tanácskozáson) Illyés Gyula, valamint a Szabad Szó belső munkatársai közül Farkas Ferenc, továbbá Darvas József, aki egyébként a harmincas években tagja volt a szociáldemokrata pártnak. Sajátos helyet foglalt el Veres Péter. Publikálatlan visszaemlékezésében határozottan állítja a következőket: a fenti értekezleten közölte, hogy ő a szocialista munkásmozgalomban nőtt fel, a szociáldemokrata párt és a földmunkás-szakszervezet tagja, s ezért nem lép be az NPP-be, de minden munkájukkal rokonszenvez és ami tőle mint írótól telik azt meg is teszi. Emlékiratában többször is leszögezte, hogy nem volt a felszabadulás előtt az NPP tagja. Egykorú írásaiból kiderül, hogy nem is támogatta egyértelműen a pártot, mégpedig a pártszervezés áthághatatlan akadályai és az ideológiai kérdések tisztázatlansága miatt. Veres Pétert a harmincas–negyvenes évek fordulóján még az emigráns kommunisták is a parasztpárttól elkülönülten kezelték, mégpedig a polgári demokraták Magyar Csillag-csoportjához sorolva. (Illyéssel, Kodolányival és Németh Lászlóval együtt.) Szabó Pál elnöksége alapvetően laptulajdonosi mivoltából fakadt, a párt politikai arculatát, a mindennapi „gyakorlat taktikai-stratégiai mozdulatait nem ő határozta meg, politizált, de tulajdonképpen nem volt politikus. Nagyon szerettük őt" – emlékezett vissza rá Darvas József. Kovács Imre pozícióját illetően viszont Erdei Ferenc adott tömör, lényegretörő értékelést, miszerint Kovács „abszolút főszerepet játszott".[30]

A tanácskozás második napján, augusztus 20-án a megyei szervezők tartottak értekezletet, ahol részletesen megvitatták a helyi szervezés személyekre lebontott tervét. „Egyelőre" 18 megyei szervező kezdte el tevékenységét, azokban a megyékben, ahol a parasztság „nagy tömegei már eddig is a Nemzeti Parasztpárt mellett tettek hitet". Az értekezlet után a megyei szervezők meglátogatták a hárshegyi cserkészparkot, ahol az ország minden részéről összegyűlt ötszáz fiatal cserkésztiszt előtt Kovács Imre, Veres Péter, Hajdu Német Lajos, Iliás Ferenc és Vörös Vince nagy visszhangot keltő előadásokat tartottak. Az első sikeres országos értekezlet nyomán Szabó Pál a pártlap hasábjain intézett felhívást a „parasztírókhoz", melyben az év őszére pártkongresszust és egy „hatalmas" szervezetben való egyesülést javasolt. Egy hatályos jogszabály szerint csak az a párt működhetett, amely legalább négy főnyi parlamenti képviselettel rendelkezett. Már a párt megalakulása előtt Szabó Pál és a párt más vezetői tárgyaltak a kisgazdapárt néhány parasztképviselőjével, Nagy Ferenccel, B. Szabó Istvánnal és másokkal, akik „megígérték", hogy a pártalapítás után nyomban csatlakoznak. A Szabad Szó is hírül adta néhány újonnan megválasztott (név szerint meg nem nevezett) parasztképviselőnek az NPP felé való

---

[30] *Darvas József:* A magyar népfrontmozgalomról, a népi kollégiumokról. Beszélgetés Kardos Lászlóval, Győrffy Sándorral és Tasi Józseffel. Valóság, 1982. 4. sz. 31. o.; PI Archívum. 867. f. 1/d-71. Darvas József–Karsai Elek interjú. 1. 1.; Uo. 1/e-36. III. 28. 1.; 1/h-61. Hont Ferenc visszaemlékezése. 17. 1.; Uo. 1/o-54. Oláh Istvánné visszaemlékezése. 14. 1.; *Veres Péter:* Hűség. SzSz, 1939. augusztus 6. 3. o.

orientálódását. Belépésükkel a pártvezetés komolyan számolt, amiből azonban semmi sem lett, valószínűleg a pártot (és az egész politikai életet) sújtó, hamarosan bevezetett háborús „szükségintézkedések" miatt. Így az NPP parlamenti képviselet és részben ebből fakadóan legális működési lehetőség nélkül maradt.[31]

Minthogy a Nemzeti Parasztpárt első számú szövetségese kezdettől fogva, s mindvégig a kommunista párt volt, fontos kérdés a pártalapítás fogadtatása a kommunisták részéről. Donáth Ferenc és Iliás Ferenc, mint említettük, jelentős és közvetlen szerepet játszott a makói indulásnál. Hamarosan – 1939 júliusának a második felében – pedig a kommunista párt központi bizottsága hazai megbízottjának, Kulich Gyulának a kezdeményezésére Darvas, Donáth, Kovács Imre, Pollner György és Kulich összeültek, hogy megvitassák az aktuális népfrontkérdéseket. Ekkor a teendőkben is megállapodtak, Révai Józseffel és más emigráns vezetőkkel egybehangzóan: a munkás–paraszt–értelmiségi–polgári összefogás kialakításáról. Ugyanakkor egy augusztus 16-i rövid jelentés elítélte a pártalakítást. E jelentés elvben egyetértett egy új, radikális parasztpárt megalakításával, de élesen ellenezte a pártalapítást az adott időpontban, attól tartva, hogy ez meggyengíti a kisgazdapártot. Az emigráns vezetés ugyanis úgy vélte, hogy Eckhardt Tibor távozásával a kisgazdapárt demokratizálódni fog. Ugyanakkor borúlátóan ítélték meg az NPP kilátásait, mint az események bizonyították, egyáltalán nem alaptalanul.[32]

A második világháború kitörése nyomán – bár ekkor még Magyarország semleges maradt, tehát inkább a háború ürügyén – a meglevő csekély szabadságjogokat is tovább korlátozták. Így a Szabad Szó terjedelmét a korábbi 8–12 oldalról a kormány 4 oldalra csökkentette, s október 8-ától is csak maximálisan 6 oldalt engedélyezett. A „súlyos külpolitikai helyzetre való tekintettel egyelőre" politikai gyűléseket sem lehetett tartani, más szóval le kellett állítani az éppen csak megindult pártszervezést. Így hát az NPP vezetői arra kérték híveiket, hogy legyenek türelemmel, dolgozzanak „csendben", mihelyt békésebbek lesznek a viszonyok, azonnal megindítják politikai gyűlésekkel az országos propagandát. Talán senki sem gondolta, hogy erre még kerek öt évet kell várniuk. Pár hónap múltán, 1940 elején, amikor már „egyesek" politizálhattak, „másoknak" viszont hallgatniuk kellett, Veres Péter azt kérte a „parasztság legjobbjaitól, hogy *inkább ne csináljanak semmit, mintsem ellenfeleiket támogassák*". Ekkorra, 1940 tavaszára derült ki, hogy a külpolitikai és a belpolitikai okok, a kormányintézkedések, a szélsőjobboldal előretörése miatt tartósan lehetetlenné vált a parasztpárt szervezeteinek kiépítése, legális politikai párttá alakulása. Ennek sajnálatos módon nemcsak a szélsőjobboldal örült, hanem ezt a

---

[31] A Nemzeti Parasztpárt vezetői értekezlete. SzSz, 1939. augusztus 27. 1. o.; *Szabó Pál:* Felhívás a parasztírókhoz! Uo. 4. o.; A belpolitikai élet. SzSz, 1939. szepember 3. 1. o.; *Szabó Pál:* i. m. 15–16. o.

[32] Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. II. k. 966., 970. o.; *Vörös Sándor (Révai József):* Nagyatádi vagy Dózsa? Új Hang (Moszkva), 1939. 10. sz. 3. o.

szociáldemokrata vezetés is nem csekély malíciával könyvelte el. A Népszavában szerkesztőségi cikk jelent meg, „A narodnikiek alkonya" címmel. Úgy vélték, hogy maga a történelem mondott ítéletet az NPP fölött, melynek „széthullása" szükségszerű volt.[33]

Valójában nem a parasztpárt esett szét, hiszen még meg sem szerveződött, hanem a népi írói mozgalom differenciálódása vált a legnagyobb méretűvé története során. A baloldali népiek együtt maradtak a Szabad Szó szerkesztősége körül, sőt erejük nőtt, befolyásuk szélesedett a háború éveiben. Együtt maradt az NPP megválasztott vezetősége, aktivistái mint a lap külső munkatársai, s a Szabad Szó megőrizte százezres olvasótáborát. A szerkesztőségi értekezletekre egy-két-három havonta 80–100 embert is meghívtak, az ország különböző részeiből. Magáról a lapról kevés szó esett, de egy-egy tanácskozás „valóságos kis népgyűléssé terebélyesedett", s Nánási László szerint politikai tényezőként is számon tartották őket. A szerkesztőségi üléseken 1939 őszétől új arcok is megjelentek, parasztpártiak és nem parasztpártiak egyaránt, így Bajcsy-Zsilinszky Endre, Ratatics István, Varju Pál, Kutrucz Gizella, Sajben András, Bihari Levente, Pollner György, Fehér Lajos, Hegedüs András és mások. Az olvasókkal, mint potenciális párttagokkal pedig a gyakran megrendezett írói ankétokon találkozhattak. Ennél intenzívebb „pártéletet" némely legális párt sem élt.[34]

Végül is létezett-e Nemzeti Parasztpárt a felszabadulás előtt vagy csak pártalakítási kísérlet volt? Az NPP az illegális és a féllegális állapot között mozgott. A kommunista párthoz állt a legközelebb, mint látni fogjuk, más tekintetben is. A kommunista párthoz hasonlított, mert szervezetileg gyenge volt, sőt helyi szervezetekkel nem is rendelkezett; mint viszonylag önálló politikai erő létezett, de politikai tényezőként nem funkcionált; eszmei hatása viszont számottevő volt. Az NPP illegalitása a vezetőkkel szemben rendszeresen alkalmazott megtorlások kapcsán, s mindenfajta politikai cselekedetének betiltásában érhető tetten, felforgatónak minősítve az államhatalom részéről. Ugyanakkor különbözött is a kommunista párttól, nemcsak ideológiai és politikai téren, hanem azért is, mert illegalitása nem volt olyan „mély", s rendelkezett egy meglehetősen biztos legális fedezékkel, a Szabad Szó szerkesztőségével, amelyet 1944 áprilisáig ugyan korlátozott, de megtűrt a rendszer. A szerkesztőségi – valójában sokszor illegális pártvezetőségi – üléseken nem kellett rendőrrazziától félni, így még a szociáldemokrata Népszavához képest is biztosabb búvóhelyet és publikációs lehetőséget nyújtott több kommunistának. Ezért viszonylag gyorsan, az 1940-es évek elejére a népfrontmozgalom egyetlen biztos pontjává vált

---

[33] Szabó Pál közleménye. SzSz, 1939. szeptember 10. 1. o.; A Nemzeti Parasztpárt üzenetei. SzSz, 1939. november 5. 3. o.; *Veres Péter:* Számvetés. SzSz, 1940. március 17. 3. o. (Eredeti kiemelés.); A naródnikiek alkonya. Népszava, 1940. március 31. 3. o.

[34] PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 20. 1. Uo. 1/r-135. Ratatics István visszaemlékezése. 20. 1.; Uo. 1/n-109. 4–5. 1.; *Bokor Péter:* Egy év Kovács Imre életéből. New York-i beszélgetés 1944-ből. Kritika, 1981. 3. sz. 8. o.

a Szabad Szó köre, illegális nevén a Nemzeti Parasztpárt, kontinuitást biztosítva fél évtizeden keresztül az egymást követő, rövid életű népfront jellegű képződményeknek.

A felszabadulás előtti évtizedben különösképpen szükség lett volna egy olyan legális pártra, amely képes lett volna a „haza és haladás" egyre súlyosbodó gondjainak együttes és hatásos képviseletére. E feladatra a Márciusi Front folytatását jelentő NPP látszott a legalkalmasabbnak, ezért az ellenforradalmi diktatúra, ez volt a funkciója, lehetetlenné tette kiépülését, legális működését. A negyvenes évek elején ugyan már látszott, hogy a kisgazdapártból és a szociáldemokrata pártból kiábrándult tömegeket nem tudta volna magához vonzani, mert őket – Veres Péter szavaival szólva – „azonmód elragadta a tőlünk nyugatra keletkező szélsőjobboldali forgószél", mégis épp a kisgazdapárt és részben a szociáldemokrata párt politikája indokolta az NPP létjogosultságát. A kisgazdapártot balról bíráló parasztpárt minden kétséget kizáróan növelte a nemzeti függetlenségi harc esélyeit. Eredményeit nem szervezeti tevékenységével érte el, hanem sokkal inkább eszmei-politikai hatásával, amely az évek során szemmel láthatóan növekedett. A Nemzeti Parasztpárt politikájában kifejeződő népi írói mozgalmat a felszabadulás előtti évtized legjelentősebb szellemi áramlataként tartja számon a történettudomány.

A párt politikai élete, szerepe a népfrontban és az ellenállási mozgalomban

Miután tehát 1940 elejére egyértelmű lett, hogy a Nemzeti Parasztpárt belátható időn belül nem válhat legális tömegpárttá, működésére új lehetőséget kellett keresni, amely végül is a Szabad Szó sokirányú tevékenységében öltött testet. A pártmunkát elsősorban – mint említettük – a negyedévenként-félévenként összehívott szerkesztőségi konferenciák koordinálták, funkciói között a féllegális pártépítés fontos helyet foglalt el. A szerkesztőségi értekezletek általában több napig is eltartottak, az ország legkülönbözőbb vidékéről, így a visszacsatolt Felvidékről és Észak-Erdélyből is Budapestre utaztak a parasztság „legkitűnőbb képviselői. A konferenciákon a vezető szerepet Kovács Imre játszotta, aki a Szabad Szó vidéki „gyülekezeteit" és előfizető csoportjait, ahogy nevezte a „vezérharcos hálózatot" is szervezte. Ebben a munkában egyik kiemelkedő partnere a kommunista Fehér Lajos volt. (Kovács Imre – több visszaemlékező szerint – úgy viselkedett és beszélt mint egy kommunista, s egyes rendőrségi jelentések is „szalonkommunistának" minősítették.) Tevékenységük eredményeképpen a Szabad Szó több olyan földmunkás-szakszervezeti csoporthoz is eljutott, amelyek a hatóság beavatkozása miatt a Népszavát nem rendelhették meg. Egyes vidékeken a csendőrség ugyan nyomást gyakorolt az előfizetőkre, a Szabad Szó népszerűsége mégis egyre nőtt. Rendről-rendre ügyészségi vádiratokkal nehezítették a szerkesztőség munkáját, sőt később egy-egy munka-

társát rövidebb időre le is tartóztatták. A cenzúra egyre „jobban" működött, állandóan tartalékolni kellett cikkeket, hogy pótolni lehessen a töröltеket, mert nem volt szabad a lapban üres helyet hagyni.[35]

A Szabad Szó főszerkesztője 1940. október 13-ától Bajcsy-Zsilinszky Endre lett. A felszabadulás előtti fél évtized legjelentősebb ellenzéki politikusa és a népfrontmozgalom vezéralakja a Márciusi Front tevékenységében még nem vett részt. Ennek az a legvalószínűbb oka, hogy Bajcsy-Zsilinszky megsértődött Féja Géza Viharsarokjának Áchim Andrásról szóló fejezete miatt (Áchimot 1911-ben a Zsilinszky-testvérek ölték meg). Aktivizálódása a Szabad Szó szerkesztőségében egybeesett Féja eltávolodásával. Bajcsy-Zsilinszky tekintélye, amely szalonképessé tette a lapot, nem nyújtott garanciát a vezetőségen belüli személyi ellentétek kiéleződésének megakadályozására. A nézeteltérések nyomán 1941-ben Szabó Pál háttérbe szorult és csak a lapengedély megőrzése miatt maradt meg névlegesen felelős szerkesztőnek. 1941 közepétől a Szabad Szóba mindössze két cikket írt (az Új Magyarság c. lapban viszont rendszeresen publikált), valójában ideiglenesen visszavonult a politikától.[36]

Ahogy nyilvánvaló lett az NPP szervezeti-politikai tevékenységének tartós akadályoztatása, átmenetileg feladták az önálló szervezkedés gondolatát és sajtóorgánumukat a kiszélesedő antifasiszta népfrontmozgalom rendelkezésére bocsátották. A Szabad Szó 1941 tavaszától a magyar függetlenségi mozgalom félhivatalos lapjaként funkcionált, de a megjelent cikkeknél is fontosabb szerepet játszottak az említett szerkesztőségi konferenciák a népfrontmozgalom paraszti tömegbázisának megteremtésében. Kádár János másfél évtizeddel későbbi megállapítása szerint a Szabad Szó szerkesztősége a magyar népfront bölcsője volt. A lapszerkesztőség a baloldali népfrontaktivisták találkozóhelye lett. A népi írók köréből Kovács Imre, Veres Péter, Darvas József és Erdei Ferenc, a leendő pártvezetők közül Farkas Ferenc, Nánási László és Varju Ákos, a kommunisták részéről Fehér Lajos, Iliás Ferenc, Kállai Gyula, Mód Aladár, Pollner György, Ratatics István és Reszegi Ferenc, más parasztpolitikusok közül pl. Dobi István, Hirka István, Kutrucz Ilona és Gizella, a Bólyai- és a Györffy-kollégisták közül Fehér Gyula (Lajos öccse), Gyenes Antal, Hegedüs András, Horváth Lajos, Sipos Gyula és Szűcs Ferenc fordult meg gyakran a szerkesztőségben. Ugyanakkor bizonyos jelek szerint a rendőrség provokátort juttatott a szerkesztőségbe, tehát valójában a rendszer is informálva volt az NPP illegális tevékenységéről.[37]

Magyarország 1941 áprilisában bekapcsolódott a második világháborúba,

---

[35] Mi a Nemzeti Parasztpárt? (h. n., é. n.) 6. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 28. 1.; Uo. 1/c-112. Cserép Mátyás emlékezése. 9–10., 13. 1.; Uo. 651. f. 11/42. ő. e. A IV. 2/1. névtelen levél (1941. szeptember); *Szabó Pál:* i. m. 25., 27. o.

[36] *Szabó Pál:* i. m. 45–46. o.; *Varga Rózsa–Patyi Sándor:* A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom (1920–1960). Akadémiai Kiadó, 1962. 227., 230. o.

[37] PI Archívum. 867. f. 1/g-145. Gyenes Antal visszaemlékezése. I. rész. 3. 1.; Uo. 1/v-236. Varju Ákos visszaemlékezése. 5–6. 1.

részt vett Jugoszlávia lerohanásában. Az NPP vezetősége ambivalens módon viszonyult az új fejleményhez. A március végi jugoszláv demokratikus fordulatot követően megsejtették a német–jugoszláv fegyveres konfliktus bekövetkezését, mellyel kapcsolatban Magyarország semlegességét „ajánlották" a kormánynak. Amikor azonban a háború kitört, üdvözölték a déli területek visszacsatolását és a „Független Horvátország" megalakulását, amelynek rendszere, többek között, az általuk nagyra becsült horvát parasztpárt maradványaira épült. Magát a háborút egyéb írásaikban elítélték, tudván, hogy az elsősorban a parasztságra hárít újabb terheket, vérveszteséget, s az országot pusztulásba viszi.[38]

Magyarországnak a fasiszta nagyhatalmak oldalán a háborúba való belépését követően a legrövidebb időn belül felélénkült a majd két éve szunnyadó népfrontmozgalom. A Népszava 1941-es húsvéti számában nagy hatású vita indult a munkás–paraszt szövetségről, a vezető szerepről és a parasztegységről. Ebbe kapcsolódott a Szabad Szó és a hazafias polgári elemek orgánuma, a Magyar Nemzet is. 1941 végére tisztázódtak az álláspontok és nézetazonosság jött létre a függetlenségi mozgalom alapvető kérdéseiben. Kovács Imre húsvéti cikkében síkraszállt a munkás–paraszt szövetség létrehozása mellett, a két dolgozó osztály kölcsönös egymásrautaltságára hivatkozva. Darvas József és Kállai Gyula pedig a nemzeti összefogás gyakorlati megvalósítására irányította a figyelmet. A vitába bekapcsolódott és csatlakozási szándékát sejtette Szekfü Gyula és még néhány németellenes közéleti személyiség is. Jelentkezésükre többek között Kovács Imre válaszolt, aki olyan feltételeket szabott, amelyet a Magyar Nemzet táborának többsége ekkor nem fogadott el. A vitában jelentős szerepet vállalt a Szabad Szó köréből Kovácson és Darvason kívül még Nánási László és Iliás Ferenc is.[39]

A szovjetellenes háborúba való bekapcsolódással új helyzet alakult ki az antifasiszta függetlenségi mozgalomban. Minthogy a parasztpárt vezetői egyértelműen helytelenítették a kormányzat lépéseit, meggyorsult a népfront gyakorlati megvalósítása. Átmenetileg azonban újabb vita merült fel, mégpedig a parasztegység kérdésében, elsősorban Kovács Imre és a kommunista publicisták között. Kovács a „Levél a parasztsághoz" című vitaindító cikkében mindjárt az elején leszögezte, hogy „a parasztegység megvalósítását mindenki helyesnek és szükségesnek tartja", de hozzátette: „elsősorban mégis a földmunkások, cselédek, kisparasztok egységét akarjuk megvalósítani". Két héttel későbbi cikkében, fejtegetéseit továbbvive, mindenki értésére adta, hogy a kisparaszti réteg felső határát az 50 kataszteri holdnál húzza meg, tehát valójában a közép-

---

[38] Világpolitika. A jugoszláv fordulat. SzSz, 1941. április 6. 1. o.; Megszálltuk Dél-Magyarországot! SzSz, 1941. április 20. 1. o.; Önálló Horvátország. SzSz, 1941. április 20. 2. o.; *Pintér István:* Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941. június–1944. március. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 24. o.

[39] *Kovács Imre:* A parasztéletforma csődje. Népszava, 1941. április 13. 26. o.; *Uő:* Parasztok és munkások sorsközössége. SzSz, 1941. május 11. 1. o.

parasztságot és a módos gazdák egy részét is beleértette. Kovács úgy látta, hogy a gazdagparasztság döntő többségében a középosztállyal és a nagybirtokosokkal tart, s ha a parasztegységbe bevonnák őket, akkor ez az egység már nem a dolgozó parasztság érdekét szolgálná. A középrétegekkel és a polgári erőkkel szembeni fenntartásai azonban lassan csökkentek, s végül olyan feltételeket szabott, amelyek mind a kommunisták, mind a hazafias polgári elemek számára elfogadhatók voltak.[40]

A parasztegység-vita során erősen megoszlott a résztvevők véleménye, a többség – elsősorban kommunisták – úgy vélte, hogy amikor a nemzeti függetlenség biztosítása, az agrárkérdés demokratikus megoldása, a feudális maradványok felszámolása van napirenden, nem csak a szegényparasztságra lehet és kell támaszkodni, hanem lehetőség nyílik a középparasztsággal, sőt helyenként a gazdagparasztsággal való együttműködésre is. Az utóbbiak esetleges közreműködését számításon kívül hagyni súlyos hiba lenne. A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalom e többségi véleménynek ad igazat, és általában (több-kevesebb túlhajtással) elítéli Kovács Imrét.[41] Kovács valójában a szegényparasztság álláspontját fejezte ki, így „elvileg" szektásként ítélhető el, aki eleinte nem látta meg az össznemzeti érdeket. Általában szimpatikusabb egy toleráns kitárulkozás, mely megragad minden lehetőséget a nemzeti összefogás szélesítése érdekében. Kovács Imre azonban nem csupán a szegényparasztság, de a baloldali népi írók véleményét is kifejezte (akik persze ugyancsak a szegényparasztságot képviselték). Akadtak az övénél szélsőségesebb nézetek is, legfeljebb taktikusan elhallgatták őket. Erdei Ferenc publikálatlan visszaemlékezésében pl. a következők olvashatók: „Mi tulajdonképpen Darvassal és Veres Péterrel szektások voltunk olyan értelemben, hogy mi nem álltunk szóba a kisgazdákkal. Számunkra azok rohadt kulákok és egyebek voltak... Tehát mi szektásan visszahúzódtunk és ezzel önkéntelenül is teret engedtünk Kovács Imrének, aki nagyon tudatosan politizált."[42]

A vitapartnerek kisebb köre Kovács Imrét támogatta, mígnem 1941 végére a vita, kölcsönös engedmények után, elhalkult és kezdetét vették az antifasiszta tömegdemonstrációk. Az objektív szemlélet azonban megköveteli, hogy a kisebbség részigazságait is helyére tegyük. A vitának jóval nagyobb volt a füstje, mint a lángja. A középparasztságot illetően valójában nem volt közöttük tartalmi nézeteltérés, minthogy Kovács Imre az 50 holddal bírót is kisparasztnak nevezte, s ő sem gondolt arra, hogy a kinyújtott kézzel közeledő hazafias polgárt ellökje. A negyvenes évek elején a kommunisták egy része a politikai erőviszo-

---

[40] *Kovács Imre:* Levél a parasztsághoz. SzSz, 1941. július 27. 1. o.; *Uő.:* Értsük meg egymást! Válasz Kállai Gyulának. Népszava, 1941. augusztus 10. 9. o.; *Uő.:* Az elvi győzelem után, a döntő harc előtt. SzSz, 1941. szeptember 7. 1. o.; *Uő.:* Toborzó. Magyar Nemzet, 1941. szeptember 28. 6. o.

[41] A kérdést érintő legfontosabb művek: Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. II. k. 970–988. o.; *Pintér István:* Magyar antifasizmus és ellenállás. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 28–43. o.

[42] PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 22., 28. l.

nyokat direkt módon befolyásoló osztálykategóriákban gondolkodott és mechanikusan átvette a korábbi szabadságharcok, illetve más pártok ezirányú tapasztalatait. Az antifasiszta mozgalom hazai eseményei azonban sajnálatos módon nem igazolták a gazdagparasztság, a középosztályok és a polgárság tömegeinek aktív hazafiságát. A németellenes küzdelemben részt vevő polgári elemek nem a polgárság „képviselői" voltak, minthogy hazafias magatartásuk társadalmi rétegeik minimális kisebbségére volt jellemző.

A Horthy-rendszer körülményei között nyíltan nem lehetett kritizálni a németekkel való szövetséget, így a népfrontmozgalom a németellenes függetlenségi harcok történelmi eseményeinek felelevenítésével és személyiségeinek felemlegetésével fejezte ki politikai céljait. Ennek megfelelően 1941 őszén a Szabad Szóban is több, a szabadságharcos hagyományokkal foglalkozó cikk jelent meg. A meginduló tömegdemonstrációk is a nemzeti és vallási ünnepeket használták ki. November 1-jén a Kerepesi Temetőben a Kossuth-mauzóleumnál összegyűlt többezres tömegben ott találjuk a parasztpárt későbbi vezetői közül Darvas Józsefet, Kovács Imrét, Illyés Gyulát, Szabó Zoltánt és Sipos Gyulát. A szervezett akció egyik mozgatórugója a Kovács Imre körül csoportosuló egyetemi hallgatók köre volt. A Szabad Szó koszorúját Sipos Gyula (aki 1940-től illegális kommunista) helyezte el és – Kállai Gyula és Kovács Imre kérésére – néhány szót is szólt az egybegyűltekhez: „Ezt a koszorút a magyar paraszt diákság helyezi el a független Magyarország nevében." E szavak elhangzása után többen kiáltották: „Éljen a független Magyarország!" A tömeg ezután a munkásmozgalom nagy halottainak – Táncsics, Somogyi, Bacsó és mások – sírjához vonult, ahol képviselőik koszorúkat helyeztek el.[43]

A Népszava 1941. december 25-i ünnepi mellékletét teljes egészében a nemzeti erők együttműködésének, a nemzeti függetlenség és a népszabadság gondolatának szentelték. A Népszava karácsonyi száma hozta közös nevezőre a különböző árnyalatú, különböző világnézeti és politikai alapról kiinduló erőket. A 24 neves cikkíró között találjuk Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Darvas Józsefet és Szabó Zoltánt. Kovács Imre írását (mint egyetlent) a cenzúra nem engedte lehozni, mint már több alkalommal 1941 utolsó hónapjaiban.[44]

A karácsonyi szám sikere után a mozgalom aktivistái keresték a szervezett összefogás lehetőségét. Ennek első kísérlete az 1942. január 9-én megalakult József Attila Emlékbizottság volt. A bizottság összetétele népfront jellegű volt, hét tagja között találjuk Kovács Imrét is. 1942. február első felében a Népszavánál és a Szabad Szónál dolgozó kommunisták, szociáldemokraták és paraszt-pártiak javasolták a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrehozását. A bizottság felállításában fontos feladatot kapott Kovács Imre, aki tagja volt a négytagú szervező bizottságnak és Szekfü Gyulával, a bizottság elnökével jóváhagyás végett ő vitte el a belügyminiszterhez az alakulás első tervezetét. Sőt Szekfü

---

[43] *Szijgyártó István:* Sipos Gyula. 29–31. o.; Kossuth és Táncsics sírjánál Sipos Gyula egyetemi hallgató helyezte el a Szabad Szó koszorúját. SzSz, 1941. november 9. 3. o.

[44] *Pintér István:* Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 53. o.

visszalépése után Kovács lett a bizottság elnöke. A felhívástervezeten feltüntetett 53 közéleti személyiségből 9 fő a Szabad Szótól, illetve a parasztpárt későbbi vezetői közül való (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László és Veres Péter), de végül csak 28-an írták alá a március 1-jén nyilvánosságra hozott felhívást. A Szabad Szótól csak Bajcsy-Zsilinszky, Darvas, Illyés, Kovács és Veres Péter, vagyis öten. A bizottság gyorsan a cselekvés útjára lépett. Megjelentette a „Petőfi útján" c. kiadványt, melyben Kovács és Darvas írásai képviselték a parasztpártot. Több alkalommal előadást tartottak, melyekből a legsikeresebbnek a március 15-e előestéjén elhangzott bizonyult. Ezen Kovács „Mit mondhat nekünk Kossuth ma" címmel, Darvas pedig Jókai Mórról tartott előadást. A nemzeti ünnepen koszorúzásra és tömegdemonstrációra került sor a Petőfi-szobornál. A Nemzeti Parasztpárt nevében Kovács Imre helyezett el koszorút a szobor talapzatánál. A tüntetésen azonban Kovács már nem vett részt, itt a parasztpártot Darvas József „képviselte". Este a vigadóbeli rendezvényen Kovács nagy lelkesedést kiváltva olvasta fel az 1848-as 12 pontot. A népfrontmozgalom sikerére az újonnan megalakult Kállay-kormány kegyetlen terrorral válaszolt. Április 2-án Kovács Imrét is letartóztatták hazaárulás vádjával, s bizottsági elnöki tevékenységéért 3 és fél hónapos büntetésre ítélték.[45]

A Szabad Szó köre fontos szerepet játszott abban is, hogy a kormány támogatásával 1941. szeptember végén megalakult Magyar Parasztszövetség csakhamar a baloldali erők tevékenységének, a függetlenségi mozgalomnak számottevő paraszti bázisává lett. A parasztpárt a kommunista párthoz hasonlóan arra törekedett, hogy a parasztszövetség valóban az egész parasztságot átfogó szervezetté váljon, ezáltal minél nagyobb tömegeket sorakoztasson föl a függetlenségi mozgalom mögé és hogy a vezetésben a parasztság minden rétege képviseletet kapjon. A Szabad Szó segítséget nyújtott a szegényparasztság képviselőit marcangoló kétségek eloszlatásához. Ebben fontos részt vállalt Kovács Imre is, aki ugyan a nyár folyamán még helytelenítette a széles parasztegységet, a sajtóvita és az események hatására azonban úgy foglalt állást, hogy a szegényparasztságnak a parasztszövetséghez kell csatlakoznia. Az 1942. március 25-i szerkesztőségi konferencián a küldöttek elfogadták azt az álláspontot, hogy a szegényparasztság is csatlakozzon a szövetséghez, s azon belül kell létrehozni a földmunkástagozatot. „Nem akarjuk megbontani a parasztegységet – írta Kovács Imre –, mely a mai időkben egyik legfontosabb biztosítéka az ország szabadságának és függetlenségének: együtt akarunk működni a parasztság minden rétegével."[46]

---

[45] *Kovács Imre:* Magyarország megszállása. Vörösváry Publishing, CO–LTD, Toronto, Canada [1979]., 14. o.; *Pintér István:* Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 69–70., 75–76., 82., 87–89., 96. o.; *Szíjgyártó István:* i. m. 32. o.

[46] *Korom Mihály:* A kommunista párt harca a munkásosztály vezette antifasiszta parasztegység megteremtéséért a második világháború időszakában. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Sciential Socialismi, Szeged, 1964. 21. o.; *Kovács Imre:* Viszonyunk a parasztszövetséghez. SzSz, 1942. április 5. 1. o.

A parasztszövetség jobboldali vezetőinek ellenállása miatt azonban 1942 folyamán lassan haladt előre a szakosztály felállításának az ügye. De 1943 elejére a kommunista párt és a parasztpárt képviselőinek, valamint a radikális szemléletű országos és helyi vezetők befolyásának növekedése következtében fordulat érlelődött. (1942 őszén a Szabad Szó szerkesztőségében is létrejött egy kommunista sejt, tagjai Donáth Ferenc, Fehér Lajos, Iliás Ferenc és Pollner György voltak.) A Szabad Szó köré tömörült radikális paraszti vezetők 1943 elején támadásba lendültek a földmunkásszakosztály felállítása érdekében. A szokásos szerkesztőségi tanácskozást 1943. január 3-ára e célból hívták össze, melyen a parasztpártiak közül Darvas, Erdei, Illyés, Kovács, Somogyi Imre, Nánási László, Hegyesi János, Varju Ákos, Farkas Ferenc, a kisgazdapártból Dobi István, Guba Mihály, a szociáldemokraták közül Somogyi Miklós, Takács Ferenc, a kommunista Iliás Ferenc, Erdélyből Balogh Edgár, a Györffy-kollégiumból többek között Kardos László, Gyenes Antal vett részt és még sokan a vidéki munkatársak közül. Az értekezlet öttagú bizottságot jelölt ki a földmunkásszakosztály felállításával kapcsolatos tárgyalásokon való képviseletre, éspedig Kovács Imrét, Darvas Józsefet, Iliás Ferencet, Dobi Istvánt és Kardos Lászlót.[47]

A szövetség jobboldali vezetői az 1943. január 29-i választmányi ülésen ugyan még kísérletet tettek a földmunkásszakosztály megalakításának elodázására, de a többség a megalakítás mellett döntött. A választmány négytagú előkészítő bizottságot hozott létre. De amíg az előző tárgyalóbizottság fele parasztpárti volt, ebbe egy sem került be. Május elején sor került a közgyűlés összehívására és megalakult a szövetség földmunkásszakosztálya, melynek hivatalos lapja a Szabad Szó lett. A szakosztály-vezetőség 19 tagjából 5 volt ismert parasztpárti vezető (Boldoczky Mihály, Hegyesi János, Kovács Imre, Nánási László és Varju Ákos). Ezt követően gyors ütemben alakultak a földmunkásszakosztály helyi szervezetei, s 1944 februárjában Vésztőn már az ország egész területéről összesereglett 1500 küldöttel megtartották első országos tanácskozásukat. A parasztszövetség földmunkásszakosztálya az illegális-féllegális Nemzeti Parasztpárt legális tömegszervezeteként funkcionált, széles körben népszerűsítve a radikális parasztmozgalom politikáját.[48]

A háborúban bekövetkezett döntő fordulat miatt 1943 már a háború utáni eseményekre való felkészülés éve volt. A sztálingrádi–voronyezsi szovjet győzelem érthető módon nem váltott ki lelkesedést, hiszen százezernyi magyar parasztkatona esett áldozatul vagy került hadifogságba. Annál nagyobb örömmel adtak hírt az olasz antifasiszta fordulatról, nyíltan szóltak szimpátiájukról. Kovács Imre 1941 tavasza óta az olaszországi demokratikus fordulattal kapcsolatban írt először hosszabb külpolitikai kommentárokat a Szabad Szóban.

---

[47] 1943. évi munkatervünk. SzSz, 1943. január 10. 3. o.; PI Archívum. 867. f. 1/g-145. Gyenes Antal visszaemlékezése. II. 7. 1.

[48] *Pintér István:* i. m. 203–204. o.; Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. II. k. 1011. o.; A földmunkásszakosztály vezetősége. SzSz, 1943. május 16. 1–2 o.

Követelte, hogy mi is kövessük az olasz példát. A nemzetközi változások növelték az 1943. augusztus végi balatonszárszói ifjúsági konferencia jelentőségét, amelyre a parasztpárt vezetőségének nagyrésze felvonult. A 40 előadásból és felszólalásból legalább 16 a Szabad Szó köréhez tartozóktól hangzott el. (Közülük Veres Péter háromszor szólalt fel.) Az NPP vezetői kivétel nélkül a balszárny alaphangját megadó Erdei Ferenc előadásához csatlakoztak.[49]

Máig vitatott Németh László előadásának értékelése. Úgy véljük, mind Németh, mind Erdei a szocializmus stratégiáját vázolták fel. Míg Erdei a korabeli marxizmus–leninizmus alapján a szocialista jövendőt optimistán ítélte meg, s a pozitív elemeket hangsúlyozta, s burkolt módon ugyan, de a Szovjetunió mellett tette le voksát, addig Németh a várható gondoktól, problémáktól, sőt torzulásoktól óvta hallgatóságát, s a szovjet modellel ellentétes szocializmust (dunai konföderáció, szövetkezeti szocializmus), az ún. minőségszocializmust propagálta. A balszárny ugyan kisebbségben maradt, de legalább tisztázódtak a frontok, tudni lehetett, hogy kire lehet számítani a népi demokratikus átalakulás során.

Erdeinek, amikor felkérték a vitaindító előadás megtartására, nem szabtak feltételeket, nem határozták meg a témát. Azonban Darvassal, a Györffy-kollégistákkal, kommunista barátaival és valószínűleg Kovács Imrével is megbeszélte, hogy a marxizmus társadalomszemlélete alapján „falukutató módszertani" előadást fog tartani. A legtöbb baloldali népi író, parasztpárti vezető, még Veres Péter szereplését is tisztázta a történettudomány. Kovács Imréét azonban nem. Erdei szerint Kovácsnak „nem volt valami nagy sikere" a találkozón. Ő csak rövid időre utazott le Szárszóra, vannak utalások valamiféle hozzászólására, a jegyzőkönyv azonban azt nem tartalmazza. Írt viszont cikkeket a konferenciáról. 1943 őszén és 1944 elején, hosszú elméleti fejtegetései során történelmi példákon keresztül, figyelemre méltó logikával élesen elutasította a harmadikutas elméletet és politikát. Helyesen ismerte fel, hogy az a szélsőjobboldal végső ideológiai menedéke. (Ugyanakkor helyeselte a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt 1943-ban létrehozott külön együttműködését, amely tulajdonképpen a politikai harmadikutasság egyik változataként értékelhető.) Ilyenformán 1943-ban végre sikerült a népiek balszárnyának, a parasztpártnak elhatárolódnia a jobboldali, illetve jobbratolódó népiesektől (ők a „népiesek"). 1944 elején magában a Szabad Szó szerkesztőségében (az NPP vezetőségében) is a szárszói konferencia – Erdei szavaival – „abszolút pozitív következménye... egy kitisztult, feltétlen egyértelmű antifasiszta munkás–paraszt szövetséges és a kommunistákkal együttműködő vonalra" való egyértelmű átállás lett.[50]

---

[49] *Kovács Imre:* A magunk útján. SzSz, 1943. augusztus 15. 1. o.; *Ő.:* A szabadság dicsérete. SzSz, 1943. augusztus 22. 1. o.; *Varga Csaba:* Újraolvasónapló. Veres Péter: Szárszó. Új Forrás, 1984. 3. sz. 76–80. o.

[50] Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon... II. k. 1014. o.; *Kovács Imre:* A harmadik oldal, vagy a politika elefántcsont-tornya. SzSz, 1944. január 2. 3. o.; *Ő.:* A vetés. SzSz, 1943. november 28. 3. o.; PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 25–26. l.

Amíg 1943 folyamán a kisgazda- és a szociáldemokrata pártban egyaránt a jobbszárny erősödött meg, a parasztpárt radikalizálódott. Ennek jegyében szervezték át 1944 januárjában a Szabad Szó szerkesztőségét. A lap fejlécéről január 30-tól végleg eltűnt Szabó Pál neve, főszerkesztőnek megmaradt Bajcsy-Zsilinszky Endre, a szerkesztő (1942. január 11-től) Kovács Imre neve mellett olvasható volt a szerkesztőbizottság öt tagjának a neve is: Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Nagy István és Veres Péter. Indoklásuk szerint a három népi író, az egy ipari munkás és egy földmunkás (Veres Péter) az összefogást jelképezi. Nagyobb teret kapott a Szárszón rivaldafénybe került Erdei, aki eddig döntően szociológiai munkákat írt, és politikai téren jórészt háttérben maradt, Illyés, aki ezidáig politikailag passzív volt, még Szárszóra sem ment el és Veres Péter, aki továbbra is vidéken élt, s Szárszó tájékán túllépett koncepciójának harmadikutas elemein. A legjobban aktivizálódott Erdei fogalmazta meg a lap feladatát, miszerint a Szabad Szónak mint mozgalmi lapnak a parasztság kérdéseit „mélyebben és hosszabb lejáratra" kell tisztáznia, a parasztpolitikát szervezetileg és taktikailag pedig a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt képviselje. Ennek jegyében a lap részt vett a már említett vésztői földmunkáskongresszus lebonyolításában.[51]

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás után más ellenzéki lapokkal együtt betiltották a Szabad Szót is, szerkesztői illegalitásba kényszerültek. Ezzel új szakasz kezdődött a parasztpárt életében, legális lap és fedőszervezet (a parasztszövetséget is betiltották) híján újból mint Nemzeti Parasztpárt létezett, a többi demokratikus párthoz hasonlóan mély illegalitásban. A Szabad Szó még egy hónapig megjelent, de március 26-tól a szerkesztők neve nélkül, általában a kormánynyilatkozatokat és egyéb jelentéseket közölte. Április 16-án jelent meg utoljára. A szerkesztők közül Bajcsy-Zsilinszkyt letartóztatták, Darvast és Illyést időben értesítették, így illegalitásba vonultak. Darvas és Kovács távoli, vidéki rokonaikhoz, barátaikhoz menekültek, Erdei Szigethalmon, a tanyáján húzódott meg, Veres Péter pedig ki sem mozdult Balmazújvárosból, csak amikor nyár végén ismét behívták munkaszolgálatra.[52]

Magyarország német megszállását követően a Nemzeti Parasztpárt fokozatosan egyenrangú partnere lett a hasonló helyzetbe került többi demokratikus pártnak. A kapcsolatfelvételt eleinte lehetetlenné tette, hogy – Kállai Gyula szerint Donáth Ferenc megfogalmazásában – az NPP vezetői „úgy szerteszóródtak az országban", hogy a Magyar Front (MF) májusi kiáltványának megjelenésekor senkit sem lehetett megtalálni közülük. Elsőnek Kovács Imre került elő egyhónapi békési bujdosása után. A kommunista párt részéről Markos György kereste fel és hozta össze Donáthtal és Losonczy Gézával. Kállai Gyulával Donáth révén került kapcsolatba Kovács Imre, majd ezután ő

---

[51] *Erdei Ferenc:* Néhány szó a parasztság politikai mozgalmáról. SzSz, 1944. február 6. 3. o.

[52] PI Archívum. 867. f. 1/m-40. Markos György: Első beszámolójelentés (1944. március–augusztus). 28. l.; és SzSz, 1944. márciusi–áprilisi számai.

vitte el Kállait Szakasits Árpád Ilona utcai rejtekhelyére. A nyár folyamán Kovács Imre többször részt vett az MF vezetőségének illegális találkozóin, de még jó ideig nem mint az NPP képviselője, hanem mint ismert közéleti személyiség.[53]

A Magyar Fronton belül 1944. augusztus végére, szeptember elejére kiéleződtek az ellentétek a benne részt vevő politikai csoportok (kommunisták, szociáldemokraták, kisgazdák és legitimisták) között. A kisgazdapárt képviselői, a szociáldemokraták egy része és Kovács Imre előnyben részesítették a horthysta politikusokkal és katonatisztekkel való tárgyalásokat és túlzott bizakodással figyelték a kiugrási kísérlet előkészületeit. A MF átmenetileg megerősödött jobbszárnya befolyásának gyengítésére irányuló kísérletet látott a kommunista párt azon javaslatában, hogy „a" parasztpártot is vonják be a frontba. Dessewffy Gyula és más kisgazdapárti vezetők eleinte abban reménykedtek, hogy az ajtó előtt álló NPP ellensúlyozására sikerül megnyerni és a frontba bevonni Kovács Bélát, a parasztszövetség főtitkárát, amit egyébként a kommunisták is szorgalmaztak. Amikor azonban ez nem sikerült, heves tiltakozással próbálták a parasztpártot kirekeszteni az ellenállási mozgalomból. A két munkáspárt tárgyalásai és egységes fellépésük fordulatot idézett elő, mert kedvezően befolyásolta az NPP felvétele körüli vitát. Mivel Dessewffy és Pfeiffer Zoltán ismételten elutasította a parasztpárt bevonását, a két munkáspárt képviselői Tildy Zoltánhoz, a kisgazdapárt elnökéhez fordultak, aki hozzájárult az NPP csatlakozásához. A parasztpárt bevonásáról szeptember végén külön röpiratot adtak ki, amelynek példányait postán eljuttatták a falusi aktivistákhoz. Ettől kezdve Kovács Imre „a" parasztpártot képviselte az MF négytagú Intéző Bizottságában, amely ugyancsak szeptemberben jött létre (elnöke Szakasits Árpád, tagjai Tildy Zoltán, Kállai Gyula és Kovács Imre).[54]

1944 őszén a parasztpárt többi vezetője is Budapestre érkezett. Darvas József szeptembertől újból amolyan összekötőszerepet játszott a Györffy-kollégisták és a kommunista párt között. Erdei Ferenc is „előkerült", majd Veres Péter is, aki mint munkaszolgálatos-szökevény, a fővárosban bujkált. Erdeinek, Darvasnak, Farkas Ferencnek és a velük kapcsolatban álló Györffy-kollégistáknak is az volt a véleménye az ez időben folyó megbeszéléseken, hogy az önálló NPP-nek be kell kapcsolódnia a Magyar Front munkájába. Erdeiék tehát feladták „szektás bekorlátozásukat" (Erdei megfogalmazása), amiről már az előző évek történeténél szót ejtettünk. Erdei számára „teljesen érthető" volt, hogy a kisgazdapárt vezetői miért ellenezték az NPP felvételét az MF-be. Amikor nem sokkal a német megszállás előtt Nagy Ferenc, a parasztszövetség főtitkára be akarta Erdeit vonni a szövetség vezetőségébe, Erdei azt kereken

[53] PI Archívum. 867. f. 1/m-40. 32–33. l.

[54] Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon... II. k. 1024–1025. o.; *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. Szikra, 1946. 20. o.; *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. (1944. március 19–1945. április 4.) Kossuth Könyvkiadó, 1970. 138–139., 147. o.

visszautasította. S Darvas sem „szépen jött el a Kisújságtól, Dessewffytől és én is valahogy csúnyán hagytam ott" – vallotta Erdei, majd így folytatta: a kisgazdavezetők „közvetlen tapasztalatból tudták, hogy velünk nem dolgozhatnak együtt, mert mi kommunistagyanúsak, vagy legalábbis kommunistákkal kooperálók vagyunk és nekik ádáz ellenségük". Ők úgy vélték, hogy az NPP felvétele a frontba és ezzel elismerése megbontaná a parasztegységet, minthogy pártjuknak van földmunkás tagozata is. Végül is mint láthattuk, Tildy Zoltán eldöntötte a kérdést, mégpedig a front baloldala számára kedvezően.[55]

Az NPP, pontosabban képviselője, Kovács Imre jelentős szerepet játszott 1944 szeptember–októberében a Magyar Front és Horthy kormányzó között a kapcsolat kialakításában. Az első memorandumon, amelyet az MF pártvezetői 1944. szeptember 20-án írtak alá, még nem szerepelt az NPP képviselőjének a neve, mert ekkor még folyt a vita a párt felvételéről. Erre a kormányzó hetekig nem válaszolt, bár átvételéről jelzést adott. Ekkortájt lépett előtérbe Kovács Imre, aki egy régi ismerőse útján összeköttetésbe került Ujszászy István tábornokkal, Horthy egyik megbízottjával. Kovács több alkalommal tárgyalt Ujszászyval, sőt Rajk Lászlót is összehozta a tábornokkal, akinek Rajk újabb találkozásukkor adta át az MF Horthyhoz címzett második memorandumát. Kovács is részt vett az emlékirat megszerkesztésében. Találkozott ifjú Horthy Miklóssal is, s döbbenten állapította meg, hogy Horthyéknak fogalmuk sincs arról, „hogyan kell a háborúból kiugrani, hogy kell átállni".[56]

Az MF vezetői a sikertelen kiugrási kísérlet és a nyilas puccs után néhány napig jobbnak látták, ha nem mutatkoznak, majd újból összejöttek. Az NPP vezetősége október végén szintén összeült és úgy döntöttek, hogy Erdei Ferenc és öccse, Sándor átmegy a fronton Szegedre, hogy felvegye a kapcsolatot az ott már legálisan szervezkedő demokratikus erőkkel, képviselve a parasztpártot a felszabadult területeken. Kovács, Darvas és a többiek Pesten maradtak. Az NPP képviseletében Kovács Imre fontos szerepet játszott a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadítási Bizottságának megalakításában, ahol a demokratikus pártokon és szervezeteken túlmenően számítani lehetett egyes horthysta politikusokra és katonatisztekre is. Vezetőjüknek Bajcsy-Zsilinszky Endrét nyerték meg, aki október 15-én kiszabadult, s azóta bujdosott. Bajcsy-Zsilinszkyt Kovács Imre kutatta fel és hozta Pestre a Vác melletti Klárafalváról, ahol egy földbirtokos vendégszeretetét élvezte. A felszabadítási bizottság formális megalakulása november 9-ére esett, s november 20-a körül már készen állt a terv, hogy utat nyissanak a szovjet hadseregnek a főváros felé. November 22-én tartották volna a végső eligazítást, de Kovács későn kapta az értesítést s nem érkezett idejében Tartsay Vilmos Andrássy úti lakására. Ennek köszönhette életét: a ház közelébe érve szemtanúja volt a tűzharcnak és a hazafiak elhurcolá-

---

[55] PI Archívum. 867. f. 1/e-36. III. 62–64. l.; Uo. 284. f. 2. ő. e. Országos Nagyválasztmány jkv.-e. 1946. március 10–11. Kovács Imre referátuma 9–10. l.

[56] *Bokor Péter:* Egy év Kovács Imre életéből. 9–10. o. *Kovács Imre:* Magyarország megszállása. 75–95. o.

sának. A következő napokban Rajk Lászlót kereste, Földi Júlia nagykörúti lakásán, de már Rajkot is lefogták, és Kovácsot nyomozók fogadták a „fekete" lakásban. Elmenekült, utánalőttek, de újból szerencséje volt. December 22-én már úgy érezte, hogy „ég a föld" a talpa alatt, ezért negyedmagával Budapesttől észak felé menve át akart jutni a fronton a szovjetekhez, mint a Magyar Front megbízottja. Az átjutás sikerült is, de súlyos csalódás volt számára, hogy a szovjet katonai szervek nem ismerték ellenálló tevékenységét és nem rangos politikusként kezelték, hanem hadifogolyként. Február 11-én innen megszökött, és Debrecenbe ment.[57]

A Magyar Frontba való belépés elvi és történeti jelentőségű esemény volt a Nemzeti Parasztpárt szempontjából, mert ezzel egyrészt megszerezte a „belépőjegyet a nagypolitikába", másrészt a Magyar Fronton, illetve később a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronton (MNFF) belül a radikális, baloldali erők javára módosította az erőviszonyokat. Az NPP ugyanis puszta létével megfosztotta a gyűjtőpárttá váló kisgazdapártot attól a lehetőségtől, hogy az egész parasztság egyedüli politikai képviselőjeként lépjen fel. Továbbá olyan tömegeket állított a népi demokrácia, a munkás-paraszt szövetség mellé, amelyek nem zárkóztak fel közvetlenül a kommunista párt mögé. Így a parasztpárt ez időben pótolta a munkáspártok hiányos paraszti bázisát, s létfontosságú lett a munkás-paraszt szövetség létezésének demonstrálásában. Mind politikai helyzeténél, mind pedig társadalmi bázisánál fogva fontos tényezőnek bizonyult a kisgazdapárti és más jobboldali erők ellen folytatott harcban, a népi demokratikus forradalomban.

---

[57] *Kovács Imre:* Magyarország megszállása. 116–127., 143. és a következő oldalak; Mi a Nemzeti Parasztpárt? (h. n., é. n.) 7–8. o.; *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. 197–198. o.

PINTÉR ISTVÁN

Változások a KMP szakszervezeti politikájában

1933 második fele mind a nemzetközi, mind magyar vonatkozásban bonyolult, ellentétes folyamatok kibontakozásának, illetve megszilárdulásának időszaka volt. Az a remény, amely az 1933 első felében Hitlerrel szemben álló erőket, mindenekelőtt a munkásmozgalmat éltette, hogy a nácik megbuknak Németországban, lényegében szertefoszlott, Hitler hatalma megszilárdulóban volt. Ez tovább növelte a fasizmus hatalmi aspirációit más országokban is, mindenekelőtt Ausztriában, Franciaországban, Spanyolországban. Hatása Magyarországon a Gömbös-kormány külpolitikai orientációjának várható módosulásában (Gömbös volt az első kormányfő, aki Hitlernél járt), a belpolitikában pedig diktatórikus terveinek megerősödésében vált érezhetővé.[1]

Az 1933 nyarán történt események a nemzetközi munkásmozgalomban is az átmeneti zavarok oldódásához, a frontok tisztulásához vezettek. E tekintetben különösen nagy jelentőségű volt, hogy a német szociáldemokrácia nagyfokú alkalmazkodása ellenére sem kerülhette el a feloszlatást, vezetői többségének lefogását. A Szocialista Munkásinternacionálé (SZMI) pártjai így tulajdonképpen a németországi események tapasztalataival, tanulságaival ülhettek 1933 nyarán a Párizsba összehívott konferencia tárgyalóasztalához. A nemzetközi munkásmozgalom e tanácskozás iránti nagy várakozása csak részben igazolódott. Az angol munkáspárt és a skandináv pártok mögött felsorakozó szociáldemokrata pártok többsége ahelyett, hogy határozottan kiállt volna a fasizmussal szemben, továbbra is a már egyszer kudarcot vallott politika folytatása mellett foglalt állást. A konferencia mottójának is tekinthető a dán Anderson kijelentése: „nem lehet szó új utakról vagy új harci módszerekről..."[2] A konferencia alaphangját ugyan ez az opportunista, a burzsoáziával változatlanul kiegyezésre hajló felfogás határozta meg, de jelen volt és hallatta szavát a mind önállóbb arculatot felmutató, a fasizmus ellen harcolni akaró, az egységfrontot támogató baloldali csoport is. Ez utóbbit a francia, olasz, spanyol és részben az osztrák szocialisták, illetve szociáldemokraták baloldala képviselte. Ez új jelenség volt ekkor a szocialista mozgalomban, de a kommunisták sajnos nem méltányolták.

---

[1] Gömbös számára kedvező belpolitikai hatással járt Hitler hatalomra kerülése és helyzetének megszilárdulása – állapítja meg *Kónya Sándor* „Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra bevezetésére" c. könyvében (Akadémiai Kiadó, 1968.). A történtek egyidejűleg a „polgári ellenzék visszafogottabb kritikáját eredményezték". (104–107. o.)

[2] A Népszava 1933. augusztus 24–27. közötti számaiban részletesen tájékoztatott a konferenciáról, közölte a fontosabb felszólalásokat. *Pintér István:* A baloldal küzdelme a Szocialista Munkásinternacionáléban a munkásegységért. (1933–1935) Párttörténeti Közlemények, 1973. 4. sz.

Ennek az évnek a végén került sor a Komintern Végrehajtó Bizottságának XIII. plénumára. Már a plénum előkészületei során nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista vezetők többsége az SZMI párizsi konferenciájának csak a negatív fejleményeire figyel, és nem lát semmiféle változást a szociáldemokraták politikájában. Sőt, nem is a Komintern 1933-as márciusi felhívása szellemében, amely nemzeti szinteken együttműködést javasolt a kommunista és a szociáldemokrata pártok között, hanem attól visszalépve, csak a szociáldemokrata vezetőség elleni kíméletlen harccal látta megteremthetőnek az egységfrontot. Nem vették vagy nem akarták észrevenni a szociáldemokrata mozgalomban végbemenő, kedvező folyamatokat. Az egész mozgalmat továbbra is a fasizmus fő szociális támaszának és nem antifasiszta erőnek tekintették. Akik pedig másként vélekedtek és a Komintern politikájában a márciusi felhívás szellemében további változást reméltek, azoknak éppen Kun Béla adott csattanós választ: „Ha egyes kommunisták azon a nézeten voltak, hogy a KI a márciusi felhívásával fordulatot hajtott végre »a régi politikához« képest, úgy ezek szociáldemokrata nézeteket terjesztettek soraikban." A plénum változatlanul túlbecsülte a gazdasági válság forradalmasító hatását és a hangsúlyt a kapitalizmus és nem a fasizmus felszámolására helyezte.[3]

A nemzetközi munkásmozgalom két fő áramlata közötti első konkrét közeledés a Dimitrov-perben tanúsított magatartás volt. A Reischstag állítólagos felgyújtóinak, Dimitrovnak és társainak perét a nácik újabb, immár nemzetközi antikommunista kampányra akarták felhasználni. Az, hogy az 1933 utolsó hónapjaiban Lipcsében lefolytatott per nem a nácik elképzeléseit, hanem a provokáció, a vádak összeomlását eredményezte, elsősorban Georgi Dimitrov bátor helytállásának, valamint a nemzetközi munkásmozgalom egységes szolidaritásának, a nemzetközi tiltakozásnak köszönhető. Először volt remény a kommunisták, a szociáldemokraták és más antifasiszták közös fellépésére és sikerére.

A nemzetközi politikában és a nemzetközi munkásmozgalomban zajló események természetesen a magyar munkásmozgalomban is egyre erőteljesebben és közvetlenebbül éreztették hatásukat.

Az MSZDP politikájában sem múltak el nyomtalanul a világpolitikában és a nemzetközi munkásmozgalomban lejátszódó események. Az a tény, hogy a párt több évtizedes példaképe, politikai és ideológiai támasza szenvedett vereséget a fasizmussal szemben, a vezetőség egy részében is mély nyomokat hagyott. Az MSZDP-t befolyásolták a nemzetközi szociáldemokrata és szakszervezeti mozgalomban kibontakozóban lévő, a közös harc útját kereső baloldali csoportosulások is. Ugyancsak ebben az irányban hatott a Gömbös-kormány bel- és külpolitikájában mind nyilvánvalóbb totalitásra való törekvés is.

---

[3] XIII. plénum. IKKI. Partizdat, Moszkva, 1934. 341. o.; Bővebben l. *Betlen Oszkár:* Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája 1933–1937. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 42–57. o.; *B. M. Lejbzon–K. K. Sirinya:* Fordulat a Komintern politikájában. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 49–54. o.

Az MSZDP politikájában – bár továbbra is meghatározó maradt a peyeri politika, a vezetésben is növekedett azok befolyása, akik keresték a történtek okait, tanulságait és – ha nem is változtatni, de legalább – módosítani akartak a párt addigi politikáján. Az MSZDP-ben és a szakszervezetekben is az útkeresés kezdete volt ez, amikor érzékenyebben reagáltak Gömbös antiszociális intézkedéseire, jobban figyelembe vették a szervezett dolgozók szociális követeléseit, s bár következetlenül, de nagyobb türelmet tanúsítottak a kommunisták és a velük szimpatizálók iránt. Ez a korántsem homogén, nagyon is laza és ellentmondásos, inkább alakulóban lévő csoportosulás a Peyerhez ez időben legközelebb álló Mónus Illéstől Buchinger Manón, Kéthly Annán át egészen Szakasits Árpádig terjedt.[4]

A Kommunisták Magyarországi Pártját a külső hatások mellett ebben az időben különösen két kérdés foglalkoztatta: elsősorban a párt belső, főleg szervezeti helyzete, az átszervezés, valamint a legális munkásmozgalomhoz, mindenekelőtt a szakszervezetekhez fűződő kapcsolat, a tömegmunka kérdése. Nézzük az elsőt!

Az 1933-as év elején – a súlyos lebukások megismétlődésének elkerülésére – a Komintern által is jóváhagyott döntés született a párt teljes átszervezéséről, a funkcionárius gárda értelmiségi összetételének munkás többségűre való megváltoztatásáról. A határozat végrehajtása nagyon vontatottan haladt. Oka többrétű. Legfőbb magyarázata talán abban keresendő, hogy a Központi Bizottság az átszervezés szükségességét illetően nem volt teljesen azonos állásponton. Talán ugyanilyen lényeges az, hogy az átszervezésben, s főleg a káder-cserében érdekelt személyek zöme azokból az értelmiségiekből került ki, akiket más, alacsonyabb, de tömegkapcsolatokat érintő funkcióba akartak állítani. Helyükre viszont nagyüzemi, még jórészt kevés párt- és konspirációs tapasztalattal rendelkező, politikailag kevésbé felkészült nagyüzemi proletár kádereket állítottak. A dokumentumokból úgy tűnik, hogy miközben a nagyüzemben dolgozó kommunisták nem lelkesedtek ezekért a vezető funkciókért, a minden magyarázat nélkül csak értelmiségi származásuk miatt leváltottak vagy éppen kisüzemekben dolgozó munkások „háborogtak, ellenálltak, legjobb esetben megsértődtek".[5]

A KMP szervezetileg változatlanul súlyos gondokkal küzdött ugyanakkor egy másik területen, az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vonalán, ha nem is problémáktól mentesen, de eredményeket tudott felmutatni. A munkások harckészségének növekedése, Gömbös intézkedéseivel, a gazdasági megszorításokkal szembeni elégedetlenség az MSZDP-ben, a szakszervezetekben a bérmozgalmak sürgetése, az ellenzéki szervezkedés iránti fokozott érdeklődés a kommunista pártvezetésben a forradalmi erjedés felgyorsulását sejtette és ezért szorgalmazta az erre való felkészülést. Az addigi tapasztalatok szerint ez csak a tö-

---

[4] Bővebben l. *Pintér István:* A szociáldemokrata párt története. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 17–19., 31–38. o.

[5] PI Archívum. 500. f. 2/413., 2/411., 2/407. ő. e.

megkapcsolatok, a tömegmunka megjavításával, az üzemi, a szakszervezeti és ellenzéki munka területén szerzett jó eredmények hasznosításával, a hibák kiküszöbölésével volt lehetséges.

Lényegében ez a két kérdés foglalkoztatta a Komintern Politikai Bizottságát is, amikor 1933. június legelején állást foglalt a KMP munkájával kapcsolatban. Mind az elfogadott határozat, mind ennek szellemében a Komintern Politikai Bizottságának a KMP Központi Bizottságához intézett levele az átszervezést és a tömegkapcsolatok megjavítását helyezte a pártmunka középpontjába.

1933 májusában érkezett haza a pártmunka irányítására a KB megbízottjaként Jolsvai Vilmos, majd júniusban őt követte Nemes Dezső, aki a Budapesti Pártbizottság újjászervezésének, illetve irányításának feladatát kapta. A szeptemberben létrejött Budapesti Pártbizottság titkára a KB döntésének megfelelően Nemes Dezső, tagjai pedig Köböl József (asztalosmunkás), Virágh Károly (szobafestő) – más adatok szerint rövid ideig, lebukásáig Keresztes Sándor (BSZKRT-dolgozó) – majd októberben történt hazatérése után Horváth Imre (mérnök) lett.[6] A Külföldi Bizottság tagjai ez időben Huszti Ferenc, Gold Géza, Szőnyi Tibor (egyben a külföldi apparátus vezetője), Jolsvai Vilmos és Sebes István voltak. A korábbi, de megszűnt Titkárság feladatát is ellátó Budapesti Pártbizottság mellett újra működött a központi apparátus, amelynek vezetője folyamatosan Péter György (tanár) volt és az ősz folyamán már újra működött a központi nyomda is, amelynek vezetője Kurinszky Sándor, majd Benedek Vilmos, a sajtóapparátusé pedig Hoffman Ottó lett.[7] Létrejött a kapcsolat a Vörös Segély vezetőségével, titkárával Róth Istvánnal. Ugyancsak rendeződött az együttműködés a sok lebukás után sorait lassan rendező KIMSZ KB-val.[8]

Az átszervezés körüli problémák miatt különösen lassú volt a kerületi bizottságok – Észak, Dél, Kelet, Buda – kiépülése és a kapcsolat megteremtése velük. Az északi kerület titkára Richtmann Sándor, a délié Bozsóki Ferenc, a keletié Nöhrer Árpád, a budaié Bíró László volt ebben az időben. A bizottságok általában 3 tagúak voltak. A lebukások, cserék miatt azonban nem mindig volt teljes a bizottság. A pártszervezetek erősödése után év végétől, illetve 1934 elejétől új kerületi bizottságok alakultak: Újpesten (titkár Virágh Károly, majd Rezi Károly), Angyalföldön (titkár Szilágyi Pál) és Dél II. elnevezéssel (titkár Domokos Lajos). A kapcsolatok felvételekor – 1933. szeptember elején – a fővárosban számontartott párttagok 160–200 fő között voltak, később e szám jelentősen növekedett.

Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vezetősége és a párt vezetése közötti

---

[6] PI Archívum. 500. f. 2/410., 2/411. ő. e.

[7] PI Archívum. 500. f. 2/586. ő. e.

[8] A KMP KB 1933. október 5-én levélben fordult a KIMSZ minden tagjához. Ebben feltárta az itt tapasztalt hibákat, a tömegmunka és a kapcsolat hiányát, a szervezeti problémákat. – Uo. 2/811. ő. e.

kapocs Palotás Imre, illetve Papp Lajos volt. A szakszervezeti ellenzéki lapokat Horváth Márton instruálta, aki közvetlenül Nemes Dezsővel állt kapcsolatban. Az ellenzéki lapok szerkesztői feladatát Antal János látta el. Külön instruktora volt a MÉMOSZ-ban dolgozó kommunista frakciónak és ellenzéknek Rózsa Ferenc személyében.

1933 őszén a vidéki kapcsolatok megteremtésére és a kommunista frakció kiépítésére Rózsa Richárd kapott megbízást. Az összeköttetést elsősorban a fővárosban és környékén tevékenykedő szociáldemokrata földmívesszövetség szervezetében dolgozó baloldaliakkal kellett kiépítenie.

1934 elejére az átszervezés lényegében befejeződött, s ekkorra ismét kibővült a Központi Bizottság. Kun Béla, Huszti Ferenc, Gold Géza, Sebes Pál mellett Nemes Dezső és Komor Imre is a KB tagja lett.

1934 tavaszán, nyarán a pártnak sikerült úrrá lennie az átszervezés és főleg a letartóztatások okozta szervezeti válságon. Ez utóbbi nagyságáról a pártnak a letartóztatottak, elítéltek, házi őrizetesek számáról készített hozzávetőleges statisztikai adatai adnak képet. Eszerint 1933-ban, főleg az év első felében 1048 főt tartóztattak le, 1934-ben viszont „csak" 678 főt. 1932–1934 között a kommunisták elleni hajszát, egyben a kommunisták számát is érzékelteti a következő adat: 4328 fő volt letartóztatásban, illetve börtönben, és 3580 fő rendőrségi felügyelet alatt.[9]

A párt szervezeti regenerálódását bizonyítják a konkrét adatok is. Lényegében működtek az összes vezető és középszervek. Az ESZE vezérkarának lebukásán, majd két hónapos megelőző fogvatartásán kívül, amelyről később szó lesz – egy-egy fő átmeneti kiemelésén kívül – nagyobb letartóztatás nem történt. Rendszeresen megjelent a párt két illegális lapja a Kommunista és a Pártmunkás – 600–750 példányban. A hat kerületi pártbizottság mintegy 220 párttagot tartott nyilván.[10] A szakszervezetekben (építő, bőrös, szabó, sütőmunkás, vasas, fás, textiles, közüzemi földmunkás, magán- és közalkalmazottak, nemesfémes, és vegyész) frakció keretekben mintegy 120 kommunista dolgozott.[11]

Ez időben stabilizálódott szervezetileg a KIMSZ is. Taglétszáma mintegy 70 fő volt, amelyet a KB mellett három kerületi bizottság fogott össze. Az össze-

[9] A KMP vezetői által összeállított statisztika szerint 1932 és 1933 között 487 esetben történt egyszerre több személyt érintő letartóztatás (köztük előfordult 30–50 fős is), 2922 főt állítottak bíróság elé és ítéltek el összesen 970 évre, továbbá ítélet nélkül, esetenként preventív intézkedésként 4000 főt tartottak fogva. (PI Archívum. 500. f. 2/542. ő. e.)

[10] Uo. 1/180. ő. e. – Az egyes kerületek taglétszámát a következőkben rögzíti. (Inkább irányadónak, mint pontosnak tekinthető.) Buda: 15 fő, Dél: 36, Észak: 56, Kelet: 41. Újpest 32, Angyalföld: 36. 3 kerület pontosabb elhelyezkedése a következő volt: Észak = a VI. kerület; Dél = VII., VIII. és a IX. kerület valamint a Valéria telep; továbbá Pestszenterzsébet, Csepel, Kispest, ezt másképpen Fecskének is nevezték a kerületek kezdőbetűiből. Az utóbbi 3 – Erzsébet, Csepel, Kispest – később önálló, Külső Dél néven dolgozott; Kelet = Zugló és Kőbánya. Az újpesti kerülethez tartoztak még a „Rákos" menti községek. (Bővebben lásd: *Friss Istvánné:* Adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1933–1936). Párttörténeti Közlemények, 1960. 3. sz.)

[11] PI Archívum. 500. f. 1/180. ő. e., 2/456., 2/518. ő. e.

gező jelentés a Vörös Segély égisze alatt számon tartottakat 700-ra becsülte.[12] Megjegyzendő, hogy a letartóztatások sotán mind az ESZE, mint a KIMSZ, valamint a Vörös Segély tagjait, vagy velük közvetlen kapcsolatban állókat a belügyi hatóságok kommunistaként kezelték. Ez ad részben magyarázatot a párttagság és a letartóztatott kommunisták száma közötti ellentmondásra.

A vezető szervek, elsősorban a Komintern ez időben született dokumentumai a tömegmunka megjavításának fontos feltételét abban látták, hogy a legális lehetőségeket az eddiginél jobban ki kell használni, a szakszervezeti és az ellenzéki vonalon 1933 első felében elért kezdeti eredményeket meg kell szilárdítani és tovább kell szélesíteni.

A Kominternnek a KMP munkájával kapcsolatos határozata, illetve az ennek előzményeként született dokumentum alapvetőnek tartotta a reformista szakszervezetekhez fűződő viszony tisztázását. „A párttagságnak tudnia kell, hogy a tömegek megnyeréséhez vezető legfontosabb út: a reformista szakszervezetekben állandósított szervezett munka" – szögezte le a határozat. „Az eddigi tapasztalatok már megmutatták, hogy a szakszervezeteken belüli ellenzéki munka, ha párosul a helyi csoportvezetés vagy egyéb választott funkciók megszerzésével, osztályharcos irányban befolyásolhatja magát a vezetést is." E tapasztalatok olyan körülmények között születtek – állapították meg, amikor a párttagság és a kommunista befolyás alatt álló munkások nagyobb része nem volt tagja a szakszervezetnek. Javasolták, hogy a KMP Központi Bizottsága vizsgálja meg, nem volna-e helyes a szakszervezeti munka megerősítése érdekében kiadni a „Be a szakszervezetekbe!" jelszót, és erre párthatározatban felszólítani a kommunistákat és a velük szimpatizálókat. Úgy vélték, hogy ezzel a döntéssel a reformista szakszervezetekkel kapcsolatos korábbi hibák miatt elvesztegetett időt „be lehetne hozni". Hangsúlyozták, hogy a jövőben szorgalmazni kell a szakszervezeti tisztségek újjáválasztását és ennek során funkciók, elsősorban bizalmi tisztségek elnyerését, egyidejűleg bérmozgalmaknak, a dolgozók jogos napi követeléseinek kezdeményezését. Meg kell szerezni a szervezett dolgozók minél szélesebb körének bizalmát és megtörni, vagy visszaszorítani a szociáldemokrata és a szakszervezeti vezetés befolyását.[13]

A dokumentumokkal szinte egyidőben Kun Béla is hasonló problémákra hívta fel a Központi Bizottság figyelmét. Aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy 1933 kora nyarán a szakszervezetekből való tömeges kizárások (szabók, bőrösök, pékek stb.) bojkott hangulatot teremthetnek és a szakszervezeteken kívüli ellenzéki szervezkedés gondolatát erősítik. Ez ellen mindenképpen fel kell lépni. Meg kell magyarázni, szögezte le, hogy „kizárásra, kizárások elleni harccal, a forradalmi munkásoknak, az összes osztályharcos elemeknek a szakszervezetekbe való verbuválásával felelünk, minden választott funkcióért való harccal és a helyi csoportok vezetésének meghódításával". Fel kell lépni azon mármár „betegséggé" fajuló nézet ellen, amely lebecsüli a szakszervezetek szerepét

[12] Uo. 1/180. ő. e.
[13] PI Archívum. 500. f. 4/3. és 2/906. ő. e.

Magyarországon. Sokan csupán ötvenezerre taksálják a szakszervezetek taglétszámát, holott 110 000 tagja van, s ez igen nagy szervezett erő.[14]

Kun Béla 1933. július 25-én újabb levélben foglalkozott a szakszervezetek szerepével. Ebben bírálta az ESZE vonalán tapasztalható anomáliákat: egyrészt azt a törekvést, hogy az ESZE függetlenedni akar a párttól, másrészt azt, hogy a kibontakozó kormányterrorral és a szociáldemokrata támadásokkal szemben nem használja ki a legalitás adta lehetőségeket, hanem az illegalitásba vonulás gondolatával foglalkozik. Különösen áll ez az ESZE Központi Vezetőségére, amelynek „további fenntartását" is megvizsgálandónak tartotta. Kun levelében új gondolat, hogy ott, ahol a szakszervezetek vezetésében a kommunisták, vagy az ellenzéki erők többséget szereztek, nincs szükség ellenzéki bizottságra, mert az ilyen párhuzamos szervezkedés csak zavarná a szakszervezeti vezetőség munkáját.[15]

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a szociáldemokráciával szemben szélsőségesen fellépő, a szakszervezeti mozgalommal kapcsolatos pozitív állásfoglalása nem a Komintern 1933. júniusi határozata nyomán alakult-e ki? Válaszunk: csak részben! Ismeretes, hogy a pártvezető véleménye már az 1920-as években is lényegesen különbözött a szakszervezetekről és a szociáldemokráciáról, méghozzá az előbbi javára. A válság alatti átmeneti visszalépés után Kun Béla már 1932-ben fontosnak tartotta felülvizsgálni a II. kongresszuson elfogadott szektás nézeteket, és támogatta a Kominternnek az 1931-ben és 1932-ben tett pozitív kezdeményezéseit a szakszervezeti kérdésben. Ha voltak is Kunnak fenntartásai a KMP KB 1932-es májusi plénumának a szakszervezeti politikával kapcsolatos előremutató döntéseivel szemben,[16] alapjában elfogadta őket, sőt hatottak is rá. Erre egyik legjobb bizonyíték az 1932 nyarán–őszén készített terjedelmesebb munkája, amely a szakszervezet kérdésével foglalkozott.[17]

Kun Béla, aki e munkájában is rendkívül élesen támadta a szociáldemokrácia és a szakszervezeti bürokrácia „osztályáruló" politikáját, fordulatot sürgetett a párt szakszervezeti politikájában. Megfeledkezve a gazdasági válság alatt általa is képviselt álláspontról, abból indult ki, hogy a kommunisták soha nem törekedtek és nem is törekszenek a szakszervezetek szétrombolására. Hibásnak, károsnak minősítette a hazai kommunisták körében elvétve még megtalálható felfogást, miszerint a szakszervezetek „az osztályárulás iskolái". A reformista szakszervezetekben a forradalmi munka – különösen olyan országban, ahol a szakszervezeti mozgalomnak nagy hagyományai vannak – „leg-

---

[14] Uo. 2/407. ő. e.; *Friss Istvánné:* Kun Béla a kommunisták szakszervezeti munkájáról 1933–1936. Párttörténeti Közlemények, 1966. 1. sz.

[15] PI Archívum. 500. f. 2/411. ő. e.

[16] *Pintér István:* A KMP 1932. májusi plémumának előzményei és határozatai. Párttörténeti Közlemények, 1985. 3. sz. 15–55. o.

[17] Bíró Károly a Vörös Szakszervezeti Internacionálé határozataiból állított össze egy gyűjteményt és ehhez írt előszót Kun Béla. Ebben fejtette ki a magyar szakszervezeti mozgalommal kapcsolatos megállapításait. (A forradalmi szakszervezeti munka vezérfonala. Moszkva, 1932.)

fontosabb és elengedhetetlen feltétele annak, hogy a *munkásság harci egységét helyreállítsuk*", és *a szakszervezeti bürokrácia befolyását megtörjük*, szögezte le. Kun Béla a fentiek alapján károsnak tartotta azt a magatartást, amely a szakszervezeti munkát oly módon is lebecsüli, hogy a kommunisták nem tagjai a szakszervezeteknek. A szakszervezeti ellenzék munkáját is úgy kell a szakszervezeteken belül és nem tőlük függetlenül irányítani és szervezni, hogy az segítse elő a tömegkapcsolat kiszélesítését és a szakszervezetekben az osztályharcos, a dolgozók követeléseiért síkra szálló álláspont érvényesülését. Már ebben a munkájában fontosnak tartotta a választott szakszervezeti tisztségek megszerzését.

Kun Béla tehát röviddel az 1932. évi plénum határozatai után maga is továbblépett és megerősítette a bennük foglaltakat. A bekövetkezett események miatt azonban mind a plénum döntései, mind Kun állásfoglalása csak egy évvel később, a Komintern határozata nyomán kerültek ismét a KMP politikájának középpontjába.

A szakszervezeti kérdésben 1933 nyarán a Komintern és a párt határozatán kívül még egy állásfoglalás született, ami ugyancsak befolyásolta a KMP döntését. A Vörös Szakszervezeti Internacionálé (VSZI) Végrehajtó Bizottsága is foglalkozott a magyar kommunisták szakszervezeti politikájával. Elismerte a gazdasági harcok terén elért kezdeti sikereket és úgy vélte, hogy a jövőben ezt kell a forradalmi ellenzék munkájának középpontjába állítani. A V. B. – noha a KMP már lemondott a vörös szakszervezetek szervezéséről – hibásan továbbra is fontosnak tartotta az illegális szakszervezeti munka fenntartását, bár elismerte a reformista szakszervezetekben végzett munka elsődlegességét. Jelszava eltért a Komintern határozatától, a „Be a szakszervezetekbe!" jelszótól, lényegét tekintve azonban nem keresztezte azt. „Be az üzemekbe, be a gyárakba, be a tömegekbe!" – szögezte le.[18]

A Komintern-dokumentumok, Kun Béla levelei és részben a VSZI döntése meghatározták a több változatban előkészített és a KMP KB 1933 szeptemberében véglegesített határozatát. A határozat ugyan az üzemi munkát állította az első helyre, mégis nagy hangsúlyt kapott a szakszervezetekben végzendő munka is. Mivel Magyarországon a szociáldemokrácia fő szervezeti bázisa a szakszervezetekben van, így politikai befolyásának „megsemmisítése lehetetlen a szakszervezeteken belüli forradalmi munka nélkül" – szögezte le a határozat. Ezért a KMP KB minden kommunistát arra kötelez, hogy a szakszervezeteken belül végezzen aktív munkát és hasonlóra mozgósítsa az ellenzéki munkásokat, a szervezetlenek széles tömegeit. „*Be a szakszervezetekbe!*" azért, hogy e munkásszervezetek újból a proletárharc szilárd bázisává, hatalmas fegyverévé váljanak; „*Be a szakszervezetekbe!*", hogy megnyerhetők legyenek az ott lévő tömegek, megtörve a szociáldemokrácia befolyását, a szakszervezetek ismét az osztályharc iskolájává váljanak. „*Be a szakszervezetekbe!*", hogy biztosítsuk e

[18] PI Archívum. 651. f. 2/1933-1-7612. ő. e.

proletárszervezetek harcos munkások általi vezetését – olvasható ugyancsak a határozatban.[19]

A szeptemberi határozat nyomán született meg a KMP Budapesti Pártbizottságának felhívása (határozata), amely nemcsak a jelszót emelte ki, hanem keményen bírálta azokat a korábbi szektás nézeteket is, amelyek akadályai voltak és lehetnek a szakszervezeti tevékenységnek. „Pártunk eddigi munkájának egyik fő gyengesége a szakszervezetekért való harc elhanyagolása volt. E hibának a gyors kiküszöbölése végett le kell számolnunk minden olyan nézettel, amely a szakszervezetek meghódításáért folyó harcot akadályozza, a szakszervezeti harci frontról való megfutamodást próbálja igazolni" – olvasható a dokumentumban.

A felhívás ezután mintegy csokorba gyűjtötte azokat a szektás, negatív jelenségeket, amelyekkel a kommunistákat, ellenzékieket korábban megpróbálták vagy megpróbálják távol tartani a szakszervezetektől. Elsőként igyekezett leszámolni azzal a megcsontosodóban lévő hibás nézettel, hogy a szakszervezetek „a bürokraták" az „osztályárulás" szervezetei. Hangsúlyozta, hogy a szakszervezetek a munkásság „osztályszervezetei" még akkor is, ha „áruló vezetés alatt vannak". Feladatunk éppen az, hogy ez utóbbiak befolyását megtörjük. Bírálta azt a felfogást is, ami a szakszervezeti munkát csak azért akarja vállalni, mert az legális keretet biztosít a kommunistáknak. Fellépett a szakszervezetekért folyó harc során tapasztalható hibás módszerek ellen. Verekedések és egyéb durva módszerek, a szociáldemokraták befolyása alatt lévő munkások önérzetét sértő megnyilatkozások nem segítik, hanem akadályozzák céljaink megvalósítását. A szakszervezetek megvédését is szolgálja, amikor ezek keretei között a párt küzd az ellenzék legalitásáért is.[20]

A *„Be a szakszervezetekbe!" lényeges taktikai fordulatot* jelentett a párt II. kongresszusán a szakszervezeti kérdésben megfogalmazottakhoz képest. Tulajdonképpen *folytatása és részben kiteljesedése* volt annak a politikának, amelyet a Központi Bizottság 1932-es májusi plénuma fogalmazott meg. Az új politikát szorgalmazók 1932-es nyári lebukása és az e politikával szemben fenntartással élők maradása miatt akkor azonban a határozatot nem sikerült a gyakorlatba átültetni. Egy évvel később, újabb tapasztalatok birtokában, nemzetközi kommunista szervezetek támogatásával, a pártvezetőség egységesebb felsorakozásával, a megélénkült gazdasági harcok eredményeként kedvezőbb politikai és szervezeti feltételek között bontakozhatott ki ez az irányelv. A „Be a szakszervezetekbe!" jelszó kiadása a párt *útkereső* politikájának egyik *fontos állomása* volt.

Kétségtelen, ennek a gyakorlatba való átültetése, a párttagság egy részével való elfogadtatása, egyes részkérdések konkrét megvalósítása még hosszú ideig viták, néha visszalépések forrása lett. Gyakran csak a munka során szer-

---

[19] A KMP KB 1933. szeptemberi határozata. (Brosúra.)

[20] A dokumentumot l.: Új Március, 1933. Jubileumi szám. „Kovácsoljuk a proletariátus harci egységét."

zett tapasztalatok döntötték el a részkérdések helyességét, megvalósíthatóságát. „Kezdetben némi értetlenség és kétkedés is jelentkezett – írja visszaemlékezéseiben Nemes Dezső –, főleg olyan elvtársak részéről, akiket az elmúlt évek során kizártak a szakszervezetekből, vagy egyéb okokból nem vettek részt a szakszervezeteken belüli mozgalmi munkában. A régi álláspont feladását opportunizmusnak vélték, s hangoztatták a korábbi felfogást, hogy »nem szervezünk a bürokraták számára«."[21]

A „Be a szakszervezetekbe!" jelszó, ha nem is minden területen, kedvező fogadtatásra talált a kommunisták és a szakszervezeti ellenzék körében. A néhány hónappal később – 1933. november 19-én és 26-án – megtartott ESZE-választmány ülésén már egyetlen résztvevő sem akadt, aki kétségbe vonta volna a helyességét.[22] Ebben szerepet játszott az is, hogy a szociáldemokrata és a szakszervezeti tagság alsó- és középfunkcionáriusainak egyre nagyobb része, amely a német tragédia óta az egységfront támogatója volt, rokonszenvvel fogadta a döntést és igyekezett nyomást gyakorolni a vezetőkre, hogy megkönnyítse a kommunisták és a szervezetlenek befogadását a szakszervezetekbe. Azon fáradoztak, hogy az MSZDP vezetőit rábírják: hagyjanak fel a kommunisták denunciálásával és a szocialista szervezetekből való kizárásával.

A szakszervezetekhez való viszonyban a fordulattal felérő változást az is jelezte, hogy a kommunisták körében a vita most nem arról folyt, mint egy évvel korábban: lehet-e nem osztályharcos alapon álló szakszervezetekbe visszalépni,[23] hanem a visszalépés módjáról, főként pedig a szakszervezetekben végzendő munka tartalmáról.

A szakszervezetekbe történő visszalépés azonban maga is a problémák sorát vetette föl, amelyek körül heves viták folytak, megoldásukat azonban legtöbbször a konkrét gyakorlat döntötte el. Azon vitatkoztak, hogy egyenként, vagy tömegesen lépjenek-e be a szakszervezetbe, tárgyaljanak-e és szabjanak-e feltételeket a szakszervezeti vezetőknek, avagy tárgyalás nélkül és a visszatérés után a követelésekért harcolva vállalják-e a belépést. Csak azok lépjenek be, akiket az ellenzék beküld? Ha kívül is maradnak, szükség esetén nyomást gyakorolhatnak a szakszervezeti vezetőkre!

A másik nagy kérdés az volt, hogy miként alakuljon a továbbiakban az ellenzéki szervezetek szerepe. Megmaradjon különálló szervezetként – tagdíjjal, tagkönyvvel, ellenzéki sajtóval stb., avagy a szakszervezeteken belül tevékenykedve egy-egy szakmában külön ellenzéki bizottságok irányítsák munkáját? Milyen szerepe legyen ott, ahol az ellenzék a szakszervezeti vezetésben többséget szerzett? Kell-e itt külön ellenzéki bizottság? Milyen legyen viszonyuk a szakszervezetekben működő kommunista frakciókhoz? Ki tekinthető ellenzé-

---

[21] Tanúságtevők. (Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941.) IV/b. k. Szerkesztette: *Petrák Katalin*. Kossuth Könyvkiadó, 1984.

[22] PI Archívum. 500. f. 1/175. ő. e.

[23] Uo. 2/410. ő. e. – Bár a textileseknél, vagy a közelmúltban onnét „kiebrudalt" cipészeknél, szabóknál még felmerült.

kinek? Szükség van-e a Szaktanáccsal párhuzamos szerepet betölteni akaró ESZE Központi Vezetőségre? Mindezek olyan kérdések voltak, amelyeket a „Be a szakszervezetekbe!” jelszó újonnan vett fel, de a választ jórészt nem a viták, hanem a konkrét gyakorlati tapasztalatok adták meg rá.

1933 nyarán, majd őszén folytatódtak és egyre hevesebbé váltak azok a bérmozgalmak és sztrájkok, amelyek már a tavasz folyamán kibontakoztak a tőkések bérredukciói ellen. Ezek közül is jelentős volt az újpesti famunkásoknak a kéthetes sztrájkja, a különböző (az újpesti, a rákospalotai, a Goldberger) textilgyárak munkásainak, a fővárosi pékeknek a sztrájkja, a Ganz-gyárak 3000 munkásának bedóellenes mozgalma és 1933 őszén a budapesti és Budapest-környéki építőmunkásoknak a 8000–10 000 fős általános sztrájkja. Munkánk szempontjából a két utóbbi a jelentős. Mind a Ganz-gyárak munkásai, mind az építők lényegesen szervezettebbek voltak, mint a magyarországi üzemek és munkahelyek többségének dolgozói. Az elsőnél a kommunistáknak és az ellenzéknek a befolyása minimális volt, míg a másodiknál meghatározó. Így a „Be a szakszervezetekbe!”-politika érvényesülését és első tanulságait azonnal lehetett a további munkában hasznosítani.

A Ganz-gyárak vezetői 1931-től kísérleteztek a bedórendszer bevezetésével. Az első bedóellenes megmozdulás 1931 májusában történt, amikor a Kőbányai úti vagon- és gépgyárban tettek kísérletet bevezetésére. A cég másik két gyárának – a Váci úti hajókazángyár és a Lövőház utcai villamossági gyár – a szolidaritási leállását azzal akadályozták meg, hogy mindhárom gyár munkásait kizárták munkahelyükről. A küzdelemben a gyár vezetősége bizonyult erősebbnek és a Kőbányai úton megkezdték a bedórendszer bevezetését. 1933 nyarán a Ganz budai villamossági gyárában határozták el a bedórendszer fokozatos bevezetését. A munkásság kezdetben itt is ellenállt. 25 tagú sztrájkbizottság, illetve 7 tagú tárgyaló bizottság alakult a bedóellenes küzdelem irányítására. Bár a gyárban erős volt a szervezettség, mégis nagyok voltak az ellentétek a munkások körében. A sztrájkbizottság és a tárgyaló bizottság többségét az 1928-ban a vasasszakszervezetből kiváltak képviselték, kisebbségben voltak a szakszervezet delegáltjai és ugyancsak gyenge volt a vasas ellenzék is. Az utóbbi befolyását az is gyengítette, hogy éppen az elmúlt félévben szűnt meg a kommunista sejt az üzemekben és az átszervezések miatt a kapcsolat éppen kialakulóban volt.

A sztrájkbizottság megalakulása és a bedó határozott elutasítása után a gyár vezetősége ismét a már egyszer bevált módszerhez folyamodott, kizárta, azaz elbocsátotta a többi gyár dolgozóit, hogy ezzel ő diktálhassa a feltételeket, és megakadályozza a szolidaritási sztrájkot. Így több, mint háromezer munkás került az utcára. A KMP vezetősége, még a kizárás előtt azt javasolta a hazai vezetőknek, hogy – nyugaton ez időben terjedő mintára – a dolgozók szállják meg az üzemeket. Ez azonban (többek között a párt és az ellenzék befolyásának gyengesége miatt) kivihetetlen lett volna, a hazai vezetés nem is vállalkozott rá. A KMP és az ellenzék igyekezett a sztrájkbizottságot, mindenekelőtt a kivála-

kat egységfrontos irányba befolyásolni, kitartásra buzdítani, egyidejűleg szolidaritási akciót és pénzgyűjtést is kezdeményezett.

A gyár igazgatósága a tárgyaló bizottságot kikapcsolva a vasasszakszervezethez fordult, és a szövetség titkárával, Kabók Lajossal megindult az egyezkedés. Kabók megegyezési készsége megkönnyítette a gyárvezetőség dolgát annál is inkább, mert a titkár nem volt hajlandó szövetségen kívüli sztrájkolót bevonni a megbeszélésekbe. Kabók módszerét még a szövetségen belül is élesen bírálták. Végül is megállapodás jött létre Kabók és a gyárigazgatóság között: eszerint fél évvel elhalasztják a bedó bevezetését, előbb fokozatosan megteremtik személyi és tárgyi feltételeit. A munkások egy része még a megegyezés után is kitartott eredeti követelése, a bedó elutasítása mellett, mivel azonban mind nagyobb részük vállalta újra a munkát, a kizárt vasasok és az ellenzék is – háromhetes küzdelem után – kénytelen volt feladni a további küzdelmet. A Ganz-gyáriak sikertelen küzdelme, a rossz tapasztalatok, az ellenzék és a kommunista vezetés körében tovább növelték a szakszervezeti bürokráciával szembeni ellenszenvet és megerősítették azt a felfogást, hogy semmiféle együttműködés nem lehetséges velük, ők a munkásérdekek árulói.[24] Ezt az ellenszenvet csak növelte a Szakszervezeti Tanácsnak ezekben a hetekben a szakszervezetek titkárságaihoz eljuttatott utasítása: „Azt a passzivitást, amit eddig tanúsítottunk a rendbontók és a munkásmozgalom sorvasztói ellen, végre más álláspontra kellett helyeznünk. Szakszervezeteink titkárai a szak- és elvtársainknak kimerítően magyarázzák meg minden kalandnak csúfondáros végét. Minden bolsevista megmozdulást meg kell akadályoznunk. Minden bolsevista agitációnak nevetségbe kell fulladni és legyünk rajta, hogy egyetlen szervezetünkben se folyjon ilyen agitáció és tőlünk egyetlen munkást ne kapjanak Moszkva jól fizetett ágensei."[25]

Az 1933 októberében kirobbant budapesti építőmunkások általános sztrájkja a résztvevők számát és az időtartalmát tekintve is a gazdasági válság kitörése óta a legnagyobb volt. Ez volt az első olyan sztrájk, amelyben már erőteljesebben éreztette hatását a „Be a szakszervezetekbe!"-politika.

Ennél már az előkészítő munka is alaposabb volt, mint a többi sztrájknál. A küzdelem kezdetére sikerült a különálló szervezetként tevékenykedő legnagyobb létszámú ellenzékieket visszavinni a MÉMOSZ-ba. Ezzel ott jelentősen megnövekedtek az osztályharcos erők, ahogy Szakasits Árpád, a MÉMOSZ elnöke fogalmazott, sikerült „a harci egységfrontot megerősíteni". Ez nagyban hozzájárult a közös fellépés sikeréhez. A másik tényező, hogy a sztrájk gondolatának első felmerülésekor sikerült egységesen megfogalmazni a követeléseket, és több gyűlésen megvitatni és elfogadtatni őket. Követelték szakmánként a

[24] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéhez 1929–1935. (A kötetet összeállította: *Borsányi György–Friss Istvánné*.) Kossuth Könyvkiadó, 1964. 259–267. o. – A Ganz-gyári sztrájkra vonatkozóan l.: PI Archívum. 651. f. 2/1933-4-7198., 500. f. 2/410–411. ő. e., 672. f. 1933-17-254. ő. e.

[25] Uo. 651. f. 2/1933-1-6965. ő. e.

minimális munkabérek (50 fillértől 1 pengőig terjedő órabér) törvényes megállapítását, a 40 órás munkaidő törvénybe iktatását. Továbbá tömeges munkaalkalmat biztosító közmunkaprogramot követeltek, addig is heti 15 pengős munkanélküli-segélyt, valamint az építők szociális, egészségügyi és balesetvédelmi helyzetének intézményes javítását. A harc sikere érdekében állást foglaltak „az építőipari munkások egységfrontja és ezen belül a dolgozók és munkanélküliek teljes és hiánytalan gazdasági, szellemi és szervezeti egysége" mellett.[26] Mivel a kormány és a munkáltatók érdemben nem ígértek semmit, elhatározták a sztrájk kimondását.

Az előkészületekhez tartozott, hogy létrehoztak egy 25 tagú szervező bizottságot, amely a sztrájk október 6-i kitörése után sztrájkbizottsággá alakult át. Ebben az ellenzék jelentős képviselethez jutott. Megalakult a tárgyaló bizottság is, többségében ellenzékiekből, s – tanulva a Ganz-gyáriak példájából – kimondta, hogy az építőmesterek szervezetével, azaz a „kutyaszövetséggel" a szakszervezet csak a tárgyaló bizottsággal együtt folytathat megbeszéléseket.

A sztrájkot, amelyet a Szaktanács ellenzett és kezdetben a MÉMOSZ egyes szakosztályai sem támogattak, először a festőszakosztály,[27] majd az ellenzék által megnyert bizalmi testület egyhangú döntésével és Szakasits Árpád egyetértésével mondták ki. Így sikerült a sztrájk idején is az építők egységes fellépését biztosítani. Ez tette lehetővé, hogy a Népszava is a sztrájk mellé állt és részletes tudósításaival, szolidáris hangjával nagyban hozzájárult annak általánossá válásához, a munkáltatók által jó előre felbérelt sztrájktörők leszereléséhez. Ez ugyan néha kemény összeütközésekhez is vezetett a sztrájktörőkkel éppúgy, mint a védelmükre kivezényelt rendőrökkel. Az összeütközések során mintegy félszáz építőmunkást letartóztattak, köztük sok ellenzéki vezetőt.

A párt és az ellenzék azonnal szolidaritási sztrájkot kezdeményezett más szakmáknál, elsősorban a fásoknál és egyidejűleg gyűjtést is szervezett. Az utóbbiba szinte minden szakszervezet bekapcsolódott, ami tovább növelte az ellenzék befolyását. A MÉMOSZ vezetősége arra törekedett, hogy a sztrájkot vidékre is kiterjessze és országossá tegye. Peyerék ellenezték mind a szolidaritási, mind a vidéki sztrájkot és a munkáltatókkal való gyors megegyezést szorgalmazták. A KMP viszont bízott az építőipari munkák befejezésének sürgősségében, ezért ellenzett mindenfajta kompromisszumos megegyezést. Szakasits – Peyer követelése ellenére – nem volt hajlandó a tárgyaló bizottság megkerülésével egyezkedésbe bocsátkozni. A sztrájk során a KMP vezetése és a MÉMOSZ kommunista frakciója is szembekerült egymással. A párt röpiratban fordult a harcban álló építőkhoz; kitartásra és a „tőkésekkel paktáló szakszervezeti bürokrácia" elleni harcra, Szakasits félreállítására szólította fel őket. A röp-

[26] PI Archívum. 666. f. 1/1933-7, 1/1933-11. ő. e.

[27] A festőszakosztály javaslatát és a MÉMOSZ-vezetőség válaszát l.: Dokumentumok a magyar forradalmi ... 1929–1935. 241–243. o.

iratot a kommunista frakció nem volt hajlandó az építők között terjeszteni, mert szerintük Szakasitsék röpiratbeli „támadása" a megállapodás felrúgását, az „egységbontást" jelenti. A hazai vezetők – ilyen irányú javaslatukat fel is terjesztették a KB-hoz – a pártból való kizárással fenyegették a frakció tagjait, akik a röpirat terjesztését ennek ellenére sem vállalták.[28]

A Szaktanácsban és a szociáldemokrata pártvezetőségben is vitáztak a teendőkről. Peyerék az ellenzék megkerülésével ismételten a megegyezést sürgették, különösen azután, hogy a tárgyalásra kijelölt kormánybiztos is húzta az időt abban a reményben, hogy a sztrájk végül is eredménytelenül végződik és ez súlyos csapás lesz a szakszervezeti mozgalomra. Itt már nem csupán a munkáltatók és a munkások, hanem a kormány és a szakszervezeti mozgalom küzdelméről volt szó. (Szakasits a pártvezetőség előtt, a sztrájk második hete után kifejtette, hogy a munkaadók már hajlanak kompromisszumos megegyezésre, de a miniszteri tanácsos akadályozza ezt.) A pártvezetőség több tagja (Buchinger Manó, Kertész Miklós) úgy vélekett, hogy az ellenzékkel szót értve, nem pedig megkerülve kell a sztrájkot befejezni. Végül Szakasits Árpád álláspontját – amelyet az ellenzék is tudomásul vett – fogadták el, aki hangoztatta, hogy „a sztrájk végleges összeomlása előtt" részeredményekkel is meg kell elégedni. Ekkor – a sztrájk harmadik hetében – az építőknek már csak egyharmada, mintegy 3300 ember sztrájkolt. Október végén végül a sztrájk részeredménnyel, 15–20%-os béremeléssel és a szakszervezet részéről azzal a javaslattal zárult, hogy tavasszal újra általános sztrájkot kezdeményeznek az eredeti követelésekért, hacsak azokat közben nem teljesítik.[29]

Az építők sztrájkja – részleges eredménye ellenére is – igen nagy hatást gyakorolt a dolgozókra. A Kommunista novemberi száma „a proletár egységfront diadalaként" értékelte. Az építők az ellenzék javaslatára – a sztrájk tapasztalatait felhasználva, és a tavaszra meghirdetett újabb sztrájkot is figyelembe véve – 50 tagúra bővítették a bizalmi testületet és 35 taggal felújították a szervező bizottság munkáját. A sztrájk után a MÉMOSZ-ban, főleg egyes szakosztályaiban (festők, kőművesek, ácsok) döntővé vált az ellenzék befolyása, ami újabb súrlódások forrása lett a felső vezetőség és a MÉMOSZ budapesti szervezetei között.

A sztrájk hatása szinte minden szakmában érezhető volt, de különösen jelentős volt a textileseknél, a fásoknál és – a Ganz-gyáriak megmozdulása nyomán – a vasasoknál. A Szakasitsék által kiadott jelszó: „Készüljünk a

---

[28] PI Archívum. 500. f. 2/410. – A sztrájk idején a rendőrség budapesti főkapitányának küldött jelentés hangsúlyozta, hogy a kommunistáknak és az ellenzéknek a MÉMOSZ-ra legerősebb a befolyása. Itt „a reprezentatív állásokat egyelőre a szociáldemokraták bírják, míg a tényleges irányítás a kommunista többség kezében van. A MÉMOSZ balratolódásában szerepe van annak is, szögezte le a jelentés, hogy Szakasits Árpád az elnöke, aki „a Tanácsköztársaság idején exponálta magát és titokban ma is kommunista". (Uo. 651. f. 4/273. ő. e.)

[29] A sztrájkra vonatkozóan l. még: Dokumentumok a magyar forradalmi ... 1929–1935. 267–274. o. III/1/1933/1968; PI Archívum. 867. f. 1/k-180.; Uo. 1/p-28. L. még a Kommunista, az Új Építőmunkás és a Pártmunka 1935. novemberi, decemberi számait.

tavaszi sztrájkra", a szakmák többségében támogatásra talált, amit viszont a KMP vezetése helytelenített, mert úgy vélte, hogy a szakszervezeti vezetés elodázni akarja a harcot, egyben demoralizálni a munkásság harckészségét és közben megtörni az ellenzék túlzottan megnőtt befolyását.[30]

Az építők háromhetes általános sztrájkját és benne az ellenzék meghatározó szerepét a párt úgy értékelte, mint a „Be a szakszervezetekbe!"-politika első pozitív megnyilvánulását. Kun Béla is így foglalt állást a Komintern XIII. plénumán tartott előadásában. „1933 februárja óta Magyarországon egyre magasabbra csap a sztrájkhullám. A sztrájkhullám kis iparágakban indult... Innen átcsapott a nagyobb textilgyárakra és végül a budapesti építőmunkások általános sztrájkjába torkollott, amelyben az építőipar valamennyi ágának 10 000 munkása vett részt. Az a tény, hogy a sztrájkhullám ennyire elhúzódott és oly mértékben széjjeláradt, ráadásul egy fasiszta országban, már önmagában is nagy jelentőségű – mondotta Kun, majd így folytatta: Két fontos körülmény tovább növeli jelentőségét. Először, ezeket a sztrájkharcokat csaknem mindenütt a forradalmi szakszervezeti ellenzék szervezte, és másodszor, ennek a forradalmi szakszervezeti ellenzéknek a kialakulása annak az eredménye, hogy pártunk szakszervezeti tömegmunkájában változás következett be."[31] Hasonlóan értékelték az ellenzéknek a sztrájksorozatban vállalt szerepét a Profintern Közép-európai Szekciójának Titkársága részére készített információban.[32] Ugyancsak nagy teret szenteltek a sztrájkharcokban és a szakszervezetek meghódításáért folyó küzdelemben elért első sikereknek a Komintern Politbüro 1934. áprilisi ülésén, amelynek napirendjén a KMP tömegpolitikája szerepelt.

A Politbüro ülésén elhangzott beszámoló – amelyet feltehetően Sebes Pál tartott – leszögezte: A pártnak a reformista szakszervezetekhez fűződő kapcsolatában tapasztalható fokozatos változás, majd 1933 nyarán a *fordulat* kedvezően éreztette hatását (ez talán túlzó megállapítás volt) nemcsak a kommunisták és a szakszervezetek viszonyában, hanem a bérmozgalmakban és 1933 őszén a csúcsot jelentő építők sztrájkjában is. Eredményeként a párt és az ellenzék szerepe megnőtt nemcsak az építők, hanem más szakmai szakszervezetek dolgozóinak szemében is. Ennek nyomán a MÉMOSZ, a textilesek, szabók, pékek, bőrösök, nemesfémesek szakszervezeteiben a bizalmi testületekbe, szervező bizottsági funkciókba számos ellenzékit és kommunistát választottak. Folytatódott a középszintű és vezető szervek tisztségeinek megszerzése is. 1933–1934 fordulóján az ellenzék jelentős szerephez jutott a MÉMOSZ – ezen belül a festő, kőműves, ács szakosztály – a nemesfémes, majd a bőrös és részben a textiles szakszervezetek fővárosi vezető tisztségeiben néhol már túlsúlyba

---

[30] PI Archívum. 500. f. 2/410. ő. e. Új Március, 1933. november.; Kommunista, 1933. december.

[31] XIII. plénum IKKI. Partizdat, Moszkva, 1934. 341–342. o.

[32] PI Archívum. 500. f. 2/473. ő. e.

került. A „Be a szakszervezetekbe!"-politika eredményeként a korábban kizártak többségét visszavették.[33]

E politika kedvező mérlege abban is megmutatkozott, hogy a MÉMOSZ-ban mintegy 200–300, a textileseknél 200, a bőrösöknél 300 taggal nőtt a szakszervezetekbe belépők, illetve visszalépők száma. A „Be a szakszervezetekbe!" szellemében szinte minden kommunista tagja lett valamelyik szakmai szervezetnek. Összességében az új szakszervezeti politika hatására 1934 végén mintegy *700–900 fővel nőtt a szakszervezetek létszáma.* Ez azonban nem *egyszerű tagnövekedést*, hanem részben *minőségi változást*, *az osztályharcos szellem megerősödését is jelentette.* A jelentés megállapítja azt is, hogy ezzel egyidejűleg megnőtt a kommunista pártba belépők száma, a szakszervezetekben pedig a kommunista frakcióké. A Politbüro 1934. április 20-i ülésén nagyra értékelte a KMP szakszervezeti vonalon elért sikereit, és utasította az illetékeseket, hogy a hasznos tanulságokat összegezzék és más pártok számára tegyék hozzáférhetővé.[34]

A jelentés, miközben helyesen összegezte az elért eredményeket, a tanulságok elemzésénél olyan *következtetésekre jutott*, amelyek *már nem voltak összhangban* a valóságos helyzettel.[35] Ezek a problémák 1933 ősze óta a mozgalomban állandóan jelen voltak. Gátló szerepük kezdetben azért nem érvényesült, mert a helyi gyakorlat – lásd pl. az építőknél – gyakran korrigálta őket. Mielőtt azonban ezekre a problémákra rátérnénk, két – ugyancsak az egységfront irányába ható – akcióról kell megemlékezni.

A hazai kommunisták ez időben inkább a gazdasági akciókban jeleskedtek, ennek látták értelmét, és vonakodtak a közvetlen politikai indíttatású megmozdulásokban részt venni. Így például az 1933. május 1-jei tüntetés elmaradása után mellőzték a szokásos augusztus 1-jei antifasiszta, háborúellenes nap megszervezését is, a november 7-i tüntetést, vagy a párt megalakulásának, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 15. évfordulójára a felső vezetőség által szorgalmazott megmozdulást. (Csak a sajtóban és röpirat formájában történt részletes, elemző megemlékezés.)[36]

---

[33] A rendőrség is felfigyelt ezekre a változásokra és azzal magyarázta, hogy a II. Internacionálé (SZMI) mérsékletre intette a magyar vezetést. A szociáldemokrata pártvezetőségen belül is erősödött azok tábora (közvetlenül a párizsi konferencia alatt és után), akik mérsékletet sürgettek. Az ellenzék megerősödése és Gömbös fenyegetése nyomán a szakszervezetek védelme is ez irányban hatott. (PI Archívum. 651. f. 1933-1-9542., 1933-4-8078. ő. e.)

[34] A Politbüro (vagyis Politikai Iroda) tudomásom szerint a húszas években, s részben a harmincas évek elején működött. Létszámra a Komintern Elnöksége és Titkársága között állt; feladata határozathozatal és végrehajtásának ellenőrzése volt. Az említett határozat megállapította: „A Politbüro megtárgyalta a KMP-nak a reformista és a fasiszta szervezetekben végzett munkáját és ezt különösen figyelemre méltónak találta. A KMP jelentős lépést tett előre a reformista szakszervezetekben végzendő munka vonalán. A KMP tapasztalatai olyanok, amelyek nagy nemzetközi jelentőségűek és más pártok is hasznosíthatják." (PI Archívum. 500. f. 2/456. ő. e.)

[35] Uo. – Ezt megelőzte a Titkárságnak a szakszervezeti munkáról szóló 1934. február 14-i összefoglalója, ami alapja lett a fenti beszámolónak.

[36] L. erről: Új Március, 1933. Jubileumi szám.; Kommunista, 1933. november.

A KÜB részéről a pártszervekhez intézett levelek, sőt a sajtóban megjelent írások is a realitásokat gyakran figyelmen kívül hagyva bírálták ezt a felfogást. Tarthatatlan az a nézet – olvasható az Ellenzéki Munkás októberi számában –, amely azzal utasítja el a kommunisták és az ellenzék politikai akciókban való részvételét, hogy az veszélyezteti a legalitást, fokozott üldözést von maga után, akadályozza az ellenzéket tömegbázisa kiépítésében. Mindezt azzal indokolják hogy a szervezett dolgozók többsége nem vállalja ezeket az akciókat. A hazai vezetők – eleget téve a KÜB sürgetésének – igyekeztek ezt az ellenállást mérsékelni, ugyanakkor a kívülről jövő, gyakran indokolatlan, nem megalapozott akcióterveket leszerelni.[37] Így történt ez a már említett elmaradt tüntetések esetében is.

1933 őszén a KMP két jelentősebb politikai akcióba kapcsolódott be. Az egyik az MSZDP által kezdeményezett antifasiszta hét volt. A szociáldemokraták ezt, az 1934. augusztusi párizsi SZMI-konferencia határozata nyomán, a német szociáldemokratákkal való szolidaritás jegyében, a német polgári demokratikus forradalom, 1918. november 9-e évfordulójának hetére szervezték. A november 9-én, illetve 14-én tartott viharos hangulatú népgyűlésre – a fővárosban és környékén, illetve Győrött, Pécsett, Miskolcon, Debrecenben és Szegeden – a kommunisták is mozgósítottak. Ezeknek a gyűléseknek közös határozata volt „a fasiszta törekvésekkel szemben harc a szabadságért, a munkáért, a kenyérért és a szocializmusért!". (Többet feloszlatott közülük a rendőrség.)[38]

A másik politikai akció a Dimitrov melletti szolidaritás kifejezése volt. 1933 őszén zajlott Lipcsében a Reichstag felgyújtásával vádolt bolgár kommunisták pere. Világszerte hatalmas szolidaritási akció bontakozott ki megmentésükre, amit csak növelt Dimitrov bátor helytállása. Magyarországon az MSZDP elzárkózott ugyan a nyílt akcióktól, de a Népszava részletesen tájékoztatott a perről és szolidaritást vállalt Dimitrovval. Az a tény, hogy az MSZDP elvetette a nyílt akciót, megnehezítette a kommunisták helyzetét is. Így a KMP sem szervezett tüntetést az 1933. szeptember 21-re meghirdetett „világakció" során, félve a nagyarányú letartóztatásoktól.[39] Később azonban pártszervezetei, az antifasiszta bizottságok útján röpgyűléseken, illetve aláírások gyűjtésével tiltakozott a per ellen. Az aláírásgyűjtésről adataink csak a déli kerületi bizottság területéről (Csepel, Pestszenterzsébet) vannak; az összegyűjtött többszáz aláírást eljuttatták a német követségre.[40] Szociáldemokrata gyű-

---

[37] „Egyes funkcionáriusok a tüntetések erőltetését a Sas-éra [1930–1931-es időszak], visszatéréseként emlegetik" – írják a KÜB-nek a hazai vezetők. (PI Archívum. 500. f. 2/410. ő. e.) A Pártmunka 1933. októberi és decemberi száma is foglalkozott ezzel és – a fentiekkel ellentétben – tarthatatlannak vélte, hogy „minden utcai megmozdulást kirakatpolitikának tekintsünk".

[38] PI Archívum. 651. f. 1933-1-7999. ő. e.; Népszava, 1933. november 7., 14. és 15.

[39] Pártmunka, 1933. október.

[40] PI Archívum. 500. f. 2/410. ő. e

léseken is igyekeztek – a szociáldemokrata munkások támogatásával – hangot adni Dimitrovék melletti kiállásuknak.[41]

Visszatérve a problémákra, elsőként a szakszervezeteknek és az ellenzéknek az új helyzetben módosuló kapcsolatát, s ennek értelmezését kell vizsgálnunk. A „Be a szakszervezetekbe!" jelszó, amely azonos volt az ellenzéknek a szakszervezeti keretek közötti működtetésével, felvetette az ESZE korábbi szervezeti felépítésének megváltoztatását, sőt már 1933 őszén egyeseknél az ESZE létjogosultságát is.[42] Különösen az ESZE-tisztségviselők körében váltott ki vitákat, hogy a korábbi önállóságukat milyen mértékben befolyásolja a szakszervezeteken belüli munka.

Nézeteltérések e kérdésben a párt felső vezetőségében is voltak. Kun Béla és a Központi Bizottság több tagja már 1933 nyarán felvette az ESZE – alsó szervezetek nélküli – Központi Bizottságának, illetve szakszervezetenként működő „központi frakcióinak" a megszüntetését, amelyet – Kun szerint – nem annyira a valós igény, mint a benne dolgozó elvtársak e szervezetekhez való makacs ragaszkodása tart fenn. Helyettük a szakszervezetenként alulról felfelé kiépítendő, könnyen „mozgatható", „rugalmas" szervezetek létrehozását szorgalmazták, amelyeket a párt frakciói irányítanának.[43] A hazai vezetők a gyakorlatban a két felfogás között igyekeztek kompromisszumot teremteni. „A KB a szakszervezeti irányvonal módosítása után is fenntartotta azt az álláspontját – írta Nemes Dezső –, hogy a baloldali tagságot összefogó külön szervezeteket kell kiépíteni a baloldali ellenzék megerősítésére azzal, hogy ezt nem a szakszervezeteken *kívül*, hanem *belül* kell létrehozni. Ez azonban illuzórikus elképzelésnek bizonyult... a gyakorlati munkában ilyen párhuzamos tömegszervezeteket a szakszervezeten belül létrehozni nem tudtak, nem is szorgalmazták. E kérdésben gyakorlatilag korrigálták a KB következetlen és merev elképzelését."[44] Ha nem is máról holnapra, és nem is ellenállás nélkül, 1934 nyarára, őszére lényegében az alsó szinteken megszűnt a „párhuzamos" szakszervezeti élet. Először csak ott, ahol a szakszervezetek helyi szakosztályi vezetőségében ellenzéki többség jött létre, később a többi szervezetben is.

A növekvő kormányterror miatt változás történt az ESZE vezetőségében is. Már 1933 őszén, az ESZE választmányának ülésén felvetették, hogy szükség van-e olyan Központi Vezetőségre, amelynek tagjait jól ismeri a rendőrség, és akik ellen állandóan preventív intézkedéseket alkalmaznak. Így a KV a „begyűjtések" miatt nem tud érdemi munkát végezni, sőt gyakran „akadálya a munka folyamatosságának". Változtatni kell tehát a helyzeten.[45] Továbbá

[41] Kommunista, 1933. november.

[42] Megszűnjön-e most már az ellenzék, ha visszalépünk a MÉMOSZ-ba? – kérdezi sokak nevében az Új Építőmunkás. „Nem. Ott fog a MÉMOSZ-on belül működni, mint egy biztosító szelep, ami garanciája lesz a jó, osztályharcos munkának."

[43] PI Archívum. 500. f. 2/407 és 2/501. ő. e.

[44] Tanúságtevők. IV/b. k. *Nemes Dezső:* „Be a szakszervezetekbe!"

[45] PI Archívum. 679. f. 1. ő. e.

az ESZE KV működése túlzottan irritálja a Szakszervezeti Tanácsot és ez feleslegesen élezi a szakszervezetek és az ellenzék közös fellépésének, a szakszervezeti egységfront megteremtésének lehetőségét.

1934 januárjában a fentiek figyelembevételével a párt úgy döntött, hogy az ESZE választmányának (tagjai a különböző ellenzéki szervezetek képviselőiből kerültek ki, kevésbé ismertek, egy-egy letartóztatás esetén könnyebben pótolhatók) szerepét megnöveli, üléseit pedig rendszeressé teszi, hogy így is erősítse irányító tevékenységét és a hasznos tapasztalatok kicserélésének lehetőségét.[46] Az újabb változtatást egy váratlan esemény is siettette. 1934. február 16-án a Kőris utcában a rendőrség ismét „begyűjtötte" az ESZE Központi Vezetőségének szinte minden tagját, és „tiltott gyűlés" címén 60 napig fogva tartották őket.[47] Ezután 1934 júliusában a Központi Vezetőség meg is szűnt, s egy kis létszámú, inkább illegális, mint legális testület alakult ESZE Központi Tanácsa néven: tagjai Bartha Bertalan vasmunkás, Papp Lajos kőfaragó, Házi Árpád szabómunkás, Jámbor Ilona textilmunkásnő, Róka Pál asztalos és Tóth Gyula cipész voltak. Az ESZE Központi Választmányának szerepe viszont megnőtt. Ez a forma 1935 végéig maradt fenn. A Központi Tanács szerepköre annyiban változott, hogy tevékenységében inkább a tanácsadás, mint az irányítás dominált.

Nemcsak a szakszervezet és az ellenzék, hanem az ellenzék és a kommunista frakció viszonya is viták forrása volt. 1933-ban, miközben nőtt az ellenzék szerepe a szakszervezetek munkájában, az átszervezéssel küszködő és igen „foghíjas" kommunista frakciók nemhogy vezetni, de még befolyásolni is nehezen tudták a szakszervezetekben az ellenzék tevékenységét. „Odáig eljutottunk, hogy párttagjaink bementek a szakszervezetekbe – állapította meg egy 1934 elején kelt titkári jelentés –, de oda még nem, hogy ott szervezett kommunista pártmunkát végezzenek. Azok a friss, harcolni akaró tömegek, akik a mi felhívásunkra és azért mentek be a szakszervezetekbe, hogy ott velünk, az általuk elfogadtatott követelésekért harcoljanak, nem találják meg a szakszervezetekben azokat a pártszervezeteket, amelyeknek az ő harcukat kellene vezetniük."[48]

Különösen ott volt ez probléma, ahol az ellenzéki bizottságok és a kommunista frakciók személyi összetétele (a frakció közvetlenül nem volt képviselve az adott ellenzéki bizottságban) lényegesen eltért. Gyakran előfordult, hogy az ellenzéki bizottság felülről kapott (részben legálisan és gyorsabban érkező) utasításai eltértek a többi csatornán (a párt kerületi bizottságai útján) illegálisan érkező kommunista frakció utasításaitól, vagy mire az utóbbi közölte őket, a szakszervezetekben már a megvalósítás stádiumában voltak. Ezt felismerve

---

[46] PI Archívum. 500. f. 1/181. ő. e.

[47] A letartóztatottak között volt: Palotás Imre, Meister Henrik, Koós Antal, Németh János, Kruzslák Béla, Sollner József, Klement Béla és Károly, Ferenc László, Gisitz Károly. (PI Archívum. 651. f. 4/276. ő. e.)

[48] Uo. 500. f. 2/413. ő. e.; Új Március, 1933. november.

bírálta a vezetés a frakciókat irányító pártbizottságok munkáját, amelyek továbbra is mechanikusan, a szakszervezeti politikában történt változást figyelmen kívül hagyva „nyúlnak a problémákhoz". Munkájukból hiányzik az ellenzék irányításához szükséges „kezdeményezés és önállóság".

A fentiekből következett, hogy az ellenzék a konkrét gyakorlati munka során reálisabban értékelte a szociáldemokrata mentalitású munkások, funkcionáriusok szerepét, „elnézőbb" volt velük szemben és az együttműködés megteremtése érdekében kompromisszumra is hajlandó volt. Ezt gyakran a frakció, de a pártvezetőség is opportunizmusnak, a reformizmus uszályába kerülésnek, a szakszervezetek forradalmi vezetéséről való lemondásnak minősítette.

Vita bontakozott ki a párt felső-, középszerveiben, sőt az ESZE-ben is, hogy lehet-e feltételhez kötni a szakszervezetekbe való belépést, s a szakszervezetekben a közös követelések megfogalmazásakor, bérmozgalmak idején szabad-e tárgyalni a bürokráciával? Szabhat-e a szakszervezeti vezetőség feltételeket vagy tehet-e engedményeket; szabad-e a sztrájkbizottságokban, tárgyaló bizottságokban velük együtt részt venni, vagy szakszervezeti választott közép-, vagy felső funkciókat vállalni. Ez időben a pártvezetők is úgy vélték, hogy „a bürokráciával" tárgyalni annyit jelent, mint a bürokráciát felmenteni a szociálfasizmus, „a burzsoá érdekeket kiszolgálás" vádja alól. A munkások körében, ha ez a felfogás gyakorlattá válna, növelné a bürokrácia „megjavulása" iránti illúziót, a szociáldemokrácia káros befolyását.

Különösen kiéleződött ez a kérdés a MÉMOSZ-sztrájk idején, amikor az ott dolgozó ellenzék vezetői a belépés, illetve a különböző bizottságokban való részvétel kérdésében tárgyalásokba bocsátkoztak a szakszervezeti vezetőkkel. A hazai pártvezetés ezért az ellenzék egyes kommunista vezetőinek a KMP-ből való kizárását is kilátásba helyezte.[49] A Kommunista novemberi száma „Az egységfront hibás értelmezése" című cikkében azok ellen az ellenzéki munkások és kommunisták ellen mennydörgött, akik hajlandók együttműködni a bürokratákkal és vonakodnak a szociáldemokraták elleni éles támadásoktól, főleg pedig a szociálfasiszta jelző használatától. „Ha mi egységfront ajánlatot tennénk a bürokratáknak – olvasható a cikkben –, úgy azok pozíciót erősítenénk, mert olyan illúziókat keltenének a munkásosztályban, hogy a bürokraták is harcolni akarnak az ő érdekükben, hogy azok, ha talán néha tévedtek, de mégis becsületes emberek, becsületes elvekkel. Nekünk pedig nem célunk a bürokrácia befolyását erősíteni."[50] Ne tévesszen meg senkit – olvasható egy másik cikkben, hogy „bürokraták" részt vettek a sztrájkokban s a vezetést igyekeztek magukhoz ragadni, „kiálltak" a munkások követelései mellett, hajlandóak voltak az ellenzékkel tárgyalni és egységfrontra lépni. Ez részükről nem

---

[49] PI Archívum. 500. f. 2/410. ő. e.; Kommunista, 1933. december.; *Pintér István:* Rózsa Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, 1982.

[50] Kommunista, 1933. november

volt más, mint „manőver”, a forradalmi tömegharc kibontakozásának megakadályozására.[51]

E problémakör összefüggött azzal, ahogyan a párt a kommunisták szakszervezetekbe való belépését indokolta. A kommunisták helyesen fogalmaztak akkor, amikor abból indultak ki, hogy tömegkapcsolatra szert tenni, a munkások mindennapi követeléseiért mozgósítani csak a szakszervezetekben és az üzemeken keresztül lehet. Helyes volt az az álláspont is, hogy csak a kommunistáknak, a baloldali ellenzéknek a szakszervezetekben végzett aktív tevékenységével és ennek elismertetésével lehet elérni, hogy a szakszervezetek ismét osztályharcos tartalommal töltődjenek fel, hogy a megalkuvás, a burzsoáziával való együttműködési hajlam háttérbe szoruljon. Nem volt viszont már ennyire egyértelmű a szakszervezetek megítélése. Sokan még mindig az osztályárulás szerveinek tartották, s azért léptek be, hogy megváltoztassák. Kun Béla fellépett ez ellen a II. kongresszus hibás tételéből visszamaradt nézet ellen és hangsúlyozta, hogy a szakszervezetek a magyar munkásmozgalom osztályszervezetei és ezekben a megalkuvás domináló szellemét kell visszaszorítani és osztályharcos tartalommal erősíteni. Ebből következett, hogy a pártvezetés az osztályharcos igényt összekötötte a sztrájkok, bérmozgalmak,[52] sőt a szakszervezetek vezetésében is a bürokrácia háttérbe szorításával, illetve teljes kiszorításának igényével. Ez utóbbi vált a párt politikájában meghatározóvá különösen azután, amikor a KB támogatóan foglalt állást „a szakszervezeti apparátus meghódításának” kérdésében. Ez egyben azt is jelentette, hogy elvetették a közös harcot az együttműködésre hajlandóságot mutató szakszervezeti vezetőkkel is. Az ESZE Központi Vezetősége 1934. február 8-i ülésén tárgyalta ezt, amikor éppen a konkrét együttműködés lehetősége vetődött fel a MÉMOSZ vezetőivel, abban a reményben, hogy sikerül a vezetőségből a szociáldemokratákat kiszorítani.[53]

Érdemes itt megemlíteni a MÉMOSZ-székház 1934. február 9-i bezárásának előzményeit. Az őszi sztrájk után a KMP úgy értékelte, hogy az ellenzék és a kommunisták befolyása megnőtt a szervezetben, amit a bizalmi testületben, a szervező bizottságokban és egyes szakosztályok vezetésében elért ellenzéki többség is bizonyított. Elérkezettnek látták az időt a MÉMOSZ egész vezetőségének meghódítására. Úgy vélték, hogy a Szaktanács, illetve a MÉMOSZ vezetősége nem meri (a szabók, cipészek kudarccal végződött 1933. tavaszi akciójához hasonlóan) meghiúsítani a vezetés megszerzésér. Az ellenzék részére a vezetés megszerzését összekapcsolták a székház elárverezése elleni tömegmozgósítással: „Munkások védjétek meg a munkásszervezetek vagyo-

---

[51] Kommunista, 1933. december.

[52] A MÉMOSZ-sztrájk „fő tanulsága – szögezte le az Új Március novemberi száma – . . ., hogy az egységfront győzelmét is csak a forradalmi vezetés biztosíthatja, a tőkeellenes harcok csak úgy végződnek győzelemmel, ha egyben a tőkések munkásosztályon belüli ügynökei ellen is folynak”.

[53] PI Archívum. 500. f. 2/474., 2/874. ő. e.

nát... Űzzétek ki soraitokból a tőkés ügynök, burzsoá lakáj bürokratákat."[54] Ez a helytelen és túlzó célkitűzés, valamint a nyomában megindult akció, továbbá a Szaktanácsnak a MÉMOSZ vezetőivel szembeni elégedetlensége, amiért a kommunistákkal „türelmi" politikát folytatnak robbanáshoz vezetett. Az ESZE vezetői és a MÉMOSZ ellenzéke sem szívlelte meg a bőrös ellenzék képviselőjének azt az 1934. januári választmányi ülésén tett javaslatát, hogy az 1933-as tavaszi „kudarc" megismétlődésének elkerülésére egyes esetekben helyesebb lenne a vezetésben a kompromisszum, azaz a „koalíciós" megoldás. A MÉMOSZ ellenzéki képviselője elutasította a javaslatot és (amint az események bizonyították) nem fogadta meg a választmány ajánlatát sem, ami kedvezőbb volt, mint az ESZE Központi Vezetőségének február 8-i határozata.[55]

A MÉMOSZ így próbakőnek is bizonyult. Az ellenzék a többség megszerzését összekötve az „Alapkő"-botrány körüli kiélezett helyzettel, támadásba lendült. A MÉMOSZ Központi Vezetősége azonban a Szaktanács támogatásával ellenállt. Február 9-én bezáratta a szakszervezet székházát és kitiltotta onnét az ellenzéket.[56] Az ellenzék befolyása így a vezetésben visszaszorult. Következménye volt, hogy az 1934. májusi közgyűlésen az ellenzék jelöltjei nem kaptak

---

[54] A MÉMOSZ az 1920-as évek végén nagyobb hitelek felvételével „Alapkő" néven egy építési vállalkozást hozott létre, amely a válság alatt csődbe ment. A hitelezők a székház elárverezésével akarták pénzüket megszerezni. A titkári jelentés kihangsúlyozta azt is, hogy ha az építő-ellenzék erőfeszítéseit siker koronázza, s ez nagy hatással lehet a többi szakszervezetre is, mert a mai harcokban nyilvánvaló a vezető szerepük. (PI Archívum. 500. f. 1/181. ő. e.)

[55] Az ESZE-választmány 1934. január 14-én és 16-án tartott ülésének jegyzőkönyve szerint az építők ellenzéke tudta, hogy a „bürokrácia", ha kell rendőrségi segédlettel is meg akarja akadályozni akciójukat, ezért az akciót siettetni kell. Ezért ajánlotta a bőrösök képviselője a kompromisszumos, koalíciós megoldást. „Építő [képviselője] – a jegyzőkönyv szerint – tiltakozik a koalíció ellen, mert nem lehet munkásárulókkal együttműködni. Nekünk nem lehet kompromisszumokkal, hanem csak harccal meghódítani a szakszervezeteket." Vita után a választmány úgy döntött, hogy a közös listákon ne a bürokráciával való alkudozás árán vegyenek részt, hanem saját tömegeik harcos erejének segítségével vigyék keresztül. (PI Archívum. 500. f. 2/474. ő. e.)

[56] Az ellenzék az általános sztrájk után sem nyugodott, írta a MÉMOSZ lapja, az Építőmunkás. Szervezetten előadásokon, szemináriumokon támadta a vezetőséget, bizottságokat hozott létre, hogy ellenőrizzék a Központi Vezetőség munkáját. A KV kezdetben „messzemenő engedményeket" tett, de ez nem volt elég. Így a szövetség munkája lényegében megbénult. A Szaktanács a MÉMOSZ kizárásával, a rendőrség a székház bezárásával fenyegetőzött. A MÉMOSZ vezetősége bezárta székháza kapuját, majd új igazolványok kiadásával és szigorú ellenőrzéssel kiszorította a „hangoskodókat" az épületből. (Építőmunkás, 1934. március–április.) Kenéz István visszaemlékezéseiben írja: A kommunisták hangoztatták, hogy mivel a MÉMOSZ vezetősége „nem alkalmas feladatai ellátására", mondjon le és átmenetileg az ellenzék javasolta ideiglenes bizottság „vegye kézbe az ügyeket". Mivel erre a vezetőség nem volt hajlandó, az ellenzék egy csoportja „Szakasitsot ki akarta dobni az ablakon". Ezután került sor a székház bezárására és 8 ellenzéki vezetőnek a MÉMOSZ-ból való kizárására. (PI Archívum. 867. f. 1/k-180. ő. e.; *Ördögh Piroska:* A szakszervezetek antifasiszta tevékenysége a Gömbös-kormány idején. Akadémai Kiadó, 1977. 165–169. o.)

bizalmat és „a Szaktanácsnak a korábbi vezetés pozícióját sikerült újra megerősíteni".[57]

1933 őszén a kommunista párt szakszervezeti politikájában tapasztalható taktikai változás pozitív következményei ellenére is ellentmondásos volt, aminek forrása főleg a szociáldemokrácia változatlan megítélése, a „szociálfasizmus" tételéhez való görcsös ragaszkodás volt. A gyakorlatban, a szakszervezetekben dolgozó kommunisták reálisabban gondolkodó része, ha nem is következetesen, de többször szót emelt a tarthatatlan helyzet ellen. Ebből a szempontból figyelemre méltó az a bírálat, amelyet feltehetően a Lenin Iskolán tanulók készítettek a párt központi lapja, a Kommunista 1933. augusztusi, szeptemberi, októberi és novemberi számáról. Elismerték a lap érdemeit, de kifogásolták „önkritikájának túlságba vitelét" és, hogy nem nyújt „megfelelő" segítséget a párttagság számára a bel- és külpolitika értékeléséhez. A lapot azonban legkeményebben a szociáldemokrácia megítélése miatt bírálták. A Kommunista legsúlyosabb problémájának tartották a szociáldemokratákkal szembeni gyűlölködő, „snájdig káromkodásokkal" tarkított hangnemét, mert ezzel egyetlen „szociáldemokrata szervezetet vagy más üzemi munkást" sem lehet megnyerni. Az „aljas áruló", a „piszkos Népszava", „pofátlan manőver" és a hozzá hasonló kifejezések oda vezettek, hogy ha a szociáldemokrata munkás elolvassa, már az első oldal után „eldobja az újságot". Az augusztusi szám olyan „gyűjteménye a teljesen céltalan szitkozódásoknak, hogy az skandalum". A kritika megállapítja, hogy „ezt a szellemet gyökeresen ki kell irtani a Kommunistából". Az eseményeket, a szociáldemokraták magatartását objektívan kell leírni és a szervezett munkásokra bízni, hogy a vezetők a munkásérdekeket képviselték-e, vagy pedig tettük a munkásérdekek elárulása.[58] Nem tudjuk, hogy a kritika eljutott-e a Kommunista szerkesztőihez, de tény, hogy 1933 őszén, 1934 tavaszán alig történt változás, mert a lap továbbra is nemcsak a szociáldemokrata vezetőket támadta, hanem a velük „megértőbb" magatartást tanúsító kommunistákat és ellenzékieket is elmarasztalta és opportunizmussal vádolta.

A másik érdekes és fontos jelenség, hogy a kommunista és ellenzéki funkcionáriusok körében egyre többször vetődött fel az a fontos kérdés, kit is lehet ellenzékinek tekinteni. Mind többször folyt vita arról, hogy ha nem minden ellenzéki kommunista, akkor a párt, a propaganda, sőt maga az ellenzéki sajtó miért lép fel velük szemben kommunista igénnyel. Így sürgették az ESZE politikájának differenciáltabb kialakítását, egy olyan felfogás kidolgozását, amely a KMP-től elhatároltabb, jobban tükrözi az ellenzéki dolgozók politikai öntudatát, s a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek iránt nem elfogult. Sőt felvetődött az is, hogy ellenzék van az ESZE-n kívül is, az MSZDP-ben, a

[57] A Kommunisták itt is elkövették azt a hibát, hogy Palotás Imrét, Németh Ferencet, Kenéz Istvánt – kizártakat és „büntetett" előéletűeket – javasolták a KV-be, akiket a vezetőség a BM leiratára hivatkozva töröltetett a jelöltek névsorából. (PI Archívum. 867. f. 1/k-180. ő. e.)

[58] Uo. 500. f. 2/424. ő. e.

szakszervezetekben is található (pl. a Gárdos Mariska körül tömörülők vagy a különböző kommunistaellenes frakciók), amelyekhez való viszonyt újra át kellene gondolni.[59]

Ezek a nagyon is megszívlelendő javaslatok és a gyakorlatban is felfedezhető konkrét kísérletek azonban ez időben még nem tudtak teret nyerni. A „Be a szakszervezetekbe!"-politika inkább csak tendenciájában, mint a benne rejlő nagy lehetőségek minden irányú kihasználásában volt jelen a mozgalomban. Kemény és hosszú harcra várt, hogy a taktikai fordulat teljes egészében, hátsó gondolatok nélkül érvényesülni és hatni tudjon. A KMP-ben e kérdésben tapasztalható ellentmondások egyik oka, hogy a szociáldemokrata párt reagálása nem volt éppen „segítő szándékú". Így azután a „szociálfasizmus" elvét valló kommunisták minden rendőrségi akció mögött – hibásan – a szociáldemokraták és a hatalom együttműködését látták. Ilyen jelenségre pedig 1933 második felében és 1934 elején bőven adódott példa.

1933 közepétől, főleg az új szakszervezeti politika biztató kezdetei után folytatódtak a rendőrségi akciók a kommunisták befolyásának visszaszorítására. A hatalom most a kommunista befolyás alatt álló kulturális szervezeteket vette célba. Erre jó alkalmat adott a MÉMOSZ Aréna úti székházában 1933. augusztus 11-én a Ganz-gyári sztrájokolók megsegítésére rendezett műsoros est, amelyet bejelentés nélkül mintegy 500 néző előtt tartottak 20 filléres belépőjegy ellenében. A műsoros estek gondolata a csepeli szociáldemokrata szavalókórus ellenzéki tagjaitól indult ki, és támogatták a Magyarországi Osztályharcos Ellenzékhez, valamint a szociáldemokrata kórushoz tartozó együttesek. Azon kívül, hogy bejelentés nélkül szervezték, s hogy a sztrájkolók megsegítésére rendezték, a rendőrség legfőbb vádja az est ellen az volt, hogy többségében tiltott, „bolsevista ízű" műsorszámokat adtak elő. Különösen kifogásolták a pékkórus „Egységfront" c. szavalatát.[60] A kóruselőadások, szavalatok kiváltotta érzelmi hangulat különösen alkalmas a „fennálló osztályellentétek kiélezésére", állapította meg a rendőrségi jelentés. Egyben arra is utalt, hogy a szavalókórusokban az ellenzék döntő befolyásra tett szert. A kórusok veszélyessége abban van – állapította meg a belügyminiszternek küldött jelentés –, hogy „a tömegeket sokkal intenzívebb módon és mértékben ragadják magukkal az elmondott szövegek, mint a legbrilliánsabb szónoklat". Mindezt csak tetézte, hogy az ellenzék a kórusokat és műsoraikat az antifasiszta egységfront szolgálatába kívánta állítani, és ez ellen a szociáldemokrata párt nem tett érdemi lépéseket, „ezért gondatlanság és hanyagság terheli". A jelentés javasolta a szava-

[59] PI Archívum. 500. f. 2/563. ő. e. – A MÉMOSZ-ban is voltak olyan ellenzékiek, akik nem értettek egyet a vezetőséggel, de velük és nem ellenükre keresték a megoldást. „Nem hallgathattunk azokra, akik becsmérelnek mindent, ami szociáldemokrata" – írták. (Építőmunkás, 1934. január.)

[60] A műsorban fellépett: a kőbányai, az újpesti, a népdal (Szalmás)-kórus; a pékek és a fodrászok kórusa. A műsort rendezte Láng Mór, az MSZDP VII. ker. végrehajtó bizottságának tagja.

ló- és dalkórusok azonnali feloszlatását. A belügyminiszter 1933. október 27-én a kórusok további működését, azzal a váddal, hogy „ezek kommunista irányítás és befolyás alatt álltak”, betiltotta.[61]

1934-ben került sor a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének feloszlatására. Ez a szervezet is jórészt kommunista irányítás és befolyás alatt működött.

Peyer Károly, látva az ellenzék előretörését, 1933 őszétől egyre határozottabban sürgette, hogy a szakszervezetek lépjenek föl ezen erősödő erők ellen. „Nagy hiba tűrni azok tevékenységét – írta a Szakszervezeti Értesítő októberi számában –, akik a munkásság szervezeteit csak fedőszerveknek használják... A felelősség azokat is terheli, akik kényelemszeretetből félreállnak, mert nem akarnak esetleg szembeszállni ezeknek az embereknek a köpködéseivel.”

1934 elején – az egyes szakszervezetek közgyűlésének előkészítő szakaszában – a Szaktanács mind erőteljesebben lépett fel az ellenzék munkáját támogató szakszervezetekkel szemben, mert a mozgalom ellen erősödő rendőrségi terror egyik indítéka a szakszervezetekben folyó „bolsevista tevékenység”. Ennek első következménye, hogy a Munkás Testedző Egyesület (MTE) 1934. januári közgyűlésén az ellenzéket kiszorították a vezetésből.[62] Az egymást követő és az ellenzék által vezetett textilsztrájkokat (az albertfalvi Lóden Textilgyár és az ezt támogató szolidaritási megmozdulásokat, a soroksári textilgyár stb. sztrájkját) a Szaktanács vadsztrájknak nyilvánította, s 70 ellenzéki munkást kizárt a textiles szakszervezetből. Ezt követte a MÉMOSZ-székház bezárása, amelyről már szóltunk.

A Szaktanácsot – félve a következményektől – megtorló intézkedések fokozására késztette a szomszédos Ausztriában február 12-én kirobbant és négy napig tartó fegyveres felkelés is. Dolfuss kancellár, mint ismeretes, a hadsereg bevetésével ezt kegyetlenül vérbefojtotta. A magyar szociáldemokraták a „felelőtlen” felkelésért, majd elbukásáért a kommunistákat tették felelőssé.[63] A hatalom és a mozgalom között – éppen a sztrájk- és bérmozgalmak, valamint egyéb politikai okok miatt – növekvő feszültséget és az osztrák események nyomán várható intézkedéseket a szociáldemokrata vezetés úgy kísérelte meg mérsékelni, hogy fokozta támadását a kommunisták és az ellenzék ellen.

Az ausztriai felkelés előestéjén, február 11-én a Szaktanács úgy döntött, hogy felszólítja az összes szakszervezet titkárságát, hogy „könyörtelenül tisztítsák meg a szakszervezeteket a kommunista elemektől”.[64] A Szaktanács maga akart példát mutatni. Február 14-én a Népszava közölte: mivel az Eszperantista Egyesültek Nemzetközi Szövetsége „súlyos erkölcsi vádakban” marasztalta el magyar csoportját, ezért a Szaktanács úgy döntött, hogy „megtagad minden

---

[61] PI Archívum. 614. f. 1/1933-11626.; Uo. 651. f. 4/271. ő. e.

[62] PI Archívum. 500. f. 2/494. ő. e.; Kommunista, 1934. február. Bővebben l. *Ördögh Piroska:* i. m. 163–170. o.

[63] Népszava, 1934. február 28.

[64] PI Archívum. 651. f. 6/1934. ő. e. (Baloldali összesítő, 1934. február 14.)

közösséget a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületével és erre szólítja fel az összes szakszervezeteket, a szociáldemokrata érzelmű munkásoktól pedig elvárja, hogy az egyesületből lépjenek ki".[65] A Szaktanács – félve a szervezett munkások felháborodásától – a kiközösítés okát nem merte nevén nevezni, hanem a nemzetközi szervezetre hivatkozva, a konkrétumot mellőzve, „súlyos erkölcsi vádakkal" indokolta döntését.

A Szaktanács álláspontjával egy időben, ugyanazon hasábon közölte a Népszava 15 kommunistának a nevét,[66] akiket szervezett munkáshoz nem illő magatartásuk miatt a szociáldemokrata pártvezetés kizárt az MSZDP-ből. A rendőrség elismeréssel nyugtázta a történeteket, mondván: „az MSZDP kérlelhetetlen harcot hirdet" a kommunisták ellen.[67] Az „akcióról" a rendőrség sem akart lemaradni, s amit a szociáldemokrata vezetés elkezdett, a karhatalom folytatta. A kizárást követő második napon, február 16-án – mint már írtuk – 10 ellenzéki vezetőt tartóztattak le, s közülük 6 az MSZDP-ből kizárt kommunista volt.[68] Másfél hónappal később, április 6-án a rendőrség 14 eszperantista vezetőt vett őrizetbe, kommunista irányú tevékenység miatt.[69] Április 9-én pedig a belügyminiszter – bolsevista aknamunkára hivatkozva – betiltotta a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületét.[70]

1933 végén, 1934 elején a hazai és a nemzetközi események nem kedveztek az ellentmondásosan induló, de itt-ott eredményeket felmutató egységfrontos politikának. Egyrészt a szociáldemokrata vezetőség és a kormány meg-megújuló támadása a kommunisták és az ellenzéki erők ellen, másrészt a Komintern XIII. plénuma, majd az ausztriai események a KMP szempontjából is a negatív tényezőket erősítették fel, és visszafogták a „Be a szakszervezetekbe!"-politika kezdeti eredményeit.

A Kommunista Internacionálé XIII. plénuma 1933. november–decemberben ülésezett. Ez volt a kommunista pártok nemzetközi szervezetének első magas szintű tanácsokzása Hitler hatalomra kerülése és a II. Internacionálé párizsi konferenciája óta. A plénum a nemzetközi erőviszonyokban történt változásokat mérlegelve több területen kezdeményezte a fasizmus elleni harc kibontakoztatását. Először mutattak rá a fasizmus osztályjellegére és arra, hogy a fasizmus a polgári demokráciát, magát a parlamentarizmust is fenyegeti, hogy a háború közvetlen veszéllyé vált, és a kommunista pártok fő feladata a fasizmus és a háború elleni harcra irányítani a dolgozó tömegek figyelmét. Nem tudott viszont a plénum előrelépni a szociáldemokrácia, a szociáldemokrata mozgalom differenciáltabb megítélésében. A Szocialista Munkásinternacionálé

---

[65] Népszava, 1934. február 14.

[66] A kizártak: Stümmer Pál, Balla László, Horváth István, Klement Béla, Klement Károly, Stümpf János és felesége, Ferencz László, Szabó Károly, Koós Antal, Gisitz Endre, Szabad Imre, Katona István és Palotás Imre.

[67] PI Archívum. 651. f. 6/1934. ő. e. (Baloldali összesítő, 1934. március 6.)

[68] Uo. 4/276. ő. e.

[69] Népszava, 1934. április 7.

[70] PI Archívum. 651. f. 6/1934. ő. e.

párizsi konferenciájának a kommunistákkal való együttműködést szorgalmazó megnyilatkozásait baloldali manővernek minősítve kíméletlen harcot hirdetett nemcsak a szociáldemokrata vezérek ellen, hanem az aktív antifasiszta harcot vállaló baloldali szocialista csoportok vezetői ellen is, és elvetette a velük való együttműködés minden lehetőségét.

Kun Béla felszólalásában csatlakozott azokhoz, akik a legélesebb harcot szorgalmazták a szociáldemokrata vezérek ellen. Azt a tényt, hogy Hitler hatalomra kerülése után a szociáldemokrácia nem semmisült meg, hanem bizonyos területeken növelte befolyását, a kommunista pártok tévedésének és hibájának rótta fel. Az okot abban látta, hogy a kommunisták „nem léptek fel elég következetesen ellenük és nem leplezték le őket elég hathatósan mint a fasizmus szálláscsinálóit".[71] Minden kommunista párt feladata – mondotta Kun, hogy „támadásba menjen át saját országa szociáldemokráciája ellen".

A szociáldemokrácia-ellenesség abból a hamis felfogásból is táplálkozott, amit a XIII. plénum még fel is erősített, miszerint „új forradalmi fellendülés kezdődik" és Németországban érlelődnek a forradalmi válság feltételei. Eszerint közvetlen napirenden van a hatalom megragadása, a szocialista forradalom előkészítése. Ebből pedig a reformizmussal való leszámolás szükségessége következik. Így tehát mind a stratégia, mind a taktika oldaláról a plénum a szociáldemokrácia elleni harcot erősítette meg és visszalépett az 1933. márciusban kiadott felhívásához képest is, amely akkor nem zárta ki a szociáldemokratákkal felülről kötendő egységfront lehetőségét sem.[72]

1934 februárjában a kommunista–szociáldemokrata viszony alakulására kezdetben az ausztriai események, később a Franciaországban végbemenők voltak a döntőek. Az Ausztriában a szociáldemokrata vezetők akarata ellenére kirobbant, majd kegyetlenül vérbefojott felkelés ismét napirendre tűzte, hogy a történetekért ki a felelős. A kommunisták és szociáldemokraták egymás elleni elkeseredett vádaskodása a XIII. plénum vonalát erősítette.

A KMP KB „Az ausztriai események tanulságai és a KMP feladatai" címmel elemezte a történteket. A dokumentum hangsúlyozta, az ausztriai és a francia események igazolják, hogy Európa számos országában a proletariátus harcában fordulat következett be, és „forradalmi ellentámadásba" ment át a burzsoázia, a fasizmus elleni harcban. A nemzetközi események kedvező irányú fordulatát a magyar munkásmozgalomban úgy kell hasznosítani – szögezte le a határozat –, hogy a tömegsztrájkok kiterjesztésével növeljék a „proletárharc forradalmi elemeinek" befolyását.[73] Hasonló megállapításokat tett a Kommu-

---

[71] 1934 elején Magyarországon Kun a plénumon elhangzott beszédének rövid kivonata vált ismertté. Ebben beszédének legfontosabb része eltorzítva jelent meg. Eredetileg arról szólt, hogy „a burzsoázia nem kímél bennünket... a szociáldemokrácia elleni harctól". A magyar nyelvű kivonatban ez így szerepel: „a burzsoázia nem ment fel bennünket a szociáldemokrata párt megsemmisítésének feladata alól". (PI Archívum. 500. f. 1/98. ő. e.)

[72] L.: A Kommunista Internacionálé története. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 313–314. o.; *B. M. Lejbzon–K. K. Sirinya:* Fordulat a Komintern politikájában. 52–54. o.

[73] A Párttörténeti Intézet Könyvtára. (Sokszorosított brosúra.)

nista februári száma is. Úgy vélte, hogy az ausztriai és a francia események „új forradalmak korszakának kezdetei". A KMP-nak a tavasz folyamán a párt- és KIMSZ-tagok részére kiadott, a Komintern XIII. plénumát és az azt követő eseményeket elemző brosúrája is hangsúlyozta, hogy a nemzetközi élet „a forradalmi válság objektív előfeltételeinek olyan fokú érettségéről tanúskodik", amely azt bizonyítja, hogy „a világ jelenleg szorosan a forradalmak és a háborúk új sorozata előtt áll".[74]

A KMP vezetése a Komintern nyomán nemcsak a külső feltételeket látta érettnek forradalmi megmozdulásokra, hanem az ország belpolitikájának alakulását és a magyar munkásmozgalom 1933. évi eredményeit. Az 1934. tavaszi kezdeti sikerei nyomán a magyar helyzetet a vágyak és nem a realitások alapján értékelve úgy ítélte meg, hogy kedvezőek a feltételek harcosabb politika kibontakoztatásához.

A KMP a Kommunistában, az Új Márciusban és más dokumentumokban közzé tett helyzetelemzésében helyesen ismerte föl, hogy a magyar uralkodó osztályokon belül éleződnek az ellentétek, s a dolgozó tömegek elégedetlensége mellett a középrétegeknek a rendszerhez való viszonya sem problémamentes. Gömbös tábora aligha stabilabb, mint egy évvel korábban. Helyesen látta azt is, hogy Gömbös növekvő ellenzéke közös front létrehozásán fáradozik, amelybe a szociáldemokratákat is igyekszik bevonni. A legális munkásmozgalom így eszköze lehet a kormány és az ellenzéke közötti küzdelemnek. A párt úgy vélte, hogy a jövőben e belső ellentétek kiéleződése, a feszültségek fokozódása várható. Ebben a helyzetben Gömbös „a nyílt fasizmus", a terror eszközéhez nyúl, ami azonban nem stabilizálja, hanem gyengíti helyzetét. A rendszer féltése azonban az ellentétek ellenére az uralkodó osztályokat még összetartja.[75] A párt részéről a súlyos hiba ott történt, hogy mind a nemzetközi, mind a hazai helyzetértékelésnél messze eltúlozta azokat a lehetőségeket, amelyeket az adott helyzet a munkásmozgalom számára tartogatott, s így ebből levont következtetései irreálisak, a megoldásra javasolt feladatok végrehajthatatlanok voltak.

Az 1934 tavaszán előkészületben lévő és zajló küzdelmeket, a textilesek, cipészek, építőmunkások, fások, téglagyári dolgozók és mások nagy tömegeket mozgósító sztrájk- és bérharcait olyan körülményként értékelte, amelyet a szakszervezetek védelmével és más politikai követelésekkel összekapcsolva a fasiszta diktatúra alapjait megingató tömegharccá lehet fejleszteni. A „forradalmi hullám" erősödését két tényező gyorsíthatja vagy akadályozhatja. Az egyik: „a szociálfasiszták" „áruló" magatartásának erősödése, a másik a KMP politikájának a tömegekre gyakorolt mozgósító vagy visszatartó hatása.

1934 tavaszán a párt még a korábbi éveknél is szélsőségesebb propagandát indított a szociáldemokrácia ellen. Alapját, mint már említettük, a Komintern XIII. plénuma teremtette meg, amit azután főleg az ausztriai események a végsőkig éleztek. A magyar kommunista vezetőség – jórészt átvéve, sőt meg is

[74] PI Archívum. 500. f. 1/178. ő. e.
[75] PI Archívum. 500. f. 1/178.; Kommunista, 1934. február.

toldva a nemzetközi kommunista mozgalom szociáldemokrácia-ellenes hadjáratát – ebben az időben a „fő tüzet" a reformista vezetők ellen irányította. Úgy vélte, hogy az ausztriai események most már végleg bebizonyították, hogy alkalmatlanok a fasizmus elleni harcra. Feladat: „döntő csapást mérni a magyarországi szociálfasizmusra". A párt vezetése ismét keményen megbírálta azokat, akik keresték az együttműködés lehetőségét a „kis bürokratákkal", vagy elnézőek voltak „a nagyokkal" szemben. Most még annak lehetőségét is kizárta (amit pedig egy évvel korábban a felső vezetés fontosnak tartott hangoztatni), hogy mind a szakszervezeteknek, mind az MSZDP-nek voltak, vannak osztályharcos tradíciói, amit a mozgalomnak fel kell használnia és ezekhez a tradíciókhoz vissza kell térni.[76] A Kommunista 1934. áprilisi számának „Hová irányítsuk a fő tüzet?" című cikke élesen elítélte azokat a kommunistákat, akik politikai engedményekre is hajlanak az együttműködés érdekében. Ezeknél a kommunistáknál „a döntő baj az, hogy már megtanult forradalmi igazságokban kételkednek"; nem értik, hogy a kommunisták és szociáldemokraták között folyó harc „a proletárforradalom és az ellenforradalom harca"; hogy „a kommunisták és a szociáldemokraták között nincs középút és nincs fegyverszünet". A fő tüzet tehát a szociálfasizmusra kell irányítani.

Igaz ugyan, hogy a párt dokumentumai ismételten síkra szálltak az 1933-as „Be a szakszervezetekbe!"-politika mellett. Keményen ostorozták azokat a funkcionáriusokat, akik a „szociálfasizmus" elleni harc „új szakaszában", a szociáldemokrata vezetés megtorló intézkedéseivel szemben ismét a „ki a szakszervezetekből" tételt kezdték hangoztatni. Változatlanul fontosnak tartották a kommunisták részvételét minden szakszervezeti akcióban, a bérmozgalmak kezdeményezésében, a szakszervezetek osztályharcos pozícióinak erősítésében. A szociáldemokrácia elleni össztűz, valamint az ellenzék egyes csoportjainak a szakszervezetekkel szembeni bizalmatlansága azonban nagyon megnehezítette ezeknek a helyes elveknek a gyakorlati érvényesülését. De nemcsak ez hátráltatta az eredményes munkát.

A XIII. plénum, mint már említettük, ismét középpontba állította a hatalom megszerzésének lehetőségét. Az Európában zajló események – az osztrák, a francia, továbbá az a magát még mindig makacsul tartó álláspont, hogy a német fasizmus ingatag, fennmaradása nem lehet tartós – túlzott reményeket ébresztettek a szocialista forradalom lehetősége iránt. Ez a KMP politikájában is tetten érhető. A Magyarországi Tanácsköztársaság 15. évfordulója jó alkalomnak látszott arra, hogy a párt a korábbiaknál is jobban előtérbe tolja a II. tanácsköztársaság megteremtéséért folyó harcot.

---

[76] Kommunista, 1934. március. E szám opportunizmussal vádolta a lap januári számában megjelent azon cikket is, amely arra hivatkozott, hogy a szakszervezeti munkában fel kell használni annak osztályharcos múltjában felhalmozódott tradíciókat is. „Ne a reformista szakszervezetek nem létező forradalmi tradícióiban keressük harcaink erőforrásait, mert ez visszavezet a »baloldali« szociálfasizmus állásaiba, hanem a kommunista vezetés alatti proletárharcokban."

A nemzetközi és a hazai helyzetben rejlő lehetőségek túlértékelése, a tavaszi sztrájkharcoknak „forradalmi hullám emelkedéseként" való hangsúlyozása tükröződött az 1934. május 1-jei előkészületek során is. „Harcos május 1-jét! Általános sztrájkot!" – hirdette a KMP KB májusi felhívása. A nagy tavaszi sztrájkharcok, az építők, a bőrösök, a textilesek és a szabók tízezreinek sztrájkmegmozdulásai arról tanúskodnak, állapította meg a dokumentum, hogy a munkások „megelégelték a kizsákmányolást" és „harcaikban a proletár-ellentámadás riadója szólal meg", s „a tömegsztrájk útját keresi az egész magyar munkásosztály". Ezért harcot hirdet a fasizmus és „az egységes proletárharc legfőbb akadálya, a szociálfasizmus ellen".[77]

Kétségtelen, az 1933-ban és 1934 első felében zajló sztrájkok méretei az 1920-as évek legnagyobb megmozdulásaira emlékeztetnek, és a válság után a magyar munkásosztály harckészségének váratlan felerősödésére utalnak. A szociáldemokrata párt is igyekezett Gömbössel vívott küzdelme során e munkásmegmozdulásokat felhasználni, egyben kezében is tartani. Ez a magyarázata annak, hogy az ausztriai események után május 1-jei kiáltványában az MSZDP is a fasizmus elleni határozott harcra és a munka ünnepének munkaszünettel való megünneplésére szólította fel a magyar munkásosztályt. „Demonstrálunk a fasizmus és hitlerizmus ellen a gazdasági és politikai demokráciáért..., a 40 órás munkahétért, a bérminimumtörvényért, munkaalkalmakért... szociális törvényekért, a világbékéért" – olvasható a felhívásban.[78]

A szociáldemokrata párt és a Szaktanács közös felhívása kedvező lehetőséget teremtett arra, hogy a kommunisták bekapcsolódva a május 1-jei előkészületekbe a fasizmus elleni harc és a munkásegység jegyében munkaszünettel és harcos megemlékezéssel tegyék emlékezetessé e napot. A felhívásban nagyon visszafogottan tettek említést „a baloldali egységbontókról". Így adott volt az alkalom a közös ünneplésre. A kommunisták többsége hajlott is rá. A pártvezetés azonban azzal, hogy külön május 1-je bizottságok létrehozását sürgette, és rajtuk keresztül utcai tüntetéseket szorgalmazott, az egész megmozdulást pedig a fasizmus és a szociálfasizmus elleni harc jegyében hirdette meg, sok helyen zavarta a kommunisták és szociáldemokraták közös fellépését. Ennek ellenére a harmincas évek egyik legemlékezetesebb május 1-jére került sor. A vasas és néhány más szakmában teljes munkabeszüntetés volt. A Népszava szerint a fővárosban és környékén, valamint a nagyobb városokban tízezrek vettek részt „a párt ünnepségein".

A Kommunista ellentmondásosan értékelte a történteket. Egyrészt elmarasztalta a pártszerveket, mert nem hozták létre a május 1. bizottságokat és a munkabeszüntetéseket nem voltak képesek „tudatos tömegakciókká fejleszteni", nem sikerült a munkásokat tömegesen az utcára vinni. Ugyanakkor a tömeges munkabeszüntetés (1933-ban a fővárosban mindenütt dolgoztak, 1934. május 1-jén viszont a gyárak több mint a fele leállt) azt jelenti, hogy helyes

---

[77] Uo., de megjelent röpiratként is.
[78] Népszava, 1934. április 22.

a párt álláspontja: „a forradalmi hullám" emelkedik, adva vannak „az általános politikai sztrájk feltételei". Megállapította azt is, hogy a KMP „az általános sztrájk jelszavával a munkástömegek kezébe adta azt a fegyvert, amellyel eredményesen védekezni tud a szakszervezetek fasizálása ellen".[79]

Így 1933 második és 1934 első felében a „Be a szakszervezetekbe!" alapjaiban helyes, számos részterületen eredményeket felmutató jelszava a magyar munkásmozgalomban rejlő lehetőségek túlbecsülése, újabb irreális célkitűzések előtérbe helyezése és a szociálfasizmus túlhajtott propagandája miatt sokat veszített értékéből. Sajnos 1934 második felében ezek a problémák nemcsak megmaradtak, hanem egy bizonyos időben – az ún. Gold-ügy kapcsán – kulmináltak is.[80]

---

[79] Kommunista, 1934. május.; *Pintér István:* Útkeresés és megtorpanás a KMP-ban 1934 második felében. Párttörténeti Közlemények, 1986. 3. sz. 35–75. o.

[80] Bővebben l.: *Pintér István:* i. m.

TOKODY GYULA

Magyarország kiválása az első világháborúból és a német külpolitika

Károlyi Mihály pacifizmusa, antant-orientáltsága és németellenessége az első világháború kezdetétől ismert volt ugyan,[1] de a német diplomácia ennek politikai fontosságot csak 1916 nyarát követően, a Károlyi-párt megalakulása után kezdett tulajdonítani. Ettől kezdve ugyanis az új külpolitikai törekvést szervezett parlamenti-politikai erő képviselte Magyarországon, amelynek jelentőségét megnövelték a bécsi udvar 1917 tavaszától kezdődő különbéke-tapogatódzásai. De e párt háborúellenességét a német diplomaták csupán az Osztrák–Magyar Monarchia különbéke-törekvéseinek alárendelt faktoraként kezelték, s Magyarországnak Ausztriától független békekötését szinte a háború utolsó pillanatáig képtelenségnek tartották.

Ehhez a lépéshez ugyanis a Károlyi-párt önmagában erőtlennek látszott, hiszen fél évszázada tartó politikai együttműködést kellett megszakítania, olyan együttműködést, amelyet Németország és Magyarország alapvető érdekei alakították ki és határoztak meg, s amelyet sokoldalú gazdasági és kulturális kapcsolatok fűztek szorosra. E kapcsolatok Magyarország egyre nagyobb mértékű alárendelődését és kiszolgáltatottságát eredményezték ugyan, alapjában véve azonban – főleg külpolitikai kérdésekben – mégis zavartalanoknak, konfliktusmenteseknek látszottak.

Mindenesetre végleg eloszlott az a gyanakvás, amelyet egykoron még Bismarck kormánya táplált Magyarország iránt. A múlt század 70-es és 80-as éveiben ugyanis – a közben megkötött kettős szövetség ellenére – Berlin attól tartott, hogy a monarchián belül a magyar uralkodó körök a konzervatív-klerikális irányzat felülkerekedését segítik elő, amely a Német Birodalomban a poroszellenes katolikus Centrum Párt helyzetét erősítette volna, gyengítve a kormány pozícióját az éppen folyó „Kulturkampf"-ban. Nemzetközileg pedig arra ösztönözte volna, hogy eltávolodjék Németországtól és közeledjék az ugyancsak katolikus Franciaországhoz, valamint a szélsőségesen konzervatív cári Oroszországhoz.[2] Az 1890-es évek közepétől azonban – összefüggésben az osztrák–cseh ellentétek elmélyülésével és azzal az aggodalommal, hogy a monarchia osztrák felében esetleg németellenes kormányzat kerül hatalomra – módosult Magyarország megítélése. Berlini diplomáciai körökben a „kettős monarchia népességi káoszában" mindinkább „a politikailag legerősebb indi-

---

[1] *Hajdu Tibor:* Károlyi Mihály. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 173–196. o.

[2] Vö. *Berthold Sutter:* Die innere Lage Ungarns vor dem ersten Weltkrieg in der Beurteilung deutscher Diplomaten. In: Südostdeutsches Archiv. XIII. Band. 1970. 119–194. o.; Uo. XIV. Band. 1971. 188–224. o.

viduumnak", és a „hármasszövetségi gondolat tulajdonképpeni hordozójának" éppen Magyarországot tekintették,[3] amelyre délkelet-európai politikájában Németország biztosabban támaszkodhat, mint az osztrák császárságra.

A Magyarország és Németország közötti külpolitikai együttműködés azonban csak közvetett úton valósulhatott meg, mégpedig az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériuma és Németország Külügyi Hivatala révén, hiszen 1918-ig nem volt önálló magyar állam, így önálló magyar külügyi apparátus sem létezett. Hazánk képviseletét a Német Birodalomban a berlini osztrák–magyar nagykövetség, Németországét pedig a bécsi német nagykövetség látta el, a főbb városokban működő konzulátusok segítségével.

Az 1872-ben létesített budapesti német főkonzulátus, amely elsősorban volt hivatva a magyarországi események megfigyelésére, tulajdonképpen csupán a bécsi német nagykövetség kihelyezett hivatala volt. De kezdettől fogva jóval nagyobb szerepet kapott, mint általában a konzuli-főkonzuli hivatalok. Egyrészt azért, mert az Osztrák–Magyar Monarchia egyik uralkodó nemzetének fővárosában működött, másrészt azért, mert ismert volt a magyar vezető köröknek a monarchia külpolitikájára gyakorolt különleges befolyása, nem utolsósorban pedig azért, mert az Osztrák–Magyar Monarchia bomlásának előrehaladtával – mint említettük – nőtt a magyar királyság fontossága Berlin szemében.

A hangsúlyozott figyelmet fejezte ki, hogy a Külügyi Hivatal a főkonzulátus vezetőit általában a fiatalabb német diplomaták javából, arisztokrata köréből választotta ki, ügyelve arra, hogy rátermettségük mellett megfelelő társadalmi rangjuk legyen, kapcsolatot tudjanak teremteni és tartani még a legelőkelőbb magyar főúri politikusokkal, illetve családjaikkal is. Az első világháború alatt és az azt követő években Franz Fürstenberg-Stammheim gróf, a német diplomácia hagyományosan konzervatív gárdájához számítható arisztokrata töltötte be ezt a funkciót, minden jel szerint lelkiismeretesen és bizonyos jóindulatot mutatva Magyarország helyzete és sorsa iránt. Jelentései nem voltak ugyan mentesek politikai elfogultságtól, többnyire mégis objektivitásra és őszinteségre törekedtek, sőt egyes kérdésekben meglepő előrelátást mutattak.

Németország és Ausztria-Magyarország egymástól való függősége, az erőviszonyok és a külpolitikai célok különbsége ellenére az első világháború során is megmaradt, ami törvényszerűen vezetett ahhoz, hogy a bécsi udvar Németország katonai összeomlása előtt képtelen volt gyökeres külpolitikai orientációváltásra. A magyar kormány pedig már politikai összetételénél, beállítottságánál fogva sem lett volna erre képes, nem is szólva a monarchiában elfoglalt helyéről. A Károlyi-párt németellenes külpolitikai koncepciója így hosszú ideig nem realizálódhatott, márcsak azért sem, mert az említett történelmi előzmények, amelyek – ötvöződve a világháborús élményekkel és a teljes összeomlástól való félelemmel – szélesebb néprétegekben is ébren tartották az egy-

[3] Südostdeutsches Archiv. XIII. Band. 124–125. o.

másrautaltság hitét és érzését, közvetve akadályozták a Németországtól való elszakadást, a párt által hirdetett 48-as gondolat nem Habsburg-, hanem németellenes alapon való elfogadtatását, a magyar függetlenség megvalósítását.

A német diplomaták a jelek szerint e belpolitikai nehézségeknek tudatában voltak, de túlértékelték őket. Érzékenyen reagáltak ugyan minden háborúellenes jelenségre, azonban eltúlozták a magyar néptömegek Németország iránti szimpátiáját. Későn ismerték fel, hogy a német szövetség még az uralkodó körök számára is egyre nagyobb terhet jelent, s mind kevésbé nyújt biztosítékot az ország nemzeti integritásának megőrzéséhez. Ezért az antantorientáció erősödését többnyire csak regisztrálták, s okaként leginkább a magyarok háládatlanságát és politikai látókörük korlátoltságát jelölték meg.

A tisztánlátást nehezítette, hogy a német vezető körök a katonai vereség sokasodó jelei ellenére továbbra is – hozzávetőleg 1918. október elejéig – alapvető céljukat a háború győzelmes vagy legalábbis vereség nélküli befejezésében látták. Arra számítottak, hogy Nyugaton részben, Keleten pedig teljesen megtarthatók a korábbi hódítások. Berlin Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos álláspontját is végső soron ez a stratégiai cél határozta meg, közelebbről az a megfontolás, hogy teljes kimerültsége ellenére az Osztrák–Magyar Monarchia a háború végkifejletét még mindig befolyásolhatja, mivel a német szövetség melletti kitartásával erősítheti, különbéke-törekvéseivel viszont gyengítheti Németország katonapolitikai, sőt belpolitikai helyzetét; a későbbiek során pedig tárgyalási pozícióit az antanthatalmakkal szemben.

A dolog természetéből következően a német diplomaták a legnagyobb jelentőséget a bécsi udvar különbéke-törekvéseinek tulajdonították, de nemcsak azért, mert a monarchia hivatalos külpolitikáját itt alakították ki, hanem azért is, mert a koronát e törekvések, sőt általában a németellenes irányzatok inspirálójának, sőt szervezőjének tartották. Annál is inkább, mert 1918 augusztusában bizonyossá vált, hogy Bécs azonnali békekötést akar, s bár ezt a lépést eredetileg Németországgal együtt óhajtotta megtenni, 1918. szeptember elejétől Károly király és császár már nem csinált titkot abból, hogy kormánya Berlin nélkül is kész tárgyalóasztalhoz ülni.[4]

A monarchia belső krízisének mélységét fel nem ismerve vagy figyelmen kívül hagyva, a német diplomaták a különbéke-törekvés fő okát elsősorban továbbra is a Habsburg-uralkodó politikájában jelölték meg. IV. Károlyt erélytelennek tartották a belpolitikai kérdésekben, különösen a csehekkel és a magyar oppozícióval szemben, s feltételezték róla, hogy politikáját alárendeli a katolikus klérusnak, ezen keresztül a Vatikán és az antant szempontjainak.

A német diplomácia szerint a németellenesség fő bázisa a szlávok mellett a klérus volt Ausztrián belül. A szlávok azért, mert ők „márcsak politikai okok miatt is benne vannak mindenben, ami az ausztriai németségnek kárt okoz”.

---

[4] A kérdés irodalma nagy. Ezúttal csupán a „Magyarország története 1890–1918” című összefoglalóra utalunk. Akadémiai Kiadó, 1978. 1203–1204. o.

A katolikus klérus pedig a Vatikán „mindenkori exponense, a bécsi nuncius őrködik a Rómától származó jelszavak szigorú végrehajtásán". A budapesti főkonzulátus jelentése a Vatikán németellenességét kizárólag anyagi érdekekkel magyarázta, azzal, hogy Olaszországnak az antanthoz való csatlakozása miatt Róma a monarchiából és a Németországból származó péter-filléreket jórészt elveszítette, viszont Anglia és Franciaország bőven kárpótolta őt ezért. Így Róma „szimpátiája az antant felé hajlik", hiszen „érzelmi alapon nyugvó politikát a Vatikán és diplomatái nem ismernek".[5]

Magyarország esetében azonban e két faktornak nem volt akkora jelentősége a németek megítélése szerint, mint Ausztriában. A magyar kormány ugyanis a nemzetiségekkel vívott harc során „ellentétben az osztrákkal, vezérlő motívumaiban sohasem vesztette el következetességét", nem került tehát a szlávok befolyása alá, de ennél is fontosabb volt, hogy „olyan kimondottan németellenes nemzetiségek, mint Ausztriában, Magyarországon nincsenek". A magyar katolikus klérus pedig „általában véve nemzeti és liberális", sőt a katolikus és a fiatal arisztokrácia lényegében szintén „nemzeti érzelmű", mégha az csak „a Béccsel való szembenállásból" ered is.[6]

A háborúellenesség, azaz – a diplomáciai iratok szóhasználata szerint – a németellenesség legfőbb okát ezért Berlin Magyarország esetében a Németország iránti bizalmatlansággal magyarázta, azzal, hogy nemcsak az ellenzék, hanem még a magyar vezető körök is féltik az ország szuverenitását a Német Birodalom hatalmi törekvéseitől. „Bár Tisza és mindenki, aki köréje csoportosult – írja egy 1919 februárjában kelt, az összeomlás okait utólag összefoglaló jelentés – kitartott a Németországgal való szövetség mellett, többnyire még ebben a táborban sem tartották kívánatosnak az emberek Németország döntő győzelmét. Az európai német hegemóniában nemzeti veszélyt láttak a magyarságra nézve..." Egyrészt a német kultúra túlzott befolyásának növekedésétől, közelebbről az ország germanizálásától tartottak, másrészt attól féltek, hogy „Magyarország Németországtól gazdasági függőségbe jut".

Fürstenberg gróf kiemelte, hogy maga Tisza is osztotta ezt a félelmet, s helyesen utalt arra, hogy a német hegemónia miatti aggodalom különösen akkor erősödött meg, amikor sor került a „Mitteleuropa gondolat" hosszan elhúzódó és országos méretű vitájára. Friedrich Naumann, vezető német politikus könyvétől ugyanis, amely egy Németország által vezetett Közép-Európa létrehozását javasolta a világháború utánra, a vita során a magyar politikai irányzatok elhatárolták magukat. Ilyen légkörben a német befolyás növelése Magyarországon, ennek megfelelően a „szövetség elmélyítésének" Németország által kigondolt „szerencsétlen jelszava" valóban olaj volt a tűzre, az addiginál is magasabbra szította a magyar politikai körök bizalmatlanságát.[7]

---

[5] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban: PA des AA) Bonn. Österreich 95. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 37778. 1918. szeptember 4. 2. o.

[6] Uo. 3–4. o.

[7] Uo. A. 5816. 1919. február 15.

Ennek nagyságát azonban csak utólag, a magyar polgári demokratikus forradalom győzelme és a külön fegyverszünet megkötése után konstatálta a német diplomácia. Képviselői 1918 augusztusában, sőt szeptemberében is még meglehetős optimizmussal ítélték meg a magyar politikai közvéleményt, mindenesetre bíztak az ország „szövetségi hűségében". A háborús fáradtság okait a budapesti főkonzulátus részben a magyar parasztság mentalitásában jelölte meg, mindenekelőtt pedig abban, hogy Magyarország külpolitikai helyzete a német segítség következtében kedvezőre fordult. Németországban minden paraszt tudja, hogy „létéről van szó és nem köszönheti meg eléggé Istennek, hogy a háborús pusztítás az ő földjén nem söpör végig. Ezért termését átadja, ha nem is mindig szívesen. A magyar paraszt viszont még ma sem látja be, hogy... a harcok kimenetele Nyugat-Európában az ő hazájának sorsát is meghatározza."[8]

A magyar lakosság háborúval szembeni általános közömbösségének másik feltételezett okáról, a háború menetének Magyarországra nézve állítólag kedvező megváltozásáról pedig ezt olvashatjuk: „A szorongatottság ideje, amelybe Magyarország akkor került, amikor a k. u. k. hadsereg a szerbektől csapást csapás után szenvedett el, amikor az oroszok a Kárpátokon keresztül mélyen benyomultak Magyarországra és amikor a román betörés miatt Erdélyt kiürítették, ez az idő Magyarország számára elmúlt és vele együtt láthatóan az a tudat is, hogy mi mindnyájan egy célért harcolunk." E megállapítást valamivel később megismételte a porosz hadügyminisztérium budapesti megbízottja is, aki szerint a magyar tömegek éppen azért nem értik meg a háború folytatásának szükségességét, s tekintik azt kizárólagosan német érdeknek, mivel Magyarország „határai szabadok és biztosítottak".[9] De végül is mindkét jelentés úgy foglal állást, hogy „a nép nagy tömegei Magyarországon szilárdan a hűséges szövetséges mellett állnak..."[10]

A németellenesség hátterét tehát gyengének tartották a német diplomaták, a parasztság esetében is tulajdonképpen a viszonylagos jólétből vezették le, s figyelmen kívül hagyták a falu szociális feszültségeit. Így a megoldást is egyszerűnek, politikai eszközökkel könnyen elérhetőnek vélték. Magyarországot „a politikában államjogi helyzetének megfelelően" kell kezelni – javasolták a Külügyi Hivatalnak –, el kell ismerni „azt a helyét, amely az alkotmány szerint megilleti", respektálni kell tehát szuverenitását, s akkor Németországnak nyert ügye lesz, visszájára tudja fordítani a németellenes propagandát.

---

[8] Uo. A. 34544. 1918. augusztus 11. 2. o. – Nehéz lenne eldönteni, hogy a német és a magyar paraszt háborúellenessége között 1918 augusztusában volt-e lényeges különbség. A két és fél hónappal később mindkét országban kitört forradalom mindenesetre megkérdőjelezi a budapesti főkonzulátus feltevését, hiszen a jórészt parasztokból toborzott katonaság a német forradalomban is fontos szerepet játszott, s a tanácsmozgalom nemcsak a városokat, hanem a falvakat is magával ragadta Magyarországon és Németországban egyaránt.

[9] Uo. A. 34682. 1918. augusztus 15.

[10] Uo. A. 34544. 1918. augusztus 11. 8. o.

Mindamellett a jelentések logikája szerint a német magatartás módosulása csak másodlagos jelentőségű lehetett, s elsősorban – mint láthattuk – a hadi helyzetben bekövetkező kedvezőtlen változástól lett volna várható Magyarország szövetségi hűségének ismételt megszilárdulása. Ám 1918. szeptember végén, Bulgária összeomlásának nyomán, azonnal kiderült, hogy a magyar reagálás nem egyértelmű, a végveszély réme nem annyira a németbarátságot, mint inkább a Német Birodalomtól való elszakadás vágyát erősíti.

Bulgária vereségéről 1918. szeptember 27-én, a bolgár kormány fegyverszüneti kérelméről pedig egy nappal később, szeptember 28-án kapott hírt a világ. Magyarországon ez érthetően óriási izgalmat keltett, amelyről a budapesti főkonzulátus már szeptember 29-én rövid tájékoztatást, október 3-án pedig részletes jelentést küldött Berlinnek. Az első a lakosság „hisztérikus félelméről" beszél és megállapítja, hogy gyorsan terjed az a felfogás, miszerint „Magyarország csak a Németországtól való elszakadás esetén menekülhet meg, s hogy ennek megfelelően erősödik a németellenes hangulat" az országban. Másfelől – a jelentés szerint – megnőtt az újbóli román támadás veszélye, amelyhez esetleg a bolgárok is csatlakozhatnak és az antant segítségével lehetővé válik a szerb támadás felújítása, valamint a délszláv tervek megvalósítása. Ez viszont ismét a Német Birodalom felé fordíthatja a magyarságot.[11]

Természetesen Németország számára sem volt közömbös, hogy Magyarország végül is melyik utat választja a kettő közül. Október elejétől ezért a budapesti és bécsi német diplomaták nagy figyelmet fordítottak arra a kérdésre, hogy van-e, lesz-e realitása annak, hogy Magyarország Ausztria, sőt esetleg a dinasztia nélkül vagy éppen ellenére különbékét kössön az antanthatalmakkal. Választ csak a magyar belpolitikai erőviszonyok alakulása adhatott. Így az 1918 októberében született jelentések és a többnyire rövid, tájékoztató jellegű táviratok a korábbiakhoz képest nagyobb mértékben állították központba a pártküzdelmeket, s azokon belül az oppozíció, mindenekelőtt a Károlyi-párt tevékenységét.

A már jelzett október 3-i részletes jelentés[12] beszámolt azokról a nehézségekről, amelyekbe a német szövetség mellett várhatóan kitartó pártok tervezett koncentrációja ütközött. Tudott arról, hogy a Wekerle-párt és a Nemzeti Munkapárt közötti fúzió gondolata erre az időre már tárgytalanná vált, de azokról a kósza hírekről is, amelyek szerint várható Tisza István újbóli visszatérése a kormányba.[13] Feltételezte, hogy a Wekerle által szorgalmazott „nemzeti koncentráció" esetén a szóba jövő három nagy párt vezetője, Tisza István, Andrássy Gyula és Apponyi Albert „tárcanélküli miniszterekként" be fognak lépni Wekerle kabinetjébe.

---

[11] PA des AA Bonn. A. 40770. 1918. szeptember 29. 1–2. o.

[12] Uo. Österreich 92. Innere Zustände Ungarns. A. 41429. 1918. október 3. 1. o.

[13] Vö. *Siklós András:* A Habsburg-birodalom felbomlása. 1918. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 146. o.

A főkonzulátus jólértesültségét mutatja, hogy a jelentés kételkedett e tervek megvalósíthatóságában, utalva a pártvezetők közötti „személyi antagonizmus"-ra, valamint arra, hogy Apponyi pártja kevés hajlandóságot mutat a nemzeti koncentrációra, sőt egyes tagjai készek Károlyihoz csatlakozni. A bécsi német nagykövet ugyanis két nappal korábban még azt jelentette, hogy a Munkapárt és a kormánypárt fúziója biztosított arra az esetre, ha Apponyi és Andrássy ellenállása miatt nem sikerülne a „hazafias pártok" összefogása, s így a parlamentben mindenképpen nagy többség áll majd szemben a Károlyi-párttal. Sőt még azt is tudni vélte, hogy Tisza István a magyar pártok összefogása után azonnal kapcsolatba fog lépni az osztrák „deutschnacionális pártokkal", hogy hasonló koncentrációra ösztönözze őket.[14]

S bár Tisza tervét október 3-án már kevésbé tartották a német diplomaták megvalósíthatónak, a békét követelő oppozícióban egyelőre nem láttak közvetlen veszélyt. A pártok polarizálódása ellenére úgy vélték, hogy „egy magyar különbéke-tervnek kudarcot kell vallania nemcsak Magyarország állhatatos hűsége, hanem mindenekelőtt annak belső képtelenségei miatt".[15]

A „belső képtelenségeken" a német diplomaták természetesen nemcsak a párterőviszonyok alakulását értették, hanem mindenekelőtt az ország integritása és a nemzetiségek törekvései közötti ellentmondást. „Bizonyosan vannak a Károlyi-párton kívül is olyanok, akik a különbéke gondolatával játszanak, és szívesen követnék Bulgária példáját, ha nem félnének Magyarország katasztrófájától. Magyarország ugyanis szerepel az antant felosztási tervében és az ellenséges peremállamok, valamint a saját nemzetiségek lesik a pillanatot, amikor az őket megillető jogoknak érvényt tudnak szerezni. A legkomolyabb politikai körökben ezért Magyarország Ausztria és mindenekelőtt a dinasztia nélküli különbékéjét teljesen lehetetlennek tartják."

Szükségszerűen felmerült azonban az a kérdés is, hogy a magyar különbéke-törekvések akkor is bukásra lennének-e ítélve, ha azok megvalósítását Ausztria nélkül, de a dinasztiával összhangban kísérelnék meg. A válasz, a bécsi udvar hasonló törekvéseinek ismeretében, nem lehetett egyértelműen tagadó. A jelentés is figyelmeztet arra, hogy Bécsnek magyar részről nem kellene nehézségekkel számolnia, ha maga a korona lépne a különbéke útjára. Ez azonban csak perszonálunió keretében lett volna elképzelhető, de ennek megvalósíthatóságában kételkedtek a német diplomaták. Szerintük a perszonálunió gondolata ugyan a háború során újabb és újabb hívekre talált, még a „67-esek táborában sem utasítják el teljesen", de a „józanabb politikai körök" nem tartják az időpontot erre alkalmaznak, mivel „jelenlegi struktúrájában a Monarchia számos

[14] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A 41022. 1918. október 1. – Az osztrák és a magyar háborús pártok együttműködésének megszervezése Tisza István közvetítésével és a budapesti német főkonzulátus diszkrét támogatása mellett már hetekkel korábban is szerepelt a politikai lehetőségek listáján. Így például Wedel, bécsi német nagykövet szeptember 19-i távirati jelentése is utal erre. (Uo. A. 39267.)

[15] PA des AA Bonn. Innere Zustände Ungarns. A. 41429. 1918. október 3. 2., 4., 5. o.

olyan ellenséget leköt, amelyek Magyarország elszakadása esetén aktívabban és eredményesebben léphetnének fel, s a magyar politikai erők sem tudnának megállni a nemzetiségek nyomásával szemben".[16]

Ez a meggyőződés, hogy ti. a nemzetiségi kérdés Magyarország szövetségi hűségének egyik legfőbb, vagy éppen a legfőbb biztosítéka – mint láttuk – nem volt új, a német diplomaták szinte a háború utolsó pillanatáig ragaszkodtak hozzá. Ezért még október közepén sem volt szó német részről a nemzetiségi mozgalmak felkarolásáról, sőt még egy új külpolitikai magatartás kialakításáról sem. A németek ugyanis változatlanul a királyi Magyarország fennmaradásával számoltak, s a nemzetiségi mozgalmak erősödéséből ezúttal is csupán azt a következtetést vonták le, hogy „a félelem egy izolálódó és mohó szomszédok által körülvett Magyarország miatt a vezető államférfiakat a Németországhoz fűződő történelmi kapcsolat fenntartására fogja ösztönözni".[17]

Időközben Németországban is fontos belpolitikai változás történt. 1918. október 3-án II. Vilmos császár új birodalmi kormányt nevezett ki Max von Baden herceg vezetésével, egy úgynevezett parlamenti kormányt, amelynek tagjai – az addigi gyakorlattól eltérően – a Reichstag vezető pártjait (köztük a Német Szociáldemokrata Pártot) képviselték. A császári udvar és a német Legfelső Hadvezetőség a fegyverszünet megkötésének politikai feltételét egyrészt az antant által követelt demokratizálással, másrészt olyan személyek előtérbe helyezésével akarta megteremteni, akik nem kötelezték el magukat túlzottan a háború mellett és az antanttal szemben.

Bár ettől kezdve a német diplomácia fő feladata a fegyverszünet előkészítése lett, az osztrák–magyar különbéke-törekvések megítélése nem változott. A monarchia idő előtti kilépése a háborúból ugyanis még ekkor is lényegesen gyengíthette Németország katonapolitikai, s ennek megfelelően tárgyalási pozícióit. Ténylegessé és teljessé tehette a balkáni és az itáliai front összeomlását, továbbá azzal járhatott – ami aztán valóban be is következett –, hogy az antanttal való tárgyalásokon a német kormány teljesen magára marad.

Ennek megfelelően változatlanul ellenséges fogadtatásra számíthatott Magyarország Ausztria nélkül megkötendő különbékéjének terve is. Hiszen ennek is hátrányos katonapolitikai következményei lettek volna – főleg a balkáni frontra vonatkozóan –, s Magyarország kiválása végleg megpecsételte volna a monarchia sorsát. Márpedig ez nemcsak külpolitikai okok miatt, hanem a német belpolitikára gyakorolt hatása miatt sem lehetett kívánatos Berlin számára.

1918. október közepétől azonban már a német diplomaták sem tartották irreálisnak Magyarország különbékéjét. A fordulatot Tisza István október 17-én elmondott parlamenti beszéde idézte elő. A háború folytatásáért addig következetesen síkraszálló exminiszterelnök ebben a beszédében már úgy foglalt

[16] PA des AA Bonn. A. 41429. 1918. október 3. 3., 4–5. o.
[17] Uo. A. 426545. 1918. október 11.

állást, hogy a központi hatalmak vereséget szenvedtek, s kétségbe vonta a Németországhoz fűződő szövetség indokoltságát, mivel azt csupán „a hódító, agresszív, autokrata Orosz Birodalom törekvései elleni védekezés tette szükségessé".[18]

A beszéd izgalmat és felháborodást váltott ki a német diplomaták között. A magyarok váratlan pálfordulásáról, sőt árulásáról szóltak a diplomáciai táviratok, olyan lépésről, amely egyet jelent a német szövetség felmondásával. A budapesti főkonzulátus már a beszédet követő napon figyelmeztette feletteseit, hogy ezek után Magyarország „amennyiben érdekei megkövetelik, Németország nélkül is békét köt".[19] Két nappal később pedig szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy „Klebelsberg gróf, aki politikai nézeteit tekintve teljesen Tiszától függ, egyik párthívének arra a kérdésére, lehetségesnek tartja-e a különbékét, határozott igennel válaszolt".[20]

A bécsi követi jelentés Tisza István pálfordulására magyarázatot keresve, mindenekelőtt az október 16-i császári manifesztumra utalt, amely ugyan Magyarország integritása mellett foglalt állást, de Ausztriát „szövetséges állammá" nyilvánította, s így nyilvánvalóvá tette a kettős monarchia szétesését. Tisza István, „a szövetségi politika exponense" ezt felismerve változtatta meg álláspontját, s feltehetően azért tagadta meg Németországot, hogy „saját szűkebb hazájának megmentése céljából Magyarország számára Wilsonnal szemben önálló, kedvezőbb pozíciót" biztosítson.

A bécsi német nagykövet azonban azt is feltételezte, legalábbis egyik megjegyzése erre enged következtetni, hogy Tisza István e cél érdekében kész lett volna a magyar–osztrák kapcsolatokon is lazítani, némiképpen tehát fordulatfélét végrehajtani a 48-as függetlenségiek felé.[21] De ezt a feltételezést nem indokolta sem Tisza István addigi, sem pedig az október 17-e utáni magatartása. Október 31-én bekövetkezett haláláig, „Tisza felfogása a dualista rendszerről, annak szétesése pillanataiban sem változott", neve mindvégig összeforrt az Osztrák–Magyar Monarchia koncepciójával.[22]

A magyar különbéke-törekvésekre, Tisza István állásfoglalására és általában a belpolitikai erőviszonyokra azonban kétségtelenül hatást gyakorolt Wilson amerikai elnöknek az Osztrák–Magyar Monarchia október 4-i megkeresésére adott válasza. A bécsi kormány ebben azonnali fegyverszünetet javasolt a wilsoni 14 pont alapján, s Washington – meglehetősen hosszú hallgatás után – csak október 18-án, a Tisza-beszéd elhangzása utáni napon küldte el választ adó jegyzékét. Korábbi álláspontjával ellentétben, amely még elfogadta a monarchia egységét és a nemzetiségi kérdést megoldhatónak tartotta az autonómia

[18] *Siklós András:* i. m. 166. o.

[19] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 43876. 1918. október 18.

[20] Uo. A. 44179. 1918. október 20.

[21] Uo. A. 44539. 1918. október 21.

[22] *Pölöskei Ferenc:* Tisza István. Gondolat Könyvkiadó, 1985. 268., 270. o.

biztosításával, az amerikai kormány ezúttal már magáévá tette mind a csehszlovák mind pedig a délszláv nemzeti törekvéseket. Így végleg kérdésessé vált a monarchia, és a királyi Magyarország fennmaradása.[23]

A német diplomatákat nem érte teljesen váratlanul Wilson válasza. Fürstenberg már négy nappal korábban jelezte, hogy Magyarországon „pesszimista hangulatot" keltett az amerikai válaszadás elhúzódása. „Általános ugyanis az a nézet, hogy az antantban egyre erősebb lesz az akarat Ausztria-Magyarország nemzeti államokra való felosztására." Az önálló délszláv állam létesítésének veszélyét is mérlegelik Magyarországon, s bár tudják, hogy Olaszország ez ellen „hevesen védekezik", de attól tartanak, hogy „Itáliát az antant Dalmáciával fogja kárpótolni. Ebben az esetben véget ér a Monarchia uralma az Adrián, s Fiume magyar birtoklása is veszélyeztetve lesz."[24]

Wilson válasza megerősítette ezeket a magyar aggodalmakat. Fürstenberg gróf pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy az amerikai jegyzéken még a Károlyi-párt is felháborodott: a párt azonban a Wekerle-kormányt tette ezért is felelőssé, mert nem folytatott megfelelő tárgyalásokat a nemzetiségekkel és nem kötött különbékét az antanttal. Így most Magyarország arra kényszerül, hogy „területi igények támasztása nélkül tárgyaljon a csehekkel, szükség esetén pedig jogaiért európai fórumhoz forduljon. A délszláv államot el kell ismernie, de Fiumét és az odavezető utat Magyarország számára biztosítani kell." Mindebből azt a következtetést vonta le a német jelentés, hogy „a Károlyi-párt is fellép Magyarország integritása mellett, de ezt a célt ma már csak a Németországtól és Ausztriától való elszakadás és az azonnali magyar különbéke által véli elérhetőnek".[25]

A német diplomaták nem tudhattak azokról a vitákról, amelyek az antanthatalmak között folytak ezekben a hetekben. Így a francia külügyminisztériumnak arról az aggodalmáról sem, hogy a monarchia teljes állami szétesése után nem kerülhet sor a fegyverszünet megkötésére, hiszen nem lesz olyan állami szerv, amely a háborút megvívó Osztrák–Magyar Monarchiát képviselhetné.[26] De jelentéseik voltaképpen biztonyítják a francia aggodalmak indokoltságát. Bár egyértelműen nem fogalmazzák meg, mégis azt a feltételezést helyezték mindinkább előtérbe, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia mint szerződő fél aligha jöhet majd szóba.

Reálisnak október második felétől mindinkább a magyar különbékét tartották, a Károlyi-párt koncepcióját tehát, amelyre Ausztria nélkül, de IV. Károly mint magyar király uralkodása alatt, azaz a Habsburg-dinasztia fennmaradása mellett kerül majd sor.

---

[23] A korabeli francia diplomácia bírálta Washington válaszát, mert attól tartott, hogy a monarchia szétesése azonnal napirendre tűzné az Anschluss megvalósítását, amelyet Franciaország mindenképpen el akart kerülni. Vö. *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 40–41., 43. o.

[24] PA des AA Bonn. Innere Zustände Ungarns. A. 43093. 1918. október 14.

[25] Uo. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 44843. 1918. október 23.

[26] Vö. *Ormos Mária:* i. m. 40–43. o.

De német diplomaták nem tették vizsgálat tárgyává azt a kérdést, hogy a magyar különbéke milyen fogadtatásra találhat az antant részéről. A fennmaradt iratokból úgy tűnik, hogy a németekben fel sem merült az a gondolat, hogy Franciaország az adott pillanatban nem fogadná kedvezően a magyar különbékét, mert az a monarchia megszűnésének de facto elismerését jelenthetné és felidézhetné az Anschluss veszélyét. Ezért a német diplomaták figyelmüket továbbra is abból a meggyőződésből koncentrálták a magyar eseményekre, hogy minden lépés a különbéke felé – akár Magyarország, akár a monarchia köti azt meg – elmarasztalandó, mivel keresztezi Németország érdekeit.

A belpolitikai erőviszonyok alakulása 1918. október utolsó harmadában viszont már semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy a Károlyi-párt előretörése feltartóztathatatlan, a magyar különbéke feltételei tehát egyre kedvezőbbek lesznek.

Wilson válasza után ugyan a bécsi német nagykövet elképzelhetőnek tartotta Magyarország ismételt közeledését Németországhoz, de ebben a lehetőségben valójában ő maga sem bízott már. Mivel az amerikai jegyzék „közelebb hozta a szlovák területek elvesztését", a bécsi nagykövet elképzelhetőnek tartotta, hogy a magyar kormány esetleg ismét segítséget kér szövetségestársától, sőt erre az esetre megfelelő feltételek kiszabását javasolta. De a hosszabb távú német–magyar együttműködés szempontjából nem tulajdonított döntő jelentőséget Szlovákia hovatartozásának. Nézete szerint Magyarország „Szlovákiával vagy anélkül, Balkán-állam lesz, akárcsak a többi", amely gazdaságilag a jövőben sem nélkülözheti Németországot. Következésképpen „Magyarország ezután is, akárcsak ezelőtt gazdaságilag és politikailag a német oldalra fog hajolni, ha a mostani árhullámok már elapadtak".[27]

Csakhogy a jelentés megírásakor ezek az árhullámok éppen erősödtek, s nem csupán a magyar–német szövetséget fenyegették, hanem a fennálló hatalmi-politikai rendszert is. Október 22-én hangzott el Károlyi Mihály nagy beszéde a Parlamentben, amely pártjának 10 pontos kibontakozási javaslatát tartalmazta. A budapesti főkonzul a beszédről azonnal tájékoztatást küldött a Külügyi Hivatalnak, így foglalva össze a német érdekeket szerinte közvetlenebbül érintő követeléseket: „A világháború azonnali befejezését kívánta és minden magyar csapat visszahívását külföldről, a nyugati hadszíntérről is. Továbbá a német szövetség felmondását és a király jelenlétét Budapesten a krízis idején."[28]

Két nappal később – október 24-én – a Wekerle-kormány lemondott, s ezzel az október elején kirobbant, de átmenetileg megoldottnak látszó kormányzati válság kiújult. Ugyanezen a napon Andrássy Gyulát nevezték ki a monarchia külügyminiszterévé, aki ebből a pozícióból a magyar belügyekbe is beleszólhatott, s aki közismerten Károlyi Mihály politikai ellenfelének számított. Fürstenberg gróf szerint Andrássy „megmagyarázta a koronának, hogy a Ká-

---

[27] PA des AA Bonn. Innere Zustände Ungarns. A. 46763. 1918. október 22.
[28] Uo. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 44612. 1918. október 22.

rolyi-kormány révén a német szövetség kétséget kizáróan elvész, anélkül, hogy megnyernék az antantot".[29]

A Wekerle-kormány végül is egészen október 29-ig hivatalban maradt, de a bécsi és budapesti német diplomaták előtt sem volt kétséges, hogy az újabb kormányzati válságot Károlyi Mihály mellőzésével valójában nem lehet már megoldani. A bécsi német nagykövetségen úgy ítélték meg a helyzetet, hogy „Károlyi grófnak éppen olyan meghatározó befolyása van, mint amilyen eddig Tiszának volt, s ez még akkor is így lesz, ha Károlyi, akit Ausztria és Németország ellenségének kell tekintenünk, nem lép be a kormányba".

Ennek következtében aktuálissá, sőt sürgőssé vált annak mérlegelése, hogy az esetleges Károlyi-kormány várhatóan milyen magatartást fog majd Németországgal szemben tanúsítani, s hogy a német kormány milyen álláspontra helyezkedjék egy ilyen fordulat esetén. Az előbbi kérdéssel kapcsolatban Károlyi Mihály a budapesti német főkonzulátus egyik, az iratokban meg nem nevezett bizalmasa előtt kijelentette, hogy „pártja semmiféle ellenséges érzelmeket nem táplál és nem akar szítani Németország ellen, csak Németország ne álljon a békekötés mielőbbi megvalósításának az útjába". Ám az lenne a „kívánatos, hogy a német sajtó nyugodt hangnemben kommentálja az esetleges kormányváltást. A magyar csapatok nyugatról és a német csapatok délről való esetleges visszavonulásakor is el kellene kerülni minden súrlódást. A radikális pártvezetők e tekintetben elvárják a támogatást a német kormánytól és a katonai szervektől és ők is ilyen értelemben hatnak saját embereikre."[30]

Ami pedig a másik kérdést illeti, Németország álláspontját Károlyi kormányra kerülése esetén átmenetileg bizonytalanná tette Wekerle Sándor hivatalban maradása és Andrássy Gyula kinevezése. A budapesti főkonzulátus október 26-án táviratban adott információt arról, hogy Károlyi Andrássy ellenállása miatt egyelőre nem kaphatott megbízást a miniszterelnöki posztra, mégis arra figyelmeztetett, hogy itt csak rövid átmenetről lehet szó. Ezért azt tanácsolta, hogy a bécsi német követ által „Andrássynak... tudomására kellene hozni, hogy a német kormány a Károlyi-kabinetet nem tekintené kihívásnak, feltéve, hogy Németországgal kapcsolatos állásfoglalása megfelelő határok között marad." A német szövetség magyarországi hívei is megértenék ezt a döntést, hiszen „a mostani helyzetben még a jobboldali sajtó is fellép Károlyi mellett".[31]

Az iratokban ugyan nem találjuk nyomát, mégis feltételezhetjük, hogy a magyar eseményeket közelről megfigyelő bécsi, méginkább budapesti német diplomaták állásfoglalását messzemenően befolyásolta az a körülmény, hogy a jelentést megelőző napon – október 25-én – megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. S bár még nem láthatták, hogy itt a Wekerle-kormánynál ténylegesen nagyobb hatalom született meg, amelyben lesz elég erő, sőt akarat is a további események irányítására, a polgári demokratikus forradalom győzelemre vezetésére,

[29] PA des AA Bonn. A. 45405. 1918. október 26.
[30] Uo. A. 45245. 1918. október 25.
[31] Uo. A. 45405. 1918. október 26.

azt azonban felismerhették, hogy élén, a benne részt vevő politikai erők támogatásával, rendkívül megerősödött Károlyi pozíciója.

Berlin azonban minderre nem volt tekintettel. Budapesti képviseletének javaslatát az esetleges Károlyi-kormánnyal szembeni lojális magatartásra vonatkozóan kereken elutasította. A Külügyi Hivatal Fürstenberg grófhoz címzett táviratában, október 27-én, azaz három nappal a magyar és egy héttel a német forradalom kitörése előtt, a teljes katonai összeomlás közepette is fontosnak és – úgy tűnik – lehetségesnek tartotta a két ország közötti szövetség fenntartását. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Németországnak nem érdeke Károlyi kormányra lépése, mert az németellenes és antantbarát politikát folytatna. De a korábbi, egészen Bismarckig visszavezethető felfogásnak megfelelően még ekkor is úgy tüntette fel a dolgot, mintha a szövetségre elsősorban Magyarországnak lenne szüksége. A Külügyi Hivatal utasította a főkonzult, hogy „ebben az értelemben nyilatkozzék mértékadó személyiségek előtt és értesse meg velük, hogy ... az antantot a maga terveitől nem egy Károlyi, hanem csak a központi hatalmaknak a békekonferencián tanúsítandó harmonikus és ügyes együttműködése tántoríthatja el". S végül azzal fenyegette meg a magyar oppozíciót, hogy „a szakítás politikája" Erdély elvesztéséhez vezethet, mivel Németország ebben a kérdésben – szükség esetén – Romániához fog közeledni.[32]

Felesleges lenne bizonygatni, hogy Berlin állásfoglalása nemcsak elképesztő merevségről tanúskodik, hanem arról is, hogy a Külügyi Hivatal a naponként érkező távirati jelentések ellenére sem volt képes reálisan felmérni a monarchia és Magyarország belső helyzetét, alábecsülte a nemzeti mozgalmak erejét, nem számolt a forradalom lehetőségével és várható következményeivel, s mindezek következtében még mindig túlértékelte Németország katonai erejét és politikai lehetőségeit Délkelet-Európában. Minden jel szerint a Külügyi Hivatal illetékeseinek nem volt tudomásuk arról, hogy egy nappal utasításuk elkészítése előtt IV. Károly már értesítette Vilmos császárt, hogy „24 órán belül különbékét és azonnali fegyverszünetet" kér, s hogy erre október 27-én – az utasítás elküldésének napján – sor is került. Andrássy Gyula külügyminiszter Wilsonhoz intézett jegyzéke azoknak a feltételeknek az alapján kért Ausztria-Magyarország számára fegyverszünetet, amelyeket az amerikai elnök október 18-i – már tárgyalt – leirata tartalmazott.[33]

A budapesti főkonzulátust feltehetően váratlanul érte ez a fordulat. Minden kommentár nélkül csupán arról tájékoztatta feletteseit, hogy Budapesten „vegyes érzelmekkel" fogadták Andrássy békeajánlatát, amellyel – s ezt „maró gúnnyal" jegyzik meg az emberek – a külügyminiszter családja és saját „legszebb tradícióinak fordított hátat". A német szövetség magyar hívei azonban

---

[32] Uo. [számozás nélkül] 1918. október 27.
[33] Vö.: Magyarország története 1890–1918. Akadémiai Kiadó, 1978. 1222–1223. o.

abban reménykednek, hogy a békeajánlatra Németországgal egyetértésben került sor, sőt abban is, hogy „Andrássy a különbéke esetére ígéreteket kapott az antanttól”.[34]

★★

1918. október 27-e után, a monarchia különbéke-kérését követően egyszerre értelmét veszítette a német diplomácia közös béketárgyalásokra vonatkozó doktrínája. Ettől kezdve Berlin fő célja a délkelet-európai térségben az lett, hogy minél gyorsabban és lehetőleg veszteségek nélkül kivonja itt állomásozó csapatait. Néhány hónapon belül – mint láttuk – a harmadik módosításról volt szó a német külpolitika fő céljaiban. E változások, a háború győzelmes befejezése, a központi hatalmak közös békekötése s végül – harmadikként – a veszélybe került német katonai erőknek a hadműveleti területekről való kimenekítése szemléletesen mutatták Németország egyre teljesebbé váló katonai összeomlását.

Utólag persze el lehet gondolkodni azon, hogy a közös békekötés német terve milyen előnyökkel, egyáltalán előnyökkel járt volna-e a központi hatalmak számára. Az egység és az összetartás demonstrálása a német kormány tárgyalási pozícióit talán erősítette volna, s ami ennél fontosabb, egyet jelentett volna – a területileg a korábbinál ugyan csekélyebb, de határozottan német orientációjú – Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradásával. Csakhogy a tervet éppen az tette irreálissá, hogy a monarchia létét nem lehetett biztosítani az itt zajló forradalmi mozgalmak miatt.

A hatalmi-politikai valóság késői felismerése súlyos helyzetet teremtett a német hadsereg számára a balkáni és az itáliai fronton. A Romániában és részben Szerbiában operáló, 200 000 fős Mackensen-hadsereg, amelynek helyzete Bulgária kapitulációja után amúgy is rendkívül súlyossá vált, október utolsó napjaira végleg kilátástalan helyzetbe került. Október 28-án a prágai Nemzeti Tanács deklarálta a csehszlovák állam megalakulását, amely egyelőre számottevő fegyveres erő nélkül, de egyértelműen a Német Birodalom ellen lépett fel. Október 29-én Horvátország elszakadt Magyarországtól, s ez megkönnyítette a Szerbiában működő antanthadsereg előrenyomulását. Október 30-án pedig Bécsben is kitört a forradalom, olyan irányzatokat juttatva hatalomra, amelyek Anschluss-pártiak voltak ugyan, de köztársaságot és a háború azonnali befejezését akarták.

Németország katonapolitikai helyzetét azonban a legérzékenyebben az adott pillanatban a magyar polgári demokratikus forradalom október 30–31-i győzelme érintette. Magyarország ezáltal végleg elszakadt Németországtól, sőt a monarchia készülőben levő fegyverszünete és Magyarország tervezett különbékéje következtében a német kormánynak számolnia kellett azzal is, hogy a

[34] PA des AA Bonn. Innere Zustände Ungarns. A. 45928. 1918. október 29.

tegnapi szövetséges egyik napról a másikra ellenséggé válik. Márpedig ez katonai konfliktusra vezethetett Magyarországgal, hiszen a szóban forgó német hadsereget a királyi Magyarország területén keresztül kellett visszavonni.

Hindenburg marsall már október 30-án jelezte a berlini Külügyi Hivatalnak azokat az alapvető célokat, amelyeket Ausztria-Magyarország különbékekötése esetén a német diplomáciának el kellett érnie. Biztosítani a Magyarországon, Romániában és Ukrajnában állomásozó német csapatok Németországba transzportálását osztrák–magyar területeken keresztül, egyúttal lehetővé tenni e csapatok folyamatos ellátását a kiürítés befejezéséig. Továbbá biztosítani kell az olasz fronton harcoló német csapatok visszavonását, nem utolsósorban pedig fenntartani a Romániából és Ukrajnából Németországba irányuló gazdasági szállításokat.[35]

A német hadvezetőség tehát számolt azzal,hogy a monarchiával megkötendő fegyverszüneti egyezmény súlyos követelményeket támaszt majd Németország rovására, s hogy elsősorban katonai erejének gyors likvidálására és a vasúti és vízi szállítások megakadályozására fog irányulni. De október 30-án még a monarchia fennállásából és együttműködési készségéből indult ki, talán ezért tartotta feleslegesnek a leiratban megjelölni azokat az eszközöket, amelyek biztosíthatták a jelzett célok elérését. Ám nyilvánvaló volt, hogy Németország számára is a politikai megoldás a kívánatos. Katonai erőszakkal utat törni Magyarországon keresztül rendkívül kockázatos lett volna, nemcsak a várható vérveszteségek miatt, hanem mert beláthatatlan nemzetközi, sőt gazdasági és belpolitikai következményekkel járt volna.

Így Németországnak alapvető érdeke maradt a politikai kapcsolatok fenntartása Budapesttel, a magyar kormánnyal, még akkor is, ha az Károlyi Mihály vezetése alá kerül.

A budapesti és bécsi német diplomatákat rendkívül megzavarták a monarchiában bekövetkezett változások. Információik hiányosak és gyakran zavarosak lettek. Az események méretei és politikai célkitűzései észrevehetően meglepték őket, miközben nem alakult ki világos és egységes német elképzelés arról, hogy milyen erőkre támaszkodva, milyen feltételek mellett és milyen formában juttassák érvényre Németország érdekeit abban a hatalmi-politikai vákuumban, amely az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése nyomán keletkezett.

A tájékozódást, az információadást, a helyzetnek megfelelő javaslatok kidolgozását az is nehezítette, hogy – mint a budapesti főkonzulátus októbar 31-én jelezte – a forradalom során lezárták a postaépületeket, a távírdákat és a telefonvonalakat, így a német Legfelső Hadvezetőség Berlinnel összekötő telefonvonalát is. És bár a budapesti főkonzulátusnak titkos készüléke is volt, amelyről a magyar kormány nem tudott, a kapcsolattartás Berlin és Budapest között nagy gondot okozott már ezekben a napokban is,[36] nem is szólva a fegyverszünet megkötését és az antant képviselőinek Budapestre érkezését követő időszakról.

---

[35] Uo. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 45887. 1918. október 30.
[36] Uo. A. 46202. 1918. október 31.

Október 29-én adott először Fürstenberg gróf tájékoztatást Berlinnek a magyar főváros forradalmi eseményeiről. Utalt az előző nap délutánján lefolyt lánchídi véres demonstrációra, a hadsereg támogató magatartására és a rendőrség fellépésére. Felfigyelt arra, hogy a Nemzeti Tanács „kapcsolatot létesített a matrózokkal és a honvédséggel". Ugyanakkor véleménye szerint a „belső krízisben egyelőre megoldást jelentett Hadik gróf miniszterelnökké való kinevezése" és az eseményeket a távirat elküldésének pillanatában – október 29-én este 8 órakor! – úgy összegezte, hogy „kisebb tüntetéseket nem számítva, a nyugalom lényegében zavartalan".[37]

A tömegmegmozdulásokra kevésbé figyelő, a katonai erők magatartását többre tartó német főkonzulátus azonban másnap a kora reggeli órákban külön táviratban tartotta szükségesnek Berlin értesítését arról, hogy „az elmúlt éjjel a budapesti állami rendőrség összes szervei... kinyilvánították csatlakozásukat a Nemzeti Tanácshoz", s arra a következtetésre jutott, hogy „mivel a hadsereg magatartása, ideértve a tisztekét is, szintén nem biztos már, a kormánynak feltehetően minden vonalon engednie kell".[38] De csak október 31-én ismerték fel a német diplomaták, hogy ez az engedmény voltaképpen forradalmat jelent: „Magyarországon – úgy tűnik – teljes mértékben kibontakozott a forradalom" – táviratozta Berlinbe a bécsi német nagykövet. Megállapítását egyrészt azzal támasztotta alá, hogy „a kormányhatalom a Nemzeti Tanács és annak miniszterelnöke, Károlyi kezében van", másrészt, hogy „a városparancsnok kapitulált a Nemzeti Tanács előtt".[39]

Károlyi Mihály kormánya valóban október 31-én reggel vette át az ország vezetését, miután a forradalom győzelmének láttán elődje, a mindössze két napig hatalmon lévő Hadik-kormány lemondott. S Károlyi első teendői közé sorolta a német kormány megnyugtatását, pontosabban a két ország közötti kapcsolatok zavartalanságának biztosítását. Már október 31-én délután magához hívatta Fürstenberg grófot. A megbeszélésen a német fél ígéretet tett a szénszállítások folytatására, Károlyi pedig a szállítási útvonalak pontos kijelölésére, valamint arra, hogy a cseh Nemzeti Tanáccsal megegyezik a lefoglalt német vagonok kiadásáról és a későbbi átutazások engedélyezéséről.[40]

A megbeszélés azonban egyelőre mindkét részről jóakaratot kifejező gesztus maradt csupán, amely egyrészt a német szénszállítások zárlatát akarta megelőzni, másrészt az esetleges fegyveres összeütközéseket, különösen Budapesten.

Bár a budapesti főkonzulátusról érkező táviratok jóindulatú magatartást javasoltak a Károlyi-kormánnyal szemben, s a német sajtó ennek megfelelő áthangolását, Berlinben a gyanakvás és a bizalmatlanság nem csökkent. Nemcsak Károlyi korábbi németellenessége miatt, hanem azért sem, mert az új kormány helyzetét napokig bizonytalannak ítélték. A német főhadiszállás november 2-án

---

[37] PA des AA Bonn. Innere Zustände Ungarns. A. 45928 1918. október 29.
[38] Uo. [elmosódott számozás] 1918. október 30.
[39] Uo. A. 46133. 1918. október 31.
[40] Uo. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 46202. 1918. október 31.

arról az „összbenyomásáról" tájékoztatta a Külügyi Hivatalt, hogy „Károlyi és a Minisztertanács nem ura már teljesen a helyzetnek. A kilátások, hogy Magyarország köztársaság, monarchia vagy anarchista állam lesz-e, állandóan változnak."[41] A bécsi nagykövet egyetértően számolt be arról, hogy Vázsonyi Vilmos, korábbi igazságügy-miniszter – Tisza István sorsát elkerülendő – az osztrák fővárosba menekült, és kijelentette, hogy „Magyarország menthetetlenül a bolsevizmus karjaiba került. Károlyi ugyan még kézben tartja a gyeplőt, de a tömegesen beáramló katonák hamarosan kitépik azt a kezéből. Magyarországból második Oroszország lesz."[42]

A német diplomaták és katonai megfigyelők helyesen érzékelték azt, hogy a forradalmi eseményeket voltaképpen nem Károlyi Mihály irányítja, de nem tudták felmérni azt az óriási népszerűséget, amellyel Károlyi ezekben a napokban bírt. A kialakult helyzetben nehéz is volt megítélni a magyar kormány valóban ingadozó és ellentmondásos magatartását. Nemcsak azért, mert elvileg ugyan antantbarát és németellenes volt, a gyakorlatban azonban az összeütközések elkerülése érdekében kereste a kompromisszumot, és nem lehetett tudni, hogy ezen a téren meddig hajlandó elmenni, hanem azért is, mert intézkedéseinek egyelőre nem volt képes az egész országban érvényt szerezni, különösen a Felvidéken a Délvidéken és Erdélyben nem. Így gyakoriak voltak a súrlódások, az ország különböző pontjain a vasúti és vízi járművek, valamint a német értékek zárolása, majd a zárlatok részleges vagy teljes feloldása. A német katonai szállítmányokat egyik állomáson tovább engedték, a másikon feltartóztatták, napokig hagyták vesztegelni, itt-ott ki is fosztották. Előfordult, hogy a forradalmárok német tiszteket és katonákat is leszereltek, „általában azonban – miként Fürstenberg gróf jelezte – nem lehetett németellenes magatartást érzékelni a lakosság részéről" a forradalom első napjaiban.

A németek magatartása és intézkedéseik szintén ellentmondásosak voltak. Ők is kerülték az összeütközést, de nem riadtak vissza a katonai erőszakkal való fenyegetőzéstől sem. Elsősorban azonban a szén- és egyéb gazdasági szállítások megtagadásával, zárolásával és ismételt engedélyezésével gyakorolták nyomást a kormányra vagy a helyi hatóságokra.

Fürstenberg gróf egyik, már november végén kelt jelentése jól jellemzi azt a zavart és bizonytalanságot, amely magával ragadta a Budapesten tevékenykedő németeket. Egyenesen pánikról beszél, „amelytől nem maradtak mentesek a német katonai hatóságok sem". Internálástól, a katonai személyek pedig hadifogságtól tartottak, annál is inkább, mert elterjedt az a hír, hogy küszöbön áll az antantcsapatok bevonulása Budapestre. A német kolónia tagjainak egy része azonnal el akarta hagyni az országot, ami az új magyar vezetőket – Fürstenberg benyomása szerint – kínosan érintette, de a kormány mégis „teljes mértékben előzékenységet mutatott". Garami Ernő kereskedelmi miniszter lehetővé tette,

---

[41] Uo. A. 46583. 1918. november 2.
[42] Uo. Innere Zustände Ungarns. A. 46592. 1918. november 2.

hogy a hazatérni kívánó németek, köztük katonai személyek is, családjaikkal együtt hajón távozzanak az országból.[43]

A németek helyzete – nemcsak Budapesten és az egész országban, hanem a balkáni fronton is – még súlyosabb lett 1918. november 3-a után. Ezen a napon kötötték meg ugyanis a padovai fegyverszünetet, amelynek értelmében az ekkor már csupán papíron létező Osztrák–Magyar Monarchia kötelezte magát arra, hogy 15 napon belül eltávolítja, illetve internálja a területén tartózkodó német fegyveres alakulatokat és megnyitja vasútjait, közútjait és vízi útjait az antanthatalmak előtt a Németország elleni háború elősegítése céljából. „Tisztán katonai" természetű fegyverszünetről volt tehát szó, az alapvető politikai kérdésekben, így a határok vagy az államforma kérdésében a végleges állásfoglalás a békeszerződésre várt, de előírásai Magyarországra is vonatkoztak – mint az éppen összeomló monarchia részére –, így azokat a magyar hadseregparancsnokság is kénytelen volt tudomásul venni.

Ennek ellenére a balkáni frontra tervezett és a magyar kormány által erősen szorgalmazott külön fegyverszünet megkötésére is sor került. November 13-án, tíz nappal a padovai fegyverszünet megkötése után írták alá a belgrádi katonai konvenciót az antant balkáni hadseregének, valamint a magyar kormánynak a képviselői. Az egyezmény demarkációs vonalat húzott a Maros és a Dráva mentén, Szabadka, Baja, Pécs vonalán, kijelölve – sőt kezdetben úgy tűnt, hogy véglegesítve – Magyarország új határait Délen és részben Erdélyben. A szerződés elvileg megkönnyítette Magyarország francia megszállását, amelyre bár sem akkor, sem később nem került sor, de fenyegető veszélyként állandóan befolyásolta Berlin délkelet-európai politikáját. Annál is inkább, mivel a padovai fegyverszünet szellemében a belgrádi konvenció is előírta a Magyarországon tartózkodó német katonai alakulatok gyors lefegyverzését.

Ormos Mária, aki nagy forrásanyagra, főleg francia iratokra támaszkodva sokoldalúan elemzi a belgrádi katonai konvenció előzményeit és körülményeit, magyarázatot keres arra, hogy milyen indokok vezérelték egyfelől a francia, másfelől a magyar kormányt az egyezmény megkötésére de arra is, hogy voltaképpen mi volt az értelme a külön magyar fegyverszünetnek. Az utóbbi kérdésre választ – fejtegetése szerint – francia szempontból a benne foglalt katonai előnyök, magyar szempontból pedig a kormány de facto elismerése, nemzetközi helyzetének megszilárdítása, valamint az országhatárok garantálásával a nemzeti integritás fenntartására vonatkozó remény adhat.[44]

A kortárs német diplomácia nem tudott ugyan egyértelmű és szakavatott feleletet adni erre a máig vitatott kérdésre, de magyar szempontból sok tekintetben helyesen látta meg az egyezmény okait és indítékait. A budapesti főkonzulátus munkatársai elítélték, alapjában véve azonban természetesnek tartották

---

[43] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 51884. 1918. november 27.

[44] Vö. *Ormos Mária:* i. m. 59–61. o. – Ormos Mária rámutat arra, hogy az említett „átvonulási jog" nem csupán Németország elleni célokat szolgált, hanem a szovjetellenes intervenció francia tervének is része volt. (49–51. o., 67–74. o.)

a magyar kormány október 31-e utáni külpolitikai magatartását, hiszen Károlyi és pártja „önmagához lett volna hűtlen, ha most megváltoztatta volna programját". Azt is elismerték, hogy az adott külpolitikai helyzet – legalábbis látszólag – az antanthoz való csatlakozás mellett szólt. De naivitásnak tartották azt, hogy a Károlyi-párt Franciaország „barátságát veszélytelenebbnek hitte, mint Németországét", s ezért „láthatóan anélkül, hogy álláspontja helyességének ellenőrzésére más támpontja lett volna, mint saját elképzelése az ellenfél mentalitásáról", abban bízott, hogy gyorsan megtalálhatja „az egyetértés útját" a korábbi ellenséghez és hogy az „megtért tékozló fiúként" fogadja majd Magyarországot.[45]

Ez a naivitást tükröző külpolitikai felfogás vezette tehát, német megítélés szerint, Károlyi kormányát a belgrádi konvencióhoz. A budapesti főkonzulátus azonban még hónapokkal később sem tudott állást foglalni abban a kérdésben, hogy „a belgrádi külön fegyverszünet elkerülhetetlen volt-e"; tehát az antant kényszerítette-e azt ki, vagy pedig a Károlyi-kormány „attól a vágytól hajtva" kötötte-e azt meg, hogy „Magyarország önállóan cselekedhessen és megszabaduljon a Hadseregfőparancsnokság (AOK) gyámságától", (mármint az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregparancsnokságának a gyámságától – *T. Gy.*) és hogy az egyezmény által „Magyarország kedvezőbb feltételekhez jusson".[46]

Mindenesetre a főkonzulátus – helyesen tapintva rá az igazságra – az utóbbi feltételezést reálisabbnak tartotta, mint a külső kényszert. Pedig ez volt Berlin számára a kedvezőtlenebb, hiszen ebben az esetben számolnia kellett azzal, hogy antantbarátságának bizonyítása céljából a magyar kormány ellenségesebben fog Németországgal szemben fellépni, mint akkor, ha a belgrádi egyezményt csupán kényszerűségből írta alá.

A budapesti főkonzulátusnak hivatalosan ugyan nem hozták tudomására sem a padovai fegyverszüneti egyezményt, sem pedig a belgrádi konvenciót, a német diplomaták természetesen mindkettőt ismerték. Különösen felfigyeltek a konvenció XVI. paragrafusára, amely előírta, hogy „Magyarország köteles minden kapcsolatot megszakítani Németországgal és megtiltani minden csapat- és hadianyagszállítást, kivéve azt, amit a főparancsnok külön engedélyez".[47] Ez azt jelentette, hogy a Padova óta Délkelet-Európában, mindenekelőtt pedig magában Németországban bekövetkezett történelmi jelentőségű változások ellenére a németek helyzete Magyarországon sem katonai, sem pedig politikai téren nem javult, sőt mindkét vonatkozásban tulajdonképpen rosszabbodott.

A legnagyobb jelentőségű, egész Európára kiható változást a német forradalom kitörése és győzelme hozta. Az 1918. november 3. és 9. között lefolyt forradalom megdöntötte a császárságot és lemondásra kényszerítette Max von Baden kormányát. Az ország élére a két szociáldemokrata párt – a jobboldali Német Szociáldemokrata Párt (SPD) és a centrista Független Szociáldemok-

---

[45] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 5816. 4. o. 1919. február 15.

[46] Uo. 5. o.

[47] Uo. 9. o.

rata Párt (USPD) – három-három vezetőjéből megválasztott Népmegbízottak Tanácsa került. Az új kormány első és legfontosabb feladatának a fegyverszünet azonnali megkötését tartotta, ami november 11-én meg is történt. A több mint négy éve tartó világháború ezzel végleg befejeződött.

A belgrádi egyezményre két nappal később, tehát már a háború befejezése után került sor, amikor a német hadsereg demobilizálására maga a német kormány vállalt kötelezettséget, s ez természetesen minden frontra vonatkozott, ideértve a balkáni frontszakaszt is. A konvenció megkötése mégis arra figyelmeztetett, hogy a Mackensen-hadsereg kivonása és Németország délkelet-európai kapcsolatainak fenntartása előtti akadályok a compiègne-i fegyverszünet ellenére sem változtak, sőt inkább növekedtek, mintsem csökkentek.

A másik nagy változás, amely Németország délkelet-európai helyzetét döntően befolyásolta, Románia ismételt hadbalépése volt. Ismeretes, hogy az 1916-ban elszenvedett katonai vereség után Ion Brătianu kormánya, amely előzőleg Romániát az antanthoz kapcsolta és támadást intézett a központi hatalmak, közelebbről Erdély ellen, Moldvába menekült, s innnen folytatta az ellenállást. A központi hatalmak ezért a kezdeti gyors és jelentős sikereik ellenére sem voltak képesek hatalmukat egész Romániára kiterjeszteni. Az ország egy részét, mintegy negyedét, Brătianu orosz csapatok segítségével meg tudta tartani, sőt az oroszországi októberi forradalmat követően – 1918 elején – Besszarábiát is megszállta. Ezt nemcsak az antanthatalmak, hanem az ellenséges Németország is egyetértően vette tudomásul. Besszarábia elfoglalása után, 1918 májusában kötötte meg a bukaresti békét Németországgal a Brătianu félreállítása során létrehozott németbarát román kormány.[48] Az igen súlyos feltételeket tartalmazó, Romániát jelentős részben a központi hatalmaknak kiszolgáló békeszerződést azonban a balkáni fronton bekövetkezett változások rövid időn belül semmissé tették. Romániában ismét megerősödött az antant-irányzat. 1918. november 8-án Ferdinánd király lemondatta a németbarát Alexandru Marghiloman-kormányt. Az új kabinet – Constantinu Coanda vezetésével – két nappal később mozgósítást rendelt el, és megadásra szólította fel Mackensen tábornokot.

Nem feladatunk feltárni a Mackensen-hadsereg elvonulásának történetét. Ehhez más jellegű kutatásokra is szükség lenne, s túl kellene lépnünk e tanulmány tematikai keretein. Ormos Mária kitűnő összefoglalást ad a „Mackensen-ügyről", sokoldalúan elemzi a kérdés nemzetközi összefüggéseit, elsősorban a legfontosabb érintett fél, Franciaország álláspontját, de hadtörténelmi feldolgozást természetesen ő sem vállal.[49] A katonai elvonulás irányítása a német Legfelső Hadvezetőség feladata volt, a német diplomácia erőfeszítései ebben a tekintetben a politikai feltételek biztosítására irányultak, részben Romániában, de különösen Magyarországon.

Az Anschlussra készülő és ugyancsak érintett Ausztriában a belpolitikai helyzet kedvező volt Németország számára, mert számítani lehetett a bécsi kor-

---

[48] Vö. *Galántai József:* Az első világháború. Gondolat Könyvkiadó, 1980. 435. o.

[49] *Ormos Mária:* i. m. 93–103. o.

mány támogatására. Victor Adler, az osztrák és a nemzetközi munkásmozgalom ismert vezéralakja, aki 1918. október 30-tól november 11-én bekövetkezett haláláig az új osztrák kormány külügyminisztere volt, még diplomáciai támogatást is felkínált Berlinnek. A bécsi német nagykövet november 3-i távirata szerint Adler elérhetőnek vélte azt, hogy a „Szerbiából, Romániából és Törökországból kivont" német csapatokat Budapest átengedje, de „biztosítékként a nyugati fronton levő magyar egységek időleges visszatartását javasolta".[50]

Más volt a helyzet Romániában. Bár a németellenes fordulat csak november 8-án következett be, addig tehát biztosítva látszott Alexandru Marghiloman kormányának lojalitása, a német diplomaták előtt sem maradt rejtve e kormány pozícióinak gyors gyengülése. Berlin ezért az amúgy is erős németellenességet elsősorban az Erdélyt érintő román aspirációk legalábbis részbeni elismerésével próbálta csökkenteni. Olyan módszerrel tehát, amellyel már, mint ismeretes, évekkel korábban is kísérletezett a Külügyi Hivatal, de azzal a céllal, hogy engedékenységre bírja a magyar kormányt, s megelőzze Románia hadbalépését.

Mint láttuk, Berlin még 1918. október 27-én is úgy vélte, hogy Károlyi Mihály akkor még esetleges kormányra kerülése és a Németországgal való szakítás politikája ellentmond Magyarország érdekeinek, mert Erdély elvesztéséhez fog vezetni az, ha Németország ebben a kérdésben nem Magyarországot, hanem Romániát támogatja.[51] A Külügyi Hivatal – úgy tűnik – még akkor is abban a tévhitben volt, hogy Erdély sorsa Németországtól függ, amit a Mackensen-hadsereg jelenléte, valamint az a feltételezés szült, hogy Németország maga mellé állíthatja vagy legalábbis semlegesítheti Romániát.

Október 27-e után, tehát a monarchia békekérését követően, amikor a német külpolitika fő célja Délkelet-Európában az lett, hogy segítse kimenteni az itt levő katonai erőket és gazdasági értékeket, meg kellett változniuk a német–román kapcsolatoknak is. A bécsi német nagykövet ekkor már azt javasolta, hogy Németország ismerje el Románia nemzeti aspirációit, ejtse el a bukaresti szerződést és azonnal vonja vissza csapatait, hogy ezáltal kedvezőbb légkör teremtődjék a „jövőbeni megegyezés számára".[52]

A magyar forradalom hatására november 1-jén, amikor még „a magyarországi ügyek nem voltak áttekinthetőek", de minden jel arra mutatott, hogy „a radikális elemek győznek és Károlyi kormánya" Németországgal szemben „nem fog barátságos magatartást tanúsítani", Berlin elfogadta a javaslat lényegét, a Romániához való közeledés taktikáját. Annak hangsúlyozása mellett, hogy „Magyarországgal a nyílt ellenségeskedést minden körülmények között el kell kerülni", a bukaresti német kirendeltség vezetője felhatalmazást kapott a német hadvezetőségtől annak a gondolatnak „óvatos" kifejtésére a németbarát Marghiloman kormányfő és más vezető román politikusok előtt, hogy „az új

---

[50] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn A. 46704. 1918. november 3.

[51] Uo. [számozás nélkül] 1918. október 27.

[52] Uo. A. 6001. 1918. október 29.

helyzet Magyarországon és Ausztriában új feltételeket teremt Németország Romániához fűződő kapcsolatában is". Ez azt jelentette, hogy a német kormány immár kész volt akceptálni a „román egységtörekvéseket, azokkal elvileg nem áll szemben, hanem kivárja, amit Románia e tekintetben maga tesz".

Mivel pedig Berlin már ekkor számolt egy esetleges kormányváltozással Romániában, azt a feladatot adta a bukaresti német diplomatáknak, kerüljék el, hogy „bármilyen új kormány azt a szemrehányást tehesse", hogy Németország „ellensége Románia jogos nemzeti kívánságainak". De abból sem csinált titkot, hogy a „bármilyen új kormányt" elsősorban a bukaresti békét megkötő Alexandru Averescu vezetése alatt tartaná kívánatosnak, és hogy az antantbarát Brătianu visszatérése „minden eszközzel megakadályozandó".

Mindamellett ez a módosítás Berlin romániai politikájában gyakorlatilag azt jelentette, hogy a német kormány ekkor már kész lett volna a bukaresti szerződést elejteni vagy legalábbis felülvizsgálni, annak a felismerésnek a hatása alatt, hogy Németországnak Délkelet-Európában is redukálnia kell eredeti háborús célkitűzéseit. A szóbanforgó utasítás szerint a német csapatok „katonai biztosítása mellett a mostani kapcsolat lehető fenntartására, a megszerzett gazdasági előnyök biztosítására és átvitelére a békegazdaságba".[53]

Az eredeti célkitűzések redukálása ellenére, mint látjuk, az utasítás kiadásának pillanatában – november 1-jén – a német hadvezetőség még mindig meglehetős optimizmussal ítélte meg helyzetét Romániában, s általában Délkelet-Európábaó. Nem volt még szó csapatainak tényleges kivonásáról, csupán „katonai biztosításáról", s elképzelhetőnek tartotta a Románia lerohanása során megszerzett „gazdasági előnyök" átmentését a békekötés utáni időszakra. Miután azonban az osztrák és a magyar forradalom győzelme, különösen pedig a padovai fegyverszünet egyértelművé tette ennek az optimizmusnak a megalapozatlanságát és feltárta annak a veszélynek a nagyságát, amelybe a Romániában tartózkodó német csapatok jutottak, a Legfelső Hadvezetőség gyorsan mndosította addigi álláspontját.

Wilhelm Groener tábornok, aki a külföldre menekült Erich Ludendorff utódaként a német hadsereg vezetésének második embere volt (Hindenburg után), november 4-én átiratban kért állásfoglalást a Külügyi Hivataltól abban a kérdésben, hogy van-e egyáltalán lehetőség a német erők békés úton való visszavonására. Amennyiben ugyanis „az osztrák–magyar fegyverszünet a Dél-Magyarországon és Romániában levő német csapatoknak nem biztosít elegendő időt és lehetőséget a rendezett elszállításhoz, vagy amennyiben nincs kilátás arra, hogy a magyar állam lehetővé fogja tenni az elszállítás végrehajtását, a Legfelső Hadvezetőség kénytelen parancsot adni Mackensen tábornoknak, hogy ... törjön át Magyarországon, illetve Galícián keresztül Németország vagy Észak-Ukrajna irányába".[54]

---

[53] PA des AA Bonn. Innere Zustände Ungarns. [számozás nélkül] 1918. november 1.

[54] Uo. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 46978. 1918. november 4.

De az is nyilvánvaló volt, hogy az áttörés következtében „a Romániában beépített összes létesítmény, valamint az ottani gördülő anyagok elvesznek", egyúttal beláthatatlan mértékben és időre megromlanak a magyar–német kapcsolatok még akkor is, ha egyébként katonai konfliktusokra nem kerülne sor. Hiszen az áttörés maga után vonta volna a magyar kormány intézkedését a vasútvonalak teljes lezárására, ez pedig egyrészt lehetetlenné tette volna a német csapatok folyamatos ellátását, másrészt arra kényszerítette volna a németeket, hogy a visszavonulást gyalogmenetben hajtsák végre. Ezért Groener azt is szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy „a Magyarországon való átvonulás során a német csapatok az országból élnének". Mindez a magyar lakosság gyors áthangolódását eredményezte volna, amelytől a német diplomaták ezekben a napokban rendkívül tartottak a vele járó atrocitások, a német értékek azonnali zárolása, nem utolsósorban a német birodalmi állampolgárok várható internálása miatt.

Wilhelm Solf, Németország új külügyminisztere (és vele együtt a bécsi, budapesti és bukaresti német diplomaták) ezért mérséklően igyekezett hatni a katonai vezetésre. Erre annál is inkább szükség volt, mert Mackensen tábornok megkapta ugyan az elvonulási parancsot – feltehetően november 5-én –, de részletes végrehajtási utasítás nélkül. A rendkívül gyorsan változó és alig áttekinthető karonai és politikai helyzet miatt úgy tűnik, az egyébként is harcias tábornok szinte teljesen szabad kezet kapott az elvonulás gyakorlati lebonyolítására.

Első lépésként Mackensen elhatározta Brassó és Nagyszeben, valamint Erdély vasútvonalainak a megszállását, egyúttal tárgyalásokat kezdett a román kormányszervekkel az elvonulás részleteiről. Horstmann követségi tanácsos, a bukaresti német diplomáciai kirendeltség vezetője erről azonnal értesítette a Külügyi Hivatalt, hangsúlyozva, hogy a katonai lépésekről a román kormány azzal a megjegyzéssel kapott tájékoztatást, hogy „minden szándékaink megzavarását célzó kísérletet ellenséges tettként fogunk fel". Az egyértelmű fenyegetés ellenére a román külügyminiszter állítólag kedvezően fogadta a bejelentést, de elvárta, hogy a németek „jóindulatú magatartást" tanúsítsanak az erdélyi kérdésben, hogy ezáltal háttérbe lehessen szorítani a Iaşiban levő antantbarát kormányt. Horstmann mindent megígért. Hangsúlyozta, hogy „a megszállás csupán katonai célokat szolgál, átmeneti dolog", s a korábbi utasítás szellemében kifejtette, hogy Németországnak nincs oka „magyar politikát képviselni, sőt Románia jogos nemzeti kívánságaival szemben német részről jóindulat mutatkozik".[55]

Ez az álláspont, a román igények melletti kiállás azonban súlyos konfliktusra vezethetett volna Magyarországgal. Annál is inkább, mert az Újvidéken tartózkodó magyar fegyverszüneti bizottság már ezt megelőzően (november 4-én) megkapta Franchet d'Espèrey tábornoktól a külön magyar fegyverszünet

---

[55] Uo. A. 47255. 1918. november 6.

előzetes feltételeit. A Károlyi-kormány tudomásul vette őket, s a magyar hadügyminisztérium – november 6-án – felszólította a német birodalmi kormányt arra, hogy a Duna és a Száva vonalán tartózkodó „német egységeket haladéktalanul utasítsa a fegyver letételére és a hadianyag kiszolgáltatására".[56]

A felszólításról a Külügyi Hivatal azonnal tájékoztatta a Legfelső Hadvezetőséget, a porosz hadügyminisztériumot, valamint Mackensen főparancsnokot. A bukaresti német kirendeltség vezetőjét pedig Wilhelm Solf személyesen utasította, „azonnal és sürgősen" informálja Mackensent, hogy a „súrlódások minden körülmények között elkerülendők". S magyarázatként megjegyezte, hogy Németország ugyan „jóindulatú álláspontot" foglal el az erdélyi kérdésben, de el kell kerülnie „a nyílt szembekerülést Magyarországgal".[57]

Solf utasítása összhangban volt a Legfelső Hadvezetőség álláspontjával, amely szerint „halogatni kellene a magyar hadügyminisztérium követeléseinek teljesítését".[58] E taktika kialakításakor a Legfelső Hadvezetőség már bizonyára számolt a német fegyverszüneti tárgyalásokkal is, amelyek november 8-án kezdődtek meg, s feltehetően azt remélte, hogy a Mackensen-hadsereg elvonulását az egész német hadsereg demobilizálásának részeként újra fogják tárgyalni, új határidőt szabva a végrehajtásra. Ám a Padovában előírt november 19-i határidőt Compiègne-ben nem módosították, a francia kormány nem engedélyezte a német fegyverszünetben november 26-ában megjelölt időpont kiterjesztését a Mackensen-hadseregre. Sőt a Compiègne után két nappal aláírt belgrádi konvenció a határidő tekintetében is megerősítette a padovai fegyverszüneti egyezményt, s így a Károlyi-kormány elsőrendű kötelessége maradt az országban tartózkodó német hadsereg leszerelése, eltávolítása, illetve internálása.[59]

A katonai kérdések miatt a két ország között napról napra növekvő feszültséget azonban más tényezők jelentős mértékben ellensúlyozták.

Mindenekelőtt a német forradalom győzelme. Mihelyst megérkezett Budapestre – november 10-én – a berlini fordulat híre, Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke táviratban üdvözölte Friedrich Ebert kancellárt, s nem pusztán formális udvariasságból, hanem attól a reménytől vezérelve, hogy az új kormány, amelyet a német munkásmozgalom egyik vezéralakja reprezentált, eleget fog tenni annak a sürgős magyar kérésnek, hogy „rendeltessék el a hazánkban tartózkodó német csapatok azonnali békés leszerelése".[60]

Ebert négy nap múlva válaszolt – akkor már a Népmegbízottak Tanácsá-

---

[56] Uo. Innere Zustände Ungarns. A. 47392. 1918. november 6.

[57] Uo. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 47255. 1918. november 6.

[58] Uo. Innere Zustände Ungarns. A. 47594. 1918. november 7.

[59] Vö. *Ormos Mária:* i. m. 94–98. o.

[60] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. [számozás nélkül] 1918. november 10. – 1918. november 9-én Max von Baden császári kancellár a forradalom győzelme láttán leköszönt és kormánya tagjának, egyben a többségi Német Szociáldemokrata Párt vezetőjének, Friedrich Ebertnek adta át a kancellári tisztséget. A forradalom során megalakult tanácsok csak november 10-én este választották meg a Népmegbízottak Tanácsát. A közbeeső időben, másfél napon át, Ebert Németország kancellárjának számított.

nak tagjaként –, s táviratában a két népet összekötő „mélységes és tökéletes együttérzés" alapján ő is annak a reményének adott hangot, hogy a német csapatok békés átvonulását „az antant és Németország között november 11-én kötött általános fegyverszünet pontos betartása mellett" mielőbb meg lehet valósítani. Ehhez Ebert a „vasúti szállítás és az élelmezés kérdésének barátságos megoldását" kérte a magyar kormánytól.[61]

A két ország ismételt közeledése, most már a háborúellenesség és a polgári demokratikus forradalom eszméinek alapján, továbbá közös érdekeltsége egyrészt a demobilizálás gyors és konfliktusok nélküli lebonyolításában, másrészt a gazdasági kapcsolatok fenntartásában nyilvánvalóvá tette, hogy egyik kormány sem fogja erőltetni a politikai kapcsolatok megszakítását. Sőt néhány napig úgy tűnt, hogy nemcsak az a „pánik" szűnt meg a Budapesten élő német állampolgárok között, amelyről Fürstenberg gróf korábban beszélt, hanem a főkonzulátus létbizonytalansága is. A Külügyi Hivatal ugyanis már a padovai fegyverszünet megkötésekor számolt azzal, hogy a budapesti német főkonzulátus Magyarország elhagyására kényszerül, ezért felhatalmazta Fürstenberg grófot, hogy ebben az esetben a német érdekek védelmét ruházza át a holland konzulra.[62]

De a magyar kormány nem lépett fel a német főkonzulátus ellen, sőt Németország fegyverletétele után egyenesen azt tervezte, hogy Vámbéry Rusztem vagy Ignotus személyében saját képviselőt küld Berlinbe, a kapcsolatok kiszélesítése érdekében. Fürstenberg helyeselte a tervet, s azt javasolta kormányának, hogy mindkét személy esetében, ha sor kerül rá, pozitívan foglaljon állást, mert „mindkettő németbarát és a Közép-Európa híve".

A belgrádi konvenció megkötése után azonban a magyar kormány kénytelen volt retirálni. Kunfi Zsigmond – ekkor még tárca nélküli miniszterként, de a kormány megbízásából – közölte, hogy Magyarország hivatalos képviselőt a fegyverszüneti feltételek értelmében egyelőre nem küldhet Berlinbe, s amíg az akadályok el nem hárulnak, a berlini osztrák–magyar követség magyar tisztviselői képviselik – nem hivatalosan – a magyar érdekeket. De hangsúlyozta, hogy a magyar kormány szerint az antant és Németország között időközben megkötött fegyverszünet tárgytalanná tette a két ország közötti kapcsolatok megszakítására irányuló antant követelést, és „a kormány mindent meg fog tenni, hogy felfogásának érvényt szerezzen".[63]

E kapcsolatok, amelyeknek további alakulását tanulmányunk már nem kíséri nyomon, nem hivatalos formában maradtak fenn egészen a trianoni béke-

---

[61] Uo. Innere Zustände Ungarns. A. 48473. 1918. november 14. – Ezt a táviratot a Népszava 1918. november 16-i száma is közölte. Hock János üdvözlő táviratát viszont nem találtuk meg a korabeli magyar sajtóban.

[62] Uo. [számozás nélkül] 1918. november 4. – A döntésről tájékoztatást kapott a bécsi, valamint a hágai német követség.

[63] *Tokody Gyula:* Németország és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 12–13. o.

szerződésig. Ám még így is nagy szerepük volt abban, hogy a Mackensen-hadsereg elvonulása – amely minden előírás dacára 1918 végéig elhúzódott – nagyobb összeütközések nélkül valósult meg, továbbá abban, hogy gazdasági téren is megmaradt az érintkezés a két ország között és hogy némileg enyhült a mindkét országot sújtó nemzetközi elszigeteltség.

Esetenként ugyan komoly diplomáciai konfliktusok is előfordultak, különösen Mackensen tábornok internálása, kisebb részben a budapesti német főkonzulátus elleni fellépések miatt, azonban az érdekek a kapcsolatok fenntartására mindig erősebbeknek bizonyultak. A német politikai közvélemény és a német diplomaták is háborogtak, de az utóbbiak figyelembe vették a magyar kormány kényszerhelyzetét. Mindent összevetve azon az állásponton voltak, hogy Károlyi kormánya „a maga részéről sohasem fog a Németországgal való teljes szakítás mellett dönteni, csak akkor, ha a franciák erre kényszerítik. De az idő múlásával ez egyre kevésbé látszik valószínűnek."[64]

Lényegesen csökkent viszont a két ország szerepe egymás külpolitikai koncepciójában. Magyarország szempontjából Németországnak a jelentősége csökkent, hiszen az csak passzív szemlélője lehetett a Délkelet-Európában végbemenő hatalmi átrendeződésnek. Berlin pedig felülvizsgálta addigi, az alapelveket tekintve évtizedeken át változatlan álláspontját a magyar kérdésről. Bár a német diplomaták egy része még 1919 elején is kívánatosnak tartotta volna a magyar integritás fennmaradását Németország szempontjából, a Külügyi Hivatalban egyre inkább erősödött az a felismerés, hogy a múlt nem hozható vissza, hosszú távon egy „kicsiny és gyenge" Magyarországgal kell számolni. S ehhez igazodva tért hódított az a nézet is, amely szerint a német érdekeknek jobban megfelelne ez a „kicsiny és gyenge Magyarország", amely „előreláthatóan arra kényszerülne, hogy Német-Ausztriára és ezáltal a Német Birodalomra támaszkodjék," mint az egykori magyar királyság, amely ismét elmérgesítené a nemzeti-nemzetiségi ellentéteket Délkelet-Európában, és negatívan befolyásolná Németország közel-keleti kapcsolatait.[65]

---

[64] PA des AA Bonn. Die Beziehungen Deutschlands zu Ungarn. A. 5816. 1919. február 15.
[65] Uo. [számozás nélkül] 1919. március 12.

ÁGH ATTILA

Az új munkásosztály

A nyugat-európai munkásosztály gyors átalakulása az ötvenes években kezdődött, a hatvanas évek elején pedig már összefoglaló elemzések jelentek meg a munkásosztály legújabb strukturális átalakulásáról. Az új munkásosztály elnevezés, amely széles körben elterjedt a hatvanas években és máig tartó viták forrásává vált, főleg Serge Mallet könyvének címe alapján vált közismertté, de széleskörően használták ezt a kifejezést eredetileg André Gorz és más francia szerzők is. Mindenesetre az új munkásosztály problematikája a francia marxista (munka)szociológiában jelent meg először, aminek minden bizonnyal az az oka, hogy a fejlett nyugat-európai országokban másutt is lejátszódó folyamat elméleti megfogalmazását az igen élénk és erősen baloldali orientációjú, alapvetően Amerika-ellenes beállítottságú (a „fordizmus" kritikája) francia szellemi élet tudta megadni, de teóriáik igen gyorsan elterjedtek az összes fejlett tőkés országban is.[1]

A változások kiindulópontja az Amerikai Egyesült Államok volt, de mégsem a két világháború között kialakult új indusztrializmus Nyugat-Európába való átterjedéséről volt szó, ahogy akkoriban sokan gondolták, hanem egy *újabb szerkezetváltásról, ami a posztipari-szolgáltató avagy információtermelő társadalom* elnevezést nyerte el itt a hatvanas–hetvenes évek fordulóján. Az Egyesült Államok mindenesetre élen járt ebben az új szerkezetváltásban. Ma is az amerikai foglalkoztatottsági struktúra a „legmodernebb", tehát világosan mutatja a fejlődési tendenciákat, s ennyiben Nyugat-Európa közvetlen, és a közepesen fejlett országok távolabbi jövőjét. Kiindulópontul ezért az alábbiakban bemutatom a legfrissebb amerikai statisztikát a főbb foglalkoztatottsági csoportok arányainak átalakulásáról:[2]

---

[1] „A munkásosztály strukturális átalakulása a fejlett tőkés országokban" c. tanulmányomban (Párttörténeti Közlemények, 1988. 1. sz.) már kifejtettem a struktuárlis átalakulás fogalmát és nagyobb korszakait (fordizmus stb.), így azokra már a jelenlegi tanulmányban nem térek ki.

[2] A fentiekben a Bureau of Labor Statistics, U. S. Labor Department adatait használtam fel a The World Almanach and Book of Facts 1988. c. statisztikai évkönyv alapján (Pharos Books, New York, 1988. 82., 83., 86., 131. o.). Megjegyzeném, hogy az iparban foglalkoztatottak számánál kisebb a tényleges anyagi termelésben résztvevőké. 1955-ben az 16 882 alkalmazottból csak 13 288 000 fő vett részt a közvetlen termelésben, 1985-ben pedig a 19 260 000 főből csak 13 092 000 fő, azaz az iparban foglalkoztatottak relatív növekedése valójában a közvetlen ipari termelésben foglalkoztatottak számának csökkenését jelenti.

Az anyagi termelésben alkalmazottak (ezres számokban)

év	bányászat	építés	feldolgozóipar	(mezőgazdaság)
1955	792	2839	16 882	(kb. 5000)
1960	712	2926	16 796	–
1970	623	3588	19 367	–
1980	1027	4346	20 265	–
1985	927	4673	19 260	3179
1986	763	4904	18 994	3163

A nem anyagi termelésben alkalmazottak (ezres számokban)

év	közszolgáltatások	kereskedelem	bankügy	szolgáltatások	állam
1955	4141	10 535	2298	6 240	6 914
1960	4004	11 391	2629	7 378	8 353
1970	4515	15 040	3645	11 548	12 554
1980	5146	20 310	5160	17 890	16 241
1985	5238	23 073	5955	23 073	15 394
1986	5244	23 580	6297	23 099	16 710

Három évtizedes távlatban már világosan megmutatkoznak a főbb tendenciák és kiszűrhetők a konjunkturális ingadozások (mint az olajbányászat fellendülésével az alkalmazottak ugrásszerű megnövekedése, majd visszarendeződése stb.). Ha az aktív lakosság számával összevetve vizsgáljuk ezeket a tendenciákat, kitűnik *a foglalkoztatottság szerkezetének radikális átalakulása is* (százalékos arányban), megintcsak az amerikai statisztikai gyakorlat alapján, azaz a mezőgazdaság nélkül:

Az aktív lakosság számának növekedése (ezres számokban)

1955	50 641
1960	54 189
1970	70 880
1980	90 406
1985	97 519
1986	99 610

Az anyagi termelésben alkalmazottak aránya (százalékban)

év	bányászat	építés	feldolgozóipar	összesen
1955	1,5	5,5	33,0	40,0
1985	0,7	5,0	19,0	24,7

A nem anyagi termelésben alkalmazottak aránya (százalékban)

év	közszolg.	kereskedelem	bankügy	szolg.	állam	összesen
1955	8,0	21,0	4,5	12,5	14,0	60,0
1985	5,3	23,8	6,5	23,2	16,5	75,3

Az előrejelzések a fenti tendenciák továbbfutását jelzik, nevezetesen a 2000 körüli 133 millióra becsült aktív lakosságból a menedzserek jelenlegi 10 583 000-es száma 13 616 000-ra, a magasképzettségű szakértőké (professionals) 13 538 000-ról 17 192 000-re emelkedik. Emellett a komputer-programozóké 479 000-ről 813 000-re, a kereskedelemben foglalkoztatottaké (közvetlen eladók) 12 606 000-ról 16 334 000-re, a hivatalnokoké 19 851 000-ről 22 109 000-re, s végül a szolgáltatásban dolgozóké (közvetlen dolgozók, adminisztratívok nélkül) 16 555 000-ről 21 962 000-re nő. Amint azonban az utóbbi adatok jelzik, nemcsak a foglalkoztatottság struktúrája, hanem a statisztika módszerei és a foglalkoztatottak főbb csoportjai is változnak a statisztikai előrejelzésben.

Az új munkásosztály felfedezése Franciaországban

A főbb tendenciák – egyelőre csak statisztikai – jelzése után be kell mutatnunk a probléma elméleti hátterét. 1959-ben zajlott le az Arguments című folyóirat híres vitája a vezető francia szociológusok részvételével „Milyen a mai francia munkásosztály?" címen, ami az egész további vita kiindulópontja volt.[3] 1963-ban jelent meg az első kiérlelt, elméletileg rendszerezett álláspont, Serge Mallet *La nouvelle classe ouvrière* (Az új munkásosztály) című könyve, 1964-ben pedig André Gorz *Stratégie Ouvrière et Néocapitalisme* (Munkásstratégia és újkapitalizmus) című munkája, amely szintén *az új munkásosztály megjelenését* állította előtérbe. Mindkét munka több nyelven és több kiadásban is megjelent, s a hatvanas–hetvenes években Mallet és Gorz neve fémjelzi az új elméleti problematikát, amely jelentősen átalakította az egész nyugati marxista gondolkodást.[4]

Az új munkásosztály történetének és a róla folyó vitának az első fejezetét tehát franciául írták, de már a hatvanas évek végén a kérdéskör visszajutott az

---

[3] Qu'est-ce que la classe ouvriére Francaise? (Arguments, No 12-13. 1959. január–március.)

[4] Serge Mallet koncepcióját a La nouvelle classe ouvrière (Seuil, Párizs, 1969.), illetve tanulmánykötetének angol nyelvű kiadása (*Serge Mallet:* Essays on the New Working Class. Edited by Dick Howard and Dean Savage. Telos Press, St. Louis, 1975.) alapján fejtem ki, *André Gorz* nézeteit pedig az 1964-es műve, Strategy for Labor (Beacon Press, Boston, 1968.), alapján foglalom össze. Most csak kiinduló álláspontjukról, problémafelvetésükről van szó, amelyet a viták és az elmúlt évtizedek történelme alapján később lényegesen módosítottak, különösen Gorz, hiszen Mallet 1973-ban autóbalesetben meghalt.

Egyesült Államokba, ahol a hetvenes években sorra jelentették meg a francia munkaszociológia vezető, marxista tradíciót követő képviselőit. De *az Egyesült Államokban az új munkásosztály problematikája teljesen mást jelentett*, hiszen a munkásosztály egész fejlődése az európaitól radikálisan eltérő volt, akárcsak az állam és a civil társadalom viszonya, s ezzel az állam szerepe a társadalmi struktúra átalakításában. A fejlett foglalkoztatottsági struktúra ellenére a munkásosztály *számos archaikus vonást mutat* – a fekete, a mexikói eredetű stb. munkásrétegek helyzete – és ezért az amerikai fejlődés részletes elemzése nélkül nem alkalmas az új munkásosztály problémájának „ideáltipikus" megközelítésére. Lényeges fáziskésést mutat az amerikai marxizmus fejlődése is, amely csak a hatvanas években kezdte kinőni „gyermekbetegségeit" és csak a hetvenes, nyolcvanas évtized angol nyelvű, globalizálódó marxizmusával és annak nemzetközi méretű vitáival járult hozzá önállóan a kérdés tanulmányozásához.[5]

Az ötvenes évektől induló francia munkaszociológia igen sajátos képződmény volt, s ezért korántsem véletlen, hogy az új munkásosztály problémájának felvetésére ez vállalkozott, szemben a fejlettebb, bár ellentmondásosabb állapotot tükröző baloldali-radikális amerikai szociológiával. A francia munkaszociológia ugyanis empirikus indíttatású és beállítottságú volt. Már az ötvenes években beható vizsgálat tárgyává tette az új húzóágazatokat (elektronika, vegyipar, gépgyártás), s a munkaszociológiából igen jelentős általános elméleti, sőt politikai-stratégiai következtetéseket vont le az egész francia baloldal, különösen a munkásosztály számára. Marxista tradíció, baloldali politikai elkötelezettség és igen jó elméleti készség jellemezte az irányzatot, amelyet A. Touraine, G. Friedmann és P. Naville (távolabbról kapcsolódva P. Bourdieu) neve fémjelez, s akiket az 1968-as párizsi „kis forradalom" méginkább előtérbe állított. Ebbe a közegbe ágyazódnak bele Mallet és Gorz kutatásai is, vagyis ők korántsem elszigeteltek, csupán ők azok, akik ezen a széles irányzaton belül a leginkább koncentráltak az új munkásosztály kiemelkedésére. Sajnálatos módon azonban a szocialista országok marxizmusában ez az irányzat, amely kapcsolódott L. Althusser filozófiájához és a későbbi osztályvitában megtalálta politológiai klasszikusát is N. Poulantzas személyében, szinte alig vált ismertté, sőt a szocialista országokban a fokozódó elhatárolódás és ideológiakritika figyelhető meg a probléma tudatosítása nélkül.[6]

---

[5] Az amerikai marxizmus fáziskésését és az európai álláspont adaptációját leírják Mallet és Gorz művei fentebb idézett amerikai kiadásainak előszava, illetve *Paul Buhle*: „Marxism in the United States" c. tanulmánya (in: *Bart Grahl* and *Paul Piccone* (szerk.): Towards a New Marxism. Telos Press, St. Louis, 1973. 211–212. o.

[6] A francia szociológia (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.) c. munka jelzi a francia szociológia tradícióit és ennek az irányzatnak a körvonalait is A. Touraine és G. Friedmann munkásságában, de még utalásszerűen sem tartalmazza az új munkásosztály-problematikát. Ahogy *Papp Zsolt* Kormetszetek (Kossuth Könyvkiadó, 1988. 125–127., 250–253. o. stb.) c. esszékötetében visszatérően megjegyzi, erről a problematikáról, s vele az új kapitalista osztályszerkezet egész kérdésköréről, eddig semmit sem adtak ki magyarul. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján alighogy megkezdődött, politikai okokból el is akadt a téma vitája.

Mallet inkább empirikus és Gorz jobbára tisztán teoretikus munkásságának közös vonása a kiindulópontban, azaz az új munkásosztály felfedezésében a következők:

1) az empirikus munkaszociológiából való indítás és az új marxista szociológia megalapozásának kísérlete (ezt fogalmazza meg Mallet 1963-as könyvének alcíme is), amely a munkafolyamatot egyrészt a termelésben, az üzemben feltáruló hatalmi viszonyokban vizsgálja, másrészt a munkafolyamat és a munkás általános helyzetének „elidegenülése" felől;

2) közvetlenül a munkafolyamat megváltozását állapítják meg az új technikai forradalom által, amelyet G. Friedmann második ipari forradalomnak nevez (később inkább a harmadik ipari forradalom elnevezés terjedt el az automatizálásra és a számítógépesítésre);

3) a technikai forradalom alapján megváltozik a munkások tevékenysége, a munka jellege, a munkásosztály összetétele és ugrásszerűen megváltozik egy részének képzettsége, s vele ösztönzése és egész életvitele – gyors ütemben emelkedik ki egy új, magasképzettségű munkásosztály;

4) az új helyzet a munkásosztály stratégiájának radikális megváltozását követeli. Már nem elegendők a „mennyiségi" követelések, mint a béremelés, hanem új, „minőségi" követelések merülnek fel, mint az egész munkahelyi hatalmi viszonyrendszer, s továbbmenve az életmód változása;

5) az új stratégiához még nem alkalmazkodtak eléggé a régi munkáspártok, sőt kétséges, hogy a túlpolitizált, hierarchikus felépítésű pártok tudnak-e alkalmazkodni. Ezért – a francia forradalmi szindikalizmus hagyományainak megfelelően – az új stratégia főleg a szakszervezetek számára készül, de az egész baloldal potenciális győzelmének haditervévé szélesedik ki.

E gondolatmenetből már az is látható, hogy a francia marxisták közelről kapcsolódtak Gramscihoz és annak hegemónia-elméletéhez, valamint az olasz munkásmozgalom gyakorlatához is. Egészében véve azonban az új munkásosztály problematikája és egy új stratégia szükségessége Franciaországban a baloldali gondolkodásban a hatvanas évek elején szinte elemi erővel tört fel, és számos vonatkozásban evidenciává vált.[7]

Az 1968-as „kis forradalmat" valamennyi említett marxista vagy baloldali gondolkodó ebben a szellemben értelmezi és utólag is a „két" munkásosztály, az új és a régi szétválásának bizonyítékát látja benne.[8] A legújabb francia történelem fordulatát abban látják, hogy mindjobban *a két munkásosztály eltérő stratégiája* kerül előtérbe, s az említett gondolkodók teljes egyértelműséggel

---

[7] Gorz maga is hivatkozik (i. m. 61. o.) *Pierre Belleville:* Une Nouvelle Classe Ouvrière (Julliard, Párizs, 1963.) c. munkájára, az elnevezés és a téma tehát valósággal a levegőben volt az egész francia baloldal körében 1963 táján.

[8] Munkája ötödik kiadásának (1969) előszavában Mallet közvetlenül utal *A. Touraine* részletes elemzésére, amely Le Mouvement de mai (Seuil, 1968.) címén jelent meg, s a The May Mouvement. Revolt and Reform (Random House, New York, 1971.) c. angol nyelvű kiadásában világhírűvé vált.

az új munkásosztály nevében és érdekében lépnek fel. Erre akarnak egy új baloldali stratégiát felépíteni, s ezért mindjobban szembekerülnek a régi munkásosztály érdekeit és politikai szervezettségét kifejező „ortodox" kommunista párttal.[9]

Serge Mallet már az ötvenes években kiterjedt vizsgálatokat végzett a legmodernebb francia nagyüzemekben – a Caltex olajipari cégnél mint az automatizálás úttörőjénél, a Thomson–Houston elektronikai cégnél stb. Ezekből az empirikus vizsgálatokból vonta le azt a következtetést, hogy a munkásosztály mindjobban kettéválik modern, jól képzett és tradicionális, dekvalifikált rétegekre, s ez nemcsak az iparban általában, hanem sokszor egyazon üzemen belül is lejátszódik. A kortárs marxistákat azért bírálja, mert a burzsoáziát ugyan differenciáltan, nagyobb csoportjain és azok versengésén keresztül közelítették meg, de a munkásosztályt eleve egységesnek és homogénnek fogták fel, mégpedig Marx műveiből közvetlenül dedukálva a vélt egységes munkásosztályt. Ez ellen érvelve Mallet rámutat arra, hogy Marx nemcsak saját kora munkásosztályát írta le, hanem az ipar újabb forradalmát és a munkásosztály differenciált átalakulását is előre jelezte. Az új munkásosztályt, hangsúlyozza Mallet, *nem lehet a munkásarisztokrácia fogalmával leírni*, máris jóval szélesebb rétegről van szó, amely dinamikájában mindjobban átfogja majd az egész dolgozó osztályt. Az új helyzetben ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a modern államkapitalizmusban *megszűnik a gazdaság és a politika korábbi viszonylagos elkülönülése is, s ezzel a szakszervezet és a (munkás)párt hagyományos szereposztása is* elveszti az értelmét. A szakszervezetnek át kell politizálódnia és az integrált gazdasági és politikai érdekek képviseletét fel kell vállalnia. Megjegyzendő az is, hogy ez utóbbi tézise szorosan kapcsolódik a gaullizmusról kialakított politikai koncepciójához. Nevezetesen a dirigista-etatista tradíciókkal rendelkező állam De Gaulle alatt erőltetett és gyors modernizációt hajtott végre, amelynek döntő szerepe volt a modern nagyipar és az új munkásosztály megjelenésében. Ezért ez az új munkásosztály eleve *nem az egyes tőkésekkel, hanem az egész kapitalista állam „totális" politikájával találja szemben magát*, vagyis eleve nem küzdhet csak gazdasági célokért, hanem az egész társadalmat mozgósítania kell erre a politikai konfrontációra a modern tőkés állammal.[10]

A munkásosztály fogalma és tagoltsága tehát maga is történeti. Ennek alátámasztására Mallet részletes elmélettörténeti feldolgozásokat publikál a

---

[9] Mallet közvetlenül a háború után csatlakozott a Francia Kommunista Párthoz, pártmunkás lett és a szakszervezetekkel (CGT) való kapcsolatokkal foglalkozott. 1956 végén azonban kilépett a pártból. Hasonló Gorz, Touraine és mások politikai pályafutása és arculata is annyiban, hogy fokozatosan elszakadtak a kommunista párttól és a radikális-szocialista baloldalon próbálták megtalálni a helyüket.

[10] *Mallet:* La nouvelle classe... 13., 25., 49–51., 102–102. o. – Mallet 1963-as könyve tartalmazta a fentebb jelzett empirikus elemzéseket, egy átfogó elméleti bevezetéssel ellátva, amely „A szindikalizmus és az ipari társadalom" címet viseli; ennek megállapításait foglaltam itt össze.

„munkásosztályok" marxi és proudhoni fogalmáról, egyáltalán a társadalom többosztályúságáról – emlékeztetve arra, hogy Marx az *„Osztályharcok Franciaországban"* című munkájában hét, Engels pedig a *„Forradalom és ellenforradalom Németországban"* c. művében tíz társadalmi osztályról tesz említést. Ennek alapján vázolja a szakszervezetek és a (munkás)párt történelmileg változó viszonyát is. Az utóbbi kérdésben főleg Lenin és Luxemburg vitáját mutatja be. Ők mindketten, egymással vitázva is, Mallet szerint végül is a szakszervezet és a párt kölcsönös függetlenségét hangoztatták, amiben Luxemburgnál világosan jelentkezik a „pluralizmus" mozzanata, vagyis Mallet már akkor idézi azt a manapság sokat emlegetett megállapítását, hogy a szabadság mindig a másképp gondolkodók szabadsága is. Ebből a megközelítésből érthető Mallet-nak az az 1970-ben megfogalmazott megállapítása, amely tulajdonképpen egész stratégiáját összefoglalja: „Az egységes és tömeges szakszervezeti mozgalom, valamint az üzemek szintjén a permanens politikai viták kialakítása – mivel az üzemek nagyrészében politikai pluralizmus jelentkezik majd – adják manapság, a nyugat-európai osztályharc konkrét feltételei között a munkásmozgalom azon fegyvereit, amelyek szükségesek számára a győzelem eléréséhez."[11]

André Gorz fellépésének az volt a sajátossága, hogy szélesebb társadalomképet igyekezett felvázolni az újkapitalizmus egészének bemutatásával, élesebben jelezte ***a civil társadalom formális szabadságjogainak és a munkásosztály termelésen belüli alávetésének ütközését***, valamint az emberi tőke jelentőségét, a fogyasztói társadalom kritikáját és az új értékek kialakításának szükségességét. Mallet-val ellentétben tehát nem annyira magára a munkásosztályra koncentrál, hanem az egész társadalom átalakulására. A nyolcvanas években írott könyvei egyre fokozódó divergenciát mutatnak a munkásosztálytól, magától az általa leírt új munkásosztálytól is, s mindjobban ***a civil társadalom önkormányzata által*** kíván Gorz szembefordulni az újkapitalizmus embertelen világával. Mindenesetre a hatvanas években még egy radikális vagy strukturális reformot képvisel és hirdet meg, amely mint „nem reformista reform" még közel áll a forradalom eszméjéhez, s világosan megfogalmazza: „Bizonyos, hogy a szocializmus nem lehet más, mint a munkásosztály hegemóniája és a termelőeszközök köztulajdona."[12] Sokat változtak azóta az idők a francia baloldalon, de Gorz mostani radikális álláspontja csak úgy érthető, ha azt is figyelembe vesszük, hogy manapság inkább Jacques Ellul *„Changer de révolution, L'inéluctable prolétariat"* (Seuil, 1982) című könyvében kifejezett álláspontja a domináns a

---

[11] *Mallet:* Essays on the New Working Class. 218. o. – Mallet a hatvanas és hetvenes évek fordulóján az egyik legismertebb, s mondhatni, a legdivatosabb teoretikus volt nemzetközileg is, kapcsolódott például Marcuse munkásságához, de szenvedélyes vitákat is folytatott vele.

[12] *Gorz:* i. m. 11. o., vö.: 36., 103., 113. o. – Gorz későbbi munkái jelentős fordulatot hoznak, elszakadást a munkás-politikától, mint az Adieux au prolétariat (Ed.: Galilée, Párizs, 1983.) c. munkája (bemutatja őket *Szabó László* az Elmélet és politika 1987. 3–4-es számában). Elemzésük megkövetelné a nyolcvanas évek Franciaországának ábrázolását, ezért erre nem térek ki, csak a divergencia jelzésére szorítkozom.

szellemi életben, amely teljesen „leírja" a proletariátust, mint forradalmi osztályt.

A hazai vitákba az új munkásosztály Mallet- és Gorz-féle hatvanas évekbeli kérdésfelvetése végül is nem „gyűrűzött be", mert a kezdődő vita politikai okokból elakadt a hetvenes évek elején. Sőt a hetvenes évek végén egyenesen az fogalmazódott meg, hogy „a gépi nagyipar domináns jellege nem változik meg" a posztindusztriális társadalomban sem. Ennek az álláspontnak az apologetikus jellege a gazdasági reform visszarendeződése idején nyilvánvaló volt, akárcsak az, hogy a nyugati fejlődést illetően a statisztikák az ellenkezőjét mutatják.[13] Csak a nyolcvanas évek második felében került az új munkásosztály felfedezése érdemben megint bemutatásra Papp Zsolt tanulmányában, két évtized múltán, egészen megváltozott történelmi és politikai körülmények között, amikor már igen nehéz felidézni annak eredeti politikai és elméleti töltetét és felmérni azt a nagy veszteséget, amely a probléma méltatlan kezeléséből fakadt a nemzetközi munkásmozgalom nagyrészében. De érdemes még most is Papp Zsolt találó tömörítését felidézni – a további differenciáltabb elemzés bevezetéseként – a két munkásosztály leírásában Mallet koncepciójáról: „*Az új munkásosztály* különbözik a régitől, például vállalataik globális helyzete alapján. Ezek a vállalatok az atomiparban, a vegyiparban, az olajiparban, a repülőgépiparban, az elektronika, a fejlett autógyártás területén találhatók. Az itt dolgozók szakképzettsége több értékű, univerzális. Felügyelők, előkészítők, technikusok, karbantartók, kutatók, fejlesztők, kereskedelmi és piackutató szakemberek. A termelés és az értékesítés adott prioritásaival rivalizáló minőségi elképzeléseket tudnak megfogalmazni. Látják az üzem, a vállalat helyzetét az »egészben«. Látják, mit lehetne másként tervezni, beruházni, kalkulálni, értékesíteni. Teljesség- és alternatíva-látásuk van."

A régi munkásosztály viszont Papp Zsolt szerint abszolút különböző: „A régi munkásosztály vállalatai az acéliparban, a fejletlenebb autógyártásban, a textiliparban, az építőiparban és a szénbányászatban vannak. Itt alacsony a technológia, egysíkú a képzettség – ha van. A dolgozók minőségi alternatívák megfogalmazásáig nem jutnak el... A követelések *mennyiségi* jellegűek. A régi munkásosztály harca – írta Mallet – korporációs-önelszigetelő, bérre koncentráló, védekező jellegű és malthusiánus (rettegnek, hogy sokan lesznek, és elfogy az ennivaló; ezért, hogy soraikban potenciális az idegengyűlölet). Itt nincs teljességtudat és alternatíva-látás. Van viszont masszív, hagyományos én-azonosság és kíméletlen ellenséglátás. Tehát: más itt – és más ott az identitás." A szembeállítás ebben a leírásban valóban találó, akárcsak az a megállapítás, hogy a (francia) kommunista párt és a baloldal nagyrésze nem érzékeli eléggé ezt a struktúraváltást – bár a párt és a munkásosztály viszonya minden

[13] *Lakatos György:* A posztindusztriális társadalom elméletéről (Kossuth Könyvkiadó, 1978. 25. o.). – Jellemző, hogy akkoriban még csak a gyári-nagyüzemi szocializmus modelljében tudtunk gondolkodni, így még a nyugati elméleteknek ez a jó összefoglalása sem tudott ezen a szűk horizonton túllépni.

országban sajátos, egyedi. Jórészt olyan követelésekkel áll elő („több bért"), amely a régi munkásosztálynak felel meg, s amelyen az új már túl van, vagyis változatlanul „abban reménykedik, hogy a régi munkásosztály *egyszer majd nagyon meglódul* – s eközben bizalmatlan az új munkásosztállyal szemben, mert nem tudja azt hagyományos elveibe és követeléseibe belegyömöszölni".[14]

Franciaország sajátos helyzetére – lezajlott osztálytudat és szakszervezeti mozgalom – koncentrálva a hatvanas évek francia marxistái között az új munkásosztály teoretikusai úgy vélték, hogy *egyik munkásosztály sem forradalmi a szó hagyományos értelmében*, tehát a tőke társadalma elleni egyetlen nagy roham, a hatalom meghódítása és a központi állami hatalomra épített új társadalom fejlesztése értelmében. Gramsci nyomán ezt az egész stratégiát elavultnak minősítették, *s a forradalmiságot a hegemónia megszerzése, a civil társadalom radikális átalakítása, új, forradalmi szükségletek jelentkezése formájában értelmezték át.* E tekintetben a szövetségi politika is újrafogalmazódott, hiszen a többi osztály is megváltozott, az egész társadalom gazdasági, szociológiai és politikai térképét át kellett rajzolni a modern kapitalizmusban. Vagyis döntő kérdéssé vált, hogy az új rétegek a munkásosztályhoz tartoznak-e vagy új középosztály van kiemelkedőben – ahogy az angolszász szociológia vagy Poulantzas irányzata („új kispolgárság") hangoztatta –, s ez megkövetelte az egész új termelési struktúra elméleti áttekintését. Így került a francia vitákban már jó két évtizede előtérbe a termelő és a nem termelő munka fogalma – amely csak néhány éve játszik nem mellékes, hanem már *központi* szerepet a hazai vitáinkban –, de ez már át is vezet a problematika későbbi, angolszász fejezetéhez.

A termelő munka körüli vitákhoz fontos tudni, hogy 1967-ben részleteket közöltek franciául *A tőke* I. kötetének kiadatlan hatodik fejezetéből (Marx azért hagyta el annakidején a kötet végéről, mert elméleti bevezetőként szánta az együttesen kiadott II. és III. kötet elejére), ami kisebbfajta nemzetközi szenzációt jelentett, elsősorban *a termelő és a nem termelő munka, valamint a tőkének való formális és reális alávetés* éles, pontos elméleti megfogalmazásával. Az induló vitákban éppen kapóra jött Marx „hozzászólása". Két évtizedes megkésésünk miatt, nekünk manapság aktuális Marxnak ez az írása, s a termelő munka hagyományos, a dologi fetisizmus és naturalizmus álláspontját tükröző fogalmának leküzdése során nagyon tanulságos Marx meghallgatása. Ő ugyanis világosan leszögezi, hogy a termelő munkának kétféle meghatározása van – ti. a használati érték és a csereérték felőli –, nevezetesen a tőke álláspontjáról a csereérték alapján. „Csak az a munka termelő, amelyet közvetlenül a termelési folyamatban a tőke értékesítésére fogyasztanak el", míg a használati érték alapján, azaz az „egyáltalában való *munkafolyamat* egyszerű álláspontjáról tekintve számunkra az a munka tűnt *termelőnek*, amely egy *termékben*, pontosabban egy *áruban* realizálódik". S Marx dörgedelme a tőke álláspontja ellen ugyanazt az egyoldalú meghatározást, dologi fetisizmust bírálja napjaink-

---

[14] *Papp Zsolt:* i. m. 250–251. o.

ban, amelyet a korai vagy „létező" szocializmusban a termelő munka „hivatalos" meghatározásaként ismertünk: „Csakis a polgári korlátoltság, amely a termelés tőkés formáját az abszolút formájának, ezért a termelés egyetlen természeti formájának tartja, cserélheti össze azt a kérdést, hogy mi a *termelő munka* és ki *termelő munkás* a tőke álláspontjáról, azzal a kérdéssel, hogy egyáltalában mi *termelő munka*, s elégedhet meg azzal a tautológikus válasszal, hogy minden munka termelő, amely egyáltalán termel, amely termékben, vagyis valamilyen használati értékben, egyáltalában eredményben végződik."

Marx fejtegetése szorosan kapcsolódik a munkásosztály definíciójához, hiszen nálunk számos vita ellenére évtizedeken át a termelő munka meghatározása végül is mégiscsak történelmietlen elvontságban az anyagi termelés szűk fogalmához, s ezzel a munkásosztálynak a régi módon felfogott anyagi termelés szubjektumaként való értelmezéséhez kötődött. Ez a felfogás ellentétes Marx szellemével, de a betűjével is, s már Marx korára sem volt igaz, hiszen Marx másik, számunkra ugyancsak igen aktuális, figyelmeztetése az, hogy „a *sajátosan tőkés termelési módnak* a fejlődésével nem az egyes munkás, hanem egyre inkább egy *társadalmilag kombinált munkaképesség* válik az összfolyamat *valódi végrehajtójává*... az egyik inkább a kezével, a másik inkább a fejével dolgozik... ezért a *munkaképességnek* egyre több *funkcióját* sorolják be a *termelő munka* közvetlen fogalmába, a hordozóit pedig a *termelő munkások* fogalmába". Sőt, Marx még azt is kiemelte, szélső esetként, hogy „a tőkés a munkafolyamat irányítójaként *termelő munkát* végezhet abban az értelemben, hogy munkája benne foglaltatik a termékben megtestesülő összfolyamatban".[15]

Az automatizált-dologi szemlélet helyett, amely a munkást a termelőfolyamat és a bővebb társadalmi folyamat egészétől elvonatkoztatva vizsgálta, Marx a történelmi változásra, a termelési folyamat egészére és az abban tevékenykedő kombinált összmunkásra helyezte a hangsúlyt, s nem a termelés konkrét-anyagi, hanem általános-társadalmi vonatkozásait állította előtérbe. Világosan leszögezte tehát, hogy *a termelő munka kettős meghatározásában a szociális oldal a domináns*, vagyis a tőkés termelésben a tőke termelési módja és nem az anyagi termelés konkrét használati értékei. (Transzponálva a problémát *a szocializmusra*, itt nyilván a társadalmiasult termelés szempontja dönti el, hogy mi a termelő munka, nem pedig az anyagi termelés leszűkített horizontja). Így a korabeli francia vitában Marx „hozzászólása" nyomán még megalapozottabbnak tűnt az érvelés, hogy *az új munkásosztály értelmezhető a marxizmuson belül*, sőt éppen a marxi logika követeli meg a termelő munka kiteljesítését a tőke álláspontjának változása (újkapitalizmus) és a kombinált összmunkás fogalmának kiterjesztése értelmében, amely utóbbi magában foglalja az új, magasképzettségű termelőket is. Ezt a nézőpontot a francia vitában a legkarakterisztikusabban

---

[15] *Karl Marx:* A közvetlen termelési folyamat eredményei (Kossuth Könyvkiadó, 1988. 116–118. o.). – Marxnak ezt a kéziratát az Archív Marksza i Engelsza II. (VII.) kötete alapján (Moszkva, 1933.) a Magyar Filozófiai Szemle 1966/6-os számában bevezetővel és kommentárokkal megjelentettem, ez valószínűleg az első újrakiadása volt nemzetközileg is.

talán Emmanuel Terray, a világhírű francia antropológus és marxista társadalomtudós fejtette ki több tanulmányában.[16]

Terray az említett marxi írásműre hivatkozva, a termelő munka kettős definíciója alapján hat tevékenységformát különít el a társadalomban mint a munka hatféle típusát. A munka egyik nagy típusa *termelő a tőke álláspontjáról* (munka-1, -3, -5), a másik nagy típusa (munka-2, -4, -6) pedig nem termelő Terray osztályozásában, mégpedig úgy, hogy a munka-1 és -2 anyagi használati értéket termel, a munka-3 és -4 szellemi használati értéket, a munka-5 és -6 viszont szolgáltatást. Az itt kialakuló hat típus tehát a következő:

munka-1: *a tőke szolgálatában* végzett *anyagi termelés* a mezőgazdaságban, az iparban és az (anyagi) szolgáltatásban;

munka-2: az *önálló termelők anyagi termelése* a fenti területeken, valamint a házi-háztartási munka;

munka-3: a tőke szolgálatában végzett *szellemi termelés*, mint kutatás és oktatás, azaz a tudás és a képzettség, mint a munkaerő (újra)termelése a tőke szféráján belül;

munka-4: az *önálló szellemi termelők* (művészek, tudósok és oktatók) tevékenysége, illetve a munkaerő bővített társadalmi újratermelése, jórészt az állam alkalmazásában;

munka-5: *a tőke szolgálatában végzett szolgáltatás*, mint kereskedelmi és bankügyek, amelyek ugyan nem termelnek használati értékek, de feltételenül szükségesek a tőke értékesítéséhez;

munka-6: *a közszolgáltatások egész szférája*, a közművek dolgozóitól a rendőrökig és az ideológusokig, ami ugyancsak az állam szférája, de feltétlenül szükséges nemcsak az általában vett társadalmi termelés, hanem az adott formájú tőkés termelés újratermeléséhez is.

A maga hatos modelljét felvázolva mint a társadalmi tevékenység térképét, Terray világosan kifejti, hogy nagyon szerves a kapcsolódás, sőt a mozgás és az átfedés a szomszédos kategóriák között. Főleg a munka-1 és -3 összekapcsolódását hangsúlyozza a kombinált összmunkás marxi szellemében – kissé eltúlozva is, hiszen úgy fogalmaz, hogy a modern termelésben a munka-3 szinte kiürül –, de részben fedik egymást a munka-3 és a munka-5 is, mégpedig a fizikai és szellemi tevékenységben egyaránt (szállítás-raktározás – reklám-kutatás). A másik nagytípusban, az „önállók" mozgásában pedig voltaképpen az állami szervező erő teremt egységet, amelynek alapelve a munkaerő társadalmi újratermelése a családban-háztartásban, művelődésben-egészségügyben és az államiságban-közszolgáltatásban. A két nagytípus nemcsak kiegészíti egymást, hanem állandóak az átlépések is: az önállók vagy állami alkalmazottak ugyanabban a tevékenységben időnként megjelennek a tőke szolgálatában, majd

---

[16] *Emmanuel Terray* koncepcióját az alábbiakban a következő írásai alapján mutatom be tömören: Proletarie, salarie, travailleur productif (Contradictions, 1972/2. július–december.), Travailleur productifs et improductifs, leur appartenance de classe (Conradictions, 1973/3. január–június.) és Exploitation et domination dans la pensée de Marx (Marx et Marxismes. École des Hautes Etudes des Sciences Sociales, Párizs, 1983.).

újra önálló vagy állami alkalmazotti státussal próbálkoznak. A nagy tendenciák – folytatva és kibővítve Terray gondolatmenetét – mégis kijelölhetők: a tőkés termelés első nagy történelmi szakaszát a munka-1,-3,-5 nagytípus dominanciája jellemezte, mégpedig a számoknak megfelelő sorrendben, míg a II. világháború utáni korszakát a munka-2,-4,-6 nagytípus fokozódó felülkerekedése. Ha a korai kapitalizmusban a munka-1 volt az „ideáltípus", akkor mostanság az új- vagy későkapitalizmusban mindinkább a munka-6. Az állam egyre inkább nemcsak a nemzeti jövedelem mind nagyobb hányadát koncentrálta a kezében, hanem a legnagyobb termelő és alkalmazó is lett. Csak a főbb kontúrok előrejelzéséül, az alábbiakban lássuk az *állami kiadásokat a nemzeti jövedelem százalékában* a fejlett tőkés világ fontosabb centrumaiban:[17]

	1965	1975	1985
Egyesült Államok	30%	39%	40%
Nyugat-Európa	38%	45%	52%
Japán	23%	31%	40%

A kollektív munkás alakja ugyan a munka-1 és munka-3 kombinációjában jelenik meg, szorosan kötődve a munka-5-höz is, de az is világos már, hogy *az önállók aránya 10–12% körül stabilizálódott* a fejlett tőkés országokban. Így korántsincs többé szó arról, hogy a tőke elnyelné a kistevékenységeket, sőt manapság az ellenkező tendencia dominál. Ugyanakkor mind nagyobb figyelem irányul a háztartásban „félszabadidőként" (csináld magad mozgalom stb.) értéktermelő munkájára, vagy a nők háztartási munkájának a nemzeti jövedelmet gyarapító jellegére. A tevékenységeknek a termelés formális szférájába való bevonása tehát kettős korláttal rendelkezik, az emberek időnként munkaerőként is kilépnek belőle, illetve bizonyos tevékenységformákat „reprivatizálnak", maguk végeznek el, de közben érvényesült a másik tendencia is, az önállóknak közvetve a tőke mozgása alá rendelése, illetve újabb magánjellegű tevékenységformák „társadalmasítása" is. Mindenesetre Terray szerint a tőke uralja az egész társadalmi termelés körforgását és kizsákmányolja a termelőket, de a munka-1-től távolodva mind közvetettebb módon, egészen az államapparátusig, amelyben a viszony már megfordul. A szellemi termelés szférája (munka-3 és -4) annyiban sajátos szerinte, hogy itt a termelőeszközök (képzettség, emberi tőke) elválaszthatatlanok magától a termelőtől – sokszor maga a termék is –, s így nincs közvetlen, szükségszerű vizony a befektetett tőke és a haszon között sem, vagyis a tőke megtérülése csak az egész körforgásra vetítve és hosszabb távon számítható ki.

Egészében véve Terray modelljének az a lényege, hogy az első nagytípus a tőke közvetlen uralmának alávetve dolgozik, a második nagytípus pedig nem. Terray hajlamos a mérnököt és a technikust, az összes magasképzettségű munkaerőt a munka-1-be sorolni, s legfeljebb a kutatót a munka-3-ba. Ezért az új

---

[17] Weltentwicklungsbericht, 1985. (a Világbank kiadványa, 1986. 42. o.)

munkásosztály a munka-1-ben jelenik meg, éppúgy mint a munkásosztály új meghatározása is, mégpedig a termelő munka fő színtereként, kötődve a félproletár jellegű szolgáltató szférához (munka-5), amely tőkés alkalmazott, míg az önállók új rétegét *új kispolgárságnak*, az állam által foglalkoztatottakat eddig *kispolgári jellegű alkalmazottnak* tekinti. Más és más az egyes típusokban a belső hatalmi viszonyok rendszere is, a munka-1-ben érvényesülő teljes alávetettségtől a lazább függésig, amely a gazdasági tényezőkkel összeszövődve Terray szerint meghatározza az új szövetségi stratégiát is, nevezetesen először az alkalmazottak, majd a kispolgári rétegek irányában. Ezt a stratégiát szerintem csak a két fő tendencia – kitágult a termelés köre és a tőke alá közvetve bevontak köre – és az ellentendencia – szűkült az anyagi termelés köre és a tőkétől közvetlenül függők köre – együttes figyelembevételével lehet megfogalmazni és realizálni. Hozzátehetnénk, hogy ezzel gyengül a tőke magánjellege és anyagi-fizikai mivoltának fontossága is, s a tőke mind közvetettebb és kollektívabb formát ölt, s mindinkább szellemi-szolgáltatásbeli funkcióiban jelenik meg.

A tőkének való formális és reális alávetés marxi kategóriái azért kerültek előtérbe a hatvanas években, mert nemcsak a tőke genezisét magyarázták meg (a tőke először csak hatalmi pozíciókat szerez a termelésben, de nem változtatja meg azt, majd átalakítja magát a termelést, s a gazdasági „automatizmusok" révén mintegy eltűnnek hatalmi pozíciói), hanem modellt nyújtottak a gazdaság és a politika modern viszonyrendszerére is. Terray is azt fejtegeti, hogy a kizsákmányolás és az alávetettség-uralom (domination) között szerves, bár történelmileg változó jellegű összefüggés van. Polányi Károlyra utalva jelzi, hogy csak a kapitalizmusban válnak szét – viszonylagosan – a politika (uralom) és a gazdaság (piac) szférái. A prekapitalizmusban szoros egységük volt a jellemző, s a késői kapitalizmusban is újabb egységük jön létre. A Gramsci-féle értelmezésnek megfelelően, amelyet Terray is képvisel, a kizsákmányolás az uralom-alávetettség következménye a termelésben és nem viszont, *ezért van nagy jelentősége a modern kapitalizmusban annak, hogy az egyes rétegeket a tőke mennyire tudja alávetni magának*, hiszen ez dönti el a kizsákmányolás mértékét is. A politika és a gazdaság egysége tehát a politikában jön létre, amelyet az állam új típusú szerepe is alátámaszt. Terray koncepciója tehát nemcsak válasz arra a francia marxizmusban kavargó vitára, hogy milyen államapparátusok vannak („ideológiai") és azok hogyan kapcsolódnak a családhoz (civil társadalom) és az erőszakapparátushoz a társadalmi újratermelés keretében, hanem folytatása az új munkásosztály-elmélet azon vonalának is, amely a termelés logikája felől akar, a *mikroszintű politikai harcokat össztársadalmivá emelve*, tőkeellenes politikai egységet teremteni.[18]

---

[18] Terray főleg C. Castoriadis munkáira utal itt politikai vonatkozásokban. Poulantzas mérvadó művei csak később jelentek meg, de most nem akarunk az egész francia vitára kitérni, beleértve Althusser munkásságát is. Azt viszont már itt látni lehet, hogyan születik meg Franciaországban is a „politikai marxizmus" vonulata, amely dominánssá válik az angolszász világban, nem kis részben a francia viták nyomán. Vö. A politikai marxizmus az angolszász világban (Kossuth Könyvkiadó, 1988.) c. gyűjteményes kötettel.

Ehhez az érveléshez Terray, akárcsak az irányzat más képviselői, közvetlenül Marxhoz nyúl vissza, azzal érvelve, hogy a gazdaság és a politika elválasztása már a klasszikus kapitalizmusban is igen relatív. Marx közismerten azt az álláspontot képviselte, hogy a munkabér meghatározásában a „természeti" mozzanatok csak történelmi és kulturális közvetítésben érvényesülnek, konkrét mértéküket azonban a mindenkori osztályharc, azaz a politikai tényezők, a két osztály erőviszonya határozza meg, hiszen „egyenlő jogok között az erőszak dönt", ahogy például „a tőkés termelés történetében a munkanap normálása mint a munkanap korlátaiért vívott harc jelenik meg – mint harc az össztőkés, azaz a tőkések osztálya és az összmunkás, vagyis a munkásosztály között".[19] Hasonló érveléssel él Terray is, amikor azt mondja, hogy adott határok között a kizsákmányolást a dominancia határozza meg, vagyis a termelőktől kisajátított többletmunka mértékét manapság nem gazdasági tényezők, hanem politikai erőviszonyok döntik el. Így az osztály meghatározásában a korábbinál sokkal fontosabb mozzanat annak politikai szervezettsége és ereje, valamint ideológiája mint az újkapitalizmus lényegének felismerése, hiszen sokkal magasabb képzettségű termelőkről van szó, ugyanakkor az osztályharc a korábbinál sokkal bonyolultabb terepén kell politikailag és ideológiailag tudatossá szerveződniök. Az állam belépése Terray szerint annyiban is bonyolítja a helyzetet, hogy a többletmunka elvonása egyre kevésbé pusztán a tőke által történik, hanem az állam által a társadalmi adminisztráció, a közösségi szükségletek (hivatali apparátus, egészségügy, művelődés és kutatás), és a munkaképtelenek vagy munkanélküliek eltartásának költségeire. Vagyis az új munkásosztály francia felfedezése elvezet a jóléti állam problematikájához is, amelyet főleg nyugatnémet és skandináv szerzők tárgyaltak, továbbá az osztályok egész rendszerének újradefiniálásához, amely az angolszász marxizmus fő témaköre a hetvenes–nyolcvanas években.

Osztályhelyzet a modern kapitalizmusban

Az új munkásosztály felfedezése viták hullámát indította el az osztályok meghatározásáról. Már Serge Mallet is elégedetlen volt a korabeli marxizmus osztályelméletével, főként az egységes munkásosztály feltételezésének „sztálini metafizikájával". Emmanuel Terray szintén úgy fogalmazott, hogy a modern kapitalizmus társadalmi szereplőit „kettős kötődés" (double appartenance) jellemzi, azaz nem egyértelmű, hanem ambivalens egy-egy osztályhoz való kötődésük (a mérnök az új munkásosztály tagjaként a tőkének való alárendelést is megtestesíti a termelésben stb.), amelyet a későbbi marxista szakirodalom „*ellentmondásos osztályhelyzetként*" fogalmaz meg. Egészében véve az új munkásosztály

---

[19] *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei (a továbbiakban: MEM) 23. k. Budapest, 1967. 219–220. o.

megjelenése a viták horizontján Max Weber osztályelméletének jelentkezésével jár a marxista, s Marx felfogásának fokozott hatásával a klasszikus weberiánus beállítottságú polgári szociológiában. Ahogy Papp Zsolt találóan megfogalmazza, a hetvenes években „óriási csata dúl", nevezetesen a „neoweberiánusok *falják* Marxot – és *eszik* a marxistákat".[20] A polgári szociológiában, de leginkább a társadalmi struktúra elméletében uralkodó weberiánus vonulat, amely a hatvanas években nagy, összefoglaló elméleti műveket produkált, a gyors társadalmi átalakulások, struktúraváltások hatására megingott, rávetette magát Marxra, s *Marx osztályelméletének autentikus olvasatában intézett kihívást a marxisták ellen.*[21] Aligha meglepő, hogy a Marxot olvasó neoweberiánusokon viszont a Webert olvasó neomarxisták Webert kérték számon, s így a frontok teljesen összekuszálódtak.[22]

Nagy leegyszerűsítéssel szólva, Marx osztályelméletének hagyományos, ortodox olvasata az osztályok egytényezős, *gazdasági* meghatározottsága (tulajdon), s a politikai és ideológiai szintek abból való, többé-kevésbé direkt levezetése. Míg Weber hagyományos értelmezése szerint *nem adható meg egyetlen tényező sem mint domináns meghatározottság*, többtényezős modell szükséges, amelyben a weberiánusok gyakorlatilag a *politikai* meghatározottságot abszolutizálták. Bár Weber koncepciója már eleve tudatos oppozíció volt Marxszal szemben, de már ő is egy olyan félreértett Marxból indult ki (és azzal polemizált), aki szerint csak két nagy társadalmi osztály van, amelyek a gazdasági (tulajdon)viszonyok alapján egyre jobban polarizálódnak, a többi csak maradvány vagy függelék, vagyis a gazdasági meghatározottsággal Weber szándékosan szembeállította a politikait. Ez különösen nyilvánvaló a munkásosztály esetében, ugyanis arra törekedett, hogy a munkásosztályt politikai szereplőként határozza meg, leválasztva az úgymond mindjobban antidemokratikus erővé, „oligarchiává" szerveződő szocialista pártról – de ugyanígy járt el a junkerekkel és a burzsoáziával is.[23]

Mégsem pusztán arról van szó persze, hogy hamis ellentétek, félreértések

---

[20] *Papp Zsolt:* i. m. 124. o.

[21] Ennek a törekvésnek a legjellegzetesebb megnyilvánulása négy ismert, sokat publikáló angol neoweberiánus közös tanulmánya, mondhatni „nyilatkozata" Marx és Weber osztályelméletének értelmezéséről, amelyben teljesen elfogadják, hogy Marx az osztályelmélet vezető teoretikusa és a marxistákat – számos tekintetben jogosan – a marxi elméleti potenciál kihasználatlanságával, félreértésével vádolják. Vö.: *Gordon Marshall*, *David Rose*, *Carolyn Volger* és *Howard Newby:* Class, citizenship and distributional conflict in modern Britain. (The British Journal of Sociology, 1985/2.)

[22] A közel két évtizedes vitát és az összekapcsolódó álláspontokat jól összegzi a *Norbert Wiley* szerkesztésében megjelent The Marx–Weber Debate (Sage, London, 1987.) munka, amelyben *Morton G. Wenger* rámutat a Marx–Weber konvergencia korlátaira is.

[23] Az osztályok weberi politikai meghatározásait mint azok „politikai fiziognómiáját" bemutatja *David Beetham* Max Weber and the Theory of Modern Politics (Polity Press, Oxford, 1985.) c. munkájának 6. fejezete, amely elemzi Weber és Michels vitáját is, s Weber állásfoglalását, amely az SPD-vel szemben a munkásszervezetek, főleg a szakszervezet nagyobb autonómiájáért lép fel, egy demokratikus társadalom kiépítéséhez. (167–170. o.)

jellemezték volna a marxisták és weberiánusok viszonyát és vitáit. Minden későbbi tényleges hamis interpretáció ellenére Marx és Weber társadalomelmélete határozottan különbözik egymástól az osztályok meghatározottsága kapcsán is, mégpedig az alapvető determinánsok kérdésében. De az is kétségtelen, hogy mindketten komplex osztályelméletet dolgoztak ki, s ennek kölcsönös feltárása a vitában elmélettörténetileg bizonyos és jogos „konvergenciára" vezetett a koncepcióik között. Ugyanakkor attól sem tekinthetünk el, hogy a XX. század végén a gazdaság–politika–ideológia viszonya és a társadalmi struktúrát formáló tényezőik lényegesen különböztek akár a XIX. század végén kialakult helyzettől is, hiszen ez a változás vezetett az új vitákra és Marx, valamint Weber újraértelmezésére.

A klasszikus kapitalizmusban aligha vetődhetett fel az a kérdés, hogy az állam tudatos fejlesztési politikájával hogyan *hozza létre*, *teremti és alakítja át* az alapvető társadalmi osztályokat, legfeljebb az, hogyan *„szolgálja"* a már kialakult osztályokat. A XX. század végén viszont megfordult a kérdés. Az állam nemcsak a társadalmi életnek általában – beleértve a munkaerő tudatos, össztársadalmi újratermelését –, hanem magának a termelésnek is főszereplőjévé vált, s így mind stratégiai szerepe a társadalmi struktúra alakításában (a gazdasági fejlesztésen keresztül vagy politikai eszközökkel), mind pedig mindennapos szerepe a foglalkoztatottság állandó gondjainak, konfliktuspotenciáljának kezelésében nyilvánvalóvá vált. *Az osztályoknak ez a politikai meghatározottsága az állam révén* volt az a pont, ahol a neomarxisták és a neoweberiánusok találkoztak, már csak azért is, mert a fejlett tőkés országok a hetvenes évek elején kirobbant globális válságban *gyors, államilag levezényelt gazdasági és társadalmi átalakulást* hajtottak végre, s az állam struktúraformáló szerepe nemcsak a napnál világosabbá vált, hanem mindenkit közvetlen politikai állásfoglalásra is késztetett, éppenséggel a régi és az új munkásosztály viszonya ügyében. Egyszerűen szólva, a nyugati kormányok – főleg az angolok – az új munkásosztály, azaz a *radikális gazdasági szerkezetátalakítás*, *az ipari szerkezetváltás és az új húzóágazatok kiépítése* mellett döntöttek, s ezzel egyben a régi válságiparágak vagy „menekülő" iparok gyors bezárása és leépítése mellett, ami *felfokozta a régi munkásosztály – pártjai és szakszervezetei – ellenállását*, az egész társadalom konfliktus-szintjét és átpolitizálta az egész osztály-vitát vagy a Marx–Weber ellentétet. Annyi azonban bizonyos, hogy a neomarxisták és a neoweberiánusok (a neomarxista kifejezést csak ebben a szembeállításban használva, a marxizmus Weber-adaptációjának jelzésére) egyformán a baloldalhoz tartoztak. Mivel támogatták a szerkezetváltást, egyaránt szembekerültek hagyományos pártjaikkal (az angol Munkáspárttal is) és így az új munkásosztály melletti kiállásuk (amelyet a neoweberiánusok hajlamosak voltak új középosztálynak vagy a magasképzettségű szakértők új osztályának nevezni) egyszerre jelentett elméleti és politikai útválasztást.

Ezt a folyamatot azért is szükséges volt felvázolni, mert *a szocialista fejlődésben éppen az államnak ez a reagálása maradt el a globális válságra*, amelynek következtében nemcsak a régi munkásosztály konzerválódott, hanem az európai

baloldal fenti struktúraváltásában is a rossz lóra tettünk: a progresszív gondolkodókat, akik ma már egyértelműen elismert éllovasai a marxista vagy radikális irányzatoknak, zártuk ki a marxizmusból és tudományos közvéleményünkből, s azokat az ortodox gondolkodókat, akik görcsösen ragaszkodtak a régi munkásosztályra felépített elméletükhöz és politikai gyakorlatukhoz, tekintettük igazi marxistáknak. Mallet és mások „rehabilitálása" már csak azért is szükséges, hogy ne zárjuk el magunkat a nyolcvanas évek nyugati marxizmusának a megértésétől, amely pedig ezeket a gondolkodókat tekinti elődeinek és őket kívánja meghaladni, s nem azokat az ortodox vagy dogmatikus marxistákat, akiknek jelentős szerepük van abban, hogy az utóbbi két évtizedben a marxista, s általában véve a baloldali irányzatok befolyása lényegesen visszaesett Nyugaton. A történelem iróniája egyébként, hogy az állam struktúraátalakító szerepe leginkább a fejlődő, illetve a szocialista országokban mutatkozott meg a II. világháború utáni időszakban, s mégis ez a két országcsoport volt az, ahol az állam képtelen volt betölteni ezt a szerepét a globális válság idején.

A Marx–Weber vitában az osztályok újradefiniálása egyben politikai programválasztás is volt, nevezetesen annyiban, hogy az új munkásosztály elmélete eredetileg egy olyan optimista baloldali program is volt, hogy az új és a régi munkásosztály „találkozik" és szövetséget alkot, azaz közös nyelvet alakít ki egymással. Mallet tézisét a neoweberiánusok egy másik baloldali stratégia, mondhatni, az új balközép nevében bírálták: egyrészt egyirányú evolucionizmusa és determinizmusa miatt mint a neoweberiánusok egyik vezéralakja, Anthony Giddens, másrészt a radikális középosztályt és a konzervatív munkásosztályt szembeállítva mint az empirikus szociológiából a politikaelmélet felé mozduló Frank Parkins, harmadrészt a munkásosztály tudatosságának automatizmusa felől mint a neomarxistákhoz már közelebb álló Michael Man. Nevezetesen Man azt állítja, hogy *a régi munkásosztály azonosságtudata és ellenségképe igen fejlett, de nem rendelkezik társadalmi teljességtudattal és alternatív jövőképpel* – e két utóbbi az új munkásosztály sajátja –, holott a *forradalmi mozgalomhoz a négy ismérv együttesen lenne szükséges.*[24] Abban viszont egyetértés uralkodik közöttük, hogy a tulajdon (már) nem alkalmas az osztályok alapvető meghatározására, hiszen az új és a régi munkásosztály között sem az adott tulajdonviszonyokban, hanem a társadalmi szerepben van lényeges változás. A gazdaság differenciált fogalma a termelésbeli újabb forradalom alapján viszont felértékelődik a társadalmi struktúra elméletében, s ez az egyik fontos oka Marx növekvő hatásának a szociológiában. Az is nyilvánvalóvá válik, hogy a gazdasági,

---

[24] Vö. a következő műveket: *A. Giddens:* The Class Structure of Advanced Societies (Hutchinson, London, 1973.) és A Contemporary Critique of Historical Materialism (Macmillan, London, 1981.), *F. Parkin:* Class Inequality and Political Order (Paladin, London, 1972.) és Marxism and Class Theory (Tavistock, London, 1979.), *Michael Man:* Consciousness and Action Among the Western Working Class (Macmillan, London, 1973.) és The Working Class in the Labour Market (Macmillan, London, 1979.). Papp Zsolt esszéi jól érzékeltetik e viták kontúrjait, de a feldolgozás műfajából adódóan lényeges leegyszerűsítéseket, sőt hangsúlytévesztéseket is tartalmaznak.

politikai és ideológiai osztálymeghatározottságok között a divergencia, a megnemfelelés (nem-adekvátság), vagyis az ellentmondásos helyzet növekszik, ami viszont Weber hatásának erősödésével jár. De végül is és mindjobban az állam megítélése a döntő az osztályvitában. S ha a hatvanas évek az új munkásosztály, avagy a termelés forradalma vitájának időszaka volt, akkor a hetvenes évek a szűkebb értelemben vett osztályvitáé, a nyolcvanas évek pedig növekvő mértékben az állam vitájáé. Itt nyilvánvaló a kontraszt azzal, hogy az egész nyugati gondolkodás „államellenes fordulata" értelmében az állam túlzott szerepét csökkenteni kell a társadalom életében. Ám mindenki adottnak veszi, hogy az állam a maga felfokozott szerepét ténylegesen betöltötte Nyugaton a globális válság nyomán, az új világgazdasághoz való strukturális alkalmazkodásban és az államok közötti politikai versengésben egyaránt.[25]

Az új munkásosztály problémája tehát újra exponálta az osztályok genetikus-dinamikus, valamint strukturális meghatározásában az osztályhelyzet, az osztályszervezet és az osztálytudat divergenciájának avagy többszörös megnemfelelésének, nem-adekvációjának kérdését. Ezért az új munkásosztály meghatározása a társadalmi osztályszerkezet egészében „kívülről" és differenciáltságában „belülről" sem lehetséges ezen elméleti kérdések megoldása nélkül. A munkásosztály osztályhelyzetét a termelés egész rendszerében, a tulajdonviszonyok és a társadalmi munkamegosztás egész struktúrájában elfoglalt helye határozza meg mint technikai-gazdasági meghatározottság, s ez esetben az ún. szociológiai munkásosztállyal van dolgunk. A szociológiai munkásosztály azon csoportok összessége, amelyet a statisztika és a (leíró) szociológia a munkásosztályba sorol adott munkája és abból fakadó társadalmi helyzete alapján. Ez a terminus azonban még semmit sem mond az osztály vagy egyénei politikai viselkedéséről és tudatáról. A „politikai" vagy „politológiai" munkásosztály a munkásokat már a társadalom politikai életének szubjektumaként, politikai szervezetekbe szerveződött, illetőleg azokat bizonyos formákban kívülről támogató erőként mutatja, s ezt fejezi ki az osztályszervezet kategóriája. A politológiai munkásosztály már nem „passzív" helyzete, hanem aktív tevékenysége alapján határozza meg az osztályt, s a két fogalom tartalma jelentősen eltér egymástól. Elegendő csak arra utalni, hogy a munkás korántsem automatikusan szavaz a munkáspártra, éppen ellenkezőleg, a fejlett tőkés országokban kimutatható az immár évszáza-

---

[25] Az osztályvitában a középutat mint az új értelmiségi osztály (professionals) jelentkezését és hatalmi igényét az amerikai radikális szociológus, *Alvin Gouldner* fogalmazta meg a legvilágosabban. Az államvitára való átmenetet ugyancsak az amerikai fejlődés jelzi, mégpedig *Theda Skocpol* States and Social Revolutions (Cambridge U. P., Cambridge, 1979.) és *Erik Olin Wright* Class, Crisis and the State (Verso Books, London, 1979.) c, művei, a konzervatív-strukturalista reakciót a marxizmuson belül pedig *Fred Block* „Marxist Theories of the State in World System Analysis" c. tanulmánya (In: *B. H. Kaplan* (szerk.): Social Change in the Capitalist Wortld Economy. Sage, London, 1978.) érzékelteti. Az európai problematikát viszont a legjobban *Howard Newby és mások* From Class Structure to Class Action: British Working-Class Politics in the 1980's (In: *R. Finnegan* (szerk.): New Approaches to Economic Life, Manchester U. P., Manchester, 1986.) c. munkájának címe jelzi: az osztályszerkezettől az osztálycselekvés felé.

dos trend, miszerint a munkások mintegy fele a konzervatív avagy a liberális pártokra szavaz, sőt időnként több mint a fele. Végül az „ideológiai" munkásosztályt osztálytudata felől közelítjük meg, amely közvetlen módon még politikai szervezetéből, aktív tevékenységéből sem vezethető le, sőt gyakran ellentmond annak, aminek világos jele a mai munkáspártok „néppárti" ideológiája. De a „szociológiai" alappal való szembekerülés a másik oldalról is megmutatkozik, a politikai értelemben vett munkásosztályhoz csatlakoznak szociológiailag nem hozzá tartozó rétegek is, s méginkább ez a helyzet az ideológiával. Hiszen a II. világháború utáni évtizedekben még jellegzetesebb volt az, hogy a tulajdonképpeni értelmiség széles csoportjai keresték a kapcsolatot, és alakítottak ki stabil viszonyt a munkáspárttal.

A munkásosztály *háromféle megközelítésének különbsége az egész történetüket végigkíséri* és a marxista kutatásnak is örökzöld témája. Tehát korántsem először vetődik fel az a kérdés, hogy *a munkásosztály miért nem viselkedik úgy politikailag és miért nem olyan (érett) az osztálytudata, mint azt osztályhelyzete alapján elvárnánk.* De mégsem intézhetjük el a kérdést a gazdasági, politikai és ideológiai meghatározottságok áttételes, bonyolult és „dialektikus" viszonyaként, ahogy kellene és lehetne egy, a kapitalizmus egész történelmi korszakáról szóló kézikönyvben. Azt is hozzá kell tenni, hogy a szociológiai munkásosztály rendszerint adekvátabban jelentkezik a szakszervezetekben és a közvetlenebb gazdasági követelésekben, s egyre kevésbé adekvátan a gazdaságtól távolabb eső területeken (környezetvédelem stb.). A II. világháború utáni szakaszban ugyanis lényegesen tovább bonyolódott és – különösen a hatvanas évek végétől – még erőteljesebben ellentmondásossá vált a három szint viszonya, amit már az is jelez, hogy a hetvenes évek nagy globális válsága nem vezetett politikai válsághoz a fejlett tőkés országokban, vagy akár az 1968-as politikai válságot tekintve, a nagy politikai megmozdulások nem vezettek ideológiai-stratégiai fordulathoz a forradalmi elméletben. Ezek a kérdések már csak azért is elkerülhetetlenek, mert *az új munkásosztály új nemzetközisége is megjelent az európai integrációval és a világméretű interdependenciából fakadó új világosztályokkal, valamint a vendégmunkások és migránsok többmilliós tömegeivel*, éppen abban az időszakban, amikor a szocialista országokban a régi munkásosztály konzerválása a pangás időszakához vezetett.[26]

Az új munkásosztály háromdimenziós kibontását természetszerűleg az osztályhelyzet felől kell kezdenünk. A szociológiai munkásosztály átalakulását az elmúlt évtizedekben az amerikai statisztikák alapján már előrebocsátottam.

[26] A világosztályok kérdésével egy külön tanulmányban szeretnék foglalkozni, mivel ez megkövetelné a Wallerstein-féle elmélet részletesebb bemutatását, amely szerint osztályok csak világszinten szerveződhetnek a kapitalista világrendszerben. Vö. *I. Wallerstein:* The Capitalist World-Economy (Cambridge U. P., Cambridge, 1979. 24., 224. o. stb.) és *Tonald H. Chilcote:* Theories of Comparative Politics (Westview Press Boulder, Co., 1981. 199., 371–373. o.). Wallerstein köre két nagy nemzetközi szimpoziont rendezett a világmunkásság problémájáról a szovjet szakértőkkel, ennek eredményeit l. *I. Wallerstein* (szerk.) Labour in the World Social Structure (Sage, 1983. London) c. kötetében.

A nyugat-európai foglalkoztatottsági térkép hasonló struktúrát mutat, csak némi késéssel követi az amerikait. Ha a változásokat beillesztjük a korábbi, „A munkásosztály strukturális átalakulása a fejlett országokban" című tanulmányomban kifejtett „3+1"-es modellbe, miszerint a munkásosztálynak négy nagy rétege van, a „+1" réteg fölülről és kívülről kapcsolódva mint a magasképzettségű termelő, szolgáltató és hivatali rétegek, a munkásosztály felső rétegét a jólképzett és jólfizetett szakemberek, középső rétegét az átlagos képzettségű és biztos alkalmazású csoportok, végül alsó rétegét a képzetlen és instabil alkalmazású munkások alkotják, akkor az első pillantásra szembetűnik az, hogy a változás főleg nem abban, sőt éppenséggel nem abban van, hogy a munkások nagy tömege eltolódik a felsőbb kategóriák irányába, amit a statisztikák a legnyilvánvalóbban jeleznek. Az új munkásosztály tézisének a fő mondandója az, hogy *ez a struktúra a közepén széttörik és megkettőződik.* Ez a leglátványosabban abban mutatkozik meg, hogy az új iparágak megteremtik a maguk „3+1"-es struktúráját a régi struktúra felső részéből, a tradicionális iparágak pedig egészében véve annak alsó részévé degradálódnak vagy egészében véve kiszorulnak a „munka világából". Szociológiailag ennek a legszembeötlőbb jele az, hogy a régi munkásosztály zömét alkotó középső réteg, amely biztos alkalmazású a szakszervezetekbe szervezett, a régi módon öntudatos és osztályharcos volt a hagyományos iparágakban, s a jóléti államért vívott csaták tömegbázisának bizonyult, a hatvanas évek folyamán megroppan, képzettsége gyorsan leértékelődik, biztos alkalmazása megszűnik (egészében fel a felső, illetve a „+1" réteg egyik szeletéig), s az alsóbb rétegbe süllyed le instabil alkalmazással és képzetlen munkaerőként. Az esetek döntő részében tartósan, reménytelenül munkanélkülivé válik. A strukturális munkanélküliség 10–15%-os tömegeit, egyéni és társadalmi tragédiáit nem annyira a korábbi alsóbb rétegek jelentik, hanem sokkal inkább a régi munkásosztály átlagos, vagy akár jobb képzettségű rétegei, akiket az új ipari forradalom, illetve az *információtermelő-szolgáltató gazdaságra való átmenet* feleslegessé tett, s képzettségük immobilitása vagy régiójuk telítődése miatt nem tudtak a munka új világához csatlakozni.

A szociológiai munkásosztály kettészakadását sajátos módon mutatja a nyugat-német fejlődés, ahol az erős ipari exportorientáltság miatt az ipari foglalkoztatottság a II. világháború utáni időszakban a többi vezető tőkés országhoz képest magas maradt, sőt relatívan meg is erősödött. A foglalkoztatottság szerkezetét a mezőgazdaság–ipar–szolgáltatás három szektorában vizsgálva az alábbi arányok adódnak (%-ban):

USA	3,3	28,5	68,2
Japán	8,9	34,8	56,3
NSZK	5,6	41,3	53,1

Inotai András a nyugat-német gazdasági fejlődés dinamikáját vizsgáló monográfiájában a fenti 1985-ös adatok alapján megállapítja, hogy a hetvenes évek elején a globális válság nyomán a fejlődésben fordulat következett be.

A strukturális alkalmazkodás fő terhét az ipari foglalkoztatottak viselték, hatása tehát elsősorban a munkaerőpiacon jelentkezett. 1973-ig töretlenül folytatódott az ipari exportstratégiára épített fejlesztési stratégia, az aktív lakosság 27 millió fő körül tetőzött. 1973-ban azonban gyorsan csökkent az iparban foglalkoztatottak száma, s bár ezek egy részét felszívta a szolgáltatás – amely a hetvenes években Nyugat-Európában kb. 10%-al növelte arányát a feldolgozóipar rovására –, jelentős strukturális munkanélküliség jött létre a hagyományos iparágakban (kb. 2,5 millió fő). Az iparcentrikus gazdasági szerkezet és a válságiparágak radikális állami leépítése miatt *a régi és az új munkásosztály közötti struktúraváltás különösen gyorsan és élesen ment végbe az NSZK-ban*, amelynek egyik eredménye a vendégmunkások gyors leépítése – számuk a nyolcvanas években félmillióval csökkent –, a másik pedig a strukturális munkanélküliség kialakulása volt, a németek körében 8%, a vendégmunkások körében 14,9% arányban. Egyes német szerzők kifejezetten *új osztálytársadalomról* beszélnek aszerint, hogy külön privilégiummá vált a munkához jutás és az igazi elnyomottak a munkából kiszorultak, míg szélesednek a fiataloknak olyan csoportjai is, amelyek nem akarnak vagy nem tudnak belépni a munka világába.[27]

A szociológiai munkásosztály struktúraváltásának ezeket a jeleit valamenynyi nyugat-európai országban leírták, többnyire közvetlenül összekapcsolva a II. világháború utáni magas fejlettségű, késői ipari társadalom és a hetvenes évek elejétől mind határozottabban jelentkező információtermelő és szolgáltató gazdaság közötti kontraszttal. Ennek a struktúraváltásnak hosszú távú történelmi tendenciaként egyik szembeötlő jegye volt *a régi munkásosztály zömét, középső rétegeit tömörítő szakszervezetek visszaesése*, *felbomlása és általában véve a szakszervezetbe szervezettek arányának gyors csökkenése*. A szakszervezetek a bérharcnak és a foglalkoztatottság biztonságának eszközrendszerét alkották, közvetlenül kötődtek a régi munkásosztály osztályhelyzetéhez. Tömegeik elvesztése logikus következménye volt annak, hogy nem tudták megvédelmezni tagjaik bérét, sőt munkahelyét (angol bányász-, nyomdász- stb. szakszervezetek), ami kihatott a szakszervezetek egész megítélésére. Egyébként a hetvenes és a nyolcvanas évtizedek *a régi munkásosztály defenzív utóvédharcát* mutatták Európa-szerte, mindjobban szembekerülve az *új társadalmi mozgalmakkal*, amelyek az ún. posztmateriális értékekre koncentráltak. Különösen élesen jelentkezett ez Angliában, a régi szakszervezetek fellegvárában, s egyáltalán nem Skandináviában, a munkáspárt és a szakszervezetek új típusú viszonyában. De az összeütközés mindenütt végigfutott a fejlett tőkés országokon a környezetvédelem híveinek, és a régi típusú iparfejlesztés védelmezőinek az

---

[27] *Inotai András:* Az NSZK a változó világgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986. 26., 43–56. o. stb. – Inotai jellegzetes állásfoglalásként említi *Erika Martens* Klassengesellschaft neuer Art? (Die Zeit, 1985. május 24.) c. írását.

összecsapásában, bár maga a „zöld" mozgalom nem mindenütt vált önálló politikai erővé.[28]

Ahogy minden struktúraváltásnál, a legutóbbinál is, nemcsak a kvalifikációs tendenciákat kell kiemelni tehát, hanem a dekvalifikációs mozgásokat is. A „3+1"-es struktúra középén való szétszakadása főleg azt jelenti, hogy a korábban magasra értékelt és jól fizetett képzettség az iparágak eltűnésével teljesen elvesztette értékét. Igaz ugyan, hogy minden struktúraváltás lényege a középső réteg, a munkásosztály zömének radikális megújulása, de éppen ez a váltás nem ment mélyebben végbe, hiszen *nem az iparon belüli újabb fordulatról, hanem az anyagi termelés egész világát potenciálisan túllépő termelési forradalomról van szó*. Akárcsak az eredeti ipari forradalomban, a társadalom korábbi stabil és saját gazdasági bázissal rendelkező rétegei – akkor a kézművesek, manapság a nagyipar fellegváraiban foglalkoztatott munkásság – meginognak, társadalmi méretekben jelentkezik a szegénység és a depriváltság problémája, jelentős generációk szorulnak munkanélküliségbe, még munkaképes korban és fiatal nemzedékek nem tudnak belépni a munka (megváltozott) világába. *A másik póluson viszont nő a gazdagság*, felértékelődik a tudás, mint az újfajta, mobil ismeret, s a kapitalista állam ezt az új munkásosztályt nemcsak beruházásokkal támogatja, hanem jelentős jövedelemadó-csökkentésekkel és (át)képzési segélyekkel is. Szinte polgárháborús a kép, Angliában az új Dél és a régi Észak, Belgiumban a korábbi vallon centrumok és az új flamand vidékek vagy éppen az Egyesült Államok északkeleti és délnyugati háromszöge között. A régi munkásosztály defenzív harca ezért gyakran ölti a regionalizmus vagy az etnikai ellentétek formáját, ahogy az Egyesült Államokban is a régi munkásosztály nagyrészét a színesek és az új bevándoroltak alkotják.

Az új dekvalifikációs tendencia az új munkásosztályban is jelentkezik. Ez is általános vonása a struktúraváltásoknak, mint a korábbi szűkebb körű, monopolizálható képzettség szélesebb elterjedésével járó relatív leértékelődés. Ilyen folyamat figyelhető meg *a számítógépesítésben* a kezelők és a programozók szintjén egyaránt *a szakma általánossá válásával*, de másutt is, általában véve, *ők lettek speciális képzettségűekből az új munkásosztály zöme*, középső rétege, átlagos képzettséggel és biztos alkalmazási lehetőségekkel. Az automatizálás azonban számos munkaműveletet leegyszerűsített, az anyagi és szellemi termelésben egyaránt, így a korábbi szakképzettség teljesen leértékelődött, s ezek a munkások az alsó rétegbe sorolódtak vagy eleve a képzetlen – főleg női – munkaerőből toborzódtak. Ezeket a *dekvalifikációs tendenciákat és a velük*

[28] A sok kínálkozó példa közül az angolt ki kell emelni, mert a régi típusú szakszervezetek válsága itt érte el tetőpontját. A Newsweek szerint a szakszervezeti tagság 1979 és 1984 között 3 millióval csökkent, nevezetesen 12,5-ről 9,5 millióra Angliában. A szakszervezeti tagság arányának csökkenése ebben a kritikus időszakban az összfoglalkoztatottak között Angliában 46%-ról 36%-ra, Franciaországban 23,4%-ról 21,6%-ra, az NSZK-ban 35%-ról 32,3 %-ra, Spanyolországban 24,8%-ról 5%-ra, világosan jelzi ezt a tendenciát, míg Svédországban változatlan szinten maradt (76,9%). Vö.: Newsweek, 1985. december 9. 8–13. o.

járó bércsökkenést csak felerősíti, hogy a tartós, strukturális munkanélküliség amúgy is lenyomja a béreket, így keletkezik a modern nagyvárosokban és a fogyasztói társadalmakban *az új szegénység széles tömege*, amelynek egy része leszorul a marginális csoportokba is. Hasonló differenciálódási folyamatok mennek végbe *a szolgáltatásokban is*, ahol nemcsak a képzettség emelkedésének jól ismert tendenciáit látjuk, hanem *a gépesített-automatizált irodai munka nivelláló hatását is*, valamint a képzetlen munkaerő tömegeinek gyors növekedését a személyi szolgáltatásokban (utcai árusok, javító szolgálatok stb.), ami különösen az Egyesült Államokra vagy a félperiféria államaira jellemző. A termelés kitágult fogalma és az emberi tőkébe mint személybe való beruházás fő tendenciái tehát *polarizációs folyamatokat* indítanak be, s nem az egész kollektív munkást emelik eleve magasabb fokra (sőt a kétféle munkásosztály nem is az egyre táguló bérkülönbségek révén válik el egymástól), hanem főleg a tőkének való alávetés, vagyis az autonómia mértéke szerint.

Az új munkásosztály osztályhelyzete ugyanis abban mutat radikális javulást, hogy *csökken felettük a tőle dominanciája*, az emberi tőke központi fejlődésében megváltozik az alávetés tartalma és formája egyaránt, s új típusú értékek és életmód jelentkezik a munkásosztályban. Erre alapozta Mallet az optimizmusát, az őt követő szerzők pedig a pesszimizmusukat, hiszen mint láttuk, a régi munkásosztály átvezetése az újba nem gyors és fájdalommentes folyamat még akkor sem, ha a tőkés államok egyértelműen elszánták magukat a strukturális alkalmazkodásra. *A régi munkásosztály* osztályhelyzete megváltozik, kisodródik a társadalmi termelés középpontjából, annak szélén torlódik és utóvédharcokat vív korábbi szervezetei, szakszervezetei és pártjai segítségével. *Az új munkásosztály pedig még nem vált elegendő társadalmi húzóerővé*, új forradalmi programja és értékei még nem szerveződtek – Gramscival szólva – hegemón projektté. Nem kétséges, hogy abban a negyedszázadban, ami a struktúraváltás felvezető periódusa, s egyben első fele, ez a váltás mégis teljességgel végbe fog menni a két munkásosztály között, de az ellentmondás megőrzésével úgy, hogy a kettétört szerkezet alsó fele szervesen beleszövődik majd az új szerkezetbe, annak alsóbb rétegeiként. Az osztályhelyzetnek ebben a napjainkban is folyó radikális átalakulásában *az egész európai baloldal mély válságba került*, a jobb és a bal *hagyományos* fogalmai jórészt elvesztették értelmüket és új jelentéstartalmuk még nem vagy alig alakult ki. Válságba kerültek a baloldal pártjai és egyéb politikai szervezetei is, szembekerült egymással a marxista párt és annak értelmisége, sőt az utóbbi helyenként egyenesen a „mazochista önpusztítás" jeleit mutatta.[29]

---

[29] Vö. *Papp Zsolt:* i. m. 205. o.

Osztályszervezet és osztálytudat: az eurokommunizmus

Az európai baloldali közvéleményt hosszú időn át foglalkoztatta az a kérdés, hogy miért nem volt valódi forradalom 1968-ban Franciaországban. A leghatározottabb választ Nicos Poulantzas, a nyugati marxizmus legjelesebb politológusa adta erre a kérdésre: az ingadozó, a tőke és a munka között hol ide, hol oda csapódó kispolgárság miatt. Ez a válasz az első hallásra igen ortodox, visszhangozza Marx ítéletét kora kispolgárságáról, amelyet a munkásmozgalom minden adandó alkalommal elismételt, s minden helyzetre kész formulaként alkalmazott. De Poulantzasnál mégsem erről van szó. Amit ő kispolgárságnak nevez, az egy teljesen új osztály. Ez az osztály, amelyet Mallet és Gorz új munkásosztálynak neveztek, s amely *1968 történelmi próbatételének idején nem viselkedett Poulantzas szerint valóban munkásosztályként*. Új kispolgárságként való minősítése tehát *nem osztályhelyzete, hanem politikai tevékenysége alapján* történik. S egyáltalán, a francia, majd méginkább az angolszász marxizmusban az alapvető osztálymeghatározottsággá a gazdasági kritériumok helyett a politikaiak válnak, az osztályhelyzet helyett a politikai osztályszervezet és nemkülönben az osztálytudat. Ez a „politikai marxizmus" az állami monopolkapitalizmus legeslegutóbbi szakaszának tükröződése, amelyben *a termelés legutóbbi forradalmát aktívan levezénylő állam új szerepe és az egész társadalmi élet átpolitizálódása mutatkozik meg*. A politikai marxizmus a hetvenes években Franciaországban, majd egész Dél-Európában, kiterjedve a szélesebb értelemben vett Nyugat-Európára is, a nyugati munkásmozgalom új politikai stratégiáját is magával hozta, amely közvetlenül fakadt az osztályok újfajta meghatározásából. Ez *az új stratégia az eurokommunizmus*, s Poulantzas egyben a baloldali, radikális eurokommunizmus kiemelkedő teoretikusa, *a széles osztálybázison végrehajtandó szocialista forradalom nemzeti variánsának* legjellegzetesebb elméleti képviselője is.[30]

Az új munkásosztály színrelépése és az osztálymeghatározás elméleti újragondolása Poulantzas munkásságában kapcsolódik a legvilágosabban össze, hiszen ő átfogó elméleti rendszert dolgoz ki a modern kapitalizmus osztályairól. Akkor is az új munkásosztályról van szó, ha Poulantzas tagadja annak munkásosztály mivoltát, s – az állam részletes leírásával kezdve és a polgárság differen-

---

[30] Az eurokommunizmus problematikáját itt csak elméleti, politológiai-szociológiai aspektusból vizsgálom, s nem kívánok kitérni annak történetére. Az eurokommunizmus kifejezést 1975-ben alkotta meg Frane Barbieri olasz teoretikus, s az óriási irodalomból azokat használtam fel, amelyek a munkásosztály szerkezetváltásához kapcsolódtak. Vö. *G. R. Urban* (szerk.): Eurocommunist, its roots and future in Italy and elsewhere (Maurice Temple Smith, London, 1978.); *Heinz Gärtner:* Die Eurokommunisten in Westeuropa (Österreichisches Institut für Internationale Politik, Bécs–Luxemburg, 1980.), Left Turns Across Europe (Marxism Today, 1987. szeptember, Kerekasztalbeszélgetés.); *Manfred Steinkühler:* Eurokommunismus – gescheiterte Strategie? (Aussenpolitik, 1985. IV. negyedév)

ciált bemutatásával folytatva – ezt az osztályt csak a kispolgárság formájában, csak negatívan elemzi, hiszen ugyanazokat a folyamatokat írja le mint Mallet vagy Terray. A politikai és az ideológiai tényezők középpontba helyezésével az osztályok meghatározásában maga is követi a marxisták „weberi" fordulatát, bár természetesen erősen bírálja magát Webert és a weberiánusokat, de a megváltozott objektív helyzet miatt a koncepció túlpolitizáltsága nála is megjelenik. A kispolgárság problémája szerinte a viták kulcskérdése és a marxista osztálykoncepció legaktuálisabb problémája. Az új kispolgárságot mint „fehérgallérosokat" egyes szerzők a polgársághoz sorolják *irányítói funkciójuk* alapján; mások a munkásosztályhoz *bérmunkás mivoltuk* alapján; s harmadik álláspontként megjelenik a weberiánus közelítés képviselőjeként nála Dahrendorf is, aki a *hatalmi viszonyok* alapján választja szét a társadalmat döntéshozó és végrehajtó osztályokra. A burzsoázia és a proletáriátus ilyen szembeállításában az új osztályt – legalábbis annak nagyrészét – a döntéshozókhoz, azaz a polgársághoz sorolja. Poulantzas Dahrendorfot élesen bírálja, de érvelésének lényege azonos vagy hasonló, ezért külön feladat a politikai marxizmus és a neoweberiánizmus elméleti és politikai stratégiájának árnyalt megkülönböztetése.[31]

A különbség a kétféle „politikai" osztálymeghatározottság között abban a legszembeötlőbb, hogy Poulantzas szerint az egész társadalom osztályszerkezetét a két alapvető osztály osztályharca határozza meg, s ennyiben az összes osztály magát az általa folytatott osztályharc alapján határozza meg. Sőt, azt is megfogalmazza a hagyományos és az új kispolgárság összehasonlításában és egy osztállyá minősítésében, hogy két csoport, amelynek más és más a helye a társadalmi termelés rendszerében, azaz gazdaságilag (önálló termelők versus bérmunkások), azért tartozhat ugyanazon osztályhoz, mert politikailag és ideológiailag is összekapcsolódik. Világos tehát, hogy az osztályok „politikai" meghatározása és az új munkásosztály kispolgársággá minősítése szorosan összefügg egymással Poulantzas elméletében, s a gazdasági osztályhelyzet háttérbe szorításából adódó feszítő ellentmondást csak felfokozza, hogy az új kispolgárságot – egyébként jogosan – további rétegekre bontja, amelyeket már végképp csak a hatalmi viszonyokban gyakorolt közös funkció köt össze. S itt kerül előtérbe nála a termelő munka problémája, amelynek tárgyalásában Terray lépteit követi, és mégis ellenkező eredményre jut. A termelő munka kétféle marxi meghatározását, amelyet Terray igen differenciáltan kezelt, eggyé vonja össze, mégpedig igen „naturalista" módon; termelő munkának végül is csak az anyagi termelés szférájában végzett tevékenységet ismeri el. Ez vezeti őt a munkásosztály ortodox megközelítéséhez is, gyakorlatilag a régi munkásosztállyal való azonosításához, a munkásosztálynak eleve az anyagi termelés szférájába való bezárásához. A termelés újabb forradalma idején ez olyan, mint amikor az ipari forradalom korában a fiziokraták még mindig csak a földművelő munkát ismer-

---

[31] *N. Poulantzas:* Classes in Contemporary Capitalism (Verso Books, London, 1978. – eredetileg: Párizs, 1974. 14–17., 193–199. o.). – Poulantzas itt keményen bírálja az FKP elméleti álláspontját az osztályokról, mint dogmatikus nézőpontot.

ték el termelőnek, ami manapság az Egyesült Államok aktív népességének csak 3%-át foglalkoztatja. De akkor se járunk jobban, ha a posztindusztriális korszakban a termelő munkát az anyagi termelés bővebb fogalmára alkalmazzuk, hiszen annak aránya az aktív népességben az Egyesült Államokban már ma is 25% alatt van, az ezredforduló körül 15%-nyi nagyságrendű lesz, s történelmileg talán a 3%-tól sem vagyunk túlságosan messze. A régi, anyagi munkásosztálynak az ilyen védelme felér a vereséggel; szükségképpen kimondja – akarata ellenére – a munkásosztály eltűnését a modern kapitalizmusban.[32]

A magasképzettségű, s az anyagi termelésben közvetlenül részt vevő, rendkívüli gyorsasággal szaporodó munkaerő (mérnökök és technikusok) új rétegét, amely a húzóiparágakban eléri az átlagosan magasabb képzettségű munkást is az automatizált termelési rendszerekben, Poulantzas maga is észleli. De mivel Mallet és Gorz (valamint Terray) elméletét éppen ennek kapcsán tagadja, újabb ellentmondásba kényszerül bele. Egyrészt elismeri, hogy az általa adott – igen szűkös – meghatározás szerint is ez az új réteg termelő munkát végez, másrészt mégsem akarja a munkásosztályhoz sorolni, így az alábbi meghatározáshoz jut el: „A technikusok és mérnökök a kapitalista termelő munka részét alkotják, mert részt vesznek a tőke értékesítésében, a többlettermék termelési folyamatában. Mégsem tartoznak a munkásosztályhoz, mivel helyük a társadalmi munkamegosztás rendszerében az, hogy fenntartsák a munkásosztály alárendelésének politikai és ideológiai viszonyait a fizikai és a szellemi munka megosztása révén és osztálymeghatározottságuknak ez a domináns vonatkozása."[33] Az anyagitermelésbeli funkció itt tehát csupán az alárendelés politikai és ideológiai újratermelése, s elveszíti egész technikai-gazdasági tartalmát. A túlpolitizáltság ára a fizikai és a szellemi munka megosztásának túlfeszített ellentéte, s a munkásosztály megőrzése a fizikai munka gettójában. A maga részéről Poulantzas viszont technicistának minősíti nemcsak az angolszász szociológiát, hanem Mallet, Touraine és mások törekvéseit is egy marxista szociológia létrehozására és az új munkásosztály leírására, mivel a termelés megváltozott struktúrájából és az új munkásosztály gazdasági szerepéből indulnak ki. Az új kispolgárság másik két csoportját – a szolgáltatásban, illetve a hivatali munkakörben alkalmazottakat – ugyanígy ítéli meg. Elsősorban azt veszi figyelembe, hogy milyen közvetlen-közvetett szerepet játszanak a kapitalista társadalom politikai alárendeltségi viszonyainak újratermelésében és sokkal kevésbé azt, hogy milyen szerepük van magában a társadalmi termelésben.

Poulantzas osztályelmélete tehát szinte klasszikus formában mutatja *a régi munkásosztály megőrzéséből fakadó összes hibát és ellentmondást*. És mégis, konkrét tartalma ellenére egészen új és modern osztályelméletről van szó, amely *számot vet a modern kapitalizmus társadalmi-gazdasági változásaival politikai szinten*, s a társadalom politikai élete új szereplőinek elméleti feldolgo-

---

[32] *Poulantzas:* i. m. 203–223. o. – Poulantzas itt nemcsak Terrayvel, hanem Radovan Richtával is vitázik.

[33] *Poulantzas:* i. m. 242. o.

zását tudja nyújtani. A bérmunka kiterjedése a társadalomban és az új kispolgárság megszerveződése fordulatot kell hozzon a munkásosztály szövetségi politikájában, vagyis „a bérmunka tömeges elterjedése a városokban, beleértve az új kispolgárságot is...meghozza Franciaországban a szocialista forradalom számára az új történelmi lehetőséget".[34] Ebből a nézőpontból vizsgálta Poulantzas a modern kapitalista társadalom egész osztályszerkezetét, s visszatérve az 1968-as „kis forradalom" kudarcához, a hibát abban látta, hogy a munkásosztály képtelen volt a forradalmi mozgalom hegemónjává válni és az új kispolgárságban meglévő forradalmi potenciált aktivizálni és befolyása alá vonni. Ennek módszeréül kínálkozik a Gramsci-féle hegemón projektum kialakítása egy széles osztályszövetség számára. Így kerül Poulantzas a baloldali eurokommunista stratégia teoretikusainak élére, sőt egyesek szerint az eurokommunizmus baloldali kritikusa, továbbvivője volt.[35]

Poulantzas üzenete politikai, ezért nem a szociológiai, hanem a politikai munkásosztályt kereste, s ezt tágabb értelemben mégis az új rétegekkel való szövetségben látta: „Világos tehát a baloldal feladata: létre kell hoznia a munkásosztály, az új kispolgári blokk és az értelmiség – kölcsönös autonómiákon alapuló – történelmi blokkját... [Poulantzas] abban egyetértett Mallet-val, hogy kizárt dolog, hogy a munkásosztály elkülönült szekciói önmagukban győzhetnének."[36] Ezt a stratégiát azonban a francia – s az egyéb nyugat-európai – baloldalnak nem sikerült eddig megvalósítania, nem balratolódás, hanem középre tartás játszódott le, s nem az eurokommunista módon megújult kommunista pártok integrálták ezeket a mozgalmakat, hanem a polgári vagy szociáldemokrata közép, vagyis a Poulantzas által javasolt stratégia ellenkezője következett be. Ezért marginalizálódtak, vagy legalábbis visszaszorultak a kommunista pártok. Ebben nagy szerepet játszottak külpolitikai tényezők is, nevezetesen a pangás időszakában a szocializmus világgazdasági és ideológiai térvesztése, attraktivitásának gyors csökkenése. Ahogy a polgári sajtó írta, a hetvenes-nyolcvanas évekről, bár az 1975–1979-es időszakra ez nem áll, hogy az FKP nem baloldali, hanem „keleti párt", utalva a szovjet külpolitika szoros követésére. Az eurokommunizmus kudarcára vonatkozóan újabban már a szovjet sajtó is megállapítja, hogy „a kommunista mozgalom helyzetére a szocialista országokban kialakult nehézségek is rányomták a bélyegüket", sőt egyes értékelések a gorbacsovizmust Kelet-Európában az euro-

---

[34] Uo. 333. o.

[35] Vö. *Christopher Pierson:* Marxist Theory and Democratic Politics (Polity Press, Cambridge, 1986.' 103. o.). – Poulantzast mint a baloldali eurokommunizmus teoretikusát mutatja be *Bob Jessop* Nicos Poulantzas, Marxist Theory and Political Strategy (Macmillan, London, 1985. 291., 355. o.) c. monográfiája, amely kitér az osztályvitára, s azt is hangsúlyozza, hogy Poulantzas a nemzeti stratégia képviselője volt a világrendszer-elmélet marxista teoretikusaival szemben.

[36] *Papp Zsolt:* i. m. 352. o.; Vö. még: 248–251. o.

kommunizmus folytatásaként fogják fel.[37] Mindenesetre a több szocializmust; több demokráciát gorbacsovi jelszava először a politikai marxizmusban, jelesül Poulantzasnál fogalmazódott meg, aki többször is hangsúlyozta, hogy nincs szocializmus demokrácia nélkül, s hogy létre kell jönnie a szocializmus és a demokrácia világtörténelmi találkozásának.

Az eurokommunizmus az európai baloldal reagálása volt a globális válságra és a munkásosztály legújabb strukturális átalakulására. Egy történelmi szakasz lezárása volt, s kísérlet egy új szakaszba való átmenetre, amely megtorpant a kapitalizmus gazdasági és politikai megújulási képessége által és a világszocializmus kellő fejlettsége mint szükséges előfeltétel híján. De a szakaszváltást így is, kudarcai ellenére is jelezte. A II. világháború utáni szakasz az „ipari társadalom" utolsó felvonása volt Nyugat-Európában. Az „új indusztrializmus" vagy fordizmus jegyében gyorsan nőtt az ipar, s vele erősödött a munkásosztály, szélesedett a bérmunkások és alkalmazottak köre, s sikerült átfogó szociális reformokat kivívni a jóléti állam keretében. Jogossá vált az az illúzió, hogy a szövetségesei által körülvett, a bérmunkás-lét által homogenizált (régi) munkásosztály „kiszavazza" a hatalomból a polgárságot. Ebből a képből eltűnt a munkásosztály nemzeti-nemzetközi differenciáltsága, a heterogenizáció folyamatai, s túlhangsúlyozódott egységesülése – a Mallet által bírált „sztálini metafizika" –, legfeljebb a korszakhatáron Észak és Dél munkásosztályainak érdekkülönbsége kezdett kirajzolódni.[38] A nemzetközi munkásmozgalomban időről időre megfogalmazódik az az illúzió, hogy a gazdasági – vagy a szociológiai – tényezők közvetlenül átválthatók politikaivá, s a munkásosztály az általános választójog körülményei között egyszerű többsége révén megragadhatja a hatalmat. Ahogy Engels írja „*Az angol tízórás törvény*" (1850) c. cikkében, „az általános választójog Angliában, ahol a lakosság kétharmada ipari proletár, a munkásosztály kizárólagos politikai uralmát jelenti", s Marx megismétli ezt a tézist „*A chartisták*" (1852) c. írásában azzal, hogy „az általános választójog a munkásosztály számára a politikai hatalommal egyenértékű Angliában".[39]

Marx és Engels azonban képes volt a mozgalom stratégiájának radikális felülvizsgálatára. Ám mivel a munkásosztály extenzív növekedésének és homogenizálódásának tendenciája újra meg újra felbukkant, ezzel az illúzióval is újra

---

[37] *Roger De Weck:* Kein Rezept, kein Modell, keine Vision (Die Zeit, 1986. március 28. 7. o.), *Vitalij Korionov:* Otkuda trudnosztyi? (Pravda, 1987. szeptember 14. 4. o.) és *Mirko Klarin:* Pervi i posledni (NIN, 1987. március 1. 51. o.). – Az eurokommunizmus lényege az önálló, demokratikus nemzeti út a szocializmushoz, amelyet a fenti értékelések is megfogalmaznak.

[38] Ez a motívum tér vissza *E. Mandel* Szocializmus a XXI. század küszöbén c. tanulmányában, miszerint Marxnak igaza volt abban, hogy a világforradalom fő ereje a legfejlettebb, azaz a nyugat-európai országok proletariátusa, de egyúttal széles ívben felvázolja a világproletariátus számszerű növekedését a bérmunkás-létből adódó homogenizáció elve alapján, arra hivatkozva, hogy a bérből élők aránya az Egyesült Államokban, Angliában és Svédországban eléri az aktív lakosság 90%-át (Új Szimpózium, 1986/6.).

[39] MEM 7. k. Budapest, 1976. 243. o.; MEM 8. k. Budapest, 1962. 330. o.

meg újra le kellett számolni, legutóbb a hatvanas–hetvenes években. A ciklusok ismétlődése mellett ugyanakkor markánsan új vonások is jelentkeztek, nevezetesen *az iparban foglalkoztatottak növekedésének megtorpanása és a gazdaságpolitika viszonyrendszer alapvető átalakulása.* Jogos tehát az a megállapítás, hogy „már a századforduló utáni egy-két évtizedben világosan felismerhető volt az a statisztikai tény, hogy a szociológiai értelemben vett munkásosztály részaránya a társadalomban egy bizonyos ponton túl már nem nő, s így – véletlen fordulatoktól eltekintve – elvileg nem várható egy kizárólag a munkásosztály szavazataira számító párt parlamenti győzelme". A gyári-nagyüzemi munkásosztály sehol sem vált a lakosság számszerű többségévé – gyors növekedésének tendenciája a legerősebben iparosodott Belgiumban tetőzött a lakosság 50,1%-ával 1912-ben –, sőt a legfejlettebb országokban az utóbbi étizedekben érzékelhetően csökkent. Ezért „a munkásosztály emancipálására törekvő reformista pártoknak csak két választásuk maradt: vagy koalícióra lépnek a lakosság egyéb érdekcsoportjait képviselő pártokkal, vagy pedig szélesre tárják saját kapuikat a társadalom nem munkás tagjai előtt. Mindkét megoldás esetén a párt kénytelen lesz figyelembe venni azt a tényt, hogy a nem munkás rétegek számára az ipari üzemek államosítása nem elsődlegesen fontos cél, sőt esetleg ellenkezik is az érdekeikkel, mert – maguk is kistulajdonosok lévén – általában is kiállnak a magántulajdon sérthetetlensége mellett." A munkáspártoknak nagy baloldali gyűjtőmedencévé, néppártokká való átfordulása a II. világháború utáni politikatörténet jellegzetes folyamata, amely összekapcsolódott a társadalmi makrofolyamatoknak a régi munkásosztály érdekében és a jóléti állam szellemében való szabályozásának az elvével, s így „Keynes elméleti rendszere és a ... svéd gazdaságelmélet megadta azt a koherens és működőképes elméletet, amelyre a szociáldeomkráciának oly nagy szüksége volt. *A néppárti nyitás tendenciája azonban jelentkezett a kommunista pártokban is*, akárcsak a hatalom megragadása a régi munkásosztály révén szövetségesei megszervezésével az általános választójog keretei között, valamint az állam abszolutizálása és a makrofolyamatok adott formában való irányíthatóságának illúziója is. Mindezek a törekvések voltaképp depolitizálták és félrepolitizálták a munkásmozgalmat, a már múlófélben lévő „ipari társadalom" logikájához kötötték, s a mozgalom különböző pártjain belül egyaránt jelentkezett az adott etatista szakaszra oly jellemző államfetisizmus és elbürokratizálódás tendenciája.[40]

A hetvenes évek elejéig tartó szakasz külső és belső korlátai szinte egyszerre jelentkeztek, *a jóléti állam válságában és az „ipari társadalom" perspektívájának lezárulásában*, amely a baloldalt már csak azért is gondolkodásra kényszerítette, mert a világgazdasághoz való strukturális alkalmazkodás keretében nemcsak felgyorsult az új munkásosztály kialakítása, hanem *szervezett politikai támadás is kezdődött a baloldal pozícióinak visszaszorítására.* A nyugati társadalomban a politikatudomány vizsgálatai szerint 1968-ig a kisebb-nagyobb ingadozások

---

[40] *Bod Péter Ákos* és *G. Márkus György* (szerk.): A szociáldemokrácia és a modern tőkés gazdaság. Társadalomtudományi Intézet, 1985. 15., 23. o. Vö. még: 31–32. o.

(1945) ellenére viszonylag stabil marad majdnem egy évszázadon át a pártrendszer, a jobboldali és a baloldali pártok szerkezete és a szavazatok megoszlása. A hatvanas évek végén azonban egy fordulat kezdetei észlelhetők, Stefano Bartolini beható vizsgálatai szerint azért, mert *a baloldalnak nem sikerült eléggé „az osztálymegoszlás politizációja", vagyis a szociológiai többség politikai többséggé változtatása.* Ennek *okait* a nyugati politológiában mint *a munkamegosztási-társadalmi helyzet és a szavazói viselkedés összefüggését* vizsgálják széles empirikus anyagon, s más terminológiával ugyanarra a megállapításra jutnak mint a marxista politikaelmélet Gramsci-féle irányzata: *a társadalmi helyzetnek politikai-szavazói viselkedéssé „konvertálásához" az szükséges, hogy az adott (munkás)párt képes legyen össztársadalmi távlatokat megfogalmazó programot nyújtani*, s ezen az alapon az azonos társadalmi helyzetben lévők azonosságtudatát megteremteni és az adott programra mozgósítani.[41] Erre a baloldal a hetvenes évek elejétől nyilvánvalóan nem volt képes, bár mind az eurokommunizmus, mind az euroszocializmus új alapokon erre kísérletet tett. Ennek belső társadalmi oka mindenképpen abban keresendő, hogy képtelenek voltak megbirkózni a termelés újabb forradalmának szociológiai és politikai következményeivel, egyszerűen szólva az új munkásosztály kialakulásával.

Az új munkásosztály fellépése ugyanis azzal a politikai ellentmondással járt, hogy ez a csoport – együttesen az egyéb állami alkalmazottak széles tömegével – egyszerre volt az új „állami termelési mód" sajátos termelő osztálya és az etatista tendenciák elleni harc támasza. Az *„állami termelési mód"* – eredetileg Henri Lefebvre által megfogalmazott – kérdésfelvetése egy valóságos tendencia túlfuttatása, amely abból az egyszerű tényből indul ki, hogy az állam a társadalmi termelés mind nagyobb hányadát állítja elő, illetve osztja szét egyre növekvő számú állami alkalmazott munkaadójaként. A francia marxizmusban elterjedt elméleti konstrukció szerint *egy társadalmi formáció több termelési mód szerves egységéből áll*, s így a kapitalizmus – s vele a régi munkásosztály – mint egyik, már túlhaladott termelési mód jelenik meg, amit a mind jobban terjedő állami termelési mód magába beépít, artikulál. Szelényi Iván szerint *a kései kapitalista és az új, feljövő állami termelési módból, mint két alapvető termelési módból álló formáció lehetőséget ad az évtizedek óta folyó osztályviták* új megközelítésére, nevezetesen szerinte „Poulantzas hibát követ el, mert nem tudja ezt az új osztályt a termelőmódok rendszerében elhelyezni. Ezért jutott arra az abszurd következtetésre, hogy ez az új osztály, az új kispolgárság *ugyanaz*, mint a régi kispolgárság, és van *egy* kispolgári osztály. Ezzel elkövette a szokásos »középosztály-szemétkosár«-hibát: amit nem tudunk behelyezni az osztálydichotómiába, azt mind ebbe a szemétkosárba dobjuk, ami a középosztály... Én azt gondolom, hogy az állami termelőmód fogalmával újra tudom definiálni az osztályt, ami valóban egy új középosztály, s amelynek cent-

---

[41] *Stefano Bartolini:* The European Left Since World War I. Size, Composition, and Patterns of Electoral Develompent. (In: *Hans Daalder–Peter Mair* (szerk.): Western European Party Systems. Sage, London, 1983. 158–163. o.

ruma az új állami termelőmód. Így nézve a kései kapitalista formáció három osztályból áll: a tőkés termelőmód alakítja ki a domináns osztálydichotómiát tőke és bérmunka között, és a felemelkedő termelőmód körül egy harmadik osztály, egy új középosztály alakul ki, amely elsősorban annak az állami bürokráciának az osztálya, amely az állami redisztributív intézmények erősítésében érdekelt."[42]

Ebben a megközelítésben viszont *az államhoz való viszony alapján eltűnik az állami alkalmazottak egész tagoltsága a termeléstől a szolgáltatáson át a rendfenntartásig*, s csupán az állam termelési-társadalmi dominanciájának képviselőjeként jelenik meg az új osztály, amely most már minden kapcsolatát elvesztette a Mallet által leírt új munkásosztállyal. Szelényi szerint az új középosztály potenciálisan szövetségese lehet a másik két osztály bármelyikének, de a lényege mégis az, hogy *egy létrejövőben lévő domináns osztályról van szó*, amely, mint írja, az amerikai Gouldner munkásságában vetődött fel először. Az eurokommunista stratégia Poulantzas munkásságában ugyan valóban hangsúlyozza – ahogy Carillo és mások is –, hogy az államot nem kell és nem is lehet a régi módon meghódítani, nem erőd, nem is valamely osztály eszköze, de nem is önmozgó, egységes szubjektum az összes osztállyal szemben, illetve felett –, hiszen az állam behatolt a társadalomba, s viszont, a társadalom is behatolt az államba, mégpedig nem utolsósorban az állami alkalmazottak széles tömegein keresztül. *A társadalom nem kívülről ostromolja az államot*, ahogy a korábbi stratégia vélte (például az általános választások révén), hanem *az ellenállás új fészkeit építi ki belülről* és végül teljesen uralja azt a civil társadalom előretörése által történő „visszatársadalmasítás" miatt. Ez a poulantzasi gondolat már széles ívben találkozik a *mikrohatalmak* angolszász elvével avagy a társadalmi mozgalmak német elméletével, a nem parlamentáris, nem pártjellegű politikai formák stratégiájával. (Bár maga Poulantzas állandóan vitázott ennek az irányzatnak a francia képviselőjével, Touraine-nel.)

Az új munkásosztály és az életmód forradalma, a posztmateriális értékrend elve vagy a társadalmi mozgalmak teóriája tehát szorosan összefügg, de az osztályviták német fejezetét nem lenne szerencsés most idevenni, hanem legfeljebb ezt az igen kiterjedt problematikát főbb vonásaiban jelezni. A fő teoretikusuk Claus Offe, aki – s vele a német fejlődés – csak 1972-ben „válaszolt" érdemben Mallet és Gorz új munkásosztállyal kapcsolatos tézisének „kihívására" a *„Bürgerinitiativen und Reproduktion der Arbeitskraft in Spätkapitalismus"* című tanulmányával. Azóta a német válasz talán erősebben is hangzik mint az eredeti francia kérdés és Szabó Máté is jogosan említi Offe és Gorz „párhuzamos életrajzát". Offe és Gorz ugyanis egyaránt a (hagyományos) munkásmozgalomtól mozdult el az új társadalmi mozgalmak felé, s munkásságuk is – az ökoszocializmus növekvő súlyával – a munkásmozgalom és az új társadalmi mozgalmak összekötő és átvezető ideológiáját akarja megadni. A német radi-

---

[42] *Papp Zsolt:* i. m. 276. o.; *Henri Lefebvre:* De l'Etat. 3. k. Le mode de production étatique. Union Générale D'Éditions, Párizs, 1977.

kális és marxista gondolkodók gyakorlatias *kiindulópontja* a strukturális munkanélküliség nyomán a munka világának átalakulása mellett és mindinkább helyett *a munka világának gyors szűkülése.* A folytonosság kedvéért most „franciául" fogalmazva és Gorz kifejezését használva a filozofikusabb német megfogalmazások helyett: már nem arról van szó, mint a politikai marxizmusban, mondjuk Poulantzasnál, hogy a politikai osztályszervezet fontosabb a szociológiai osztályhelyzetnél, hanem egyenesen arról, hogy – legalábbis az eredeti értelemben – nincs is osztályhelyzet. Gorz a társadalom többségét illetően a termelésben egyáltalán nem vagy csak alkalmilag részt vevők, azaz a „nem dolgozók" „nem osztályáról" beszél, s erre rímel rá a mai német filozófiában és szociológiában az az elv, hogy Habermas szerint a *kommunikáció* a társadalomban a munkával legalábbis egyenrangú tevékenység.[43]

A társadalom szociológiai térképén megfigyelhető alapvető változások ugyanis nem korlátozódnak arra, hogy a társadalmi termelés szerkezete átalakul, s így az új munkásosztály fellépése is a lakosság aktív részének, a munka világának strukturális átrendeződését jelenti. De a termelés legújabb forradalmának *a legfontosabb következménye nem az aktív, termelő lakosság átstrukturálódása, hanem többségüknek a munka világából való kivonulása*, magyarán *az aktív lakosság gyors csökkenése.* A nyolcvanas évek közepén ez már statisztikailag egyértelműen megállapítható tendencia, de az átcsapási pont megintcsak a hatvanas–hetvenes évek fordulóján van. Ekkor csökkent az aktív keresők aránya 50% alá, előbb (szokás szerint) az *Egyesült Államokban* (46%), de a hetvenes évek közepének adatai szerint a strukturális munkanélküliségtől jobban sújtott *nyugat-európai* országok meg is előzték az Egyesült Államokat: a hetvenes évek közepén *Angliában* az összlakosság 47%-a volt aktív kereső, míg az NSZK-ban már csak 45, Franciaországban 43, Olaszországban 40, Hollandiában pedig csak 35%-a. Olyan modern társadalmi szerkezet van előttünk a mai kapitalizmusban, ahol *a lakosság 50–60%-a nincs közvetlen kapcsolatban a munka világával* (háziasszonyok és munkanélküliek, nyugdíjasok és diákok, különböző segélyekből és megtakarításokból élők stb.). Részarányuk a társadalomban a posztindusztriális fejlődés megindulása óta *gyorsan növekvőben* van, s a munkanélküliség szorítása is abba az irányba hat, hogy a kor-gúlát fenn és lenn levágják, azaz hamarabb nyugdíjazzanak és tovább iskolázzanak. De *az új munkahelyek* is *a közvetlen termeléstől távol*, vagy annak peremén létesülnek, s így egyre távolabbra kerül ez a társadalmi szerkezet az „ipari társadalom" világától. Jogos tehát a kérdés, *mit kezdjen a „nem dolgozók" növekvő táborával egy baloldali párt, amelynek alapvető értékei a munka, az ipari termelés világához kapcsolódnak*, egy osztály-párt a maga szűk osztálytradícióival a „nem osztályként" szervezett és rétegezett többséggel? *Az eurobal válsága innen tekintve valóban*

[43] Offe és Gorz párhuzamos munkásságát elemzi *Szabó Máté:* Alternatív mozgalmak és a jóléti állam kérdései Claus Offe munkásságában. – *Offe* idézett tanulmánya a Strukturprobleme des kapitalistischen Staates (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1972.) c. kötetében jelent meg. Vö. még *Papp:* i. m. 254., 326. o.

szélesebb az új munkásosztály hiányzó stratégiájánál, s ezért érthető, hogy Offe és Gorz egyaránt egy átvezető ideológia kialakítására törekednek.[44]

A mai kapitalizmus Offe és Habermas szerint egy tragikusan kettészakadt társadalom, de már nem elsősorban a tőke és munka erővonalai mentén, hanem a munka és nem munka új típusú feszültségei mentén. Ez az új ellentmondás mindkét oldalt sújtja. Egyrészt nagy csapás a munka világán kívülre szorulni, a munkanélküliségben marginalizálódni és az állam által elemi szükségleti szinten tartottak, a társadalmilag deklasszáltak közé kerülni – a „volt munkásosztály" deklasszált tömegei Franciaországban és az NSZK-ban jórészt az új jobboldal szavazóit gyarapítják –, de egyre szélesebb rétegek, főleg fiatalok, már egyáltalán nem is akarnak a munka világába bekerülni és az új életminőségek, posztmateriális értékek és társadalmi mozgalmak hordozójává válnak. Másrészt a munka világa a mély átalakulás és megrázkódtatás ellenére – főleg a munkáspártok ideológiájában és szervezeti formájában – még magán viseli az ipari munka étoszát, antiökologikus és növekedésorintált, teljesítménycentrikus és individualisztikus. *A hagyományos baloldali pozíció*, véli Gorz, amely a materiális értékek kiterjesztését és egyenlősítését követeli, *nagyon is összecseng a mai kapitalizmus önvédelmi törekvéseivel*, a jóléti és gondoskodó állam teljhatalmával és a környezetromboló ipari termelés mennyiségnövelő ámokfutásával. Az ellenpont a francia és a német Zöldek szerint nem a hagyományos baloldal képviseli tehát a korábbi osztályalapon a hagyományos jobboldallal szemben, hanem az ipari társadalmon túlmutató ökoszocialista irányzat. A Zöldek úgy látják, hogy nem bal- vagy jobboldalon vannak, hanem „elöl", s ezeknek az „elöl" álló Zöldeknek azt a baloldalát képviseli Gorz és Offe, akik az új munkásosztályt „előre" akarják vezetni.[45]

A körvonalak még nem rajzolódnak ki elég élesen, annyi azonban már most is bizonyosnak látszik, hogy a posztindusztriális társadalomra való átmenettel többről van szó, mint az új munkásosztály kialakulásáról és a baloldal ezzel kapcsolatos válságáról. Optimistán tekintve úgy is fel lehet fogni – ahogy az ugyancsak baloldali eurokommunista, svéd Göran Therborn teszi –, hogy új erők jelentek meg a baloldalon, amelyek hosszabb távon biztosítják annak dinamikáját, vagyis az új társadalmi mozgalmak meghozzák az egész baloldal újjá-

[44] Itt csak Papp Zsolt idézett fejtegetéséhez kapcsolódó adatsort említek, s nem kívánok belemenni a strukturális munkanélküliség részletes jellemzésébe, amelynek átfogó adatait *Zbovári Katalin* közli, OECD-statisztikák alapján, „Új jelenségek a nyugati világ munkaerőpiacán" (Szakszervezeti Szemle, 1987/8–9.) c. írásában, jelezve, hogy a fejlett országokban 10% körül standardizálódik a munkanélküliség, azaz széles rétegek számára tartós életmóddá válik.

[45] Ebben az értelemben deklarálja Gorz, hogy túljutott már a munkásosztályon, de – az itt nem tárgyalt – civil társadalom elmélete voltaképp az új munkásosztály és a szélesebb értelemben vett baloldal új ideológiájául kíván szolgálni.

szerveződését és megerősödését.[46] Addig is, akárhogy is, tisztában kell lennünk azzal, hogy az új baloldali erők támadják és bírálják a régi munkásosztályt, annak ipari értékrendjét és szűk osztálypozícióját, mint egy történelmileg átöröklött osztályhelyzet megörökítésére törekvő osztályszervezet idejétmúlt osztálytudatát. Habermas és Offe nyíltan úgy fogalmaz, hogy az igazi baloldal manapság olyan kritikai pozíciót kell hogy elfoglaljon, amelyhez hasonlót korábban a szociális állam jobboldali kritikusai konzervatív oldalról fogalmaztak meg: csökkenteni kell a növekedési hajszát az iprban, de le kell fékezni és a visszájára kell fordítani a fogyasztói társadalom iparszerű életrendjének kialakítását is az új ökoszocialista értékek védelmében.[47]

A nyugatnémet fejlődésvonal rövid jellemzése Offe és Gorz párhuzamos életrajzában felvillantotta az új munkásosztály-tézis további konzekvenciáit, s még erőteljesebben jelezte a posztindusztriális társadalom távlatait. Szabó Máté összegzése szerint „Gorz és Offe olyan gondolkodók, akiknek fejlődése az új baloldal és a »legújabb baloldal« közötti folytonosságot és átmenetet mutatja, és átvezet *a szocializmustól a »posztindusztriális szocializmushoz«, illetve az »ökoszocializmushoz«*, amely mindkét gondolkodó esetében a nem munkatársadalmi és szociálállami centrumú, antiindusztriális és antiproduktivista társadalomelmélet és utópia kialakításának kísérletéhez vezet." Offe koncepcióját, ökoszocializmusát persze nemcsak a német filozófiai és szociológiai gondolkodás tradíciói határozzák meg, hanem a német baloldal helyzete és szervezete is. Számára fel sem merül – ahogy a franciák számára alapkérdés – a kommunista párthoz való viszony. Offe számára viszont a szociális állam jobboldali és baloldali kritikusainak éles összecsapásában az a fő cél, hogy a Zöldek reformista szárnyát összekapcsolja a szociáldemokrata baloldallal. Így ugyanannak a széles osztályszövetségnek a kérdése is másképp merül fel, mint a franciáknál. Ahogy Szabó Máté kimutatja, „Offe többdimenziós elemzéssel a lehetséges társadalmi-politikai szövetségek és konstellációk *sokaságát vázolja fel a régi és az új középosztály, a munkásság, illetve a marginalizáltak között*, és számot vet ezek politikai vonzataival is." Ennek a széles osztályszövetségnek világos programot – mondhatni Gramscival, új hegemón projektet – kell kialakítania, a nem hagyományosan, hanem az új módon értelmezett jobb- és baloldal ideológiai összecsapásában, hiszen „ennek a társadalmi potenciálnak az integrálására elvileg lehetősége van a szociáldemokráciának és a liberálkonzer-

[46] *Göran Therborn:* The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism (New Left Review, No. 145. 1984. május–június, 33–38. o.). Therborn tanulmánya az általam ismert szakirodalomban a legátfogóbban mutatja be a baloldali szervezetek visszaszorulását és arra az E. Hobsbawm által 1978-ban feltett kérdésre, hogy megállítható-e a baloldal visszaesése, pozitívan válaszol.

[47] Jürgen Habermas szerint a tulajdonképpeni konzervatívok, a jobboldali szociáldemokraták manapság, akik a jóléti állam modellje szerint az ipari társadalom további fejlesztését követelik, míg a polgári neokonzervatívok nem általában az állam, hanem a szociális állam visszaszorítását követelik. Vö. *Pokol Béla:* A szociológiaelmélet új útjai. Akadémiai Kiadó, 1988. 78–80. o. stb.

vatívoknak is". Offe egy ilyen elvi és elméleti program, valamint politikai gyakorlat kialakítására törekszik, nevezetesen „állást foglalt a Zöldek reformista szárnya mellett, konstruktív együttműködésre buzdítva őket a szociáldemokráciával".[48]

Az eurobal egységtörekvései és megújulási törekvései jelentősen *túljutottak már az eurokommunizmus eredeti kérdésfelvetésén*, s a nemzetközi helyzet, pontosabban szólva a világrendszer egész struktúrája is alaposan megváltozott az utóbbi két évtizedben. De a mai kísérletek mögött is ugyanazok a problémák rejlenek, az osztályhelyzet radikális átalakulása és a termelés internacionalizálódásával *az osztályok internacionalizálódása – vagy legalábbis nyugat-európai regionalizálódása – ambivalenssé tette a technikai-gazdasági osztálydeterminációt, előtérbe helyezte a politikai osztályszervezetet és az új osztályszereplők tudatát.* A régi munkásosztályon való túllépés véglegesen és visszafordíthatatlanul megtörtént a termelésben és az eurobal stratégiájában, de a már említett okok miatt az új munkásosztály is csalódást keltett, s ez vezetett a „nem osztályok" elméleteihez. Az osztályvitákat összegező, manapság inkább a domináns angolszász megközelítéseket képviselő elemzések azonban nem a munkásosztály fogalmának feladatát, hanem újraértelmezését képviselik.[49] Aligha kell ennek az átalakulásnak, az új munkásosztály kialakításának hazai aktualitását, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati-társadalmi jelentőségét hangsúlyozni.[50]

---

[48] *Szabó Máté:* i. m. 115., 120. o.

[49] A két átfogó összegezést az angolszász megközelítésben *Dale L. Johnson* Intermediate Classes in a Bipolarizing Structure (In: *Richard Rubinson* (szerk.): Dynamics of World Development. Sage, London, 1981.) és *Val Burris* The Neo-Marxist Synthesis of Marx and Weber on Class (In: *Wiley:* i. m.) c. tanulmányai adják.

[50] *Nyers Rezső* azt írja, hogy „Az érdekintegráló funkció akkor bontakozhat igazán ki, ha a politikai rendszernek egy osztályszövetség a társadalmi bázisa. Ez esetben ugyanis a párt nem kerül olyan helyzetbe, hogy társadalmi vita esetén eleve el kelljen magát köteleznie azon csoport mellett, amelyben esetleg több a munkás" (Útkeresés-reformok, Magvető Kiadó, 1988. 331. o.). Valójában az a helyzet, hogy tanulmányunkban a fejlett kapitalizmus anyagán vizsgált alapvető változások jelentős késéssel ugyan, de Magyarországon is megkezdődtek, s túl vagyunk már az átcsapási ponton, az iparban foglalkoztatottak növekedésén (1968-ban 36,2%). Ha az aktív lakosságot az ipar, építőipar, mezőgazdaság, termelő szolgáltatás és nem anyagi szolgáltatás ötszektoros bontásában vizsgáljuk, akkor a statisztikai adatok szerint a következő százalékos arányt kapjuk 1950-re, illetve 1985-re: 19,8–3,9–49,8–10,6–15,9 és 31,4–7,1–20,2–21,2–20,1.

Közlemények

JEMNITZ JÁNOS

A londoni „Véres vasárnap"

1887. november 13.

Az 1873-ban kezdődő hosszú gazdasági depresszió, amely az egész civilizált világra rányomta bélyegét, az 1884–1886-os években mindenütt elérte a mélypontot. Számos országban megindult a munkanélküliek mozgalma, heves sztrájkharcok, szociális robbanások következtek be. Minden területen kiéleződött az osztályharc.[1]

A gazdasági bajok és kísérőjelenségeik Nagy-Britanniát sem kerülték el. Míg a szakszervezeti tagságnak 1882–1883-ban még csak 2–3%-a volt munka nélkül, addig 1884-ben már 8, 1885-ben 9, 1886-ban pedig 10%-ának nem volt munkája.[2] A munkanélküliség az akkori körülmények között társadalombiztosítás nélkül nehezen volt elviselhető.

Az éppen ez idő tájt alakuló szocialista szervezetek, a Szociáldemokrata Föderáció (SDF), a Szocialista Liga (SL)[3] éppúgy felkarolták a munkanélküliek ügyét, mint az akkoriban nemegyszer még velük együtthaladó fábiánusok, anarchisták, keresztényszocialisták, illetve a különféle radikális klubok. A munkanélküliek szervezésében azonban az SDF és az SL vezetői tűntek ki a legjobban. 1886 februárjában éppen az ő tevékenységük nyomán került sor a munkanélküliek nagy utcai tüntetésére. Igaz, az események továbbfejlődtek, s kinőttek szellemi vezetésük alól. Az 1886. február 8-i munkanélküli gyűlés eltorzulásáról Engels igen szemléletes és nagyon kritikus képet festett mindjárt az események másnapján. Laura Lafargue-hoz írott levelében kritikájának jó része éppen H. Hyndman és azon szocialisták ellen irányult, akik a megmozdulás kezdeményezői voltak. Engels azért ostorozta őket, mert ezek a szocialisták

[1] Erről l.: *Jemnitz János:* A liberális felfogás és politikai gyakorlat kudarca. Az 1886. évi francia és belga sztrájkmozgalom és következményei. Párttörténeti Közlemények, 1985. 4. sz. 60–88. o.

[2] *G. D. H. Cole:* John Burns, London, 1943. 13. o.

[3] Vö.: A nemzetközi munkásmozgalom történetéről. Évkönyv, 1983. 30–39. o.; Évkönyv, 1984. 5–15. o.

nem gondoltak arra, hogy az első lépésnek milyen következményei lehetnek. „Persze tudod, miből áll egy gyűlés du. 3-kor a Trafalger Square-en: az East End szegény ördögeinek tömegei, akik a munkásosztály és a lumpenproletariátus határán vegetálnak, és elegendő vagány verekedő és csibész vegyül közéjük ahhoz, hogy az egész tömeg kapható legyen bármely »heccre« egészen a zabolátlan zavargásig..." S ezután Engels utalt Hyndmanra és szocialista társaira: „a fent nevezett nagyokosok ezeket a vagányokat felvonultatták a Pall Mallen és a Picadillyn a Hyde Parkba egy másik és igazán forradalmi gyűléshez. De útközben a vagányok saját kezükbe vették a dolgot, bezúzták klubok ablakait, betörtek kirakatokat, kifosztottak először borkereskedéseket és pékboltokat, majd néhány ékszerüzletet is..."

Engels azonban nem lett volna Engels, ha nem világít rá „az érem másik oldalára" is: „A rendőrség távolléte mutatja, hogy a felfordulás *kívánatos* volt, de hogy Hyndman és Tsai besétáltak a kelepcébe, az megbocsáthatatlan..."[4]

Néhány nappal később egy A. Bebelhez írott levelében ismét visszatért erre az akcióra, egyes részleteit még pontosabban megvilágítva – hiszen ezúttal a „legfontosabb párt" vezetőjének tájékoztatásáról volt szó. E levélben jobban részletezte a tüntető munkanélküliek összetételét: „nagyrészt olyanok voltak, akik korántsem akarnak munkát: házalók, csavargók, rendőrspiclik, csirkefogók. Amikor az arisztokraták a klubok ablakaiból gúnyolták őket, beverték az ablakokat, továbbá bezúztak kirakatüvegeket, kifosztottak borkereskedéseket... úgyhogy Hyndman és Tsai a Hyde Parkban nyomban kénytelenek voltak zsebre tenni vérengző szólamaikat, és csillapítgatni a tömeget. De a zavargás már folyamatban volt. Menet közben, e második kis gyűlés alatt és utána Hyndman által munkanélkülieknek tartott lumpenproletár tömegek végighömpölyögtek néhány oda torkolló előkelő utcán, kifosztottak ékszer- és egyéb üzleteket..."[5]

S utána következett a másik oldal magatartásának megvilágítása: „A filiszterek rémülete négy napig tartott és végre lecsillapult. Annyi haszna volt, hogy az ínséget, amelyet a liberálisok egyszerűen letagadtak és a konzervatívok csak a maguk céljaira próbáltak kiaknázni, most elismerik és látják, hogy valaminek, legalábbis látszatra történnie kell." Majd Engels utalt arra, hogy a polgármester gyűjtést rendezett, amely összeg „az összes kenyérteleneket számításba véve alig 2 napra elegendő". Ezért már ekkor az volt a véleménye, hogy „a vagyonos osztályok közönyösek minden tömegnyomorral szemben, amíg rájuk nem ijesztenek, és még nem vagyok biztos abban – írta –, nincs-e még valamivel több rémületre szükségük".[6]

Engels megjegyzése mellé a szó legszorosabb értelmében odakívánkozik annak a felvillantása, milyen visszhangja volt a február 8-i eseményeknek a brit

[4] *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei. (A továbbiakban: MEM) 36. k. Budapest, 1978. 440. o.

[5] Uo. 444., 445. o.

[6] Uo. 445. o.

parlament két házában. A Lordok Házában a 8-a utáni első munkanapon, február 18-án három főrend is felszólalt ez ügyben – valamennyien a belügyi hatóságokat, s a rendőrséget hibáztatták „a késlekedésért". Limerick grófja pontosan értesült a történtekről, Engelshez hasonlóan ő is két gyűlésről beszélt, s „több agitátor lázító beszédeire" panaszkodott, „akik a gazdagok elleni kereszteshadjáratra buzdítottak".[7] Ez persze ebben a formában nem volt igaz. Ami azonban ténylegesen nyilvánvalóvá vált mind a Lordok Háza, mind az Alsóház ugyanezen a napon lezajlott vitájából az, hogy mindkét ház felszólalói a zavargást merőben „rendőri ügynek" tekintették. A konzervatívok természetesen az „ügyet" a liberálisok gyengeségének bizonyítására is fel próbálták használni –, de az 1886 januárjában alakult liberális Gladstone-kormánynak sem volt saját mondanivalója.

Végül e londoni február 8-nak volt másfajta szocialista szemtanúja és másfajta értékelése is. William Morris, aki ekkortájt a Szocialista Liga legbefolyásosabb vezetője és a The Commonweal c. lap szerkesztője, mecénása volt,[8] jellemző módon nem „zavargás"-ról hanem „felkelés"-ről szólt egy barátjának írott február 10-i bizalmas levelében.

Morris egészében a körülmények jobb megvilágításának szükségességét sürgette. Engelshez hasonlóan „hibának tartotta", hogy az adott feltételek között, vagyis a munkások nagyfokú szervezetlensége mellett, „belemenjenek egy felkelésbe" – vagyis a voluntarista akcióktól elhatárolta magát. De ugyanitt leszögezte, hogy a jövőben egy ilyen küzdelmet elkerülhetetlennek lát. Morris nem hitt a szocialista előrehaladás „sima graduális, parlamentáris" lehetőségeiben. Éppen ebből következően a két nappal korábban lejátszódott eseményekről azt írta: „Mégsem értek veled egyet, hogy a hétfői ügy ártani fog a mozgalomnak. Azt hiszem, inkább szolgálatot tesz annak: a joggal és a renddel szembeni minden ellenállás hasznos nekünk, ha nem kell érte túl nagy árat fizetnünk."[9]

Minthogy a gazdasági válság tovább tartott és a munkanélküliség sem szűnt meg, a szocialisták aktivitása, áldozatvállalása sem csökkent, sőt 1887 elején új formát is öltött. John Burns szocialista gépészmunkás kezdeményezésére a munkanélküliek szervezett csoportjai rendszeresen kerestek fel templomokat, ott rendeztek tüntetéseket, és sürgették, hogy az egyház is szólaljon meg a nyomorgók érdekében.[10]

Londonban ekkor 130 000 munkanélküli volt. Az akkor már 4,5 milliós városban 91 000 volt a kifejezetten pauperek, és 600 000 a támogatásra szorulók, a „létminimum" alatt élők száma. Így nem meglepő, hogy a munkanélküli-

---

[7] Parliamentary Debates. 1887. 302. k. 556., 594–602. o.

[8] W. Morris életútját l.: Évkönyv, 1984. Kossuth Könyvkiadó, 1983.; A The Commonweal c. orgánumról l.: Évkönyv, 1985. Kossuth Könyvkiadó, 1984.

[9] *Robin Page Arnot:* Unpublished letters of William Morris. Labour Monthly, 1951. 2. 2. o.

[10] *Cole:* i. m. 14–15. o.

ek mozgalmai állandósultak. Meneteik gyakran vonultak végig megszokott útvonalukon a város szíve, a Trafalgar Square felé.

Az 1886–1887-es év eseményeinek volt egy éppen a szocialista mozgalom szempontjából lényeges „oldalága". Nevezetesen az, hogy ekkor ismételten megmutatkozott: sem a Szociáldemokrata Föderáció, sem a Szocialista Liga nem tudott kitörni abból a helyzetből, amit Engels „szekta-létnek" nevezett, s amelyből ismét többféle következmény származott.

Egyik az volt, hogy a Szocialista Liga befolyása zsugorodni kezdett, és ezzel párhuzamosan (a két jelenség összefüggött egymással) a ligában az anarchista csoportosulások kerekedtek felül. E hosszas folyamat igen lényeges epizódjának a Szocialista Liga 1887. júniusi konferenciája bizonyult, ahol a fordulat bekövetkezett.[11] Jóllehet az SL-ben és a The Commonweal hasábjain később is megjelentek nem tisztán anarchista, illetve anarchokommunista felfogású írások, az kétségtelen, hogy mind a liga, mind a lap ebbe az irányba mozdult el és nagyrészt erre hatottak nyilatkozatai és cikkei.

Mindezek alapján Engels néhány héttel e konferencia negatív eredményei után keserű következtetésre jutott, amely éppen az itt tárgyalandó korszak eseményeinek figyelembevételével 1889-re radikálisan módosult. Mindenesetre 1887 júniusának végén Engels még azt húzta alá: „Véleményem szerint már túl sok türelmetlenség mutatkozott meg abban, amit udvariasságból angol szocialista mozgalomnak neveznek; újabb szervezeti kísérletekkel próbálkozni több mint hasztalan, amíg nincs ténylegesen valami, amit meg lehet szervezni. S amikor a tömegek majd megmozdulnak, csakhamar ők maguk fogják megszervezni magukat."[12]

Természetesen a két szocialista párt vezetői, sőt a vezérkarok aktivistái ezt nem egészen így látták, s kapásból is legalább tucatnyi olyan értelmiségi és munkásvezető nevét lehetne felsorolni, akik ebben az időszakban szívós „aprómunkával" készítették elő az 1889-re tényleg bekövetkező fordulatot. Az értelmiségiek köréből Belfort Bax, Bruce Glasier és persze William Morris, de Eleanor Marx és Edward Aveling nevét is meg kell említeni a többször megidézett és hibáztatott Hyndman mellett.[13]

Nem szabad megfeledkezni e korszak új munkásvezetőiről sem, akik nemcsak e két párt vezérkarában játszottak nagy szerepet, hanem ténylegesen szocialistává váltak, s a korszak szakszervezeti mozgalmában is nőtt a befolyásuk. Ők azok, akik pontosan ezekben a szürke, Engels által még eléggé kiábrándítónak és reménytelennek látott hónapokban, években fizették be a tanulópénzt, hogy 1887 és 1889 között az élre kerüljenek nemcsak a politikai, hanem a szakszervezeti mozgalomban is. A névsor itt is elég hosszú: mindenesetre

---

[11] MEM 36. k. 659. o.

[12] Uo. 671. o.

[13] Bax, Glasier, Morris és Eleanor Marx alakját magyarul is jobban megismerheti az érdeklődő A nemzetközi munkásmozgalom történetéből c. Évkönyv, 1979., 1980., 1984., 1985-ös számaiból.

megemlítendő Keir Hardie, Tom Mann, William Thorne, Benjamin Tillett, Harry Quelch, John Mahon, John Burns neve,[14] közülük többen Engelst személyesen is ismerték, s néhányukat bizalmára, barátságára is méltatott.

1887. október 12-én a munkanélküliek egy csoportja fekete zászlókkal (az anarchisták lobogójával) a rendőrbíróság elé vonult, hogy segítséget kérjen. A bíróság egy felelős tisztségviselője a megszokott fogással utasította el őket: „Mindenki kérhet egyénileg segélyt, s aki rászorul, meg is kapja." A tüntető csoport szóvivője kérdéssel válaszolt: „Kapnak-e a börtönben enni, ha most kifosztanak egy pékséget?"[15]

Október 14-én újabb munkanélküli-tüntetésre került sor, amelyet a rendőrség szétvert. Az október 14-i megmozdulásnak ugyancsak volt politikai színezete, hiszen csatlakoztak a szocialisták és a liberális-radikálisok is. A megjelentek többek között éppen W. Morris kezdeményezésére tiltakoztak a chicagói anarchistákat fenyegető kivégzés ellen. Morris a chicagóiak sorsát közel hozta a londoniakhoz azzal, hogy figyelmeztette őket: ami tegnap a chicagóiak sorsa volt, az ma az ír munkásoké, és holnap ugyanez elérheti a londoni munkásokat is, „minthogy a rendőrség mindig provokálhat összeütközést..."[16] A gyűlésen részt vevő rendőri felügyelő Morrisnak ezen szavai után oszlatta fel a gyűlést, ami kisebb „koccanásokkal" járt együtt.

Másnap a Trafalgar Square-en újra összegyűltek a munkanélküliek, s a rendőrség megint szétkergette őket. Ezután a Hyde Parkban próbáltak újra gyülekezni, de a tömeget ismét szétszórták. Október 18-án és 24-én azonban a zaklatások, a letartóztatások, s megveretések ellenére ismét ott voltak a Trafalgar Square-en.[17]

A kialakult helyzetről a brit kormány félhivatalos politikai összegezése azt jegyezte fel, hogy „A Trafalgar Square-en... a gyűlések megszakítás nélkül folytatódtak, s ami méreteiket illeti, amint a rendőrség beavatkozott, a gyűlések létszáma egyre jobban nőtt."[18]

Ebben a légkörben a kormányzat teljhatalmat adott London rendőrparancsnokának, hogy tetszése szerinti eszközökkel tisztítsa meg a teret a tüntetőktől, akadályozza meg megjelenésüket a téren. Mivel a Trafalgar Square nem volt magántulajdon, a döntést provokatív akciónak tekinhetjük. A rendőrség és a kormányzat e szándéka azonban nem került azonnal nyilvánosságra és még kevésbé tudhattak róla „a széles tömegek". Sőt, az októberi súrlódások

---

[14] Keir Hardie, Tom Mann, William Thorne, B. Tillett, H. Quelch személyéről az érdeklődő magyarul is többet olvashat az Évkönyv 1981-től 1985-ig megjelent számaiban. (Kossuth Könyvkiadó, 1980–1984.)

[15] A Practical Solution: The Struggle for Freedom. The Unemployed of London. Freedom, 1887. november. (A Freedom az anarchokommunisták orgánuma volt.)

[16] Az október 14-i gyűlésről ugyancsak maga Morris számolt be skóciai barátjához, a Szocialista Liga edinburgh-i szervezőjéhez, dr. Glasse-hoz írott levelében. (*Page Arnot:* i. m. 9. o.)

[17] *Cole:* i. m. 15. o. – Cole közli, hogy már október 18-án 20 embert letartóztattak.

[18] The Annual Register, 1887. London, 1888. 187. o.

és kezdeti akciók után a munkanélküliek jórészt spontán mozgalma ekkoriban még tovább szélesedett, s novemberben erősítést kapott.

Az egyik új erőforrás az íreknek az angol uralom elleni kitartó szociális, nemzeti ellenállási mozgalma volt. Mind a két tendencia külön-külön is fontos volt, de lényeges sajátos összefonódásuk is. Ennek alaposabb bemutatására e helyütt természetesen nem térhetek ki, csak néhány eseménnyel, ténnyel jelzem a csomópontokat. 1879-ben alakult meg az a Földliga, amely az ír parasztság ugyancsak sokszínű elégedetlenségének adott hangot, s mely hamarosan kapcsolatot talált a brit radikálisokkal s a munkásszervezetekkel. 1881-ben a brit parlamentben Charles Parnell vezetésével bontakozott ki az ír képviselők obstrukciós mozgalma. 1882-től pedig a különböző merényletek nyomán tovább romlottak az ír közállapotok: három évre rendőrbíráskodást vezettek be az országban. Ebben az alaphelyzetben jött létre az első modern brit szocialista párt, amelynek 1881–1883 között többször kellett foglalkoznia az ír autonomista törekvésekkel és az ír autonómia kérdésével.[19] Majd amikor az 1885. decemberi választást követően 1886 januárjában, újólag William Gladstone vezetésével megalakult az új liberális kormány, Gladstone ismét kísérletet tett arra, hogy kiegyezzen az írekkel. 1886 tavaszán beterjesztette „Home Rule" javaslatát, amely miatt egy tekintélyes frakció kivált a liberális pártból; ezzel a reform megbukott. A júliusra kiírt választáson a konzervatívok győztek, így az ír ellenállás új lendületet kapott.

E napokban az egész angol politikai közélet újra átforrósodott. A brit parlament egyik ír képviselőjét, William O'Brient[20] börtönbe vetették, ami nagy felháborodást keltett – s nemcsak az írek körében. Az új konzervatív kormány írországi rendőri-katonai elnyomó politikája ellen általában a liberális párt vezetői is tiltakoztak. A liberális párthoz lazán, sokszor ellenzéki szellemben kapcsolódó radikális klubok november 13-ra éppen az október óta ominózus Trafalguar Square-re hirdettek O'Brien letartóztatása ellen nyilvános tiltakozó gyűlést.

Közben az októberi tüntetések hatására a politikai helyzet alaposan átforrósodott. Az elégedetlenek, sőt a politikai és szociális változásokat sürgetők köre pedig még egy csoportosulással gazdagodott, a keresztényszocialistákkal, akiknek ekkoriban külön folyóiratuk (The Christian Socialist) is volt. Számos

---

[19] Erről l. *Jemnitz János:* Az angol Szociáldemokrata Föderáció kialakulása (1881–1883). In: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv, 1983. Kossuth Könyvkiadó, 1982. – Ennek az időszaknak és ezeknek a választásoknak van még egy nagyon lényeges vonása. 1866-ban Nagy-Britanniában a szavazók száma még csak 1 200 000 főre terjedt ki. Az 1867–1868-as reformok után is csak 2 250 000 főre emelkedett. Az 1884-es liberális-radikális reform egyszeriben mintegy 2/3-os többséggel bővítette a szavazásra jogosultak számát, amely így elérte az 5 milliót. Mivel az ország összlakossága ekkor 31 millió volt, a lakosság többsége különféle cenzusok alapján továbbra is jog nélküli maradt. (*G. D. H. Cole–Raymond Postgate:* The Common People. 1746–1946. London, 1946. 412. o.)

[20] *W. O'Brien* eredetileg újságíró volt, s 1883-tól lett parlamenti képviselő.

pap aktívan is részt vett e csoport életében, mind a lap irányításában, mind a cikkek írásában.

Paul Campbell, a lap egyik szerkesztője és gyakori cikkírója, decemberi visszapillantásában a kormányzat helytelen reagálásaira is rávilágított, amikor cikkének elején hangsúlyozta: „vezetőink mélyen demoralizálódtak a tyrannia és az elnyomás akciói révén, amelyeket Írországban megengedtek maguknak, s most a londoniaknak valami hasonlót kellett elviselniük".[21]

Campbell decemberben természetesen a novemberi „véres vasárnapra" hegyezte ki ezt a hasonlatát, de ebben a cikkében ugyanazt hangsúlyozta, amit a „világi" szocialisták: „már hosszú hetekkel november előtt... a munkanélküliek naponként összegyűltek a Trafalgar Square-en. Kezdetben e gyűlések lefolyásába a rendőrség nem avatkozott bele. Azután a hatóságok megkísérelték szétzavarni a munkanélkülieket arra hivatkozva, hogy gyűléseik nem szervezettek. A szervezetlenség tényleg zavargásokhoz vezetett, de ez egyértelműen a rendőrség indokolatlan beavatkozásának a következménye volt. Amint abbahagyták az emberek zaklatását, a gyűlések nyomban ugyanolyan békések lettek mint korábban."

Mindehhez Campbell nagy hangsúllyal fűzte hozzá: „Az egyik ilyen gyűlésen magam is ott voltam... Több mint 2000 ember volt jelen, s én is tanúskodhatom a teljes rendről. Jellemző, hogy a szónokok között több egyházi személyiség is volt..., s az összegyűltek nem tolvajok és csavargók, hanem becsületes emberek voltak, akik munka nélkül maradtak. S ami ezt a gyűlést jellemezte, ugyanaz jellemző volt a többire is."[22]

A keresztényszocialista csoportosulás így egyértelműen színt vallott a munkanélküliek mellett. Vezetői, tagjai átérezték és átlátták a szociális problémákat, s azt is megértették, hogy rendőri intézkedésekkel nem oldhatják meg a társadalmi feszültségeket és a közgazdasági bajokat. Ez a felismerés jelentős – bár nem szabad túlbecsülni.

Ugyancsak az októberi tüntetések kapcsán érdemes felidézni egy másik kortárs szemtanú feljegyzéseit, véleményét is. Engels az említett október 24-i Trafalgar Square-i tüntetés után néhány nappal, október 29-én így tájékoztatta Sorgét a londoni „újságokról". Természetesen ismét kitért a szocialisták különleges helyére és gyengeségére is: „A munkanélküliek spontán agitációja során itt mindkét frakció bebizonyítja, milyen nagyon kevés kapcsolata van a tömegekkel." A két frakció – ismét a Szociáldemokrata Föderáció és a Szocialista Liga. Engels külön is kitért a The Commonweal helyére és „vonalvezetésére", amikor aláhúzta, hogy az „teljesen tanácstalan és tehetetlen".[23]

Időközben a helyzet még feszültebbé vált. Az októberi munkanélküli tüntetések a megtorlás, a szétzavarások és a letartóztatások ellenére sem értek véget.

---

[21] *W. H. Campbell:* Coercion in London. The Christian Socialist, 1887. december.
[22] Uo.
[23] MEM 36. k. 703. o.

November 4-én a téren ismét tüntetők jelentek meg, akiktől a rendőrség elkobozta a vörös zászlókat![24]

Ezt követően erős polarizálódás indult és jól érzékelhetővé vált a „légköri nyomás" növekedése. November 8-án – egy már meghirdetett gyűlés elébe vágva – a belügyi hatóságok és London rendőrparancsnoka (Sir Charles Warren) betiltottak mindenféle gyülekezést, gyűlést a Trafalgar Square-en, olyan indoklással, hogy az „korona"-tulajdon és ily módon tulajdonképpen magán- és nem közterület.

Ugyanakkor a liberális és a konzervatív sajtó nagy része is kemény hangon elítélte a munkanélkülieket, leegyszerűsítve, becsmérlő módon – a keresztény-szocialistákkal is éles ellentétben – egyszerűen lumpen, bűnöző, tétlenkedő tömegnek minősítve őket.[25] Ráadásul mindez furcsa módon összefonódott egy másik tiltakozó mozgalommal. Vészes gyorsasággal közeledett a chicagói mártírok[26] kitűzött kivégzése, amely hatalmas nemzetközi tiltakozó mozgalmat váltott ki. Az ügy Londonban is visszhangot keltett. Vezető értelmiségiek (mint William Morris és G. B. Shaw) emelték föl szavukat, és rendeztek tiltakozó gyűléseket is szép számmal.[27] A jól ismert, a konzervatívokhoz közel álló The Times nemcsak Londonra (és Angliára) vonatkoztatva ítélte el a tiltakozó gyűléseket, hanem még az Egyesült Államok esetében is „rendzavaró" jelenségnek minősítette őket. A justizmord nyilvánvaló tényével szemben az ódiumot a fő ellenségre, a vörös-fekete anarchistákra kívánta hárítani. A cikk egy nappal a chicagói mártírok november 11-i kivégzése után és egy nappal a november 13-ra meghirdetett londoni tiltakozó gyűlés előtt jelent meg.

Ugyanakkor másféle vélemények is akadtak. Bár a liberális és a konzervatív sajtó nagy része elutasító volt, a munkás olvasóréteg felé forduló Reynolds News c. napilap és a befolyásos, rangos elit orgánum, a Pall Mall Gazette (annak idején Marx és Engels írásait is közölte) a véleményszabadság védelmében szólalt meg.

Campbell tiszteletes már említett cikkében igazán keményen fogalmazott, amikor a november 8-i betiltáskor azt hangsúlyozta, hogy „a téren harmincöt éven át mindenféle ellenvetés nélkül" tarthattak gyűlést, s a kormányzat és rendőri tilalom „a hatalommal való arcátlan visszaélés" volt.[28]

A hatósági tilalom a meginduló lavinát már nem tartóztathatta föl. A rendező radikálisok összefogtak a szocialistákkal és az írekkel: közös tiltakozó gyűlést

[24] *E. P. Thompson:* William Morris. Romantic to Revolutionary. London, 1955. 573. o.
[25] Uo.
[26] Az 1886-os chicagói május 1. anarchista „elítéltjeinek" tényleges kivégzésére 1887 novemberében került sor.
[27] L. bővebben: *Jemnitz János:* Május elseje születése. Kossuth Könyvkiadó, 1986.
[28] *W. H. Campbell:* i. m.

hirdettek – most már a betiltás ellen is.[29] Az akcióba magától értetődően nagy számban kapcsolódtak be munkanélküliek.

Ezen a kritikus napon jelent meg a Justice hasábjain John Burns támadó és harcba hívó írása. A szerző tiltakozott a kormányzat kemény osztálypolitikája ellen, amely a „felsők" számára megadja a nyilvános rendezvények jogát, de az „alsóktól" megtagadja ugyanezt: „pedig ezeknek a munkanélküli munkásembereknek nem áll más eszköz rendelkezésükre, hogy kinyilváníthassák: dolgozni akarnak... Ezek a munkásemberek annak az osztálynak az áldozatai, amelynek a tulajdonában vannak a munkaeszközök..."[30]

November 13-án két oszlop indult el a tér felé: az egyik oldalról kb. 5000–6000, a másikról 8000 ember. A tér körül már 80 000–100 000 ember gyűlt össze, amikor kiderült, hogy a rendőrség (4000 rendőr!!) a teret lezárta, majd a tüntetőkre tört.[31] A támadás nyomán több mint kétszáz ember került kórházba, három meghalt, sokakat letartóztattak és bíróság elé állítottak. Az utóbbi történt John Burnsszel is, aki ekkor a Szociáldemokrata Föderáció részéről a szakszervezetek egyik fő munkásszervezője volt, s akit már a munkanélküliek 1886. februári akciója után is lefogtak és elítéltek. Letartóztatták és bíróság elé állították a londoni parlament egy skót tagját, az arisztokrata származású Cunninghame Grahamet is, aki éppen ekkoriban lett liberális képviselő.[32] A tüntetésen részt vett Edward Aveling és Eleanor Marx is. Eleanort egy rendőr gumibottal megütötte, s rövid időre le is tartóztatták. 1887. szeptember 25-én ezt írta nővérének, Laurának: „Nagy itt a felbolydulás Írország miatt... Ez az első alkalom, hogy az angol munkásság támogatja Írországot..." A „véres vasárnap" után három nappal, november 18-án írt levelében megjegyezte, hogy e nap általános politikai jellemzését Engels már megírta neki: „de tudod, mégsem tréfa, ha valakit megütnek, sőt ha egy brutális rendőr az, aki leüt". Eleanort felháborította, hogy az emberek túlságosan „gyáván" megfutottak, s csak az ő kiabálására álltak mellé néhányan, főként írek. Nem kevésbé háborította föl az, hogy a lovasrendőrök szándékosan mentek a tüntetőknek és megtapos-

---

[29] November 12-én írta Engels újabb levelét Laura Lafargue-nak. Értesítette a tervezett tüntetésről, de ekkor még azt írta: „Szerintem nem lesz komoly összeütközés." Számolt ugyan letartóztatásokkal, de csak „néhánnyal". A várható összeütközés méreteit akkor még ő is lebecsülte. (MEM 36. k. 706. o.)

[30] *John Burns:* The Lord Mayor's show. Justice, 1887. november 12.

[31] Erről a felvonulásról és az összecsapásról fennmaradt egy másik munkásszemtanú visszaemlékezése is. William Thorne (aki az 1880-as évektől a dél-londoni gázműveknél a kokszolónál dolgozott és az East End-Canning Town szociáldemokrata szervezetének volt titkára) leírja, miként indult csoportja a gyülekezés helyére, hogyan csatlakoztak a felvonulók tömegéhez „akik között sok volt az ír munkás". Leírja azt is, hogy a rendőrök megtámadták őket, s gumibottal társai közül „többeket súlyosan megsebesítettek". „Magam is kemény csapást kaptam a fejemre. Mivel nem tudtunk védekezni, szét kellett szaladnunk, de végül is eljutottunk a Trafalgar Square-re." (*William Thorne:* My Life's Battles. London, [1925] 58. o.)

[32] *R. B. Cunninghame Graham:* Bloody Sunday. The Commonweal, 1888. november 10.

tak embereket. Eleanor mindenesetre újabb tüntetésre készült, habár még brutálisabb rendőri visszavágással számolt.[33]

A munkásfelvonulók „szétrebbenése", „megfutamodása" a tüntetésen részt vevő W. Morrist is elgondolkodtatta, hogy mit lehet várni a hadsereggel szemben fegyvertelenül felvonuló munkástüntetőktől. Morris cikkében emlékeztetett arra, hogy a felvonulók miként próbáltak az első rendőrattakok pillanatában szembeszállni a rohammal. Minthogy azonban csak néhányan akadtak ilyenek, 3–4 perc alatt megtört az ellenállás.[34]

A valóban nem szokványos londoni esemény hordereje olyan nagy volt, hogy a „véres vasárnap" másnapján Eleanor Marx már szemtanúként és szenvedőként számolhatott be a liberális W. Stead által szerkesztett Pall Mall Gazette hasábjain a Trafalger Square-en történtekről. Eleanor ezt írta: „Még sohasem tapasztaltam a rendőrség ekkora brutalitását ... a németek és az osztrákok, akik már tudják, hogy milyen lehet a rendőri erőszak, ugyanezt erősítették meg... Kabátom és kalapom ronggyá szakadt, súlyos csapást kaptam a karomra és a fejemre is, amely földre sújtott. De mindez semmi ahhoz képest, ami másokkal megesett."[35]

Ugyanennek a napnak eseménye volt, hogy a harmadik kisebb tüntetésre északi irányból érkező 5000 főnyi embert a rendőrség teljesen szétkergette. Közöttük volt Morris és G. B. Shaw. Végül is csupán a Morris körüli néhány ember tudta átverekedni magát a térre. Morris még heteken át visszatért az átéltekre.

Az egyik szemtanú Ernst Belfort Bax[36] volt, aki sűrűn látogatta Engelst, és nagy szerepet játszott az SDF és az SL életében. Bax ugyan az 1887. novemberi napokban Zürichben volt, de a barátjától és munkatársától, Morristól kapott beszámolók a tényközlésen kívül Morris kritikai megjegyzéseit, aggályait is rögzítették.

Bax kései önéletrajzában e képet a következőkkel egészítette ki: „Amikor hazaértem Londonba, nagyon élénken mesélte el [ti. Morris], hogyan kísérleteztek egyenként, párosával vagy harmadmagukkal, hogy megszervezzék az ellenállást, hogy megmutassák, miként kell harcolni a rendőrséggel."[37]

Bax egyébként a Zürichben megkapott levelek, majd a londoni beszélgetések alapján ugyancsak arról tanúskodik, hogy a felonuló munkások könnyű szét-

---

[33] CPA IML f. 8. op. l. jegy. hr. 248/1–2. A nap eseményeiről beszámolt a korszak munkásokkal rokonszenvező népszerű napilapja, a Reynold's News is. Idézi: Labour's Turning Point. 1880-1980. Ed. E. Hobsbawm, London, 1948. 2–27. o.

[34] *W. Morris:* London in a state of siege. The Commonweal, 1887. november 19.

[35] Eleanor Marx e cikkét idézi *Siegfried Bünger:* Friedrich Engels und die britische sozialistische Bewegung von 1881-1895. Berlin, 1962. 126. o.

[36] E. Belfort Bax életútjáról magyarul bővebben l.: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv, 1979. Kossuth Könyvkiadó, 1978.

[37] *Ernest Belfort Bax:* Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian. London, 1918. 87–88. o.

Morris ebből az alkalomból írta „Halálének"-ét, amely megzenésítve hosszabb ideig a brit munkásmozgalom egyik harci dala volt.[46]

Ugyanezekből a napokból még egy forrás utal a légkörre, valamint az LLL tevékenységére, pontosabban az LLL központi szervezőtitkári posztját betöltő Annie Besant egyéniségére. Morris a legnagyobb elismeréssel szólt róla, hangsúlyozva, hogy „rendkívül keményen dolgozik, olyan mint egy szikla. Igazán kitűnő asszony."[47] Mindezt annak ellenére mondta, hogy elméleti kérdésekben eltávolodtak egymástól. Morris radikális, sőt forradalmi szocialistává vált, míg szerinte Besant „opportunista" lett. Az olyan konkrét feladatokban mint az LLL, a munkanélküliek védelme, vagy a szociális problémák napirendre tűzése azonban együtt tudtak működni.

A „véres vasárnap" következményei tovább gyűrűztek. Letartóztatásuk után Cunninghame Graham és Burns óvadék ellenében (amelyet részben ismét a keresztényszocialisták (Headlam), részben az ismert liberális-radikális tudós, R. B. Haldane fizetett ki) szabadlábra került, de a bírósági tárgyalás Damoklesz kardjaként lebegett a fejük fölött.

Ugyanekkor, még decemberben, jelent meg az a már idézett Campbell-cikk a Christian Socialist hasábjain, amely az előzményekre vonatkozó sorokon kívül november 13-ról és az események egész menetéről leszögezte: „Az az igazság, nem tagadhatjuk le magunk előtt azt a tényt, hogy ez támadás a szabad véleménynyilvánítás ellen... Azt mondják, elmehetünk a Hyde Parkba és más nyilvános helyekre, ... de csak addig, amíg e gyűlések rendben folynak... Vagyis a rendőrségnek a Hyde Parkban csak ugyanazon taktikához kell nyúlnia, mint a Trafalgar Square-en: a gyűléseken zavargásokat kell kiprovokálnia, hogy ezzel indokolja a kormány betiltásukat."[48]

Campbell levonta a logikus következtetéseket is: „Reméljük, egyetlen szabadságszerető embert sem vezetnek majd félre a tory és liberális szónokok és újságok, amikor azt állítják, nevetséges, hogy a szocialisták és a radikálisok mekkora hűhót csapnak ennek a dolognak."

A keresztényszocialista lapnak ez a decemberi száma már közölte Cunninghame Graham egyik első nyilatkozatát arról, hogy mint képviselő „nem szocialista szimpatizánsként" jelent meg a téren, hanem „a szólásszabadság védelmezőjeként".

A lapnak ugyanez a száma a két fő „bűnbakkal", Cunninghame Grahammel és Burnsszel kapcsolatban hangsúlyozta: a Trafalgar Square-en más gyűlése-

---

[46] A „Halálének" (Death Song) szövegét, kottáját, sőt az első kiadás fotóját (amely egy lovasrendőr lova alá tiport munkást ábrázol, akit a rendőr botjával üt) közli: *Yvonne Kapp:* Eleanor Marx. II. k. London, 1976. 141–147. o.; Továbbá l. *William Morris:* Selected Writings and Designs. Ed. by Asa Briggs, London, 1973. 179–180. o.

[47] William Morris 1887. december 21-i levele John Bruce Glasierhez, a Szocialista Liga skóciai szervezőjéhez. In: *John Bruce Glasier:* William Morris and the early days of the Socialist Movement. London, 1921. 190. o. – Jonh Bruce Glasierről magyarul bővebben l.: Évkönyv, 1984.

[48] *W. H. Paul Campbell:* Coercion in London. The Christian Socialist, 1887. december.

ket is tartottak, más szónoklatok is elhangzottak, de csak őket állítják bíróság elé. Vagyis a kormányzat nem mér egyenlő mértékkel.

Az anarchokommunisták orgánuma sem volt visszafogottabb a keresztényszocialistákénál. Már novemberi számában is rámutatott arra, hogy egyedül Londonban 130 000 munkanélküli él, s az összes nélkülöző számát 600 000-re becsülték. Decemberi számukban pedig kijelentették: az események nem lepték meg őket, „a hatóságok mindig a szervezett igazságtalanságok végrehajtói... s az elmúlt hónapokban többet tettek azért, hogy ezt az igazságot bebizonyítsák a népnek, mint amennyit a világ összes anarchoszocialistája prédikációjával elérhetett volna... A »véres vasárnap« és a chicagói »fekete péntek« [vagyis a chicagói mártírok kivégzése – *J. J.*] után nehéz lesz a munkások vakhitét helyreállítani az írott jog igazságában."[49]

A „véres vasárnap" nemzetközi visszhangot váltott ki. A szentpétervári liberális demokrata Szevernij Vesztnyik c. folyóirat – miután részletesen ismertette a londoni november 13-i tüntetés előzményeit és lefolyását – megállapította, hogy a téren „valóságos csata zajlott le, a győztesek pedig mintegy 400 foglyot és 75 sebesültet zsákmányoltak, akiket azután kórházba kellett vinni".[50]

Az orosz orgánum pontosan beszámolt arról, hogy a radikálisokat, szocialistákat nem lehetett megfélemlíteni, elnémítani, s már november 20-án megtartották az első tiltakozó tüntetést. Az orosz tudósító úgy vélekedett, ezek a harcok arról tanúskodnak, hogy „a helyzet nem normális" és „a konzervatív politika kitér a régóta megért reformok elől".

A liberális orosz orgánummal szemben a patinás, mindig is konzervatív párizsi folyóirat, a Revue des Deux Mondes többé-kevésbé szó nélkül hagyta a londoni szociális problémákat, egyedül a belpolitikai „kényelmetlenségek" ír vetületéről, O'Brien letartóztatásáról emlékezett meg. Annyit azonban végül még ez az erőteljesen jobboldali orgánum is megjegyzett, hogy amennyiben a brit konzervatív kormány politikája ilyen marad, fölerősödhet a liberális ellenzék.[51] Ezen a ponton a francia és az orosz orgánum véleménye között volt bizonyos összecsengés.

Ilyen szempontból jellemző volt az amerikai liberális hetilap véleménye, amely visszapillantva úgy írt a „véres vasárnap" eseményeiről, mintha azokat a szocialisták tudatosan „provokálták" volna ki. Az amerikai lap mindezt két évvel az események után, az 1889 őszén meginduló új nagy dokkmunkássztrájk alkalmából tartotta szükségesnek megjegyezni.[52]

A konzervatív és a liberális, jellegzetesen nagypolgári, antiszociális szemlélettel szemben a francia szocialisták már akkor „patinássá" vált és színvonalas

---

[49] Face to face with the facts. Freedom, 1887. december.
[50] Szevernij Vesztnyik, 1887. december.
[51] Revue des Deux Mondes, 1887. november 15. 475–476. o.
[52] The Nation, 1889. augusztus 29.

havi elméleti folyóiratában Benoît Malon[53] emlékezett meg havi szerkesztői áttekintésében már novemberben néhány sorban a „véres vasárnap"-ról is. Leszögezte: „Az angol főváros munkanélküliei valóban éhhalálra voltak ítélve, és hat hete naponta elmentek a Trafalgar Square-re tüntetni, hogy munkát kapjanak. A lovasrendőrök kardlapozással válaszoltak nekik, más véres összeütközésekre is sor került."[54]

Malon egy hónappal később is még visszatért a londoni eseményekre. Megállapította, hogy „ami a Trafalgar Square-i tüntetéseket illeti, megszűntek, miután a rendőrség törvényen kívül helyezte őket. La Manche csatornán túli szomszédaink mindig is meghátráltak, amikor a helyzet valóban forradalmivá vált. Nem ők hajtanak végre olyan áldozatkész felkeléseket, amelyek akkor vereséget szenvednek ugyan, de az emberiség jövő győzelmeinek mégis gyümölcsöző forradalmait késztik elő. Mindehhez ők túlságosan is gyakorlatiasak.[55]

A londoni munkanélküliek tüntetéseiről, majd a „véres vasárnap"-ról megemlékezett a korabeli rövid életű „koalíciós" francia szocialista hetilap, a Le Socialiste is, amelynek ekkor szerkesztői közé tartozott Jules Guesde és Paul Lafarge is. E hetilap már 1887. október 22-én szerkesztőségi hírben közölte, hogy „a londoni munkanélküliek tüntetései szaporodnak és egyre hangsúlyosabbakká válnak".

A „véres vasárnap" után, november 19-én a lap kiélezett hangú szerkesztői közleményt jelentetett meg (feltehetően Paul Lafargue tollából), amely hangsúlyozta, hogy a mintegy 60 000 mozgósított rendőr ellenére a munkanélküliek és a munkások nagy tömegben vonultak fel, „hogy hagyományos jogaikkal" éljenek. (Lafargue itt nyilván a mozgósított „polgári" önkéntes rendőrökre – constables – utalt.) Ez a közlemény már nemcsak a hosszú és véres „ütközet" lefolyását ismertette, hanem már azt is jelezte, hogy a rendőri brutalitás és a jogfosztás ellen a londoni munkások újabb tiltakozó megmozdulásokat hirdettek meg.

A Le Socialiste ugyanezen a napon az angliai tudósító levelét is közölte. Ez a levél még november 12-én, a vérontás előestéjén kelt, de már nyomatékkal szólt arról, hogy a rendőrség és a kormányzat az elmúlt napokban is megpróbálta kiszorítani a munkanélkülieket London egyik főteréről.[56] Egy héttel később ugyancsak Bird tudósított Londonból. Levelében megírta, hogy Londonban „valósággal ostromállapotot hirdettek ki"; „tulajdonképpen a gyülekezési

---

[53] *Benoît Malon:* Bulletin du Mouvement Social. La Revue Socialiste, 1887. november. 543. o. – B. Malonról külön is érdemes lenne hosszabban szólni. Munkássága magyarul alig hozzáférhető, holott befolyása nagy volt. Valamivel többet ír róla *Jemnitz János* „A kommünárok a kommünről" (Párttörténeti Közlemények, 1971. 1. sz.), valamint *uő.* „A Francia Munkáspárt megalakulása (1880.)" (A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv, 1980. Kossuth Könyvkiadó, 1980.) c. munkáiban.

[54] Uo.

[55] *Benoît Malon:* Le mouvement en France et a l'étranger. La Revue Socialiste, 1887. december. 659. o.

[56] *A. Bird:* Lettre D'Angleterre. Le Socialiste, 1887. november 19.

szabadság joga ellen lázadt fel a rendőrség, a munkások viszont ezt védték". Majd az események pontos ismertetése után leszögezte: „a rendőrség pirruszi győzelmet aratott... a londoni munkások nem hagyják megfélemlíteni magukat".[57]

Bird ezután november 14-én újabb levélben számolt be a november 20-án, a Hyde Parkban rendezett tiltakozó gyűlés eseményeiről: az öt tribün előtt elhangzott beszédekről. Felháborodással és csalódással írt az angol liberális vezetők „teljes csődjéről", akik nem mertek tiltakozni és „vállalni" a munkások és munkanélküliek védelmét. S a francia szocialista orgánumban Bird Guesde és Lafargue véleményével egybevágóan írhatta: „annál jobb ez az angol munkások számára! Ezután nagy lendülettel törekedhetnek független munkáspártjuk megteremtésére."[58]

A francia visszhanghoz hozzátartozik nemcsak az idézett konzervatív folyóirat egyoldalúsága, hanem az is, hogy a francia lapok általában hallgattak a londoni „incidensről". Erről tanúskodik többek között Paul Lafargue november 27-i Engelshez írt levele, amelyben Lafargue Engelstől a Pall Mall Gazette megküldését kérte, pontosan azért, „mert a francia lapok nem tájékoztatnak arról, ami külföldön történik. Mi nem tudjuk, hogy mi történt Cunninghame és Burns ügyével."[59]

Ugyanakkor a Szevernij Vesztnyik bizonyos fokig szebb képet festett a valóságnál, amikor a liberálisok magatartásáról, illetve a liberális sajtóról úgy írt, mintha felemelték volna a szavukat. Olyannyira, hogy a közelgő perek előtt, január elején W. Morris újabb cikkében keserűen szögezte le: az egész brit sajtó – a Pall Mall Gazette és a Reynolds News kivételével (Morris persze itt a napilapokról írt!) – a tüntetők és a munkások, munkanélküliek ellen fordult.[60]

Morris viszont annál szenvedélyesebben ítélte el újra az „uralkodó osztályokat", amiért „a rendőrséget kivezényelték a békés polgárok" ellen, „akik azt a bűnt követték el, hogy szegények". Mindehhez hozzáfűzte: bár a sajtó a másik oldalon áll, „senki sem tagadhatja, hogy a londoni tömegek a mi oldalunkon állnak".

November 13-a kisugárzása tovább tartott. A „csatának" még mindig voltak újabb áldozatai, s minden temetés újabb politikai tüntetéssé, tiltakozássá változott.

A The Commonweal az egyik ilyen gyászünnepség után szerkesztői jegyzetében leszögezte: „Ez ebben a hónapban már a második alkalom, amikor ilyen temetésre kerül sor, s a halott mindkét esetben a szólásszabadság mártírja volt."[61]

---

[57] *A. Bird:* Lettre D'Angleterre. Le Socialiste, 1887. december 3.

[58] Le Socialiste, 1887. december 3.

[59] *Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue:* Correspondance. II. k. Paris, 1956. 84. o.

[60] *W. Morris:* What 1887 has done. The Commonweal, 1888. január 7.

[61] Trafalgar Square – Another Victim. The Commonweal, 1888. január 14. [Szerkesztőségi cikk.]

Alig néhány nappal később megkezdődött „a két fővádlott" pere. Erről ismét először a keresztényszocialista orgánum belső szerkesztői beszámolóját idézzük fel, amely e szavakkal kezdődött: „Január 18-án Cunninghame Graham urat és John Burns urat háromnapos per után törvénytelen gyülekezés miatt bűnösnek találták, s mindkettőjüket 6-6 hét börtönbüntetésre ítélték." A lap mindjárt hozzátette: „Megkíséreljük, hogy megértsük az ítéletet, megértsük a törvényt, de ez nem sikerült."[62]

A bírósági tárgyalásnak volt még néhány érdekessége. Cunninghame Grahamet, a liberális parlamenti képviselőt egy akkor még fiatal, de már tekintélyes liberális képviselő ügyvéd, Herbert H. Asquith (a jövendő brit miniszterelnök) védte, míg John Burns – mint már a korábbi, 1886-os perben is – saját magát védte. Grahamnek mint parlamenti képviselőnek a bíróság elé állítása elég kínos volt ahhoz, hogy a bíróság elejtse a lázításnak és a rendőrség megtámadásának vádját. A „kompromisszum" azonban nem volt igazi kompromisszum, és az elégedetlenség tovább tartott. Ennek egyik látványos jele lett azután az, hogy alig két hónap múltán „a többszörösen börtönviselt" Burnst radikálisok támogatásával beválasztották a londoni városi tanács tagjai közé.[63] A per másnapján a The Commonweal a keresztényszocialistákhoz hasonlóan justizmordnak, osztályítéletnek minősítette a bírósági végzést, amelyet még a parlamentben sem találhat mindenki könnyen elfogadhatónak.[64]

Morris egy héttel később hosszabb cikkben foglalkozott e perrel. Megjegyezte: „Minthogy mindkét barátunk határozott férfiú, egyikük sem vár tőlünk valamiféle hosszú Jeremiás-siralmat, hiszen személyes sorsukban oly sokan osztoznak, s a büntetést ők minden bizonnyal... méltó jutalomként tekintik majd azért a bátorságukért, amelyet a nép érdekében tanúsítottak."[65]

S ezután Morris azonnal az ügy politikai kulcskérdésében intézett támadást a kormányzat ellen: „Az ügyben igazán az érdekes számunkra, hogy végül is mi lesz mindebből, mi volt a szándék a Trafalgar Square lezárásával... Nem lehet kétséges, bárkinek bármi legyen is a véleménye, a szándék az volt, hogy betiltsanak mindenféle nyílt téri gyűlést, amely a kormány számára kedvezőtlennek tűnhet." Vagyis az ügy lényege a szólás- és gyülekezésszabadság ügye. Morris emlékezett arra, hogy már 1886-ban is beleütköztek hasonló tendenciákba, és ők már akkor figyelmeztettek ezekre a kormánytörekvésekre. „Az újabb események bebizonyították igazunkat." Végeredményben nyilvánvalóvá vált, hogy konzervatív, liberális, vallásos gyűlések minden akadály nélkül tarthatók, a szocialistáké, a munkásoké azonban nem.

A két „vezető" elítélése azonban természetesen nem „az ügy" végpontja, hanem nyitánya volt. Január második felében és február első napjaiban egy sor újabb bírósági ítélet következett. Az ítéletek egyaránt sújtották mindkét szoci-

---

[62] The Christian Socialist, 1888. január.
[63] *G. D. H. Cole:* John Burns. 16–17. o.
[64] *C. J. Faulkner:* Law and War. The Commonweal, 1886. január 21.
[65] *W. Morris:* Notes on News. The Commonweal, 1888. január 28.

alista párt tagjait. A tory lapok ezúttal is megpróbálták félrevezetni olvasóikat, mondván nem is munkások vettek részt a felvonuláson november 13-án, valójában nem munkás, vagy munkanélküli problémáról volt szó. A konzervatív Standard például ezt az érvelést alkalmazta, a már említett rangos Pall Mall Gazette és a liberális Daily News azonban azonnal nekitámadt. A Pall Mall gúnyosan megállapította: először kitiltják a munkásokat a Trafalgar Square-ről, majd remek tory logikával megállapítják, hogy nem is voltak ott.[66]

Az októberi, novemberi események más vonatkozásban is továbbgyűrűztek 1888 februárjára. Az 1887. októberi nyitány egyik emlékezetes mozzanata az ír O'Brien képviselő bebörtönzése volt. 1888. február 16–17-én viszont már ugyanez az O'Brien szólalt fel a parlamentben, s az ír kérdés vitájában kitűnő szónoklatot tartott. Még az igényes Engels is megállapította február 25-én Laura Lafargue-nak felvázolt londoni körképében, hogy O'Brien ezúttal „győzelmet" aratott a kormány fölött.

Ugyanezekben a napokban, pontosan február 18-án történt, hogy a január 18-án elítélt Burns és Graham elhagyhatta a börtönt. Szabadulásuk után február 20-án az ír képviselőcsoport egyik baloldali tagja, Michael Davitt elnökletével üdvözlő gyűlést szerveztek tiszteletükre. E gyűlésre 5000 ember jött el. A gyűlés szónokai között ott volt James Stewart angol közgazdász professzor, a sokszor szereplő W. O'Brien és Annie Besant is. Engels e gyűléssel kapcsolatban Laurának küldött említett levelében megjegyezte, hogy „legtöbb emberünk ott volt ... azon a gyűlésen. O'Brien ott ismét beszélt, mégpedig nagyon jól." S e közös rendezvény kapcsán is elmarasztalta Hyndmant, aki szektás módon lépett fel, s bírálta a közös megmozdulásba bekapcsolódó polgári radikálisokat.[67]

Hyndmannak ez a szektarianizmusa annál is zavaróbb volt, mert az egész november 13-i akció széles összefogás jegyében született, a tiltakozás is ily módon folyt le, így alakult meg a Jog és Szabadság Liga – s ezt a „fogadó gyűlést" is éppen a Pall Mall Gazette-et szerkesztő W. Stead részvételével és kezdeményezésére szervezték. Ezt az alaphangot zavarta meg Hyndman.

A súrlódásokat persze nem szabad se le-, se túlbecsülni. A radikálisok és az új frontnyitást szorgalmazó szocialisták között ez nem az első és nem az utolsó ilyen alkalom volt. Mint ahogyan számos SDF munkás vezető – bármennyire helytelenítette Hyndmannak ezt a beszédét – az elkövetkező évben még mindig az SDF szocialista munkásszervezet vezetőjeként tevékenykedett,[68] de nyitott maradt más kezdeményezések számára is.

A Jog és Szabadság Liga kezdeményezései közé tartozott, hogy a rendkívül

---

[66] L.: The Commonweal, 1888. február 4.

[67] *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei. 37. k. Budapest, 1977. 30. o.

[68] *Chushichi Tsuzuki:* H. M. Hyndman and British Socialism. London, 1961. 79–86. o. – Egyébként 1888 januárjától új radikális orgánumok is megjelentek (mint a Star), amely ugyancsak a munkásság pártját fogta. (Labour's Turning Point. Ed. by E. Hobsbawm, London, 1948. 20–21. o.)

agilis Annie Besant szerkesztésében 1888 januárjától megjelent egy új, olcsó hetilap, a The Link (A kapocs), amely éppen a kormányzat és a rendőrség novemberi felelősségére élezte ki támadásait. Nyomon kísérte a bíróság „kemény" ítéleteit, megemlékezett azokról a parlamenti felszólalásokról, amelyek bírálták a kormányt, s tekintélyes teret szentelt a londoni, s általában a brit „paupereknek", vagy ahogyan a lap nevezte, „a fehér rabszolgáknak".[69]

November 13-a után a parlamenti visszhang nem volt oly közvetlen, a bírósági ítéletek azonban ott is kiváltották a liberálisok és a liberálisok balszárnyán elhelyezkedő radikálisok tiltakozó ellenvéleményeit.

A „véres vasárnap"-ot a parlament jókora késéssel, csak új tavaszi ülésszakának megnyitása után vitatta meg. Az előterjesztő, s az ellenzék részéről a fő felszólaló természetesen „a sértett" Graham volt, aki 1888. március 2-án ezen a fórumon kifejezetten a londoni nép, a munkásság nevében szólalt fel. Hangsúlyozta: „Vajon meglepő-e, hogy a londoni nép nem tulajdonít ugyanolyan jelentőséget a jogi érveknek, mint a t. Ház? A nép – joggal vagy sem, de – úgy vélte, hogy a törvényeket ellene fordítják. Azt tapasztalták, hogy lesöpörték őket egy olyan helyről, amelyet apáik 40 éven át állandóan használtak. Vajon méltóak lettek volna-e az angol névre, ha nem tiltakoznak ez ellen?"[70]

Graham nem maradt magára a tiltakozásával. Nyomban felszólalt a radikális szabadgondolkodó Charles Bradlaugh, aki egy sor esetre hivatkozva a rendőrség kegyetlenkedéseit tette szóvá és ugyancsak a mindenki számára szabad Trafalgar Square mellett lépett fel. Ezután a tekintélyes liberális vezető, sir Charles Russell beszélt, aki hasonlóképpen érvelt, de általános vizsgálatot is sürgetett a rendőrség magatartásának felülvizsgálására. Ezt a javaslatot azonban a tory többség elutasította.[71]

Az események értékelésének hulláma így érthetően áthúzódott 1888-ra. Március elején ismét Morris foglalkozott „a tanulságokkal". Hangsúlyozta, hogy „a rendőrség november 13-i támadása és a kormány ezt követő reakciós lépése meglepetésként érte az igazi radikálisokat". Morris a reakciós támadással szemben kialakítandó szélesebb progresszív egységfront hármas komponensét továbbra is a szocialisták, a radikálisok és az írek összefogásában jelölte meg.[72]

A március 2-i parlamenti vitát Morris így kommentálta: „barátunk, Cunninghame Graham, mint rendszerint, ezúttal is bátran beszélt... és jól kimutatta azt a vitathatatlan tényt, hogy a kormány mindent megtett, hogy valóságos felkelést provokáljon ki a véres vasárnapon."[73]

A „véres vasárnap" továbbgyűrűzését mutatta, hogy John Burns ekkoriban jelentette meg külön füzetben azt a beszédét, amit januárban még a bíróság

---

[69] E lapról bővebben l.: *Yvonne Kapp:* Eleanor Marx. II. k. London, 1976. 267–269. o.

[70] Parliamentary Debates. 1888. 323. k. 125–126. o.

[71] Uo. 129–131. és 131–134. o.

[72] *W. Morris:* A Tripple Alliance. The Commonweal, 1888. március 3.

[73] *W. Morris:* Notes on News. The Commonweal, 1888. március 10.

előtt mondott el „védelmében". A brosúrát a The Commonwealben Morris „széljegyzetelte": „A szocialisták csak örülhetnek a beszéd megjelenésének, hiszen ebben Burns világosan kimutatta, a Trafalgar Square lezárásának igazi oka az volt, hogy a kormány félt a munkanélküliektől..." Majd következett a logikus következtetés: „Ismétlem, Burns és Graham a munkanélküliek, de egyben a foglalkoztatottak védelmében került börtönbe... és elvtársunk jól tette, hogy ilyen bátran viselkedett a bíróság előtt."[74]

A nyilatkozatok, a parlamenti viták, sajtócikkek bebizonyították, hogy a felháborodás sokkal nagyobb lett a vártnál, amit azután bizonyított az is, hogy márciusban a vádlott Burns bekerült a londoni városházára. A liberálisok táborában pedig egyesek önkritikát gyakoroltak, s a Daily News április elején már kinyomtatott olyan sorokat, hogy „a Trafalgar Square-i őrültségben a liberálisok ügye is kompromittálódott". W. Morris, amikor egyik cikkében idézte a liberális lapot, azonnyomban gúnyosan hozzáfűzte: „Bálám szamara megszólalt, s igazat mondott." De azzal egészítette ezt ki, hogy a liberálisok ügye valóban kompromittálódott, mert Gladstone és „a liberális vezérkar" a kérdéses időpontban mélyen hallgatott, s „beleestek a tory csapdába... A Trafalgar Square volt a próbakő, hogy őszinteségük mennyire vehető komolyan – s elbuktak..."[75]

1888 tavaszára már megszólaltak „súlyosabb" fórumokon is országos „tekintélynek" örvendő személyiségek mint London katolikus bíboros érseke, Manning, aki kifejezetten a munkanélküliek védelmében lépett fel. Manningról addig is tudták, hogy látja a szociális problémákat, s most is az 1886–1887-es konzervatív értékelésekkel szöges ellentétben fogalmazta meg, hogy a szociális problémák nem „rendőri ügyek", hanem állami megoldásokat, reformokat sürgetnek. Manning bíboros volt az, aki a rangos liberális „elit" folyóirat, a Nineteenth Century hasábjain már az 1886–1887-es statisztikai adatszolgáltatás alapján figyelmeztetett az ijesztő tényre, hogy Nagy-Britanniában még ekkor is 27,5% volt a teljesen analfabéták aránya, s a lakosság 70%-a félanalfabéta, alig ír-olvas. A lakosságnak csupán 0,1%-a rendelkezett magasabb végzettséggel.[76]

Azon kívül, hogy Manning a közoktatásban „áttörést" sürgetett és látott lehetségesnek – és ezt valóban indokoltan összekötötte a szociális problémákkal és a pusztító munkanélküliséggel –, ugyanebben a cikkében a jelenség inverz oldalára is rámutatott: nemcsak az írástudatlanság magas aránya meghökkentő, hanem az írástudatlanság szociális háttere is. Manning kardinális nem állt a keresztényszocialisták közé, de a konzervatív kormány politikáját sem támogatta, márcsak azért sem, mert a londoni katolikusok nagy tömege szegény

---

[74] *W. Morris:* A Speech from the Dock. The Commonweal, 1888. március 24.

[75] *W. Morris:* Notes on News. The Commonweal, 1888. április 7.

[76] Lásd: *Cardinal Manning:* A pleading for the workless. The Nineteenth Century, 1888. március. 326. o. (A hivatalos statisztikai fölmérés 1885–1886-ban történt.)

sorsú volt, s az ír munkásság zöme is közismerten buzgó katolikus és elégedetlen volt.

Manning bíboros nem volt az egyetlen, aki Marx terminológiájával élve bizonyos fokig a „feudális szocializmus" színeit is képviselte. Jellemző módon ugyanebben a folyóiratban egy másik, ugyancsak gazdag statisztikai anyagra támaszkodó tanulmány is megjelent a „londoni szegénységről". A cikk szerzője Compton gróf[!] egyaránt írt a lakáshelyzetről, a nők különlegesen rossz sorsáról és persze az oktatásról is. De ahogy Manning sem csupán a múltra tekintett vissza, e cikk szerzője is a szociális törvényeket és az üzemen belüli élet új szabályozását, ellenőrzését sürgette „keresztényi szellemben" a nyomor enyhítésére. S ami a munkanélküliséget illeti, a nemes gróf az állami üzemekben a túlóráztatás azonnali megszüntetését követelte.[77]

Mindez mutatja, hogy a szociális érzékenység – a régi típusú liberalizmussal szemben – különféle rétegekben tört magának utat, különösen az olyan „kisülések" (munkanélküli zavargások, Belgiumban gyárfelgyújtások) után, amelyek 1886–1887-ben Európában bekövetkeztek, s amelyek a „nyomorra" ráirányították a reflektorfényt. E progresszió hívei közé tartozott a szárnyait bontogató, későbbi nagy tudományos-politikai „sztár", Beatrice Webb, aki ekkor még leánynevén publikálta azt a szociográfiai képet, amelyet a londoni munkáslányok életéről gyűjtött felmérések alapján festett meg.[78]

A „véres vasárnap" összefüggései más vonalon is áthúzódtak az 1888-as évre. Még az év nyarán is ítélkeztek a bíróságok olyanok fölött, akiket a november 13-i eseményekért állítottak bíróság elé, s akiket – miután nem tudtak óvadékot fizetni – a rákövetkező év nyarán ítéltek el. Mindez természetesen újabb reakciókat, tiltakozásokat váltott ki a szocialista sajtóból.[79]

A „véres vasárnap" első évfordulóján már bebizonyosodott, hogy ezt a napot a brit munkásmozgalom nem felejti el.

Az évforduló napján a The Commonweal hasábjain az egyik „főhős" és fővádlott, Cunninghame Graham írta a megemlékező cikket, mely így kezdődött: „Attól tartok, nagyon keveset tehetek hozzá azokhoz a tényekhez, amelyek eddig kiderültek arról, mi is történt az elmúlt novemberben a Trafalgar Squareen. Hogy miért öltek meg ott három embert, miért börtönöztek be sokakat, miért tartóztattak le háromszáz embert, akik közül többet fegyházra ítéltek, ... hogy miért mozgósították a katonaságot, hogy miért ütlegelték a férfiakat és az asszonyokat az utcán... Meg kell vallanom, a választ még mindig sötétben keresem. Mennél többet gondolkodom ezeken a dolgokon, annál több az olyan kérdés, amire nem tudok választ adni."[80]

Graham a továbbiakban elmondta, miért csatlakozott a tüntetőkhöz, s

---

[77] *The Earl of Compton:* Distress in London. The Fortnightly Review. 1888. január.

[78] *Miss Beatrice Potter:* Pages from a Work-Girl's Diary. The Nineteenth Century, 1888. szeptember.

[79] *W. Morris:* Notes on News. The Commonweal, 1888. július 14.

[80] *R. Cunninghame Graham:* Bloody Sunday. The Commonweal, 1888. november 10.

hogy akkor még hitt is a liberális párt szabadság iránti elkötelezettségében. Most, egy év múltán annál keményebben fogalmazott arról, hogy a liberális vezetők bebizonyították alkalmatlanságukat. Graham ugyanakkor kivételt is tett néhány radikális képviselővel, akik biztosították jóakaratukról.

A cikk részletesen beszámolt tapasztalatairól. Arról, hogy ezen a napon megverésük után Burnsszel együtt a lefogottak csoportjában „belülről" figyelhették meg a „differenciált" eljárást. Mielőtt még őt különválasztották a többi letartóztatottól, szemtanúja lehetett annak, hogy „egy szegényes külsejű asszony megkérdezte a rendőrfelügyelőtől, nem látott-e egy gyermeket, akit elveszített. A felügyelő válaszul „átkozott kurvának" nevezte és leütötte őt. „Soha addig fogalmam se volt ezekről a dolgokról... Ugyanekkor tapasztaltam azt is, hogy a rendőrség maga is félt, nem egyszer láttam, a rendőrtisztek megütötték beosztottjaikat, így kényszerítették őket a parancsok teljesítésére. Sőt majdnem bizonyos vagyok abban, hogy a rendőrtiszteknél pisztoly is volt, ami – úgy tudom – törvényellenes. Túl sokat láttam ahhoz, hogy moralizálgassak az eseményeken. A házak és szállodák ablakai zsúfolva voltak jól öltözött asszonyokkal, akik tapsoltak és elégedetten éljeneztek, amikor a nyomorúságos, félig kiéhezett embereket leütöttek és a lovakkal megtapostatták."

A volt liberális radikális képviselő politikai értékelése szerint ez a „véres vasárnap" „a liberális pártot ugyanolyan gyűlölt és megvetett párttá tette, mint a tory pártot. Minden elismerés a szocialistáké, akik a fővárosban elsőként vállalták, hogy annak a három angolnak a halála, akiket Sir Charles Dogberry [föltehetően a rendőrparancsnok gúnyneve – *J. J.*] ostobasága folytán meggyilkoltak, ne maradjon észrevétlen, s remélem büntetlen sem."

A „véres vasárnap" egyéves évfordulójának megvolt a maga parlamenti közjátéka is. 1888. november 20-án megint csak Graham intézett interpellációt a kormányhoz, amelyben újra megkérdezte: ki a felelős azért, hogy egy éve két embert meggyilkoltak Londonban.[81] Természetesen a kormány képviselője kitért a személyi felelősség tisztázása elől. De Grahamet ezúttal is támogatták interpellációs kérdésekkel a már márciusban szereplő C. Bradlaugh és H. Labouchere radikális képviselők.

1888 végén (december 15-én) megtartotta gyűlését a Jog és Szabadság Liga. Titkárának egyéves beszámolójából kiderült, hogy az évfordulóra egy kivételével mindenkit sikerült kiszabadítani, sokaknak adtak jogsegélyt, az asszonyoknak, a gyerekeknek pedig az egy esztendő alatt sokféle anyagi támogatást nyújtottak.[82] Minderről beszámolván az LLL gyakorlatilag befejezettnek tekintette munkáját.

A „véres vasárnap"-nak azonban ezt csak az egyik, sőt egy kicsit formális végpontjának tekinthetjük. 1888-ban London Város Tanácsának megválasztásánál ugyanis csak egy mozzanat volt az, hogy John Burnst is beválasztották. E választás nem kevésbé instruktív eredményeként a konzervatívok elvesztették

---

[81] Parliamentary Debates, 1888. 330. k. 1658–1659. o.

[82] The Commonweal, 1888. december 29.

a többséget és a londoni városi tanács a történelemben először lett „vörös", amennyiben a liberálisok, radikálisok, szocialisták és írek együtt megszerezték a többséget.[83] Vagyis a rendőrség módszerei alig fél éven belül megbosszulták magukat.

S még valami történt a „véres vasárnap" és az ezt követő felháborodás következményeként: a Trafalgar Square nyitottságát többé senki sem vonta kétségbe, ahogyan azt a toryk 1887 őszén hivatalosan, kormányszinten tették. E féléves–egyéves küzdelemből a szabadságjogok kerültek ki győztesen: lényegében alulról kényszerítették ki, s felülről bár nem szívesen, de megadták.

Végül a „véres vasárnap", a munkanélküliség és a nyomor szította elégedetlenség kirobbanásának még egy fontos kisugárzását kell érzékeltetni. Az 1886-os évben a kezdeti bajokra W. Morris már megjelentette „John Ball álmát", vagyis azt a szépírói művet, amely a kapitalizmus jelenével a XIV. sz.-i nagy parasztháború hősét állította szembe. Ebben egyúttal már egy jövőképet is festett, s egyfajta szocialista utópiát. A „véres vasárnap" hatására pedig 1888 februárjától kezdte közölni híres cikksorozatát – a „Hírek Seholországból"-t („News from Nowhere") –, amely az utolsó nagy szocialista utópia-írássá vált.[84] Amikor alig két évvel később, 1890-ben könyvformában megjelent, nagy tömegsikert ért el Angliában (azonnal sok tízezer példányban fogyott el és számos újrakiadást ért meg), és szinte minden európai nyelvre lefordították (magyarra nem!). Morrisnak ez az írása nem szokványos utópiaregény, nem valami felülről jövő csodától várja a szocializmus megvalósulását, hanem későbbről visszatekintve elmesélteti egy forradalom győzelmét, de még ezt a folyamatot sem egyszerűsíti le (!). Azt különösen indokoltnak látszik napjainkban hangsúlyozni – amikor századunk utolsó évtizedében sokan a gyermeki naivitás művének láttatják ezt az utópiát –, hogy Morris gondolatai napjainkra igazán kevéssé avultak el, sőt nem is a XIX. sz., hanem a XX. és a XXI. sz. életéről szólnak. Művében az elgépiesedés, a globális urbanizációs és az ökológiai válság ellentétéként egy igazán derűs „zöld" szocialista világ képét vázolta fel. S ha ennek megvalósítása több mint nehéz, annál elgondolkoztatóbb; s ennyiben az 1880-as évek brit valósága elleni lázadás aligha volt véletlen. Az elgépiesedett emberrel szemben a sokoldalú régi görög avagy reneszánsz ember típusát képzelte el „a megvalósult szocializmus" talaján. Nem hiszem, hogy ebből a képből ki kell ábrándulnunk, még ha tudjuk is, megvalósítása nehezebb, mint ahogy azt egy évszázaddal korábban Morris hitte.

S hogy a jövőbe fordulás, a „kapitalizmusból való elvágyódás" ekkor még mennyire természetes volt, arra jellemző, hogy az elit értelmiség patinás liberális folyóirata, amely többször is meghívta Kropotkint szerzőnek (aki ekkor a brit Királyi Akadémia földrajztudós tagja volt), most az anarchokommunista

---

[83] *Stanley Harrison:* Poor Men's Guardian. London, 1974. 164. o.

[84] A műről hosszabb elemzést nyújt *A. L. Morton:* Angol utópia. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 239–265. o.

iskola legnagyobb élő teoretikusától egy olyan írást közölt, amely szintén az iparosítás és urbanizáció egyik „örökzöld" ellenvariációját dolgozta föl.[85] Vagyis az 1886–1887-es nagy megrázkódtatásnak ez egy újabb pozitív eszmei terméke volt.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a szociális erjedés, e „kisülések" nyomán a munkásmozgalom arculata is átrajzolódott. Még 1888-ban megszületett az új Skót Munkáspárt, amelynek nyomán néhány évvel később kialakult a Független Munkáspárt, vagyis a munkásság új rétegei valóban emancipálódtak, felnőttek politikailag. Mindezzel szoros összefüggésben a szakszervezeti mozgalom arculata is megváltozott. Éppen ebben az 1887–1889-es időszakban sok szinten vívták csatáikat a fiatalabb, szocialista meggyőződésű „új szakszervezeti" vezetők a liberális párt szövetségére esküvő, az állami gazdasági beavatkozást és internacionalista szocialista szolidaritást megtagadó „régiekkel". 1888 őszén látványos győzelmet arattak fölöttük, s 1890-re megbuktatták a „régieket". Mindez pedig nem választható el az 1886–1887-es tanulságoktól. Így következett be sok szinten a liberális, „örök kapitalizmustól" való elfordulás, és nemcsak kisebb elszigetelt értelmiségi csoportosulások körében.

---

[85] *P. Kropotkin:* The Industrial Village of the Future. The Fortnightly. Review, 1888. II. k.

KOZÁRY ANDREA

Ausztria szociáldemokráciájának újjászületése

Hainfeld, 1888.

1888. december 30-án este 6 órakor, az alsó-ausztriai Hainfeldben, a Zehetner-féle fogadóban Julius Popp bécsi munkás megnyitotta az osztrák szociáldemokraták történelmi jelentőségű egyesülési kongresszusát. Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártjának újjászületése és egysége valósággá vált. „1888 utolsó napja óta van Ausztria valamennyi nyelven harcoló munkásosztályának közös programja és egységes szervezete. Hainfeld azonban nemcsak a kezdet, hanem egyben a befejezés is volt. A hainfeldi pártkongresszuson nemcsak a párt megosztottságának, a proletariátus teljes kábultságának keservesen szomorú periódusa zárult le, hanem az a nehéz munka is, amelyet a párt az egyesülés érdekében végzett."[1] Victor Adlernak,[2] az osztrák munkásmozgalom kiemelkedő alakjának a fenti szavai híven jellemzik azt a hosszú és küzdelmes utat, amelyet az ausztriai munkásság és vezetői az 1870-es évek közepétől megtettek a hainfeldi kongresszus megnyitásáig.

Az 1873-as gazdasági válság és az azt követő tartós depresszió a fellendülőben lévő ausztriai munkásmozgalom hanyatlását eredményezte. A válság előtt készült statisztika szerint a monarchiában a 237 munkásegylet közül a 102 szakszervezetnek 32 833, a 67 munkásképző egyletnek 16 365 és a 29 betegpénztárnak 32 680 tagja volt. 1873 végére csak Bécsben a munkanélküliek száma elérte a 35 000 főt és rövid időn belül 15 000 munkás hagyta el a várost. Az elvándorlás, a munkanélküliség és a reménytelenség a munkásegyletek számának csökkenéséhez vezetett. 1877-ben pl. a bécsi munkásképző egylet, melynek korábban többezer tagja volt, csupán 170 tagot számlált. A munkabérek drasztikus csökkenése volt jellemző az egész országban. 1875-ben pl. az 1873-as átlaghoz viszonyítva a szénbányászok és a textilmunkások 34%-kal, a papírgyári munkások 33%-kal, a gépgyártásban dolgozók 22%-kal kerestek kevesebbet.[3] A szakszervezeti harc minden területen vereséget szenvedett, hiszen ebben az időben a munkások többsége rosszabb munkafeltételek esetén is vállalta a munkát, hogy megszabaduljon a munkanélküliségtől és az éhezéstől.

Az 1873 és 1886 közötti több mint 10 évben a rendőri terror, az erőszak, a szocialistaellenes törvények méginkább akadályozták a munkásmozgalom

---

[1] *Victor Adler:* Der Weg nach Hainfeld. Der Kampf, 1909. január 1. 145. o.

[2] Victor Adler életrajzát l.: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv, 1977. 191–193. o.

[3] *Herbert Steiner:* Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867–1889. Beiträge zu ihrer Geschichte von der Gründung des Wiener Arbeiterbildungsvereines bis zum Einigungsparteitag in Hainfeld. Europa Verlag, Wien, 1964. 81–113. o.

egységes fejlődését és hozzájárultak a mozgalmon belüli frakcióharcok kialakulásához.

A két alapvető irányzat, a mérsékelteké és a radikálisoké már a hetvenes évek elején-közepén jelentkezett. Kezdetben az alapvető különbség a követendő taktika és az ellenzéki burzsoáziához való viszony kérdésében rejlett, majd a későbbiek folyamán a vita a program és a szervezkedés kérdéseire összpontosult. A mozgalom vezetői Heinrich Oberwinder és Andreas Scheu[4] közötti személyes ellentétek is hozzájárultak a frakciók kialakulásához. Oberwinder és követői Ludwig Bretschneider, Josef Bardorf, Josef Hannich[5] a munkásmozgalmat az ellenzéki burzsoázia balszárnyának képzelték el és reformok útján gondolták a szocializmus megvalósítását. Oberwinder valóban kapcsolatban állt a liberális burzsoázia képviselőivel és anyagi támogatásukat is igénybe vette.

A radikálisoknak nevezett másik csoport vezetője Andreas Scheu volt, a legismertebb képviselői pedig Josef Peukert, Julius Popp, Johann Rissmann és Josef Hybeš.[6] Ők a munkásosztály önálló mozgalmát kívánták létrehozni, mindenféle reformot elutasítottak és csak a forradalomban látták az egyetlen lehetséges utat. A mérsékeltek a német szociáldemokraták módszereit kívánták követni, azaz általános és egyenlő választójogot, a választásokon való részvételt, munkásvédelmet, társadalombiztosítást követeltek. Ezekkel a követelésekkel akarták elérni, hogy a német párthoz hasonló tömegpártot hozhassanak létre. A radikálisok ezt a programot teljes mértékben elutasították és céljuk megvalósulását egyedül a forradalmi megmozdulásokban látták, így akarták a tömegeket is megnyerni. A két frakció közötti harc szinte személyes gyűlöletté fajult. A mérsékeltek a radikálisokat csak mint rablóbandát emlegették, a radikálisok viszont a mérsékelteket kormányszocialistáknak nevezték.

A kormánynak is az volt az érdeke, hogy a pártviszályt fenntartsa, hiszen felismerte az egységes pártban rejlő veszélyeket. Ezért minden eszközzel akadá-

---

[4] *Heinrich Oberwinder* (1845–1914): az osztrák munkásmozgalomban Lassalle követője, a mérsékeltek vezetője. Az 1870-es évek végétől rendőrségi besúgóként tevékenykedett Bécsben, Hamburgban, Párizsban. Leleplezése után – melyben Politzer Csapó Zsigmondnak is része volt – polgári antiszemita lapok szerkesztője. *Andreas Scheu* (1844–1927): aranyozó; az ausztriai szocialista mozgalom egyik elindítója. Az I. Internacionálé bécsi szekciójának vezetője. Az 1870-es bécsi hűtlenségi per egyik fő vádlottja. Részt vett a neudörfli kongresszuson, majd Angliába emigrált. Életrajzát l.: *Herbert Steiner:* Die Gebrüder Scheu. Wien, 1968.

[5] *August Ludwig Bretschneider* (1860–1929): szobrász, a bécsi mozgalomban 1882-től tartozik a mérsékeltekhez. 1886-tól a Gleichheit felelős szerkesztője. A párt alsó-ausztriai területi titkára, majd 1907-től parlamenti képviselő. *Josef Bardorf* (1847–1922): textilmunkás. A Der Sozialist, a Wahrheit, a Die Zukunft, majd 1886-tól a Gleichheit munkatársa; a Wahrheit nevű egylet elnökhelyettese. *Josef Hannich* (1843–1934): textilszövőmester. A reichenbergi Arbeiterfreund, majd a brünni Volksfreund szerkesztője. 1897-től parlamenti képviselő.

[6] *Josef Peukert* (1855–1910): épületfestő-mázoló. Az anarchistákhoz csatlakozott, a Die Zukunft szerkesztője. Állítólag rendőrségi ügynök volt, 1884-ben Amerikába távozott. *Johann Rissmann* a grazi Die Arbeit szerkesztője; az 1890-es évek elején elhagyta Ausztriát. *Josef Hybeš* (1850–1921): textilmunkás, a cseh munkásmozgalom kiemelkedő személyisége. A prágai Delnicke Listy és a brünni Rovnost szerkesztője. Részt vett a II. Internacionálé alapító kongresszusán. 1897-től parlamenti képviselő.

lyozta a párt tevékenységét: betiltotta és feloszlatta a gyűléseket. A vezetőket letartóztatták, hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték, majd illegalitásba kényszerítették őket.

A Bismarck által 1878-ban kierőszakolt és bevezetett németországi szocialistaellenes ún. kivételes törvények a radikálisoknak kedveztek. Igazolva látták eddigi nézeteiket, hogy reformokkal nem lehet semmit sem elérni és egyre inkább közeledtek az anarchistákhoz, akik a „Propaganda der Tat", „A Tett propagandája" eszményének hívei voltak. Nézeteiket a Johann Most[7] által Londonban kiadott és Ausztriába becsempészett Freiheit c. újságon keresztül terjesztették és népszerűsítették.

Az anarchizmus súlyos károkat okozott a mozgalomnak. Bár a Németországi Szocialista Munkáspárt 1880-as wydeni kongresszusa erélyesen fellépett az anarchisták ellen és kizárta őket a mozgalomból, tevékenységüknek nem tudott gátat vetni. A monarchiában a nyolcvanas évek elején elkövetett merényletek (1883. december 15. Floridsdorf, Franz Hlubek rendőrfelügyelő, 1884. január 25. Bécs, Blöch detektív meggyilkolása) jó ürügyet szolgáltattak a szocialistaellenes törvények ausztriai bevezetésére. 1884. január 30-án Bécs, Floridsdorf (mely akkor még nem tartozott a fővároshoz), Korneuburg és Wiener-Neustadt területén – megtorlásként – életbe léptek a kivételes törvények. Még aznap éjjel 300 szocialistát „kirángattak az ágyból" és kiutasították az országból. Feloszlatták a szakegyleteket, betiltották sajtótermékeiket és szigorú ítéleteket hoztak a szocialisták elleni perekben. „Az osztrák kivételes állapot sokkal brutálisabban működött, mint német mintája" – írta Victor Adler idézett, 1909-es visszaemlékezésében. „Otromba majmolása és eldurvítása volt annak az elvetemült módszernek, mellyel Bismarck és Puttkammer a német szociáldemokráciát le akarta verni."[8] A kivételes állapot bevezetése megszüntette mindazt, amit még a mozgalomból a mérsékeltek és a radikálisok harca és a rendőrségi üldözések meghagytak: a munkások tömegmozgalma jó pár évre megszűnt létezni.

Az osztrák munkások között azonban mindinkább uralkodóvá vált az a nézet, hogy csak egy egységes és összeforrottan működő proletár osztálypárt képes szembeszállni a korlátlan elnyomó eszközökkel. Sokan kiábrándultak az addig támogatott, anarchistákká vált radikálisokból. A kisebbségben lévő mérsékeltek, akik „viszonylag jól képzett, tárgyalóképes és iskolázott sereggel rendelkeztek", egyre nagyobb tekintélyt vívtak ki maguknak azzal, hogy a leghatározottabban küzdöttek az osztrák munkásmozgalom szakadásának megszüntetéséért. A bécsi mérsékeltek szócsöve, az 1881-től kéthetenként megjelenő

---

[7] *Johann Most* (1846–1906): német könyvkötő. Az 1870-es években képviselő a Reichstagban. A kivételes törvények idején kiutasították. Az anarchistákhoz csatlakozott és Londonban kiadta a Freiheit c. lapot. 1880-ban kizárták a Németországi Szocialista Munkáspártból. 1882-ben az Egyesült Államokba emigrált.

[8] Idézi *Gisela Neuhaus:* Die Beziehungen zwischen der deutschen und österreichischen Arbeiterbewegung im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts, Leipzig, 1974. 164. o.

Wahrheit már egy 1884. április 4-i cikkében az egységre szólított fel. A párt politikájának és taktikájának arra kell irányulnia, hogy „programjainkat: a normál munkanap bevezetését, a női munka korlátozását, a gyermekmunka eltörlését, az egyenlő és általános választójogot, mint kiindulási alapot kell figyelembe venni a további politikai, ideológiai és felvilágosító munka során”.[9]

Az egyesítéshez vezető úton az első sikerek azonban csak jóval később kezdtek mutatkozni. 1884–1885 folyamán a frakciók közötti harc elcsitult, hiszen a mérsékelteket és a radikálisokat egyaránt sújtották a megtorló intézkedések és mert mozgalomról szinte egyáltalán nem is beszélhetünk, az „csak a hamu alatt pislákolt tovább”.

A mérsékeltek bécsi lapja és egylete, a Wahrheit elkerülte a betiltást, és tovább működhetett a Hannich szerkesztette, Brünnben megjelenő Volksfreund is. A radikálisok nem nagyon hallattak magukról, de amennyire lehetett, bécsi csoportjuk megőrizte jó kapcsolatait, elsősorban Karintiában és Stájerországban. „A korábbi frakciók maradványai számára a nyugalom és a tehetetlenség egyre elviselhetetlenebbé vált és ez volt az első közös, megfogható dolog, amit egy együttes fellépéshez fel lehetett használni. Ehhez a miniszterelnök, gróf Eduard Taaffe alkalmat is szolgáltatott. 1886 áprilisában a képviselőház elé terjesztette az egész Ausztria területére bevezetendő szocialistaellenes törvény tervezetét. A tiltakozást a terv ellen feltétlenül meg kellett kísérelni.”[10]

Ehhez azonban szükség volt egy olyan személyre, aki egyik frakcióhoz sem tartozott és aki feltétlen bizalmat élvezett: ez az ember Victor Adler volt.

Sikerült rávennie barátait, Kronawetter, Pernerstorfer és Ausserer képviselőket, valamint a gyárigazgató Paul Pachert, hogy az osztrák szocialistaellenes törvény megtárgyalása céljából hívjanak össze egy gyűlést, melyen a mérsékeltek és a radikálisok – első alkalommal – közösen vennének részt. Az összejövetelt – nagy érdeklődés mellett – 1886. május 9-én a Schwender-féle sportcsarnokban tartották meg. Ez volt az első olyan akció, ahol a két irányzat képviselői megegyeztek, és közös határozatot hoztak a tervezett törvény ellen. A radikálisok részéről ez meglehetősen nagy áldozatnak számított, hiszen áldásukat adták egy olyan határozatra, melynek az utolsó mondatában ez a kitétel szerepelt: „politikai jogokat követelünk!”. A jég megtört, sikerült megtenni az első lépést a párt újjászervezéséhez.

Az első sikeres lépés után megindulhatott a munka. A végcélt illetően nem volt vita. Azt kellett azonban mindkét frakcióval megértetni, hogy „egy teljesen *új* szervezetre van szükség, egy új pártot kell alakítani. Majd meg kellett őket győzni, hogy ennek a szervezetnek tevékenységét nyilvánosan kell kifejteni.”[11]

A meggyőzéshez feltétlenül szükség volt egy olyan sajtóorgánumra, amely egyik frakciótól sem függött, de mindkettő érdekeit képviselte. Adler hosszú

[9] Uo. 167. o.

[10] *V. Adler:* Der Weg nach Hainfeld... 148. o.

[11] Uo. 148–149. o.

huzavona után, mert felelős szerkesztőt nem talált, végre 1886 karácsonyára kiadhatta – saját költségén – a Gleichheit[12] c. hetilapot. Már az első cikkek azt sugallták és azt igyekeztek megértetni, hogy a munkásoknak *politikai pártot* kell alakítani és a *nyílt* agitáció útján kell haladni.

A mérsékeltek és a radikálisok közötti távolság fokozatosan csökkent, elfogadták, hogy az egyesülés egyetlen lehetséges útja, ha közös akciókat szerveznek, közös gyűléseket tartanak és közös határozatokat fogadnak el. Ezt felismerni természetesen könnyebb volt, mint cselekedni: a heves viták még hosszú hónapokig napirenden voltak.

1887. április 3-ra a Wahrheit „Politikai követeléseink" címmel népgyűlést hirdetett, melyen mindkét irányzat képviselői felszólaltak és egyhangúlag elfogadták a sajtószabadságról, az egyleti és gyülekezési szabadságról és az általános választójogról hozott határozatot.

A gyűlést követően Bécsben a radikálisok és a mérsékeltek bizalmi emberei az egyesülés előkészítésére egy tizenötös bizottságot hoztak létre és megbízták V. Adlert a program kidolgozásával, melyet a radikálisok „érzékenységére" való tekintettel „elvi nyilatkozat"-nak mondtak. A dokumentumra az 1888 tavaszától Bécsben tartózkodó Karl Kautsky is „áldását adta". A pártprogramokkal ellentétben, amelyek a munkásmozgalom alapelveit, távolabbi és közelebbi céljait egyaránt meghatározzák, az *Elvi Nyilatkozat* csak a párt alapelveit rögzíti. Az eltérést a hainfeldi kongresszuson a következőkkel indokolták: „Tekintettel kellett lennünk a politikai viszonyokra, arra, hogy a különböző hatóságok időnként hogyan alkalmazzák a törvényeket, végül a különböző helyeken élő munkások gazdasági viszonyaira, s ez arra indított bennünket, hogy programunknak olyan formát adjunk, hogy azzal egyesek mozgási szabadságának a lehető legnagyobb teret biztosítsunk, hogy az egyes ember, ha a viszonyok nyomása alatt kénytelen valamivel eltérni a párt nagy többségének cselekvési módjától, ne kerüljön azonnal abba a veszélybe, hogy áthárítja a programot és esetleg ne kelljen a párton kívül állónak tekinteni."[13]

Az egyesülés előkészítése a monarchia tartományai közül Csehországban és Morvaországban haladt a legjobban, annak ellenére, hogy a cseh és a morva szervezetek többsége a radikálisokkal rokonszenvezett. Már 1887 tavaszán–nyarán több megbeszélést, gyűlést tartottak, majd elhatározták, hogy decemberre pártkonferenciát szerveznek és megállapodtak a napirendi pontokban is, azaz „követelni fogják a csavargóellenes és kitoloncolási törvény eltörlését, a

---

[12] V. Adler 1886. december 25-én megindított, kéthetenként megjelenő lapja. (Mintaszám december 11.) Nagy szerepe volt a hainfeldi kongresszus előkészítésében. Felelős szerkesztője L. A. Bretschneider volt. 1889. június 26-án a lapot betiltották. Utódja az Arbeiter-Zeitung lett.

[13] Idézi *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusa. In: Az útkeresés évtizedei. Gondolat Könyvkiadó, 1977. 360. o.

sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság, valamint az általános, titkos és közvetlen választójog bevezetését".[14]

1887. december 4-e, a Bécsi Munkásképző Egylet alapításának huszadik évfordulója kitűnő alkalom volt arra, hogy a bécsi Schwenderben ünnepi gyűlésre jöjjenek össze a mérsékeltek és a radikálisok és félretéve a hosszú évek óta tartó ellenségeskedést, a „Marseillaise hangjai mellett átöleljék egymást". Az egyesülésre azonban még több mint egy évet kellett várni.

A cseh szociáldemokraták viszont Brünnben, 1887 karácsonyán megtartották jól előkészített kongresszusukat, melyen a monarchia minden részéből 53 küldött vett részt. Az 1887. december 26-án elfogadott program célként tűzte ki „olyan társadalmi rend megteremtését, amely a társadalom minden tagjának biztosítja a jólét lehető legmagasabb és egyenlő fokát". A program második és harmadik része a párt tevékenységével foglalkozott és megfogalmazta a követendő taktikát is. A program utolsó része követelte a munkásság törvény általi védelmét. A kongresszus határozatot fogadott el a nemzetiségi kérdésről, mely elítélte a nemzetiségi elnyomást, kinyilvánította a nemzetek önrendelkezési jogát és hangsúlyozta a munkásosztály feladatát a nemzetiségi kérdés megoldásában. A határozat gyengéje volt, hogy a nemzetiségi kérdést csupán az anyanyelvre szűkítette. A kongresszus határozottan állást foglalt a cseh munkásságnak az ausztriai munkássággal való egysége mellett az egyesülés megtörténte utáni közös párton belül.[15] „A beszédekben és a programban többszörösen hangsúlyozták, hogy a cseh szociáldemokraták az egész ausztriai szociáldemokrácia részének tekintik magukat és saját programjuk csak addig lesz érvényben, amíg egy osztrák pártkongresszus közös programot nem fogad el."[16] Tartották is magukat a kongresszuson elfogadott irányelvekhez, amit bizonyítandó, Hainfeldben szép számmal – 21 küldött – képviseltették magukat és egyhangúlag szavazták meg a programot és a határozatokat.

A brünni pártkonferencia kedvező feltételeket teremtett a további munkához. Az 1888-as év a megbeszélések, gyűlések, viták jegyében telt el és egyre erőteljesebben érződött az egyesülés igénye.

1888. október 4-én a bécsi munkásság 34 bizalmi embere egy nagyobb gyűlést tartott, ahol egyhangúlag elfogadták az egyesülés szükségességét. A résztvevők mindkét irányzat legismertebb és legaktívabb bizalmijai voltak. Ferdinand Leissner, Rudolf Pokorny, Alois Golein és Victor Adler aláírással felhívást készítettek, melyben ismertették az egyesülési kongresszus programtervezetét. Megegyeztek, hogy alapként nem a radikálisabbnak tartott 1887-es, hanem az 1882. évi brünni programot fogadják el, és kérték elvtársaikat, hogy 12 napon belül tegyék meg ezzel kapcsolatos észrevételeiket.

---

[14] L. *H. Steiner:* Die Arbeiterbewegung. . . 270. o. és *uő.:* Ausztria szocialista pártja (SPO) megszületéséhez. Évkönyv, 1988. 33. o.

[15] Csehszlovákia Kommunista Pártjának története. Politikai Könyvkiadó, Bratislava, 1962. 55–56. o.

[16] *Steiner:* i. m. 271. o.

Az 1882 októberében tartott brünni kongresszuson, ahol csak a mérsékeltek képviselői vettek részt, Kautskyt kérték fel, készítsen számukra programtervezetet. „Bardorf sürgető kérésére fogtam hozzá a program megfogalmazásához. Kapóra jött, hogy a fejemben volt Marx 1880-ban, a francia szocialisták számára kidolgozott programja. Így egyszerűen ennek német fordítását adtam át"[17] – írta Kautsky. Az 1879-ben alakult Francia Munkáspárt Guesde javaslatára, Lafargue közvetítésével Marxhoz és Engelshez fordult azzal a kéréssel, hogy segítsenek kidolgozni a párt programtervezetét. Ők készségesen vállalkoztak erre és 1880 májusában hozzá is fogtak a munkához. A program, mely elméleti és gyakorlati részből áll, Marx, Engels, Lafargue és Guesde közös műve. Az elméleti részt Marx fogalmazta meg, mely kimondja, „hogy a termelők osztályának felszabadítása egyenlő minden ember felszabadításával, nemre és fajra való tekintet nélkül; hogy a termelők csak akkor lehetnek szabadok, ha a termelési eszközök birtokosai lesznek",[18] és az önálló politikai pártba szervezett proletariátusnak a rendelkezésére álló minden eszközzel harcolnia kell. A program többi része, a minimális program tartalmazza a politikai és gazdasági követeléseket: sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadság; a nép általános felfegyverzése; a közigazgatás és a rendőrség tevékenységének ellenőrzése; napi 8 óra munkaidő; 14 éven aluliak foglalkoztatási tilalma; a 14 és 18 év közöttiek munkájának napi 6 órában történő korlátozása; törvényes minimálbér megállapítása; nők és férfiak egyenlő bérezése; balesetbiztosítás; a munkások beleszólási joga a munkaszabályzat kidolgozásába; valamennyi állami üzem haszonélvezetének átengedése az ott dolgozó munkásoknak; minden közvetett adó megszüntetése.[19] A program a L'Egalité 1880. június 30-i számában jelent meg, majd közölte a Proletaire 1880. július 10-i és a Revue socialiste 1880. július 20-i száma is. Tehát Kautsky ezt a programot ajánlotta a brünni kongresszus résztvevőinek, akik ezt el is fogadták. A radikálisok viszont elhatárolták magukat az elfogadott határozattól. Lapjuk, a Die Zukunft 1882. október 10-én nyilvánosságra hozta és elutasította a programot.[20] A brünni munkásvezetők kísérlete, hogy az egyesülést elősegítsék, kudarcba fulladt. Csak 6 évvel később, Hainfeldben lett kézzelfogható eredménye munkájuknak: elfogadott marxista programjuk szolgált alapul az Elvi Nyilatkozatnak.

A bécsi gyűlést követően 1888. október 24-én megszületett a döntés: a kongresszust 1888. december 30. és 1889. január 1. között az alsó-ausztriai Hainfeldben (lilienfeldi járás, St. Pölten mellett) fogják megtartani, azzal a kikötéssel, hogy azon csak a meghívott vendégek vehetnek részt. A még mindig érvényben lévő kivételes törvények miatt nem eshetett a választás Bécsre, viszont Hainfeld központi fekvése miatt az összes tartományból könnyen elérhető volt. A hely kiválasztásánál döntő szerepet játszott, hogy a járási rendőrfőnök, gróf

---

[17] Idézi *Steiner:* i. m. 209. o.

[18] *Karl Marx–Friedrich Engels* Művei. 19. k. Budapest, 1969. 228. o.

[19] L.: Uo. 522–523. o.

[20] L.: *Steiner:* i. m. 209. o.

Leopold Auersperg, a későbbi mezőgazdasági és földművelésügyi miniszter jóindulattal viseltetett a munkásmozgalom iránt.

A Gleichheit 1888. november 3-án az első oldalon hozta nyilvánosságra – a hely megjelölése nélkül – a kongresszusra való felhívást, melyet a brünni Arbeiterstimme, a bécsi Gleichheit, a prossnitzi Hlas Lidu, a brünni Rovnost és a Volksfreund szerkesztőségei közösen készítettek, írtak alá és melyet Victor Adler öntött végső formába. A felhívás visszatekintett az ausztriai szociáldemokrácia addigi fejlődésére, a hatalommal, valamint a párton belül folytatott harcra, és leszögezte: „Minden egyes elvtársunk tudatában van annak is, hogy a pártegység ugyanúgy lehetséges, mint ahogy szükséges. Az osztálytudatos munkásság egyesülése egy hatékony, céltudatos *szociáldemokrata munkáspártban* olyan tény, amelyhez most már semmi sem hiányzik, hogy meg is történhessen. Elvtársak, hívunk benneteket, hogy valósítsátok ezt meg! [...] Ne visszafelé tekintsünk, hanem nézzünk előre! Tudjuk, hogy felszabadulásunkat csak saját erőnknek, magának a munkásosztálynak köszönhetjük majd, de csak akkor, ha összefogunk. Gyakoroljuk a szolidaritást, a *testvériséget* a saját sorainkon belül és akkor a győzelem meghozza az egyenlőséget és a szabadságot."[21]

A felhívást közölte a prágai Novy Vek Svodody és a budapesti Arbeiter Wochen Chronik november 11-i száma is.

December 10-én Brünnben még egy megbeszélést tartottak a kongresszus előkészítése céljából. Ezen Bécsből Adler és Andreas Grosse vett részt. A brünnieket Hannich, Indra, Dundela, Hybeš és Bayer képviselte. Arra törekedtek, hogy a cseh–szláv munkások erősebb képviseletet kapjanak a kongresszuson. Bizonyos volt, hogy a brünniek Hybešt és Buriant, a brünni szocialisták vezető teoretikusát is delegálni fogják. Megállapodtak, hogy a kongresszus után a bécsi pártvezetőségnek havi újságot kell megjelentetnie, amelyet a szociáldemokrata párt tagjai a „párttagsági díj" fejében kapnának. A prágai szociáldemokrata vezetőkkel is helyreállították a kapcsolatot, programjavaslatukat írásban küldték el Bécsbe. Morva- és Csehországban pénzt gyűjtöttek a delegátusok költségeire. A brünniek felajánlották, hogy ha a kongresszust Alsó-Ausztriában mégis betiltanák, Brünnben meg lehetne tartani.

Vita nélkül fogadták el mindenütt, hogy a tervezett egyesülés után a szociáldemokrata párt vezetősége Bécsben, az ország politikai és gazdasági központjában működjön.

A Gleichheit 1888. december 15-i számában látott napvilágot a végleges napirend és végre közzétehették: a kongresszust, hosszas huzavona és tárgyalások eredményeképpen Hainfeldben fogják megtartani. A hatóságok ugyanis mindent elkövettek, hogy ezt megakadályozzák. A hainfeldi polgármester még azt is kilátásba helyezte, hogy visszavonja a teremkiadási engedélyt Zehetner kocsmárostól, akinek a helyiségében a pártnapot meg kellett volna tartani. Stacherl,

[21] Gleichheit, 1883. november 3.

a Bécsből kiutasított szabósegéd, a helyi munkásegyesület legaktívabb funkcionáriusa azonban akcióba lépett. Többedmagával felkereste a kocsmárost és közölte vele, hogy a hainfeldi munkások bojkottálni fogják a kocsmáját, ha enged a polgármester fenyegetésének. Zehetner tudta, hogy a munkások komolyan beszélnek és betartják szavukat, ezért jobbnak látta, ha eláll szándékától és nem tesz eleget a polgármester felszólításának. Így tulajdonképpen a hainfeldi munkások határozott fellépésének köszönhető, hogy a kongresszust végül is meg lehetett tartani a városban.

A Gleichheitben a pártnap előtti utolsó cikk december 22-én jelent meg, mely hangsúlyozta: „Megmutatjuk, hogy a szociáldemokrácia a helyén van és sem üldözéssel nem lehet megsemmisíteni, sem ígérgetésekkel nem lehet megtéveszteni. A harc formája nem tőlünk függ, úgy kell harcolnunk, ahogyan arra az ellenség rákényszerít bennünket. Tudjuk, hogy győzni fogunk, így vagy úgy. Meg akarjuk mutatni az útját-módját annak, hogy a harcot miképpen folytathatnánk lehetőleg békésen, megtakarítva az áldozatokat... Megmutatjuk, hogy az öntudatos osztrák proletariátus világosan látja a célt és az utat, amin haladnia kell. Azt szeretnénk, hogy az 1888–1889-es év fordulója jelentőségteljes fordulópont legyen az osztrák munkáspárt történetében."

A korábban Zürichben, de ekkor már Londonban megjelenő Der Sozialdemokrat, a német szociáldemokraták illegális lapja december 23-án adott hírt az osztrák szocialisták közelgő kongresszusáról és egyben közölte a napirendi pontokat is.

A Népszava ugyancsak december 23-án a következőképpen tudósított a várható nagy eseményről „Szocialisták kongresszusa Ausztriában" címmel: „Az Ausztriában megjelenő munkáslapok szerkesztői üdvös mozgalmat indítottak. A különvált munkáspártokat akarják ismét egyesíteni, minthogy meggyőződtek arról, hogy a munkások csak úgy érhetnek el valamit, ha egyesülve és szervezve vannak. A pártlapok szerkesztőinek felhívása visszhangra is talált egész Ausztriában és mindenütt örömmel fogadták a kezdeményezést. Kilátás van rá, hogy a különböző pártok és munkásegyletek képviselve lesznek a kongresszuson és épp úgy elvárható, hogy a kitűzött célt el fogják érni.

A kongresszust valószínűleg e hónap utolsó napjaiban fogják tartani, azért mondjuk valószínűleg, mivel a vett felhívásban így van tervezve, anélkül, hogy a pontos idő meg volna határozva.[22] Hainfeld, Alsó-Ausztriában, lesz a gyűlés helye, a résztvevők az osztrák gyülekezési törvény szerint névre szóló meghívók útján fognak a gyűlésre meghívatni. Tárgyalásra a következő pontokat állapították meg: 1) Az osztrák szociáldemokratikus munkáspárt elvi álláspontjának kinyilatkoztatása. 2) A politikai jogok. 3) Munkás védtörvényhozás és »szociálreform«. 4) A sajtó. 5) A segélyügy. 6) A szakegyletek szervezkedése.

Továbbá esetleg: 7) A munkáskamarák. 8) A népiskola.

---

[22] A cikk szerzője tévedett. A Gleichheit 1888. november 3-i száma már közölte a pontos időpontot.

Nekünk erre a kongresszusra semmi befolyásunk nincs, azon részt nem vehetünk, de nem is szándékozunk részt venni, mivel tisztán az osztrák munkásviszonyokat és pártügyeket fogják ezen megbeszélni és tanácskozásuk, valamint határozataik is kizárólag Ausztriára fognak vonatkozni, de azon szolidaritásnál fogva, mely a munkásmozgalomban nemzetiségre és nyelvre való különbség nélkül fennáll, kívánjuk, hogy a legjobb siker koronázza ottani elvtársaink tanácskozásait és sikerüljön nekik a nagy munka: az ausztriai munkások egyesülése."

1888. december 30-án Hainfeldben tehát megkezdődhetett a munka. A 13 örökös tartomány[23] több mint 40 helységéből meghívott 110 résztvevő közül 73 rendelkezett szavazati joggal. Mint vendég vett részt a kongresszuson Ignaz Auer, Karl Kautsky és a járási rendőrfőnök, Auersperg gróf.

A kiváló szervezés eredményeképpen a küldöttek azonnal megkezdhették a tanácskozást. A Gleichheitben előzetesen közzétett napirendi pontok ismertetése és elfogadása után az ülés elnökévé választott Popp megtartotta rövid beszédét. Arra hívta fel a figyelmet, hogy az összejövetel célja az osztrák munkáspárt szervezeti egységének helyreállítása, mely új fejezetet nyit az ausztriai munkásmozgalom történetében.

Az első és legfontosabb napirendi pont, az elvi nyilatkozat, a tulajdonképpeni program előadója Rudolf Pokorny volt. Az egyesülés szükségességét hangsúlyozva tekintett vissza az ausztriai munkásmozgalom „tiszteletre méltó, de viharos" történetére. „Ha az ember megvizsgálja, azt tapasztalja, hogy túlbecsülik az egyéni propaganda eszközét, nagy a személyi kultusz, a jelszavak kultusza. Ezáltal elérték, amit ellenségeinknek egyesült erőfeszítéseikkel sem sikerült volna bizonyára soha elérniük, mégpedig azt, hogy a szociáldemokrata érzelmű osztrák munkásság, noha közös célja van és ugyanazon elnyomás alatt szenved, különböző frakciókra szabdalódott szét."[24]

A referátumot követően többórás vita bontakozott ki. A mérsékeltekhez tartozó Hannich saját korábbi nézeteit fejtegetve kétségbe vonta, hogy a szociáldemokrácia magatartását a nemzeti kérdéssel kapcsolatban kellőképpen meghatározták volna a határozatokban. „Én is a program egyetlen pontjával kívánok röviden vitába bocsátkozni. Ez így hangzik: A szociáldemokrata párt Ausztriában nemzetközi párt, amely elítéli a nemzeti, valamint a születési, vagyoni és származási előjogokat és kinyilvánítja, hogy harcol a nemzetközi kizsákmányolás ellen. Mi, ez magától értetődik, nemzetköziek vagyunk, és mégis be kell vallanom: ami itt áll, az nekem valójában nagyon kevés. A nemzetközi álláspontnak, amit vallunk, és én azt tartom szem előtt, hogy mi a soknyelvű Ausztriában élünk, jobban kifejezésre kellett volna jutnia."

A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspont tehát nem elégítette ki a

---

[23] A feldolgozások szerint mind a 13 tartomány képviseltette magát. Az eredeti jegyzőkönyv és *L. Brügel* Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie (Wien, 1922. III. k. 399. o.) c. munkája viszont csak 12 tartományt sorol fel.

[24] Verhandlungen des Parteitages der österreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld. (Herausgeben von *J. Popp* und *G. Häfner*.) Wien, 1889. 1–2. o.

brünni szocialistákat. Azt követelték, hogy az ausztriai helyzetre való tekintettel fejezzék ki ezt világosabban. Észrevételeiket azonban a kongresszus nem vette figyelembe. Ezzel feladták az 1887-ben elfogadott elvet az önrendelkezési jogról.

Hannich az általános választójoggal kapcsolatban megjegyezte, hogy számára a követelendő választójog nem csupán szervezési és agitációs eszköz lenne, hanem a szocializmus egyik alapértékét fejezné ki. „Bár az általános választójog értékét illetően mai parlamentarizmusunkkal szemben nem táplálok illúziókat, mégis követelnünk kell ezt a jogot, mert ez minden politikai jog alapja. Az én nézetem szerint tehát az általános közvetlen választójognak egy szocialista programban legyen meg a helye."[25]

Victor Adler az egyesülés fáradságos útját ecsetelte. „Hogyan vált lehetővé az egység? Ahogy általában egész pártunk létrejötte is, az egész társadalmi folyamat révén vált lehetővé, melynek terméke vagyunk mi, a szociáldemokrácia. – Ez tette lehetővé az egyesülést is. Annak idején hasonlóképpen következett be a szakítás is. A szociáldemokrácia körülbelül 20 évvel ezelőtt elkülönült a polgári pártoktól... Egy fejlődési folyamatban, amely a demokrácia és a liberálisok függelékéből osztályöntudatos pártot formál, természetesen előfordulnak szakadások és különböző természetű nézetkülönbségek."[26]

A programról elhangzott vita során világosan kitűnt, hogy a küldöttek milyen nagy figyelemmel kísérték a német szociáldemokrácia harcát és követeléseit, s értékelve azokat, saját viszonyaikra alkalmazták őket. Ebben az összefüggésben hangsúlyozta pl. a st. pölteni küldött, Resel annak szükségességét, hogy „az általános választójogot feltétlenül fel kell venni az osztrák szociáldemokraták harci követelései közé". Nyomatékosan utalt arra, hogy milyen helyet foglalt el az általános, egyenlő és közvetlen választójog követelése a német munkáspárt küzdelmében és ebből analóg feladatokat vezetett le az osztrák szociáldemokrácia számára. Emellett azonban teljesen elhatárolta magát a német testvérpárt harcmodorának sematikus átvételétől, miközben óvott attól a hiedelemtől, hogy az általános választójognak az osztrákoknál ugyanazt az aktivizáló szerepet kell vállalnia, mint a német munkásmozgalom küzdelmében. „Ha majd meglesz nekünk [mármint a választójog – *K. A.*] megvitathatjuk a hasznát és kárát, de ma még ezt nem tudhatjuk. Németország után ítélni elhamarkodott lenne."[27]

Egyetlen hozzászóló, a grazi radikális Rissmann, aki kapcsolatban állt az anarchistákkal, lépett fel nyíltan a programmal szemben, nevezetesen az általános választójog követelése ellen. Rissmann már korábban is hangsúlyozta fenntartásait a kongresszus megtartását illetően, fellépett az egyesülés ellen és a politikai követelések szükségtelensége mellett kardoskodott. Mégis meghívást kapott a kongresszusra, hogy ott fejtse ki nézeteit. Felszólalásában kijelentette: „E követelésekkel csak az időt pazaroljuk és a tömegekben illúziókat keltünk,

---

[25] Verhandlungen ... 8. o.
[26] Uo. 9. o.
[27] Uo. 15. o.

amelyek miatt aztán becsapottnak fogják érezni magukat." Többen megpróbálták jobb belátásra bírni, de sikertelenül: a szavazásnál Rissmann volt az egyik, aki az Elvi Nyilatkozat ellen voksolt, bár kijelentette: „Annak ellenére, hogy nem teljes az egység közöttünk, céljainkért mint egyesült testvérek fogunk harcolni."[28]

A vendégként jelen lévő Kautskyt a program mellett állók vezérszónokuknak választották, aki hozzászólása bevezetőjében a következőket mondta: „váratlan megtiszteltetésnek tekintem ezt, hiszen hosszú ideig nem volt lehetőségem az ausztriai munkásmozgalomban tevékenykedni". Ennek ellenére külföldről is figyelemmel kísérte ausztriai elvtársai munkálkodását és megállapította, hogy az egymással szemben álló frakciók a végcélt illetően egységesek, egyet akarnak és csak a „szegény választójog" az, ahol különbségek mutatkoznak. Ezért rövid hozzászólásában csak a választójog szükségességét fejtegette, svájci, angol, francia és amerikai példákra hivatkozva. „Nincs tudomásom arról, hogy ezekben az országokban a munkások ne akarnának tudni a választójogról... Nem adjuk fel a harcot az általános választójog megszerzéséért, ellenkezőleg, ahol megszereztük, ott kezdődik el igazán [a küzdelem]. Amikor a legvégső nagy harcra kerül sor, akkor a választójog birtokában egészen másként fognak cselekedni, mint nélküle."[29]

A hosszú és kimerítő vita után a kongresszus 1888. december 31-én három ellenszavazattal és egy tartózkodással elfogadta a V. Adler által kidolgozott és Kautsky által jóváhagyott Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártjának Elvi Nyilatkozatát. A program az 1880–1890-es évek egyik legjobb elméleti jellegű dokumentuma, mely rögzíti a párt alapelveit és mintájául szolgált a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusán elfogadott Elvi Nyilatkozatnak is. Szöveghű fordítását – néhány mondat kivételével – a Népszava 1889. január 6-i száma közölte és azóta sem látott teljes terjedelmében napvilágot. Mint a Népszava írja: „A lapunkban említett kongresszust az ausztriai szocialisták megtartották és az a legpéldásabb rendben folyt le. A szláv elem nagy számban volt képviselve, de ez nem olyan, mely talán idegen politikai célok elérésén törné fejét, hanem tetőtől talpig szocialisztikus elvű. A terjedelmes jelentést ezúttal nem közölhetjük, hanem csupán a megállapított programot mutatjuk be, mely az osztrák szocialisták további működésének alapját képezi és a következőképpen szól:

Ausztriai Szociáldemokrata Munkáspártja Elvi Nyilatkozata

Az Ausztriai Szociáldemokrata Munkáspártnak az a törekvése, hogy az összes népet, nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül kiszabadítsa a gazdasági

[28] Uo. 14. o.
[29] Uo. 22–24. o.

függésből, eltávolítsa a politikai joghiányokat és kiemelje a népet a szellemi nyomorból. [Ennek a méltatlan állapotnak az okát nem az egyes politikai intézményekben kell keresnünk, hanem abban az egész társadalmi helyzet létét meghatározó és uraló tényben, hogy a munkaeszközöket egyes tulajdonosok monopolizálják. A munkaerő tulajdonosa, a munkásosztály ezáltal a munkaeszközök tulajdonosa, a tőkésosztály rabszolgájává válik, amelynek politikai és gazdasági uralma a mai államban jut kifejezésre. A termelőeszközök egyéni tulajdona politikailag az osztályállamot, gazdaságilag pedig a tömegek fokozódó elszegényedését és egyre szélesebb néprétegek növekvő elnyomorodását jelenti.][30]

A termelő erők óriási növekedése és technikai fejlődése folytán a birtok jelenlegi alakja nemcsak feleslegesnek látszik, hanem tényleg a nép többségének érdekében mellőzendő és helyébe a közös birtok létesítéséhez szükséges szellemi és anyagi előfeltételek megszerzendők.

A munkaeszközöknek átmenete a dolgozó nép összességének birtokába nemcsak a munkásosztály felszabadítását jelenti, hanem egyúttal a történelmileg szükséges fejlődésnek megvalósítása. E fejlődés előmozdítója csak az öntudatos és politikai pártként szervezett proletariátus lehet.

A proletariátust politikailag szervezni, megtölteni helyzetének és feladatának tudatával, szellemileg és fizikailag harcképessé tenni és fenntartani, ez az ausztriai szociáldemokrata munkáspárt tulajdonképpeni programja, melynek keresztülvitelére a célszerű és a nép természetes jogérzetének megfelelő eszközöket fogja használni.

Egyébiránt a pártnak a maga eljárásában mindenkor a körülményekhez, főleg az ellenfelek magatartásához kell alkalmazkodnia. Felállítjuk azonban a következő fő elveket:

1) A szociáldemokrata munkáspárt Ausztriában nemzetközi párt, elítéli a nemzeti, valamint a születés, a birtok és a származás előjogait és kijelenti, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lennie, mint magának a kizsákmányolásnak.

2) A szocialista eszmék terjesztésére szolgál a nyilvánosság minden eszköze, sajtó, egyletek, gyűlések, miket a párt ki fog használni, valamint ellene lesz a szabad véleménynyilvánítás minden korlátjának.

3) Anélkül, hogy megcsalatná magát a modern osztályuralomként jelentkező parlamentarizmus értéke által, követelni fogja az általános, egyenlő és közvetlen választójogot mindenkinek [mint az agitáció és szervezés legfontosabb eszközét].

4) Szükségesnek tartja a hézag nélküli, becsületes munkás védtörvényeket (munkaidő lehető legnagyobb megszorítása, a gyermekmunka eltörlése), miknek ellenőrzését a munkások eszközöljék; szükségesnek tartja az akadálytalan társulhatást.

---

[30] A [ ] közé tett mondatokat a Népszava nem közölte, azok az eredeti szöveghű fordításai.

5) A munkásosztály jövőjének érdekében követeli a kötelező, ingyenes és felekezet nélküli elemi oktatást és ipariskoláztatást, valamint ingyenes hozzáférhetőséget a magasabb tanintézetekhez, az egyház és állam különválasztásának feltételeit és annak kijelentését, hogy a vallás magánügy.

[6) Az állandó háborús veszély oka a fennálló hadsereg, mely mindinkább növekvő terheket ró a népre. Ezért ezt helyettesítendő, az általános népfelfegyverkezés lépne a helyébe.]

[7] A [szociáldemokrata munkás]párt a fontos politikai és gazdasági kérdésekkel szemben állást foglal, a proletárosztály érdekét fogja képviselni és erélyesen küszködik majd az ellen, hogy a munkásokat kizsákmányolják az uralkodó pártok javára.

A program mellékleteként a küldöttek egyhangúlag megszavazták és elfogadták az *egyesülési határozatot.* A kongresszus kinyilvánítja: *a pártviszályt a program elfogadása által befejezettnek tekinti* és minden elvtárstól elvárja a becsületes és testvéri belépést a közös pártba, épp úgy, mint az energikus és rendületlen munkás programunk közös talaján, a munkásosztály emancipációs harca javára."[31]

Az Elvi Nyilatkozat és az egyesülési határozat elfogadását követően került sor a többi napirendi pont, a tulajdonképpeni konkrét követelések megtárgyalására. Victor Adler előadói beszéde után egyhangúlag elfogadták a *politikai jogokról szóló határozatot*, melyben követelték az összes kivételes jogszabály felfüggesztését, a gyülekezési és sajtószabadság megadását, a bíróságok függetlenségét, az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójogot a 20 éven felüliek részére. Ez utóbbi követelést úgy tekintették „mint az agitáció és szervezés egyik fontos eszközét, anélkül azonban, hogy a parlamenterizmusnak az értéke megtévesztene bennünket".[32] E kitétel részben a parlament túlbecsülése, részben a parlamentáris harc elvi jelentőségű elutasítása ellen irányult; a radikális eszmék győzelmét jelentette a választójogot és a parlamenti harcot mértéktelenül túlbecsülő mérsékelt irányzat felett.

A munkavédelmi törvényhozásról és a szociális reformról hozott határozat hangsúlyozta: „A munkásvédelmi törvényhozásnak, ha a célját el akarja érni, legalább a következőket kell magába foglalnia:

1) Teljes egyesülési szabadság: a bérmegállapodás és a munkásszervezkedés törvényének elismerése.

2) Nyolcórás maximális munkanap, kikötések és kivételek nélkül.

3) Az éjjeli munka megtiltása (olyan üzemek kivételével, amelyeknek műszaki természete nem enged megszakítást).

4) Teljes vasárnapi pihenőnap, szombat estétől hétfő reggelig.

5) A 14 év alatti gyermekek foglalkoztatásának tilalma.

---

[31] Az Elvi Nyilatkozat teljes terjedelemben megjelent a Gleichheit 1889. január 5-i számában, a kongresszusról készült gyorsírói jegyzőkönyv alapján kiadott, már többször idézett Verhandlungen ... c. kötetben, és *L. Brügel* Geschichte ... c. könyvében.

[32] Verhandlungen ... 37. o.

6) A női munka kizárása a női szervezetre különösen ártalmas üzemekből.

7) Mindezek a határozmányok érvényesek minden fokozatú üzemre (nagyipar, szállítmányozás, kézmű-, háziipar).

8) E határozmányoknak a vállalkozók általi megszegése elzárással büntetendő.

9) A szakmai és lakóhelyi alapon létesülő munkásszervezeteknek az általuk választott felügyelőkön keresztül közre kell működniük a munkásvédelmi törvényhozás végrehajtásának ellenőrzésében.

A munkásvédelmi törvényhozást nemzetközileg kell kidolgozni és megfelelő módon a mezőgazdasági munkásokra is ki kell terjeszteni."[33]

Leissner bécsi küldöttnek a *sajtóról* tartott referátumát élénk vita követte. Majd a határozatban leszögezték, hogy pártorgánumként ismerik el a szociáldemokrata párt eddig megjelent minden lapját, vagyis a német nyelvű Volksfreundot és Gleichheitet, a szláv nyelvű Hlas Lidut, a Rovnostot és a Novy Vék Svobodyt, valamint azokat a jövőben alapítandó újságokat, melyek a hainfeldi program alapján állnak. Elhatározták egy havonta megjelenő pártlap alapítását, és egyetértettek egy szlovén nyelvű lap kiadásával is.

A *szakszervezeti munkáról* szóló határozat kimondta: „A kongresszus azt ajánlja az elvtársaknak, hogy mindenütt, de különösen az ipari centrumokban, lehetőleg férfi és női segédek bevonásával *alapítsanak szakegyletet*."[34] A vitában dr. Braun[35] annak szükségességét hangsúlyozta, hogy a legközelebbi kongresszuson külön napirendi pontban kell megvitatni a pártnak a földmunkásokhoz való viszonyát. Így érvelt: „Ezt a proletariátust megszervezni, osztályöntudattal eltölteni és az ipari és mezőgazdasági munkások közötti szolidaritást helyreállítani, minden ország szociáldemokráciájának egyik legfontosabb feladata."[36]

A továbbiakban a küldöttek határozatot hoztak *munkáskamarák felállításáról*, majd utolsó napirendi pontként megvitatták az *iskolapolitikát* és ezzel összefüggésben határoztak a felekezet nélküli *népiskolák* továbbfejlesztéséről.

A német szociáldemokraták küldötte és képviselője, Ignaz Auer az érvényben lévő rendszabályok miatt mint szónok nem vehetett részt a kongresszus vitáiban. Így csak a szilveszter esti ünnepségen nyílt lehetőség arra, hogy a német testvérpárt üdvözletét hivatalosan átadhassa osztrák elvtársainak és néhány szóban kifejezhesse egyetértését az elhangzottakkal.

1889. január 1-jén, délután 2 órakor Julius Popp elnök zárszavával fejeződött be a kongresszus munkája. „Ez most minden bizonnyal olyan pillanat, amely az ausztriai munkásmozgalom történetében felejthetetlen marad. Olyan munka van mögöttünk, amelyre joggal büszkén tekinthetünk vissza."[37]

A Haindfeldben megtartott kongresszus azoknak a győzelmét jelzi, akik

---

[33] Verhandlungen... 50–51. o.
[34] Uo. 83. o.
[35] *Adolf Braun* (1862–1929) életútját l.: Évkönyv, 1988. 185–187. o.
[36] Verhandlungen ... 65. o.
[37] Uo. 110. o.

az önálló munkáspolitika képviselői voltak, tehát nem hajoltak el a „mérsékeltek" nyomán a polgári demokrácia felé, de elhatárolták magukat a sok szempontból anarchista jellegű radikalizmustól is.[38] Egy szemtanú erről többek között a következőket írta: „Senki sem hozott áldozatot. Az egyesüléssel nem volt sem győztes, sem legyőzött. Nem az anarchistáknak és a szociáldemokratáknak az egyesülése volt, hanem azoknak az embereknek, akiknek határozott meggyőződése volt, hogy képesek valami közöst tenni annak érdekében is, hogy közös akcióprogramjuk legyen."[39]

A kongresszuson kifejezésre jutott a mozgalom derékhadának a véleménye. Ez a tábor – a német példát követve – erős szociáldemokrata tömegpártot akart, amely az alapelveket tekintve Marx és Engels tanításáit követte, jóllehet taktikai meggondolásokból a legalitásnak kénytelen volt bizonyos engedményeket tenni.[40]

A kongresszus legfontosabb dokumentuma az Elvi Nyilatkozat volt, mely rögzítette a szocialista mozgalom alaptételeit és céljait. A proletariátus osztályharcának célját tömören és egyértelműen a szocialista társadalmi rend felépítésében határozta meg, melyben a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak. Ennek felépítéséért vívott harcot a nyilatkozat a munkásosztály világtörténelmi feladatának tekintette, melyet csak egy önálló proletár osztálypárt vezetése alatt lehet majd megvalósítani, és amelynek eléréséhez a párt felhasznál „minden célhoz vezető és a nép természetes jogérzetének megfelelő eszközt".[41] Ez a megfogalmazás megkönnyítette a mérsékeltek és a radikálisok közötti ellentétek leküzdését.

A kongresszuson elfogadott programot mind a kortársak, mind az utókor marxista alapon állónak tekinti, hiszen a lefektetett alapelvek a Kommunista Kiáltványban megfogalmazottaknak összesítése, annak mintegy koncentrátumaként jellemezhetők.[42] Victor Adler a politikai jogokról tartott referátumában egy lehetőleg békés hatalomátvételről beszélt. „A mai gazdasági rend átalakításáért folytatott osztályharc annyival kevesebb áldozattal jár, amennyivel gyorsabb és rugalmasabb lesz, amennyivel mindkét oldalon világosság és belátás uralkodik a gazdasági fejlődés feltételeit és céljait illetően." Úgy vélte, hogy „a pártnak nem kötelessége forradalmi helyzet vagy akár forradalom előidézése, feladata arra korlátozódik, hogy a proletariátust éretté, szellemileg és fizikailag harcképessé tegye.[43] (Meg kell jegyeznünk, hogy a II. Internacionálé alapító

---

[38] *Erényi Tibor:* A forradalom és a reform kérdése Ausztria-Magyarország munkásmozgalmában a századfordulón. In: Szocializmus a századelőn. Kossuth Könyvkiadó, 1979. 179. o.

[39] Országos Levéltár. K-149-1980-1. 103. o.

[40] *Erényi Tibor:* Osztrák–Magyar Monarchia – munkásmozgalom – ausztromarxizmus. In: Szocializmus a századelőn. 435. o.

[41] Verhandlungen ... 32. o. (Adler referátuma a politikai jogokról.)

[42] *Peter Schöffer:* Der Wahlrechtskampf der österreichischen Sozialdemokratie 1888/89–1897. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden–Stuttgart, 1986. 80–81. o.

[43] Verhandlungen ... 37. o.

kongresszusán Adler annak a nézetének adott hangot, hogy „a kapitalista társadalmi rend teljesen magától összeomlik, anélkül, hogy ehhez segítséget kellene nyújtanunk".)

Összefoglalásként leszögezhetjük, hogy az Elvi Nyilatkozat és az egyhangúlag elfogadott határozatok a hiányosságok ellenére valódi marxista programot adtak a további munkához. Ezek a hiányosságok azonban nem a lefektetett programpontokban rejlenek, hanem abban, ami azokból kimaradt. A program ugyanis nem vetett fel olyan problémákat, amikkel a párt szemben találta magát. Jóllehet, a kongresszus a monarchia majd minden nemzetiségének szoros együttműködésével jött létre, a nemzeti, nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalás a dokumentumokból nem tükröződik világosan. Ebből a szempontból a hainfeldi program visszalépésnek is mondható a neudörfli programhoz képest, mely már 1874-ben követelte a nemzetiségek önrendelkezési jogát.[44] Az osztrák párt vezetősége nem tagadta a nemzeti egyenjogúság igazságát, de a párt egységét és a proletariátus osztályérdekeiért folyó harcot minden más érdek fölé helyezte. Ezért a nemzeti program megvitatását későbbre halasztotta.[45] Tisztázatlan maradt a hatalom megragadásának kérdése is, az elméletet és a gyakorlatot nem tudták összekapcsolni. (Ez azonban nem osztrák sajátosság, a II. Internacionálé majd minden pártjára jellemző volt, hogy a minimális és a maximális követelések között szakadék tátongott.)[46] A Hainfeldben egybegyűltek úgy vélték, hogy számukra a legfontosabb feladat, hogy a proletariátust mindenekelőtt „harcképessé" tegyék.

Végül a hiányosságokról szólva utalni kell a parasztsággal való szövetség problematikájára, azaz a párt magatartására az agrárproletariátussal szemben. A vitákban pusztán érintették ezt a politikailag különösen érzékeny kérdést, megtárgyalását azonban a következő kongresszusokra napolták el.

Az agrár- és parasztkérdés megoldatlansága szintén nem egyedül az ausztriai párt jellemző sajátossága volt. Az 1890-es években egész Európában élénk vita bontakozott ki e problémakört illetően. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak már az első kongresszusán napirendre került a nagy jelentőségű agrárkérdés. Ellentétben a hainfeldi kongresszussal, Budapesten külön referátum, Kiss Adolf „A mezőgazdasági munkások helyzete" c. előadói beszéde foglalkozott a problémával. Az általa beterjesztett határozati javaslat az agrárkérdés végleges megoldását a föld társadalmi tulajdonba vételében látta és kimondta, hogy a párt követeli az állami és koronauradalmak, az egyházi birtokok, a községi uradalmak és a bányák szövetkezetté, ill. mintagazdaságokká alakítását. A párt feladatának tekintette, hogy az ipari munkásság védelme mellett a mezőgazdasági proletárok életfel-

---

[44] Az 1874-es neudörfli kongresszust részletesen feldolgozta *S. Vincze Edit* Az első ausztriai szociáldemokrata pártkongresszus. Neudörfl, 1874. április 5–6. c. tanulmányában. In: Az útkeresés évtizedei. Gondolat Könyvkiadó, 1977. 229–276. o.

[45] Magyarország története 1890–1918. Akadémiai Kiadó, 1978. 123. o.

[46] *Neuhaus:* i. m. 195. o.

tételeinek javításáért is síkra szálljon. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt agrárhatározata nagyjából megegyezett a német Szociáldemokrata Munkáspárt 1870. június 6-án, a stuttgarti kongresszuson elfogadott határozatával. A pártvezetőség tehát olyan határozatot vett át, vallott magáénak és fogadott el, mely marxista alapelveken nyugodott, a földmagántulajdon megszüntetését követelte.[47]

A hainfeldi programban világosan tükröződött, hogy a pártegység csak kompromisszumok útján volt megteremthető.[48] A kongresszus méltán váltott ki nagy visszhangot a szociáldemokraták körében, a monarchiában és külföldön egyaránt. Több tucat üdvözlő távirat érkezett a világ minden részéről a tanácskozás alatt és után is, melyek jó részét a Gleichheit publikálta. 1889. január 5-i számában az első oldalon hozta nyilvánosságra az Elvi Nyilatkozatot és közölte az elfogadott határozatok teljes szövegét.

A Sozialdemokrat, a német testvérpárt szócsöve az 1889-es első számaiban (január 6., 13.) részletesen tudósított a kongresszusról, a marxista program elfogadásáról és az újjáalakított párt politikai követeléseiről. Teljes terjedelemben közölte az Elvi Nyilatkozatot, valamint a szociális reformról és a munkásvédelemről szóló határozatokat.

A Neue Zeitben megjelent írások – elsősorban Kautsky tollából – a hainfeldi pártnapot az osztrák elvtársak harcának csúcspontjaként és egyben újrakezdésként méltatták. (Tagadhatatlan, hogy két évvel később, az erfurti program kidolgozása során a hainfeldi program kiindulópont volt).

Magyarországon a munkáslapok, a Népszava és az Arbeiter Wochen Chronik hasábjain (1889. január 6., 13., 27.) láttak napvilágot tudósítások a kongresszusról. Az Arbeiter Wochen Chronik teljes oldalon idézte a kongresszus Elvi Nyilatkozatát, és kiemelte, hogy Hainfeldben a különféle szocialista szervezetek egyesítését kellett megteremteni. A tények rögzítésén túl a tudósítás leszögezte, hogy remélhetőleg sikerült az osztrák párt belső egységét ténylegesen megteremteni.

A burzsoá sajtó, bel- és külföldön egyaránt – mint ahogy azt a Gleichheit 1889. január 12-i számának egyik cikke kiemelte – „agyonhallgatta" az eseményt, nem vett tudomást a párt megalakulásáról.

A rendőrség embere ellenben a kongresszusról részletes beszámolót készített, amely bekerült a rendőrigazgatóság rendszeres évi összesítő jelentésébe és sokszorosított formában kiadásra is került. A tudósítás hangneme meglepően tárgyilagos és csak kisebb pontatlanságokat tartalmaz.[49] A beszámoló kiemelte, hogy a mérsékeltek és radikálisok részéről már régen észlelhető volt az a törekvés, hogy az ügy érdekében az ellentéteket elsimítsák és „nagy szociáldemok-

---

[47] L. erről *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusa (1890. december 7–8.). In: Az útkeresés évtizedei. 341–372. o.

[48] *M. A. Poltavszkij:* Sztanovlenyie szocialdemokraticseszkogo dvizsenyija v Avsztrii. Novaja i novejsaja isztorija, 1984/3. 35–53. o.

[49] Országos Levéltár. K-149–1890-1. 169. o.

rata munkáspártot alakítsanak. Miután 1887 decemberében a Bécsi Munkásképző Egylet ünnepségén, és ugyanebben a hónapban Brünnben, a cseh munkások kongresszusán a két irányzat közötti kibékülést sínre tették, ugyanez teljes mértékben létrejött Hainfeldben, az 1889. újévkor megtartott egyetemes pártnapon. A kongresszuson 110 küldött és 25 vendég, közöttük a német képviselő Auer, adott egymásnak találkozót és Európa majd minden országából befutottak az írásbeli üdvözletek, annak a jelentőségnek igazolásául, melyet minden oldalról megelőlegeztek." A jelentés megállapította, hogy a képviselők először általánosságban értesülhettek arról, hogy a frakciók viszálya a párt és ezzel együtt a munkásosztály érdekeit súlyosan megkárosította és hogy csak „más országok hasonló pártjaival való együttműködés kecsegtethet sikerrel". A párt megalakulása után kijelölték a proletariátus feladatát: „a mai tarthatatlan gazdasági rend átalakítását", amihez szabad felvonulási, egyesülési, sajtó- és gyülekezési szabadságot, valamint általános, közvetlen, titkos választójogot kell biztosítani. A tudósítás a gazdasági követeléseket is felsorolta: a nyolcórás munkanap, az éjszakai munka eltiltása, a nők kizárása a veszélyes üzemekből és a mindenütt alakuló szakszervezetekkel való együttműködés. Megemlítette még a munkáskamarák felállításáról, az iskolákról, a szabad bírói joggyakorlatról és a hadsereg létesítéséről szóló határozatokat is.

Az osztrák szociáldemokrata párt egy hosszú, válságos korszak után, a hainfeldi kongresszuson egységes, marxista alapon nyugvó elvi deklarációt fogadott el. A kongresszus véget vetett a belső viszályok válságos időszakának és a különböző frakciókat Ausztria egységes szociáldemokrata pártjában egyesítette. Az újonnan egyesült párt felvette a harcot a sorain belül jelentkező nacionalista, megalkuvó és anarchista tendenciákkal. Az új program-vázlat, az Elvi Nyilatkozat, mely 1901-ig az ausztriai szociáldemokraták Magna Chartája volt, végső célként a termelőeszközök köztulajdonba vételét jelölte meg, s leszögezte a párt internacionalista jellegét. Victor Adler méltán állapította meg, hogy Hainfeld fordulópont volt az osztrák munkásmozgalom életében, s nagyarányú szervezeti és ideológiai fejlődés alapjait teremtette meg.[50] Hozzátehetjük: nemcsak Ausztria munkásmozgalmának történetében volt ez így. Ismeretes, hogy Hainfeld a magyarországi szociáldemokrata mozgalom történetében is fordulópontnak mutatkozott. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt I. kongresszusa lényegében a hainfeldi Elvi Nyilatkozatot fogadta el.

---

[50] *Somogyi Éva:* Választójog és parlamentarizmus Ausztriában. 1861–1907. Akadémiai Kiadó, 1968. 58. o.

Krónika

Pál Lénárd ünnepi beszéde a Párttörténeti Intézet megalakulásának 40. évfordulóján*

Kedves Elvtársak!

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a magam nevében köszöntöm a fennállásának 40. évfordulóját ünneplő Párttörténeti Intézet munkatársait, korábbi és jelenlegi vezetőit, nyugdíjasait, valamennyi tisztelt megjelentet.

Úgy vélem, nem lehet feladatom elemezni azt a kiemelkedő szerepet, amit az intézet az elmúlt évtizedekben a magyar történettudományban játszott. A méltatás, az eredmények és a kudarcok bemutatása és elemzése mindenekelőtt a szakemberekre tartozik. Az évfordulók – azt mondják – visszapillantásra késztetnek, úgy vélem azonban, hogy mai helyzetünk, az előttünk álló feladatok bonyolultsága figyelmünket inkább jelenünkre és jövőnkre irányítja. Szembesíteni kell nézeteinket a tényekkel, hogy pontosabban értsük a sokszor érthetetlennek látszó világot. A múlt a jelenben is és a jövőben is benne van, hatása elvitathatatlan; törvényszerűségeinek, fordulatainak megértése segíthet eligazodni a mai világ meghökkentő eseményeiben. Érdemes elgondolkodni Goethe szavain:

> „A múltnál nincs kényesebb dolog,
> mint tüzes vashoz nyúlj félve hozzá,
> másképp tudomásodra hozná,
> mily forró saját korod."

Tanúi lehetünk, hogy a jelenkor történései mily „tüzessé" teszik a „hidegnek" tűnő múltat.

Tisztelt Elvtársak!

Nem tartom túlzásnak megállapítani, hogy az 1980-as években a társadalomtudományok egyes ágaiban, így a történettudományban is kiemelkedő, nemzetközileg jelentős eredmények születtek. Tapasztalhattuk, hogy a társadalomtudományok művelői fokozott figyelemmel fordultak a társadalom, s ezen belül a gazdaság fejlődésének kérdései felé, s minden megelőző időszaknál jelentősebb részt vállaltak a politikai döntések előkészítésében. A szocialista országokban és a tőkés világban bekövetkezett változások számos tekintetben merőben új elméleti és történeti értelmezést, magyarázatot igényeltek. Ezeknek a követelményeknek – a problémák

* 1988. november 24-én, a Párttörténeti Intézet fennállásának 40. évfordulója alkalmából az intézet kollektívája és volt dolgozói ünnepi összejövetelt rendeztek a Politikai Főiskolán. Az ünnepségen elsőként Balogh Sándor, az intézet igazgatója tartott beszédet az intézet elmúlt négy évtizedének történetéről, mai tevékenységéről, s jövőbeni terveiről. Ezt követően Pál Lénárd az MSZMP Központi Bizottságának titkára mondta el üdvözlő, értékelő szavait, melynek szövegét itt közöljük.

bonyolultsága miatt is – sem a hazai, sem a nemzetközi tudományos erők nem tudnak maradéktalanul megfelelni. Az is igaz, hogy a megszületett tudományos eredmények hasznosítása a gyakorlati politikai munkában távolról sem volt elég hatékony. Már régóta égető szükségként jelentkezett az az igény, hogy a társadalomtudományok művelői a valóság feltárásában és a döntéselőkészítő tevékenységben való részvételük mellett vállaljanak nagyobb szerepet átfogó elméleti koncepciók kidolgozásában, a hazai és a nemzetközi társadalmi folyamatok, a mai magyar valóság mélyreható történeti elemzésében. Aligha lehet vitás, hogy ehhez a nagyobb feladatvállaláshoz meg kell szabadulni sok régi sablontól, szabad teret kell adni a szuverén, újat teremtő gondolkodásnak, a bátor elméleti alkotómunkának, a kritikai történelemszemléletnek, s természetesen biztosítani kell a kutatási szabadság és a közlési felelősség elvének maradéktalan érvényesítését.

Ami a kutatás anyagi feltételeit illeti, el kell ismernünk, hogy a társadalomtudományok területén sem tudtuk biztosítani az előreléréshez szükséges fejlesztéseket, a tudományos kutatás infrastruktúrájának kiépítését, a társadalomtudományi kutatók teljesítményekhez igazodó, méltó anyagi megbecsülését. A Párttörténeti Intézetben sem valósult meg a munkafeltételek tervezett javítása és a kívánatos technikai korszerűsítés. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy némi enyhítést jelentett ebben a helyzetben a pályázati, alapítványi pénzeszközök megjelenése, továbbá az Agitációs és Propaganda Bizottság által javasolt kutatási témák feldolgozására nyújtott anyagi támogatás. A Párttörténeti Intézet „A szocialista fejlődés magyarországi tapasztalatai és az elmúlt három évtized elméleti és gyakorlati tanulságai" című témában vállalt fontos szerepet. Ennek keretében olyan összefoglaló tanulmány elkészítését várjuk, amely összegzi a hazai társadalmi fejlődés eddigi tapasztalatait, s elemzi az 1956 óta folytatott politika új vonásait, eredményeit és hibáit.

Fontos és előremutató dolog, hogy a jelentős feladatok mellett – mint amilyen a Szociáldemokrata Párt történetét feldolgozó új szintézisnek, a Magyarország története 9. kötetének, valamint a magyarországi munkásmozgalom kapitalizmuskori története három kötetének az elkészítése volt – az intézet képesnek bizonyult átgondolni és újrafogalmazni teendőit az 1988. májusi pártértekezlet határozatának szellemében.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a mai helyzetben, amikor a tudományos életben is erőteljes polarizáció megy végbe, elengedhetetlen, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt rendelkezzen olyan marxista tudományos műhellyel, mint amilyen a megújuló Párttörténeti Intézet. Az új politika elméleti megalapozásához nélkülözhetetlen a marxista történészeket összefogó, alkotó munkára ösztönző tudományos centrum működése.

Amint már említettem, a múlt benne van jelenünkben és jövőnkben, s ezért ha érteni akarjuk napjaink eseményeit s prognosztizálni jövőnket, akkor mélyreható vizsgálat alá kell vennünk minden kellően fel nem tárt múltbéli folyamatot, olyanokat, mint az 1948 utáni politikai intézményrendszer kialakulása, működési mechanizmusa, a törvénytelenségek okai és megnyilvánulási formái, és még sorolhatnám. További kutatásokat igényelnek az 1956-os nemzeti tragédiához vezető folyamatok és el kell mélyíteni az 1956 utáni időszak történéseinek sokoldalú, tudományos feldolgozását is. Az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt évtizedek magyar történelme nem érthető meg a világ fejlődésében tapasztalható törvényszerűségek ismerete nélkül. Ezért fontos, hogy a kutatómunka az itthoni folyamatokat a szocialista országok, közelebbről a kelet-közép-európai térség történelmi realitásaiba ágyazva vizsgálja, és komplex módon határozza meg a törvényszerű összefüggéseket.

Nagy feladatok és nagy lehetőségek előtt áll az intézet. A párt szolgálatában eltöltött 40 év eredményei között elismeréssel kell megemlítenünk: az intézet gondoskodott arról, hogy a párt történelemmé váló jelene ne vesszen el az utókor számára, hanem dokumentumokban, kiadványokban, személyes visszaemlékezésekben maradjon fenn az új generációk számára. Ezt a munkát folytatni szükséges, mert a múlt alapos, torzításoktól mentes, valósághű ismerete mostani cselekvési egységünk fontos tényezője. Ma olyan időket élünk, amikor ennek a cselekvési egységnek az erősítése minden, a mozgalom ügyét szívén viselő párttag alapvető feladata. Meggyőződésem, hogy a kiemelkedő elméleti igényességű történeti kutatásnak elsőrendű szerepe van újbóli önmeghatározásunk kimunkálásában.

A széles körben tapasztalható ideológiai zavarok azt a feladatot állítják az intézet elé, hogy az eddiginél több eszmetörténeti téma igényes feldolgozására vállalkozzon az 1944 előtti és utáni korszakok elméleti problémáit illetően egyaránt. A marxizmus pozícióinak védelmét és az ideológiai tisztázódást, megújulást szem előtt tartva különösen fontos alaposan elemezni a szocializmusfelfogás történelmi változásait, a kommunista pártok szerepét, újraértelmezni a klasszikusok elméleti megállapításait, gondolatait napjaink tapasztalatai alapján.

A 40. évforduló alkalmából kívánok az intézet minden munkatársának, minden marxista történésznek eredményes alkotó munkát.

Tudományos ülésszak Nyikolaj Buharin születésének centenáriumán

Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, az MSZMP Politikai Főiskolája, az MTA Történettudományi Intézete, valamint a Magyar Politikatudományi Társaság 1988. szeptember 26–27-én tudományos emlékülést rendezett Nyikolaj Ivanovics Buharin születésének századik évfordulója alkalmából.

A rendezvényt *Erényi Tibor*, a történettudomány doktora nyitotta meg. Bevezetőjében arra a kérdésre keresett választ, hogy vajon miben rejlik Nyikolaj Ivanovics Buharin munkásságának időszerűsége és miért fordult felé a közvélemény és a tudományos világ érdeklődése az utóbbi években. A számos kiváltó ok közül az előadó azt a jelenséget emelte ki, hogy az elmúlt években több szocialista országban megindult reformfolyamatok Buharin életpályájának az 1920-as, 1930-as évek fordulójára tehető szakaszához kapcsolódnak. Aktuálissá vált feltenni a kérdést: jelentette-e a buharini életmű a sztálinizmus valamiféle demokratikus, egyben valóban szocialista alternatíváját. Szükség van e témakör tudományos vizsgálatára, elkerülve mindenfajta historizálást és aktualizálást.

A megnyitó után *Tőkei Ferenc*, az MSZMP KB tagja, akadémikus felszólalása hangzott el. Felhívta a figyelmet Buharinnak egy 1915-ben írt tanulmányára, amely „A világgazdaság és imperializmus" címmel 1919-ben magyarul is megjelent. A könyv alapvetően két kérdéssel foglalkozik: az egyik a világgazdaság problémája és ezen belül vagy inkább ezen a talajon a nemzetgazdaságé. Nem kisebbítve Buharin elemzésének jelentőségét az előadó megállapította, hogy az egy országban felépíthető szocializmus utópiájának csapdájába a szovjet ideológus is beleesett, sőt némiképpen elő is készítette az 1924 decemberében kimondott sztálini értékelést. Ez a szemlélet a mai napig jelen van a közvéleményben: az egy országban megvalósítható reform utópiájaként él tovább. A világgazdaságot egységes rendszernek felfogva azonban nyilvánvaló, hogy egy világgazdaságot történelmileg csak egy másik világgazdaság haladhat meg. Amíg erre nincs mód, addig a folyamat elemzésére és előkészítésére kell összpontosítanunk. Kutatni kell a világgazdaság és a nemzetgazdaság összefüggéseinek problémáját és újra kell gondolni a szocializmus nemzetköziségét. Tőkei Ferenc kifejtette, hogy a szocializmus fejlődésének az alapja még ma is a tőkés világrendszer. Az ehhez való kapcsolódás történhet az egyes szocialista országok nemzetgazdaságai integrálódásának útján, a kapitalizmuson belül, vagy ugyanezen a kapitalista talajon a szocializmus nemzetköziségének felhasználásával, a ma utópisztikusnak hangzó szocialista integráció fejlesztésén keresztül. Az utóbbi út kínálja annak a lehetőségét, hogy szocialista mivoltunk megtartásával tudjunk megmaradni és fejlődni.

A konferencia díszvendégének, *Szvetlana Gurvicsnak* az előadása különös élményt jelentett a hallgatóság számára, hiszen Nyikolaj Ivanovics Buharin lányaként, s egyben kutató történészként egyedülálló módon mutatta be édesapja személyiségét és elemezte politikai lépéseinek belső mozgatórugóit. Megállapította, hogy az élet kétszeresen is igazságot szolgáltatott Buharin számára. Egyrészt a szocialista országokban tapasztalható jelenségek tanúsítják nézeteinek helyénvalóságát, másrészt igazolják őt a legképtelenebb vádak alól a történészek munkái is, amelyeknek kötelességük az igazság feltárása. Majd emlékei alapján elmesélte, hogy mások

szemében milyennek tűnt Buharin és ő hogyan látta az édesapját. Eszerint Nyikolaj Ivanovics nem volt hatalomra vágyó ember, a maga számára nem kért előléptetést, távol állt tőle az intrika. Ezt az enciklopédikus műveltségű tudóst a környezete rendkívül nyíltszívű, jó kedélyű, kitűnő humorú és szeretetreméltó egyéniségnek ismerete, akaratát, felfogását még a szerkesztőségben is csak kényszeredetten érvényesítette. Tragédiája abban rejlett, hogy alapjaiban változott meg a párton belüli viták stílusa: a lenini idők nyílt szellemét felváltotta az ideológiai ellenfelek fizikai megsemmisítésének sztálini gyakorlata. Buharin nem adta fel meggyőződését, de a pártegység megőrzése érdekében feláldozta magát.

Szvetlana Gurvics előadását Buharin utolsó éveinek bemutatásával zárta. Szólt a szovjet politikus 1936-os párizsi útjáról, ahol beszédében a fasizmus elítélésekor tulajdonképpen a saját hazájában tapasztalható antidemokratikus vonásokról is beszélt. Emberi tartását mutatja, hogy bár ekkor már érezte a körülötte megfagyó levegőt, mégsem választotta az emigrációt és hazatért. Az a reménye azonban, hogy becsületes vitában tisztázhatja magát az ellene felhozott igaztalan vádak alól hiú ábrándnak bizonyult.

Georg Löwy (Bécs) „A német és az osztrák szociáldemokrácia hatása a fiatal Buharinra" című előadásának elején a szibériai száműzetés után 23 évesen Bécsbe került Buharin tevékenységéről beszélt. A fiatalember azonnal belevetette magát az osztrák főváros szellemi életébe. 1914-ben egy nagy visszhangot kiváltott cikke jelent meg a Neue Zeit című szociáldemokrata lapban, ahol Böhm Bawergnek az imperializmus növekedési elméletére vonatkozó állításait bírálta. Gondolatait nem sokkal később „Az imperializmus és a tőkefelhalmozás" című könyvében foglalta össze. Munkája Lenin hasonló témájú írását megelőzően jelent meg és befolyásolta Lenin elméletének fejlődését. Löwy ugyanakkor vitatta számos történész megállapítását, miszerint Lenin plágiumot követett el, hiszen az ő legfontosabb tétele az élősködő imperializmus elhalásáról nem található Buharin könyvében.

Az előadó referátumának további részében Buharin és az ausztromarxisták kapcsolatát vizsgálta. Szólt a Buharint Friedrich Adlerhez fűző barátságról, valamint elmondta, hogy a szovjet politikus munkatársai között mindig jelentős szerepük volt az osztrák kommunistáknak. A Sztálin és Buharin közti 1927-es szakítás is egy ausztriai kérdés kapcsán robbant ki, éspedig a bécsi igazságügyi palota felgyújtásának ellentétes értékelése miatt. Míg ugyanis Buharin a kommunisták és szociáldemokraták munkásegységfrontjának kimagasló sikereként üdvözölte az akciót, Sztálin a szociálfasisztának kikiáltott szociáldemokraták árulását látta az esetben. A Komintern elítélte a buharini koncepciót. Georg Löwy előadásának végén Buharin és Lukács György kapcsolatáról beszélt.

*Jemnitz János*nak, a történettudomány doktorának az előadása Buharin 1917. előtti tevékenységével foglalkozott. Előrebocsátotta, hogy sajnálatosnak tartja Buharin egyszemélyes, kiemelt rehabilitálását, miközben a többi igaztalanul elítéltről változatlanul kevés szó esik. Rátérve előadásának tárgyára Jemnitz János felhívta a figyelmet Buharin feltétlen internacionalista állásfoglalására 1914 augusztusában, az első világháború kitörésekor, majd elemezte az 1915 tavaszán mindössze egy számot megért, de tartalmi szempontból igen jelentős Kommunyiszt című folyóiratot és a lap egyik szerkesztőjének, Buharinnak a munkáját. Kiemelte a Kommunyiszt szerkesztőségének és a Skandináviába emigrált bolsevikoknak a nagyfokú függetlenségét a Lenin vezette svájci centrummal szemben.

Előadásának második részében Buharin New York-i tartózkodásáról szólt. 1916 végén és 1917 elején Buharin az Egyesült Államokban élt és részt vett a New Yorkban megjelenő befolyásos orosz szocialista napilap, a Novij Mir szerkesztésében. Több cikket publikált az állam és a monopolkapitalizmus, valamint a marxizmus viszonyáról, a drágaság általános európai térhódításáról és a szakszervezetek feladatairól. A jelenségeket nem elszigetelten, nemzeti keretekben vizsgálta, hanem világtrendekben gondolkodott.

Vadász Sándor kandidátus „Lenin és Buharin viszonya az első világháború idején" című előadásában a bolsevik emigráció iratainak áttanulmányozása alapján megállapította, hogy Buharin kétségkívül erős és vezetésre termett egyéniség volt, ami nem kevés nehézséget okozott Leninnek. Ellentéteiket a felszólaló inkább taktikaiaknak minősítette, de megjegyezte, hogy több ponton elvi nézetkülönbségek is voltak a két bolsevik politikus között. A lenini

tézisek közül Buharin opponálta, hogy a bolsevikok számára Oroszország első világháborús katonai veresége lenne a legkisebb rossz, majd 1915-től azt is tagadta, hogy Oroszországon kívül Európa többi országában is lehetséges forradalmi mozgalmat kirobbantani. Ennek ellenére Lenin igen nagyra értékelte elméleti munkásságát, amely ösztönözte őt az imperializmus általános törvényszerűségeinek elemzésére, valamint később az államra vonatkozó vizsgálódásainak elmélyítésére. Ez utóbbi kérdésben ugyanis Buharin azt vallotta, hogy a szocialistáknak az állam ellen kell harcolniuk, de nem pontosította, hogy milyen államról van szó. Lenin félanarchistának nevezte Buharin álláspontját, majd saját nézeteit az 1917-ben megjelent „Állam és forradalom"-ban foglalta össze. A másik lényeges kérdés, amiben a két politikus ellentétes platformon állt, a nemzetek önrendelkezése volt, az előadó azonban erre nem tért ki részletesebben. Lenin a forradalom előtt a bolsevik elit összefogására törekedett és csak szőrmentén bírálta Buharint, hiszen szüksége volt a teoretikus fogékonyságánál, szervezőkészségénél és nem utolsósorban ambícióinál fogva kiemelkedő egyéniség együttműködésére.

Az elhangzott előadásokat két hozzászólás követte. *Máté István* annak a dokumentumokkal alátámasztható meggyőződésének adott hangot, hogy a nemzeti kérdés az egyik legfontosabb problémája volt a korabeli oroszországi valóságnak. Az ezzel kapcsolatos vitáknak szükségszerűen megvoltak a szervezeti vetületei és felvetődött az emigráción belüli vezető szerep kérdése is.

Donáth Péter kandidátus hozzászólásában rámutatott arra, hogy a bolsevik párt korai időszakának heves vitáiban a Buharin ellen felhozott vádak és minősítő megjegyzések a perben a történelmi folyamatból és a szövegösszefüggésekből kiragadva jelentek meg és jelentős részük nem bizonyítható. Így például az otzovizmus vádja sem igazolható, hiszen a baloldali bolsevikok túlnyomó többsége ultimatista volt és távol álltak tőlük az otzovizmus szélsőséges képviselőinek a nézetei. A félanarchizmus vádjával kapcsolatban pedig azt kell tudni, hogy Buharin a kautskyánusokkal folytatott éles polémiában ragadtatta magát azokra a szerencsétlenül fogalmazott kifejezésekre, melyeket Lenin megbírált. Buharin nézetei az államról a valóságban nem álltak messze a Lenin által később az „Állam és forradalom"-ban kifejtett gondolatoktól.

A tanácskozás kötetlen munka-jellegét tanúsította, hogy az előadások között és után tartalmas *vita* bontakozott ki a résztvevők között, elsősorban a következő kérdésekről: volt-e lényegi, elvi nézeteltérés Lenin és Buharin között az emigrációban; mennyire érezhető Buharin eszmei hatása a tízes, húszas és harmincas évek nemzetközi kommunista mozgalmában; hogyan alakult az orosz kommunista ideológus és Lukács György viszonya; valamint miben rejlett Buharin nemzetiségi és állam-koncepciójának lényege. A délelőtti vitában Szinai Miklós, Georg Löwy, Barla Szabó Ödön, Győrffy Sándor, Erényi Tibor, Krausz Tamás, valamint Jemnitz János szólaltak fel.

Az ülésszak délután *Siklós András*nak, a történettudomány doktorának „Buharin és az 1918–19-es Magyarország" című előadásával folytatódott. Az előadó Buharin és Kun Béla kapcsolatának elemzésére helyezte a hangsúlyt. Megállapította, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság későbbi vezetője az 1918-as breszti béke megkötése idején a forradalmi háború álláspontján állt, így igazolhatóan a Buharin nevével is fémjelzett baloldali kommunista csoporthoz tartozott. Ezt bizonyítja Kun akkori publicisztikai tevékenysége is, hiszen szerzőként és szerkesztőként részt vett az 1918 tavaszától négy számot megélt baloldali kommunista folyóirat, a Kommunyiszt megjelentetésében, valamint több cikket írt a Buharin által szerkesztett Pravdába. Kun kötődése Buharinhoz a Magyarországra való hazatérése után is megmaradt. A Vörös Újság 1918. december 7-én megjelent első száma a nyilvánvalóan Kun által fogalmazott szerkesztőségi cikk mellett ugyanolyan terjedelemben közölte Buharin „Miért vagyunk kommunisták?" című írását. Buharin neve szerepelt azon üdvözlő távirat aláírói között is, amelyet Szovjet-Oroszország vezetői küldtek a Tanácsköztársaságnak. Kun Béla március végétől több táviratban is kéri, hogy Buharint küldjék Budapestre a tanácshatalom megsegítésére. Kérését azonban elutasították és a Buharin helyett küldött Manuilszkij sem érkezett meg Magyarországra. Fontos megemlíteni Buharin eszmei hatását is Kun Béla nézeteire. Siklós András kifejtette, hogy Kun elfogadta a szovjet-orosz ideológus álláspontját a proletár önrendelkezésről, valamint a földkérdés nagyüzemi megoldásáról.

Milei György tudományos főmunkatárs „Buharin és Kun Béla" című felszólalásában méltatta annak az utóbbi években megindult rehabilitációs folyamatnak a jelentőségét, amely a történelmi hűségnek megfelelően engedi bemutatni az 1918–1919-es forradalmak kommunista vezetőit. Nyikolaj Ivanovics Buharinnak az őt megillető helyre történő visszahelyezése különösen fontos láncszeme a sornak, ami egyben előreviszi a lenini gárda magyar tagjának, Kun Bélának szerinte méltatlanul elhúzódó rehabilitációját is. Milei György e bevezető után kiegészítéseket fűzött a Siklós András által korábbiakban elmondottakhoz.

Krausz Tamás kandidátus, „A baloldali Buharin" című előadásával folytatta a felszólalások sorát. Rámutatott, hogy rendkívül időszerű a tizenöt évig agyonhallgatott baloldali kommunizmus problematikájának alapos elemzése, mivel még ma is több tudományos igénnyel íródott munka keveri eggyé, egyetlen ecsetvonással, az 1918–1920-as évek elejének baloldali kommunizmusát a sztálinizmussal. A baloldali kommunizmus irányzatához tartozó ideológusok munkáit tanulmányozva rendkívül színes kép tárul elénk, az írások az alternatívák egész seregét hozták felszínre a különböző kérdésekre vonatkozólag. Éppen ezért hangsúlyozni kell az irányzat belső differenciáltságát. Krausz Tamás állást foglalt amellett, hogy a baloldali kommunizmusnak módszeres, fogalmilag körülírt, rendszerezett elmélete és praxisa nem volt. Kétségtelen, hogy Buharin is, mint a bolsevikok többsége az említett időszakban, a szocializmus megvalósíthatóságának közeli perspektívájával számolt, méghozzá európai méretekben. Ezt nem ő találta ki, hanem tulajdonképpen csak képviselte a nemzetközi baloldalnak ezt az igen korán kialakult általános meggyőződését. Történelmileg rövid időre prognosztizálva a kapitalizmus és a szocializmus közti átmeneti korszak fennállását Buharin hajlott arra, hogy az adott orosz valóságot az elméleti szocializmus fogalma felől ragadja meg. Ebből következett a hadikommunizmus politikája melletti határozott kiállása. A nemzetközi méretű proletárforradalom azonban elmaradt és Oroszország magára maradása az eredeti célok távoli jövőbe való kitolódását jelentette. Buharin ebben a helyzetben – tehát a breszti béke idején – a lassú pusztulástól, a kompromisszumoktól való félelem hatása alatt a mindent vagy semmit ígérő forradalmi háború lehetősége mellett döntött. Lenin az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolat megteremtését szorgalmazta, a baloldali kommunisták viszont az ellentmondásokat rövidre zárták. Mindez kifejlettebb formában mutatkozott meg a hadikommunizmus válságának időszakában, 1920 fordulóján. Erről tanúskodik Buharin pozíciója a szakirodalomban többször feldolgozott ún. szakszervezeti vitán, amelynek ismertetése képezte Krausz Tamás előadásának befejező részét.

Fred Firszov, a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet Komintern-szektorának vezetője felszólalását azzal kezdte, hogy Buharin Komintern-beli szerepe a mai napig nincs feltárva, hiszen csak most kezdték meg az eddig hozzáférhetetlen hatalmas dokumentummennyiségnek a feldolgozását. Ezek közül az előadó Buharinnak az 1928-as, a KI VI. kongresszusára szerkesztett határozattervezetére hívta fel a hallgatóság figyelmét. A dokumentum tanúsítja, hogy Buharin felismerte a kapitalista világban zajló strukturális átalakulási folyamat leglényegesebb elemeit. Cáfolta azt a korábbi várakozást, miszerint a tőkés rend a forradalmi robbanás küszöbén állna. Ez a felfogás éles ellenállást váltott ki Sztálinból, aki azon az állásponton volt, hogy a kapitalizmus válsága tovább éleződött és belátható időn belül a folyamat az összeomláshoz fog vezetni. A másik lényeges eltérés a két politikus véleménye között a szociáldemokráciához fűződő viszony és az egységfront kérdése körül került felszínre. Buharin ugyanis nem osztotta Sztálin nézetét, amely a szociáldemokráciát és a fasizmust egy kalap alá vette. A VI. kongresszus tézis-tervezete ellen intézett sztálini támadás a Buharinnal szembeni hadjárat nyitánya volt. Az előadó később – kérdésekre válaszolva – kifejtette, hogy 1924-ben Buharin is egyetértett a szociálfasizmus-koncepcióval a német szociáldemokráciával kapcsolatban, 1926-ban azonban megváltoztatta álláspontját és amellett érvelt, hogy az egységfront-taktika nem csupán manőver, ahogy azt Sztálin és Zinovjev tartotta, hanem a tömegek harcba vitelének az eszköze. 1927-ben viszont Buharin már Sztálin mellé állt a Kamenyevvel és Zinovjevval kialakult hatalmi harcban.

Harsányi Iván kandidátus a Buharin ellen 1938 elején lezajlott per nemzetközi hatásával foglalkozott. Megállapította, hogy a halálos ítélet még a korábbi hasonló döntéseknél is je-

lentősebb vihart váltott ki a munkásmozgalomban, és bizonyos mértékig váratlanul érte a külföldi megfigyelőket. Az ítélet ugyanis szertefoszlatta a szovjetunióbeli terrorhullám végébe vetett 1937–1938 fordulóján felcsillanó reményeket. Ezek azon alapultak, hogy 1938 januárjában az SZK(b)P Központi Bizottságának teljes ülése kemény hangú határozatban rótta meg a pártszervezeteket a körültekintés nélküli alaptalan kizárásokért, elbocsátásokért. A per kezdetére azonban az új szelekből csak annyi maradt, hogy a vádlottakhoz hozzácsapták Jagodát, az addigi perek előkészítésének kulcsfiguráját, mint a túlkapások ellenséges kiagyalóját. Ami az ítéletek visszhangját illeti, a kommunista reagálás, mint már a korábbi perek idején is, egyhangú és vigasztalan volt. A Komintern valamennyi szekciójának lapja a perben elhangzott vádakat és megbélyegzéseket hangoztatta. Nem tudták ettől távol tartani magukat olyan kiemelkedő politikusok sem, mint Dimitrov és Togliatti.

A délután folyamán a referátumok között több kérdés és hozzászólás hangzott el a következő témakörökben: Buharin és a szociálfasizmus-koncepció; a szociáldemokrácia megítélése a nemzetközi munkásmozgalomban a húszas években; Buharin és az SZK(b)P-n belüli frakcióharcok 1928 előtt; valamint Buharin álláspontja a hitlerizmussal kapcsolatban és a népfrontról. A vitában Szinai Miklós, Barla Szabó Ödön, Jemnitz János, Székely Gábor, Győrffy Sándor, Milei György, Harsányi Iván, valamint Fred Firszov vett részt.

A konferencia második napján először *Hajdu Tibor*, a történettudomány doktora kapott szót. Megállapította, hogy Buharinra születésének századik évfordulóján elsősorban mint a NEP-nek, valamint a szocialista és kapitalista rendszer tartós egymás mellett élésének ideológusára emlékezünk. Életének az utókor számára legfontosabb időszaka 1923-tól 1929-ig tartott, ami csaknem teljesen egybeesik a Sztálinnal kötött elvi-politikai szövetségének és barátságuknak az éveivel. Sztálin és Buharin 1913-ban Bécsben ismerkedtek meg, ahová Sztálin azért ment, hogy a párt megbízásából megírja „A marxizmus és nemzeti kérdés" című munkáját. Hajdu Tibor szerint a könyv megszületésében igen jelentős része volt Buharinnak és a két politikus közti ekkori jó viszony is innen eredeztethető. A forradalom és a polgárháború éveiben bár nézeteik sokban különböztek, mégis mindig rokonszenveztek egymással. Sztálin tekintélytiszteletére hatott, hogy Lenin nagyra becsülte Buharint, viszont fiatalsága és az a nyilvánvaló tény, hogy nem tartott igényt a pártvezéri szék elfoglalására, megóvták attól, hogy Sztálin üldözési mániájának tárgya legyen. Az 1923-ban kiéleződő frakcióharcokban Buharin kezdetben közvetítő szerepre törekedett, majd megrettenve Trockij hatalomvágyától és fantazmagóriájától a világméretű permanens forradalomról, csatlakozott a Trockij ellen kibontakozó támadásokhoz. Sztálin és Buharin szövetsége fennmaradt a NEP-korszak idején is, bár több alapkérdésben (például a piacgazdaságról, vagy a parasztgazdaságok erősítéséről) eltértek a nézeteik. A politikai együttműködést Sztálin 1928-ban tartotta időszerűnek megszakítani, amikor már sikerült győzelmet aratnia a trockizmus fölött. Úgy vélte – és helyesen számított –, hogy az úgynevezett trockisták egy részének támogatásával meg lehetne gyengíteni az úgynevezett Buharin-csoportot. Buharin többéves háttérbe szorítás után 1934-ben került vissza a politikai vezetésbe, mivel Sztálinnak szüksége volt rá, többek között az új szovjet alkotmány kidolgozásakor. Két év múlva azonban újabb kampány indult ellene. Vajon Sztálin barátságának utolsó szikrája volt-e, hogy az 1936 elején megjelent, Buharint támadó Pravda-cikket követően még engedélyezték Buharin Párizsba utazását egy hivatalos küldöttség élén, melyre magával vihette feleségét is? Erre pillanatnyilag a történészek még nem tudnak hiteles választ adni – fejezte be előadását Hajdu Tibor.

A felszólalást követően rendkívül izgalmas vita bontakozott ki Szamuely László, Hajdu Tibor, Krausz Tamás, Győrffy Sándor és Harsányi Iván részvételével. Ennek során árnyaltabb kép alakult ki Buharin és Trockij viszonyáról, Sztálin személyiségéről, az SZK(b)P-n belül a húszas évek közepén megjelenő antiszemitizmusról, valamint Buharin álláspontjáról a parasztkérdésben.

Szabó Ágnes kandidátus hozzászólásában azt a kérdést vizsgálta, hogy mit tudott Buharinról saját korában az illegalitásban dolgozó Kommunisták Magyarországi Pártja. Az 1925-ben újjászerveződött párt Bécsben megjelenő elméleti folyóiratának, az Új Márciusnak az évfolyamait áttanulmányozva, több izgalmas idézettel alátámasztva vázolta fel a Buharinról

akkor kialakított képet, amely az évek alatt – az SZK(b)P-ben zajló frakciós harcok alakulásával párhuzamosan – jelentős változásokon ment keresztül, hogy aztán 1930 után Buharin neve végképp eltűnjön a magyar kommunista szakirodalomból.

Székely Gábor kandidátus a politikus Buharin pályaképének megrajzolására vállalkozott. Arra keresett választ, hogy nézeteinek változása milyen politikai megfontolásokat tükrözött, mennyiben volt mögötte a pártfegyelem és mennyire Buharin személyisége. Az előadó az 1921-es évvel kezdte az elemzést. A baloldali Buharin ekkor fogadta el az egységfront-koncepciót és a munkásosztály mindennapi követeléseiért való kiállás szükségességét, a szakszervezeti harc és a parlamentben való részvétel fontosságát. 1923 nyarán azonban nem támogatta az elsősorban Karl Radek és Clara Zetkin által képviselt nézeteket a munkás–paraszt demokratikus diktatúráról és a munkás-paraszt kormányról, sőt az év végén, a sikertelen német felkelést követően igen élesen ítélte el az ún. német jobboldalt, amely az egységfront politika alapján állva időszerűtlennek ítélte a fegyveres felkelést. Buharin követelte a német kommunista párt régi vezetőségének leváltását és egy radikálisabb baloldali irányvonal megvalósítását. A továbbiakban Székely Gábor Buharinnak a szocializmus egy országban való felépíthetőségével kapcsolatos álláspontját elemezte. Kiemelte, hogy az erről folytatott vitákban a felek egyike sem vonta kétségbe a szocialista társadalom felé haladás lehetőségét a Szovjetunióban, de azt sem állították, hogy a húszas évek társadalma már szocialista volna. Buharin, szemben a másik pólust képviselő Trockijjal, 1925 áprilisáig minden – Lenin által jelzett – konzekvenciájával együtt vállalta az osztályerőviszonyok időleges kedvezőtlen alakulását. Úgy vélte, hogy a szocializmus építése a vártnál lassúbb lesz és csak a parasztság megnyerésével lehet sikeres.

*Szergej Cakunov*nak, a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet tudományos munkatársának előadása Buharin tevékenységének korunkra gyakorolt hatásával foglalkozott. Megállapította, hogy a Buharin nevéhez kapcsolható közgazdasági iskola máig érvényes eredményekkel gazdagította a tudományt és az iskola 1929. végi végleges elhallgattatásával véget ért a szovjet közgazdaságtudomány aranykora. Az előadó állást foglalt amellett, hogy Buharinnak a NEP-re vonatkozó megállapításai a legaktuálisabbak napjainkban, majd ismertette nézeteit a szocializmus konkrét megjelenési formáinak lehetőségéről, az árutermelésről, valamint az állami monopóliumokról. Előadásának utolsó részében, kapcsolódva az elhangzott felszólalásokhoz, kiegészítette a Buharin és Sztálin viszonyáról kialakult képet. Buharin feleségének visszaemlékezéseire hivatkozva kifejtette, Buharin az utolsó évekig arra törekedett, hogy ne élezze ki Sztálinnal érezhető konfliktusukat. Ebben természetesen szerepet játszott a pártfegyelem is.

Szamuely László (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem) arra a kérdésre keresett választ előadásában, hogy volt-e a szocializmusnak alternatív buharini modellje. Másokhoz hasonlóan az előadó Buharin munkásságának az 1922 és 1923 fordulóját, illetve az 1922 és 1928 közé eső időszakát tartotta lényegesnek a ma számára. A lenini NEP-koncepció autentikus forrásaként és folytatójaként a bolsevik teoretikus a szocializmus felépítésének alternatív útját kutatta ebben az időben. A történelem igazságot szolgáltatott Buharin számára, mégpedig negatív értelemben, hiszen a kollektivizálás sztálini alternatívája romba döntötte a szovjet gazdaságot, ráadásul az ezt kísérő, a szovjet dolgozók óriási tömegei ellen folytatott „Szent Bertalan éjszakák" nem igazolhatók semmivel. Szamuely László visszautasította a konferencián felszólaló két szovjet történész koncepcióját arról, hogy a buharini alternatíva nem volt megvalósítható, míg a sztálinit sikerült átültetni a gyakorlatba, mivel aligha nevezhető sikernek az, ami a sztálini időkben létrejött. Az előadó ezután szólt a buharini koncepció és általában a NEP-típusú reformok korlátairól. Megállapította, hogy lehetetlen változtatni a gazdaságon a monolitikus pártállam belső hatalmi viszonyainak érintése nélkül.

Krausz Tamás felszólalásában felhívta a figyelmet arra, hogy az egész buharini jelenség érthetetlen a baloldali ellenzék vizsgálata és alapos ismerete nélkül, mivel számos alapjában hibás nézet él a tudományos kutatók között is. Elemezni kell a NEP-politika lényegét is, amelynek kialakításában Buharinnak óriási szerepe volt. Buharin határozott fordulata 1920–1921-ben nem volt egyedi eset. A bolsevik vezetők mind belátták a kronstadti lázadás után,

hogy a hadikommunizmus nem folytatható tovább és sorra a NEP alapjára helyezkedtek. Ez azonban nem jelentette, hogy a NEP-et azonosították volna a szocializmussal. A harmincas években Sztálin vezérletével végrehajtott negatív irányú fordulat azután még távolabbra tolta ki a szocializmus megvalósításának lehetőségét. Ekkor az eredeti lenini felfogással szembenálló fejlődés indult meg, amelynek megfordításáról napjainkban van szó.

Bíró Zoltán filozófus (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem) előadásában két Buharin-írást elemzett. Az egyik „A történelmi materializmus elmélete" című könyv, amely 1921-ben jelent meg, s rendkívüli népszerűségre tett szert Szovjet-Oroszországban és szerte Európában is. A mű ugyanis sikeresen ötvözte az enciklopédikus olvasottságon alapuló magas szakmai-tudományos értékeket a közérthetőséggel. Mégis, nem elsősorban mint filozófiai teljesítmény érdemel figyelmet, hanem mint egy kísérlet a politikai szükségleteknek alá nem rendelt elméleti gondolkodás helyreállítására. A másik dokumentum, amelyet Bíró Zoltán vizsgált, Buharin hattyúdalának is tekinthető, hiszen a bolsevik teoretikus az 1933-ban napvilágot látott „Marx tanítása és történelmi jelentősége" című tanulmányában utoljára tett kísérletet a marxi filozófia mély elemzésére.

A tanácskozás második napja *Glatz Ferenc* kandidátus zárszavával ért véget. Glatz Ferenc megállapította, hogy a konferencia híven tükrözte a Szovjetunióval foglalkozó hazai kutatások állapotát és igen hasznos volt a további elemzések irányának kijelölése szempontjából. Az elhangzott előadások alapján hiteles Buharin-kép rajzolódott ki a hallgatóság számára, talán csak egyetlen vonására nem helyeződött elég hangsúly: éspedig Buharin kivételesen gyors munkatempójára, amely hátráltatta a problémák gondos kiérlelését. Glatz Ferenc a mellett foglalt állást, hogy Buharin koncepciója nem jelentett igazi alternatívát a szocializmusba való átmenetről, kiforrott formában nem fogalmazódott meg a bolsevik ideológus munkáiban. Kivételes érdeme volt viszont a világgazdasági rendszerben való gondolkodás, amelyre napjainkban is nagy szükség van. Tovább kell tanulmányozni Buharin szellemi örökségét, ami nemcsak a szakemberek, de a szélesebb közvélemény érdeklődésére is számot tarthat.

Szabó Annamária

Tudományos ülés a Párttörténeti Intézet megalakításának 40. évfordulóján

Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete 1988. november 20-án ünnepelte fennállásának 40. évfordulóját. A jubileum rendezvénysorozatának egyik fontos eseménye volt az intézet fiatal kutatóinak tudományos konferenciája, amelyet november 21-én tartottak a Párttörténeti Intézet tanácstermében.

Az ülést megnyitó *Erényi Tibor* igazgatóhelyettes röviden vázolta az intézet létrejöttének politikai körülményeit, elemezte múltjának néhány összefüggését, az 1953–1956 közötti évek hatását. Elmondta, hogy megalakulásakor a politikai helyzet a tudományos munkálkodásra kevés lehetőséget adott, de 1956 után felerősödtek a pozitív tendenciák, fellendült a munka, szélesedett az intézet együttműködése a párt-, az akadémiai és egyetemi intézményekkel. A ma feladatairól szólva kiemelte, hogy az intézet jövőjének feltétele a profilmódosítás, működésének korszerűsítése.

Erényi Tibor bevezető szavaihoz kapcsolódott *Csikós Judit*, aki az intézet létrejöttét, illetve történetének néhány mozzanatát idézte föl, az első két évtizedre összpontosítva előadását. Mint elmondta, a mai Párttörténeti Intézet 1948. november 20-án Magyar Munkásmozgalmi Intézet néven azzal a célkitűzéssel hozták létre, hogy rendszeresen gyűjtse, rendezze, feldolgozza elsősorban a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó dokumentumokat, publikálja az összegyűjtött forrásanyagot. Az intézethez 1956-ig múzeum is tartozott, amely a munkásmozgalom történetét felidéző kiállításokat rendezett. A továbbiakban az intézet elő-

történetével ismertette meg a hallgatóságot, visszanyúlva egészen az 1910-es évekig, amikor először fogalmazódott meg egy olyan intézmény létrehozásának gondolata, amely a munkásosztály történetére vonatkozó adatokat, tárgyi emlékeket gyűjtené és feldolgozná.

Előadásának második felében Csikós Judit a megalakítást eldöntő MDP PB határozatból adódó feladatok végrehajtásával, a munka során előfordult nehézségekkel, a későbbiekben bekövetkezett szervezeti változásokkal (a múzeum kiválása, új részlegek, egységek létrejötte) és nemzetközi kapcsolatainak alakulásával foglalkozott. Az intézet a PB 1955. decemberi határozata alapján 1956 januárjától viseli mai nevét, ekkor kapta folyóirata is a Párttörténeti Közlemények elnevezést.

A konferencia előadásainak első egysége a korai munkásmozgalom kérdései köré csoportosult. *Kozáry Andrea* Politzer (Csapó) Zsigmond életútját kísérte nyomon. Politzer Zsigmond 1852-ben született Vas megyében. Apja korai halála miatt „egy hencegő, gazdag gyám keze alá került", akivel 14 évesen megszakított minden kapcsolatot és Pestre ment. Itt tanulmányai mellett publicisztikai tevékenységet folytatott és kivette a részét az Általános Munkásegylet szervezési és agitációs feladataiból is. E tevékenysége következményeként 1872-ben a szocialista vezetők ellen indított hűtlenségi per egyik vádlottja lett, s bár a többieket felmentették, őt korábbi királyellenes kijelentése, ill. cikke miatt 6 hónapi börtön várta. Szabadulása után a Munkás Heti-Krónika szerkesztésével bízták meg, de személyi és elvi nézeteltérések miatt megvált a laptól és elhagyta Magyarországot. Ezt követően az előadó Politzer ötesztendős németországi tartózkodásának történetét, ottani tevékenységét vázolta és azokat az okokat, amelyek Németország elhagyására késztették. Útja – néhány hónapi bécsi tartózkodás után – ismét Magyarország felé vezetett. Itthon, tartva attól, hogy a rendőrség figyelemmel kíséri tevékenységét, igyekezett távol tartani magát a politikától és a munkásmozgalomtól, de a Magyarországi Általános Munkáspárt alakuló kongresszusán, 1880. május 16–17-én Kőszeg küldötteként jelen volt. A rendőri zaklatások hazája újbóli elhagyására kényszerítették, 1883-ban Párizsba költözött.

Kozáry Andrea referátumának befejező része Politzer életének utolsó éveivel foglalkozott. Bár a munkásmozgalommal nem szakadt meg a kapcsolata, az 1890-es évek elején visszavonult, irodalmi terveinek megvalósítása foglalkoztatta, szorgalmazta a magyar irodalom külföldi népszerűsítését, s kapcsolatban állt a La Fontaine Irodalmi Társasággal.

Kádár Zsuzsanna „A kereskedelmi szférában dolgozók a dualizmus időszakában" c. referátumában a századelő kereskedelmi alkalmazotti rétegének a gazdasági életben betöltött szerepét, problémáit vázolta. A referens megkülönböztetett figyelmet fordított az alkalmazotti réteg anyagi és szociális helyzetének árnyalt bemutatására, érdekes adatokkal szemléltetve életkörülményeik alakulását. Rámutatott arra, hogy a helyzetükben bekövetkezett kedvezőtlen változások, s a felhalmozódott feszültségek vezettek el az alkalmazotti mozgalmakhoz, amelyek azonban az ipari munkásságéhoz viszonyítva fáziskésésben voltak. Előadását az alkalmazotti szervezkedés irányait meghatározó néhány sarkalatos kérdés (vasárnapi munkaszünet, záróra-mozgalom, a kereskedelmi alkalmazottak szociálpolitikai kérdéseinek szabályozása, állásközvetítés, az áremelkedések hatása az alkalmazottak életmódjára) ismertetésével zárta.

Katona Márta és *Zalai Katalin* „Munkaközvetítés a magyarországi szakszervezetekben a századfordulótól az első világháborúig" címmel tartottak előadást. A munkaközvetítők létrejötte a múlt század utolsó harmadára tehető, s bevezetésével a különböző szakegyletek igyekeztek állást és ennek révén megélhetést biztosítani tagjaiknak. Az előadás bemutatta a munkaközvetítők századforduló előtti és az országos szövetségek létrejötte utáni működési mechanizmusát. A hallgatóság a továbbiakban a szakszervezeti munkaközvetítők konkrét munkájáról kapott képet. A szerzőpáros statisztikai adatok tükrében vizsgálta a munkaközvetítők és a közvetítések számának változását, a sikeres közvetítések arányát. Felhívták azonban a figyelmet arra a tényre, hogy a szakszervezeti munkaközvetítők csak az ipari munkásság 10–15%-át kitevő szervezett munkássággal álltak közvetlen kapcsolatban, ezért az adatok alapján nem szabad messzemenő következtetéseket levonni a szakegyleti munkaközvetítés jelentőségéről és befolyásáról. A referensek annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a szakszervezeti mun-

kaközvetítés valódi jelentősége csak úgy mérhető le, ha megvizsgáljuk, hogy az milyen reakciót váltott ki a hatóságokból és munkaadókból.

A kérdés az államot is foglalkoztatta, s a megoldást egy országos hálózatú hatósági munkaközvetítő intézet felállításában látta. Ez a szerv azonban nem jött létre, s a felállított munkaközvetítők sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A munkaadóknak a szakszervezeti munkaközvetítők elleni általános mozgalma az ún. bárcarendszer bevezetésével, az 1907-es gazdasági válság, majd az ezt követő munkásmozgalom elleni fokozott fellépések „eredményeként" nagyobb sikerrel járt.

Győrffy Sándor – az intézet egykori vezető munkatársa – hozzászólásában Erényi Tibor bevezető szavaihoz kapcsolódott. Abból a lukácsi megfogalmazásból indult ki, hogy a kommunista párt története a szektás és az antiszektás irányzatok harcának története, s ezek az intézet történetében is fellelhetők. Az intézetet sokáig a sztálinizmus fészkének tekintették, de 1956-ban az SZKP XX. kongresszusa után az itt dolgozó munkatársaknak nagy szerepük volt a kibontakozó vitákban.

A konferencia második, az „50-es évek" kérdéseivel foglalkozó témaegységét *Szabó Annamária* „A délkelet-európai államok konföderációs terveinek kudarca" című előadása vezette be. Az előadó elmondta, hogy a vámunió, a konföderáció és a föderáció megteremtésének szándéka megjelent Albánia, Bulgária, Jugoszlávia, Románia és Magyarország vezető politikusainak a második világháború utáni terveiben, s 1948 elejéig konkrét megállapodások formájában körvonalazódott is. Vizsgálatának tárgyát azok az okok és körülmények képezték, amelyek végső soron lehetetlenné tették a föderációs tervek megvalósítását. Ezek következtében a népi demokratikus országok között bilaterális szerződések hálóján alapuló kapcsolatrendszer szilárdult meg.

Szabó Annamária referátumának első részében röviden ismertette a jugoszláv, bolgár, magyar–román és albán–jugoszláv föderációs terveket, illetve azokat a konkrét lépéseket, amelyek ezeknek az elképzeléseknek a megvalósulása felé mutattak. Foglalkozott e tervek moszkvai fogadtatásával és a megítélésükben bekövetkezett hirtelen változás okaival. A föderációs tervek szovjet megítélésében Dimitrov 1948. január 18-i bukaresti nyilatkozatát követően állt be gyökeres fordulat, amit a február 10-i Moszkvában zajló bolgár–jugoszláv–szovjet megbeszélések feszült légköre is nyilvánvalóvá tett. A látszólag hirtelen fordulatot több tényező (a nagyhatalmak kapcsolatának megromlása, fokozódó nézeteltérések Jugoszláviával) egyidejű megjelenése váltotta ki – állapította meg az előadó.

A jugoszláv konfliktus kirobbanásával a föderáció kérdése minden vonatkozásban lekerült a napirendről, s az effajta tervek az adott viszonyok között realitásukat vesztették.

A program szerint ezt követően *Pető Andrea* kapott szót, aki „Folyamatosság és változás az ötvenes évek munkáséletmódjában" címmel tartotta meg előadását. 1953-ban és 1958-ban a politikai vezetés az érezhetően halmozódó problémák hatására átfogó vizsgálatot rendelt el a magyar munkásosztály helyzetéről. Az előadó e két vizsgálat adatainak felhasználásával elemezte a munkások élet- és munkakörülményeit az Ózdi Kohászati Műveknél. Vizsgálódásában segítségére volt Bars Sári „Emberek a gyárban" című 1953 júniusában megjelent riportkönyve is. E forrásokból az derült ki, hogy 1945 után az Ózdi Kohászati Művekben – a nehézipar erőltetett ütemű fejlesztésével is összefüggésben – a munkáslétszám gyorsan nőtt, a szociális intézmények kiépítése azonban nem tudott ezzel lépést tartani. Pető Andrea megállapítása szerint az 1953–1958 közötti időszakban, bár korántsem kielégítő mértékben, de tapasztalható volt változás a munkások helyzetében. 1953 után ésszerűbb keretek között folyt a munka, javultak a munkafeltételek, fejlődött az egészségügyi ellátás, a dolgozók életminősége azonban csak 1958 után javult.

Knausz Imre az általános iskola első évtizedéről fejtette ki gondolatait. Az általános iskola megvalósítása politikai szempontból is kívánatos volt. A minél hosszabb ideig minél egységesebben nevelő iskola koncepciója elsőrendű politikai követelménnyé vált. Az előadó referátumában az egységesség problémáját helyezte górcső alá, s annak a véleményének adott hangot, hogy „éppen az egységesség határairól szól az általános iskola története". Már röviddel az általános iskoláról szóló kormányrendelet kiadása előtt kirobbant az ellentét a reformot

kívánók táborán belül a minisztérium 4+4-es koncepciója miatt (4 éves elemire épülő 4 éves egységes középiskola), mert ez egyrészt két elkülönülten működő iskolatípust hozott volna létre kétféle képzettségű tanerővel, másrészt az egységes középiskola nem épült volna ki mindenütt, s ezért a falvak lakói hátrányba kerültek volna. A referens felhívta a figyelmet arra, hogy az általános iskola formai egysége mögött fennállt a régi, eltérő társadalmi osztályokra épülő iskola, a jó és az alacsony színvonalú általános iskolák formájában, s ez olyan kihívást jelentett, amit komolyan kellett volna venni. Azonban a tanítási feltételek javítása és a tanítás színvonalának emelése helyett az egységesítés eszközének a lefelé nivellálás, illetve 1948-ban az iskolák államosítása után, a szabad iskolaválasztás lehetőségének megszüntetése és a beiskolázási körzetek létrehozása ígérkezett.

A tanítási feltételekben változást az „új szakasz" politikája sem hozott, az általános iskolák anyagi ellátottsága 1953 után tovább romlott, ami fokozta az iskolák közötti színvonalkülönbséget. A tanítási feltételek helyenkénti javulása ellenére a folyamatos romlás volt a jellemzőbb, a demokrácia kiteljesedése helyett eluralkodott a tanügyi bürokrácia, a tanítási színvonal emelkedése helyett pedig mind a követelményszint mind a pedagógusok szakmai felkészültsége csökkent.

Ripp Zoltán „Filozófia és politika 1953–56" című előadása a filozófusok két tábora között a Filozófiai Évkönyv 1953. eleji megjelenése után kibontakozó és a Petőfi Kör filozófusvitáján csúcspontjára jutó összetűzés-sorozat folyamatát vázolta fel. Referátuma első felében a magyar filozófiai élet kettészakadását előidéző körülményeket, okokat vizsgálta. 1949 után a magyar filozófiai élet neuralgikus pontja a Lukács-kérdés, az 1950-es évek minden filozófiai vitája és konfliktusa egyetlen elhúzódó Lukács-vita része volt. A Rákosi-féle politikát alátámasztó ideológia monolitikus egységének erőszakos kialakítása lehetetlenné tette a hivatalostól eltérő nézetek hirdetését. A politikai-adminisztratív apparátus kiépüléséhez hasonlóan kialakult egy „pártos teoretikus" ideológusi hálózat, amely a sztálini rendszert alátámasztó filozófiával kötötte össze a sorsát. Ezért Lukács és tanítványainak szűk köre, illetve a Rudas-iskola ellentéte kibékíthetetlen koncepciók szembenállása volt.

Ripp Zoltán az 1949-es vita és az 1953–1965 közötti fejlemények közötti lényeges különbséget abban látta, hogy „. . . míg korábban egy valóságos fejlődési alternatíva elméleti kifejeződésének diszkreditálásáról volt szó, addig az 1953 júniusa utáni vitákból nem olvasható ki hasonló jellegű alternatíva jelenléte". A júniusi párthatározatnak hiányzott az elméleti megalapozása, s ehhez járult az a tény is, hogy az új politikai alternatíva olyan körülmények között jelent meg, amikor politika és elmélet egybemosódott. Az elméleti kérdések tisztázása helyett a teoretikus munka feltételeinek megteremtéséről folyt elsősorban a vita. Az előadó ezután a Filozófiai Évkönyv szerkesztői ellen egymás után indított támadásokat és az ezekre adott válaszokat kísérte végig, 1956 tavaszáig. Az áttörést jelentő XX. kongresszus után megindult a sztálinizmus filozófiájának radikalizálódó kritikája, ami a Lukács nevével fémjelzett irányzat elsöprő győzelmét hozó Petőfi köri vitában teljesedett ki.

Ólmosi Zoltán előadása 1956 nyaráig követte nyomon a Petőfi Kör tevékenységét. Bevezetésképpen vázolta a kör létrejöttének körülményeit, működésének első időszakát. A Petőfi Kör egy szűkebb, majd lassan gyarapodó vitafórumként indult, s csak a XX. kongresszus után a politikai erjedéssel párhuzamosan nőtt ugrásszerűen a létszáma, amikor is a Rákosi-ellenes erők gyűjtőhelyévé és a vélemények egyre nyíltabb megfogalmazására lehetőséget adó közeggé vált. Az előadó megismertette a hallgatóságot a Petőfi Kör nagyobb visszhangot kiváltott vitáival (közgazdász-, történész-, filozófusvita, partizánok és illegális kommunisták találkozója), s kiemelten szólt a legnagyobb érdeklődéssel kísért, a Petőfi Kör felfüggesztését előidéző sajtóvitáról. Hangsúlyozta, hogy a résztvevők dogmatizmus és pártvezetőség-ellenes fellépései a szocializmus alapján állottak, a szocializmus kereteiben belül követelték a revíziót. Ezekkel a véleményekkel vitatkozni kellett volna, s nem elhallgattatni őket. Ezért a Petőfi Kört elítélő párthatározat és tevékenységének felfüggesztése politikailag hibás lépés volt, mert nem vette figyelembe ennek negatív kihatásait.

A konferencia utolsó előadásában *Feitl István* az MSZMP 1956–1957-es általános politikájának és ifjúságpolitikájának az ifjúsági mozgalomra gyakorolt hatásával foglalkozott.

Mint elmondta, 1956 októberében a DISZ vezetésében orientációváltás következett be, az ifjúságra a korábbiaknál differenciáltabban, mint egyéni és csoportérdekek által tagolt társadalmi csoportra tekintettek, reálisan értékelték a DISZ hatesztendős politikai tevékenységét, s célként a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége rétegszervezetekre épülő föderációjának helyreállítását fogalmazták meg.

Az előadó arra a megállapításra jutott, hogy a párttól, a kormánytól független, sőt azzal szemben bizonyos fenntartásokat megfogalmazó rétegszervezeti konstrukció az adott politikai viszonyok között alkalmas volt a tisztázó viták megindítására.

Feitl István a továbbiakban azt követte nyomon, hogy – bár kezdetben a párt messzemenő tudatossággal állt a rétegszervezetek mellé – a politikai színtér és az erőviszonyok változásával összefüggésben miért szenvedett vereséget az az elképzelés, amely az ifjúság közötti politikai konszolidációt a rétegszervezeteken keresztül akarta megvalósítani. Mi volt az oka annak, hogy az ifjúsági vezetők nagyobbik része is elfordult a rétegszervezetek népfrontos gyakorlatától, s a KISZ, a párt ifjúsági szervezete mielőbbi létrehozása mellett állt ki?

Az előadó az MSZMP KB 1957. március 11-i határozatát úgy értékelte, hogy az megadta a lehetőséget a visszarendező politikai törekvések térnyerésére, s olyan ifjúságpolitikai gyakorlatnak nyitott teret, amely (sok kérdésben a gondok elodázásával) egyik döntő oka volt a hatvanas évek úgynevezett ifjúsági problémája kialakulásának.

A délutáni előadásokat követő vitában *Győrffy Sándor* a Petőfi Kör történetéhez szolgáltatott újabb adalékokat. Ismertette a kör vezetőségének a sajtóvita után készült, de akkor nem publikált nyilatkozatát, amelyben Rákosiék szándékától eltérően nem sorakoztak fel a kört elítélő MDP-bírálat mellett. Javasolta, hogy az intézet támogassa a Petőfi köri viták kiadását.

Ehhez a témához szólt hozzá *Széchy András* is, aki több kérdéshez fűzött kiegészítéseket. Megállapítása szerint a NÉKOSZ első rehabilitációját a DISZ Központi Vezetősége 1956. májusi ülése tette meg, sőt már előtte a népi kollégiumi hagyományokról történő megemlékezéseken túl, összehívták a diákotthoni vezetőket azért, hogy ezeket az intézményeket kollégiumokká fejlesszék. Mint mondotta, a kollégiumi mozgalom 1957 végén, 1958 elején tovább folytatódott azzal, hogy a Művelődési Minisztérium és a KISZ elindította a Szocialista Kollégium-mozgalmat.

Az egész napos rendezvény *Molnár János* igazgatóhelyettes zárszavával ért véget. A konferencia tematikailag rendkívül gazdag volt, az elhangzott előadásokat a kifejtés alaposságát és mélységét illetően színvonalasnak értékelte. Szólt az utolsó 40 év története feldolgozásának nehézségeiről, s felhívta a figyelmet arra, hogy sok még a „fehér folt" felszabadulás utáni történelmünkben. A feldolgozások hiányossága, hogy többnyire a pártvezetőség politikai döntéseinek történetét foglalják össze. A politika és a történettudomány viszonyáról szólva hangsúlyozta, hogy a történettudománynak mindig károkat okozott, ha a politika követelőzően vagy elutasítóan lépett fel vele szemben. Voltak és vannak a politikának olyan változásai, amelyek kedvező lökést adnak a történettudomány fejlődésének, de fontos gondolatként azt emelte ki, hogy védjük és őrizzük meg a történetírás függetlenségét a napi politika kiszolgálásától.

Baráth Magdolna

Rövid hírek

Ágh Attila, a filozófiatudomány doktora, a Párttörténeti Intézet tudományos tanácsadója 1988. október–december hónapokban folytatta a „Politikai elmélet és gyakorlat a kelet-európai szocialista országokban" című előadás-sorozatát a bécsi Európai Tanulmányok Intézetében.

★

Az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága 1988 őszén előadás-sorozatot szervezett – elsősorban pedagógusok számára – a magyarországi munkásmozgalom-történet különböző kérdéseiről. Ennek keretében *Balogh Sándor*, a történettudomány doktora, igazgató, *Erényi Tibor*, a történettudomány doktora, igazgatóhelyettes, *Pintér István*, a történettudomány doktora, tudományos tanácsadó, *Kende János* és *Strassenreiter Erzsébet* tudományos munkatársak tartottak előadásokat.

★

Balogh Sándor 1988. október 6-tól 14-ig pártdelegáció élén részt vett a Japán Kommunista Párt lapjának, az Akahatának a fesztiválján.

★

A magyarországi szovjet külképviseletek egyesített pártbizottsága 1988. október 11-én nemzetközi tudományos konferenciát rendezett a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 70. évfordulója alkalmából, ahol a vitaindító előadást *Erényi Tibor* tartotta.

★

1988. október 13-án látogatást tett a Párttörténeti Intézetben *Rudolf Ardelt* professzor, a linzi Ludwig Boltzmann Intézet igazgatója. Megbeszélést folytatott *Erényi Tibor*ral és értékes könyvgyűjteményt ajándékozott intézetünknek.

★

1988. október 30-tól november 2-ig a Párttörténeti Intézet vendége volt *Mészáros Sándor* egyetemi tanár, az Újvidéki Egyetem Történeti Intézetének főmunkatársa.

★

1988. október 31-én tudományos tanácskozást rendeztek az MSZMP budapesti Oktatási Igazgatóságán az 1918–1919-es magyarországi forradalmak elméleti kérdéseiről. Intézetünk részéről *Erényi Tibor* „A szociáldemokrácia felfogása a polgári demokratikus fejlődés lehetőségeiről és a szocialista forradalomba való átmenetről" címmel tartott előadást, míg *Milei György* tudományos főmunkatárs a KMP vezetőinek a szocialista forradalomba való átmenetről vallott nézeteit elemezte.

★

T. Varga György, intézetünk levéltári munkatársa és *László Péter*, a Tolna megyei pártarchívum vezetője 1988. október 31. és november 4. között Berlinben tapasztalatcserét folytattak a NSZEP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézetben a helytörténeti és üzemtörténeti kutatások módszertani kérdéseiről.

★

Geist Róbertné levéltári főmunkatárs 1988. október 31. és november 13. között az Országos Ösztöndíj Tanácstól elnyert ösztöndíjas tanulmányúton Stockholmban járt, ahol Böhm Vilmosra vonatkozó anyagok után kutatott, 1988. december 4-től 10-ig pedig Bécsben végzett tudományos feltáró munkát.

★

Feitl István tudományos munkatárs 1988. november 1-től 3-ig részt vett és előadást tartott a CSKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet által Prágában megrendezett nemzetközi elméleti konferencián, melynek témája „Az átalakítás ideológiája és az új politikai gondolkodás" volt.

★

Krausz Tamás kandidátus, tudományos munkatárs a bécsi ITH-szervezet meghívására 1988. november 5. és 13. között levéltári kutatómunkát végzett Bécsben.

★

November 18-án az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága „A kommunista mozgalom a szocialista forradalom győzelméért és a szocialista társadalom építéséért Győr-Sopron megyében 1918–1988" címmel tudományos emlékülést tartott. A tanácskozás egyik főreferátumát *Molnár János*, a történettudomány doktora, igazgatóhelyettes tartotta.

★

Varga Lajos kandidátus, tudományos főmunkatárs 1988. november 21. és 25. között az MSZBT küldöttségének tagjaként Moszkvában részt vett a KMP megalakulásának 70. évfordulójával kapcsolatban rendezett ünnepségen és kerekasztal-konferencián.

★

Urbán Károly osztályvezető 1988. november 21-e és 26-a között a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete vendégeként nemzetközi tudományos tanácskozáson vett részt, melyet „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet a Szovjetunióban és a közép-kelet-európai országokban" című témakör megvitatására hívtak össze.

★

Krausz Tamás 1988. november 22-től 26-ig a Szovjetunióban tartózkodott, s Frunzéban részt vett és előadást tartott a Minc-bizottság soros ülésén.

★

A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Visegrádi utcai kiállítótermében a KMP megalakulásának 70. évfordulója alkalmából rendezett kiállítást *Balogh Sándor* nyitotta meg, 1988. november 23-án.

Szűcs László archívumvezető 1988. november 23–24-én Pozsonyban részt vett és előadást tartott a KMP megalakulásának 70. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségen.

★

1988. november 29-én a Párttörténeti Intézetbe látogatott a Brazil Kommunista Párt Magyarországon tartózkodó küldöttsége. *Salomao Malina*, a párt elnöke és *Antonio Resk*, a Sao Paulo-i városi pártbizottság titkára megbeszélést folytattak *Balogh Sándor* igazgatóval és az intézet munkatársaival.

★

1988. december 5. és 9. között intézetünk vendége volt *Sz. T. Georgijev*, a BKP Központi Pártarchívumának vezetője és *G. Szredkov*, a Szófia megyei pártarchívum vezetője. Megismerkedtek a Párttörténeti Intézet Archívumának munkájával, meglátogatták a szegedi pártarchívumot és a Csongrád megyei levéltárat, s megbeszéléseket folytattak *Molnár János*sal és *Szűcs László*val.

★

1988. december 5-e és 15-e között a Párttörténeti Intézet vendége volt *G. D. Golovina* és *N. V. Szajenko*, az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet K. Marx és F. Engels Művei szektorának tudományos főmunkatársai. A Marx–Engels levelezési kötetek kiadásához kutattak magyar vonatkozású anyagok után az Országos Széchenyi Könyvtárban, az Egyetemi Könyvtárban és az Országos Levéltárban.

★

Petrák Katalin kandidátus, csoportvezető 1988. december 5-től 17-ig Moszkvában tartózkodott az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet vendégeként és levéltári kutatásokat végzett a Szovjetunióban élt és a törvénysértések áldozatául esett magyar emigránsokra vonatkozóan.

★

1988. december 6-án intézetünkbe látogatott Hollandia Kommunista Pártjának küldöttsége. *Marius Ernsting*, a párt alelnöke, *Fenna Bolding* szenátor és *Coen Teulings*, a KB tagja eszmecserét folytatott *Balogh Sándor*ral és az intézet más vezetőivel.

★

Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága, a Nehézipari Műszaki Egyetem Marxizmus–Leninizmus Intézete, valamint a Miskolci Akadémiai Bizottság Társadalomtudományi Szakbizottsága szervezésében 1988. december 7-én felolvasó ülést tartottak Miskolcon az 1918–1919-es forradalmak és a KMP megalakulásának 70. évfordulója tiszteletére. Intézetünk részéről *Balogh Sándor* „A népi demokrácia és a szocialista út", *Földes György* tudományos munkatárs „Hatalom és mozgalom Magyarországon 1956–1988" címmel tartott előadást.

★

A JATE Tudományos Szocializmus Tanszéke, a KISZ Csongrád megyei bizottságának ifjúságmozgalom-történeti tanácsa, a TIT Csongrád megyei bizottságának Történész Szakosztálya és a Szegedi Akadémiai Bizottság ifjúságmozgalmi munkacsoportja Ságvári Endre születésének 75. évfordulója tiszteletére 1988. december 9-én tudományos emlékülést rendezett „Értékrend az ifjúsági mozgalomban" címmel. Intézetünk részéről *Ságvári Ágnes* kandidátus, társadalmi munkatárs „Ságvári Endre a legújabb kutatások tükrében", *Svéd László* kandidátus, tudományos főmunkatárs „Szövetségi politika és politikai kultúra az ifjúsági mozgalomban a harmincas, negyvenes években", *Feitl István* pedig „Szocialisták maradjunk-e? A szocialista orientációjú baloldaliság XX. századi sorsa" címmel tartott előadást.

★

A magyar–szovjet történész vegyesbizottság 1988. december 13–14-én a Párttörténeti Intézetben tartotta soron következő tanácskozását a „Magyar–szovjet kapcsolatok 1944–1962" témakörben. *Mucsi Ferenc*nek, a történettudomány doktorának elnöki megnyitója után *Balogh Sándor* „A jelenkortörténet és a történetírás" címmel tartott bevezető előadást. Ezt követően számos referátum hangzott el. Intézetünk munkatársai közül *Sipos Péter* kandidátus, tudományos főmunkatárs *Vida István* kandidátussal, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetőjével közösen az 1945-ös magyar–szovjet gazdasági egyezmény körüli diplomáciai harcokról, *Szabó Bálint*, a politikatudomány doktora, a Párttörténeti Közlemények felelős szerkesztője az 1944–1962 közötti pártkapcsolatok alakulásának főbb szakaszairól, *Urbán Károly* pedig Lukács György a szocializmus rendszerének demokratizálásáról vallott nézeteiről beszélt. Szovjet részről előadást tartott *A. I. Puskás*, *B. I. Zselicky*, *L. N. Nyezsinszkij*, *J. Orlik-Garlik*, valamint *A. Sz. Sztikalin*.

★

Székely Gábor osztályvezető, akit ez év szeptemberében beválasztottak az ITH-szervezet vezetőségébe, 1988. december 15–16-án részt vett Bécsben az ITH elnökségi ülésén.

★

1988. december 16. és 23. között intézetünk vendége volt *Pál Tibor*, az Újvidéki Egyetem Történeti Intézetének munkatársa, aki a keleti kérdés és a magyar közvélemény a XIX. század hetvenes éveiben, valamint a vajdasági és a magyarországi munkásmozgalmi kapcsolatok témakörben végzett kutatómunkát.

★

Pető Andrea, a Párttörténeti Intézet tudományos gyakornoka 1988. december 18. és 21. között Berlinben részt vett és előadást tartott a NSZEP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet által szervezett üzemtörténeti konferencián.

★

„Vélemény és nézetszabadság a pártban" címmel a Kossuth Könyvkiadó megjelentette az MSZMP Politikai Főiskoláján 1988 májusában megtartott vitafórum anyagát. A meg-

beszélésen intézetünk részéről *Borsányi György* kandidátus, tudományos főmunkatárs és *Krausz Tamás* vett részt.

★

A Kossuth Könyvkiadó bocsátotta ki Anatolij Lunacsarszkij „Emlékképek" című írásgyűjteményét *Donáth Péter* kandidátus, intézetünk külső szerződéses munkatársa válogatásában és az ő előszavával.

★

Botos János, *Gyarmati György*, *Korom Mihály* és *Zinner Tibor* állította össze és szerkesztette a „Magyar hétköznapok. Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945–1956" című kötetet, amelyet a Minerva Kiadó adott ki.

★

A Gondolat Könyvkiadó Magyar História sorozatának részeként került a könyvesboltokba *Sipos Péter* „Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944)" című munkája.

★

A Népszava Kiadónál jelent meg *Botos János*nak „Az államosítás és a szakszervezetek" című munkája.

★

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszékcsoportja gondozásában megjelenő Politikatudományi füzetek sorozat 7. darabjaként adták ki a *Krausz Tamás* és *Tütő László* által szerkesztett „Válaszúton. »Létező szocializmus« – politikai átmeneti időszak? szocializmus? kapitalizmus?" című kötetet, melyben intézetünk munkatársai közül *Ágh Attila* és *Földes György* tanulmánya is olvasható.

Ugyanezen sorozat 8. köteteként jelent meg a „Demokrácia, »cézárizmus«, szocializmus" című kiadvány, mely válogatást közöl – *Krausz Tamás* összeállításában – Nyikolaj Buharin tanulmányaiból. A kötethez *Krausz Tamás*, *Mesterházi Miklós* és *Tütő László* írt bevezetőt Buharin elméleti munkásságáról.

★

A Kossuth Könyvkiadó gondozásában látott napvilágot a Szakasits Árpád Emlékkönyv *Botos János* és *Schiffer Péter* összeállításában, *Botos János* bevezető tanulmányával.

★

Strassenreiter Erzsébet szerkesztette a Népszava Kiadónál megjelent „Életutak" című kötetet, mely magyar szakszervezeti vezetők életrajzait teszi közzé.

★

„München 1938" címmel diplomáciai és politikai dokumentumokat jelentetett meg a Kossuth Könyvkiadó. A kötetet *Harsányi Iván*, *Jemnitz János* és *Székely Gábor* állította össze.

Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a NSZEP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet közös köteteként a KMP és az NKP megalakulásának 70. évfordulója tiszteletére intézetünk kiadásában jelent meg „A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Német Szocialista Egységpárt együttműködésének dokumentumai 1977–1988" című összeállítás, melyet magyar részről *Botos János* és *Gaál Miklós*, német részről pedig *Monika Nakath* és *Ursel Palka* szerkesztett.

Szemle

Két szovjet évkönyv a nemzetközi munkásmozgalom történetéről*

A két évkönyv mindegyike önmagában is rendkívül széles tematikát ölel fel, ami minden ilyen munkára természeténél fogva jellemző. Ezt itt eleve csak érzékeltetni lehet, lévén, hogy a tanulmányok és közlemények nagyobb része nem a munkásmozgalom kérdésével foglalkozik.

A Francia Évkönyv utolsó, 1985-ös kötete, a szerkesztők sokszor érvényesülő gyakorlata nyomán fordított kronológiával, a legfrissebb történeti problémák feldolgozásától halad az időben hátrafelé. Így a könyv élén az 1986-os választások körüli politikai helyzettel foglalkozó tanulmány áll, s ezt követi J. Kravcsenko munkája, amely az 1981-es „nyitást" elemzi. A kötet harmadik tanulmánya a De Gaulle-korszak 1958 utáni pártpolitikai összefüggéseire vet fényt. A két világháború közötti időszakkal egy nagyobb tanulmány foglalkozik, amely diplomáciatörténeti rálátással a francia–olasz kapcsolatok alakulását, egy másik érdekes cikk pedig az „Action française" c. lap és csoport politikai-eszmetörténeti fejlődését elemzi. Egy másik írás kifejezetten történeti-irodalomtörténeti szemszögből közelít az „örök" Napoleon-korszakhoz. Azt vizsgálja, hogy milyen volt az a tükörkép, amelyet e korszakról Balzac az „Emberi színjáték"-ban festett. Végül két nagyobb tanulmány foglalkozik a nagy francia forradalom előtti évekkel, mindkettő gazdaság-, illetőleg társadalomtörténeti szempontból.

A tanulmányrovatot önálló, nagyobb blokk követi, amelyet a szerzők egyértelműen a nagy francia forradalom bicentenáriumának szenteltek, s amelyben a Francia Évkönyv régi tradíciója szerint a szovjet szerzők írásai mellett francia tanulmány is helyet kapott. Egy másik különálló rész ezúttal historiográfia jellegű. Itt két írás olvasható. A francia népfront történetével régóta foglalkozó leningrádi történész, J. V. Jegorov a témakörben megjelent újabb munkákat elemzi, míg a toulouse-i Jacques Godechot a nálunk is jól ismert Albert Soboul „Napoleoni Franciaország" c. munkáját mutatja be.

A kötet gazdag tematikájából csupán három írás bemutatására vállalkozhatok. Első helyen *J. A. Kravcsenko* „Társadalmi átalakulás és politikai harc Franciaországban 1981–1982-ben" című tanulmányát emelem ki, amely nemcsak tematikájával, hanem anyaggazdagságával, szempontjaival is elgondolkodtató. Mindenki emlékezhet: 1981 a nagy várakozás és a nagy „változás" kezdete, amikor a baloldal hosszú negyedszázad után először szerez többséget a parlamentben. A baloldalon belül pedig ugyanekkor bizonyos fontos erőeltolódások is bekövetkeztek: a szocialista párt vitathatatlanul az új kísérlet fő erejévé lett. A parlamentben 270 mandátumot szerzett, vagyis 169 hellyel többet, mint korábban –, míg az FKP 44 mandátumot, azaz 42-vel kevesebbet, mint az előző választáson. Ez merőben új helyzet

* Francuzszkij Jezsegodnyik. 1985. Moszkva, Nauka, 1987. 336 p.; Jezsegodnyik germanszkoj isztorii. 1986. Moszkva, Nauka, 1987. 229 p.

volt, amely az 1970-es évek sokféle színezetű örökségén túl már a kezdő fázisban megterhelte a két párt együttműködését. Másfelől Kravcsenko figyelmeztet az új mozzanatokra is: az ifjúság általános balratolódására, a nőmozgalmak aktivizálódására, s a vallásos katolikusok táborában a baloldali irányzat látványos megerősödésére.

A választások másnapján a szocialista és a kommunista pártvezetés egyaránt az egységes és erős baloldali kormányzat kialakítása mellett kötelezte el magát. A baloldali erők „nyitásának" kezdetben kétségtelenül kedvezett, hogy a jobboldal különböző csoportjai, Giscard D'Estaing, Chirac, s a gaulleisták között mély ellentétek halmozódtak fel, amit azután nem volt könnyű egyik napról a másikra félretenni. A baloldal erős térnyerése után azonban azonnal megkezdődött ez a folyamat is.

Kravcsenko pontosan feleleveníti, hogy melyek voltak a P. Mauroy-kormány legfőbb gondjai és milyen kötelezettségei voltak. Mindenekelőtt a régi stagflációs gazdaságpolitika felszámolása, továbbá a súlyos örökség, a munkanélküliség visszaszorítása. Külpolitikai téren pedig egyfajta masszív atlanti elkötelezettség volt a jellemző.

A gyakorlati reformmunkában megkezdték a helyi közigazgatási reformot – ezzel a korábbiaknál jóval nagyobb jogkört adtak a városi és a különféle helyi önkormányzati szerveknek. Ezt a szocialista többségű kormány annak tudatában valósította meg, hogy ez a közvetlen jövőben helyi szinten éppen a jobboldali ellenzéknek kedvez majd.

A legélesebb ellentéteket azonban a kormány új gazdasági reformjai váltották ki. 1981 őszén széles körű államosítást hirdetett meg, amellyel szemben az ellenzék azonnal ellentámadást hirdetett – többek között a kisrészvényeseket is mozgósítva. A kormányzat ennek ellenére nagyszabású államosításba kezdett a bányákban, a biztosító társaságoknál és általában a hiteléletben, a vasútnál, a villamossági iparban és az autóiparban. Erre a jobboldal a parlamentben azonnal légiónyi „kiegészítő" javasolatot terjesztett be. De beindult egy másfajta „ellengépezet" is. Azzal is érveltek, hogy a baloldal csak valamiféle „mitológia érdekében" államosított, s egyesek olyan demagóg megfogalmazásoktól sem riadtak vissza, hogy Franciaországban megszűnt a gazdasági szabadság. S mind a parlamentben, mind a sajtóban (pl. Figaroban) már ekkor igyekeztek megkérdőjelezni a kormány és a parlament idevágó határozatainak „alkotmányos voltát". A gazdasági gépezet szorítása miatt a tőzsdén estek a részvények, s megindult – ugyanúgy, mint az 1930-as években a népfront választási győzelme után – a frank és az arany külföldre szökése és szöktetése. Bekövetkezett a frank devalválása (még 1981 októberében), amelyet a jobboldal azonnal a francia kormány nyakába varrt.

Kravcsenko joggal figyelmeztet a tudatos szabotázs megjelenésére, az olyan tényekre, hogy noha 1981-ben a francia vállalatok 31%-a tett szert nyereségre, ugyanakkor az ipari szektorban 6%-kal csökkentek a termelési beruházások. A bajokat ismét állami költségvetésből történő finanszírozással akarták orvosolni, ami viszont tovább növelte az állami költségvetési hiányt. A kormánynak a kiadások ellentételezésére az adójövedelmek növeléséhez kellett nyúlnia. Az adópolitikában így egyértelműen a progresszív jövedelmi adózás gyakorlatát érvényesítették, s ez újabb viharokat váltott ki.

1982-ben pedig már különféle repedések mutatkoztak a szocialista párt vezetésén belül is. Jacques Delors, az újsütetű szocialista és a kormány fontos gazdasági szakminisztere „a tempo mérséklését" hirdette meg, amivel szemben Mauroy miniszterelnök, a szocialista pártban befolyásos „Nord megye", az északi munkásmasszívum „vezére", a reformok továbbvitele mellett kötelezte el magát. Kravcsenko sokoldalúan világítja meg a folyamatokat, mutatja be, hogy miként következett be ezután a reformok leállítása, amely ismeretes módon személyi konzekvenciákkal is járt: Mauroy helyébe L. Fabius lépett. A tanulmány még a „fordulat" után is nyomon követi az eseményeket. Bemutatja, hogy e kedvezőtlen szakaszban is történtek új, pozitív kezdeményezések, hogy tovább folyik a „jobboldal–baloldal" birkózása. Rávilágít a jobboldal második ellentámadásának érvrendszerére ugyanúgy, mint a jobboldali „agytröszt" szellemi-személyi összetételére is. Mindehhez Kravcsenko kitűnő jegyzetapparátust nyújt, ezzel az érdeklődők további tájékozódását segíti elő.

Nem kevésbé rendhagyó témájú *V. G.*

Kovalenko írása, aki az Action française hosszú és ellentmondásos történetével foglalkozik. Ismeretes, hogy ez a szövetség, majd maga a lap is, a múlt század legvégén alakult, nagyobb szerepet az első világháború előtt játszott, de még az 1930-as években is a francia „radikális jobboldal" egyik ütőere volt. A csoportosuláson belül indokolt megkülönböztetni különféle áramlatokat, teoretikai megközelítéseket, amit Kovalenko igen nagy anyagra támaszkodva, pontos jegyzeteket adva meg is tesz. Mindez azonban önmagában nem indokolná, hogy ebben a recenzióban kitérjünk e tanulmányra – ha az valóban nem érintené a munkásmozgalmat. Csakhogy nagyonis érinti, méghozzá nemcsak azért, mert az Action française igen sűrűn került élesen szembe a szocialista munkásmozgalommal. Már a századforduló táján, nemcsak monarchista, köztársaságellenes, s a kapitalizmust bíráló elemek tűntek fel az irányzat ideológiájában, hanem pontosan ezen az alapon voltak bizonyos plebejus nézetek, alulról táplálkozó gyökerek is.

Mindezen túl, az 1911-es évben, már a CGT és az anarchoszindikalista áramlat megtorpanása, zavarai, sőt válságjelenségei nyomán az anarchoszindikalisták értelmiségi köréből egy frakció kapcsolatot keresett – és talált – az Action française körével. Közülük egyesek (E. Berth, G. Valois) 1911 decemberében létrehozták a Proudhon Kört, majd már az Action française keretei között 1912-től megjelentették a Proudhon Kör füzeteit. E jelenség természetesen ellentmondásossága ellenére félreérthetetlenül érinti a munkásmozgalmat, annak számára is tanulságos.

A kötet harmadik írása, amelyre kitérünk *J. Jegorové*, aki a francia népfront történetírásának néhány problémáját elemzi az újabb írások alapján. Jegorov megállapítja, hogy az első nagy történetírói hullám még a 30. évforduló környékén, az 1960-as években kiadott munkákban mutatkozott, utána erős ritkulás figyelhető meg, majd az 1980-as években egy újabb hullám indult meg. Már az 1960-as évek történeti irodalma is nagy figyelmet fordított arra, miként torpant meg a népfront, a kezdeti reformokat mikor és miért követte a „szünet" időszaka. Ráadásul erre a történeti valóság az 1980-as évek elején „ráduplázott". Jegorov a következőkben azt hangsúlyozza, hogy az 1960-as évek „polgári és jobboldali reformista" történeti írásai (a kettőt összeköti és nem különbözteti meg) rendkívül nagy hatást gyakoroltak a későbbi években. Itt elsősorban G. Lefranc, G. Dupeux írásait említi meg, amelyekkel csak a kommunista szerzők munkáit állítja szembe (G. Cogniot, E. Fajon és G. Plissonier jócskán önéletrajzi munkáit). Ez utóbbiakkal kapcsolatban nem tesz semmiféle kritikai megjegyzést.

Jegorov szerint a népfront 1936 januárjában elfogadott programja kitűnő alapot képezett a továbbfejlődéshez, s a bajok egyszerűen abból következtek, hogy e programot nem hajtották végre. Elsősorban a tőke szabotálása, s jórészt a radikálisok eltántorodása miatt és azért sem, mert a szocialista párt Blum képviselte vezetése a „szünetet" fogadta el. Jegorov következtetése számomra sok szempontból (akár a gazdasági élet valóságát, akár a politikai pártok életét nézzük) nagyfokú leegyszerűsítésnek tűnik, de az írás kétségtelen erénye egyfelől az, hogy tényleges problémákat vet fel, másfelől, hogy a történeti irodalom széles spektrumát mutatja be.

S végül jóval rövidebben a Német Évkönyvről. E kötet struktúrája több szempontból eltérő a Francia Évkönyvétől, jóllehet ugyanannak az intézetnek a kiadványa. A nyitó tanulmány a Német Szocialista Egységpárt 40. születésnapjának, az 1946-os alakulásnak szentel cikket. A másik általam kiemelt tanulmány *D. Sz. Davidovics* tollából származik, és Ernst Thälmann születésének 100. évfordulója alkalmából jelent meg. E munka nem annyira a korai hamburgi évek kommunista-szakszervezeti harcosát, mint a későbbi pártvezér alakját mintázza meg.

A kötet következő blokkja – a Francia Évkönyvtől eltérően – a középkorba visszatérő írásokkal nyit. Három tanulmány foglalkozik a századforduló német gazdaságával, illetőleg a német afrikai gyarmatosítással, végül a német–angol ellentétekkel és a flottamegállapodásokkal. S ezt követi két munka, amely munkásmozgalmi témájú. Az újkori írásoktól elválasztva külön részben található „a legújabb kor" cím alatt egy tanulmány, amely az 1945 utáni korszakba visz el, s a német megszállási zónák életét elemzi. Végül ebben a kötetben is található historiog-

ráfiai rész, melyben a német J. Petzold elemzi azokat az újabb német történeti munkákat, amelyekben megfigyelhető a fasizmus valamiféle rehabilitálási kísérlete. Tulajdonképpen ide tartozik W. Kucsinszkaja szemlecikke is, ebben a nálunk is ismert J. Kuczynski ötkötetes munkáját, a „Geschichte des Altags des deutschen Volkes" c. sorozatot mutatja be.

A két századfordulós, újkori munkásmozgalom-történeti tanulmányra visszatérve az egyik a berlini *Annalies Laschitza*, a másik a saját munkám. Azt foglaltam össze, hogy milyen irányzatok különböztethetők meg a német munkásmozgalomban 1914-ben, s miként látta e csoportokat, ezek szétválását az angol, francia stb. szocialista munkásmozgalom és sajtó. A. Laschitza jóval szélesebb szemszögből, 1905 és 1917 között vizsgálja a német és orosz szocialista erők, sőt „forradalmi erők" közötti kapcsolatokat. Tanulmánya kezdetén természetesen mindenekelőtt a német szociáldemokrácia radikális balszárnyának kialakulására fordít figyelmet, s jelzi, hogy C. Zetkinnek, R. Luxemburgnak és K. Liebknechtnek mennyiben voltak eleve adottak az „orosz kapcsolatai". Liebknecht nem véletlenül nyújtott folyamatosan támogatást az orosz szocialistáknak, forradalmároknak. Az ő segítségével adták ki az orosz bulletint, szervezhették meg az OSZDMP V. kongresszusát 1907 tavaszán Londonban, szövődhetett meleg barátság A. Kollontáj és közte. 1905 telén, amikor Gorkij Berlinbe érkezett, első útja ugyancsak K. Liebknechthez vezetett, s Lenin 1907-ben Londonba utazva szintén felkereste őt.

Laschitza szerint Kautsky az egyik összekötő kapocs volt ekkoriban a két mozgalom között, s emlékeztet arra, hogy a Vorwärts folytatásokban közölte Gorkij „Anya" c., már akkoriban nagy hatást kiváltó regényét. Vázolja, hogy Luxemburg milyen erőfeszítéseket tett azért, hogy lengyel küldöttek is részt vegyenek az OSZDMP 1907. évi kongresszusán, majd az 1907-es stuttgarti internacionálé-kongresszuson csak Lenin segítségével és orosz, kölcsönzött mandátummal vehetett részt a munkában. Ezután született meg a háborúval foglalkozó történeti értékű Lenin–Martov–Luxemburg-féle „kiegészítés", ami megszabta az internacionálé követendő politikáját egy esetleges háború esetére. S ez az antimilitarista együttműködés az internacionáléban tovább folytatódott az egész 1907–1914-es korszakban, sőt a háború feltételei között is.

Jemnitz János

Krónika a nők szerepéről a német nép és az NDK történetében*

„Az emberiség felszabadulása nem képzelhető el a nemek szociális függetlensége és egyenjogúsága nélkül" – írta August Bebel. E folyamat kezdeti megvalósulásának, a nőmozgalom kialakulásának és küzdelmének eseményekben gazdag németországi folyamatát adta közre két kötetben a lipcsei Clara Zetkin Pedagógiai Főiskola kutatócsoportja.

Az első kötet az 1830–1945 közötti időszakot tekinti át. A feldolgozás szempontjai között az általános politikai és gazdasági viszonyok bemutatása, a női munka részesedésének alakulása, valamint a német burzsoázia és a nemzetközi proletár és demokratikus nőmozgalom politikájának felvázolása dominál. Nem hiányoznak a kötetből az ideológiai és kulturális küzdelem főbb eseményei sem. A kötet középpontjában a forradalmi német munkásmozgalom nőpolitikájának bemutatása áll, szoros összefüggésben a kor legfontosabb eseményeivel. Emellett megismerkedhetünk – ugyan kisebb terjedelemben – a polgári nőmozgalom főbb eseményeivel, történelmi érdemeivel és korlátaival is.

Az ipari forradalom kezdetén tömegesen alkalmazták a nőket és a gyermekeket, sőt gyakorta – mindenekelőtt a textiliparban – a többséget alkották. Munkabérük a férfiak bérének előbb egyharmadát, később mint-

* Zur Rolle der Frau in der Geschichte des deutschen Volkes (1830 bis 1945). Eine Chronik. Verlag für die Frau. Leipzig, 1984. 304 p.; Zur Rolle der Frau in der Geschichte der DDR (1945 bis 1981). Eine Chronik. Verlag für die Frau, Leipzig, 1986. 391 p.

egy 60%-át tette ki. Így az általánossá vált női munka a szociális kérdés fontos része lett. Mindez visszhangra talált az utópista szocialistáknak a nemek szociális egyenjogúságáról vallott elképzeléseiben, amelyeket a kommunista közösségekben reformokkal véltek megvalósítani. A marximus pedig a nők felszabadítását összekötötte a munkásosztály történelmi hivatásának teljesítésével. Polgári demokratikus nőjogi követelések is megjelentek.

A német birodalom 1871. évi létrehozása meggyorsította a kapitalizmus fejlődését. A porosz-német militarizmus azonban a forradalmi munkásmozgalom és valamennyi demokratikus erő elnyomására törekedett. Ekkor még a nők egyenjogúsági harca is a rendszer megdöntéséért és egy demokratikus köztársaság létrehozásáért folyó küzdelemhez kapcsolódott.

A századforduló utáni két évtizedben a proletár nőmozgalom létszámának növelésére s tagjai szocialista harcossá nevelésére törekedett, mivel a békéért és a szocializmusért folyó harc a női egyenjogúságért folyó küzdelmet is feltételezi. 1913-ban – olvasható a rövid év végi statisztikákban – a szabad szakszervezetek tagjainak 9%-a (230 000) nő; a szociáldemokrata párt, az SPD ismeretterjesztő jellegű kirándulásain és előadásain több mint négyezer nő vett részt. 1918-ban az SPD-nek már 70 000 nőtagja volt, s körülbelül ugyanennyi az újonnan alakult független szociáldemokratáknak is.

Az első világháború után a weimari köztársaságban a nők a politikai küzdelmek aktív részesei lettek. Megalakultak sokrétű és sokszínű szervezeteik, a pártok tagjaiként bekerültek a Reischstagba is: 1924-ben a kommunistáknak 3, a szociáldemokratáknak 16 női parlamenti képviselője volt. Ugyanebben az évben pedig a szabad szakszervezetek majdnem egymillió női tagot számláltak.

Az 1933–1945 közötti időszakról is sok pontos információt szerezhetünk, s a nők helyzetének bemutatásán keresztül kirajzolódik a náci Németország ideológiai-politikai és gazdasági arculata, amelyet hamarosan a háborús készülődés határozott meg. 1941-ben a nemzetiszocialista nőszövetségek már csaknem hatmillió tagot számláltak, s a háború közepette 1943-ban Németország 31 millió munkaképes asszonyának majdnem fele (46%) dolgozott, a férfiak órabérének 70%-áért.

A kötet levéltári anyagokra, nyomtatott forrásokra – pártkongresszusok és nőkonferenciák, a Reischstag gyorsírásos jegyzőkönyvei, sajtó, röplap és brosúra –, valamint monográfiákra és tanulmányokra támaszkodva új kutatási eredményekkel szolgál és pontos képet rajzol a német nőknek szociális egyenjogúságukért vívott harcáról.

A második kötet a nőknek az NDK létrejöttében és fejlődésében kifejtett széles körű tevékenységét tárgyalja. Az olvasó megbizonyosodhat az ország helyreállításában és fejlődésében kifejtett áldozatkész munkájukról, amikor egyszerre kellett az asszony-anya-állampolgár-dolgozó nő elvárásoknak megfelelniük.

A munkásmozgalom eseményeire és a Németország Szocialista Egységpártja (SED) politikai történetére felfűzött, összességében roppant szerteágazó események bemutatása meghaladja a jelen ismertetés lehetőségeit. Ehelyett mindössze néhány, önkényesen kiragadott tendencia felvázolása lehetséges, amelyek az SED kongresszusai kapcsán közölt tanulságos adatokon alapulnak. Egyik ilyen tendencia a nők fokozott bekapcsolódása a termelésbe, ami együtt járt szakképzettségük színvonalának emelkedésével. 1950-ben az NDK-ban 10,2 millió nő élt (az összlakosság 55,6%-a), s ők alkották a foglalkoztatottak 40%-át. A termelésben dolgozóknak mindössze 5%-a rendelkezett szakképzettséggel. 1966-ban a 9,2 milliós női lakosság (az összlakosság 54,4%-a) alkotta a foglalkoztatottak 47%-át, s a munkásnők 20%-a már szakmunkás képesítéssel rendelkezett. 1980-ban az NDK 8,8 millió (53%) asszonya már a foglalkoztatottak 50%-át tette ki, s a szocialista gazdaságban foglalkoztatottak 74%-a szakképzett volt.

Egyenletesen javultak munkafeltételeik, különösen 1971 után, amikor a gazdaság- és szociálpolitika egysége elsőrendű, kiemelt célkitűzés lett. Sok egyéb más számadat helyett ezúttal csak azt említenénk, hogy 1950-ben a nőknek 11 hét terhességi szabadság járt, s a bérből és fizetésből élők átlagos jövedelme 311 márka volt; 1966-ban már 14 hetes terhességi szabadsággal rendelkeztek, s megkezdődött az ötnapos munkahét bevezetése. Az átlagos jövedelem 646 már-

kára emelkedett. 1980-ban pedig megkezdődött a 40 órás munkahétre való átállás – s elsőként a két- vagy többgyermekes nőknél –, bevezették a fizetett „bébiévet" és számos más szociális kedvezményben is részesítették őket. Átlagos jövedelmük 1021 márkára nőtt. Formális politikai képviseletük is dinamikusan emelkedett: 1980-ban az országgyűlés, a Népi Kamara képviselőinek 34%-a a nők soraiból került ki.

Természetesen a kronológia nem léphetett fel a teljesség igényével, s pusztán terjedelmi okok miatt is csak utalni lehetett egyes szervezetek tevékenységére. Mindazonáltal a rendkívül precízen összeállított kötet az eligazodást, illetve a további kutatást megkönnyítő különböző mutatóival összességében jelentős teljesítmény, és a német nők áldozatos tevékenységének méltó elismerése.

Németh István

A Magyar Kommunista Párt útja a hatalomhoz*

Izgalmas és tanulságos stúdium külföldi szerző tollából olvasni népi demokráciánk történetéről. A kétkötetes mű már csak azért is érdekes[1] olvasmány, mert marxista kutatótól, s egyben jótollú újságírótól származik. Az 1985–1986-ban megjelent könyv mondanivalója máig sem avult el. Kár, hogy Magyarországon még nem talált kiadóra, de örülünk, hogy a szerző külön a Párttörténeti Intézet számára a teljes szöveget lefordította.

Néhány szót a szerző, Yehuda Lahav életútjáról. Felvidéki származású – tehát belülről, sajátjaként ismeri Kelet-Európát. Baloldali elkötelezettségű – 17 éves korában már a Vörös Hadsereg harcoló alakulata mellett tolmácskodott, több mint egy évtizedig az Izraeli Kommunista Párt lapjának munkatársa volt. Mentes a nyugati előítéletektől, a hidegháborús koncepcióktól, de nem kötik a mi hittételként vallott terminológiáink béklyói sem stratégiáról, a párt vezető szerepének elrendeltetéséről, a koalíció képletéről és sok másról. Fogalmakkal – mint baloldal, jobboldal, klérus, tömeg, réteg, népmozgalom, alkotmányosság, a szovjet hadsereg magyarországi szerepe – a megszokottól eltérően bánik. Nem biztos, hogy egyetértünk vele, de a társadalmi forradalom szükségszerűségét új források feltárásával bizonyító álláspontja historiográfiai értékű, ezért méltatásra érdemes.

Yehuda Lahav témakezelése sajátos. Távol áll a nálunk hagyományos párttörténetírástól. Sem igenlően, sem cáfolat formájában nem alkalmazza 'a nálunk és Nyugaton szokásos periodizációt, az osztályok és az osztályharc immanens elemzését. Politikatörténeti jellegű munkájában figyelmét az általa lényegesnek ítélt kérdések komplex vizsgálatára fordítja. Az 1944–1949-es éveket lényegében egységes korszakként kezeli. Minden egyes témánál számításba veszi a nemzetközi politikai konstellációt, a nagyhatalmak magyarországi képviseleteinek sajátos álláspontját és vitáit, valamint a magyarországi politikai mozgalmak és hatalmi tényezők országos és helyi ideológiai kölcsönhatását. A megszokottnál lényegesen nagyobb súlyt fektet a tömegpszichológiai elemekre, s nem hanyagolja el a politikai személyiségek szerepének elemzését sem.

A könyv 18 fejezetre, s az egyes fejezetek alfejezetekre tagolódnak. Mindegyikre nem térhetünk ki, még mondanivalójuk regesztaszerű kivonatolására sem. Némelyik fejezetnél azonban jellemzésképpen érdemes megállni.

A mű középpontjában a kommunista párt politikai irányvonalának alakulása és a belpolitikai fejlődés bemutatása áll a népi demokratikus forradalom időszakában. A kommunista párt szervezeti életéről, tömegbázisáról, szervezési sikereiről, népszerűségéről és annak korlátairól két önálló fejezet szól. A szerző jól érzékelteti, hogy az újjáépítés motorja az MKP volt.

„Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány" c. fejezetben rész-

---

* *Yehuda Lahav:* Der Weg der Kommunistischen Partei Ungarns zur Macht. I. k. München, 1985. 200 p., II. k. 1986. 200 p.

letesen taglalja a jogfolytonosság hazai demonstrálásának, a magyar államiság fenntartásának igényét, amely nemcsak a hazai baloldali és a konzervatív erőknél, hanem a nemzetközi politikai fórumain is hangsúlyozzottan előtérbe került. „Az állami és társadalmi szervek" c. fejezet elsősorban a hatalmi erőviszonyok szempontjából közelít a témához.

„A megszálló hatalom" c. fejezet egészében újszerűen hat. A korabeli nem kommunista magyar politikusok a Szovjetunió hazai szerepéről szóló figyelemre méltó megnyilatkozásának ismertetése után az MKP és a Szovjetunió viszonyáról a szerző megjegyzi, hogy a kommunisták éltek azzal a tömegpszichológiai jelenséggel, mely őket a Szovjetunióval azonosította. Ezzel kapcsolatban a World Today 1947. novemberi számát idézi: „Tévedés lenne feltételezni, hogy a kommunisták ereje nagymértékben az orosz megszálló hadsereg nyomásán alapszik. Erejük forrása a valóságban pártjuk homogén jellege: vezetőik intellektuális minősége, amely kétségtelenül magasabb, mint a többi magyarországi párt vezetőié." Szellemesen jegyzi meg Yehuda Lahav: „A megszálló hadsereg puszta léte és potenciális akciólehetősége még nagyobb súllyal estek latba, mint tettei." Igaz, ezt a potenciális akciólehetőséget a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyugati tagjai és az általuk képviselt szövetséges nagyhatalmak és szakértőik egyaránt annak a körülménynek is tulajdonították, hogy a nyugati hatalmak nem tekintették érdekszférájukba tartozónak Magyarországot.

A szerző így summázza véleményét: „a Szovjetunió több és sokféle módon kívánta érvényre juttatni befolyását és vezetői világosan megszabták a befolyás és nyomás eszközeinek kívánatos sorrendjét. A közvetlen és nyílt nyomás kétségtelenül e sorrend legalján volt; a szovjetek csak akkor folyamodtak hozzá, ha más eszközök meghiúsultak. Kívánatosabbaknak tűntek nekik a közvetett befolyás eszközei, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által, vagy annak nevében folytatott akciók; még ennél is kívánatosabbak voltak a politikai eszközök, melyek segítségével sikerült kivívniuk eszmei ellenfeleik rokonszenvét, vagy legalább hajlandóságukat bármilyen közvetlen vagy közvetett nyomást gyakoroltak volna rájuk... A szovjetek azonban mindenekelőtt gazdasági befolyásuk növelésére törekedtek Magyarországon, mert ez képezte állandó, pillanatnyi politikai változásoktól független biztosítékát annak, hogy a Szovjetunió keresztülvihesse akaratát."

A földreformról, az 1945-ös és az 1947-es parlamenti választásokról, a koalíciós pártok 1946-os csatározásairól, az MKP III. kongresszusáról, a kisgazdapárton belüli küzdelmekről, a köztársaság elleni összeesküvésről, a két munkáspárt egyesüléséről, a többpártrendszer felszámolásáról, az MDP-n belüli demokrácia visszaszorulásáról szóló fejezetek tényszerűen kevés újat tartalmaznak a tájékozott hazai olvasóközönség számára. Más a helyzet a németül tudó külföldi érdeklődők esetében. Az ő számukra a felsorakoztatott tények és adatok is sokat nyújtanak az 1940-es évek második felének magyar történelméről, mert a magyar történettudomány eredményeinek idegen nyelvű terjesztésében sajnos igen nagy adósság halmozódott fel. Yehuda Lahav könyvének nem elhanyagolható pozitívuma, hogy jelentősen hozzájárul a hazánk iránti külföldi történeti érdeklődés kielégítéséhez.

Az említett fejezetek is tartalmaznak azonban a hazai olvasók érdeklődésére szintén számot tartó fejtegetéseket, felvetéseket, szempontokat. Ilyen például a Független Kisgazdapárt felszámolásának folyamatáról szóló rész. A köztársaság elleni összeesküvéssel kapcsolatos irodalomról írva leszögezi: „Aminthogy komoly nyugati kutatók nem vonják kétségbe az összeesküvés tényét, tárgyilagos kommunista kutatók nem vonják kétségbe, hogy az összeesküvők nem veszélyeztették komolyan az új rendszert, és hogy leleplezésének fő jelentősége politikai volt." Az ügy „fő jelentősége abban nyilvánult meg, hogy ez volt az első nagyobb szabású eset, amelynek során a kommunista párt kihasználta hatalmát a politikai rendőrségben és egy jogi-bűnügyi hadjáratot indított, amely egybekötődött a párt politikai küzdelmeivel". Hangsúlyozza, hogy Kovács Béla letartóztatása a szovjet hatóságok által „alapjában változtatta meg a magyarországi politikai légkört... nyilvánvalóvá tette, hogy a magyarországi politikai küzdelem nem csupán magyar politikai tényezők

ügye". Véleménye szerint „Nagy Ferenc eltűnésével a magyar politikai arénából eltűnt a kisgazdapárt, mint önálló törekvésű politikai tényező. Az azután következő fejleményekben a kisgazdapárt sokkal engedelmesebb eszköze volt a kommunistáknak, mint a Baloldali Blokk pártjai, főleg a szociáldemokraták."

Érdemes – ha röviden is – szólni arról, hogyan jellemzi a szerző szellemesen a nemzetközi és a belpolitika szükségszerű kapcsolatát. A békeszerződés konkrét előkészítésének stádiumától kezdve bizonyítja, hogy a külügyminiszterek tárgyalásai és a kelet-európai rendezés lehetősége az összes hatalmi tényezőre „hipnotikus", majd szinte „mágikus hatást gyakorolt", felgyorsította akcióikat Európa minden régiójában. A szovjet csapatok kivonását várták a nyugatiak, az amerikai megszállók távozását a keletiek. Mindez persze a várt formában nem valósult meg, de mindenesetre „a nemzetközi feszültségek meggátolták, hogy a pártok kapcsolatai csakis a magyar politikai valóság által megszabott ütemben és keretek között bontakozzanak ki. E tényezők egyike a magyar békeszerződés volt." És mi hozzátehetjük: a békeszerződés által kicövekelt út mind a mai napig meghatározónak bizonyult.

Ma sem, de korábban még kevésbé juthatott külföldi kutató Magyarországon levéltári anyagokhoz. Yehuda Lahav ezeket részben „pótolta" az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország követi jelentéseinek és más iratoknak felhasználásával, értékeléseik ismertetésével. A mai magyar történész számára emiatt forrásértékű ez a könyv. A szerző tárgyilagosságra törekedve elegánsan, de határozottan utasítja vissza az emigránsok, a nyugati szerzők oly gyakori retrospektív magyarázkodását vagy ferdítését, s a neofitáknak a történések mai következményeiből építkező elvont téziseit. Sőt, némely ma divatos értékelés forrásait is megkeresi a negyvenes évek diplomáciai, külpolitikai folyóirataiban és esszéiben.

A nyugati irodalom mellett gyakran támaszkodik a számára elérhető magyarországi szakirodalomra (főleg az 1950–1960-as évek publikációira), hol egyetértőleg, hol vitatkozva vele. Sokunkkal vitatkozik Yehuda Lahav, nem ok nélkül. Egyikünknek az volt a felfogása, hogy pontos, ideológiailag és regionálisan kidolgozott hosszú távú stratégia folyamatos megvalósítása zajlott le Magyarországon 1944 és 1949 között. Másikunk a szocialista forradalom stratégiájának változásaira tette a hangsúlyt, mert a forradalmi folyamat nem több évtized, hanem néhány év alatt zajlott le.

E vitával kapcsolatban különösen szellemesek a szerző kérdései: 1) Ha a kommunista párt előre kidolgozott pontos tervvel rendelkezett, ez azt jelenti, hogy politikai erőhöz méltatlanul megtévesztette a saját párthíveit és barátait? 2) Ha a spontán fejlődés napi elemzését végezte el reálisan, osztályérdekek alapján, vajon mi kötelezte arra, hogy mindezt utólag teoretikus színben tüntesse fel? 3) Ha „menetközben" kialakult a proletárdiktatúra és Sztálin utólagos figyelmeztetése kellett ahhoz, hogy ennek lényegét felismerjék, alkalmas volt-e a hazai kommunista párt a vezető szerepre? 4) Ha igen, ez a magyar közegben dolgozó tudatos élcsapat miért adta át a döntést, az értékelést, majd a történelem apologetikus ábrázolását a Kominformnak és ideológusainak? 5) Lehet-e objektív társadalmi, forradalmi és szubjektív politikai gyakorlati folyamatok között cezúrát vonni, mint az nem egy történeti tanulmányban megfigyelhető? 6) Végső soron nem az adott nép hagyományai, szocialista és nemzeti identitás tudata-e az egyetlen marxista és helyi mérce bármely társadalmi átalakítás számára?

Persze a recenzenst is késztetheti vitára az ismertetett mű. Főleg „A népi demokrácia fejlődésének szakaszai" c. utolsó fejezet, amely teoretikus igénnyel foglalkozik a forradalom jellegével, belebocsátkozva a magyar történészeknek a problémakörről folytatott korábbi vitáinak ismertetésébe. Az 1944–1949-es évekről a polémia hazánkban évtizedek óta folyik, s minden bizonnyal a jövő történész generációinak körében is folytatódni fog.

Ságvári Ágnes

A szocialista mezőgazdaság kialakulásáról*

Az Orbán Sándor és Pölöskei Ferenc szerkesztette, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete és az ELTE Bölcsészettudományi Kara által kiadott tanulmánykötet 9 írása rendkívül széleskörűen vizsgálja választott témáját. Ismert és kevésbé ismert kutatók hol tárgyilagos, hol szenvedélyes hangú, de minden esetben széles körű adat- és forrásbázisra épülő tanulmányai képezik a több mint 30 íves könyv anyagát. A kötet egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy az eddigi, átfogónak hitt, szintézis jellegűnek tekintett írások újabb lényeges – és számtalan vonatkozásában itt sem tárgyalt – ismeretekkel bővülhetnek, s mindezek (majd) együtt adhatják a két agrárforradalom gazdasági, társadalmi, politikai, tudati összefüggéseinek a ténylegesen történtekhez közelítő szintézisét.

A könyv legnagyobb ívű, legátfogóbb (a Párttörténeti Közleményekben korábban már megjelent) tanulmánya *Orbán Sándoré*, amely a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kérdését vizsgálja a mezőgazdaságban, régiónk országaiban. Az írás jól ismert volta ellenére egyetlen mondatot idéznünk kell (és a magunk részéről – éppen a szerző tekintélye miatt – legalább egy lábjegyzetbeli megjegyzést a Statistisches Jahrbuch mellett elvártunk volna): „Míg Magyarországon és a tőle északra elhelyezkedő szocialista országokban az iparosítás és az infrastruktúra fejlesztése már a hasznos terület rovására történt, Albániában, Bulgáriában és különösen Romániában tíz- és százezer ha-os nagyságrendben hódították el a természettől és tették termővé újabb területeket." (41. o.)

Közel negyedszázados történetírói tevékenységem során mindig arra törekedtem, hogy adatokat sorakoztassak egymás mellé, s úgy fogalmazzam meg a mondanivalómat, mintha a *tények* mesélnék az eseményeket. A kötet kilencedik tanulmánya arról győz meg, hogy vannak témák, amikor a szerzőnek, ha még annyira historiográfusa is akar lenni témájának, részt kell vennie, meg kell mutatkoznia írásában. *Póth Piroska* „A kollektivizálás szolgálatában álló kultúrpolitika" című szenvedélyes hangú, kiváló tanulmánya, amely a mezőgazdaság kollektivizálásának támogatására 1948 és 1956 között használt kultúrpolitikai eszközöket mutatja be, a legjobb példa a fentiekre. Ha nem tudnánk, hogy ezek az évek olyan sok – a parasztságot, a munkásságot és az értelmiséget, vagyis az egész magyar nemzetet érintő – szenvedéssel teli időszakot jelentettek, elegendő lenne Póth Piroska tanulmányát elolvasni ahhoz, hogy az embertelenségről kortársnak és utókornak egyaránt fogalma legyen. Kit, milyen érdeket szolgálhatott például az akkori népművelésügyi államtitkárnak, Losonczy Gézának a szerző által idézett 1950. januári drasztikus kijelentése: „Népművelési munkánkban igen sok helyütt tapasztalható az a komoly hiba, ...hogy a népművelési munkát öncélnak fogják fel – a színjátszást színjátszásnak a színjátszás kedvéért, a táncot táncnak a tánc kedvéért ... Nagyon nyomatékosan alá kell húzni, hogy a kultúrmunka ilyen meddő és öncélú felfogása az ellenség fegyvere." (512. o.)

„...a földreform során törpebirtokossá lett volt agrárproletárok asztalára mégiscsak jutott valami eledel... a középbirtokos és a gazdag paraszti réteg gazdálkodási lehetőségei és ellátása azonban 1948 után egyre romlott... 1952-ben már a vetőmag és a minimális szintű élelem is hiányzott" (200. o.) – olvashatjuk *Erdmann Gyula* „A beszolgáltatási rendszer (1945–1956)" c. tanulmányában. Mint írja, az 1–25 holdasoknál fejenként 210 kg, a kulákoknál 143 kg jutott a házi szükségletek kielégítésére, vagyis „ennyiért dolgoztál, nem éppen semmiért". A fejadag és a vetőmag az 1–8 holdas gazdák 70, a 8–25 holdas gazdák 55%-a számára nem volt meg! Ezért kiemelkedő jelentősége volt annak, hogy 1956 októberében–novemberében felszámolták ezt a parasztot meggyötrő-megalázó rendszert (ugyanis a Szabad Nép még 1956. október közepén is azt írta, hogy a begyűjtési rendszerre szükség van, s csak módosításokra kerülhet sor). Így aztán közel

* Tanulmányok a szocialista mezőgazdaság kialakulásáról. Szerk.: *Orbán Sándor–Pölöskei Ferenc*. Budapest, 1988. 563 p.

5 millió kh földet hagyott el a parasztság: abból volt az 1950-es évek elején, közepén a legtöbb, amiből fél évtizeddel korábban a legkevesebb (igaz, közben a tsz-ek és az állami gazdaságok területe 1,5 millió holdról csaknem 6 millióra nőtt, de így is több százezer hold volt *parlagon;* a nagyüzemek által művelt föld egy jó része pedig csaknem ugyanilyen volt).

A fentiek is plasztikusan bizonyítják a parasztság elszegényesítésének stratégiáját, s ehhez még egy adat a tanulmányból: a jövedelemadóval növelt beszolgáltatási kötelezettség egy 12–15 holdas paraszt 1 kh-jára 1949-ben 280 búzakilogramm, 1952-ben viszont már 820 kg volt akkor, amikor a termés csak 710 kg-ot ért el holdanként!

Nagy kár, hogy az adatokban, tényekben gazdag tanulmány nem összefogottabb, nem kiérleltebb. Előfordulnak benne a figyelmetlen mondatszerkesztésből adódó apró pontatlanságok, nyomdatechnikai hibák, nem érthető táblázatok (pl. a 194. oldalon: az egység, az érték megadásának hiánya). Bár a tanulmány a beszolgáltatás kérdését vizsgálja és szól az egyéb terhekről is, mégis jó lett volna, ha az összes terheket összegezi és kifejezi – évenként – összehasonlítható egységben (pl. búzakilogrammra minden beszolgáltatandó termék és minden adófajta átszámítható). Így lett volna világosabban látható a vizsgált időszak paraszt-, sőt mezőgazdaságellenes politikája, a rendszer gazdaságpolitikájának az a differencia specificája, hogy az a gazdasági siker *büntetése* volt. Az, ami kiderül ezen összesítések nélkül is persze önmagában is mutatja a beszolgáltatási rendszer megtorló jellegét, sőt kifejezetten *bosszúálló* magatartását. Imponáló az a rendkívül széles körű adat- és forrásbázis, amit a szerző használ. Ezért merem javasolni (hogy még „érezhetőbbek", érzékelhetőbbek legyenek az adatai): nézze meg egy valódi agrármegye tipikus falusi települése egyes paraszti kategóriáinak név szerinti beszolgáltatását (és egyéb terheit) 1948 és 1956 között: nem lesz érdekesség nélküli!

Figyelmet érdemlő *Virágh Ferencnek* „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagság szociális ellátása" című, jól dokumentált dolgozata. Meglepő azonban a legelső mondat állítása a „parasztság szociális nincstelenségéről" (453. o.), hiszen kapitalista körülmények között a parasztság földdel rendelkezik és ez jelenti biztonságát (beleértve: tönkremenetelének lehetőségét), szociális bázisát. Éppen ezért szívesen vettük volna a mai magyar biztosított tsz-tagság szociális biztonságának összevetését – egy nagysúlyú agrárszférával rendelkező kapitalista ország mezőgazdasági dolgozóinak (tulajdonosainak) szociális rendszerével (pl. a francia parasztságéval).

Jóllehet terjedelmi okokból nem foglalkozunk velük részletesen, rendkívül fontos kérdéseket taglal, és tárgyán messze túlmutató jelentőségű, *Káposztás István* „Az ipari eredetű eszközök, anyagok térhódítása az átszerveződő mezőgazdaságban", *Harcsa István* „A paraszti rétegek mobilitásának alakulása", valamint *Schindele Miklós* „A mezőgazdasági kistermelés szerepváltozásai" c. tanulmánya. Sok újat ad *Urbán László* „Az első négy termelőszövetkezeti város agrárpolitikai szerepe a kollektivizálás idején, valamint *Belényi Gyula* „A mezőgazdasági népesség csökkenése az alföldi agrárvárosokban" című értékes írása.

A kötet magas színvonalú tanulmányai, még ha ezen a szinten eltérőek is, jól szolgálják a magyar agrárkérdés elmúlt 4 évtizedének jobb megismerését, eddig nem vagy nem eléggé vizsgált tényezőinek feltárását. Éppen ezért – és azért is, mert szellemi életünk két olyan reprezentatív központja, mint a Bölcsészkar és a Társadalomtudományi Intézet adta ki – meglepő a tartalom és a forma ennyire eltérő volta: az előbbi szebb kiállítást érdemelt volna, sőt könyvesbolti forgalmazást.

Benke József

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke

1988. július-augusztus-szeptember

Bayer János (1922–1988.) = Vasas, 1988. 9. sz. 4. p. [Nekrológ.]

Boldizsár Iván: A Szegedi Fiataloknál 1934-ben. = Kortárs, 1988. 9. sz. 97–106. pp. [A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról.]

Bónis János: 75 éves a Bányaipari Dolgozók Szakszervezete. = Népszava, 1988. augusztus 31. 7. p.

Borsi József: Bajcsy-Zsilinszky Endre egyetemi éveiről. = Történelmi Szemle, 1987–1988. 1. sz. 40–60. pp. [Hét 1904–1907 közötti levél közlése.]

Burger Péter: Emlékezzünk! 90 évvel ezelőtt született Aschin János. = Közlekedés, 1988. 7. sz. 10. p.

Décsi Ágnes: Nemcsak történelmi lecke. = Magyar Ifjúság, 1988. 38. sz. 40–42. pp. [Az 1943. évi balatonszárszói konferencia emlékére.]

Demény Pál: József Attila. (Visszaemlékezés.) = Tekintet, 1988. 3. sz. 13–19. pp.

Dokumentum. A DISZ Központi Vezetősége 1956. október 23-i ülésének referátuma. (Bev. és jegyzetek: Ölmosi Zoltán.) = Ifjúsági Szemle, 1988. 5. sz. 83–98. pp.

Emlékezés Nemes Dezsőre. Születésének 80. évfordulóján. = Népszabadság, 1988. szeptember 6. 6. p.

Erényi Tibor: Munkásosztály és a nemzet Magyarországon. 1868–1918. = Világosság, 1988. 8–9. sz. 565–573. pp.

„Európa a hazájuk, emberség a magyarságuk." Hatvan éve született meg a Sarló. = Népszava, 1988. augusztus 3. 7. p.

Farkasinszky Lajos (1925–1988). = Népszabadság, 1988. szeptember 27. 5. p.

Fejtő Ferenc: József Attila és a szociáldemokrácia. = Élet és Irodalom, 1988. 30. sz. 5. p.

Gadanecz Béla: Becsülete volt az emberek között. Az örökifjú Lefi. Száz éve született Lefkovics Ernő. = Magyar Vasutas, 1988. július 21. 3. p.

Garai László: József Attilát „felszociáldemokratázzák". = Élet és Irodalom, 1988. 33. sz. 4. p.

Gyertyán Ervin: A királynőt megölni nem kell... = Élet és Irodalom, 1988. 36. sz. 4. p. [Megjegyzések Garai László: József Attilát „felszociáldemokratázzák" című cikkére.]

Gyertyán Ervin: Visinszkij visszatér? Válasz Hazai Jenőnek. = Mozgó Világ, 1988. 9. sz. 99–106. pp. [A Demény-perről.]

Hajdu Tibor: (Húsz év után.) = Valóság, 1988. 9. sz. 109–114. pp. [Tömpe Andrásról és az 1968-as csehszlovákiai bevonulás ellen tiltakozó leveléről.]

Hazai Jenő: Hozzászólás Gyertyán Ervinnek a Mozgó Világ 1988/3. számában megjelent, Egy elhallgatott koncepciós per című cikkéhez. = Mozgó Világ, 1988. 9. sz. 92–98. pp. [Demény Pál peréről.]

Horváth Ferencné–**Pollák** József: Velinszky László születésének századik évfordulója: 1988. augusztus 28. = Fejér Megyei Tájékoztató, 1988. 6. sz. 31–34. pp.

Horváth Miklós: Volt egyszer egy ezred. = Igaz Szó, 1988. 9. sz. 6–8. pp. [A Budai Önkéntes Ezredről.]

Jakab Sándor: Mártírjaink. = Bányamunkás, 1988. 7–8. sz. 13. p. [A bányászszakszervezet hetvenhét mozgalmi harcosának emlékére.]

Kővágó Sarolta: Valamennyi tanítónak! Száz esztendeje született Velinszky László. = Népszabadság, 1988. augusztus 27. 6. p.

Ladányi András: Hetvenöt éves a Bányamunkás. = Bányamunkás, 1988. 7–8. sz. 4–7. pp.

A munkásmozgalom élharcosa. Hetvenöt éve született Gáti Ödön. = Néphadsereg, 1988. 33. sz. 15. p.

Nagy Sándor: A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény fogadása Békéscsabán. = Békési Élet, 1988. 3. sz. 311–322. pp.

Ormos Mária: A Tanácsköztársaság és a trianoni béke. = Propagandista, 1988. 5. sz. 110–117. pp.

Pogány Sára: Szárszó. = Magyar Hírlap, 1988. augusztus 27. 4. p. [1943]

Pogonyi Lajos: Én is jártam Vorkután. Beszélgetés Karig Sárival... = Ország-Világ, 1988. 37. sz. 10–11. pp. [A vorkutai kényszermunka-táborról.]

Póth Piroska: Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Malinovszkij marsallhoz és Molotovhoz. (1944. november 19.) = Békési Élet, 1988. 3. sz. 376–386. pp.

Puja Frigyes: A gyulai tüdőszanatóriumban 1947–1948-ban. = Békési Élet, 1988. 3. sz. 364–375. pp. [Életrajzából.]

Sipos Péter: Mónus Illés (1888–1944). = História, 1988. 2–3. sz. 47–49. pp.

Söptei István: Internálótábor a Rába partján. (A volt sárvári Műselyemgyár háborús évei, 1939–1945.) = Vasi Szemle, 1988. 3. sz. 377–400. pp.

Srágli Lajos: Olajbányászok a bányamunkások szervezetében. = Bányamunkás, 1988. 7–8. sz. 11. p.

Strassenreiter Erzsébet: A Peyer-frakció tevékenysége 1946–1947 fordulóján az SZDP-ben. = Századok, 1987. 2–3. sz. 299–354. pp.

Szita Szabolcs: Az 1944. novemberi budapesti deportálás történetéhez. = Információs Szemle, Elmélet és Politika, 1988. 2. sz. 88–103. pp.

A történelem „balekja" visszanéz. Hegedűs Andrással beszélget Seszták Ágnes. = Képes 7, 1988. 33. sz. 36–40. pp.

Vadász Ferenc: Egy buchenwaldi túlélő emlékére. Hetvenöt éve született Gáti Ödön. = Népszabadság, 1988. augusztus 13. 8. p.

Vadász Ferenc: Emléksorok Mulató Jánosról. = Népszabadság, 1988. augusztus 23. 6. p.

Varga Sándor: Drága Saskám – drága Annuskám. Czóbel Ernő levelei a lágerből, 1939–1946. = Kritika, 1988. 8. sz. 7–9. pp.

Várkonyi Endre: Márciusi Front. = Magyarország, 1988. 39. sz. 40–41. pp.

Vitányi Iván: Kiútkeresés 1943-ban és 1988-ban. = Mozgó Világ, 1988. 8. sz. 22–25. pp. [A szárszói találkozó 45. évfordulóján.]

A könyvtár 1988. évi külföldi szerzeményeiből

Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. 24. (Red. Richard Sperl, Hans-Jürgen Bochinski usw.) Berlin, TASTOMAT, 1988. 169 p. [Cikkek a Marx-Engels-kutatáshoz.]

Cimek, Henryk-**Kieszcsynski**, Lucjan: Komunisticzna Partia Polski. 1918-1938. Warszawa, Książka i Wiedza, 1984. 178 p. [Lengyelország Kommunista Pártja. 1918–1938.]

Czubinski, Antoni: Najnowsze dzieje Polska 1914-1983. Warszawa, Panstwowe Widawnictwo Naukowe, 1987. 461 p. [Lengyelország legújabb kori történelme. 1914–1983.]

Deutscher Idealismus und französische Revolution. Trier, Karl-Marx-Haus, 1988. 232 p. [Német idealizmus és a francia forradalom.]

Dieckmann, Götz: Einführung in Lenins Schrift „Der Linke Radikalismus", die Kinderkrankheit im Kommunismus. Berlin, Dietz, 1987. 47 p. [Bevezetés Lenin írásaiba: A „baloldaliság", a kommunizmus gyermekbetegsége.]

Dokumente und Materialien der Zusammenarbeit zwischen der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und der Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei 1981 bis 1986. Berlin, Dietz, 1988. 372 p. [Dokumentumok az NSZEP és a LEMP együttműködéséről 1981-től 1986-ig.]

Dokumente zur Aussenpolitik der Deutschen Demokratischen Republik. 1984. Bd. 32. Berlin, Staatsverlag der DDR, 1987. 811 p. [Dokumentumok az NDK külpolitikájáról 1984-ben.]

Dokumente zur Geschichte der SED. 1945 bis 1971. Bd. 2. Berlin, Dietz, 1988. 360 p. [A NSZEP történetéhez kapcsolódó dokumentumok. 1945–1971.]

Дризул, А.: История Великого Октябрья в Латвии. 2. доп. изд. Рига, Авост, 1987. 492 стр. [A nagy október története Lettországban.]

Hallesche Studien zur Geschichte der Sozialdemokratie. 16. (Hrsg. koll. O. Dankelmann, J. Glasneck usw.) Halle, 1987. 112 p. [Hallei tanulmányok a szociáldemokrácia történetéhez.]

Hallesche Studien zur Geschichte der Sozialdemokratie. 17. (Hrsg. koll. O. Dankelmann, J. Glasneck usw.) Halle, 1987. 152 p. [Hallei tanulmányok a szociáldemokrácia történetéhez.]

Красин, Й. А.: Ленин и проблемы социальной революции современности. Москва, Мысль, 1987. 445 стр. [Lenin és a modern szociális forradalom problémái.]

Krolikowski, Werner: Je starker der Sozialismus – desto sicherer der Frieden. Ausgewählte Reden und Aufsätze. Berlin, Dietz, 1988. 632 p. [Minél erősebb a szocializmus – annál biztosabb a béke. Válogatott beszédek.]

Krzemien, Leszek: Zbuntowani. Opowiesc o KZMP. Warszawa, Iskry, 1987. 363 p. [Lázadók. Elbeszélés a Lengyel Kommunista Ifjúsági Szövetségről.]

La Revolucion de Octubre y la Revolucion Cubana. (Ed. L. Valle Hidalgo.) La Habana, Ed. Politica, 1987. VI. 296 p. [Az októberi forradalom és a kubai forradalom.]

Лондонская конференция Первого Интернационала 17-23 сентября 1871 г. Протоколы и документы. Москва, Политиздат, 1988. 573 стр. [Az 1. Internacionálé 1871. szeptember 17–23-i londoni konferenciája. Jegyzőkönyv és dokumentumok.]

Lukasová, Viola-**Michálková**, Marie: Budovani socialismu v evropskych socialistickych zemich v letech 1976-1986. Praha, 1987. III, 278 p. [A szocializmus építése az európai szocialista országokban 1976–1986 között.]

Материалый пленума Центрального Комитета КПСС 25-26 июня 1987. года. Москва, Политиздат, 1987. 110 стр. [A SZKP KB 1987. június 25–26-i plénumának anyagai.]

Международный ежегодник. Политика и економика. Выщ. 1987 года. (Глад. ред. О. Н. Быков.) Москва, Политиздат, 1987. 301 стр. [Nemzetközi évkönyv. Politika és gazdaság.]

5. plenum KC PZPR 8. pazdziernika 1987 g. Podstawowe dokumenty i materialy. Warszawa, Książka i Wiedza, 1987. 40 p. [A Lengyel Egyesült Munkáspárt 5. plénuma: 1987. október 8.]

Silberner, Edmund: Kommunisten zur Judenfrage. Zur Geschichte von Theorie und Praxis des Kommunismus. Opladen, Westdeutscher Verl., 1983. 402 p. [Kommunisták a zsidókérdésről. A kommunizmus elméletének és gyakorlatának történetéhez.]

10. Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 29 czerwca – 3 lipca 1986 r. Podstawowe dokumenty i materialy. Warszawa, Książka i Wiedza, 1986. 351 p. [A Lengyel Egyesült Munkáspárt 10. kongresszusa. Alapvető dokumentumok.]

Traditii de solidaritate revolutionare romano–ungara. 1884-1946. Documente si amintiri. Bucureşti, Ed. Politika, 1979. 487 p. [A román–magyar forradalmi szolidaritás hagyományai. 1884–1946. Dokumentumok és visszaemlékezések.]

Young Austria in Grossbritannien. Wiedersehenstreffen anlässlich des 50. Jahrestages der Besetzung Österreichs. Wien, im Mai 1988. Wien, Graphikon, 1988. 32 p. [Ifjú Ausztria Nagy-Britanniában. Találkozó Ausztria megszállásának 50. évfordulója alkalmából.]

Werbian, Andrzej: Wladysław Gomulka, Sekretarz Generalny. Warszawa, Książka i Wiedza, 1988. 622 p. [Gomulka, a Lengyel Munkáspárt főtitkára.]

Резюме

ТОТ, ИШТВАН-БЕНКЁ, ПЕТЕР

Создание Национальной Крестьянской Партии и ее политика до Освобождения

В 1920-ые и 1930-ые годы делались попытки создать крестьянскую партию. Но к результатам они привели лишь тогда, когда левое крыло движения народных писателей оказало этим стремлениям поддержку. Национальная Крестьянская партия возникла в 1939 году из левого крыла Мартовского Фронта после его распада. Само движение народных писателей не было едино в оценке Крестьянской партии, поскольку значительная часть его участников предпочитала остаться духовным движением. Но все-таки в июне 1939 года в городе Мако была создана под руководством Пала Сабо, Имре Ковача и Ференца Эрдеи Национальная Крестьянская партия. Но местные организации ей создать не удалось, поскольку правительство, ссылаясь на разразившуюся войну, сильно ограничило еще остававшиеся гражданские свободы. Так что до 19 марта 1944 года Национальную Крестьянскую партию можно рассматривать как политическое движение, действовавшее на грани нелегальности и полулегальности. Легальным прикрытием партии был еженедельник „Свободное Слово", обладавший значительным идейно-политическим влиянием. Между прочим, еженедельник функционировал как полуофицальный орган складывавшегося тогда народного фронта и давал возможность публиковатся и коммунистам. Проходившие на страницах „Свободного Слова" дискуссии внесли большой вклад в создание национального антифашистского единого фронта.

После оккупации страны немцами „Свободное Слово" было запрещено, крестьянская партия вынуждена была перейти на нелегальное положение. Руководитель партии, Имре Ковач принял участие в создании антифашистткского Венгерского Фронта, где после почти полугодовой борьбы партию признали полноправным членом. Тем самым крестьянская партия получила доступ в большую политику и после Освобождения стала играть важную роль в проведении народной демократической революции.

ПИНТЕР, ИШТВАН

Перемены в профсоюзной политике ВКП

В статье анализируются перемены в политике ВКП по отношению к профсоюзам, в 1933–1934 годы. В период самой ярой сектантской политики коммунисты обвиняли „реформистские" профсоюзы в классовом предательстве и пытались создать „революционные" свободные профсоюзы. Порождением этого была Объединенная профсоюзная оппозиция.

Летом 1933 года после ряда неудач партия осознала, что ей следует изменить точку зремия. Партия признала, что профсоюзы в основе своей являются самыми важными опорными пунктами классовой борьбы. Поэтому коммунисты должны работать не вне, а внутри профсоюзов. Был быдвинут новый лозунг: „В профсоюзы!" Действенность этой политики обуславливалась и той значительной профсоюзной стачечной борьбой, которую – уже под руководством профсоюзов – совместно вели социал-демократы и коммунисты. Особое место занимает здесь всеобщая забастовка будапештских строительных рабочих. Успех совместных выступлений давал себя чувствовать и в других профсоюзах. В результате этого возросло не только политическое влияние ком-

мунистов, во многих местах они стали занимать руководящие посты. Это явление вызвало, с одной стороны, противодействие руководящих деятелей социал-демократии, с другой, ускорило стремление коммунистов захватить как можно больше постов в профсоюзах. Все это усугублялось тем, что ВКП и далее обвиняла ведущих деятелей социал-демократии и свободных профсоюзов в социал-фашизме и неизменно отказывалась от идущих снизу попыток создания единого фронта.

Так, начальные успехи единого фронта были сломлены, новый лозунг отошел на задний план, положительные явления в области профсоюзной политики партии померкли.

ТОКОДИ, ДЮЛА

Выход Венгрии из первой мировой войны и немецкая внешняя политика

Автор статьи рассматривает данную тему, опираясь, в первую очередь, на материале архивов Бонна; материалы эти до сих пор еще не использовались или использовались мало. После краткого вступления в статье рассматриваются события конца сентября – начале октября 1918 года. Статья кончается анализом белградской военной конвенции, подписанной 13 ноября 1918 года, которую правительство Каройи подписало с командующим балканской армией Антанты. В статье указывается, что стремившаяся к перемирию немецкая внешняя политика не была заинтересована в том, чтобы Венгрия заключила сепаратный мир, и до конца октября 1918 года даже не считала реальным это стремление. Берлин считал, что шансы центральных держав повысятся, если они сообща заключат перемирие и мир с Антантой.

Однако 27 октября Австро-Венгерская монархия попросила сепаратный мир. Поэтому главной внешнеполитической целью Берлина стало стремление к быстрому и бесконфликтному выводу с территории Венгрии немецкой армии, насчитывавшей около 200 000 человек. Поэтому несмотря на разразившуюся в октябре буржуазно-демократическую революцию и приход к власти правительства во главе с Каройи, Германия стремилась и дальше поддерживать политические и экономические связи с Венгрией. Одновременно с этим Германия через дипломатические каналы дала знать, что согласна пересмотреть свою прежнюю позицию в связи с принадлежностью Трансильвании к Венгрии, потому что хотела избежать вооруженного столкновения с Румынией, вновь вступившей в войну.

Со взгляду на то, что разрыв отношений с Германией был не в интересах Венгрии, Боерлин в конце-концов достиг своей внешнеполитической цели: пусть не официально, но связи с правительством Каройи, проводившим дружественную по отношению к Антанте политику и антинемецкую линию, продолжались, и немецкой армии удалось мирно выйти из Юго-Восточной Европы через Венгрию.

АГ, АТТИЛА

Новый рабочий класс

В статье рассматривается дискуссия о новом рабочем классе на основе французской марксистской социологии труда шестидесятых годов. Особое внимание уделяется деятельности Малле и Горца, которые играли роль зачинателей в эмпирически-социологическом и теоретико-философском анализе этой темы. Отсюда нить анализа продолжается в направлении оригинальной марксовой и современной трактовки произво-

дительного и непроизвожительного труда, поскольку новое восприятие производительного труда играет решающую роль в определении новых черт общественной структуры.

В статье не рассмартивается специфическое развитие отдельных стран, хотя начальные французские дискуссии и их западногерманское продолжение уже сами по себе указывают на то, что появление на сцене нового рабочего класса в этих двух странах произошло довольно быстро. Автор статьи старается скорее показать, что во всех странах рабочий класс попал в „противоречивую классовую ситуацию", и это значительно модифицировало дискуссию вокруг определений класса, данных Марксом и Вебером. После социологического, описательного понятия „рабочий класс" надо принять во внимание политическое и идеологическое понятие, а эти три понятия в наше время часто вступают в противоречие друг с другом. В связи с этим рассматривается теория левых еврокоммунистов и ставится вопрос о возможностях выработки новой, левой альтернативы.

Résumés

ISTVÁN TÓTH–PÉTER BENKŐ

Constitution et politique du Parti National Paysan avant la Libération

Les essais de constituer un Parti paysan des années 1920 et 1930 n'ont abouti qu'alors que l'aile gauche du mouvement des écrivains populaires se prononça pour la cause. Le Parti National Paysan s'est constitué de l'aile gauche du Front de Mars en 1939, lorsque ce dernier s'est dissout. A propos de la question de la constitution du Parti paysan, le mouvement populaire lui-même était partagé, car une partie considérable des participants préférait que le mouvement restat purement intellectuel. Cependant la constitution du parti a réussi le 29 juin 1939 à Makó, sous la direction de Pál Szabó, Imre Kovács et Ferenc Erdei. Or, le parti n'a pas pu établir ses organisations, car le gouvernement ,se référant au déclenchement de la guerre, a limité vigoureusement même le reste des droits de liberté. Ainsi, avant le 19 mars 1944, le Parti National Paysan pouvait être considéré comme un mouvement politique qui déployait son activité à la limite de l'illégalité et de la semi-légalité. Sa couverture légale fut représentée par l'hebdomadaire intitulé Szabad Szó (Parole Libre) qui disposait d'une influence idéologique et politique considérable. Par ailleurs, l'hebdomadaire fonctionnait comme organe semi-officiel du front populaire naissant, assurant une possibilité de publication notable aux communistes. Les débats déroulés sur les pages de Szabad Szó contribuaient à la formation d' un front national antifasciste uni.

Après l'occupation nazie du pays, le Szabad Szó fut interdit et le Parti paysan passait dans l'illégalité. Son chef, Imre Kovács participa à la formation du Front Hongrois antifasciste, dans lequel le parti fut reconnu, après une lutte de presque six mois, comme membre de plein droit. Par là, le Parti National Paysan fit son entrée dans la grande politique et après la libération il a joué un rôle important dans la lutte pour la révolution démocratique populaire.

ISTVÁN PINTÉR

Changements dans la politique syndicale du PCH

L'étude analyse le changement favorable intervenu en 1933-1934 dans la politique syndicale du Parti Communiste de Hongrie. Au point le plus bas de la politique sectaire les communistes accusaient les syndicats „réformistes" de trahison de la classe et tentaient de créer des syndicats libres „révolutionnaires". L'Opposition Syndicale Unie fut le résultat de cet effort.

L'été 1933, après la série des échecs, le parti a reconnu qu'il devait changer son point de vue. Il a reconnu que les syndicats, dans le fond, étaient les bases les plus importantes de la lutte de classe. Les communistes devaient donc travailler non pas en dehors, mais à l'intérieur des syndicats. La nouvelle consigne fut: „Entrer dans les syndicats!" La mise en valeur de cette politique fut promue par des luttes de grève professionnelle importantes que les communistes et les sociaux-démocrates menaient en commun, déjá sous la direction des syndicats. Il en ressort tout particulièrement la grève générale à Budapest des ouvriers du bâtiment. Le succès de l'action commune a fait sentir son effet aussi dans les autres syndicats. En résultat, les communistes ont non seulement augmenté leur influence politique, mais ont aussi acquis des fonctions dirigeantes à de nombreux endroits. Ce qui a provoqué d'une part la résistance de la part des dirigeants sociaux-démocrates, d'autre part une accélération impatiente et l'acquisition exagérée des positions syndicales de la part des communistes. Le comble fut que le PCH accusait invariablement les dirigeants sociaux-démocrates et syndicaux libres de „social-fascisme" et refusait toujours les essais venant du bas de tront uni avec eux.

Ainsi les succès de début de front uni se brisèrent, le nouveau mot d'ordre fut relégué à l'arrière-plan et le changement favorable sur le plan syndical s'est modéré.

GYULA TOKODY

La sortie de la Hongrie de la première guerre mondiale et la politique extérieure allemande

L'étude traite le sujet indiqué au titre en s'appuyant en premier lieu sur la matière jusqu'ici non utilisée, ou très peu, des Archives de Bonn. Après une brève introduction, elle commence à traiter les questions en détail par les événements de fin septembre, début d'octobre 1918 et termine par la convention militaire conclue le 13 novembre 1918 à Belgrade entre le gouvernement Károlyi et le chef de l'armée balkanique de l'Entente. L'étude montre que la politique extérieure allemande, aspirant à l'armistice, n'avait pas intérêt que la Hongrie ait une paix séparée, et jusqu'au milieu d'octobre 1918 elle ne considérait même pas comme réelle cette évantualité. C'est que d'après Berlin les changes des puissances centrales auraient été augmentées si l'armistice, c'est-à-dire la paix avait été conclus en commun avec l'Entente.

Or, le 27 octobre, la Monarchie Austro-Hongroise demanda une paix séparée. Le principal but de politique extérieure de Berlin sur le territoire de la Hongrie devint donc de retirer rapidement et sans conflit l'armée allemande d'environ de 200.000 soldats, séjournant dans cette région. C'est pourquoi, malgré la révolution d'octobre et le gouvernement de Mihály Károlyi, elle s'efforçait de maintenir ses rapports politique et économique avec la Hongrie. Elle indiquait cependant par la voie diplomatique qu'elle était prête à modifier sa position précédente concernant l'appartenance de la Transylvanie à la Hongrie, car elle voulait éviter le conflit armé avec la Roumanie qui entrait de nouveau dans la guerre.

Étant donné que la Hongrie n'avait pas intérêt de rompre ses relations avec l'Allemagne, Berlin a finalement atteint son but de politique extérieure: ses rapports sinon officiellement, mais furent maintenus avec le gouvernement Károlyi pro-Entente et antiallemand, et il a pu retirer l'armée allemande pacifiquement de l'Europe de sud-est, à travers la Hongrie.

ATTILA ÁGH

La nouvelle classe ouvrière

L'étude introduit les débats sur la nouvelle classe ouvrière, sur la base de la sociologie de travail marxiste français des années soixante. En égard aux travaux de Mallet et Gorz qui avaient joué un rôle d'initiateurs dans l'analyse empirique-sociologique, c'est-à-dire idéologique et philosophique. La ligne de l'analyse continue d'ici dans le sens marxiste original et d'interpretations actuelles du travail producteur et non producteur, étant donné que la nouvelle conception du travail producteur joue un rôle décisif dans la détermination des nouveaux traits de la structure sociale.

L'étude ne s'étend pas sur le développement particulier des divers pays, bien que l'initiative française des débats et leurs poursuites allemandes de l'ouest indiquent d'elles-mêmes que l'apparition de la nouvelle classe ouvrière s'est déroulée rapidement dans ces deux pays. L'enquête tâche de démontrer plutôt que dans tous les pays la classe ouvrière se trouve dans l'état de la ,,position de classe contradictoire", ce qui a nettement modifié les discussions de Marx et de Weber au sujet de la détermination de la classe. Après le concept sociologique et descriptif de la classe ouvrière, il faut tenir compte du concept politique, puis idéologique de celle-ci et à notre époque ces trois déterminations se trouvent souvent en contradiction. C'est à ce propos qu'est examiné la théorie des eurocommunistes de gauche – notamment celle de Poulantzas – et mentionnée la possibilité d'élaboration d'une nouvelle alternative de gauche.

Résumé

ISTVÁN TÓTH–PÉTER BENKŐ

Establishment of the National Peasant Party and its policy before the liberation

The attempts aimed at the establishment of the Peasant Party during the 1920s and 1930s came to be successful only when the left wing of the peasant writers' movement began to support the idea. The National Peasant Party was established on the basis of the left wing of the March Front in 1939, after the dissolution of the latter. As for the establishment of the Peasant Party even the popular movement itself was divided, since a considerable number of the participants favoured the idea of the intellectual movement. However, under the leadership of Pál Szabó, Imre Kovács and Ferenc Erdei, the establishment of the party was carried out in Makó on 29th June 1939. But the party was unable to set up its organizations because the government, referring to the outbreak of the war, seriously limited even the remaining basic freedoms. Thus the National Peasant Party, before 19th March 1944, can be evaluated as a political movement acting on the borderland of the underground existence and semi-legality. Its legal cover was the weekly entitled Szabad Szó (Free Word) which had a significant ideological-political influence. The weekly, moreover, acted as the semi-official press organ of the forming popular front and offered significant possibilities of publication for the communists. The debates printed in the columns of Szabad Szó greatly contributed to the formation of the anti-fascist national unity front.

After the occupation of the country by the Germans the Szabad Szó was suppressed and the Peasant Party was forced to go underground. Its leader, Imre Kovács participated in the establishment of the anti-fascist Hungarian Front in which, after almost half a year's struggle, the party was accepted as a full member. By this the National Peasant Party paid its entrance fee to great politics and, after the liberation, it played an important role in carrying out the people's democratic revolution.

ISTVÁN PINTÉR

Changes in the trade union policy of the CPH

The author of the study analyses the favourable change which took place in the trade union policy of the Communist Party of Hungary in 1933–1934. At the nadir of the sectarian policy the communists accused „reformist" trade unions of class betrayal and made attempts at the establishment of „revolutionary" trade unions. The result was to be the United Trade Union Opposition (ESZE).

In summer 1933, after a series of failures, the party recognized that its standpoint had to be changed. It had to be accepted that the trade unions were actually the most important bases of class struggle. Thus the communists had to work inside the trade unions and not outside. The new slogan was: „Into the Trade Unions!" The success of this policy was promoted by those significant strikes which, already under the leadership of the trade unions, were carried out by social democrats and communists together. The general strike of construction workers in Budapest was particularly outstanding. The success of the common action influenced the other trade unions as well. As a result, the communists not only increased their political in-

fluence but obtained leading functions at several places. The latter fact brought about resistance on behalf of social democratic leaders on the one hand, and impatient speeding up in order to get hold of trade union positions by the communists on the other. On top of all, the CPH constantly accused the social democratic and trade union leaders of social-fascism and refused the attempts which aimed at a united front and came from underneath.

Thus the first united front successes were over, the new slogan was pushed into the background and the favourable change which could be achieved in connection with the trade unions came to be very limited.

GYULA TOKODY

The foreign policy of Germany when Hungary left World War I

Based mainly on documents in the Bonn archives which had not or hardly been made use of so far, the study unfolds the subject mentioned in the title. After a short introduction it begins the detailed analysis of the question with the events which took place at the end of September or the beginning of October 1918 and finishes with the Belgrade military convention of 13th November 1918, which the Károlyi government concluded with the military leader of the Entente in the Balkans. The Study points out that, aiming at an armistice, German foreign policy took no interest in Hungary concluding peace separately and, until the middle of October 1918, they did not even regard this attempt realistic. According to Berlin the chances of the Central Powers could have been increased if they concluded armistice or peace with the Entente together.

On 27th October, however, the Austro-Hungarian Monarchy asked for a separate peace. Thus Berlin's main foreign political aim in connection with Hungary was to arrange that the 200,000 German troops actually in the region could be withdrawn quickly and without conflicts. Therefore, in spite of the Michaelmas Daisy Revolution, which took place in the meantime, and Mihály Károlyi's taking the government, they made efforts to maintain the political and edonomic connections with Hungary. At the same time, however, they let it be known through diplomatic channels that Germany was ready to modify its previous opinion concerning Transylvania's relation to Hungary, because they wished to avoid the military clash with Rumania, which entered the war again.

Since it was not in the interest of Hungary that the connections with Germany should be severed, Berlin finally reached its foreign political aim: its connections, although unofficially, persisted with the Károlyi government which showed signs of a pro-Entente and anti-German spirit, and so the German military forces could be withdrawn peacefully from South-East Europe via Hungary.

ATTILA ÁGH

The new working class

The study introduces the discussion of the new working class on the basis of the French Marxist labour sociology of the 1960s. Particular attention is paid to the activity of Mallet and Gorz who played an initiative role in the empirical sociological and theoretical philosophical analysis of the subject. From this point the analysis goes on towards the original Marxist and present-day interpretations of productive and nonproductive work, since the new conception of productive work plays a decisive role in the definition of the new characteristics of the social structure.

The study does not deal with the particular development of the individual countries, although the initiation of the discussions by the French and their continuation by the West Germans shows in itself that the appearance of the new working class took place quickly in these two countries. The analysis rather intends to point out that the working class came to be in the status of the „contradictory class situation" in all countries, and this has significantly modified the debate about the class definitions by Marx and Weber. Besides the descriptive sociological concept of the working class, its political and ideological concepts also have to be taken into consideration, and this three-way definition frequently brings about contradictions in our age. In connection with this a survey of the ideas of left-wing Euro-communists (Poulantzas in particular) is offered and so is the possibility of the working out of a new left-wing alternative.

Содержание

СТАТЬИ

СООБЩЕНИЯ

ХРОНИКА

ОБОЗРЕНИЕ

Table des matières

ÈTUDES

PUBLICATIONS

CHRONIQUE

REVUE

Contents

STUDIES

PUBLICATIONS

CHRONICLE

REVIEW

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

KÖZLEMÉNYEK

KRÓNIKA

SZEMLE

MÚLTUNK
ISSN 0464–476X
Szerkesztőség: Párttörténeti Intézet, 1054 Budapest V., Alkotmány u. 2. Telefon: 114–866. Kiadja a Kossuth Könyvkiadó. A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Kiadóhivatal: VI., Révai utca 16. Telefon 116-660. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési Irodánál (Helir). Budapest XIII., Lehel u. 10/A 1134, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj egész évre 128.– Ft, egyes szám ára: 32,– Ft. Megjelenik évente négyszer. 3656/89. Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató.

Ára: 64 Ft

INDEX: 25 700

MÚLTUNK

Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének folyóirata

A tartalomból

1989.

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

MÚLTUNK

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1989·3-4

XXXIV. ÉVFOLYAM ★ BUDAPEST ★ 1989. OKTÓBER

E számunk munkatársai

BÉKI ERNŐ kandidátus, a PI ny. tudományos főmunkatársa; FÁBIÁN GYÖRGY, egyetemi adjunktus (JATE); HEGEDŰS SÁNDOR, az MSZMP Budapesti Bizottsága Oktatási Igazgatóságának ny. tanára; HORVÁTH ZSOLT, a História szerkesztőségének munkatársa; JEMNITZ JÁNOS, a történettudomány doktora, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója; JOHANCSIK JÁNOS kandidátus, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa; KÁDÁR ZSUZSANNA, a PI tudományos segédmunkatársa; KŐVÁGÓ SAROLTA, a Lapkiadó Vállalat irodalmi főosztályának munkatársa; LAHAV, JEHUDA, egyetemi tanár (Izrael); LIPKOVICS KÁROLY kandidátus, a Politikai Főiskola ny. rektorhelyettese; LIPTAI ERVINNÉ kandidátus, egyetemi docens (ELTE); MÁTÉ ISTVÁN, a PI titkára; J. NAGY LÁSZLÓ kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens (JATE); PALASIK MÁRIA, egyetemi tanársegéd (BME); PETŐ ANDREA, a PI tudományos gyakornoka; SOÓS EDIT, egyetemi tanársegéd (JATE); SZAKÁCS KÁLMÁN, a történettudomány doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE).

Tanulmányok

JEMNITZ JÁNOS

A II. Internacionálé centenáriumán

Tulajdonképpen megdöbbentő, hogy már a 100. évfordulójához érkeztünk annak a II. Internacionálénak, amely napjainkig a legigazibb módon tudta megvalósítani azt a törekvést, amit az angol munkásmozgalmi terminológia „széles ház" néven tart számon – vagyis a legtöbb szocialista munkásmozgalmi irányzatot, szervezetet volt képes soraiba befogadni és tartósan magával ragadni.

Ennek az internacionálénak nem volt szerencséje az évfordulókkal. 25. évfordulóján az első, az ötvenediken pedig a második világháború robbant ki. S bár július derekán még a „boldog béke" napjait élték a kortársak, mindkét pillanatban, de főként 1939-ben az új gondok háttérbe szorították a régi tradíciók emlékét. A valóság azonban mint általában, ennél összetettebb volt. Nálunk példálul a II. Internacionálé megalakulásával olyannyira rokon első május elseje 50. évfordulójára emlékeztetve a Népszava 1939. április 30-i számának vezércikke így fogalmazott: „Félévszázados a munkásság májusi ünnepe... Félévszázada indult el a modern kapitalizmus hódító útjára... A kapitalizmus új eszméket hozott: a gazdasági és társadalmi liberalizmust, a szabadelvűséget... Ahol a kapitalizmus megvetette a lábát, ott a liberalizmus eszméi vertek gyökeret."[1]

Összegezve az eltelt ötven év tapasztalatait a cikk így folytatódott: „A kapitalizmus hatalmas fejlődésével nemcsak gazdagságra és uralomra tett szert, hanem ellentéteket is szerzett. Ellentéteket és ellenfeleket... Így született meg a munkásság eszméléséből, önbecsüléséből a májusi munkáskövetelések egész sora: emberséges munkaidő, tisztességes munkabér, emberi bánásmód, egészséges hajlék, jó és ingyenes iskoláztatás, gyermekek, fiatalkorúak és nőmunkások védelme, betegek, rokkantak és aggok ellátása. Az önző kizsákmányolással szemben törvények védjék meg a munkásokat..."

Persze ez a credo nem volt annyira új, hogy szorosan 1890. május 1-jéhez, avagy a II. Internacionálé megalakulásához lehetne kötni. Ezek a gondolatok

[1] Népszava, 1939. április 30. A mi májusunk (szerkesztőségi vezércikk).

gyakran feltűntek már az I. Internacionálé programjaiban, kongresszusi határozataiban is. Kétségtelen azonban, hogy a munkástömegekben ekkor találtak valóban nagy visszhangra.

Ha ma nem is élünk olyan szomorú időket, mint 1914 vagy 1939 táján, azért napjainkban is eléggé elszomorítóak a reflexiók a II. Internacionálé tradícióira. A munkásmozgalom persze ma sem találkozik megrendítően új, soha nem látott problémákkal és indulatokkal. Elég, ha Marx híres „Brumaire"-jének idevágó megfogalmazására, a sokszor megkövetelt „újrakezdésre" gondolunk. A Népszava 1939 áprilisában szintén utalt a munkás baloldalt érő támadások új jegyeire: „A jobboldal elemében van. Napról napra győz az újságok hasábjain. Polgári liberálisokat, szociáldemokratákat egyformán nemlétezőnek tekintenek ... minden nap kijelentik, hogy legyőzték a baloldalt. De ennek ellenére minden nap tovább folytatják a küzdelmet – a legyőzött baloldal ellen." A Népszava idézte Jaross Andornak a szélsőjobboldali radikálisok egyik akkoriban népszerűvé vált figurájának a nyilatkozatát is, aki megállapította: „a szociáldemokrata marxista gondolat ma már elkorcsosult, halálos ágyán vergődik".[2] A lap egyben vissza is vágott: „Jarossnak még módja lesz erről a gondolatról megállapítani, hogy él, hat ... Akarva, nemakarva számolni kell vele. Amíg munkásosztály van...."

Ezek az 1939-es sorok, ez a fajta tükörbenézés lehetőséget kínál arra, hogy elgondolkozzunk e száz esztendő eseményein, tanulságain. 1889. július 14-én végül is – sok szocialista munkásvezető kétségbeesésére – egyszerre két nemzetközi szocialista kongresszus nyílt meg. Ám legalább ennyire jellegzetes, hogy a Párizsban összegyűltek (akármelyik kongresszusra érkeztek is), még a legpragmatistább francia posszibilisták is, úgy tűnik, sokkal derűlátóbbak voltak a szocializmus vagy legalábbis egyfajta antikapitalista progresszió iránt mint sok mai kommunista vezető. Mindez fejtörést okozhat, sokféle vizsgálódásra sarkallhat – többek között az egykori nyitást illetően is.

Az úttörő történetírók megközelítései ilyen szempontból tanulságosak. Közülük Julius Braunthal erősen kongresszuscentrikusan tárgyalta az internacionálé történetét.[3] G. D. H. Cole, a másik „nagy öreg", részint ugyancsak a kongresszusok tükrében mutatta be a II. Internacionálét, részint az egyes országok szocialista és munkásmozgalmának az alakulását vizsgálta.[4] Braunthal és Cole immár negyedszázada napvilágot látott munkáival egyidejűleg jelent meg a francia Edouard Dolleans összefoglalója. Dolleans már az 1930-as években a CGT lapjainak mindennapos publicistája és historikusa volt. 1957-ben megjelent kétkötetes munkájának módszere néhány lényeges ponton eltér Braunthalétól, sőt Cole-étól is. Ő a szakszervezetekre, pontosabban a szindikalistamegközelítésekre, s általában az eszmetörténetre még nagyobb hangsúlyt

[2] Népszava, 1939. április 25. Eszméink élnek.

[3] *Julius Braunthal:* History of the International. 1864- 1914. London, 1966. (Németül: 1961.)

[4] *G. D. H. Cole:* I–II. k. A History of Socialist Thought. The Second International. London, 1956.

helyez, míg a franciához képest a többi ország, és az internacionálé munkásmozgalmának történetét szűkebben tárgyalja.[5]

A II. Internacionálé historiográfiájáról lehetetlen teljes képet adnom. Ám az 1950-es, de részben már az 1960-as évtizedben nagyon sok országban jelentek meg e témában résztanulmányok, illetve összefoglalók. Nyugaton kiemelkedőnek tartják a londoni egyetemi professzor, James Joll könyvét. A szerző nem kívánt elszakadni a kronológiai rendtől; az internacionálé történetét ő is szakaszolja. Mégis bizonyos esetekben, a kongresszusokat kiemelve, a nagyobb, meghatározó témaegységekkel foglalkozott (az alakulás és problémái, az anarchistákkal folytatott küzdelem, a reformizmussal kapcsolatos viták, a nacionalizmus és a háborús veszély elleni küzdelem).[6]

Végül szólni kell az ismert, jelentős kétkötetes szovjet vállalkozásról, amely a Cole választotta keretekhez hasonlóan kongresszusok és országok szerint dolgozta fel a témát. Néhány nagy nemzetközi kérdést viszont a szerzők külön tárgyalnak: mindenekelőtt a szakszervezeti mozgalmat. Nagyobb súlyt kap az Európán kívüli világ, az ifjúsági mozgalom, az agrárkérdés, sőt rövid historiográfiai áttekintést is találhatunk.[7]

Rövid historiográfiai áttekintésünkben sem feledkezhetünk meg a francia történetírás másik nesztoráról Ernest Labrousse-ról sem, aki még az első világháború napjaiban csatlakozott a szocialista munkásmozgalomhoz. Nos éppen Labrousse mondta az 1970-es évek végén: „botrány, hogy még nem készült el az internacionálé eseménytörténete" sem.[8] Vagyis, míg egyesek a témát vagy elavultnak, vagy „túlírtnak" tekintik, más oldalról pedig egészen újszerű megközelítéseket sürgetnek, figyelmeztetett arra, hogy egyszerűen még a csontváz is hiányzik.

Az 1960–1970-es években azonban e téren is született néhány jelentős kezdeményezés. Georges Haupt jóvoltából napvilágot látott a II. Internacionálé első alapos bibliográfiai segédkönyve, amely egyelőre szinte kizárólag az internacionálé kongresszusainak az anyagaira összpontosított. [9] Emellett Haupt közzétette az internacionálé jónéhány más forrását is, pl. a Nemzetközi Szocialista Iroda (NSZI) anyagait, [10] illetve az 1914-es, Bécsbe tervezett – de már meg nem tartott – kongresszusának előanyagait, és az NSZI utolsó, 1914. júliusi brüsszeli ülésének anyagait, felszólalásait is.[11]

Labrousse azt is méltán hangsúlyozta: az internacionálé történetének igen

[5] *Edouard Dolleans:* Histoire du Mouvement Ouvrier. Paris, 1957.

[6] *J. Joll:* The Second International. 1889-1914. London, 1955.

[7] Isztorija Vtorovo Internacionala. I–II. k. Moszkva, 1965-1966.

[8] *E. Labrousse:* Megemlékezés Georges Hauptról. Le Mouvement Social, 1978. Magyarul: Világtörténet, 1979/2. sz.; Labrousse életútját l.: NMTÉ, 1980.

[9] *Georges Haupt:* La Deuxième Internationale 1889-1914. Étude critique des sources. Essai bibliographique. Paris, 1964.

[10] *Uő.* Bureau Socialiste International. Vol. 1. 1900-1907. Paris, La Haye, 1969.

[11] *Uő.* Le congrès manqué. Paris, 1965.

fontos szempontja az, hogy – Haupt terminológiájával – „mi történik a bázison”, a mozgalom „közkatonái” körében. E téren a legutóbbi 15 évben már születtek részeredmények. Igen jellemző, hogy az aktivisták miként gondolkodnak, miért csatlakoznak ezen a téren is vagy húzódnak el tőle. Egy másik mozzanat a nagy munkásvezetők pályájának jobb megismerése. Az utolsó két évtizedben sok minden történt. Megjelent például Rosa Luxemburg válogatott írásainak hat kötete, valamint levelezésének kétkötetes francia, és egykötetes német válogatása. De említhetnénk Plehanov válogatott levelezésének két kötetét, Luxemburg levelezésének német kiadását, vagy Huysmans és Lenin levélváltását is. Ez a felsorolás eleve csak rendkívül szűk és önkényes lehet, mivel nem érintheti a kiemelkedő személyiségekről szóló életrajzok és újra megjelentetett önéletrajzaik egész légióját.

A magyar nyelvű historiográfia teljes áttekintése természetesen ugyancsak egy nagyobb önálló tanulmány feladata lehetne. A II. Internacionálé kongresszusainak, az NSZI hivatalos közleményeinek magyar nyelvű kiadásait illetően azonban a helyzet felettébb lehangoló. Az egykorú Népszava (s más szociáldemokrata-szakszervezeti orgánumok) publikációi mellett mindezekből csak rendkívül esetleges és igen szűkre szabott válogatások jelenhettek meg. Végeredményben a 100. évfordulóig kellett várni, hogy (Magyarországon első ízben) megjelenjen egy alaposabb (s még mindig erősen rövidített) válogatás a kongresszusok határozataiból és a kongresszusi vitából.

Mielőtt rátérnék a II. Internacionálé megalakulásának körülményeire, egy olyan gondolatsort rögzítenék, amely csupán felsorolja azokat a területeket, amelyeknek nemzetközi összehasonlító története egyáltalán nem tekinthető feltártnak. Első helyen említeném a szakszervezetek és a szocialista pártok viszonyát, de magának a nemzetközi szakszervezeti mozgalomnak történeti felmérése is még „hiányterület”, majd következhet a szövetkezetek története, s ugyancsak ilyen az értelmiség és a munkásmozgalom találkozása a II. Internacionáléban. Szükség lenne ezen kívül az internacionálé eszmei áramlatainak újabb, alaposabb számbavételére, márcsak azért is, mert e téren rendkívül sok a nálunk is még mindig tapasztalható leegyszerűsítés. Új (és ismét előásott ősrégi) legendák is szárnyrakapnak. Éppen ezért lenne fontos az értelmiség árnyaltabb megjelenítése; a pártvezetőségekben, a parlamenti frakciókban, a sajtószerveknél játszott szerepük megvilágítása, ami pontos, alapos munkát igényelne.

Hasonlóan fontos a szocialista sajtó egykori eredményeinek és problémáinak feltárása. Ez utóbbi vonatkozásban már komoly eredmények születtek, de egy igazán magas színvonalú összefoglaló munka valóban hiányzik.

Ugyancsak hiányzik a parlamenti pártfunkciók tevékenységének részletes vizsgálata. A leegyszerűsítések sora oda vezetett, hogy ezt egy időben pusztán a reformizmus gyakorlati megjelenéseként találták. Majd megjelent ennek az „ellentételezése”, amikor mindebben, mindenkor csakis a problémátlan és graduális felfelé ívelést látták. (Sőt, egyes magyar kutatók napjainkban – a valóságtól teljesen elrugaszkodva – már azt is megfogalmazták, hogy a II. Internacio-

nálé pártjai lebecsülték a parlamenti munkát.) A valóság persze sokkal összetettebb, bonyolultabb volt bármely, a gyakorlatra ráerőltetett sémánál. S ha e tekintetben nem tennénk mást, minthogy mindenféle mennybemenesztés és hágiográfia nélkül Jaurès és Bebel példáját vennénk elő – már ez is többféle tanulságot kínálna. Egyelőre inkább csak országos szintű feldolgozások készültek. Így az is sokszor feledésbe merül, hogy a szocialista frakcióknak már korán voltak jelentős nemzetközi kezdeményezései. Többek közt megkísérelték egyfajta szocialista Interparlamentáris Unió megalakítását.

Részint a parlamenti frakciók, részint a szakszervezetek témája vezet el a községi, a „municipális" autonóm szervek helyének, a munkásmozgalommal való kapcsolatának a problémájához. A kérdés nem akadémikus: számos ország szocialistái és szakszervezeti vezetői sokkal hamarabb jutottak be egy-egy ipari góc, például egy bányászváros vagy falu választott szervébe, mint a parlamentbe. Az ebben rejlő lehetőségek vizsgálata igen hamar az internacionálé kongresszusainak napirendjére került, s a megoldások elég messzemenő egyetértéssel találkoztak. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat, főként a tapasztalatok megírása azonban még várat magára.

Az 1970–1980-as évek fejlődésének egyik mellékterméke, hogy a nő- és az ifjúsági mozgalmak felerősödésével, majd az „alternatív mozgalmak" feltűnésével szinte egyidejűleg nagyobb figyelmet kezdtek fordítani erre a munkásmozgalomra is. Mindkét témakörben új írások születtek, sőt az ifjúsági mozgalom esetében már „Internacionálé-szintű" összefoglalók is.[12]

A fontos és még tisztázatlan kérdések közé sorolnám az internacionálé antimilitarista tevékenységét. Talán ennek a kérdéskörnek szentelték a legtöbb figyelmet az utóbbi évtizedekben a kutatók. Egy másik témakör konkrét, modern terminológiával élve: a „regionális konfliktusok" és az internacionálé. Számos írás az 1911. évi olasz–török háború munkásmozgalmi vonatkozásairól jelent meg, nem kevés foglalkozott a marokkói krízisek avagy az 1912–1913-as Balkán-háború történetével. De azt, hogy e téren minden teljesen feltárt lenne, senki sem állíthatja.

A harmadik problémakör a II. Internacionálé és az Európán kívüli világ, kifejezetten a gyarmatok, a gyarmatosítás kapcsolata. Ebben a vonatkozásban nagy előrelépés tapasztalható mind Cole-nál, mind a szovjet kétkötetes munkában. Ezenkívül ugyancsak fontos a Haupt-Reberioux–féle „Az Internacionálé és a Kelet" c. tanulmánykötet megjelenése, majd a Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Konferenciájának (ITH)[13] 1977-es linzi ülése, amely szintén ezt a témát tűzte napirendre.[14]

S végül a negyedik témakör: egyre égetőbb a bilaterális munkásmozgalmi

---

[12] E téren a szovjet történetírásnak is voltak eredményei (amely W. Münzenberg régi nyomvonalán indult el), Olaszországban pedig Patrizia Dogliani jelentetett meg e témában monográfiát. A pontos, érdemi értékelésre e helyütt nem vállalkozhatok.

[13] *G. Haupt–M. Reberioux:* La Deuxième Internationale et l'Orient. Paris, 1967.

[14] E témakörben hozzávetőleges historiográfiai felmérés is készült, amely referátumként került a küldöttek elé. L.: *Jemnitz János–Feliks Tych:* A II. Internacionálé és a gyarmati

kapcsolatok jobb feldolgozásának szükségessége. Ez elsősorban két-két ország szocialista pártjai viszonyának feldolgozását érinti, de ide tartozhat a szakszervezetek, a szocialista sajtó, illetőleg „a személyiségek" levelezése, s a sort hosszan lehetne folytatni. Ebben a témakörben éppúgy megjelentek német és orosz munkásmozgalmi vonatkozásokat vizsgáló kiadványok (Nyugaton és Moszkvában egyaránt), mint olyan moszkvai Évkönyvek, amelyek időről időre ezt angol–orosz, illetőleg francia–orosz relációban szemlélhették. E felsorolásnál nem feledkezhetünk meg egy speciális osztrák–magyar munkásmozgalom-történeti kiadványról sem, amely új eredményeket rögzített és új feladatokat jelölt ki.[15]

E hosszabb bevezető után, amely az egész internacionálé-történethez kíván némi gondolkodtató útravalót és segítséget adni, visszatérek a megalakuláshoz, a kezdetekhez.

Mindenekelőtt idézzük fel a korszak meghatározó élményét, amelyről a II. Internacionáléról szólók nagyon sokszor megfeledkeznek. A II. Internacionálé az 1873-ban kezdődött, elhúzódó tőkés recesszió talaján született. Az 1880-as évek derekára ez a recesszió mélypontra jutott a tömeges munkanélküliséggel, s heves szociális kirobbanásokkal, ami azzal járt, hogy ebben az évtizedben tömegméreteket öltött a kiábrándulás a gazdasági és társadalmi liberalizmusból, a „Laisser faire..." politikai gyakorlatából és szellemiségéből.[16] Ez a folyamat a munkástömegek körében ugyanúgy tetten érhető mint a radikális értelmiségiek körében, ami kétségtelenül új követelményeket támasztott, de új lehetőségeket is teremtett.

Erről már az egykori „nagyok" is kitűnő elemzéseket adtak. Ehelyütt nemcsak Engelsre gondolok, hanem a belga Louis Bertrandra is (aki közvetlen jelenkor-krónikásként jelentette meg beszámolóit, illetve elemzéseit a francia Benoît Malon szerkesztette Revue Socialiste hasábjain), avagy utalhatnék a kitűnő brüsszeli közgazdász-szociológus Hector Denis annakidején hatalmas anyag alapján készített felméréseire, illetve az angol William Morris és Henry M. Hyndman cikkeire, de még a Christian Socialist köré tömörülő angol keresztényszocialisták írásaira is. Ugyancsak jelentős volt a francia décazeville-i sztrájk visszhangja, s a korabeli történetírók erről írt munkái: a már említett Cole és Dolleans idevágó sorain túl a belga H. Pirenne hétkötetes nagyszabású összefoglalója.[17]

---

kérdés. In: Párttörténeti Közlemények, 1978. 1. sz.; ITH. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. XIII. Linzer Konferenz. 1978. Wien, 1981.; Magyar nyelven l. még: *Jemnitz János:* A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionélé 1907. és 1910. évi kongresszusán. Akadémiai Kiadó, 1978.

[15] Arbeiterbewegung in Österreich und Ungarn bis 1914. Hrsg. Wolfgang Maderthaner, Wien, 1986.

[16] Minderről hosszabban l. *Jemnitz János:* A liberális felfogás és politikai gyakorlat kudarca. Az 1886. évi francia és belga sztrájkmozgalom és következményei. Párttörténeti Közlemények, 1985. 4. sz.

[17] *H. Pirenne:* Histoire du Belgique. Bruxelles, 1932. VII. k. 303–306. o.

Ezekben az években – megint Marx „Brumaire"-jének a képét idézve fel – a forradalmárok, azaz a munkásmozgalom militánsai a régi forradalmárok tógáiba öltöztek, s rendre a nagy francia forradalom emlékével példálóztak, amikor – Labrousse szavaival – egyszerre következett be a gazdagság és a nyomor forradalma. Ezt az igazságot a Le Peuple 1886. február 28-án így fogalmazta meg: „Európa e pillanatban párját ritkító válságon megy át. Egy évszázad óta a népek ennyire még nem voltak felzaklatva. Mindenütt ugyanazokat a panaszokat, ugyanazokat a követeléseket halljuk. A munkások munkát követelnek és nem kapnak. Éheznek, fáznak és az üzletek tele vannak árukkal – de ott maradnak, vásárlókra várva, akik nem jönnek. A szegények mindezt nehezen viselik."

Alig egy-két héttel később a híres decazeville-i sztrájk kapcsán, amikor először alakult meg a francia parlamentben (szinte spontán módon) az Engels által is nagyrabecsült munkásfrakció, egyik tagja, a hajdani kommünár, Zéphirin Camélinat a parlament 1886. március 11-i ülésén hangsúlyozta: „A szociális igazságosság nélkül a szabadság és az egyenlőség merőben üres szavak."[18]

S hogy a francia forradalom tanulságaival milyen szerves volt az összeforrottság, s hogy ennek értelmezése mégis mennyire előremutató programot szolgáltatott, arra jellemző, hogy Camélinat beszédében egy másik tanulságot is érintett: a tőkés magántulajdont szükség esetén a foglalkoztatottak (illetőleg az elbocsátottak), s az egész nemzet érdekében „meg lehet sérteni". Camélinat szavai – Mirabeau-t idézve – így hangzottak: „A nemzetnek joga van a bányák kiaknázására..., s joga van azt követelni, hogy az a legjobban történjen; s joga van a megfelelő rendszabályok meghozatalára."[19]

S hogy a régi típusú liberális „Laisser faire"-szellem, amely hosszú évtizedekig megingathatatlannak tűnt, ekkorra mennyire megrendült, azt bizonyítja, hogy Georges Clemenceau, a radikális párt már akkor is igen befolyásos tagja az ellenzék egyik vezére a decazeville-i bányászok sztrájkjának első parlamenti vitáján szintén kormányintézkedéseket követelt a tőkés részvénytársaság ellenőrzésére.[20] Vagyis a magántulajdon szentségének elve súlyos csorbákat szenvedett. S ahogyan Belgiumban a sztrjákmozgalom, a „Jacquerie" hatására küldtek ki Királyi Bizottságot a munkavédelmi, társadalombiztosítási törvények kidolgozására, Párizsban is ekkor következett be a munka jogának törvénybe iktatása.

Hogy nem pusztán „latin országokbeli" jelenségről volt szó, azt bizonyította az 1886. februári londoni „kisülés", majd az 1887. novemberi „véres vasárnap". Az angol szocialisták is tisztában voltak azzal, hogy a kontinensen a belga események nem egyedi, belga sajátosságot tükröznek.[21] Így látták ezt a

---

[18] Annales de la Chambre des Députés. Débats parlamentaires. 4me Législature. Vol. 1. Paris, 1886. 520. o. Camelinat életútját l.: NMTÉ, 1980.

[19] i. m. 354–355. o.

[20] *H. W. Lee:* Social Revolution in Belgium. Justice, 1886. április 30.

[21] *Uo.* 222–223. o.

német szociáldemokraták is. A németek Eduard Bernstein szerkesztette, ekkor már Londonban megjelenő központi lapja, a Der Sozialdemokrat írta 1886. április 1-jén a belga események és a véres megtorlás másnapján: „ami ma Belgiumban lehetséges volt, az holnap Németországban is bekövetkezhet”.

Az 1886-ra kialakult „hangulat”, politikai atmoszféra feltétele, ha nem is egyedüli feltétele volt a II. Internacionálé megalakulásának. Nem szabad elfeledkezni a nemzetközi munkás-szocialista konferenciák egész soráról, amelyek 1877 és 1886 között lépésről lépésre erősítették meg a nemzetközi munkásegyüttműködést. Mindennek új lendületet adott az ugyancsak 1886. évi chicagói május elseje és negyedike, a chicagói anarchisták vád alá helyezése, a hosszú justizmord per keltette nemzetközi felháborodás.[22]

A szociális feszültség, a munkanélküliek mozgolódásai 1886 után sem ültek el. Ennek az egyik legemlékezetesebb eseménye az 1887. november 13-i „londoni véres vasárnap” volt,[23] amelynek hatását az egész országban érezni lehetett. A kormányzat sem rendőri intézkedésekkel, sem bírósági döntésekkel nem tudott véget vetni annak a folyamatnak, amit általában a munkásság öntudatra ébredésének szokás nevezni. A liberálisokkal együttműködő szakszervezeti irányzat, az ún. lib-lab csoportosulás befolyása az 1887-es és az 1888-as brit szakszervezeti kongresszuson alaposan meggyengült.[24] Az 1888. évi londoni szakszervezeti kongresszus pedig egyszersmind nemzetközi kongresszussá is szélesedett. A tanácskozáson az új, radikális szocialista munkásvezetők egyszerre vállalták a nemzetközi kongresszus támogatását, s az új, határozottabban szocialista irányba mutató elvi döntéseket. Ezt a folyamatot azután 1889-ben hirtelen felerősítette két olyan esemény, amelyet a szigorúan kritikus Engels is sorsfordítónak tartott: a brit gáz- és a dokkmunkások sztrájkja.[25]

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ugyanezekben az években erősödött meg a német munkásmozgalom, hiszen az 1887. évi választási siker negymértékben – és méltán – növelhette a szociáldemokrata párt öntudatát és presztizsét is. Ugyancsak ekkor erősödtek meg a különféle francia munkásszervezetek, valamint a Belga Munkáspárt. Az osztrák munkásmozgalomban előrehaladt a konszenzus kialakítása, befolyásra tett szert a Victor Adler szerkesztésében megjelent bécsi Gleichheit c. orgánum; Skandináviában pedig teret nyert a svéd és a norvég, továbbá az ebben az időszakban különösen fontos dán szocialista szervezkedés. A spanyol szocialisták ugyanúgy fontos szövetségesei voltak már az európai munkásmozgalomnak, mint az olasz szocialisták különféle

---

[22] *Jemnitz János:* Május elseje születése. Kossuth Könyvkiadó, 1986.

[23] L. erről részletesebben *Jemnitz János:* A londoni „véres vasárnap". Múltunk, 1989. 1–2. sz.

[24] Erről a kongresszusról, s a vitákról magyar nyelven részletesebben l. *Jemnitz János:* Az 1888. évi londoni szakszervezeti kongresszus és szerepe a II. Internacionálé előkészítésében. NMTÉ, 1988. 23–32. o.

[25] Magyarul l. *Jemnitz János:* A brit gáz- és dokkmunkások 1889. évi sztrájkja. NMTÉ, 1989. 162–168. o.

csoportosulásai.[26] Vagyis az az 1870-es évek elejéről származó marxi–engelsi tétel, hogy a munkásmozgalomnak országos, nemzeti keretek között kell gyökeret eresztenie – valóban igazolódott. Ezt különben, a számunkra legközvetlenebb osztrák hatást és az osztrák szociáldemokrata párt megszületését illetően (ami még ismeretes módon a II. Internacionálé megszületése előtt, 1888 decemberében, 1889 januárjában történt meg) sokféle szintézis született, s jól ismert, hogy e párt, s vezetői milyen közvetlen segítséget nyújtottak a magyar párt megalakulásához, a profil tisztázásához mindjárt a párizsi kongresszus előtt, alatt és után.[27]

A már meglévő eredményekre rakódtak rá azután ezekben az években, hónapokban azok a nemzetközi szolidaritási törekvések, amelyek május 1-jén a chicagói események fölidézését, a munkavédelmi törvények elfogadtatását, mindenekelőtt a 8 órás munkanap kivívását célozták. Minderről már 1888 folyamán párhuzamosan fogadtak el határozatokat angol, német és francia munkáskongresszusok. Hozzájuk csatlakozott – akkor sürgető, előrevivő erőként – az Amerikai Munkásszövetség (AFL), s első számú vezetője, S. Gompers is.[28]

S ahogyan új szintre emelkedett a nemzetközi munkás együttműködés – s a munkásság különböző szervezetei ráhangolódtak arra, hogy megünnepeljék 1890. május 1-jét – lassanként azt is elfogadták, hogy előzőleg tartsanak nemzetközi munkáskongresszust.

Többféle felhajtó erő, de mindenekelőtt az 1888. évi londoni kongresszus után és döntései nyomán Engels is, aki az 1880-as évekig korainak ítélte a nemzetközi kongresszusokat, méginkább az interacnionálé újjáalakítását, 1888-ban már arra buzdította a német szociáldemokratákat és a francia marxistákat, hogy ragadják magukhoz a kezdeményezést.[29]

A német szociáldemokraták 1888-ban még bizonytalankodtak a színhely vonatkozásában. Azzal tisztában voltak, hogy Németországban politikai fel-

---

[26] Az egyes országok munkásmozgalmához lásd: *Jemnitz János:* Az erfurti kongresszus. Századok, 1962.; *Wolfgang Maderthaner:* „Die Gleichheit" (1886–1889). NMTÉ, 1987. 167–172. o.; A svéd és norvég munkásmozgalom az 1880-as években. NMTÉ, 1987. 44–55. o.; A spanyol munkásmozgalom az 1880-as években. NMTÉ, 1988. 45–53. o. – Feltűnő, hogy e fontos területről – úgy tudom – nincs új magyar irodalom.

[27] Részben az egykori osztrák mozgalomról, részben a kapcsolatokról l. *Wolfgang Maderthaner:* Arbeiterbewegung in Österreich und Ungarn bis 1914. A magyar–osztrák viszonyról: *S. Vincze Edit:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt. 1890–1896. Kossuth Könyvkiadó, 1961.; *Tibor Erényi–János Jemnitz:* Der Hainfelder Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Österreichs und seine Rezeption in der ungarischen Arbeiterbewegung. Archiv 1988. Wien, 1988.

[28] Az AFL-ről magyarul: *Ph. Foner:* Az Amerikai Munkásszövetség (AFL) megalakulása (1881). NMTÉ, 1982. 20–29. o. – Gompers ebben az időben és ebben a kérdésben még pozitív szerepet játszott. L. még *S. Gompers:* Seventy Years of Life and Labor. New York, 1957.

[29] *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei. (a továbbiakban: MEM) 37. k. Budapest, 1977. 117–118. o.

tételek híján nem rendezhetnek ilyen kongresszust.[30] Többen azt gondolták, hogy a kongresszust Svájcban rendezzék. E véleménnyel szemben először W. Liebknecht, s utána az egész német pártvezetőség fokozatosan a párizsi helyszínt fogadta el.

Az előkészítés során seregnyi elvi és gyakorlati probléma várt megoldásra. Engels is rákérdezett: mennyiben lesz ez „egyszerű" munkás szakszervezeti konferencia, s mennyiben lesz szélesebb szocialista kongresszus? Erre nem volt könnyű válaszolni: az angol szakszervezetek nélkül nem léphettek, hiszen ezek az 1880-as évek nemzetközi konferenciáin elsőrendű szerepet játszottak. Makacsul ragaszkodtak viszont ahhoz, hogy a kongresszusokra csak munkás szakszervezetek küldhessenek megbízottakat. Éppen ezen az alapon „zárták ki" annak idején a londoni kongresszusról a német és az osztrák szociáldemokratákat, ami keserves tanulságul szolgált.

A londoni szakszervezeti konferencia után tartották meg a francia szakszervezetek kongresszusát Bordeaux-ban, amely ugyancsak úgy határozott, hogy a következő kongresszus a francia fővárosban üljön össze. A bordeaux-i összejövetelen (1888. október 28 – november 4.) 272 francia szakszervezet képviseltette magát, tehát erőteljes munkás szakszervezeti támogatást kapott. S még valami történt: a francia szakszervezetiek és a francia marxisták, illetve a blanquisták itt közelebb kerültek egymáshoz.[31] Így reálisnak látszott, hogy ezek a szervezetek együtt rendezzék majd az 1889-es kongresszust.

A valóság azonban, mint rendszerint, ezúttal is ellentmondásosabb volt. Hiába jelentették be a „a blanquo-marxisták" a szakszervezeteikkel együtt igényüket a szervezésre, a posszibilisták – „londoni" mandátumuk alapján – változatlanul a saját kongresszusukat készítették elő.[32] Emellett ekkor még tovább élt a svájci helyszín német szociáldemokrata terve is.

A bordeaux-i kongresszusról Paul Lafargue november 27-én „lelkes sorokban" számolt be Engelsnek. Hangsúlyozta: Bordeaux ismét bebizonyította, hogy ők a szocializmus[33] egyedüli letéteményesei Franciaországban és három éve a szakszervezetekben is csak az ő befolyásuk érvényesül. „A kongresszuson – írta – elhatároztuk egy nemzetközi munkás és szocialista kongresszus megrendezését ... s bennünket bíznak majd meg azzal, hogy azt megszervezzük Párizsban."[34]

Lafargue a helyzetet nagyon egyszerűnek képzelte – bár aggasztotta, hogy a német párt valóban teljes súlyával melléjük áll-e. Ez a kétely indokolt volt;

---

[30] *A. Bebel* 1888. április 15-i levele W. Liebknechthez. Idézi: Isztorija Vtorovo Internacionala. Moszkva, 1965. I. k. 136. o.

[31] *Friedrich Engels–Paul* et *Laura Lafargue* Correspondance. Paris, 1956. II. k. 183–184. o.; *Maurice Dommanget:* Edouard Vaillant. Paris, 1956. 147. o.; MEM. 37. k. 125–126. o.

[32] Újabb hiányterület: a posszibilisták, és belső csoportosulásaik teoretikusai írásainak gondos elemzése.

[33] *Friedrich Engels–Paul* et *Laura Lafargue* Correspondance. 183. o. Lásd az 1886. évi francia szakszervezeti kongresszust.

[34] *Uo.* 184. o. – Lafargue jellemzése enyhén szólva önkényes.

Engels is ilyen értelemben válaszolt neki 1888. december 4-én: „Nem tudom, hogy Liebknecht mit csinálhatott a posszibilistákat illetően. Mindenesetre biztos vagyok benne, hogy pártunk Németországban csak nagyon nehezen szánná rá magát, hogy elmenjen a posszibilisták kongresszusára, s ha megtenné, ez csak az Önök által elkövetett súlyos hibák következménye lehetne."[35]

Lafargue azonnal jelezte, hogy cikket kíván írni a Neue Zeitbe, és a Der Sozialdemokratba, jelezve, hogy „a posszibilistákat kívánja ott leleplezni".[36] Engels és a posszibilista Paul Brousse között a kapcsolat hasonlóan rossz volt mint Lafargue és Brousse között, s így Lafargue e tervéhez Engels támogatását is meg kívánta nyerni. A cikkek közlésével elébe vághatott a német szociáldemokraták és a francia posszibilisták esetleges közeledésének. A közvetítő láncban a kulcsfigura Bernstein, a Der Sozialdemokrat londoni szerkesztője, ekkoriban Engels legszorosabb munkatársa volt. A történelem „fintora": a kemény doktriner Lafargue az „óvatos és engedékeny" Liebknechttel szemben – a posszibilisták (vagyis reformisták!) ellenében – ekkor még Bernsteinre kíván támaszkodni. „Bernsteinnek – írta – az egészet [ti. a cikket] le kell hoznia."

Novemberben azonban nemcsak Lafargue levele tanúskodik a francia–német szocialista kapcsolatok megelevenedéséről. A bordeaux-i kongresszus után, november 15-én Raymond Lavigne, a két szakszervezeti gyűlés kulcsfigurája a szakszervezetek nevében hivatalosan írt Liebknechtnek: meghívta a német szociáldemokratákat a párizsi kongresszusra. Ugyanezt tette Georges Crépin, a POF (Parti Ouvrier Français – Francia Munkáspárt) párizsi szervezetének titkára Liebknechtnek címzett november 19-i levelében.[37]

Közvetített a francia és a német párt között Engels egy másik régi francia szocialista barátja, Charles Bonnier is, aki ekkoriban Londonban élt és a POF alapítói között szerepelt. Személyes barátság fűzte Liebknechthez, s novemberben több levélben is igyekezett megnyerni őt és a német pártot, hogy a POF által szervezett kongresszuson képviseltessék magukat. A német szociáldemokraták tervéről, hogy a kongresszust Svájcban rendezzék, november 14-i levelében ezt írta: „számunkra ez élet-halál kérdés". S hozzátette, hogy a német pártnak kell feladnia tervét, mivel „csak egyetlen kongresszust" lehet rendezni, a párizsit.[38] November 20-i levelében arról is értesítette Liebknechtet, hogy a párizsi kongresszust vagy júniusban, vagy júliusban kívánják megrendezni.

Liebknecht novemberben két másik levelet is kapott, amelyeknek hatnia kellett álláspontjára. A holland Domela Nieuwenhuis november 13-án írta neki: „Úgy vélem, hogy leginkább éppen Párizsban ülhetnénk össze... hozzá-

---

[35] MEM. 37. k. 118. o. – Engels itt nem csak arra a hibára utal, hogy a francia marxisták nem mentek el a londoni kongresszusra, hanem arra is, hogy a reakciós Boulanger-mozgalom kérdésében súlyos hibákat követtek el (elsősorban Lafargue).

[36] *F. Engels–P.* et *L. Lafargue* Correspondance. 184. o.

[37] *Arnold Reisberg:* Von der I. zur II. Internationale. Berlin, 1980. 156. o.

[38] Uo. 157. o.

tok meg ezt az áldozatot... ezzel egész mozgalmunkat segítenétek, hogy hatalmas lépést tegyen előre."[39]

November 24-én pedig Londonból Bernstein írt levelet Liebknechtnek arról, hogy a pártnak fel kell adnia a svájci kongresszus tervét, és a francia marxisták kongresszusán kell részt vennie, majd hozzátette: „Engels úgy véli, hogy Önnek általában nem kellene kapcsolatra lépnie a posszibilistákkal."

E két levélnek is része volt abban, hogy a német párt elfogadta a francia POF hivatalos meghívását, és december elején feladta a külön német–svájci szervezésű kongresszus tervét.[40]

Ami Lafargue-ot illeti, Engels a neki írt december 9-i levelében kíméletlenül fogalmazott: „De ne felejtsék el, hogy a posszibilisták elérték, hogy a francia szocializmus hivatalos képviselőiként szerepelhessenek; hogy ezeknek ismerték el őket az angolok, az amerikaiak, a belgák; hogy a londoni kongresszuson barátkoztak a hollandokkal és a dánokkal, mert Önök nem voltak képviselve... Ha Önök nem tesznek semmit annak érdekében, hogy 1889-es kongresszusukat bejelentsék és előkészítsék, mindenki a broussisták kongresszusára fog menni..."[41]

Engels tehát a helyzetet nem tekintette megoldottnak, akciókra sürgette a francia marxistákat. Decemberre valóban újabb szakszervezeti-szocialista kongresszust hívtak egybe Troyes-ba. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg, hogy a troyes-i kongresszusnak sikerülnie kell, „különben vége pártjuknak". Továbbá: „Liebknechtnek meglesz a kongresszusa, s mindegy, milyen kongresszus..., s ha úgy látja, hogy az Önök kongresszusa kevés reményt nyújt neki a sikerre, a posszibilistákhoz fog menni."

Engels és Lafargue tehát nem egyformán ítélte meg a távlatot. Engels azonban már teljes lendülettel vetette bele magát az új nemzetközi kongresszus előkészületeibe. Lafargue-nak levélben is megígérte: „Minden tőlem telhetőt meg fogok tenni, hogy a többieket figyelmeztessem erre; Bebelnél ezt már megtette Bernstein, aki maga fog írni a »Sozialdemokrat«-ba a posszibilistákról."

Egyelőre azonban még minden nyitott volt. Lafargue hiába írta már említett november 27-i levelében Engelsnek, hogy „a posszibilisták eladták magukat a kormánynak", s meg kell akadályozni, hogy a németek elmenjenek a posszibilista kongresszusra.[42] Engels egyáltalán nem volt elragadtatva Lafargue-nak a posszibilistákat támadó cikkétől. December 4-i levelében megírta, hogy a kérdéses cikket Bernstein elküldte Bebelnek. Ám hozzátette: „A magam részéről azt tanácsolnám Önnek, hogy vegye vissza. [...] Ön a legcsekélyebb bizonyíték, egyetlen részlet említése nélkül csak azt állítja, hogy eladták magukat

---

[39] A levél eredetijét a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet (IML) őrzi. Idézi: *G. Tartakovszkij:* Friedrich Engels szovjetnyik i ucsityel mezsdunarodnovo proletariata. Moszkva, 1966. 183. o.

[40] Der Sozialdemokrat, 1889. december 9.

[41] MEM. 37. k. 118–119. o.

[42] *Engels–Lafargue* Correspondance. 184. o.

a kormánynak. Ha más mondanivalója nincs róluk, jobb lenne semmit sem mondani."[43]

A figyelmeztetés nem hatott azonnal Lafargue-ra. Mint december 6-i újabb levelében írja: „Furcsa látvány, hogy a posszibilisták megnyerik maguknak a külföldi szocialistákat... amikor Franciaországban a radikálisok lakájai."[44]

A posszibilisták formailag mindenkinek nyitva hagyták az ajtót a kongresszusokon való részvételre. Fenntartották azonban a jogot a mandátumok felülvizsgálatára, amivel többségüket kívánták biztosítani. Igényt formáltak a napirend kialakítására is. Mindkét ügy a hegemónia kérdését érintette, s így a francia marxisták és a posszibilisták között a régóta éleződő ellentétek újabb elemmel bővültek.

A feszültséget növelte, hogy a posszibilisták meghívó levelét a legtöbb szocialista orgánum – így a német Der Sozialdemokrat is – közzétette, méghozzá kommentár nélkül.[45] Természetesen ez nyugtalanította a francia marxistákat.

Lafargue december 6-i levelében jelezte Engelsnek, hogy elküldték a meghívót Liebknechtnek saját nemzetközi kongresszusukra. „Jelenleg – írta – az ő válaszát várjuk."[46]

A troyes-i kongresszusra, amely december 23-án ült össze, a posszibilisták nem jöttek el, így ott a bordeaux-i többség ismét érvényesült.[47] A konferencia után megalakult a Szervező Bizottság, amelynek egyik titkára Lafargue lett.

Liebknecht 1888. december 28-án értesítette Engelst: „Január közepén a párizsi kongresszus előkészítésére néhány franciával, belgával és svájcival előzetes konferenciát szeretnénk tartani."[48]

Engels január 5-én írt levelet Bebelnek. Ebből kitűnt, hogy két kongresszussal számol. Egyenesen fölvetette: „Lafargue attól tart, hogy Liebknecht szóba állt a posszibilistákkal, s ti esetleg *az ő* kongresszusukon képviseltetitek magatokat. Megírtam Lafargue-nak, hogy nézetem szerint ez teljesen lehetetlen számotokra. A posszibilisták életre-halálra harcoltak a mieink, az ún. marxisták ellen..."[49] Ehelyütt Engels is leírta a Lafargue-nál kifogásolt megállapítást: „emellett a posszibilisták eladták magukat a mostani kormánynak", ám ő konkrétumokat is említett ennek a bizonyítására. Majd hosszan taglalta, hogy Lafargue-ék, botlásaik ellenére is „marxisták, akik uralkodnak a vidéken, az

---

[43] MEM. 37. k. 117. o.

[44] *Engels–Lafargue* Correspondance. 185. o. – Lafargue nem tépelődött ennek mélyebb okain.

[45] Der Sozialdemokrat, 1888. december 9.

[46] *Engels–Lafargue* Correspondance. 186. o.

[47] A kongresszus előestéjén Laura Marx – Lafargue december 21-i levelében tájékoztatta Engelst a várható eseményekről. Ugyanolyan éles hangnemben írt a posszibilistákról mint Paul Lafargue, de leszögezte: Ha „Liebknecht és társai valóban el akarnak jönni Párizsba, s azért, hogy a posszibilista kongresszuson vegyenek részt, akkor jobb lenne, ha otthon maradnának." Uo. 189. o.

[48] *Wilhelm Liebknecht:* Briefwechsel mit Karl Marx und Friedrich Engels. Hrsg. Georg Eckert, The Hague, 1963. 322. o.

[49] MEM. 37. k. 125. o.

egyetlen sovinisztaellenes párt Franciaországban..., s ha a velük szemben ellenséges kongresszuson Párizsban részt vennétek, ezzel önmagatokat csapnátok arcul. Nekik megvan a helyes módszerük arra is, hogyan harcoljanak Boulanger ellen..."[50]

A pontos Bebel január 8-án már válaszolt is. Azzal kezdte: előző nap éppen Liebknechttel találkozott, hogy megbeszéljék a kongresszus ügyét. „A londoni kongresszus határozata után – szögezte le – ennek a kongresszusnak Párizsban kell lezajlania, ezt a határozatot tiszteletben kell tartani."[51]

Így hát ezúttal már Londonból indultak ki, és lemondtak a német–svájci kongresszus tervéről. Ám Bebel is megismétli: „Meg kell kísérelnünk, hogy a viszálykodókat a kongresszus érdekében összehozzuk." Ez mutatja: nem pusztán Liebknecht „személyi hibáiról", puhaságáról volt szó. Bebel leveléből a továbbiakban kitűnik, hogy nemcsak a belgák, hanem a hollandok és személy szerint Nieuwenhuis is ragaszkodott ahhoz, hogy „a posszibilistákat meghívják, s ezt a hollandok részvételük feltételének tekintik. És ahogyan én a belgákat ismerem, ők ugyanezt fogják kérni."[52]

Vagyis Bebel a belga–holland véleményt fontosnak tekintette, a francia „belviszályban" pedig nem kötelezte el magát előre. Egy közbülső tanácskozást is említett, ahol valamennyi érdekelt párt megbízottai „kibeszélhetik magukat". Lafargue-nak a posszibilisták kirekesztését célzó sürgetéseire megjegyezte: „Senki sem jelentheti ki, hogy nem megyek el egy kongresszusra, mert valaki elmegy oda. Ez végül is nem francia kongresszus."

A Bebel–Liebknecht-megállapodásról Engels Liebknecht egy leveléből is értesült, amelyben ő újra leszögezte: „Mi egyszerűen nem ignorálhatjuk, hogy a broussistáknak hivatalos felhatalmazásuk van a londoni kongresszustól. Ha engednek – jó, ha nem, akkor ők szigetelődnek el."[53]

Engels Bebel és Liebknecht válaszlevele nyomán január 14-én tájékoztatta Lafargue-ot: „Nem hiszem, hogy Önök ezt elutasíthatják. Ha azután megállapítják, hogy Önök készek az együttműködésre valamennyiükkel, s hogy a posszibilisták ki akarják zárni Önöket, ez elegendő lesz ahhoz, hogy a posszibilisták bizonyuljanak vétkeseknek, még a hollandok és a belgák szemében is..."[54]

Nem csoda hát, ha Lafargue végül, 1889 januárjában értesítette Lieb-

---

[50] MEM. 37. k. 125–126. o. – Engels a maga taktikai érzékével a franciák hibáit a franciáknak és Lafargue-nak írja meg, míg Bebelnek ugyanezeket a mulasztásokat inkább „mentegeti". A modern marxista történetírás Guesde-szakértője nagy forrásanyag alapján mutatta ki, hogy Guesde és Lafargue között a különböző burzsoá csoportokhoz való viszony kérdésében lényegi véleményeltérések voltak. *Claude Willard:* Les guesdistes. Paris, 1965. 36–37. o. – Ami az „egyetlen párt" megfogalmazást illeti – ez többnyire veszélyes, s ezúttal sem pontos. Itt van Vaillant és a mögötte álló blanquista párt esete.

[51] *August Bebel:* Briefwechsel mit Friedrich Engels. Hrsg. von Werner Blumenberg, The Hague, 1965. 344. o.

[52] *A. Bebel:* i. m. 345. o.

[53] *W. Liebknecht:* Briefwechsel... 322–323. o.

[54] MEM. 37. k. 135. o.

knechtet: a párizsi Szervező Bizottság minden szocialista és munkásszervezetet meghív a kongresszusra – a posszibilistákat is.[55]

A németekkel való együttműködés érdekében most tehát Lafargue is kinyitotta az ajtót „a magukat eladott" posszibilisták előtt. Immár a francia marxisták vetik fel (a Szervező Bizottság többségi koncepciójához csatlakozva), hogy Párizsban kell a kongresszust megtartani: de csak egyet (!). Vagyis föladták nemcsak a három párhuzamos (posszibilista, marxista és svájci német rendezésű), de még a két párizsi párhuzamos kongresszus elképzelését is, és összehangolásra törekedtek.

Bár Liebknecht hajlandó volt egyetlen nemzetközi kongresszus megtartására, a kezdeményezést és a kongresszus vezetését ő sem akarta átengedni a posszibilistáknak. Véleménye azonban egy lényeges ponton eltért Lafargue-étól: míg Lafargue a francia marxisták erejének gyors növekedését hangsúlyozta, Liebknecht a francia marxisták relatív gyengeségéből és az egységes, Párizsban rendezendő kongresszus szükségletéből kiindulva javasolt előzetes nemzetközi szocialista megbeszélést, ahol a német, a francia, a belga, a holland és a svájci szocialisták tisztázhatták a kongresszus helyét, idejét, a szervezők személyét megbízatását és a részvétel feltételeit. Ez a javaslat is némi súrlódást váltott ki a német szociáldemokraták és a francia marxisták között. Hiszen Lafargue tulajdonképpen csak a német szociáldemokraták „csatlakozását", „támogatását", igényelte, látva „tömegerejüket". Az irányítást és a kezdeményezést viszont maguknak kívánta fenntartani. Liebknecht javaslata bizonyos fokig leértékelte az ő mozgalmának szerepét. Mégsem tehettek mást: beleegyeztek abba, hogy képviseltessék magukat az előkonferencián, amit végül Hágába hívtak össze. Azért is engedniük kellett, mert a Liebknecht-féle kezdeményezést Engels is jóváhagyta.

Bebel, s főként Liebknecht az előkonferenciát eredetileg a franciaországi Nancyban tervezték megtartani. Engels január 14-i levelére már másnap megérkezett Laura Lafargue elhárító válasza. Laura természetesen férje, Paul nevében írt, aki „az időpontot és a helyet alkalmatlannak tekinti". Jelenleg „túlságosan elfoglaltak" a választási harcokkal, semhogy „azt a kis pénzt, amit összegyűjtöttek, egy reménytelen vállalkozásra" fordítsák.[56]

Mindez bizonyítja, hogy Lafargue és a francia marxisták csak egy vonatkozásban engedtek: nem mondtak kategórikus nemet. Mint Laura írta: „Paul írt Liebknechtnek, Bebelnek, Anseelenek és Nieuwenhuisnak, s amennyiben ők az előzetes találkozót szükségesnek látják, akkor egy másik időpontot kell választaniuk."

A Nancyba tervezett előkonferencia így elmaradt, de a német–belga közvetítő kísérlet eredményeképpen Engels taktikai útmutatása nyomán a munkásvezetők tényleg összegyűltek – ha nem is januárban és nem Nancyban.

---

[55] A levél eredetijét a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet őrzi. Idézi: Isztorija Vtorovo Internacionala. 137. o.

[56] *Engels–Lafargue* Correspondance. 204. o.

Lafargue az eredeti német indítványba új elemet vitt: javasolta, hogy az előzetes konferenciára hívják meg az angol szocialistákat is.[57] Ő persze a kis Szocialista Liga tagjaira gondolt – vagyis az angol „képviselet" szerfelett esetleges lett volna.

Januárban tisztázódott, hogy az előkonferencia február 29-én Hágában lesz, s a kapu nyitva áll minden csoportosulás és irányzat előtt. Hogy végül kik vesznek részt – ez sokáig nyitott kérdés maradt.[58]

Engels ekkor már nagyon akarta (!) a nemzetközi kongresszust, és sokoldalúan munkálkodott előkészítésén. Régi barátjának, Friderich Sorgének is írt Hága várható sikeréről, sőt mintha túlzott reményei lettek volna: „Ott a poszszibilisták vagy alább adják egy kicsit, vagy mindenki ellenük fog fordulni."[59]

A posszibilisták nem szigetelődtek el annyira, mint Engels gondolta. Angol szövetségesük, a Hyndman vezette Szociáldemokrata Föderáció (SDF) lapja a Justice keményen harcolt a „Marx-klikk", s ezúttal már a német szociáldemokraták ellen is, a hágai „előkonferencia" ügyében is.[60]

Az 1889. február 28-án kezdődött hágai „előkonferencián" a német, a belga, a holland és a svájci szocialista párt részéről két-két küldött vett részt. A német pártot Bebel és Liebknecht, a hollandot többek között Nieuwenhuis, a belgát Edouard Anseele és Jan Volders képviselte. Londonból megérkezett Bernstein és Bonnier is. Ketten Svájcból jöttek, Angliából pedig a Szocialista Liga[61] képviseletében William Morris. A francia marxistákat Lafargue képviselte – míg a posszibilisták és a brit SDF nem küldtek megbízottat.

A hágai konferencia résztvevőinek többsége arra hajlott, hogy a Párizsban megrendezendő kongresszus legyen az egyedüli, és a hagyománynak megfelelően az előzetes „szűrés" helyett a kongresszus résztvevőire kivánták bízni a mandátumok tisztázását. Felmerült a távol maradt posszibilisták ügye is, akik javában szervezték „saját" kongresszusukat. Távolmaradásuk nyomán Hágában már a német szociáldemokraták is támogatták Lafargue és Bonnier igényét, akik maguknak kérték az előkészítést. Minderről Lafargue így írt Hágából Engelsnek: „Bebel, Bernstein és Liebknecht nagyszerűen viselkedtek: ha nem lett volna ott az az átkozott brüsszeli belga, Volders..., akkor elvehettük volna a posszibilistáktól a mandátumot a kongresszus összehívására."[62]

A hágai többség taktikai okokból a párizsi konferencia előkészítését formailag ismét átengedte a posszibilistáknak – de azzal a feltétellel, hogy elfogad-

---

[57] *B. Tartakovszkij* Lafargue Liebknechthez írott január 16-i levelére támaszkodva utal erre a mozzanatra. i. m. 191. o.

[58] MEM. 37. k. 146. o.

[59] Uo. 155. o.

[60] *H. M. Hyndman:* The International Congress of Workers. The International Review, 1889. augusztus.

[61] A Szocialista Ligáról magyarul l.: Évkönyv, 1984. – A résztvevők pontosabb névsorát adja *Tartakovszkij:* i. m. 193. o. – A svájci pártról l. még: Cent ans de Parti socialiste suisse. 1888-1988. Zürich–Lausanne, 1988.; E. Anseele és W. Morris életutját l.: NMTÉ, 1981., 1984.

[62] *Engels–Lafargue* Correspondance. 217. o.; J. Volders életútját l.: NMTÉ, 1980.

ják a hágai feltételeket. Amennyiben nem, akkor a hágai konferencia résztvevői „levonják a konzekvenciákat"; ebben az esetben a belga és a svájci szocialistáknak kell vállalniuk az összehívást, míg a közvetlen előkészítés a francia marxistákra hárul. Ezzel az eljárással a francia marxisták is elégedettek voltak. Lafargue a kilátásokkal kapcsolatban úgy vélekedett: „Valószínű, hogy a poszszibilisták nem vetik alá magukat a konferencia határozatainak, és akkor mi leszünk a nyertesek."[63]

A hágai konferencia megnyitotta a kaput minden olyan munkás- és szocialista szervezet előtt, amely kész volt politikai harcot folytatni. Szó esett a párizsi napirendről is. A kongresszus napirendjére tűzték a nemzetközi munkásvédelmi törvényhozás és az iparvállalatokban érvényesülő munkafelügyelet (vagyis az egészségügyi és a munkafeltételek) ügyét. Ezt kiterjesztették a kisüzemekre, sőt az otthon dolgozókra is. Külön kívánták vizsgálni, hogy az elfogadott törvényeket mennyiben alkalmazzák ténylegesen. A párizsi kongresszust egyelőre 1889 szeptemberére hívták egybe.[64]

A hágai konferenciáról Engels tájékoztatót kapott Bernsteintől is. Ez lényegileg egybeesett Lafargue véleményével – de nem teljesen. Bernstein ugyanis szintén aláhúzta, hogy „a híres kollokviumon... a vita nagyon heves volt, de végül is megtaláltatott a megoldás, amit Lafargue is elfogadott."[65]

Engels tíz nappal a találkozó után így összegezte véleményét: „A posszibilisták úgy viselkedtek, ahogy kell – nekik meg nekünk." Bizonyosra vette, hogy mégis megrendezik saját kongresszusukat, de „az nevetség tárgya" lesz. Ekkor tehát hajlott Lafargue helyzetmegítélésének átvételére. Lafargue-nak írott március 12-i levelében ehhez hozzáfűzte: „A németek elég sok engedményt tettek, többet aligha fognak tenni."[66]

Az angol szocialisták esetében viszont korrigálta Lafargue megközelítését: „Ha a konferenciára Önök meghívták a ligát, de az itteni föderációt nem – leveléből erre kell következtetnem – ez hiba ... a föderáció minden bizonnyal jelentősebb, mint a liga." Engels annak ellenére figyelmeztetett erre, hogy március elején már sorozatban jelentek meg a Justice hasábjain „a Marx-klikket", a franciákat, de már a német szociáldemokratákat is bíráló cikkek.

A német szociáldemokraták angol kapcsolatai sem voltak sokkal jobbak, mint a franciákéi. Liebknecht március 6-án tudatta Engelsszel, hogy Angliából csak Keir Hardie-t, a „bányászvezért" hívta meg, akivel 1888. évi londoni útján ismerkedett meg. „Minden más angol meghívást" átengedett Bernsteinnek és Lafargue-nak,[67] egyszerűen mert nem volt több kapcsolata.

---

[63] *Engels–Lafargue* Correspondance. 217. o.

[64] *H. Lurje:* Engels i osznovanyije II. Internacionala. Moszkva, 1935. 77–81. o.; Isztorija Vtorovo Internacionala 138. o.; *A. Reisberg:* i. m. 168–173. o.; *B. Tartakovszkij:* i. m. 194. o.; *Jutta Seidel:* Deutsche Sozialdemokratie und Parti Ouvrier. 1876-1889. Berlin, 1982. 171–173. o.

[65] *Eduard Bernstein:* Briefwechsel mit Friedrich Engels. Hrsg. vom Helmut Hirsch, Assen, 1970. 357–358. o.

[66] MEM. 37. k. 156. o.

[67] *W. Liebknecht:* Briefwechsel ... 323–324. o.

Engels és Lafargue (sőt részben még Liebknecht is) ekkori leveleikben alulértékelték a posszibilisták, ahogyan írták, a „broussisták” lehetőségeit, noha ők valóban mozgósítani tudták saját embereiket. Volders mellett a posszibilisták, ha nem is egyértelmű pártfogóként, de közvetítőként számíthattak a Belga Munkáspártra.[68]

A posszibilisták fontosabb külföldi háttere azonban az angol munkásmozgalom volt. Maguk mögött tudhatták a szakszervezeti mozgalom zömét, hivatalos vezetőit, akikkel szemben csak néhány befolyásos „új trade-unionista”, Tom Mann, Keir Hardie, William Thorne volt hajlandó támogatni a marxisták kezdeményezését.

A kialakult helyzetben a posszibilisták is megtették a maguk lépéseit, hogy jobb pozíciókat szerezzenek, kiterjesszék befolyásukat. Tudták, hogy sem a belgákat és hollandokat, sem a svájciakat nem fordíthatják a német szociáldemokraták ellen. Ez az 1888-as londoni kongresszuson is kiderült. Mindezt tudva, olyan nyilatkozatot adtak ki, hogy készek minden német, osztrák és orosz szocialista előtt utat nyitni. Elutasították viszont, hogy a kongresszus mint szuverén szerv döntsön a mandátumok elfogadásáról, s ott „nemzeti keretek” között vizsgálják felül a mandátumokat. A posszibilisták tehát ebben a kényes kérdésben elutasították a kompromisszumos hágai ajánlásokat.[69]

A „hágaiak” körében ekkor igen fontos szerepet játszottak a belgák, akik elsősorban a türelmet és a további tárgyalásokat szorgalmazták.[70] A belga álláspont pedig erősen hatott Liebknechtre, sőt még Bebelre és a német szociáldemokraták hivatalos véleményére is.[71] Ez nyugtalanította a francia marxistákat, elsősorban, Lafargue-ot, aki Engelsnél erőteljesen panaszkodott Liebknechtre.[72]

A belgák nyomán, Liebknechtet követően a svájciak, sőt Bebel magatartása is bizonytalankodóvá vált. Ismét felvetődött a hely és az időpont kérdése, s Bebel informálta Lafargue-ot: amennyiben a belgák nem vennének részt a kongresszuson, a németek is távol maradnának. Ezért Liebknecht ismét arra intette a francia marxistákat, hogy értsenek szót a posszibilistákkal.

---

[68] A Belga Munkáspárt (POB) végül az 1889. áprilisi, Jolimontban rendezett kongresszusán is közvetítő álláspontra helyezkedett. *Jules Destrée–Emile Vandervelde:* Le Socialisme en Belgique. Paris, 1903. 111. o.; L. még: NMTÉ, 1985.

[69] Le Prolétariat, 1889. március 23.

[70] César De Paepe 1889 márciusában írt levelet Malonnak, amelyben nemcsak a további együttműködést ajánlotta fel a posszibilista Revue Socialiste hasábjain, hanem azt is jelezte, hogy ha egészsége engedi, akkor 1889 nyarán részt akar venni a párizsi kongresszusokon. (Többes számban!) L.: Entre Marx et Bakounine. In: *César De Paepe* Correspondance. Paris, 1974. 171. o.

[71] *W. Liebknecht:* i. m. 324. o. – Bebel is arról írt február végén Engelsnek, hogy a belgák maguk vállalhatják a kezdeményezést. *A. Bebel:* i. m. 349. o.

[72] Lafargue április 14-én – jóval Hága után – írja Engelsnek: „Ön büszkélkedhet azzal, hogy megmentette a kongresszust. Ön és Bernstein nélkül a németek cserben hagytak volna és átmentek volna a posszibilistákhoz. Liebknecht bután viselkedett...” (*Engels–Lafargue* Correspondance. 233. o.)

Igy hát a februári hágai előkonferencia sem tisztázott mindent. Liebknecht, az előkészítés egyik legfőbb szereplője március 20-án egy svájci szocialista rendezvényről írott levelében értesítette Engelst, hogy „a belgák jobban viselkednek", s hogy a konferenciát csak szeptemberre lehet összehívni. Változatlanul a kapuk tág nyitva tartása mellett érvelt, majd március 28-i újabb, már Németországból kelt levelében leszögezte: képtelenség lenne, hogy a posszibilisták hirdette júliusi nemzetközi kongresszussal egyidőben tartsák meg a sajátjukat is: „ez lehetetlen ... ez hatalmas botrány lenne".[73]

Ismét szó sincs arról, hogy ez pusztán Liebknecht magánvéleménye lett volna. Bebel ugyancsak március 28-i levelében szintén nyomatékosan utalt a a belgák és hollandok szilárd elhatározására. Biztosra vette, hogy a posszibilisták megtartják konferenciájukat, s ismét aláhúzta: ezt a jogukat a londoni kongresszus után nem lehet elvenni. Ekkor ő is latolgatta a külön, „második" nemzetközi kongresszus lehetőségét (azaz a marxistákét – a belgákkal, a hollandokkal és a svájciakkal együtt). Megtartását azonban elképzelhetetlennek ítélte, egyidőben a posszibilistákéval. Július helyett legjobb esetben is csak augusztusra tartotta a kongresszust összehívhatónak.[74]

Ugyanekkor vetődött fel ismét az angol részvétel ügye. Bebel Hága utáni márciusi levelében újból kérte Engelst, hogy szerezzen „befolyásos angol aláírásokat".[75]

Ezt annál sűrgetőbbnek érezhette, mert nemcsak a Justice hasábjairól értesülhetett az angol SDF fenntartásairól, sőt éles hangú, a németeket is bíráló állásfoglalásairól. Ugyanebből a leveléből kiderül, hogy ő maga is levélben fordult H. W. Lee-hez, akivel még 1887. évi londoni tartózkodása idején került kapcsolatba, s aki 1885-től az SDF titkára és a Justice szerkesztője volt. Lee azonban jelezte, hogy az SDF a posszibilisták kezdeményezését támogatja. Bebel kitért erre a körülményre március 28-i levelében, majd március 31-én új mozzanatokkal, illetőleg gondolatokkal kiegészítve hasonlóképpen az angol részvétel megoldatlanságát húzta alá. Április 14-i Engelshez írt újabb levelében „úgy vélem, a Szociáldemokrata Föderációval nem tehetünk semmit".[76]

Sőt, a helyzet akkoriban tovább romlott. Márciusban jelentek meg a Justice hasábjain élesebb kritikák a hágai találkozóról és a német szociáldemokratákról, amire Bernstein írt válaszcikket a Der Sozialdemokrat áprilisi számában. Ezt újabb, éles hangú replikák követték Hyndman tollából. A vitába bekapcsolódott Herman Jung, Marx egyik hajdani legközelebbi munkatársa, az I. Internacionálé Főtanácsának egykori vezető tagja is, aki szintén Bernsteint és a németeket bírálva Hyndman és a francia posszibilisták kezdeményezése mellé állt.[77]

---

[73] *W. Liebknecht:* Briefwechsel... 325–326. o.

[74] *A. Bebel:* Briefwechsel... 350–351. o.

[75] *A. Bebel:* i. m. 351. o. – Angol vonatkozásban l. még *Yvonne Kapp:* Eleanor Marx. Vol. II. London, 1976. 296–313. o.

[76] Uo. 353–355. o.

[77] *H. Jung:* To the Editor. Justice, 1889. július 6. – Hangsúlyozandó, hogy a vitacikkek márciustól júliusig hosszú sorban követték egymást a Justice hasábjain.

Mindez Bebelt és Liebknechtet is óvatosságra intette. Ráadásul ekkor értesülhettek arról, hogy a belga POB április 20–21-i jolimonti V. kongresszusa olyan határozatot hozott, hogy a POB mind a posszibilista, mind a másik nemzetközi szocialista kongresszuson hivatalosan képviseltetni fogja magát.[78] Vagyis hiába értek el Hágában a németek és a francia marxisták „látványos sikert" – ez valójában még egyáltalán nem volt végleges. Hiszen – mint láttuk – március–áprilisra az is újra bizonytalanná vált, hogy a kongresszus mikor és hol ül majd össze. Csak egy valami vált világossá: még 1889 szeptembere előtt a marxistáknak-szocialistáknak is lépniük kell.

A reményekre, elképzelésekre igen jellemző Engels Liebknechthez írt április 5-i levele. Ebben a helyzetet meglehetősen rózsásnak látta. Hyndmannak és az SDF vezetőinek a megingását, sőt beijedését (Engels még gorombábban fogalmazott) túl egyértelműen ítélte meg, éppúgy mint az angol szakszervezeti baloldalon akkoriban elért eredményeiket, a németek befolyását és a spanyolországi mozgalomban a szocialisták kivívott befolyását. Mindenesetre Engels ekkor még lehetségesnek tartotta a következő variációt: „Arról van szó, hogy rábírjuk Hyndmant, hogy a mi szellemünkben hasson a posszibilistákra; ha ez megtörténik, akkor azok bizonyára beadják a derekukat és megmentettük az *egy* kongresszust."[79]

Hyndman és az angolok szerepét illetően Engels ezúttal rabja lett annak a rá nem jellemző szemléletnek, hogy azt látta, amit szeretett volna. A levélben Engels által idézett Justice-cikkekből ugyanis nem következik az a vélemény, hogy Hyndmanék álláspontja megváltozott, s különösen, hogy ez mennyiben hatott volna a posszibilistákra. Valójában a Justice márciusban oly éles hangú cikkeket jelentetett meg, amelyek illuzórikussá tették az angol álláspont megváltozását.

Engels véleményét azonban nem szabad pusztán egy levél alapján megítélni. Alig pár nappal később, április 10-én – ezúttal nem az amúgy is óvatos Liebknechtnek, hanem a túlfűtött Lafargue-nak – küldött „lehűtő" sorokban értékelte a kialakult helyzetet. Hibásnak ítélte a francia marxisták újabb kijelentését, hogy a kongresszust júliusról őszre halasszák. Ez – írta – „mindenütt zűrzavart keltett. Liebknecht a berlini sajtóban kijelenti: nem sok remény van arra, hogy a kongresszus összeül az idén Párizsban, s ajánlatos, hogy jövőre Svájcban tartsák meg. A svájci sajtó lelkesen fogadja ezt az ötletet. Bebel, úgy látszik, elkedvetlenedett ennyi nehézségtől... A belgák pedig nem válaszolnak nekik, sem Bebelnek, sem Liebknechtnek."[80]

---

[78] *Jules Destrée–Emile Vandervelde:* Le Socialisme, 111–112. o. – Vandervelde, Destrée és Huysman későbbi belga párttörténetei részint le is egyszerűsítik a jolimonti kongresszus vitáit. Ezen valóban éles véleményeltérések után született meg az a kompromisszumos határozat, miszerint a POB mindkét párizsi kongresszuson képviselteti magát. Minderről l.: Le Congrès de Jolimont. Le Peuple, 1889. április 29.

[79] MEM. 37. k. 174. o. – Hyndman és a posszibilisták eltérése is figyelemre méltó.

[80] MEM. 37. k. 176. o. – Ime Engels is reagál a POB fontos szerepére.

Ezután született meg a belga POB már említett kongresszusi határozata, s érkeztek meg Engelshez Bebel és Liebknecht újabb levelei. E levelek és az új tények arról tanúskodtak, hogy az ajtók sehol nem zárultak be – de április közepén még mindig minden zavaros maradt.

Engels április 17-i Liebknechtnek írt válaszlevelében ismét sérelmezte, hogy a francia marxistákat (Lafargue-ot és Bonniert) nem avatták be a tárgyalásokba, azok eredményeibe és a kilátásokba. Ám – s ez volt a lényegesebb – „a posszibilisták által való elutasításig be kell fognunk a szájunkat, az magától értetődött és meg is történt. Utána azonban rögtön oda kellett volna csapni."[81] Vagyis mihelyt elhangzott a posszibilisták nyilatkozata hágai távolmaradásukról, Engels szerint nemcsak a visszavágás lett volna indokolt, hanem határozottan el kellett volna kezdeni az ellenkonferencia előkészítését.

Engels a fenti javaslatok mellett arra is figyelmeztette Liebknechtet, hogy többé nem számolhat Brousse, avagy a posszibilisták elszigetelésével, táboruk megbontásával. Másfelől ekkor kapta kézhez Lafargue április 16-i sürgető levelét, amelyben Lafargue sürgette: tartsák meg a nemzetközi kongresszust még az év őszén, noha ennek időpontja változatlanul teljesen bizonytalan volt.[82]

Lafargue leveléből arra is fény derül, mennyire bizalmatlan volt Liebknecht iránt. Ekkor már egyértelmű tényként könyvelte el Hyndman és a brit SDF velük való szembenállását is.

Engels mint a francia és német szociáldemokraták fő londoni „bizalmasa" és támasza, sok mindenről értesült, s az SDF táborában kísérletezett is egyesekkel. A brit pártot tehát nem tekintette olyannyira reménytelennek. Jól ismerte az angolok sajátosságát, a személyes elképzelések önálló érvényesülését. Szemmel tartotta az új Fábiánus Szövetség mozgását, Sidney Webb újabb nyilatkozatait is.[83] De mindebből az angolok vonatkozásában nem jutott egyértelmű következtetésekre. Április 20-i, Kautskyhoz szóló soraiban erről így írt: „Nekem az átkozott párizsi kongresszussal tömérdek vesződségem van. Ez aztán a zűrzavar! Ede segít nekem, én meg neki, ahol tudunk, Tussy meg mindkettőnknek, egyébként minden a feje tetején áll."[84]

Paul Lafargue április 26-án Engelsnek küldött levelében az eltelt hetek, hónapok tapasztalati nyomán „megerősödve" írta: „Nagyon igazam volt, hogy nem kívántam részt venni a Nancyban és a Hágában rendezett konferenciákon"[85] (vagyis az egyeztető, „széles nyitást" célzó és nemcsak Liebknecht és Bebel által kezdeményezett, de Engels által is helyeselt konferenciákon). Mindezt indulatosan így folytatta: „Láthatja, a németek, a belgák példáját követik." Ebben a levélben már nemcsak Liebknechtet, hanem Bebelt is korholja, felismerve, hogy a nemzetközi kongresszus kezelésében nincs köztük különbség.[86]

---

[81] MEM. 37. k. 179. o.
[82] *Engels–Lafargue* Correspondance 235–236. o.
[83] MEM. 37. k. 18. o.
[84] MEM. 37. k. 182. o. – Ede = Eduard Bernstein. Tussy = Marx leánya, Eleanor.
[85] *Engels–Lafargue* Correspondance. 237. o.
[86] Uo.

Mindebből Lafargue nyilvánvalóan arra a következtetésre hajlott: ha másként nem megy, a francia marxisták külön rendezik meg kongresszusukat. A nemzetközi kongresszus kilátásai tehát távolodni látszottak.

A Lafargue-álláspontra Engels négy nappal később már megadta a választ: „Hát nem látják, hogy a belgák eljárása [vagyis a POB áprilisi kongresszusi határozata – *J. J.*] visszaadja Önöknek cselekvési szabadságukat? Hogy most, ha ez annyira fontos Önöknek, összehívhatják kongresszusukat, amilyen időpontban jónak tartják, július 1-re, július 14-re vagy augusztus 1-re? Hogy egyáltalán nincs késő ahhoz, hogy így cselekedjenek, ha azonnal cselekszenek, s ha, amint ez magától értetődik, áll Önök mellett egy párt, amely kész összeadni a szükséges költségeket? Megírtam Bebelnek, hogy nem vagyok hajlandó tovább tétlenséget tanácsolni Önöknek, hogy Önök joggal panaszkodtak, mert minden részről történtek hibák."[87]

Eddig a pontig Engels a tisztán francia összefüggéseket érintette csak. Csakhogy a nemzetközi kongresszus egyértelműen olyan terület, amelynél egy párt, sőt „vezető párt" szempontjai sem érvényesülhettek egyedül és tisztán. S így a következő mondatban Engels is már arról számol be Lafargue-nak, hogy mit válaszolt ő Bebel éppen kézhez kapott levelére: vagyis ismét feltűnt az örök, az egész hosszú másfél éves előkészítési periódust át- és átszövő francia–német szocialista együttműködés ügye, amelynél mindig is Engels maradt a különleges egyeztető.

Engels e levelében éppen német relációban, és a nemzetközi kongresszus összefüggésében Bebel új levelére hivatkozva közli Lafargue-gal: „Bebel azt írja nekem, hogy a hollandok követni akarják a belgák példáját és mindkét kongresszuson képviseltetni akarják magukat. Hogy a németek nem fognak elmenni a posszibilisták kongresszusára Auer és Schippel szava ellenére", továbbá „Bebel amellett van, hogy az Önök kongresszusára menjen delegáció, s a kongresszus megtartását augusztusra javasolja",[88] de hozzáfűzte, a végleges döntéshez a párt parlamenti frakciójának jóváhagyása szükséges, ami csak május 7-e után várható. Az időpont így még mindig bizonytalan maradt. Mindez mutatja: Engels a maga részéről a közvetítő és az egyeztető szerepkörén messze túllépve ösztökélte tényleges előrelépésre a franciákat: „Önök most már elég sokáig vártak, s nem várhatják meg május 7-ét, amelynek eredménye bizonytalan. Megírtam Bebelnek, hogy Önök most valószínűleg saját belátásuk szerint fognak cselekedni..."

Még április 30-án is lényeges tartalmi kérdések vetődtek fel a kongresszus egybehívásával kapcsolatban. Engels ezen a napon Bebelhez írt leveléből ugyan úgy tűnik, hogy ekkor már kölcsönösen a július 14-i megnyitást tételezték fel. Ez azonban távolról sem küszöbölt ki más tartalmi problémákat.

Ugyanezen a napon értesítette Bebel Engelst: „Én és Liebknecht meg-

[87] MEM. 37. k. 183. o.

[88] Uo. – Az Auer – Shippel-féle külön kapcsolatkeresésre ehelyütt nem térhetek ki.

-egyeztünk" abban, hogy Lafargue-ot „és társait" július 14-i kongresszusi nyitásra kérjük fel.

Bebel hozzáfűzte: amennyiben a francia meghívó megérkezik, azonnyomban terjeszteni fogják a német párttagság körében. Engels erről a döntésről április 30-án még nem értesülhetett, de az akkor még Londonban élő Bernstein hasonlóképpen informálta őt arról: kívánatosnak tartja a két kongresszus egyesítését. Mindenesetre Engels – az ő esetében szokatlanul – nyitva hagyta Lafargue-hoz írott levelében a kérdést: „Ítéljék meg, helyes-e ez a nézet; mindenesetre, ha ez bekövetkezik, az Önök kongresszusa bízvást egyesülhetne a másikkal..." Mindezek alapján gyors döntést és lépéseket sürgetett.[89]

Egyúttal konkrét tanácsokat is adott: „Munkára hát, jó két hónapjuk van még, s ennek elegendőnek kell lennie mindenre. Összehívó körlevelük pedig legyen békülékeny..." Az I. Internacionálé első akcióinak tanulságaihoz tért tehát vissza, s a marxi útmutatáshoz, legyünk a formában enyhék, s a tartalomban kemények. Ezen az alapon igyekezett Lafargue-ot rábeszélni arra, hogy a belga „árulás" ellenére „kezeljék enyhén" a belgákat, törekedjenek a megnyerésükre.[90]

Másnap újabb levelet küldött Lafargue-nak, amelyben kitért az egyesítés addig nyitva hagyott kérdésére is (július 14-ét már tényként kezelve). Azt ajánlotta modus vivendinek, hogy a párhuzamos kongresszusok egyesítéséről a két szuverén kongresszus (illetőleg küldötteik) döntsenek.[91] Ezzel az Engels kínálta formulával a marxisták időzavara megszűnt, behozták lépéshátrányukat.

Május 2-i levelében Engels néhány figyelmeztetés, buzdító szó kíséretében megküldte Lafargue-nak a brit, a német és a skandináv szocialista lapok szerkesztőségének teljes címlistáját, hogy a meghívó körlevél minél előbb célhoz érhessen.[92]

Ezúttal a franciák valóban gyorsan léptek. Lafargue már május 3-án Engelsnek írt válaszlevelében visszaigazolta, hogy a megkeresés eljutott hozzá. Bernstein Londonból, ugyanebben a szellemben értesítette a „blanquista" Vaillant-t – s ezzel nekiálltak a munkának.[93]

Május 5-én postázták a híres meghívó körlevelet, melyet számtalan szervezet, közösség írt alá. Köztük a párizsi szakszervezeti szövetség, de a parlament szocialista képviselői, illetőleg a megválasztott szocialista városi tanácsok kö-

[89] Uo. 184–185. o.

[90] Uo. 185. o. – A július 14-i kongresszus előkészítéséhez tartozott persze a francia forradalom hagyatékának tisztázása, méghozzá a munkásság szemszögéből történő tisztázása. A POB vezetőségi tagja, sőt a nemzetközi kapcsolatok gondozásával megbízott titkára, Jan Volders írta e napokban: „Számunkra 1789 nem hozott semmit, számunkra a nagy forradalomnak nem volt semmi eredménye" – s itt Volders nyomatékosan utalt arra, hogy a 6 millió belgának csak 1/5-e rendelkezett a választójogi vagyoni cenzus alapján szavazati joggal. (*J. Volders:* Un anniversaire désagreable. Le Peuple, 1889. április 30.)

[91] Uo. 186. o.

[92] Uo. 189. o.

[93] *Engels–Lafargue* Correspondance. 242–243. o. – Vaillant életútját l.: NMTÉ, 1980.

zössége is. Feltűnő, hogy a szocialista politikai szervezkedések nem külön-külön írták alá a meghívót, hanem „Párizs szocialista szervezetei"-nek nevében egymás mellett szerepelt Guesde, Vaillant, Lafargue és mások neve. A szocialista községi tanácsosok között ugyancsak ott volt Vaillant oldalán Chauvière, sőt Charles Longuet aláírása is. Vagyis ténylegesen bekövetkezett „a széles francia szocialista nyitás".

Szintén szélesebb nyitásra utalt, hogy a francia munkás- és szocialista szervezetek közössége két felelőst nevezett meg a nemzetközi kongresszus szervezésére: a belföldi szervezéssel egy párizsi szakszervezeti vezetőt bíztak meg, a külföldi kapcsolatok gondozásával pedig Paul Lafargue-ot.[94]

Ezzel a kongresszus időpontja eldőlt, előkészítése pedig szinte a végső fázisba lépett. A Justice hasábjain egyelőre még tovább folytatódott a gyilkos hadjárat „a Marx-klikk" ellen. Ám Eleanore Marx éppen ezekben a hetekben kereste fel Bernstein társaságában Hyndmant, hogy valahogy túljussanak az ellentéteken és valamilyen együttműködést alakítsanak ki a nemzetközi kongresszusra (mindhiába).[95] Nem sikerült a nyitás a The Star c. orgánum hasábjain sem, ami szintén Hyndman, Smith és a posszibilisták befolyásának volt tulajdonítható.[96]

Tény azonban, hogy a francia meghívás megjelent a Der Sozialdemokrat június 1-jei, a Berliner Volksblatt június 2-i és a The Commonweal június 8-i számában. Ezzel áttörés következett be a kongresszus tényleges összehívása érdekében.

Az elvi döntés után is még hosszú folyamat vezetett a júliusi megnyitáshoz. Ennek bizonyítéka Engels május 11-én Sorgénak írt rövid levele.[97] Engels ebben a német párt lépéseiben észlelhető zavaros mozzanatokra utal. Ugyanezt teszi az angol szocialisták, s méginkább a szakszervezetiek vonatkozásában is. Egyszerűen nem látszott világosan, kikre támaszkodhatnak. Engels ugyanezen a napon az angol mozgalomra utalva írja Lafargue-nak: „Három hónapja Tussy és én alig foglalkozunk mással, mint hogy az Önök érdekében dolgozunk."[98] S ez a folyamat még Engels számára is rejtett fordulatokat, noha a fő szervezők: a német szociáldemokraták, a francia marxisták, Engels és a brit szocialisták egy csoportja között már megszületett az elvi döntés az időpontról; nemkülönben arról is, hogy az Engels által is elfogadott, Liebknecht és Bebel által sürgetett széles nyitás alapján a lehető legtöbb szocialista, munkás- és szakszervezeti erőt kísérelték megnyerni a kongresszus számára.

---

[94] *Engels–Lafargue* Correspondance. 244–245. o.

[95] Y. Kapp idézi Eleanore Marx hosszú levelét erről, amelyet testvérének, Laurának írt Párizsba. (*Yvonne Kapp:* Eleanor Marx. II. k. London, 1976. 302–304. o.) Erről és Hyndman júniusi újabb, a németeket bíráló cikkeiről l. még: *Chushichi Tsuzuki:* H. M. Hyndman and British Socialism. Oxford, 1961. 114–115. o.

[96] MEM. 37. k. 193., 196–204. o.; *Y. Kapp:* i. m. – Kapp részletesebben foglalkozik e napok történetével. (302–311. o.)

[97] MEM. 37. k. 194. o.

[98] Uo. 197. o. – E. Marx életútját l.: NMTÉ, 1980.

Ne feledjük: eközben ugyancsak „széles" alapokon folyik a másik, a „posszibilista" kongresszus előkészítése is. Nyomon követése, alapos ismerete alapjában elengedhetetlen volna a „marxista" kongresszus előtörténetének a feldolgozásához is. Ehhez viszont legalább két hetilap, a Justice és a francia posszibilista Le Prolétariat áttekintésére lenne szükség – már csak azért is, mert e két orgánumban nemcsak franciák, illetve angolok szólaltak meg. Éppen e két lap tüzetes áttekintése győz meg arról, hogy a két kongresszus külön-külön szerveződése nem volt véletlen[99], bármily nagy volt is a békítők tábora.[100]

A II. Internacionálé születéséhez szervesen hozzátartoznak az 1889-ben kirobbant sztrájkmozgalmak is. A brit gáz- és dokkmunkássztrájk mellett, melyben Engels is fordulatot látott, 1889. május 2-án a szénbányászok munkabeszüntetése nyomán kirobbant a XIX. sz. legnagyobb német sztrájkja is.[101] Május 10-én egyedül a Ruhr-vidéken már 100 000 bányász harcolt, céljuk a 8 órás munkanap kivívása volt. Vagyis ez az egyébként kompromisszumokkal végződő sztrájk a legközvetlenebb módon készítette elő a nemzetközi kongresszust és híres követelését, a 8 órás munkanapot.

---

[99] A két párhuzamos kongresszus megjelenítésének „problémája" nem új a II. Internacionálé historiográfiájában, azonban hazai megrajzolása elégtelen. Erre újabban a svájci M. Brügi tért ki az 1989 szeptemberében nálunk megrendezett nemzetközi II. Internacionálé-konferencián.

[100] A „békitők" akciói továbbra is figyelmet követelnek, mind az 1889. május–júliusi időszakban, mind a kongresszuson (pontosabban a két kongresszuson) illetve az utána következő hónapokban. (L.: Jemnitz János: A II. Internacionálé 1889–1890-ben. NMTÉ, 1980.; A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek. 1889–1912. Kossuth Könyvkiadó, 1989.)

[101] A német bányászsztrájknak széles sajtóvisszhangja volt; külön figyelemre méltó, hogy az mennyiben fonódott egybe az internacionálé sorsával. Ne feledjük, ugyanakkor a nemzetközi vasaskongresszus után bányászkongresszus is zajlott, s ekkor hirdették meg a nemzetközi nyomdászkonferencia megtartását is.

LIPKOVICS KÁROLY

A Tájékoztató Iroda létrehozása. Fordulat kezdete a kommunista mozgalomban

A Tájékoztató Iroda létrehozása,[1] programjának és gyakorlatának a kialakítása elsősorban azokkal a következtetésekkel függött össze, amelyeket a kommunista mozgalom legbefolyásosabb elemei 1947-ben a nemzetközi helyzet fokozatos romlásából vontak le. A szovjet vezetés 1947 közepén ismerte fel végérvényesen, hogy az a nemzetközi stratégia, amely az antifasiszta nagyhatalmak együttműködésének, koalíciójának a béke idejére történő „átmentésére", „meghosszabbítására" épült, nem realizálható. Mivel az SZK(b)P vezetősége a kommunista mozgalomra vonatkozó koncepcióját a már korábban kialakult gyakorlatnak megfelelően ezúttal is szorosan kapcsolta a szovjet külpolitika általános irányához és konkrét mozgásaihoz, a külpolitikai váltás kapcsán új munkásmozgalmi orientáció kialakítását is szükségesnek tartotta. Ezt sürgette az SZK(b)P vezetőségének azon véleménye, miszerint a Komintern feloszlatása után a kommunista pártok ugyan jelentősen megerősödtek, de az egységet gyöngítő kedvezőtlen irányzatok is felbukkantak bennük, amelyeknek az ellensúlyozása időszerű feladat.[2] A kommunista pártok szervezett nemzetközi információ- és véleménycseréjét több kommunista párt is szorgalmazta a háború után kialakult gyökeresen új helyzetben.

Dedijer, egykori jugoszláv funkcionárius szerint 1946-ban, amikor Tito és Dimitrov Moszkvában tartózkodott és egy alkalommal Sztálinnál vacsoráztak, „a vacsorán a beszélgetés legfőbb tárgyát a Tájékoztató Iroda létrehozása képezte".[3] Milován Gyilasz is arról tájékoztat, hogy „1946-tól kezdve vita tárgyát képezte egy olyan szervezet létrehozása, amely képes megkönnyíteni a koordinációt és az eszmecserét a kommunista pártok között. Sztálin, Tito és Dimitrov ugyanannak az évnek a tavaszán tárgyaltak e témáról, de elképzelésük megvalósítását különböző okok miatt elhalasztották, főként azért, mert azt várták, hogy a szovjet vezetők megmondják, melyik időpontot tartják erre a legalkalmasabbnak."[4] A lengyel források pedig arról tanúskodnak, hogy Gomułka és Sztálin több alkalommal foglalkozott a kommunista pártok tapasztalatcseréjét elősegítő kiadvány létrehozásával is. „Gomułka és Sztálin számos megbeszélésének egyikén Sztálin felvetette a javaslatot, hogy a kommunista pártok számára olyan információs kiadványt kellene alapítani, amelynek hasábjain ismertetni lehetne

---

[1] Teljes nevén A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája, rövidítve Kominform.

[2] *A. Zsdanov:* A nemzetközi helyzetről. (In: A tartós békéért, a népi demokráciáért. Szikra, [é. n.] 33–34. o.)

[3] *Vladimir Dedijer:* Joszif Broz Tito. Novi Sad, 1953. 403. o.

[4] *Milovan Djilasz:* Conversation avec Staline. Paris, Gallimard, 1971. 167. o.

a különböző országok pártjaiban felmerülő problémákat, tapasztalatokat lehetne cserélni, híreket lehetne közölni."[5]

A tapasztalatcsere szükségessége 1946 tavaszán felmerült a magyar pártvezetők körében is. Rákosi már márciusban felveti: „Egyre sürgetőbbé válik számukra a nemzetközi munkásmozgalom, különösen pedig a kommunista pártok politikájának közelebbi megismerése." Kilátásba helyezi tapasztalatcsere céljából a kapcsolatok felvételét más pártokkal. Májusban pedig a Központi Vezetőség ülésén is foglalkozik a kérdéssel s felveti egy új kommunista nemzetközi szervezet létrehozásának kérdését. Amint Ságvári Ágnes idézi Rákosi szavait: Az új szervezet „nem lesz intézkedő szerv, hogy módot adjon arra, hogy az egyes pártok a helyi viszonyokhoz alkalmazva hajtsák végre azt a munkát, ami a proletariátus felszabadításához vezet". Ságvári helyesen jegyzi meg, hogy 1947-ben, amikor a szervezet létrehozása napirendre került, „ennél többről volt szó".[6]

Ilyen előzmények után került sor azokra a konkrét gyakorlati lépésekre, amelyek 1947 júliusától egy új nemzetközi kommunista szervezet létrehozása érdekében történtek.

A Tájékoztató Iroda alakuló ülése, amelyre kilenc európai kommunista és munkáspártot hívtak meg,[7] 1947. szeptember 22-e és 27-e között zajlott le Lengyelországban, a Wrocław közelében levő Szklarska-Poreba nevű helységben. A meghívottak kiválogatása és a kommunista pártok összlétszámához viszonyítva szűk köre már jelezte: az SZK(b)P vezetősége olyan új orientáció kimunkálására és érvényre juttatására szánta el magát, amely elsősorban Európára koncentrál. Ezért az európai szférában akarta összekovácsolni a jelentősebb kommunista erőket, azokat a pártokat, amelyek már kézben tartották a hatalmat vagy jelentős szerepet játszottak abban, illetve Európa tőkés országaiban befolyásuknál fogva a legeredményesebben tudtak harcba szállni a kitűzött célokért. Az értekezlet előkészítése, lefolyása, az itt elhangzott információs előadások és beszámolók, a széles körű vita és a jóváhagyott dokumentumok együttesen a rendezvény rendkívüli ellentmondásosságát mutatják. *Ezen a tanácskozáson – a kommunista mozgalom mind ez ideig egyik legnagyobb érdeklődést keltő összejövetelén – az volt a legszembetűnőbb, a legmeglepőbb, hogy nem azon a politikai hullámhosszon fejeződött be, amelyiken elkezdődött.* A munka

---

[5] *Jan Ptaszinski:* Pierwszy z trzech Zworcow czyli rzech o Władisławie Gomułce. Warszawa, Krajowa Agencja Widawnicze, 1983. 155. o.

[6] L. *Szabó Bálint:* Népi demokrácia és forradalomelmélet. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 182. o.; *Ságvári Ágnes:* Népfront és proletárdiktatúra. Történelmi Szemle, 1966. 2. sz. 216. o.

[7] Az értekezleten részt vevő pártokat vezetőségük befolyásos politikusai képviselték: Jugoszlávia Kommunista Pártját E. Kardjel és M. Gyilasz, a Bolgár Munkás (kommunista) Pártot V. Cservenkov és V. Poptomov, Románia Kommunista Pártját G. Dej és A. Pauker, a Magyar Kommunista Pártot Farkas M. és Révai J., a Lengyel Munkáspártot A. Gomułka és H. Mincz, a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártját A. Zsdanov és G. Malenkov, a Francia Kommunista Pártot J. Duclos és E. Fajon, Csehszlovákia Kommunista Pártját R. Slánský és S. Bastovanszký, az Olasz Kommunista Pártot pedig L. Longo és E. Reale.

során ugyanis a politikai orientációt illetően jelentős, a résztvevők nagy többsége számára váratlan fordulatra került sor, amely a kommunista mozgalomnak új irányt mutatott, s ezzel az újdemokráciák számára is új helyzetet teremtett.

Az értekezletre szóló, 1947. július 25-én keltezett meghívást Władisław Gomułka, a Lengyel Munkáspárt (LMP) főtitkára írta alá.[8] Az okmány az értekezlet összehívását azzal indokolja, hogy „a kialakult helyzetben" a különböző országokból több elvtárs szükségesnek tartja a személyes kapcsolatok megteremtését abból a célból, hogy „az európai baráti pártok előtt álló problémákat megvitassák". Ebből kiindulva – írja Gomułka – „elhatároztuk",[9] hogy egy információs értekezlet összehívását kezdeményezzük, több kommunista párt részvételével. A meghívó szerint az értekezlet célja „az egyes országok helyzetéről szóló információcsere" és a meghívott pártok közötti „véleménycsere". Kifejezetten utalt arra, hogy „nem cél a nemzetközi munkásmozgalom valamiféle szervezetének a létrehozása",[10] csupán olyan folyóirat beindítását javasolta, amely „az egyes országokban felmerülő munkásmozgalmi problémákat világítaná meg". Befejezésképpen Gomułka kifejezte reményét, hogy a személyes kontaktus, a tapasztalatcsere „nem csupán pártjaink ideológiai közeledését teszi lehetővé, hanem a folyó, konkrét kérdések megoldását is elősegíti". A későbbi konzultációk során a LMP képviselői főleg az értekezlet lebonyolításának technikai kérdéseire adtak felvilágosítást.

A meghívólevél azt tükrözte, hogy a kommunista mozgalomban igény mutatkozik a nemzetközi helyzet bonyolódásából adódó problémák megvitatására, a Komintern feloszlatása után szerzett tapasztalatok kicserélésére, az újdemokráciák fejlesztését szolgáló eszmecserére, s hogy mindez a korábbi évek során formálódott népfrontpolitikának a bázisán történik. A szóban forgó okmány szövegéből (és szelleméből) azonban nem lehetett arra következtetni, hogy a kommunista mozgalom legbefolyásosabb szféráiban egy drasztikus változásokat magában foglaló terv érlelődik.

---

[8] A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságához, személy szerint Rákosi Mátyáshoz címzett meghívó az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívumában található. (A továbbiakban: PI Archívum. 274. 10/12. ő. e.) Lengyel források szerint az újdemokráciák kommunista és munkáspártjai, valamint az Olasz és a Francia Kommunista Párt egyforma tartalmú meghívót kaptak.

[9] Ezzel a megfogalmazással Gomułka homályban hagyta azt a kérdést, hogy az értekezlet összehívásának kezdeményezése valóban kitől származik.

[10] A meghívó szerint tehát nincs szó arról, hogy létrehozzák a Tájékoztató Irodát, vagy ehhez hasonló valamiféle más intézményt.

A tájékoztató előadások

Az értekezlet – amelyet Gomułka nyitott meg, s amelynek első szakaszában az elnöki funkciót is betöltötte – a már vázolt szellemben kezdődött. Valamennyi delegáció tájékoztatót tartott saját pártja tevékenységéről.[11] Ezek az előadások a kommunista mozgalomban akkor uralkodó viszonylag szabad légkör következtében színesek, s a legtöbb esetben valósághűek voltak. Politikai színképletüket a sokrétűség, a többféle megoldásra való törekvés jellemezte, ami egyfelől helyzetük különbözőségéből adódott, másfelől pedig szemléletbeli eltérésekből következett. Az értékelések sokféleségében az a vélemény dominált, amelyik helyeselte és igazolta az 1943–1947 között követett kommunista politika fő vonulatát, s ennek folytatását és további elmélyítését szorgalmazta. Az elhangzottak tükrözték, hogy a legtöbb kommunista párt szemléletében és gyakorlatában mély gyökereket vert a Komintern fordulatot eredményező VII. kongresszusa, a Komintern szerepét méltató és egyben feloszlatását megalapozó indoklások, s főképpen az antifasiszta küzdelemben és a háború befejezése óta szerzett tapasztalatok. A tájékoztató előadásokból jól kirajzolódtak azoknak az egymástól eltérő, de azonos értékű utaknak a körvonalai, amelyek a Szovjetunióban, Közép-Kelet-Európában, valamint Európa tőkés részén az eltérő feltételekből, s a pártok különböző megítéléséből adódtak.

A tájékoztató előadások, s a pártok gyakorlata alapján ítélve, az európai újdemokráciák a közép-kelet-európai térség társadalmi-gazdasági realitásaira épültek, s tükrözték azokat az eltéréseket, amelyek az érintett pártok tapasztalatai között álltak fenn. Ennek megfelelően sok változatban fejlődtek. Azokból az előadásokból, amelyeket a lengyel Gomułka, a csehszlovák Slánský és a bolgár Cservenkov tartott, de azokból az óvatosabb tartalmú tájékoztatókból is, amelyeket a magyar Révai terjesztett elő és a román Dej nyújtott be, jól kiviláglott, hogy *ezek a pártok az újdemokráciát a szocializmushoz vezető sajátos, a nemzeti feltételeknek megfelelő útnak tekintik, hogy ezt tartják az újdemokrácia maradandó értékű, hosszú távra szóló alapjának s a forradalmi folyamat fokozatos fejlődését e struktúrán belüli mozgásként fogják fel.* Ennek megfelelően a szóban forgó pártok az újdemokrácia említett alapképletének a fenntartására rendezkedtek be, ebben a keretben tervezték a további forradalmi átalakítások megalapozását és fokozatos, körültekintő bevezetését is. Úgy vélték, hogy így biztosítható a népi-nemzeti támogatás, és az előremutató társadalmi-gazdasági fejlődés – jóllehet éles osztályharc közepette zajlik, hisz a régi rend hívei még tekintélyes erőt képeznek – a kedvező külső körülményeket is figyelembe véve,

[11] Az értekezleten részt vevő kilenc kommunista és munkáspárt delegációjának tájékoztató előadását (összesen tíz ilyen előadás hangzott el, mivel a jugoszlávok kettőt tartottak) az orosz nyelvű szövegek alapján magyarra lefordítva, az akkori szokásoknak megfelelően megszerkesztve, nálunk is megjelentették „A tartós békéért, a népi demokráciáért (38–211. o.)" címmel.

viszonylag békés úton haladhat előre; nem alakulnak ki olyan feszült, kiélezett helyzetek, amelyek nagyobb konfliktusok veszélyét hordoznák magukban.

Az információs előadások tehát a szocializmushoz vezető sajátos utak elmélyítését és azok még erőteljesebb megfogalmazását szorgalmazták. Ennek a felfogásnak Gomułka volt az egyik legkonzekvensebb képviselője. Az LMP főtitkára előadásában a leghatározottabb formában védte „a szocializmushoz vezető lengyel utat", amelynek szerinte a legfontosabb jellegzetessége az, hogy a „marxista párt és a többi, őszintén demokratikus imperialistaellenes párt tartja kezében felülről lefelé az államgépezet kulcspozícióit".[12] Slánský is igazolta az újdemokrácia kérdésében a saját csehszlovák álláspontot. Cáfolva azt a vádat, amely a jugoszláv sajtóban burkolt formában már az értekezletet megelőzően is megjelent, nevezetesen, hogy a csehszlovákiai változások még nem tekinthetők forradalmi átalakulásnak, kifejtette, hogy a német rablók elűzése után „Csehszlovákia azonnal hozzáfogott egész sor gyökeres változás végrehajtásához az ország politikai és gazdasági életében. Gottwald elvtárs ezeket a változásokat nemzeti és demokratikus forradalomként jellemezte... Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a munkásosztály egyes intézkedései túllépték a nemzeti és demokratikus forradalom kereteit. E változások eredményeképpen Csehszlovákiában létrejött az az uralom, amelyet nálunk népi demokráciának neveznek."[13] Az újdemokrácia jellegzetességeit hangsúlyozta a bolgárok információs előadása is. V. Cservenkov Dimitrovot idézve kijelentette: „Bulgária nem lesz szovjet köztársaság, de népi köztársaság lesz, amelyben a vezető szerepet a nép hatalmas többsége – munkások, parasztok, kisiparosok és a népi értelmiség játsszák. Nem lesz benne semmiféle diktatúra."[14] Ezt az elgondolást tovább erősítve Cservenkov arra is rámutatott, hogy ma „a szocializmusért folyó harc állapota egészen más, mint 1917-ben", hisz akkor „a szocializmusra való áttérés céljából szükség volt a proletárdiktatúrára".[15] Végeredményben ehhez az áramlathoz kapcsolódott Révai József is a magyar részről megtartott információs előadásban. A magyarországi viszonyokat elemezve a hangsúlyt a második világháború után kialakult új, sajátos helyzetre s a hazai sajátosságokra helyezte, s arra a következtetésre jutott, hogy a baloldali erők harca következtében Magyarországon „a népi demokrácia elemei növekednek és már túlsúlyban vannak a polgári demokrácia elemei fölött".[16]

Valamennyi tájékoztató előadás a tulajdonviszonyok sokféleségének a fenntartását tartotta reálisnak és célszerűnek távlatilag is, bár szerepet kapott a

---

[12] *Władisław Gomulka:* Beszámoló a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának tevékenységéről. (In: A tartós békéért, a napi demokráciáért. 64. o.)

[13] *R. Slánský:* Csehszlovákia Kommunista Pártjának tevékenysége az ország felszabadítása óta. (Uo. 119. o.)

[14] *V. Cservenkov:* A Bolgár Munkáspárt (kommunisták) tevékenységéről. (Uo. 148. o.)

[15] Uo. 161. o.

[16] *Révai József:* A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának tevékenysége. (Uo. 179. o.)

szocialista vagy a szocializmus irányába mutató köztulajdon további erősítésének az igénye is, a nagy- és a középtőke társadalmasítása, a modernizációt szolgáló beruházások szorgalmazása. Felmerült a tőkés szektor további működésének a lehetősége, az állami ellenőrzés szigorítása mellett. A figyelem azonban (a köztulajdon mellett) főként a kisárutermelés felé fordult. Sok szó esett a parasztgazdaságok támogatásának a szükségességéről, a magán kisipar és a magán kiskereskedelem fontosságáról. Az előadók szerint a kistulajdon az újdemokrácia egyik bázisa, amely gondolatot párosították a közép-kelet-európai feltételeknek megfelelő szövetkezetesítés eszméjével.[17]

A szocializmushoz vezető sajátos nemzeti utak fenntartásának, s az ezen a talajon végrehajtandó sokrétű változtatásnak a szándékára utaltak az előadásoknak a politikai struktúra kérdéseit tárgyaló részei is. Bár e téren az adott országok pártjai között roppant nagyok voltak az eltérések, de közös vonásuk volt az, hogy a hatalomból mindenütt kiszorították a volt kizsákmányoló osztályok képviselőit, s alapjában véve megtörték azokat a politikai erőket, amelyek a polgári fejlődés hordozói voltak. Ezen az alapon az említett pártok tájékoztató előadásaikban az újdemokrácia politikai rendszerének olyan irányú kiteljesedésére összpontosítottak, amely a munkásosztály meghatározó szerepére s a nemzet minden dolgozó osztályára és rétegére, tehát széles osztálybázisra támaszkodik, s amely a szocializmus felé mutató fejlődést segíti elő. Ebben a tekintetben nagy hangsúlyt kapott a kommunista párt felelősségteljes szerepe, megfogalmazódtak a szociáldemokrácia értékei, s a demokrácia talaján álló más politikai erők fontossága is. Arról volt szó, hogy az egyre izmosodó újdemokráciákban a két munkáspárt további közeledéséből, majd pedig egyesüléséből létrejövő marxista párté ugyan a vezető pozíció, de a hatalomból részesedik a többi demokratikus párt és szervezet is, s az utóbbiak el nem hanyagolható szerephez jutnak a politikai struktúra kiépítésében.

Az újdemokrácia fejlődésében fontos volt a nemzetközi orientáció, különösen az SZK(b)P és az újdemokratikus országok kommunista pártjai közötti kapcsolat. Az előadásokból érződött a meggondolás, hogy az újdemokráciák és a Szovjetunió viszonyának további alakításában alapvető az 1944–1947 között szerzett tapasztalat, s hogy a háború utáni rendezés befejezésével e kapcsolatok konszolidáltabb szakaszba jutnak. A pártképviselők fejtegetéseiből kitűnt az a gyakorlat, hogy az újdemokráciák politikája önálló elképzeléseken alapul, miközben a legalapvetőbb kérdésekben konzultálnak az SZK(b)P vezetőségével, s hogy a Szovjetuniót is érintő kérdésekben a döntés a hazai és a szovjet érdekek egyeztetésén alapul. A forradalmi folyamat továbbvitelére irányuló elgondolásokban a Szovjetunió elsősorban mint a legfontosabb tényező jelent meg, olyan erőként, amely nem csupán ezeknek az országoknak a felszabadításához járult hozzá, hanem létével, s a nagyhatalmak együttműködésére irányuló politikájával a közép-kelet-európai forradalmi rendszerek további önálló fejlődéséhez is

[17] Ez utóbbi cél nem a kolhozosítás felé mutatott. Ezt bizonyítva Révai József arra hívta fel a figyelmet, hogy Magyarországon a reakció ijesztgeti a parasztokat a kolhozzal.

megfelelő környezetet biztosít. A nemzetközi helyzet előnyös megváltozása, a Szovjetunió megnövekedett világpolitikai szerepe s a nagyhatalmak együttműködése (jóllehet ez ekkor már gyengült) az újdemokráciák számára valóban olyan nemzetközi környezetet teremtett, amelyben viszonylag szabad fejlődésük hosszú távon is biztosítottnak látszott. Ebben a sajátos világpolitikai konstellációban az újdemokráciák kommunista pártjai joggal láttak lehetőséget arra, hogy továbbra is a korábbi években kitaposott saját útjukat járják.

Az előadások azt mutatták, hogy az újdemokráciákat a kommunisták nem a szovjet megoldás másolataiként, s nem is olyan formációkként fogták föl, amelyek a szovjet típusú szocializmushoz képeznek átmenetet. Olyan szocialista rendszerek megteremtésére törekedtek, amelyek a közép-kelet-európai viszonyoknak megfelelnek, a hazai feltételeken és az új nemzetközi helyzeten alapulnak, s amelyek az önállóságnak, és a szolidaritásnak a Komintern feloszlatása után kialakult gyakorlatára, annak fejlesztésére épülnek. *Az említett tájékoztató előadásokban megfogalmazott koncepciókból (és a korábbi évek gyakorlatából) ítélve az újdemokráciák teljesen új és eredeti képződmények voltak, amelyek lényegükben tértek el a harmincas és a negyvenes években kiformálódott szovjet úttól, s amelyek potenciálisan alternatívát kínáltak a szocializmus sztálini koncepciójával szemben.* Az újdemokráciák kommunista pártjai az egyre rosszabbodó nemzetközi helyzetet, a hidegháborús elemek megjelenését is számba vették, de a keményebb nemzetközi feltételek miatt nem szándékozták feladni az újdemokratikus forradalom koncepcióját, s változtatni a forradalom különböző útjaira vonatkozó álláspontjukon. Ezek a pártok az 1943–1947 közötti közép-kelet-európai forradalmi harc eredményeit szilárd alapnak tekintették, amelyet ugyan fejleszteni kell, de amelyre építeni lehet a jövőt.

Az újdemokráciák kommunista pártjaiéhoz hasonló irányvonalat vázolt fel információs előadásában L. Longo az olasz, és J. Duclos a Francia Kommunista Párt vezetőségének a tagja. Mindkét előadásból az derült ki, hogy pártjaik azért fejlődhettek jelentős befolyással rendelkező tömegpárttá, mert ők sikeresen alkalmazták a népfrontpolitikát, aktívan részt vettek az antifasiszta küzdelemben és politikájukban messzemenően figyelembe vették a hazai sajátosságokat. Mind a francia, mind pedig az olasz kommunistákat érzékenyen érintette, hogy 1947 közepén kiszorították őket a kormányból, új helyzetet teremtve számukra. Longo azonban ezekre a fejleményekre is reagálva azt hangsúlyozta, hogy az olasz kommunista párt a fasiszta rendszer megdöntése után a hatalmi pozíciók gyorsabb megszerzésének a reményében nem vállalhatta a keményebb eszközökkel folyó harcot, mivel ez „fegyveres összeütközésre vezethetett volna a szövetséges fegyveres erőkkel”.[18] Csupán arra nyílt lehetőség, hogy kihasználják a viszonylagos szabadság nyújtotta lehetőségeket, s ennek keretében szélesítsék ki és szilárdítsák meg a demokratikus erők blokkját, miközben – Longo szerint – „a haladó demokratikus rendszer megteremtése marad pártunk fő stratégiai

---

[18] *Luigi Longo:* Olaszország Kommunista Pártja Központi Bizottságának tevékenysége· (Uo. 203. o.)

célja".[19] Az olaszok és a franciák előadásaikban nem hagytak kétséget afelől, hogy az új, bonyolultabb belpolitikai helyzetben, s a feszültebb nemzetközi viszonyok közepette is a már bevált politikát, illetve annak némileg módosított változatát kívánják folytatni.

Az értekezlet külön színfoltját jelentette a Jugoszláv Kommunista Párt delegációjának az állásfoglalása. A jugoszláv párt egyrészt a partizánharcokban elért sikerei miatt, másrészt az új társadalom kialakítására tett radikális lépései hatására jelentős tekintélyre tett szert a kommunista mozgalomban. Szava ezért nagy súllyal esett latba, szerepléséhez az SZK(b)P is reményeket fűzött. Ezt jelezte például az, hogy az értekezleten csak a jugoszlávok tartottak két információs előadást, a részvevők protokolláris felsorolásakor a jugoszláv delegáció mindig az első helyen szerepelt, s hogy Kardelj előadását az SZK(b)P központi lapja, a Pravda mindenkit megelőzve közölte le.[20]

Kardelj és Gyilasz előadásaikban[21] reálisan és sokrétűen elemezték a jugoszláv forradalmi folyamatot. A hangsúlyt mindketten arra helyezték, hogy a jugoszláv kommunisták az antifasiszta küzdelmet nem csupán a függetlenségi, demokratikus feladatokkal kapcsolták össze, hanem egyesítették az ország forradalmi átalakításával is. A németek kiűzése után ezért osztatlanul került a kezükbe az államhatalom. Ez a megoldás ugyan jelentősen eltért a kommunista pártok hagyományos népfrontpolitikájától, a jugoszláv viszonyoknak azonban megfelelt, ezért átütő sikereket eredményezett. A jugoszláv forradalmi folyamat tapasztalatainak az ismertetése megerősítette azt az értekezlet kezdeti szakaszában domináló véleményt, hogy minden nép sajátos úton halad a szocializmus felé.

A jugoszláv előadók azonban nem elégedtek meg a jugoszláv nép küzdelmének, s a jugoszláv kommunisták politikai vonalának az ismertetésével. Előadásaikkal új irányt akartak adni az értekezlet menetének. Sok résztvevő számára problémát okoztak azzal a törekvésükkel, hogy a jugoszláv helyzetből szükségszerűen adódó kemény megoldásokat – jóllehet csak burkolt formában – mások számára is követendő receptként ajánlották. Előadásaik több általánosító megállapítása elősegítette annak a „balos" fordulatnak a megalapozását, amelyre az értekezlet későbbi szakaszában az SZK(b)P delegációjának a kezdeményezésére került sor.

A legnagyobb várakozás a szovjet információs előadást előzte meg. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy az SZK(b)P politikájának az alakulása, s a Szovjetunió fejlődése erősen hatott a kommunista pártokra, lényegesen befolyásolta a közép-kelet-európai fejleményeket. Ezt tovább fokozta az a körül-

---

[19] Uo. 210. o.

[20] Pravda, 1947. november 7.

[21] *Edvard Kardelj:* Jugoszlávia Kommunista Pártja az ország népeinek függetlenségéért, a nép uralmáért, a gazdasági újjáépítésért és a gazdasági élet szocialista rekonstrukciójáért vívott harcában. (A tartós békéért ... 36–63. o.); *M. Gyilasz:* Jugoszlávia Kommunista Pártjának szervezeti kérdései. (Uo. 136–143. o.)

mény, hogy 1947 előtt az SZK(b)P vezetősége jóllehet ösztönözte az újdemokratikus fejlődést, s támogatta a végrehajtott átalakításokat, s hosszú távon is számolt vele, azonban rendkívül árnyalt, többrétű magatartást alakított ki, nyilvánosan nem kötelezte el magát egyértelműen e formáció mellett. Mivel a szovjet vezetés az újdemokrácia problémakörét, általában a közép-kelet-európai fejleményeket a nagyhatalmak közötti viszonynak a függvényében, annak alárendelve kezelte, s mivel ezek a kapcsolatok erős mozgásban voltak, az újdemokrácia elméleti-politikai kérdéseit nagy óvatossággal kezelte. Főleg ez az oka annak, hogy a Szovjetunióban e formáció problémáiról csupán tudósok és alacsonyabb beosztású funkcionáriusok tettek közzé publikációkat; az SZK(b)P vezetői nyilvánosan e kérdésről nem fejtették ki véleményüket. Tekintettel arra, hogy 1947 őszén a nagyhatalmak közötti kapcsolatban már erős törések mutatkoztak, az értekezlet résztvevői között megnőtt az érdeklődés aziránt, hogyan hat mindez a szovjet politikai gondolkodásra, közelebbről az újdemokráciát érintő szovjet elképzelésekre. Ezzel is magyarázható, hogy a résztvevők között az értekezlet kezdetétől nagy volt az igény a szovjetekkel való konzultációkra; igyekeztek informálódni, kifürkészni, kipuhatolni a jövőre vonatkozó terveiket.[22] Fokozott figyelem kísérte az SZK(b)P hivatalos tájékoztató előadását is, amelyet G. Malenkov, Sztálin egyik közvetlen munkatársa tartott.

Fejtegetései során Malenkov érintette ugyan a nemzetközi helyzet rosszabbodását jelző fejleményeket, azonban ezekből nem vont le a kommunista mozgalomra vonatkozóan átfogó következtetéseket. Az újdemokráciák perspektíváját illetően is lényegében hallgatásba burkolózott. Csupán azt említette meg röviden és pozitív előjellel, hogy „több országban újdemokratikus rendszer bevezetésére" került sor, a munkásosztály irányításával.[23] Ilyenformán a Malenkov-előadás azt a benyomást kelthette, hogy továbbra is fennmarad a szovjet vezetőknek az újdemokrácia kérdésében korábban kialakított, nagy manőverezési lehetőséget biztosító álláspontja, tehát egyértelmű, merev álláspont kinyilvánítására továbbra sem kerül sor. Malenkov a tőkés országok kommunista pártjainak alapállásáról – amely az 1947. évet megelőzően széles osztálybázison nyugvó, fejlődő demokrácia létrehozására irányult – sem ejtett szót. Az előadás így nem oldotta fel a delegátusok bizonytalanságát a kommunista stratégia perspektíváját illetően. Ebben a vonatkozásban Malenkov előadása nagy talányt jelentett.

Támpontot nyújtott viszont a jelenlévő pártok számára azzal, hogy összefoglalta és indokolta a szovjet szocializmus jellegzetességeit és fejlődési távlatait. Mindenekelőtt annak a sztálini politikának a helyességét igyekezett alá-

---

[22] Az újdemokráciákkal, valamint az olaszokkal és a franciákkal a háttérbeszélgetéseket szovjet részről főleg Malenkov irányította. A jugoszlávokkal elsősorban Zsdanov tartotta a kapcsolatot.

[23] *G. Malenkov:* A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának tevékenységéről. (In: A tartós békéért ... 98. o.)

támasztani, amely a Szovjetunióban a harmincas években és a második világháború alatt folyt. Figyelmen kívül hagyva például az erőltetett kollektivizálással járó nagy emberi és anyagi veszteséget, a háború kezdetén a politika hibájából is bekövetkező vereségeket, igazolva a harmincas években megrendezett koncepciós pereket a szovjet politikát a sikerek sorozataként állította be. Mindezt azért is fontos megjegyezni, mert Malenkov nem hagyott kétséget afelől, hogy az SZK(b)P vezetősége az újjáépítés befejezésével a szocializmus építését ott fogja folytatni, ahol a háború kitörésekor abbahagyta. Sőt a tájékoztatóból az is kiderült, hogy a béke beköszöntésével eltörölték ugyan a háborús rendszabályok zömét, egy részük azonban továbbra is fennmarad. Az értekezleten részt vevő delegátusok számára (akiknek többsége a Szovjetunióban élte át a harmincas–negyvenes éveket és azok kilengéseit) az előadás alapján világossá vált az, hogy a Szovjetunióban továbbra is fennmarad a rendkívül kemény arcélű deformált politikai rendszer. Malenkov azonban a szovjet szocializmusra vonatkozó fejtegetéseit semmilyen formában nem kapcsolta össze az akkori kommunista stratégia és az újdemokrácia kérdéskomplexumával, így a delegátusok nem tudhatták, vajon az elmondottak csak a Szovjetunióra érvényesek-e vagy netán egy követendő utat vázoltak fel előttük.

A tájékoztató előadások elhangzásával az értekezlet lényegében teljesítette a meghívólevélben jelzett feladatát (információcsere, véleménycsere). Csupán annak a folyóiratnak a létrehozása volt még hátra, amelynek az előrejelzés szerint szintén a pártok közötti információ- és véleménycserét kell majd szolgálnia. De már az előadások idején érezni lehetett, hogy az értekezleten még történnie kell valami fontos, jelentős dolognak. Erre főleg az adott alapot, hogy az olaszok információjának a folyamán Zsdanov, az SZK(b)P delegátusa olyan támadó szellemű megjegyzésekkel és kérdésekkel fordult az előadóhoz, melyek kétségbe vonták az Olasz Kommunista Párt koalíciós politikájának és az imperialista hatalmakkal szembeni magatartásának a helyességét. Az értekezlet későbbi szakaszában ilyen fejleményekre sor is került. Ezeket készítette elő Malenkovnak az a javaslata, hogy az ügyrendbe vegyenek fel még két napirendi pontot: egyet a nemzetközi helyzetről, egyet pedig az értekezleten képviselt kommunista pártok tapasztalatcseréjéről és tevékenységük egyeztetéséről.[24] Ahogy kibontakozott az új napirendi pontok tárgyalása, úgy vált egyre

[24] Erről Eugénio Reale is említést tesz, aki Luigi Longoval együtt az Olasz Kommunista Pártot képviselte az értekezleten. Reale „Egy Malenkov adalék" címmel készült írásában leírja, hogy Georgij Malenkov bejelentette: az értekezlet már meghozta a gyümölcsét, de az angolok és az amerikaiak elleni küzdelem kibontakoztatása érdekében az SZK(b)P delegátusai azt javasolják, hogy az értekezleten vitassák meg a nemzetközi helyzetet és a pártok munkájának az egyeztetését. Az első pontról a szovjet delegáció, a másodikról pedig a lengyel delegáció számol be. (*Eugénio Reale:* Avec Jacques Duclos an fanc de accusés à la réunion constitutive du Kominform a Szklarska-Poreba. Paris, Plon, 1958. 171. o.) Révai József, a magyar delegáció tagja erről így ír: „Az információs jelentések után a szovjet delegáció indítványára még két napirendi pontot tűztek ki: 1. a nemzetközi helyzetről (referens Zsdanov elvtárs) és 2. a kommunista pártok munkájának koordinációjáról (referens Gomułka elvtárs)." (L. PI Archívum. 274. f. 7. 10/15. ő. e.)

világosabbá: *az értekezlet menetében súlypontáthelyeződésre kerül sor az újonnan beiktatott napirendi pontok javára, hisz a tájékoztató előadások számos megállapítása veszít a jelentőségéből, sőt egyes elemei hibásaknak foghatók föl és az új napirendi pontok tárgyalásakor elhangzottak fogalmazzák meg a követendő utat.*

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az említett új napirendi pontok felvétele *a helyszínen, az illetékes központi bizottságok véleményének a kikérése nélkül történt.* Így nem is nyílt lehetőség arra, hogy a kommunista mozgalom jövőjét alapvetően meghatározó kérdésekben a szóban forgó pártvezetőségek véleményének a figyelembevételével szülessen döntés. Ez a módszer maga is mutatta, az értekezleten a meghívólevél és az információs előadások többségének a szellemétől elütő irányzat kezd erősödni, s megkérdőjeleződik annak a kommunista politikának a jövője, amelynek az önállóság és a szolidaritás képezte a tartóoszlopát. Jogosan merült fel a kérdés, hogy vajon érvényben marad-e a forradalom különböző útjaira vonatkozó koncepció; mi lesz a sorsa az újdemokratikus forradalom addig kialakított elméletének és gyakorlatának; szovjet részről kap-e megfelelő támogatást a nyugat-európai kommunista pártoknak a demokrácia elmélyítésére irányuló vonala; s az antifasiszta koalíció fenntartására irányuló erőfeszítések sikertelensége után milyen lesz a külpolitikai orientáció.

Zsdanov beszámolója a nemzetközi helyzetről

Az értekezlet új, második szakasza, amelyet az általános szigorodás jellemzett, s amelyet kemény viták, szemrehányások és éles támadások is tarkítottak, Malenkov elnökletével szeptember 25-én kezdődött Zsdanovnak a nemzetközi helyzetről szóló, híressé vált beszámolójával.[25] Ez a beszámoló volt az értekezlet fő, s egyben irányt mutató dokumentuma. Tartalmazta a Szovjetunió válaszát az antifasiszta koalíció felbomlására, a nemzetközi helyzet megromlására, a hidegháború elemeinek a megjelenésére. Zsdanov azt az ideológiai platformot fejtette ki benne, amellyel az SZK(b)P felkészül a nemzetközi helyzet kedvezőtlen változásaira. Eközben arra szólította fel a többi kommunista pártot is, hogy csatlakozzanak ehhez a platformhoz. Az értekezleten jelen lévő delegációk tudomásul vették a beszámolóban foglaltakat, s nyilatkozatukban el is fogadták

[25] Több publikációban tévesen az szerepel, hogy Zsdanov az értekezlet kezdetén mondta el beszámolóját. Valójában nem ez történt. Az értekezletről kiadott közleményben az áll, hogy a nemzetközi helyzetről szóló beszámoló a tájékoztató előadások után hangzott el. (L.: A tartós békéért ... 5. o.) S Révai jelentése is ezt állítja. (PI Archívum. 274. f. 7–10/15. ő. e.) A szeptember 25-i dátumot Bastovanský említi, aki az értekezleten a csehszlovák delegáció tagja volt. (Bastovanskýt Karel Kaplan csehszlovák történész idézi: Panoráma, 1977. május 17. 221. o.)

annak fő gondolatait.[26] *A beszámoló olyan új, hosszú távra szóló orientációt fogalmazott meg a nemzetközi stratégiára vonatkozóan, ami az egész kommunista politikára, annak minden részelemére kihatott, továbbá a kommunista pártoknak a forradalomra és a szocializmusra vonatkozó elgondolásait is messzemenően befolyásolta és átalakította.* Nagy jelentőségű okmányról van tehát szó, amely külön elemzést igényel.

Zsdanov azzal vádolta a nyugati hatalmakat, hogy felbomlasztották az antifasiszta nagyhatalmak koalícióját, hidegháborús hangulatot keltenek, s új háborút készítenek elő.[27] A szovjet vezetés természetesen jól tudta: az Amerikai Egyesült Államok és Anglia nem mehet el odáig, hogy a Szovjetunió ellen háborút indítson. Az az értékelése azonban, hogy a nemzetközi életben átrendeződnek a kapcsolatok, s új helyzet alakul ki, a realitásokat tükrözte. A kérdés tehát nem az, hogy szükség volt-e a nemzetközi helyzetet sokrétűbben tükröző új külpolitikai orientáció kimunkálására, hanem az, hogy azok a válaszok, amelyek a Zsdanov-beszámolóban fogalmazódtak meg, megfelelteek- az adott időszak követelményeinek. Azok az irányzatok, amelyek 1947–1949 között a kommunista mozgalomban és az újdemokráciákban az SZK(b)P kezdeményezésére kibontakoztak, szükségszerű következményei voltak-e a nemzetközi helyzet élezően désének vagy netán a helytelen szovjet reagálás játszott fő szerepet bennük?

Az új nemzetközi stratégia kiindulópontját Zsdanov abbban határozta meg, hogy a nemzetközi politikában „két fő irányzat" jött létre, s ennek megfelelően a világ „két fő táborra" oszlott. „Az egyik oldalon az imperialista és antidemokratikus tábor áll, a másikon az antiimperialista demokratikus tábor."[28] Ez a merőben új értékelés meglehetősen váratlanul érte az értekezlet

[26] Nyilatkozat a nemzetközi helyzetről. (In: A tartós békéért... 7–10. o.) – Annak ellenére, hogy a Zsdanov-beszéd sok kérdésben ellentmondott a tájékoztató előadások során már több párt által kifejtett álláspontnak, egyetlen delegáció sem vitatta a beszámoló vonalát. Részmegjegyzésekre azonban sor került. Gomułka szóvá tette a szociáldemokráciához való viszony kérdését, védve a lengyel kommunisták és szocialisták együttműködését. Jórészt ennek tudható be, hogy a nemzetközi helyzetről elfogadott „Nyilatkozat"-ban az áll, hogy a szocialisták áruló magatartása alól „kivételek" az „újdemokrácia országai". Emellett még az olaszok álláspontjában lehetett kételyeket felfedezni az új nemzetközi stratégiát illetően.

[27] A nyugati nagyhatalmak a fasiszta államok szétzúzásával alapjában véve befejezettnek tekintették az antifasiszta koalíció ügyét, az anyagi természetű szovjet kéréseket (jóvátétel, újjáépítési segély, illetve hitel) javarészt elutasították, s a politikai kérdések rendezése terén olyan követelményeket támasztottak (pl. a német kérdésben, a közép-kelet-európai rendezés ügyében stb.), amelyeket a Szovjetunió vezetői országuk biztonsága, alapvető érdekei megsértésének tekintettek. Nem túlzás az a korabeli, a kommunista pártok dokumentumaiban megfogalmazott állítás, amely szerint az Amerikai Egyesült Államok a háború végére kialakult hatalmas gazdasági fölényét és az atombomba monopóliumát egy amerikai színezetű és hegemóniájú nemzetközi rendszer megteremtésére akarta felhasználni. Ezt a törekvést szimbolizálta Churchill 1946-ban elmondott fultoni beszéde, az 1947-ben elfogadott Truman-elv, feltételeit tekintve az ugyanebben az évben meghirdetett Marshall-terv, s más, a hidegháború szításának az irányába mutató lépések is.

[28] *A. Zsdanov:* A nemzetközi helyzet. (In: A tartós békéért ... 17. o.)

résztvevőit. Bár a korábban nyilvánosságra hozott szovjet publikációkban rendszeresen felbukkant a világ ellenséges tömbökre osztásának a szándéka, de csupán mint terv (tehát nem valóság), méghozzá reakciós terv, amelyet a szélsőséges imperialista elemek szorgalmaznak, s amely elé akadályokat kell gördíteni. A kérdés ilyen jellegű tálalása még nem sokkal a szklarska-porebai értekezlet előtt az SZK(b)P központi lapjában is napvilágot látott.[29]

A háború utáni fejlemények valóban azt mutatták, hogy zajlik a politikai erők két nagy csoportjának a kikristályosodása. Ez a folyamat azonban 1947-ben még nem jutott el relatív végpontjáig. Emellett új mozgások hatására a két nagy csoportosulás formálódása mellett más jelentős és növekvő befolyású irányzatok is képződtek, amelyek nyomait hiába keressük a Zsdanov által vázolt felosztásban. A világ politikai színképe sokkal gazdagabb volt annál, mint amilyent Zsdanov festett. Világfelosztási képlete a valós helyzettel ellentétben már egy teljesen kialakult, szilárd képet mutatott. Ez a statikus, merev, kategorikus értékelés nem volt alkalmas arra, hogy az akkori világhelyzet dinamikájából és sokrétűségéből adódó lehetőségeket a kommunista pártok megfelelően kamatoztassák, hogy a világ tömbökre való felosztását az érdekelt erők mozgósításával akadályozzák, hogy a békésebb, demokratikusabb nemzetközi viszonyok kialakításáért eredménnyel harcolhassanak.

A Zsdanov-beszámoló Kínát csupán úgy említi, mint az imperializmus tartalékát, holott ebben az országban a háború utáni periódus egyik legnagyobb jelentőségű népmozgalma volt kialakulóban. A beszámoló nem adott választ arra a kérdésre, hogy hol helyezkednek el a világ politikai palettáján azok az antiimperialista töltésű, a béke fenntartásában érdekelt mozgalmak, amelyek az említett két nagy politikai csoportosulás egyikéhez sem tartoznak. Úgy tűnik, hogy ekkor még nem értették meg a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalma öntörvényű színrelépésének történelmi jelentőségét. Másrészt úgy gondolták – a Zsdanov-beszámolóból ez a törekvés szűrhető le –, hogy végső fokon mindenkinek be kell tagolódnia a két nagy politikai csoportosulás valamelyikébe, hogy semmiféle semlegességről sem lehet szó, holott a gyakorlatban ez már akkor sem volt így.

A beszámoló gyönge pontja volt, hogy nem mérte fel kellő körültekintéssel a fejlett tőkés államok demokratikus, háborúellenes mozgalmaiban rejlő lehetőségeket. Pedig a Szovjetunió a nyugati társadalmak reálisabb megítélésére alapozott politikájával kamatoztathatta volna azt a rokonszenvet, amelyet a háború idején a nyugati közvéleményben kivívott. Az, hogy a Szovjetunió a Nyugat hidegháborús lépéseire hasonló keménységgel válaszolt, riasztóan hatott a tőkés világ semleges, a szovjetekkel szimpatizáló erőire. Ha csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a Zsdanov-beszámoló a liberalizmust és a különféle pacifista irányzatokat ellenségként kezelte, akkor is jól látható, hogy a szovjet vezetés mennyire leszűkítve szemlélte a békeharc bázisát a tőkés

[29] Pravda, 1947. augusztus 4. (G. M. Dimitrov nyilatkozatáról van szó.)

világban. A legnagyobb problémát azonban a szociáldemokráciával kapcsolatban itt megfogalmazott új állásfoglalás jelentette. Zsdanov keményen támadta a szociáldemokrácia jobbszárnyát, főleg a vezetőit, s a világhelyzet megromlásáért e réteg felelősségét a szélsőséges imperialista körök felelősségével egy szintre helyezte. Beszédének nem publikált részében még ezen az értékelésen is túllépett. Azt fejtegetve, hogy a kialakult új helyzetben a régi szövetségesek közül egyeseket elveszítünk, ugyanakkor új szövetségeseket is szerezhetünk, s hogy a szövetségeseket nem mindig a baloldalon kell keresni, arra is célzott, hogy a szociáldemokraták esetenként reakciósabbak lehetnek a burzsoáziánál is, s olyan „fő ellenséggé" válhatnak, akikre a „fő tüzet kell irányítani".[30] Néhány akkori szocialista vezetőt ténylegesen felelősség terhelt a hidegháború kibontakozásáért, s a kommunistaellenesség fokozódásáért. Joggal állítható azonban, hogy a Zsdanov-beszámolónak a szocialistákkal kapcsolatos – a Komintern VII. kongresszusát megelőző korszakot idéző – túlzó megállapításai a szociáldemokrácia ideológiájának és politikájának félreismerésén, s a fejlett tőkés államokban tevékenykedő munkásmozgalom működési feltételeinek és sajátosságainak meg nem értésén alapultak. A tőkés szférára vonatkozó helyzetelemzés nem segítette elő, hogy e szférában sokféle kommunista kezdeményezés induljon el a hidegháború visszaszorításáért, a széles alapokon nyugvó békeharc kibontakoztatásáért és a társadalom további demokratikus megújhodásáért.

A beszámoló legfőbb ellentmondása abban nyilvánult meg, hogy egyfelől „az összes demokratikus, imperialistaellenes erő" tömörítését tűzte ki célul „az imperialista agresszió tervének meghiúsítására", másfelől viszont a javasolt konkrét lépések, amint láttuk, rendkívüli mértékben leszűkítették az ehhez szükséges szövetségi bázist. Mindezt Zsdanov azzal tetézte, hogy bejelentette a Szovjetunió igényét a vezető szerepre, jóllehet csak a békeharc vonatkozásában,[31] ami még az SZK(b)P közvetlen szövetségeseinek egy részét is zavarta. Pedig a Nyugat szélsőséges lépései, a nemzetközi feszültség növekedése objektívan növelte egy szélesebb alapokon nyugvó békepolitika esélyeit. A szovjet vezetés azonban nem élt ezzel a lehetőséggel, a kiutat nem ebben az irányban kereste. Amikor véglegessé vált számára, hogy az antifasiszta koalíció „átmentése" a béke éveire nem lehetséges, s a világ politikai képe valóban átrendeződik, nő a nemzetközi feszültség, ennek ellensúlyozására – régi reflexek hatására is – a politika szigorítása felé vett irányt, s ezt sugározta ki az újdemokráciákra s az egész kommunista mozgalomra is. Ebben a keretben mozogva *olyan szűkebb, összefogottabb, jól irányítható csoportosulás kialakítására törekedett, gazdasági, politikai, ideológiai téren egyaránt olyan homogén szervezeti rendszer kiépítéséhez fogott hozzá, ami – megítélése szerint – nagyobb*

---

[30] *Eugenio Reale:* i. m. 148–149. o.

[31] Zsdanov miután megállapította, hogy a jelenlegi helyzetben a demokratikus béke biztosítása a feladat, kijelentette: „A háború utáni korszak e fő feladatának megoldásában a Szovjetuniót és külpolitikáját illeti meg a vezető szerep." (In: A tartós békéért ... 18. o.)

biztonsággal, a siker reményében állhat ellen a Nyugat fenyegetéseinek, a hidegháborús viszonyok között is biztosíthatja a békét, elősegítheti a Szovjetunió fejlődését, s a forradalmi vívmányok megszilárdítását az újdemokratikus országokban. Ebbe a koncepcióba illeszkedett bele nagyon fontos részelemként a Tájékoztató Iroda is, sajátos összetételével és fokozatosan kialakuló funkcióival.

Támadás az Olasz és a Francia Kommunista Párt ellen

A Zsdanov-beszámoló kapcsán olyan meglehetősen egyoldalú vitára is sor került, amely már kézzelfoghatóbban mutatta, hogy az új külpolitikai orientációval, a változófélben lévő kommunista stratégiával összefüggésben mik az SZK(b)P elvárásai a többi párttal szemben. Malenkov a vitát úgy irányította, hogy abból minden résztvevő tanulhasson, de a követendő vonalat elsősorban a tőkés országok kommunista pártjai számára próbálta konkretizálni. A vita[32] alapját az képezte, hogy Zsdanov beszámolójának eddig nem publikált részében keményen megtámadta az Olasz és a Francia Kommunista Pártot.[33] Kiderült: a szovjet vezetés nehezményezi az Olasz és a Francia Kommunista Párt vonalát, amely szerinte a nagyhatalmakat egy szintre helyezi, s mindegyikkel szemben a saját függetlenségét hangoztatja. (A vita során többször is felbukkant az a vád, hogy a két kommunista párt korábban túlságosan el volt foglalva „a Moszkvától való függetlenségének" a hangoztatásával, s nem védte megfelelően a szovjet politikát.) Zsdanov úgy ítélte meg, hogy sem az olasz, sem pedig a francia kommunisták vezetősége nem leplezte le kellő intenzitással a Truman-elvet és a Marshall-tervet, valamint a kormányból való kiszorításuk amerikai hátterét. Azt is a két párt szemére vetette, hogy túl széles belpolitikai koalícióra törekszenek, nem szögezik a szégyenpadra a szocialistákat, nem alkalmazzák a tömegsztrájkok és tüntetések módszerét, ehelyett csak a pártok közötti parlamenti kombinációkban gondolkodnak.

Zsdanov tehát az egész olasz és francia kommunista politikát bírálta. Ezt legjobban az előadó vitazárója mutatta, amelyben arra hívta fel az olaszok és a franciák figyelmét, hogy nem apró taktikai változásokról van szó, hanem az addigi politika minőségi megváltoztatásáról, új politika kialakításáról.[34] Zsdanov állásfoglalása lényegében kétségbe vonta a kommunista pártoknak azt a jogát, hogy politikájukat önállóan, a szolidaritás szempontjait is figyelembe véve alakíthassák. Megfogalmazta azt a követelményt is, hogy az SZK(b)P felülbírálhatja más pártok döntéseit. Azt is sugallta, hogy az antifasiszta koa-

---

[32] A Zsdanov-beszámoló utáni vita anyagát hivatalosan eddig nem közölték. A vita szövege a Béke és Szocializmus c. folyóirat (Prága) archívumában található. A lényegét Eugenio Reale is összefoglalja. (i. m. 128–167. o.)

[33] A beszéd addig nem publikált részét *K. Kaplan* tette közzé. (L.: Panoráma, 1977. május 17. 221–223. o.) Tömörítve Reale is ismerteti. (i. m. 175–179. o.) Lényegét az értekezletről szóló magyar jelentés is tartalmazza. (PI Archívum. 274. f. 7–10/15. ő. e.)

[34] *Eugenio Reale:* i. m. 175. o.

líció nem csupán nemzetközi szinten szűnt meg; a szövetségi politika a belpolitikában is új alapokra helyezendő. Figyelemre méltó, hogy az olasz és a francia kommunista párt feladatait taglalva Zsdanov főleg az imperializmus és a szociáldemokrácia elleni küzdelem fokozásáról, a Szovjetunió támogatásának az erősítéséről beszélt, miközben a szóban forgó országok demokratizálásáról, a forradalmi harcról tulajdonképpen nem ejtett szót. Ez is jelezte, hogy az adott szituációban a szovjet vezetés elsősorban a már meglévő forradalmi rendszerek megszilárdítására és fejlesztésére helyezte a hangsúlyt. *Az értekezleten elhangzott Zsdanov-beszámoló és más szovjet megnyilatkozások nem tartalmazták az újabb forradalmakra való ösztönzés gondolatát, ilyenekre akkor nem láttak lehetőséget. A forradalmak terjedésének kérdésében tehát a szovjet vezetőséget nagyfokú óvatosság és visszafogottság jellemezte.*

A szovjetek mellett a vita főszereplői a jugoszláv delegátusok voltak. Kardelj és Gyilasz részletesen kidolgozott felszólalásaikkal jelentős mértékben felerősítették az olaszok és a franciák ellen irányuló támadásokat. Kardelj elsősorban az olaszokat bírálta. Az olasz pártvezetést „opportunizmussal", „parlamenti kreténizmussal", s „koalíciós fetisizmussal" vádolta. A helyzetet az első világháború utáni időkhöz hasonlította, amikor a szociáldemokraták opportunizmusa miatt nem sikerült a munkáshatalmat megteremteni. Kardelj szerint az OKP abban hibázott, hogy elszalasztotta az antifasiszta ellenállás nyújtotta felkelési alkalmakat, nem használta ki a burzsoázisa gyengeségét, s ezért „nem tudta megszerezni a kulcspozíciókat". A háború után túlságosan a kormánykoalícióban való részvételre összpontosított, ami nem vezethet a hatalom megszerzéséhez. Kardelj arra intett, hogy adott esetben „nem szabad visszariadni a legszélsőségesebb eszközök alkalmazásától sem". Figyelmeztette az olaszokat, hogy rossz politika esetén az „egymilliós taglétszámú pártot is elveszítheti a harcot", míg ellenkező esetben „egy kis párt is magával ragadhatja a tömegeket". Kardelj szerint nem csupán az olaszok követték el ezeket a hibákat, hanem olyan jelenségekről van szó, amely „sok kommunista pártban elterjedt". Hasonló szellemben nyilatkozott Gyilasz a Francia Kommunista Párt tevékenységéről. Erre az eseményre visszaemlékezve Kardelj azt írja, hogy „az olasz és a francia párt politikáját megalkuvónak tekintettük, illetve úgy ítéltük meg, hogy túl egyoldalú megoldásként a parlamentarizmus útját választották a társadalmi kérdések rendezésére", s „főleg elégtelen forradalmi tevékenységüket vetettük szemükre".[35]

Az említett vita azt is mutatta, hogy az SZK(b)P az értekezleten az új orientáció elfogadtatásában leginkább a Jugoszláv Kommunista Pártra támaszkodott, s hogy a jugoszlávok készek voltak erre az együttműködésre.[36]

---

[35] *Kardelj:* Visszaemlékezések. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 124. o.

[36] A taktika összehangolására volt is mód, hisz mind a szovjet, mind pedig a jugoszláv delegáció már jóval az értekezlet megkezdése előtt Szklarska-Porebában tartózkodott. Később Kardelj és Gyilasz úgy nyilatkozott, hogy az olaszok és a franciák elleni támadásra a szovjetek kérték fel őket. (*Kardelj:* i. m. 124. o.)

Ennek meg is volt az alapja, hiszen a kommunista mozgalomban végrehajtandó fordulat sok kérdésben a szovjet és a jugoszláv vélemények egybevágtak vagy pedig közel álltak egymáshoz. Az a szovjet törekvés, amely határozottabb antiimperialista politikára való áttérést jelentett, s amely az újdemokráciákban keményebb megoldásokat szorgalmazott, találkozott az akkori jugoszláv elgondolásokkal. A jugoszláv delegátusok az olaszok és a franciák bírálata során semmi olyat nem mondtak, ami ne következett volna a jugoszláv párt politikai vonalából, s amit korábban ilyen vagy olyan formában a jugoszláv vezetők nyilvánosan már ki ne fejtettek volna. A szovjetek az értekezleten a jugoszlávok álláspontjából azokat az elemeket emelték ki, amelyek számukra az akkori helyzetben fontosak voltak. A szovjet álláspont túlmutató, ettől eltérő jugoszláv véleményeket nem bolygatták, a fő cél érdekében átsiklottak felettük. Mindez nagymértékben elősegítette az SZK(b)P által javasolt új orientáció zökkenőmentes keresztülvitelét. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a szovjetek a jugoszláv pártot elismert másodhegedűsnek tekintették. Amint a későbbi fejleményekből kiderült, az új orientáció tartalmazta az SZK(b)P hegemóniája kiépítésének az igényét a kommunista mozgalomban, s ezt a szerepet a szovjet vezetés senkivel sem kívánta megosztani.[37]

Meglehetősen primitív módon szólt hozzá a vitához a magyar delegátus, Farkas Mihály, aki többek között az olaszok és a franciák „parlamenti hülyeségeiről" beszélt. Hevenyészett rögtönzéssel ítélte el a két nyugati kommunista párt politikáját Anna Pauker, román delegátus is. Gomułka szintén az olaszok és a franciák ellen beszélt, de arra is felhívta a figyelmet, hogy ezeket az országokat nem a Vörös Hadsereg szabadította fel, ezért az ottani kommunisták helyzete nehezebb, mint a kelet-európaiaké. Bizonyos mértékig szembehelyezkedve azokkal a bírálatokkal, amelyek az olaszokat és a franciákat a szociáldemokráciához való viszony kérdésében érték, Gomułka megjegyezte, hogy „. . .a szocialista pártokkal való taktika alapja az egységfront marad. Nem szabad visszatérni a csak alulról alkalmazott egységfront-taktikához. Felülről is alkalmazni kell az egységfrontot, nemcsak a népi demokráciákban, hanem Nyugaton is."[38] Szót kért Slánský, a csehszlovák delegátus is, aki a két nyugati párt politikáját visszafogottan, óvatos formában bírálta.

A vitában Longo védekező pozícióba szorult, Duclos pedig a meg- megismétlődő bírálatok hatására újabb és újabb önkritikára kényszerült. A francia küldöttet a szó szoros értelmében sarokba szorították, ami már semmiképp

[37] A magyar delegáció utólag azt a következtetést szűrte le, hogy „elsősorban a Jugoszláv Kommunista Párt tapasztalatából kell levonni azt a tanulságot, hogy a demokratikus erők egysége nem korlátozódhatik a demokratikus frontban részt vevő pártok vezetőségei közötti megegyezésre, hanem a néptömegek harcban kialakult egységes szervezeteire kell épülnie". (L.: PI Archívum. 274. f. 7–10/55. ő. e.) A magyar delegáció számára ekkor még nem volt világos, hogy a kialakulóban lévő új irányvonal szovjet szándékok szerint nem a jugoszláv, hanem a szovjet tapasztalatok átvételének szükségességét tartalmazza.

[38] A vitában elhangzott Gomułka-felszólalásnak ezt az igen fontos részét az értekezletről készült magyar jelentés is idézi. (Uo.)

sem illeszkedett a pártok információ- és véleménycseréjének a körébe. Sokkal inkább azt mutatta, hogy a kommunista mozgalomban új szelek kezdenek fújdogálni, hogy erősen megkérdőjeleződik a kommunista pártoknak az a politikája, amely a Komintern feloszlatása után formálódott, önálló elemzéseken, az autonómia és a szolidaritás dialektikáján alapult, s az 1943–1947 közötti években jelentős sikerekhez vezetett.

Végül is mind Longo, mind pedig Duclos – ha vonakodva is – elfogadta a szovjetek bírálatát, ugyanakkor mindketten visszautasították a jugoszláv szemrehányásokat.[39] A dolog lényege ebben az esetben nem az, hogy hibáztak-e az olaszok és a franciák a szóban forgó kérdésekben (a későbbi, megalapozott elemzések azt mutatták, hogy akkori vonaluk lényegében helyes volt), hanem az, hogy az adott pártok kompetenciájába tartozó kérdéseket nem az illetékes központi bizottságok vizsgálták, hanem egy formálódóban levő nemzetközi szervezet, amelyben – a lefolyt vita alapján ítélve is – az SZK(b)P különleges szerepet játszott.

A Zsdanov-beszámoló alapján kibontakozó vita – szélsőségei ellenére is – sokrétű volt. Ezt az is mutatja, hogy olyan valós probléma is felbukkant benne mint a nemzetiségi kérdés. Ez a téma annak kapcsán került előtérbe, hogy a magyar delegáció felvetette a környező országokban élő magyarság helyzetét és elítélte a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságát. Révai József információs előadásában a jugoszlávok és a románok megoldását dicsérőleg említette. „A magyar nép rokonszenve az új Jugoszlávia iránt azzal magyarázható – mondta –, hogy a magyarok jól tudják: a föderatív Jugoszlávia határain belül szabadságot adott a magyaroknak és lehetőséget arra, hogy saját nemzeti kultúrájukat fejlesszék. Ugyanezen okból nagyon nehéz románellenes hangulatot kelteni, mert a magyarok Erdélyben nemzetiségi jogokat kaptak." Ugyanakkor Csehszlovákiában a magyarok „még mindig meg vannak fosztva polgári jogaiktól".[40] Jóllehet a második világháború utáni rendezés folyamán a nemzeti, nemzetiségi kérdést úgyszólván sehol sem kezelték súlyának megfelelően, a konkrét megoldások esetenként nagyon eltérőek voltak; a magyarság helyzete Jugoszláviában és Romániában – egyaránt aggasztó kezdet után – a tárgyalt periódusban összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint Csehszlovákiában. Az a tény, hogy Révai a jugoszláv és a román gyakorlatot a magyar kisebbség kérdésében Csehszlovákiában is elérendő célként jelölte meg, azt mutatja, hogy jól érzékelte az akkori lehetőségek határait.

A Zsdanov-beszámoló utáni vitában a román Pauker visszatért a magyar kisebbség kérdésére. Védelmébe vette a csehszlovákiai magyarokat, bírálta a Csehszlovák Kommunista Párt nemzetiségi politikáját, s azt javasolta, hogy a

---

[39] Giorgio Bocca Togliattiról írt könyvében egy Longóval folytatott beszélgetést idézve azt írja, hogy Longó szerint a jugoszlávok „nem voltak tudatában annak, hogy a felszabadítási küzdelem Olaszországban milyen nehéz körülmények közepette folyt". (*Giorgio Bocca:* Palmiro Togliatti. Róma–Bari, 1973. 483. o.)

[40] A tartós békéért... 193–194. o.

csehszlovákiai magyarok olyan jogokat kapjanak, mint amilyeneket Romániában és Jugoszláviában élvez az ottani magyarság.[41] Csehszlovák részről Slánský válaszolt a megjegyzésekre. A magyarok és a románok bírálatát elutasította, miközben azt szorgalmazta, hogy mielőbb érvényt szerezzen a magyarok kitelepítésére vonatkozó csehszlovák igényeknek. Révai újabb érvei után Bastovansky, a csehszlovák delegáció szlovák tagja megismételte Slánský követelését, jelezve, hogy a kérdés csak akkor juthat nyugvópontra, ha a magyarok kitelepítése a szlovák igényeknek megfelelően történik.[42] Magánbeszélgetéseken és háttértárgyalásokon a bolgár és a jugoszláv delegáció helytelenítette a csehszlovákoknak a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikáját, sőt Malenkov, az SZK(b)P delegátusa is hasonló véleményt nyilvánított.[43]

Az egész vita azt mutatta, hogy a jugoszlávok és a románok magyar–jugoszláv, illetve magyar–román relációban elégedettek a háború utáni rendezéssel, s a magyar kisebbségnek biztosított jogok akkori mértékében nem csupán az általános demokratikus politika részét, hanem a belső stabilizáció biztosítékát is látták. A vita végső kimenetelében döntőnek bizonyult az SZK(b)P koncepciójának az alakulása, ami szilárd keretet biztosított ahhoz, hogy a magyar–csehszlovák viszály az akkori feltételeknek megfelelően rendeződjék. A szovjet vezetés új külpolitikája a „demokratikus tábor" konszolidációjának, belső kohéziója erősítésének az igényéből indult ki, s ez, a békeszerződések aláírása után, magában foglalta Románia és Magyarország mint volt hadviselő ellenfelek „egyenjogúsítását" is. Ennek megfelelően ezt a két államot már a szklarskaporebai értekezlet előkészületei során „újdemokráciának" nyilvánították,[44] s egyenjogúsításuk folyamata az értekezleten tovább folytatódott. A „demokratikus tábor" szélesebb alapokra helyezését mutatta az is, hogy az SZK(b)P a Tájékoztató Iroda alakuló ülésén vette le a napirendről a „szláv szolidaritás" jelszavát, amelyet pedig a korábbi években erősen szorgalmazott.[45] A „demokratikus tábor" eme konszolidációs folyamatába már nem illett bele a csehszlovák szélsőséges, kimondottan háborús, rendkívüli állapotból táplálkozó (de

---

[41] Jelentés az 1947. szeptember 22–27-i Nemzetközi Konferenciáról. (PI Archívum. 274. f. 7–10/15. ő. e.)

[42] Uo.

[43] A szlovák delegátusnak arra a fenyegetésére, hogy a magyarok kitelepítésének az ügyét a nagyhatalmak külügyminisztereinek az értekezlete elé viszik, Malenkov azt a megjegyzést tette, hogy a szlovákok ezzel „az amerikaiakat akarják döntőbírónak megtenni ebben a kérdésben". (Uo.)

[44] 1947 őszéig az újdemokrácia megnevezést csak a közép-kelet-európai szláv államok kapták meg.

[45] Amikor a szlávok szolidaritásának ügyét Zsdanov nem említette, nyilvánvalóvá vált, hogy ez a téma már nem időszerű, s így az értekezleten a továbbiakban már nem szolgalmazták. A szláv szolidaritás ügye csupán egyszer bukkant még fel, a nemzeti kérdésről folyó vitában, amikor is Révai megpróbált e jelszónak osztálytartalmat adni. Rámutatott, hogy mind a szlávok, mind pedig a nem szlávok között vannak reakciós elemek is, ezért a szláv szolidaritás eszméjét a haladó erők összefogásaként kell értelmezni, s ebből a nem szláv haladó erőket nem szabad kizárni.

akkor is hibás) kitelepítési politika, mivel akadályozta a Szovjetunió és az új demokráciák imperialistaellenes összefogásának az erősítését.

A nemzeti kérdésről lefolyt vita anyagát mind az ideig nem hozták nyilvánosságra. Végső összegezését azonban – jóllehet közvetett formában – publikálták. Nem sokkal az értekezlet után a Kominform lapja a jugoszláv példára hivatkozva arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzeti kérdésben Sztálinnak 1925-ben e tárgyban közzétett nyilatkozatai az irányadóak; továbbá az 1936. évi szovjet alkotmány, amely továbbra is modellként szolgál, mivel „a szovjet föderáció az emberiség történetében a legpozitívabb példa arra, milyen megoldást kell nyújtani a népek közötti viszony problémájára".[46]

A pártkapcsolatok új változata

Az értekezleten a nemzetközi helyzet megvitatása után Duclos elnökletével került sor a kommunista pártok tapasztalatainak kicseréléséről és tevékenységük egyeztetéséről szóló napirendi pont megtárgyalására.

Ez a kommunista mozgalomban hosszabb ideje nyitott és rendkívül időszerű téma volt. 1943-ban a Komintern feloszlatását indokló döntéskor ugyanis jobbára csak azt tudták megmondani, hogy mi az, amit ezen a területen szemmel láthatóan túlhaladott az idő, a mozgalom által a leginkább meghaladott elveket, normákat és munkamódszereket fogalmazták meg. A perspektívára vonatkozóan – bizonyára megfelelő tapasztalat híján, továbbá a háború teremtette speciális helyzet következtében – nem volt részletes terv. A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága Elnökségének 1943. március 15-i ülésén a szervezet feloszlatását kimondó határozat világosan tükrözte azt a felismerést, hogy a Komintern a kommunista mozgalom kezdeti fejlődési szakaszának az intézménye, hogy végleg betöltötte hivatását, ezért felélesztése semmilyen körülmények között sem indokolt. A kommunista mozgalom elért magasabb fejlettségi szintjén, a pártok „felnőttekké" válása után e pártok szervezése egy központosított szervezeten keresztül már túlhaladott gyakorlat. Az elfogadott határozatból logikusan következett az is, hogy a demokratikus centralizmus elve továbbra is fontos alapelv marad, de csak az egyes országok kommunista pártjainak belső életét szabályozhatja, kapcsolataikra, együttműködésük rendszerére nem vonatkoztatható. A feloszlatáskor azonban homályban maradt, hogy a mozgalom magasabb fejlettségi fokán melyek lehetnek a pártok együttműködésének az elvei, normái és követelményei, s hogy mindezek milyen struktúrát, milyen szervezeti megoldásokat kívánnak.

Mindezeknek a nyitott kérdéseknek a megválaszolását elősegíthette az 1943–1947 közötti és az ezt megelőző évek gyakorlatának megfelelő szintű feldolgozása. A kommunista pártokban az újító jellegű tendenciák ugyanis már

[46] *B. Ziherl:* Az igazi demokrácia diadala. (In: A tartós békéért, népi demokráciáért c. folyóiratban. 1947. december 15.)

a Komintern VII. kongresszus (1935) után erősödtek. Nagyobb lendületet a háború kitörése után vettek, s megerősödésükhöz a Komintern feloszlatása teremtette meg a megfelelő feltételeket. Ez a tendencia a háború befejezése után is fennmaradt, mintegy jelezve, hogy nem a háborús, rendkívüli időkkel függ össze, hanem a kommunista mozgalom magasabb fejlettségi szintjének megfelelő jelenségéről van szó. Az 1943–1947-es években a kommunista pártok nagy önállósággal dolgoztak. A nagyhatalmak antifasiszta koalíciójának a létéből adódó körülmények keretein belül mozogva alapvetően függetlenül, saját elemzéseikre alapozva határozták meg politikájukat, miközben a szolidaritás eszméjét is napirenden tartották. Az említett években a kommunista pártok függetlenségének és szolidaritásának olyan sajátos gyakorlata alakult ki, ami egyedülálló volt a kommunista mozgalom addigi történetében. Az is igaz viszont, hogy az önállóságnak az akkori gyakorlata, illetve ennek még csak kialakulóban lévő ideológiája meglehetősen törékeny, sőt bizonytalan volt, mivel ezt valamiképpen az antifasiszta nagyhatalmi koalíció létéhez, működésének érdekeihez kapcsolták. Ezért nem is emelkedett elméleti szintre, hanem egy sajátos forradalmi pragmatizmus keretei között maradt. Érthető tehát, hogy igen sok párt szorgalmazta az 1943 után szerzett tapasztalatok megfelelő szintű feldolgozását, a kialakult gyakorlat stabilizálását, a pártok függetlenségének fenntartásával és fejlesztésével a szolidaritás erősítését, a tapasztalatcsere és az információcsere fokozását. Több kommunista párt ilyen célzattal szorgalmazta a nemzetközi méretű együttműködésükhöz szükséges valamilyen szervezeti keret megteremtését is.[47] Fontos megjegyezni, hogy a javaslattevő pártok nemcsak a kapcsolatok szükségességét hangoztatták, hanem azt is megfogalmazták, hogy mindennek milyen alapon kellene megvalósulnia: az említett javaslatokban az új viszonyoknak megfelelő, konzultatív jellegű, a tapasztalatcserét elősegítő szervezet létrehozásáról volt szó. Az SZK(b)P vezetősége egyetértett egy új nemzetközi kommunista szervezet létrehozásával. Több alkalommal maga is szóba hozta azt a kommunista pártokkal folytatott tárgyalásokon, azonban – nyilvánvalóan a nagyhatalmak antifasiszta koalíciójának tartósságával összefüggő reményei miatt – halogatta létrehozását. Ilyen előzmények után Szklarska-Porebában nagy érdeklődésre tartott számot a pártkapcsolatok témakörének a napirendre tűzése, s jelentős várakozás előzte meg a konkrét javaslatokat.

Az alaphangot e témakörben is Zsdanov adta meg a nemzetközi helyzetről szóló beszámolójában. Jóllehet az előadó a pártok együttműködésére vonatkozó indoklást direkt módon nem kapcsolta össze az új külpolitikai irányvonal szükségességével, a beszámoló felépítése, struktúrája azonban jól mutatta, hogy e két problémakör logikailag egymásra épül. A pártkapcsolatok alakításának új kiindulópontjai a beszámolóban az általános orientációváltás részeként jelentek meg. Kitűnt, hogy az antifasiszta koalíció felbomlása a kommunista pártok együttműködésének a dolgát is érinti. S amikor végleg kiderült, hogy a nagy-

[47] Lásd a 3., 4., 5. és 6. sz. lábjegyzetet.

hatalmak koalíciója nem tartható fenn, a szovjet vezetés a pártkapcsolatok további alakítására is ebből az új helyzetből kiindulva tett javaslatot. Ennek megalapozását tükrözte Zsdanovnak az az értékelése, miszerint a kommunista pártok a korábbi évek során megerősödtek ugyan, de munkájukban „hiányosságok is észlelhetők". Zsdanov arra helyezte a hangsúlyt, hogy több elvtárs vélekedése szerint, „a Komintern feloszlatása mindennemű kapcsolat, mindennemű érintkezés felszámolását is jelenti a kommunista testvérpártok között". Márpedig a kommunista pártoknak „ilyen elkülönülése nem helyes, káros és lényegében természetellenes". Ha ez a helyzet folytatódna, ez „káros következményekkel járna".[48] Ezek az egyelőre általános jellegű megfogalmazások (s méginkább a később kialakított gyakorlat) azt mutatták, hogy az SZK(b)P vezetőségét az új helyzetben aggasztotta a kommunista pártok önállóságának az 1943–1947 között kialakult szintje, s elhatározta, hogy változtat ezen.

Az értekezleten az SZK(b)P delegátusai a pártkapcsolatok átalakítására irányuló új elvi-politikai állásfoglalást elsősorban a Marshall-tervvel kapcsolatos fejtegetéseikben konkretizálták. Ennek megértéséhez emlékeztetnünk kell arra, hogy a szovjet vezetés már 1943–1947-ben, amikor pedig maga is szükségesnek tartotta a kommunista pártok nagyobb függetlenségének a biztosítását, milyen nehezen viselte el egyes pártoknak a szovjet érdekeket érintő állásfoglalásait és rendszabályait.[49] 1947 nyarától, amikor több kommunista pártban, elsősorban az újdemokráciák pártjainak egy részében a Marshall-tervvel kapcsolatban a szovjet állásponttól eltérő vélemény alakult ki, az SZK(b)P vezetősége úgy ítélte meg, hogy betelt a pohár, s a pártok együttműködésének új változatára van szükség. A szovjet vezetést valósággal sokkolta az a tény, hogy Molotov eredménytelen párizsi tárgyalásai után bár a szovjet kormány a Marshall-tervet végleg elvetette, ezt a példát Közép-Kelet-Európában fenntartás nélkül és azonnal csak a jugoszláv és a finn kormány követte. (Finnországról ekkor még nem lehetett tudni, hogy újdemokrácia lesz-e vagy pedig tőkés útra tér.) A lengyel kormány például (a Lengyel Munkáspárt is) a legkomolyabb formában foglalkozott azzal a gondolattal, hogy részt vesz a Marshall-terv tárgyalásán. A legmesszebb azonban a csehszlovákok mentek el (Gottwaldot is beleértve). Ők elfogadták a Marshall-terv megvitatására vonatkozó meghívást, s csak a szovjet kormány határozott állásfoglalása után változtattak álláspontjukon.[50]

A Marshall-tervvel kapcsolatos súrlódások a kommunista pártok között, a belőlük levont szovjet következtetések sokkal nagyobb súllyal szerepeltek a

[48] *A. Zsdanov:* A nemzetközi helyzetről. (In: A tartós békéért... 34. o.)

[49] Az SZK(b)P vezetőségének ebben az időben főleg a kínai és a jugoszláv kommunista párttal alakultak ki ellentétei, de a kommunista mozgalomban akkor uralkodó demokratikusabb légkörben ezek a súrlódások nem vezettek konfliktushoz.

[50] A szóban forgó döntés megszületése idején csehszlovák kormánydelegáció tartózkodott Moszkvában. A delegáció előtt Sztálin kijelentette, hogy a Marshall-terv elfogadása ellentétes a szovjet–csehszlovák szövetséggel. Ennek hatására a csehszlovák kormány visszavonta korábbi döntését.

szklarska-porebai értekezleten, mint ahogy ez az értekezlet publikált szövegeiből kitűnik. Igaz, Zsdanov beszédének nyilvánosságra hozott részében is ostorozta a tervet, ezzel is figyelmeztetve a jelenlevőket „botlásaikra". Bírálta a tervet beszámolójának nem publikált részében is. Mind Zsdanov, mind pedig Malenkov ezúttal már konkrétabb kritikát is megfogalmazott. A Marshall-terv megítélése napirenden volt azokon a háttértárgyalásokon is, amelyeket Malenkov folytatott az újdemokráciák pártjainak delegációival. Malenkov e tárgyalásokon adott protokolláris információiban, s az azt követő megbeszéléseken részletesen foglalkozott a Marshall-tervhez fűződő imperialista célokkal, azoknak az egyenetlenségeknek a káros hatásaival, amelyek a kommunista pártok között e terv kapcsán keletkeztek.

A Zsdanov-beszámolóban megfogalmazott új nemzetközi orientáció, a Marshall-tervvel kapcsolatos, részletesen kifejtett szovjet elgondolások és az SZK(b)P-nek a pártkapcsolatok alakítására irányuló terve is világossá tette, hogy a szovjet vezetés megítélése szerint milyen környezetben fejlődhet a jövőben a szovjet társadalom és az újdemokráciák rendszere. Jóllehet az újdemokráciák fejlesztésére a szovjet javaslatok nem tartalmaztak részletes tervet, de kitűztek néhány olyan jelzőoszlopot, amelyből láthatókká váltak a fejlődési irányok.[51] A szovjet helyzetmegítélésben a hangsúly azon volt, hogy a szocializmus építése a jövőben tartósan feszült nemzetközi helyzetben, a Nyugattól való elszigetelődés viszonyai között fog zajlani. Érződött az a felismerés, hogy mindez hátrányokkal jár, főleg gazdasági téren. A későbbi elemző cikkek azonban a hangsúlyt arra helyezték, hogy ebben a keretben – mind a Szovjetunióban, mind pedig az újdemokráciákban – lehetővé válik a burzsoá behatások kiküszöbölése. Világossá vált, hogy a jövőben erősödni fog az újdemokráciák kötődése a Szovjetunióhoz, hogy a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése a nyugati országokkal – ahogy arról az első napirendi pont keretében elhangzott több előadásban is szó esett – nem valósítható meg, sőt a kapcsolatok intenzitása minden vonalon csökkenni fog. Bár a szociáldemokráciára vonatkozó zsdanovi megjegyzések formailag csak a nyugati társadalmakra vonatkoztak, de a beszéd szelleméből kiérződtek annak közép-kelet-európai vonzatai; ebben a vonatkozásban is várható volt az újdemokráciák politikai rendszerének a keményedése. Az újdemokráciát érintő szovjet fejtegetésekből következtetni lehetett arra, hogy e térségben a további fejlődés az eddig követett út jelentős korrekciójával folytatódik. Jól

[51] A Tájékoztató Iroda alakuló ülése után a népi demokratikus országokban (ettől kezdve az újdemokratikus elnevezés helyett ez lett az általánosan elfogadott hivatalos formula) elkezdődött azoknak a terveknek a kidolgozása, melyeknek realizálása a népi demokráciákat a szovjet rendszerhez közelítette. Ezt a munkát az a konfliktusba torkolló súlyos vita gyorsította meg, amely 1948 elején az SZK(b)P és a Jugoszláv Kommunista Párt között robbant ki. Világossá vált az, hogy a szovjet vezetés célja a sztálini típusú szocializmus átültetése a népi demokratikus országokba, a sztálini ideológia általános elterjesztése a kommunista mozgalomban. (A vita anyagát l.: Dokumentumgyűjtemény. A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége a nemzetközi munkásmozgalomban. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1968. 199–268. o.)

mutatta ezt a pártközi kapcsolatok fejlesztésére irányuló, az értekezleten előterjesztett konkrét tervezet is, amely az egész kommunista mozgalomra vonatkozott, de az újdemokráciák kommunista pártjai is központi helyet foglaltak el benne.

Ezt a következő napirendi pont előadója, Gomułka terjesztette elő. Hitelt érdemlő lengyel források szerint előadásának eredeti változata nagy átalakításokon ment keresztül, s kalandos úton nyerte el végső formáját.[52] Bizonyos mértékig a sors iróniájának is tekinthető, hogy e napirendi pont előadója az a Gomułka volt, aki az értekezleten is a szocializmushoz vezető lengyel út megvalósítását szorgalmazta, aki az önállóság meggyőződéses hívének számított.

A kommunista pártok kapcsolatainak fejlesztését taglalva, s eközben egy új nemzetközi kommunista szervezet létrehozásának a szükségességét is megalapozva, Gomułka előadása[53] első helyen a következő indokot említette (ez rendszeresen felbukkant már a kommunista pártok 1945–1946 közötti javaslataiban, s ő maga is meggyőződéssel vallotta): A „testvéri kommunista pártokban az elmúlt évek során nagy tapasztalatkincs halmozódott fel, amelynek cseréjére szükség van a kommunista pártok munkája tartalmának kölcsönös gazdagítására és javítására." Ezután Gomułka azokat az indokokat sorolta, amelyek már az értekezlet előkészítése során fogalmazódtak meg. Eszerint a kommunista pártok között „széthúzás" tapasztalható, sőt „hibák is előfordulnak", ami „a kommunista pártok munkájában negatív eredményekre vezet", s mutatja, hogy „a kommunista pártok közötti rendszertelen és véletlen kapcsolat formái ... nem bizonyultak kielégítőnek". Az előadás szerint a „hibák" nemcsak azért veszélyesek, mert gyöngítik az adott pártot, hanem azért is, mert „a többi pártnak is kárt okoznak és ilyen módon minden párt érdekelt a kölcsönös együttműködésben és kapcsolattartásban". Előadásában az a szovjet érv is előbukkant, hogy a pártok közötti kapcsolat módosulása összefügg a nemzetközi helyzet rosszabbodásával is: „A kapcsolatok hiánya különösen most válik tűrhetetlenné, amikor a nemzetközi helyzet az amerikai imperializmus nyílt expanziós politikája következtében erősen kiéleződött." Gomułka arra is felhívta a

[52] Ezzel kapcsolatban Bogdan Bzezinski, a Lengyel Társadalomtudományi Akadémia kutatója, aki Lengyelországban a Tájékoztató Iroda szakértőjének számít, 1987 májusában Budapesten e tanulmány szerzőjének azt a felvilágosítást adta, hogy Gomułka egyetértett azzal a szovjet javaslattal, hogy az értekezleten az említett témakörben tartson előadást. Ezt el is készítette, s megkonzultálta a szovjetekkel. A konzultáció után már nem volt túlságosan lelkes, de előadásának átalakításakor figyelembe vette a szovjet javaslatokat. Tekintettel arra, hogy a Szklarska-Porebában elhangzott Zsdanov-beszámoló a pártkapcsolatok fejlesztését illetően túlment a már átdolgozott Gomułka-előadás koncepcióján, Gomułka előadásának újabb jelentős átdolgozására kényszerült.

Bzezinski archív anyagokra hivatkozva a leghatározottabban cáfolta, hogy a Zsdanov-előadás elhangzása után Gomułka le akart volna mondani a párt főtitkári tisztségéről és a szóban forgó előadás átdolgozásáról és megtartásáról, s csak a lengyel munkáspárt Politikai Bizottságának a határozata alapján változtatta volna meg az álláspontját.

[53] Polszkaja Delegacija. O koordinacii gyejsztvii kompartyij. (Gomułkának az értekezleten elhangzott előadásáról, tehát a legutolsó változatról van szó, amely birtokomban van.)

figyelmet, hogy bár a pártok nemzeti talajon fejlődnek, közös érdekek, közös feladatok is léteznek, amelyeket a munka során szintén figyelembe kell venni.

A pártközi kapcsolatok megváltoztatására irányuló koncepció indoklásakor megemlítette a Zsdanov-beszámoló után ismeretessé vált új szempontot is, vagyis a tapasztalatcsere szervezett formáinak a kialakítása érdekében „a kommunista pártok akcióegységének koordinálását" tartotta szükségesnek, „elsősorban arra a kilenc pártra vonatkozóan, amelyek ezen az értekezleten részt vesznek". (Elsősorban a pártok koordinált akcióegysége volt az az új motívum, amely ellen Gomułka berzenkedett.)

Előadása végén Gomułka javaslatot tett az értekezleten részt vevő kilenc kommunista párt képviselőiből álló új nemzetközi szervezet, a Tájékoztató Iroda létrehozására és szervezeti kiépítésére. Eszerint a Tájékoztató Irodába minden benne részt vevő párt Központi Bizottsága két főt delegál. A szervezet 3–4 havonként ülésezik, de ha valami rendkívüli vagy vitás kérdés merül fel, a szükségletnek megfelelően ül össze. Gomułka szóba hozta a szervezet lapjának a létrehozását is, amely kéthetenként (ha lehet hetenként) jelenne meg. Szorgalmazta, hogy az egyes pártok életéről szóló, az illetékes központi bizottság által jóváhagyott cikkeket a folyóirat változtatás nélkül közölje. (Ezzel a javaslattal Gomułka elejét akarta venni annak a gyakorlatnak, hogy szerkesztés címén a cikkekben tartalmi változtatások legyenek.) A nemzetközi helyzetről viszont a szerkesztőség a Tájékoztató Iroda jóváhagyásával közöljön cikkeket. (Ez azt jelentette, hogy az említett témakörben a szerkesztőség gyakorlatilag szabad kezet kap.) Ezután vitatták meg a Tájékoztató Iroda és a folyóirat székhelyére vonatkozó javaslatot. Szóba került Prága, azonban végül is az döntött, hogy Sztálin telefonon Belgrádot javasolta, s ő ajánlotta a folyóirat nevét is.

A Szklarska-Porebában elfogadott dokumentumokat az értekezlet befejezése után néhány héttel publikálták. Ezek között található az értekezletről kiadott közlemény is, amelybe a pártkapcsolatokra vonatkozóan újabb elemeket is beépítettek. A közlemény szerint ugyanis „a Tájékoztató Iroda feladata megszervezni a pártok tapasztalatainak egymás közti kicserélését és szükség esetén – kölcsönös megegyezés alapján – összeegyeztetni azok tevékenységét".[54] Ezek szerint a végleges formába öntött szöveg – Gomułka előadásának megfogalmazásán túllépve – nem a pártok akcióegységének, hanem tevékenységüknek az összehangolásáról beszél, ami a szervezet feladatkörének további bővítését jelentette. A feladatokat kijelölve pedig nem az értekezleten részt vevő kilenc pártról, hanem valamennyi kommunista pártról tesz említést, ami lehetővé teszi, hogy a Tájékoztató Iroda az egész kommunista mozgalom nevében tevékenykedjen.

A pártkapcsolatoknak a kommunista mozgalom új helyzetével, magasabb fejlettségi szintjével összhangban álló további fejlesztése, a demokratikus szellemű, egyenjogú együttműködési formák kialakítása valóban reális és időszerű

---

[54] Közlemény néhány kommunista párt képviselőjének tájékoztató értekezletéről. (In: A tartós békéért, népi demokráciáért" című folyóiratban. 1947. november 1.)

feladat volt. Ez elősegíthette volna a Komintern feloszlatása után felhalmozódó újszerű tapasztalatok megfelelő feldolgozását, a pártok közötti súrlódások és nézeteltérések oldását, a kibontakozó hidegháborús folyamatok ellensúlyozására irányuló hatásos rendszabályok kidolgozását és foganatosítását. Az az együttműködési változat azonban, amely Zsdanov és Gomułka beszámolójában, valamint az értekezletről elfogadott nyilatkozatban fogalmazódott meg, nem felelt meg az említett követelményeknek.

Az a döntés, hogy a Tájékoztató Iroda keretében egyeztessék össze a pártok tevékenységét (jóllehet a megfogalmazás szerint csak szükség esetén és konszenzus alapján) önmagában véve is korlátozó hatású volt. A problémát azonban mindenekelőtt az okozta, hogy az együttműködési formula olyannyira általános és homályos tartalmú volt, hogy igen sokféle gyakorlati megoldást tett lehetővé. Nem derült ki belőle például az, hogy az összehangolás a pártok tevékenységének mely szféráira vonatkozik. A jóváhagyott megfogalmazás nem zárta ki például annak a lehetőségét, hogy a politikai irányvonalat, a stratégiát vagy az ideológiai pozíciókat egyeztetik össze, ami a Komintern feloszlatása után már túlhaladott gyakorlatnak számított. Már a kezdet kezdetén súlyos gond támadt amiatt, hogy a közleménynek az együttműködésre vonatkozó szövege és annak gyakorlati megvalósítása között nagy ellentmondás támadt. Az alakuló ülésnek olyan epizódjai, mint hogy az értekezleten elfogadott alapkoncepciót előzetesen nem egyeztették az illetékes pártok központi bizottságaival, az olaszok és a franciák ellen intézett durva támadás vagy pedig az együttműködésre irányuló döntés folyamata azt mutatta, hogy valójában már kezdetben sem arról volt szó, hogy a közös döntéseket demokratikus úton formálják. A Tájékoztató Irodában részt vevő pártok zöme a gyakorlatban kiszorult a döntéshozatalból, funkciójuk jórészt arra korlátozódott, hogy elfogadják a már kialakított álláspontokat.

Valójában tehát arról volt szó, hogy a pártok tevékenységének az összehangolására irányuló döntésnek a Tájékoztató Iroda alakuló ülésén elfogadott változata olyan elvi jelentőségű korrekciót jelentett a pártközi kapcsolatokban, amely megszakította és a visszájára fordította a korábbi években e területen kibontakozó pozitív folyamatokat. Új helyzet állott tehát elő, aminek az volt a lényege, hogy *a pártok önállóságának és függetlenségének a korábbi évek során kialakult gyakorlatát*, *amely még csak fejlődőben*, *alakulóban volt és még el sem érte a kívánatos szintet*, *de amely már ebben az állapotában is nagy nyugtalanságot váltott ki az SZK(b)P vezetőségében*, *a párttevékenységek összeegyeztetésének sajátos változatával ellensúlyozták*. Ez már kezdetben is a centralisztikus irányzat felelevenítését jelentette a kommunista mozgalomban. Az ebből gyorsan kifejlődő gyakorlat azután hamarosan jól mutatta, hogy a kommunista mozgalomban kemény fegyelemmel, monolitizmussal, s a vezető párt eszméjével átitatott kapcsolatrendszer kialakításáról van szó. Aligha kell különösebben bizonyítani, hogy ennek az irányzatnak az érvényesülése nem felelt meg a kommunista mozgalom új helyzetéből adódó igényeknek, nem tükrözte több kommunista párt korábbi javaslataiban megfogalmazott elvárásokat. Megvalósítása rontotta a

kommunista pártok pozícióit, s megzavarta az újdemokráciák forradalmi folyamatainak természetes fejlődését.

A Szklarska-Porebában 1947. szeptember végén történteket röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy itt jóváhagyták a kommunista mozgalom új nemzetközi orientációját, elkezdték a forradalom különböző útjaira vonatkozó irányvonal revidiálását,[55] ezen belül az újdemokrácia elméletének és gyakorlatának a visszaszorítását, s megindult a pártkapcsolatok olyan rendszerének a kialakítása, amely a kommunista mozgalomban erős deformációkhoz vezetett. Mindezekkel összhangban létrehozták a Tájékoztató Irodát, amely a kommunista mozgalom történetében rendkívül sajátos, egyedi képződménynek számít.

Bár a Kominform a későbbiek során sokat változott, alapvető jellegzetességei már az alakuló ülésen megformálódtak. Megalakulásától kezdve olyan erősen centralizált, jól irányítható, könnyen mozgatható, a kommunista mozgalomnak csak a legjelentősebb erőit egyesítő szervezet benyomását keltette, amelynek a fő célja a már meglévő forradalmi rendszerek védelme, e rendszerek erejének gyors kifejlesztése, belső kohéziójának az erősítése, s mindezekhez a hidegháborúval terhes nemzetközi viszonyok közepette is megfelelő nemzetközi környezet biztosítása volt.

A Kominform főbb jellegzetességeinek a megértéséhez talán akkor kerülünk a legközelebb, ha megnézzük a szervezet döntéshozatali mechanizmusát. Azonnal szembeötlik, hogy e szervezet az egész kommunista mozgalomhoz szólt, az egész mozgalom nevében nyilatkozott és mutatott irányt, miközben munkájából a kommunista pártok nagy többsége ki volt rekesztve. Ennek következtében a kommunista pártok többsége mindig utólag értesült arról, hogy mit kell tennie. A Tájékoztató Iroda fejlődésének kezdeti szakaszában igen aktívan tevékenykedett. 1947–1949 között három nagy értekezletet tartott, amelyeket kisebb jelentőségű, de mégis fontos összejövetelek egészítettek ki,[56] s a munka ezeken túlmenően is állandó, folyamatos jelleget öltött. A szervezet munkájának a dinamikája azonban nem kelti azt a benyomást, hogy a kommunista mozgalom stratégiája ebben a keretben formálódott volna, s nyerte volna el végső alakzatát. Tevékenységének a valós adatokra épülő vizsgálata inkább azt az érzést erősíti, hogy a Tájékoztató Iroda fórumain előzőleg már kialakított döntéseket

---

[55] A forradalom különböző útjairól szóló tézis, a nemzeti sajátosságok jelentőségét méltató állásfoglalások csak fokozatosan szorultak ki a Tájékoztató Iroda tagpártjainak az ideológiájából. *Ságvári Ágnes:* „Népfront és koalíció Magyarországon 1936–1948", valamint *Szabó Bálint:* „Népi demokrácia és forradalomelmélet" című könyveikben úgy vélekednek, hogy az ilyen állásfoglalások 1948 tavaszától, illetve még későbbi időponttól maradtak el a kommunista pártok ideológiai tevékenységéből. A Tájékoztató Iroda alakuló ülése után a forradalom különböző útjaira vonatkozó állásfoglalásoknak valóban volt még utóélete, kérdéses viszont az, hogy ezek milyen tartalommal maradtak még egy ideig fenn.

[56] A Tájékoztató Iroda kisebb jelentőségű ülésére került sor 1947. október 31-én Belgrádban. Ezen az olaszok kivételével minden tagpárt részt vett. Napirenden a szervezet folyóiratának a tartalmi kérdései és szerkesztése szerepelt. Hasonló jellegű ülésre került sor 1948 januárjának második felében is, amelyben a Magyar Kommunista Pártot Horváth Márton és Biró Zoltán képviselte.

tárgyaltak, támogattak, s annak végrehajtási módozatairól mondtak véleményt. Megalapozottan állítható, hogy a kommunista mozgalom alapvető kérdéseiről nem a Tájékoztató Irodában hozták a döntéseket. Ez a szervezet nem volt más, mint sajátos tükörképe annak a nagyarányú átrendeződésnek, amely a negyvenes évek vége felé a kommunista mozgalomban végbement. Nem volt több, mint sajátos közvetítője azoknak az elgondolásoknak, amelyek az SZK(b)P vezetőségében formálódtak.

FÁBIÁN GYÖRGY

A jugoszláv és magyar népfrontfejlődés 1944—1949 között

A népfront helyének, szerepének, funkciójának újragondolása elválaszthatatlan attól a történeti kerettől, amelyben létrejött, tevékenykedett, vagyis a szocializmus politikai rendszere, ill. a népfrontszerű képződmények egész történeti útjától. Különösen érdekes és fontos elméleti és politikai tanulságokkal járhat a magyar népfrontfejlődés összevetése a sok szempontból ettől eltérő elméleti alap és politikai gyakorlat által meghatározott, sajátos történeti utat járó, más szervezeti felépítésű jugoszláv Népfront fejlődésével. A két népfront fejlődésének történetében is az egyik kulcsidőszak 1944–1949, a második világháborút követő társadalmi és politikai átalakulás ideje. E tanulmány a népfrontot elsősorban a politikai rendszerben elfoglalt helye, funkciója szempontjából vizsgálja, mint egy politikai intézményt, szervezetet, azt, hogy a népfront eszméje, a népfrontpolitika hogyan jelenik meg intézményesített formában e sajátos átmeneti típusú hatalmi struktúrában, a népi demokratikus hatalom 1944–1949. közötti fejlődési periódusában.

A két népfrontfejlődést a korábbi időszakban meghatározó történelmi, társadalmi és politikai feltételek nemcsak hasonlóak voltak, hanem olyan különbségeket is tartalmaztak, amelyek megalapozhattak egy, a későbbiekben sok tekintetben eltérő fejlődést. Ezek az eltérő vonások azonban nem voltak olyan mélységűek, hogy eleve egyértelműen meghatározták volna a népfrontos fejlődés különféle változatait. A fejlődésnek ezek a lehetséges változatai ugyanis nem zárták ki egymást, ekkor még mindkét országban megvoltak az objektív körülmények többféle népfrontos fejlődésre. Mindenesetre a magyar társadalmi, politikai és pártviszonyok, valamint a nemzetközi és a belső körülmények eleve egy lassúbb, messzebbről induló, kevésbé radikális, összetételét tekintve inkább koalíciós formát határoztak meg, de nem kizárólagosan, hanem egy leginkább valószínűsíthető változatként, a feltételek alakulásától függően. Jugoszláviában viszont eleve nagyobb esélye volt egy olyan tömegmozgalomnak, amely a stratégiát és a taktikát szervesebben összekapcsolja, a népit és a nemzetit könnyebben összeegyezteti, és ezt széles tömegek számára elfogadhatóvá is tudja tenni, vagyis egy nem annyira távolról induló tömegmozgalomnak; ami természetesen nem zárja ki a fejlődés másik lehetőségét sem, a koalíciós formákat, a messzebbről induló, lassúbb népfrontfejlődést. Ezek a lehetőségek azonban véglegesen majd csak a korábban is meglévő objektív sajátosságok által meghatározva az 1930-as évek második felétől kezdődően, ill. a második világháború alatti fejlődés nyomán kristályosodnak ki. A népfront és a proletárhatalom, a népfront és a szocialista forradalom viszonyának tisztázatlansága, az átmeneti időszak, ill. a szocializmus és a népfront viszonya, e korszakok hatalmi, politikai berendezésének formája csak általánosságban merült

fel, a szövetségi politika és a népfront elsősorban nem a hatalmi berendezkedés vonatkozásában fogalmazódott meg. Az általánosság szintjén annyit állapítanak meg, hogy a népfront létrehozása nem szovjetek alakítását jelenti, az esetleg hatalomra jutó népfront nem szovjethatalmat fog gyakorolni, hanem a fasizmus elleni küzdelemben, a hatalomért folyó harcban új szervezetek, intézmények „hatalmi formák" megjelenésével számolnak, és ez valószínűleg az átmenet időszakának sajátos politikai rendszerét is jelenti majd. A szocializmus, a proletárhatalom politikai rendszerének, hatalomgyakorlási formáinak kérdése pedig fel sem merült, ennek hagyományos, ideologikus képe lényegében fennmaradt.

A népfront, mint politikai intézmény, szervezet a második világháború utolsó időszakában és utána a szövetségi politika további kiszélesítését, a nemzetközi elismertetés elősegítését, és a háború utáni politikai berendezkedés alapjainak, legitimációjának megteremtését is hivatott volt szolgálni. Tulajdonképpen arról volt szó, hogy az új hatalom és benne a kommunista párt hogyan tud minél szélesebb alapon, az antifasiszta nemzeti függetlenségi harcban létrejövő kiterjedt szövetség fenntartásával, sőt esetleg annak további bővítésével politikai szövetség útján egy új társadalmi rendszert megteremteni, a hatalmat más közvetítőkkel (pl. pártokkal) is gyakorolni, nem pártállamként, nem kizárva a hatalomból a társadalom más rétegeit, csoportjait, politikai reprezentánsait. A legnagyobb dilemma, amely az egész nemzetközi kommunista mozgalomban megoldatlan volt, és amellyel a jugoszlávok kerültek a legkorábban és a legerőteljesebben szembe, hogy az antifasiszta, nemzeti, népi harcból kinövő társadalmi átalakulás, forradalom milyen átmeneti politikai, szervezeti, hatalomgyakorlási formákat, módszereket hoz létre, és az ezen az úton, ebből kifejlődő szocialista hatalom milyen formákban, szervezeti, politikai megoldásokkal gyakorolja a hatalmat. Ennek a problémának az elméleti, politikai kérdései az elmúlt negyven év sajátos történeti fejlődése miatt napjainkban is aktuálisak, mivel a szocializmus ismert történeti útja miatt az új helyzetből következő elméleti és politikai következtetések maradéktalan levonása elmaradt, ill. megrekedt.[1]

A jugoszláv Népfront 1945 nyarára jelentős politikai tényezővé vált, a Komintern népfrontpolitikájából és a sajátos jugoszláv viszonyokból is következő eredeti politikai tömegszervezet lett, amely különleges viszonyban állt az új hatalommal, a párttal, a társadalom különböző osztályaival, rétegeivel, azok politikai képviselőivel, és sajátos viszonyban volt a nemzetközi tényezőkkel, a társadalmi és politikai változások átmeneti szakaszaival és a megvalósult munkáshatalom feltételezett és tényleges, kialakulóban lévő formáival. Osztálytartalmát tekintve a jugoszláv Népfront 1945-ben a dolgozók, munkások, parasztok, középrétegek összefogásának eredménye volt, amely lényegében a

[1] Figyelemre méltó, hogy ebben a vonatkozásban a jugoszláv és a magyar elméleti gondolkodás és politikai gyakorlat jutott el a legmesszebbre.

népfelszabadító háborúban elkezdett és messzire jutott népfelszabadítást és demokratizálást folytatta, mert az elért nemzeti és társadalomátalakító eredményeket csak azok továbbfejlesztésével lehetett megőrizni. A jugoszláv Népfront az új politikai rendszer legitimálásában döntő szerepet játszhatott, és egyben már a perspektívát is jelentette. Egyszerre jelenhetett meg a tömegek és a hatalom szervezeteként is az adott történelmi pillanatban, mint sajátos transzmisszió, sajátos demokratikus forma. Maga a jugoszláv Népfront is, éppúgy, mint a népi demokratikus forradalom, 1945-ben több fejlődési lehetőséget hordozott magában, és bár kétségkívül sok olyan eredeti, különös vonással rendelkezett, amely a sajátos fejlődési utat, az eredeti megoldásokat erősítette, korántsem volt kivételes, egyedi, minden mástól elkülöníthető jelenség, szervezeti, politikai forma.

Magyarországon az antifasiszta összefogás gyakorlati megteremtésének folyamata sokkal vontatottabban, ellentmondásosabban haladt előre, nem válhatott sem egy fegyveres ellenállási mozgalom, sem egy új politikai hatalom széles körű politikai alapjává. A népfrontba tömörült antifasiszta, nemzeti, demokratikus erők nem válhattak a hatalom megszerzéséért és a társadalmi rendszer forradalmi demokratikus átalakításáért folytatott harc olyan politikai bázisává, mint Jugoszláviában. A Magyar Front nem harci szervezetet, nem egy széles körű fegyveres harc politikai támaszát jelentette, hanem elsősorban társadalmi-politikai összefogást megtestesítő politikai megegyezést, szervezetet. A népfront itt tehát a létező politikai pártok, csoportok megegyezésével jött létre, nemzeti frontként; osztályösszetétele is eltérő volt a jugoszlávétól. A benne részt vevő osztályok, rétegek között nagyobb különbségek voltak: a középrétegek a társadalmi átalakulás elfogadásáig nem jutottak el olyan mértékben, mint Jugoszláviában, s a népfront stratégiai és taktikai elemei is sokkal jobban elkülönültek egymástól. Nálunk a pártok összefogása mellett, azt kiegészítve, már a hatalom birtokában bontakozott ki a tömegmozgalom, és nem megfordítva, ahogy Jugoszláviában, és ez pártok és a tömegmozgalom, pártok és a népfrontos összefogás viszonyát, a népfrontot egészen más megvilágításba helyezte. A létrejövő új hatalom, politikai rendszer kiépítése szempontjából ezeknek a sajátosságoknak rendkívül jelentős szerepük volt. Jugoszláviában a hatalom és a front sokszor szervezetileg is összekapcsolódva a demokrácia új lehetőségeit, a közvetett és közvetlen demokrácia kapcsolódásainak új lehetőségét is magában hordozta. „Az ellenállási mozgalmak Jugoszláviában előtérbe állították a közvetlen demokrácia gondolatát" – írja Lukács György.[2] Létrejött egy nagyarányú mozgalom, sajátos szervezettel, amely hatalom és társadalom különleges viszonyát is jelentette. A Lenin által teoretikusan elképzelt szovjetekhez sok vonatkozásban hasonló ez a viszony, bár az a különbség, hogy itt a kettő közötti viszonyt egy külön szervezet is közvetíti: a

---

[2] Idézi *Urbán Károly:* Lukács György és a magyar munkásmozgalom. Kossuth Könyvkiadó, 1985. 100. o.

népfront.[3] Magyarország viszonylatában ellenben az új hatalom, új hatalmi szervek 1944 szeptemberéig nem léteztek, kialakulásuk körülményei egészen mások voltak. Az 1944-ben létrejövő nemzeti bizottságok – ha potenciálisan be is tölthették volna az új, demokratikus hatalom szerveinek szerepét – fejlődése nem ebbe az irányba haladt. Miután ezek pártmegegyezéssel jöttek létre, tartalmi és osztályösszetételük is más, létrehozásuk körülményei, feltételei is különböznek: a jugoszláv népfelszabadító, majd népfrontbizottságok szerepétől, hatalomhoz való viszonyától is eltérő módon fejlődnek, az új hatalommal egészen más viszonyba kerülnek, ennek inkább politikai, mint társadalmi alapját, bázisát jelentik. A hatalom és front, a hatalom és társadalom kapcsolata a népi demokratikus forradalom időszakában egészen másként merül fel.

A második világháború idején és az azt követő időszakban kibontakozó népi demokratikus forradalmak egyik legjellemzőbb vonása a népfrontok jelenléte volt. A népi demokratikus forradalmak egyik fő kérdése éppen az, hogy az antifasiszta, ellenállási mozgalmakban többé-kevésbé kialakuló, háborúellenes, nemzeti függetlenségi, nemzeti frontokká fejlődő népfrontok mennyiben vihetők tovább; alkalmasak-e és ha igen, milyen mértékben, és milyen jellegű, összetételű népi-nemzeti frontok képesek az új helyzet feladatainak megoldására. Az már a korábbi periódusokban világossá vált, hogy a népfront alkalmas volt arra – mi több, egyetlen lehetséges megoldásként –, hogy a fasizmus és a demokrácia alternatíváját felvesse. A demokrácia viszont nagyon széles skálán mozgott: a polgári demokrácia különböző felfogásaitól a radikális, a népi demokrácián, az újdemokrácián, a kollektív demokrácián, a keleti demokrácián, a szociális demokrácián, a nemzeti demokrácián át, egyfajta átmeneti demokrácia és a szocialista, proletárdemokrácia különböző értelmezéséig terjedt. Ezek az értelmezések természetesen hatottak a népfrontmozgalomra, a népfront fejlődésére is. A népi demokrácia ugyanis felmerülhetett és fel is merült átmenetként, mégpedig több irányba lehetséges átmenetként, a polgári demokrácián belüli vagy a szocialista demokrácián belüli alternatívaként; de a kapitalizmus és a szocializmus régi módon felvetődő lehetőségét is magában hordozhatta. A népfront viszont mindegyik alternatívában szerepelhetett és szerepelt, változatlan vagy megváltozott formában, tehát mindenképpen kulcskérdése, kulcsintézménye volt a népi demokratikus forradalomnak, sokan – jog- – a népfrontot tekintik a népi demokratikus jelleg egyik vagy éppen fő attribútumának. Az 1944–1948-as időszak fő kérdése, szemben az 1945 előtti „fasizmus vagy demokrácia" uralkodó ellentétpárral, a polgári vagy népi demokrácia, a kapitalizmus vagy szocializmus alternatívája volt. A népfront, amely alkalmas volt a fasizmus és demokrácia ellentétpárjában a demokráciát képviselni, mégpedig új módon, 1944–1945-től kezdve fokozatosan, a polgári vagy népi demok-

[3] Természetesen hatalom és társadalom viszonyát egy szervezet, még egy népfrontszerű mozgalom sem merítheti ki, de egyik nagyon fontos eleme lehet, amíg a társadalomtól elkülönült hatalom létezik.

rácia alternatíváján keresztül, a kapitalizmus és szocializmus alternatívájának új módon történő megközelítését és megvalósítását is jelenthette, vagyis a demokrácia és szocializmus új, a korábbitól eltérő összekapcsolását. 1947–1948-ig, amíg polgári és népi demokrácia állt egymással szemben, a népi demokrácia a demokrácia és a szocializmus újfajta kapcsolatát, hatalom és társadalom új viszonyát jelentette a gyakorlatban is. Amikor azonban 1947–1948-ban a népi demokratikus forma a szocializmuson belüli lehetőségként, az addig létező szovjet forma mellettiként mutatkozott, a kettő már egymást kizáró jelleggel, egymás tagadásaként jelent meg, nem egy lehetséges, szocializmuson belüli alternatívaként, és a vagy kapitalizmus, vagy szocializmus új módon történő felvetésének vereségével a népfront is megszűnt kulcsintézmény lenni. A kapitalizmus vagy szocializmus alternatívája régi módon történő felvetésének győzelme az 1944–1948-as időszak tagadását is jelentette, diszkontinuitást, és így ennek egyik kulcsintézménye a népfront is légüres térbe került, megszűnt, vagy legalábbis funkciótlanná vált.

A népi demokratikus forradalmak korának népfrontfejlődését ennek alapján olyannak tekintem, amelyben egyszerre több periódus szövetségi politkájának elemei sajátos módon keveredtek, horizontálisan és vertikálisan, térben és időben egyaránt. Ez a fejlődés több lehetőséget hordozott magában: a szocialista forradalom, a szocialista hatalom és politikai rendszer egyetlen, addig megvalósult formáján kívül egy új, a szocialista átalakulás, egyben a szocialista hatalom demokratikusabb válfaját, bár nem zárt ki teljesen egy polgári demokratikus változatot sem. Éppen a népi demokratikus forradalom folyamata, eredménye volt hivatott eldönteni, hogy melyik alternatíva kerül ki győztesen a harcból. A népfront fejlődésének ezt az átmeneti, sajátos, általában 1944-től 1948–1949-ig tartó időszakát „a front népi demokratikus fejlődésének" lehet nevezni, viszonylagosan megkülönböztetve a népfront ezt megelőző, és ezt követő fejlődésétől. A megelőző fejlődéstől elválasztó döntő elem a hatalomhoz, az új hatalomhoz való viszonya, a hatalomra orientáltság, és ez a viszony különbözteti meg az 1948–1949-et követő népfrontfejlődéstől is. A népfrontok, mint a kommunista pártok szövetségi politikájának politikai-szervezeti kifejezői, jelentős szerepet játszottak a népi demokratikus forradalmak győzelmében – mindenekelőtt a fasizmus elleni harcban kialakult osztály- és politikai szövetség teljes vagy részbeni fenntartásával –, és ezzel kedvező lehetőséget biztosítottak a szocializmus új módon, szélesebb szövetségi bázison történő kialakulásához és a szocialista politikai rendszer, hatalomgyakorlás új feltételeknek megfelelő kiépítéséhez is. A népi demokratikus forradalom időszakában az antifasiszta népi-nemzeti frontokból kifejlődő, népi demokratikus frontoknak nevezhető népfrontok az egyes országok gazdasági, politikai, ideológiai és kulturális életében, vagyis a társadalom minden szférájában felmerülő problémák felvetésének és megoldásának jelentős fórumai és végrehajtói voltak, vagyis hatalom és társadalom sajátos kapcsolatát jelentették. A népfront fejlődése és a népi demokratikus forradalom alakulása szorosan összefüggött egymással; a népfront tartalma, jellege, célja, összetétele a népi demokratikus fejlődésnek

megfelelően alakult. Ugyanakkor a népfronton belüli fejlődés is döntően befolyásolta a népi demokratikus forradalom előrehaladását, sikerét vagy sikertelenségét.

A kommunista pártok a népi demokratikus forradalmak kezdetén kiemelkedő, sőt döntő szerepet tulajdonítottak a népfrontok továbbfejlődésének és szervezeti megerősítésének. A népfrontokat, melyeknek a demokratikus és a forradalmi demokratikus erőket összefogó, elsősorban antifasiszta, demokratikus feladatuk volt, s azokat radikálisan, forradalmi módon oldották meg, széles körű szövetségi politikát megvalósító, „népi demokratikus frontokként" szilárdították meg. A népi demokratikus hatalmon tulajdonképpen népfronthatalmat, a népfrontot alkotó szélesebb vagy kevésbé széles osztályszövetség hatalmát értették. (Ellentétben az első világháborút követő fejlődéssel, amikor a szovjethatalom volt az új társadalmi-politikai berendezkedés politikai formája.)

A népfrontok további fejlődése szempontjából a legdöntőbb változást az jelentette, hogy hatalmi, kormányzati tényezővé váltak. Jugoszlávia esetében 1944–1945-ben a népi demokratikus államhatalom teljes kiépítése, megszilárdítása, a hatalom és népfront viszonyának rendezése jellemezte a népfront tartalmi és szervezeti fejlődését. A létrejött hatalom osztálytartalmát tekintve ekkor egy átmeneti jellegűnek tekinthető népi demokratikus diktatúra, amely azonban lényegileg nagyon közel áll a munkáshatalomhoz, egyaránt vannak a szovjethatalomra emlékeztető, de attól eltérő tartalmi és szervezeti jegyei is. Magyarországon viszont egy új hatalmi-politikai, kormányzati rendszer megteremtése, és a népfrontnak mint politikai intézménynek a megteremtése volt a feladat, nem pedig a továbbfejlesztés, a megszilárdítás. A hatalom és a népfront viszonyának tisztázása ebben az esetben is szükséges volt, de egészen más körülmények között. Az itt létrehozott új hatalmi berendezkedés osztályjellege, osztálytartalma lényegesen szélesebb volt. Ez is átmeneti jellegűnek tekinthető, de az átmenet egy sokkal messzebbről induló válfajának, egy antifasiszta, demokratikus, nemzeti, a polgári demokráciához sokkal közelebb álló, és a munkáshatalomtól sokkal messzebb lévő népi demokratikus hatalmat jelentett, mint Jugoszláviában. A népfront legfontosabb feladata mindkét esetben a hatalom kérdésének azonnali megoldása, a népi demokratikus hatalom megteremtése, ill. megszilárdítása; egy új, demokratikus államhatalom központi és helyi szervezetének kiteljesítése vagy kiépítése, és politikai-társadalmi bázisának, alapjának megteremtése, ill. fejlesztése, annak külső és belső legitimációja volt. E feladatok megoldása szempontjából kulcskérdés volt a hatalom és társadalom, a hatalom és a szövetségi politika viszonya, s ebben a demokratikus népi-nemzeti összefogást megtestesítő népfrontok jelentették az összekötő szálat, a politikai rendszernek azt az intézményét, amely döntő szerepet játszott ebben a kapcsolatrendszerben. Népfront alapon szilárdult meg, ill. teremtődött meg a központi államhatalmi szerv, népfrontkormányként a végrehajtó szerv, és a helyi államhatalmi, államigazgatási szervek is népfront alapon jöttek létre. Mindkét országban a népfront jelentette az új hatalom egyik legitimációs bázisát, társadalmi-politikai alapját, bár eltérő módon, mert mind a hatalom, mind

a népfront osztálytartalma, jellege bizonyos fokig eltért egymástól. Abban viszont megegyeztek, hogy mindkét országban a hatalom és a népfront kölcsönös kapcsolatának, együttműködésének kialakításáról és egyben szétválasztásuk, önállóságuk fejlesztéséről is szó volt, amit sok elméleti, politikai bizonytalanság terhelt. Miután a jugoszláv népi demokratikus rendszerben egy proletárdiktatúra funkcióit teljesítő politikai rendszer épült ki, így a népfrontot is, mint a proletárdiktatúra mechanizmusába tartozó szervezetet fejlesztették tovább. Ez azt jelentette, hogy az új hatalom működési rendszerébe teljesen és szervesen beépülő, viszonylag jól kiépített, szervezett, intézményesített tömegszervezetként, egységes, tartós, népi politikai szervezetként, és lényegében egypártrendszerű népfrontként erősítették meg, és mint ilyet fejlesztették tovább. Ez adekvát volt a korábbi fejlődéssel, és alapjaiban megfelelt a jugoszláviai belső helyzetnek is. Más népfrontfejlődési megoldások itt csak rendkívül alárendelten merültek fel, és ilyeneket reálissá csak a nemzetközi körülmények tehettek, de azok is csupán átmenetileg. Miután azonban a népi demokratikus forradalmak az akkori nemzetközi és belső feltételek termékei, ennélfogva más változatok sem voltak eleve bukásra ítélve. Ezt annál is inkább meg lehet állapítani, mivel a népfront helye, szerepe, funkciója az új körülmények között egyáltalán nem volt tisztázva. A népfront olyan jelenségként keletkezett, amely a szocializmus politikai rendszerének addig megvalósult formájában nem létezett, tehát már önmagában, létével is elősegítette a szocializmus új megközelítése felé tett kísérleteket. E probléma elméleti-politikai vonatkozásainak, következményeinek elemzése azonban ekkor még nem történt meg.

Magyarországon a népfront másféle sajátosságokkal rendelkező, átmeneti, mégpedig hosszabb távra tervezett népi demokratikus rendszer részeként jött létre, Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontként, vagyis a dolgozó osztályok frontján túlmenő összefogást képviselt, s így többek számára nem stratégiai, hanem inkább taktikai összefogást jelentett. Jugoszláviában a Népfront stratégiai és taktikai elemei kevésbé váltak el egymástól, mint Magyarországon. Hazánkban a népfront sok vonatkozásban a hatalomra, az államra gyakorolt felső és alsó szintű népi, baloldali nyomás eszköze is volt, a jugoszláv esetben viszont nem. Paradox módon a hatalom és társadalom viszonyának új lehetőségeit ez jobban magában foglalta, mint a jugoszláv helyzetben, ahol ugyan a népfront szerepe, jelentősége sokkal nagyobb volt, de a hatalomtól való függése, alárendelése is erőteljesebb.

Hamarosan azonban megfordult a helyzet, mivel az eredeti, sajátos formában létező népfrontszervezet nehezen volt beilleszthető a szocializmus akkori elképzelésébe, politikai rendszerébe, egyre több probléma, ellentmondás keletkezett; bár a hatalom és a társadalom új viszonyát az 1948–1949-es időszakig a jugoszláv fejlődés sem alakította ki, sőt még elméletileg sem vetette föl. Ugyanakkor a későbbi fejlődés során a népi demokratikus szakaszban a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, a szövetségi politikát a hatalom egyre inkább maga alá rendelte. Érdekes, ellentmondásos, a későbbi fejlődéssel ellentétes folyamatok is megindultak tehát ekkor a bonyolult nemzetközi és belső helyzetben, az

ideológiai, elméleti kérdések tisztázatlansága következtében. A népfrontpolitika és a szocializmus, a népi demokrácia és a szocializmus kapcsolatának ekkor még csak elméleti elmaradást jelentő tisztázatlansága azt eredményezte, hogy a népfront belefért az átmenet néhány új vonását (de azt sem teljességgel) felismerő, ekkor kialakuló népi demokrácia koncepciójába, de ezek a felismerések a hagyományos szocializmusképet, a szocializmus politikai és intézményrendszerének formáit, stratégiáját nem érintették; s hogy ebben is egy sor új intézmény, forma, s sajátos megoldások lehetségesek, ez föl sem merült. Az útkeresés megindult, a jelzett problémák azonban 1945–1946-ban még nem mutatkoztak élesen Jugoszláviában sem. Ami látható, az két eltérő népfrontfejlődési vonal kibontakozása a jugoszláv, ill. a magyar esetben, amely a két ország különböző nemzetközi és belső helyzete következtében, mindkét országban egyaránt rendelkezett pozitív és negatív, előremutató és ellentmondásos vonásokkal.[4]

A népfront tartalmi és szervezeti továbbfejlesztésének iránya 1944–1945-ben, a háború befejezésekor és közvetlenül utána az volt, hogy az antifasiszta ellenállási front a népi demokratikus forradalom feladatait megoldó, a népi demokratikus politikai rendszer mechanizmusába beépülő, annak társadalmi-politikai alapját, tömegkapcsolatait biztosító, „népi demokratikus frontokká" fejlődjön. Ennek érdekében törekedni kellett a lehetőségek arányában a népfront kiszélesítésére, bővítésére, újabb osztályok, rétegek, politikai csoportok bevonására. Ebben a periódusban a népfront hatalmi-kormányzati tényezővé válása, a háború befejeződése, a fasizmus leverése, a népfront tartalmának kiterjesztése, ill. az érdekszövetség új alapokra helyezése mindkét népfront-típusnál bizonyos fokig, átmenetileg a népfront felső szintű, pártmegegyezésen alapuló, koalíciós jegyeit erősítette meg. A nemzetközi okokon kívül ez is szerepet játszott abban, hogy Jugoszláviában is történtek kísérletek a Népfront koalíciós alapon való továbbfejlesztésére. A Népfront fejlődését befolyásolta az is, hogy a Népfronton belüli vezető szerepért és ezen keresztül a hatalomért is folyt a harc. Jugoszláviában ez jórészt a Népfront és a rajta kívül álló erők között zajlott, és kevésbé volt hatalmi harc, mivel az már lényegében eldőlt, így a Népfronton belüli harc (bár voltak megnyilvánulásai) alárendelt volt. Magyarország esetében viszont ennek a harcnak a fő színtere a népfront volt, az együttműködési és harci terepet döntően a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front keretei nyújtották. A háború befejeződése után Jugoszlávia járt az élen a szocializmus felé vezető úton, lényegében a proletárdiktatúra funkcióját teljesítő hatalmuk hozott elsőként és leginkább a szovjet gyakorlatra emlékeztető intézkedéseket. Ennek az objektív helyzetből eredő okai voltak. Elmaradott, leromlott, kifosztott ország volt, amelynek az újjáépítést, a korszerűsítést, a szocialista gazdasági struktúra és a modern fejlődésnek megfelelő gazdasági, társadalmi

[4] A jelzett negatívumok ekkor még nagyon alárendelten jelentkeznek, a kialakult helyzet, az újjáépítés, az antifasiszta, demokratikus, nemzeti feladatok még nem jelezték a népfront számára sem a problémákat; az új helyzet, az átmenet ellentmondásai igazából később jelennek meg.

és politikai intézményrendszer létrehozását egyidőben kellett megvalósítania. Fegyveres harc zajlott le, amely egyben társadalmi forradalom is volt, és a hatalom ennek eredményeképpen került a forradalmi erők kezébe, ennek megfelelő társadalmi és politikai jellemzőkkel, ami a hatalomgyakorlás intéményi struktúráját, hatalom és társadalom viszonyát illeti. A szocializmus építésének ekkori leegyszerűsített képe ideológiai feltételként is erre a fejlődési útra predesztinált. A később egyre feszültebbé váló nemzetközi és politikai helyzet is ebbe az irányba szorította a jugoszláv vezetést. Ez szilárd, egységes, homogén társadalomképet jelentett, a szocializmus viszonylag egyszerű, gyors felépítését, iparosítást, ötéves terveket, kollektivizálást, az állam, az adminisztratív eszközök, a politika döntő szerepét, egypártrendszert, egy centralizált, felülről vezérelt hatalomgyakorlási, irányítási struktúrát. Volt azonban a jugoszláv fejlődésnek néhány olyan sajátossága, tapasztalata, amely ebbe a sémába nem fért bele. Az egyik ilyen a Népfelszabadító Egységfront, mely I. kongresszusától kezdve Népfronttá alakuló széles körű tömegmozgalommá vált. A párt közvetlenül, alulról felfelé épülő mozgalomként kezdte megnyerni benne a tömegeket. E népfront hol pártként, hol mozgalomként, hol szovjetként, hol más formájú hatalmi szervként funkcionált; e szervezet ilyen hatalmas, kiépült tömegmozgalomként, ill. tömegszervezetként ekkor, közvetlenül 1945 után sehol sem létezett. Így a jugoszlávoknak kellett először választ adni arra a kérdésre, hogyan illeszthető be, beilleszthető-e egyáltalán ez a politikai intézmény a szocializmus politikai rendszerébe; mi történjen vele; van-e létjogosultsága a szocializmus párt- és államközpontú rendszerében; milyen lesz a párt és a népfront, a szocialista államhatalom és a népfront viszonya, alárendelődik-e nekik, vagy hasonul valamelyikükhöz; önálló vagy kiegészítő szerepet kap-e a hatalom gyakorlásában. Ezek a kérdések persze csak fokozatosan merültek föl, de a gyakorlatban már 1945-ben is beleütköztek ezekbe. Akkor politikai szinten merültek föl e kérdések, ideológiai-elméleti síkon sokszor még a kérdésfelvetésig sem jutottak el. Magyarországon majd csak később, 1947–1948-ban szembesültek politikai szinten ezekkel a problémákkal, és akkor a két országban ideológiai és politikai síkon egyaránt különböző módon válaszoltak rájuk.

Az ideológiai és politikai útkeresés, ellentmondásos megállapítások megfigyelhetők a jugoszláv Népfront 1945. augusztus 5–7-én tartott kongresszusán. Az itt elfogadott programdokumentum a front jelentős politikai tényezővé válását állapítja meg, össznépi politikai szervezetnek nevezni, osztálytartalmát a munkások, parasztok, középrétegek blokkjaként határozza meg. E. Kardelj szerint „a front a nép maga”.[5] A kongresszuson elfogadott dokumentumok a Népfrontot a belső fejlődés, az új, demokratikus Jugoszlávia fejlődése fő erejének tekintik, amelynek mindenütt ott kell lennie, ahol a napi, gyakorlati feladatok megoldódnak. Különös figyelmet kell szentelnie a néphatalomnak, és e ha-

[5] *E. Kardelj:* Socijalistički Savez Radnog Naroda. Beograd, 1984. 163. o.

talom minél erőteljesebb demokratizálását kell biztosítania, a népi kezdeményezések fejlődését, a hatalom demokratikus ellenőrzését. A Népfront útján kívánják biztosítani a néptömegek részvételét a hatalomban, így akarják elérni a hatalom szerveinek nagyobb felelősségérzetét, biztosítani a felette való ellenőrzést, a bürokratizmus elleni harcot, ugyanakkor ezt elsősorban a felső szervek által, felülről vezérelve képzelik el, a centralizmus erősítésével. A Népfront feladatának jelölik meg azt is, hogy a dolgozó tömegek érdekeit az egész állami, hatalmi tevékenység politikai vonalává tegyék.[6]

A program Jugoszlávia állami egységének, függetlenségének, föderalista berendezésének problémáját teszi első helyre, és ezen az alapon közelíti meg a fasizmus, a reakció, a múlt maradványai elleni harcot, a nép demokratikus hatalmát, a társadalmi átalakulást. Felveti a tervgazdálkodást, az állami szövetkezeti szektor erősítését, de elismeri a magántulajdonhoz való jogot is. Tehát egy radikális, átmeneti jellegű programról van szó, népi, forradalmi demokratikus programról, amely a továbblépés, továbbfejlesztés lehetőségét is tartalmazza. Természetes, hogy ekkor, az új hatalom létrehozásának időszakában az állam, a politikai centrumok kiépítése, a tömegmozgalom, a társadalom ennek a folyamatnak való alárendelődése figyelhető meg; a közvetlen demokrácia, az alsó kezdeményezések is ebbe tagozódtak be, ha léteztek is intézményesített, szervezett formában. Az azonban már nem tekinthető természetesnek, hogy ez a folyamat eltúlzott volt, amely Jugoszláviában is ahhoz vezetett, hogy 1946-tól kezdődően ezek a formák kezdtek elsorvadni. Ez azt jelenti, hogy a hatalomgyakorlás formáiban a szovjet gyakorlathoz képest vannak új elemek, de nem dominánsak és nem tudnak utat törni. Ezek nem ideológiai megalapozottságúak, hanem a politikai harc gyakorlatából, tapasztalataiból következő és továbbélő elemek, és negyon erősen ki vannak téve a politikai harc konkrét körülményei, változásai hatásának. Így túlságosan függött a Népfront fejlődése is a politikai harc napi követelményeitől.

A Népfront feladatait, funkcióit, szerepét illetően is tapasztalható volt egyfajta kettősség már ezen a kongresszuson. Ez abban nyilvánult meg, hogy egyrészt a hagyományos struktúrába illesztették, másrészt mutatkoztak eredeti, új elemek ebben a vonatkozásban is. Tito zárszavában erőteljesen hangsúlyozta is a jugoszláv Népfront különbözését más népfrontoktól, a specifikumait. Eltérő voltát éppen a politikai tömegszervezet jellegében látta, valamint abban, hogy pártok közvetítése nélkül vesznek részt benne a társadalom erői, a társadalmi szervezetek is.[7] Ugyanakkor a demokratikus centralizmus, a hierarchikus felépítés az egység magasabb szintjeként jelenik meg, amely alkalmasabb az új

---

[6] Osnovna programska načela Narodnog Fronta Jugoslavije. In: Socijalisztički Savez. Zbornik dokumenata. Beograd, 1979. 7–14. o.; Osnovna organizaciona načela Narodnog Fronta Jugoslavije. Uo. 15–18. o.

[7] *J. B. Tito:* A népfront feladatai. Beszéd a Jugoszláv Népfront I. kongresszusán. In: *J. B. Tito:* Beszédek és cikkek. I. k. Novi Sad, 1961. 413–421. o.

feladatokra, magasabb rendű, mint a népfront más típusai.[8] 1945-ben ez ilyen formában még nincs kimondva, de ezek a megfogalmazások magában rejtik annak a lehetőségét, hogy a szocializmus felé haladásban élen járó Jugoszlávia sajátos, eredeti fejlődési jegyei nem új hatalomgyakorlási formák, intézményi megoldások létrejöttét segítik elő. A népfront magában hordoz egy belső ellentmondást, nevezetesen azt, hogy új intézmény, új jelenség a hatalom szervezetében, de ideológiai-elméleti megalapozás és feltételek hiányában nem így erősödik meg, hanem beépül az állam és párt típusú, szovjet típusú rendszerbe, és egypártrendszerrel párosulva nem egy alternatív szocialista hatalomgyakorlási modellhez vezet, hanem éppen a régi, az 1920-as, 1930-as évek felfogásának megerősödéséhez Jugoszláviában is.

1945-ben ezek a kérdések még korántsem dőltek el véglegesen. Ezt jelzi, hogy a jugoszláv Népfront I. kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzat – az alapelvekkel ellentétben – össznépi, antifasiszta, demokratikus mozgalomként határozta meg a népfrontot, ugyanakkor egy hierarchikus, demokratikus centralizmus alapján működő szervezetként. Bizonyos fokig szervezetileg is ütközik tehát a demokrácia hagyományos és új felfogása, mindenesetre az ideológiai, politikai, társadalmi, kulturális (politikai kultúra), gazdasági feltételek nem túlságosan kedveznek Jugoszláviában sem annak, hogy a népi demokratikus forradalom népi demokratikus hatalomgyakorláshoz – a szovjettől eltérőhöz – vezessen. Az egész kommunista mozgalom hangoztatta ugyan – és a népfrontpolitika is azt jelentette volna –, hogy nem szovjet formájú forradalom lesz, de ahhoz végül is nem jutottak el, hogy a hatalom sem lesz szovjet formájú. Bár 1945 után elkezdődött az erre irányuló ideológiai, elméleti munka, de nem fejeződött be, ill. kényszerpályára került nemzetközi és egyéb okok miatt jugoszláv és magyar viszonylatban egyaránt.

Ezektől a problémáktól függetlenül a jugoszláv Népfront 1945-ben „a demokratizmus megerősítése és az új politikai rendszer legitimálása szempontjából a párt döntő szövetségese volt".[9] A köztársaság kikiáltásáig, a választási kampányban vállalt feladatával nagy, sőt, alapvető szerepet játszott abban, hogy harcra mozgósítson az új hatalom elleni belső és külső támadásokkal szemben. Politikai szerepe, politikai tevékenysége volt tehát a döntő, a hatalom is ebben számított rá, és a társadalom is. A fő kérdés azonban nem a hatalom és a társadalom viszonyának új módja volt, hanem egy új hatalom megteremtése és ezen belül a hatalom és a társadalom (legalábbis többségének) közös érdeke, közös platformja a politikai szférában. A Népfronttal kapcsolatosan

[8] Ez olyan elméleti tévedés, amely a szocializmus homogén, állam által centralizált, felülről vezérelt elképzeléseivel van összefüggésben, amely szerint ez a szerveződési, fejlődési alternatíva magasabb rendű. Szerintem ez nem magasabb rendű, hanem egy más fejlődési alternatíva. Érdekes – és nem véletlen –, hogy 1948–1949-ben a magyar népfront átszervezése időszakában ugyanúgy merül fel és nehezedik rá a népfront-átszervezés minden változatára, hogy az egypártrendszerű, centralizált népfront az igazi, a magasabb rendű forma.

[9] *D. Živković:* Narodni Front Jugoslavije 1935-1945. Beograd, 1978.

jelzett probléma tehát még nem jelentkezett erőteljesebben, majd csak 1946–1947-től kezd jobban megnyilvánulni, akkortól jelent majd gondot a Népfront tevékenységében. 1945-ben viszont Jugoszláviában még nem egy hegemón hatalomgyakorlás szempontjából jött számításba a népfront, hanem a hatalom fogadtatása, sőt a hatalom monopóliumának legitimálása, közvetítése, szerepében, amely felülről és alulról is transzmissziót jelentett, bár már ekkor is elsősorban felülről lefelé történő akaratátvitelt kezdett jelenteni; a párt politikája elfogadtatójaként, és végrehajtására mozgósítójaként. Lényegében ezt a vonalat erősítette, ill. alakította tovább a jugoszláv Népfront 1947. szeptember 26–28-án tartott II. kongresszusa is. A Népfrontot itt is a hatalom és az állam oldaláról közelítették meg, még egyértelműbben mint korábban, mivel tartós, egységes, össznépi politikai szervezetként határozták meg, amely a demokratikus centralizmus alapján hierarchikusan épül föl. Érzékelve a problémákat, az alulról való felépítettséget is jobban hangsúlyozták, ami viszont jelzi, hogy a hatalom és társadalom viszonyában sok minden nem volt rendezve. 1945-ben a Népfrontnak elsősorban a párthoz hasonló, mindenekelőtt szervezeti attribútumait hangsúlyozták, míg 1947-ben a hangsúly minden politikai párttól és szervezettől való különbözőségén volt: a politikai élet új formájaként, egy új típusú, igazi népi demokrácia képviselőjeként határozták meg.[10] Ezzel a jugoszláv szakirodalomban forradalmi etatizmusnak nevezett időszaknak megfelelően intézményesítik a Népfrontot: az államnak, a hatalomnak, és az abban nagy szerepet játszó pártnak is alárendelve. Ugyanebben a periódusban keletkezik ennek megfelelően az a nem túl szerencsés megfogalmazás – miután a párt és a Népfront helyes viszonyát, kapcsolatát nem tudták megoldani –, hogy a párt mintegy felolvad a Népfrontban. Teljesen nyilvánvaló, hogy az nem a párt felszámolását jelentette, ez még csak föl sem vetődött, hanem valójában csupán arról van szó, hogy az új helyzetnek megfelelő útkeresés közben, a párt és a Népfront, a párt és a tömegek új viszonyának keresése közepette a Népfront helyét rosszul jelölték ki, egy helytelen megfogalmazásról van szó; ez pedig azt tükrözi, hogy jugoszláv viszonyok között a párt és a Népfront programja, politikai céljai lényegesen nem különböztek egymástól 1947–1948-ban sem. Ezek a megfogalmazások viszont kiemelik a Népfront szerepét, jelentőségét, hangsúlyozzák fontosságát, ami nagyon lényeges, még akkor is, ha a gyakorlatban 1946-tól Jugoszláviában is megkezdődött a Népfront bizonyos gyengülése, mint hatalmi-politikai tényezőnek a háttérbe szorulása a párt és az államhatalom mögött; elkezdődtek a Népfront intézményesülésével, a Népfrontban egyesült erők hatalmi tényezővé válásával kapcsolatos problémák. Ez ebben az esetben is azzal volt összefüggésben, hogy a hatalom és a szövetségi politika viszonyában az előbbi került előtérbe; a külső fenyegetés megszűntével a hatalmi szervek (népfelszabadító bizottságok) államhatalmi-államigazgatási funk-

---

[10] Megjegyzendő, ez nem azt jelenti, hogy egy újfajta szocialista hatalomgyakorlás új szervezetéről van szó, hanem azt, hogy az átmenetiség elemeit teljesen levető új hatalom új szervezete a népfront.

ciói és eszközei kerültek előtérbe, elnyomva a társadalom jelenlétét, a társadalmi részvételt, amely – átmenetileg – már nem jelentkezett kényszerítő szükségletként, így alárendelődött az állami eszközöknek. Másrészről viszont a népfrontmozgalomnak ahhoz, hogy a teljesen intézményesült államhatalom döntéseiben részt vehessen, szintén intézményesülnie kellett, ez viszont magán a Népfronton belül is növelte az államhoz, és a hatalomra került párthoz hasonló eszközöket, módszereket; csökkentette társadalmi, politikai, mozgalmi jellegét. Az ebből adódó ellentmondások, problémák fokozatosan bontakoztak ki, 1946–1947-től megjelentek bizonyos elemek, amelyek jelezték, hogy a Népfront elvesztette frontjellegét. A jelzett problémák azért még nem vetődtek föl annyira kiélezetten, mivel a feladat az új társadalom építésének megkezdése, ill. az ellene fellépő reakció felszámolása volt, amit a Népfront akcióprogramja megfogalmazott, és amiben az állam, a párt, a Népfront, a társadalom között nem az eltérések, a hatalom gyakorlásának módja, intézményrendszerének differenciálódása bizonyult a fő kérdésnek, hanem a hatalom megszilárdításában és az ellene fellépők felszámolásában való közös érdekeltség. Később, amikor az akcióprogram lényegében teljesült, amikor ki kellett jelölni a gazdasági-társadalmi fejlődés új szakaszának teendőit és ennek megfelelően a Népfront új feladatait, 1948-tól kezdve jelentkeztek erőteljesebben a már korábban is meglévő ellentmondások a Népfront helyével, szerepével kapcsolatban.

Az ideológiai, társadalmi, gazdasági, politikai, tudati feltételek több azonos vagy hasonló vonása mellett a konkrét körülmények, az osztály-, a politikai és a pártviszonyok sajátosságai továbbra is rányomták bélyegüket a magyar népfront fejlődésére, s a jugoszlávtól eltérő vonásokat kölcsönöztek neki. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nemcsak nevében, hanem programjában, a program egyes pontjainak kölcsönhatásában, összetételében, szervezeti formáiban, a hatalomhoz való viszonyában, a szervezeti és mozgalmi elemek kapcsolódásában, a pártok és tömegek viszonyát illetően is sokban különbözött a jugoszláv Népfronttól. Mindenekelőtt abban, hogy 1944–1948 között egységes politikai tömegszervezetként, ill. tömegmozgalomként nem létezett, léte a pártok megegyezésén, megállapodásán múlott. Helyi szervei, a nemzeti bizottságok hivatottak voltak ugyan népfrontszervekként funkcionálni, de ezek a kezdeti fejlődés néhány hónapját leszámítva nagyon korán a népi-nemzeti összefogásnak csupán reprezentatív szervei lettek; a pártközi viták, megegyezések színterévé, a hatalomnak, ill. a pártoknak alárendeltjeivé és nem meghatározóivá vagy befolyásolóivá váltak. Így tényleges politikai funkció nélkül maradtak, a hatalmi szervektől, a pártoktól elkülönülve működtek, nem dolgoztak együtt velük, a tömegeket is az egyes pártok mozgósították. A nemzeti bizottságok sem válhattak a pártközi együttműködés szerveivé, mert ezt a feladatot a pártközi tárgyalások, a pártok két- és többoldalú tárgyalásai töltötték be. Így a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, ill. a nemzeti bizottságok sem frontként, sem mozgalomként nem funkcionálhattak, létük csak a pártok jelenlétével függött össze, inkább pártkoalíciót jelentettek, a népi-nemzeti összefogás jelképét, keretét, mintsem tényleges nemzeti népfrontot mozgalom vagy szervezet

formájában.[11] Így hatalom és társadalom viszonyában is a hatalom és a pártok kapcsolata dominált, a pártok is a hatalomra, a többi párttal való viszonyra koncentráltak, és kevésbé a tömegekkel való közvetlen kapcsolatra. A tömegek megnyerése inkább csak a hatalom megszerzése szempontjából jött számításba, nem pedig a szocializmusba való átmenet, ill. a megvalósult szocializmus új formái szempontjából. A népfront és a tömegkapcsolatok, a szövetségi politika vonatkozásában a hatalom kérdése mindent túlságosan háttérbe szorított. A frontot csak a többpártrendszerre vonatkoztatva értelmezték, egy hosszabb ideig fennálló átmeneti jellegű pártkoalícióként, eszközként a pártharcokban. Vagyis ebben az esetben a népfrontos összefogás stratégiai és taktikai jellege élesebben kettévált, és a taktikai elem fokozatosan uralkodóvá vált amiatt is, mert a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szinte permanensen válságban volt, és sokszor csak külső tényezők tartották életben. Az antifasiszta, nemzeti, demokratikus jelleg átalakulása, továbbfejlődése itt sokkal nehezebben haladhatott előre, mint a jugoszláv esetben, és ez a pártkoalíciós jellegű összefogást mélyebben megrendítette. A nemzeti elem ezúttal sem nyújtott segítséget ennek ellensúlyozására, sőt a békeszerződés kapcsán éppen ellenkező hatású, nem közelítő, hanem távolító, a társadalmi átalakulástól a nemzetit taszító jellegűvé vált!

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szervezetileg tehát inkább a hatalom gyakorlásában részt vevő pártok hatalmi, választási összefogása volt, mintsem egy koalíciós formában megnyilvánuló, pártok összefogásán alapuló nemzeti-népfrontos összefogás. Nem voltak olyan intézményei, szervezeti formái, amelyek pártkoalíciós szervként, de mint ilyenek, egy népfrontos-nemzeti összefogás szerveiként is funkcionáltak volna. Ezt bizonyítja, hogy 1944–1948 között többfajta ilyen forma létrehozatalára is kísérlet történt, ám ezek jó része – átmeneti eredmények ellenére – nem vált tartóssá, olyan kikristályosodott formává, amely egy pártszövetségi forma szilárd nemzeti, mozgalmi kereteit jelenthette volna, holott a társadalmi-politikai feltételek jelentős részben megvoltak. Így az Országos Nemzeti Bizottság is a frontba tömörült pártok központi szerve lett volna, amelynek a pártok egységes álláspontját kellett volna képviselnie, s amely pártonkívüli képviseletet is tartalmaz. Az ONB-t a pártok közötti belső összeköttetés legkomolyabb szervévé kívánták tenni, a pártok együttműködését szándékozták vele fejleszteni, szervezettebbé tenni. Mint közismert, az ONB ezt a szerepet nem tudta betölteni, csupán néhány reprezentatív felhívásra telt erejéből (a választásokon, a köztársaság kikiáltásakor, május 1. alkalmából). Ilyen forma lett volna a Baloldali Blokk, ill. annak állandó szervei, de az utóbbiakat nem sikerült létrehozni. Újabb kísérlet – a pártközi tárgyalások, pártközi megegyezések eredményeképpen (ezek voltak a fő együttműködési formák) – 1946. július 14-én történt, egy állandó négytagú bizottság létrehozásával.

1947–1948-ban a népi demokratikus fejlődés perspektíváiról kibontakozott vitában az MNFF átszervezésének, jellegének, szervezeti megoldásainak kérdé-

[11] Ez a megállapítás jelentőségét, szerepét mint a nemzeti-népi összefogás keretét nem érinti, nem minősítés, hanem ténymegállapítás.

seiről is vita folyt. Ismeretes, hogy a Tájékoztató Iroda 1947. szeptemberi alakuló ülése ebben a kérdésben tovább növelte az ellentmondásokat, zavarokat okozott azzal, hogy egymást kizáró alternatívaként vetette fel Gomułka, Slánský, ill. Kardelj referátumaiban a pártszövetségen alapuló és az egypártrendszeres népfrontot.[12] Egy egypártrendszerű népfront társadalmi-politikai feltételei ekkor igencsak távol álltak a magyar viszonyoktól, a polgári, paraszti, kispolgári pártokkal kötött szövetség sem csupán nemzetközi okok, hanem a belső társadalmi és politikai fejlődés által meghatározottan alakult ki és fejlődött. Ez a népi demokratikus fejlődés további sorsának kétes kimenetelével együtt a népfront átformálása tekintetében is nagy bizonytalanságot teremtett. A népi demokratikus átalakulás felgyorsításában a jugoszláv álláspontnak is jelentős szerepe volt, a magyar népfront átszervezési elképzeléseire ez erősen rá is nyomta bélyegét; ezt jelzi 1948 elején a pártokat felszívó, egységes, a párt direktebb vezetésével működő, tömegszervezetként tevékenykedő népfront terve.[13] Ennek a pártokkal egyidejű meglétét ez a koncepció nem tudta összeegyeztetni, a kérdés a két munkáspárt egyesülési kongresszusáig nem dőlt el. A szovjet és a jugoszláv párt között keletkezett vita, majd a Tájékoztató Irodának Jugoszlávia kommunista pártját érintő határozata átmenetileg megerősítette a többpártrendszeres népfrontkoncepciót. (A lengyel Gomułka-ügy viszont 1948 végén éppen ellenkezőleg, ismét az egypártrendszeres népfront pozícióit erősítette meg.) Az MDP alakuló kongresszusa így tulajdonképpen nyitva hagyta a kérdést, a népfront továbbfejlesztésének kérdésében egy ellentmondásos álláspontot képviselt, amelyből különböző fejlődési irányok is következhettek. A határozat „a népi egység politikai tömegszervezetének, az új Függetlenségi Frontnak megteremtéséért száll síkra... a demokratikus erők összefogására a Függetlenségi Front egységes tömegszervezetében. A Függetlenségi Frontban ezért nemcsak a demokratikus politikai pártoknak, hanem a magyar nép nagy társadalmi szervezeteinek is méltó helyet kell biztosítani..."[14] Tehát „az összes demokratikus, népi, nemzeti erők egységes, közös frontjáról" van szó, a pártversengést kiküszöbölő egységes tömegszervezetben, de a pártok fennmaradásával. Ez a megfogalmazás még nem jelent törést a magyar népfrontkoncepció fejlődésében, azt viszont újólag jelzi, hogy a népfront funkciója, szervezeti felépítése körül továbbra is zavarok vannak. Ez a megfogalmazás nem annyira az akkori jugoszláv helyzetet tükrözi, inkább a korábbi, 1945–1947 közötti jugoszláv népfrontfejlődés hatását, jelzi a pártok, pártszerű csoportok körüli kételyeket, valamint az útkeresést, ennek bizonytalanságát, a különféle változatok lehetőségét és még nem végleges szembenállását. Az útkeresést lezárta, az alter-

[12] A tartós békéért, a népi demokráciáért. Kilenc kommunista párt lengyelországi értekezletének beszámolói. (1947. szeptember.) Szikra, [é. n.]

[13] *Szabó Bálint:* Népi demokrácia és forradalomelmélet. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 237–238. o.

[14] Az MKP és az SZDP határozatai 1944–1948. (Szerk.: *Rákosi Sándor–Szabó Bálint.*) Kossuth Könyvkiadó, 1967. 597. o.

natívák közötti döntést véglegesen megoldotta az élező̋dő nemzetközi helyzet, valamint az, ahogy az MDP vezetésében meghatározó szerepet játszó Rákosi és Gerő interpretálta a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozatát, a JuKP V. kongresszusát, a Bolgár Kommunista Párt V. kongresszusát és a Gomułkát elítélő lengyel párthatározatot. Rákosi Mátyás már az MDP KV 1948. június 30-i ülésén megemlítette, hogy Magyarországon is tapasztalhatók hibás nézetek a párt és a népfront viszonyáról.[15] A kérdés azonban végül is nem elméleti-ideológiai síkon dőlt el, amit az is mutat, hogy ekkor már a jugoszláv, lengyel, bolgár pártdokumentumok is azt fogalmazták meg, és Révai József is, hogy a népi demokrácia nem csupán átmenet, hanem a megvalósult proletárhatalom sajátos formája is, és mint ilyen fejleszthető tovább. Ennek a megállapításnak és az ebből levonható további elméleti és politikai következtetéseknek azonban nem kedveztek az akkori politikai feltételek, az akkori viszonyok, sem ideológiai, sem politikai vonatkozásban, és a kérdést végül is ezek a külső és belső politikai feltételek döntötték el. A népfront továbbfejlődését is a népi demokrácia és a szocializmus viszonyára az adott politikai feltételek által túlzottan meghatározott, elméletileg nem eléggé megalapozott válasz döntötte el, amit egyfajta túlzott politikai akarat és az ezt alátámasztó ideológiai sémák felülkerekedése határozott meg. Mindkét pártnak, a jugoszlávnak és a magyarnak is ezekre a kérdésekre kellett 1947–1949-ben választ adni, és ezen belül a népfront kérdését is megoldani.[16] 1947–1949-ben a népfront kérdésében már egymástól eltérő válaszok is születtek, először politikai, majd ideológiai-elméleti síkon is. Az útkeresés, a megtett út ideológiai-elméleti általánosításának kísérletei folytak. Így hol a sémának megfelelő megoldások domináltak, sőt a jugoszláv sajátosságoknál fogva sokszor erőteljesebben, mint más országokban, hol pedig új megfogalmazásokkal, megoldási kísérletekkel találkozunk.

A Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozata a két népfrontkoncepcióra különbözőképpen hatott. Először, az 1948 júniusát követő időszakban paradox módon, a magyar koncepcióra hatott pozitívabban, elősegítette a népfront további útkeresésének folyamatát. A Jugoszláviát elítélő határozat ugyanis a népfront egypártrendszerű felfogását is háttérbe szorította, és gyengítette az egyesülési kongresszus előtt meglévő erős, egypártrendszerre irányuló törekvéseket, ami végül is a kongresszus ellentmondásos megfogalmazásához vezetett. Viták, kialakulatlan elképzelések, kompromisszumok voltak, de ebben az időszakban egységes népfrontkoncepció nem létezett, sem egy egypártrendszeren alapuló népfrontot feltételező álláspont, sem egy határozott többpártrendszeres koncepció. Ugyanabban az időszakban, amikor a lengyel pártban 1948 szeptemberében felléptek a többpártrendszert is magában foglaló lengyel út ellen,

[15] Lásd *Szabó Bálint:* Az „ötvenes évek". Kossuth Könyvkiadó, 1986. 23. o.

[16] Megjegyzendő, hogy a jugoszláv népfront pozíciója, fejlődése, a jugoszláv helyzet 1944–1947-es alakulása nem nagyon segítette elő a tisztázást, mert az országban nagyon erősen keveredtek általában is és a sajátos, eredeti elemek keretében is a szovjet fejlődésre emlékeztető, valamint az új, „népi demokratikus formára" jellemző elemek.

Révai József az MDP oktatási értekezletén – nem kizárólag egyéni álláspontként, mivel az MDP PB előzőleg megtárgyalta – kifejtette a többpártrendszer, de ugyanakkor egy új függetlenségi front szükségességét is.[17] „Nálunk népi demokrácia van, koalíció van, osztályok vannak, nem mosódtak el a munkásság és parasztság közötti különbségek: ilyen körülmények között a pártok formális megszüntetésével egy lépést sem tennénk előre az osztályok különbségeinek megszüntetése felé. [...] *Az új Függetlenségi Front lényegében az a sajátos politikai forma, amely összekapcsolja a vezető munkásosztályt a vele szövetséges dolgozó osztályok milliós tömegeivel*, elsősorban a parasztsággal, továbbá a városi kispolgársággal, az értelmiséggel, *olyan viszonyok között, amikor ... a többi demokratikus pártnak is gyökerei vannak a néptömegekben.*"[18] Ez a legteljesebb ideológiai-politikai kifejtése egy többpártrendszerű népfrontnak. Ennek a koncepciónak az a hiányossága, hogy a jugoszláv Népfrontot, mint hibás kísérletet, mint ezzel a koncepcióval gyökeresen szemben állót teljesen elveti, holott ebben a jugoszláv tapasztalatok, a jugoszláv Népfront korábbi fejlődése is benne volt, ötvözve a hazaiakkal, és így együtt a hazai viszonyoknak megfelelő továbblépést jelentett. A lengyel plénum állásfoglalása, majd az említett pártkongresszusok hazai interpretálása azonban igen gyorsan háttérbe szorította ezt a koncepciót, és a gyakorlatban, a hatalom teljes birtokában létrehozott Magyar Függetlenségi Népfront távolról sem hasonlított arra, amit e koncepció vázolt fel, és amely a korábbi népfrontfejlődés szerves, organikus továbbfejlesztése lett volna. Magának az újjászervezett népfrontnak az elnevezése is azt a felemás helyzetet tükrözte, amit korábban vázoltam. A függetlenségi jelzőt fenntartotta, nyilvánvalóan a folytonosságot is jelezve, de inkább a függetlenség megvédésének közös érdekét, veszélyeztetettségét hangsúlyozandó.[19] A „népi" jelző beiktatásával az újdonságot, az új helyzetet kívánták jelezni, és ezt próbálták a „függetlenségi" jelző címén a nemzetivel is összeegyeztetni. A népi és a nemzeti bizonyos felemás összeegyeztetési kísérletéről van tehát szó az elnevezésben és a népfront tartalmában is, ezek továbbélő sajátos viszonyáról. Megvolt a realitása egy organikus továbbfejlesztésnek, egy stratégiailag felfogott népi demokratikus, egy demokratikus szocialista fejlődésnek; a külső körülmények és azok sajátos, szubjektív interpretációja azonban végül is nem erre a fejlődési útra vitt. A gyakorlatban nem jött létre egy alulról felfelé kiépülő népfrontmozgalom vagy szervezet. A létrejövő monopolisztikus, felülről vezérelt, túlcentralizált irányítási koncepcióba, a hatalom túldimenzionált felfogásán alapuló politikai rendszerbe nem fért bele a hatalom és társadalom viszonyának valamiféle új formája, a hatalomgyakorlás új módja, és benne a népfront. 1948 végétől a szövetségi politika csak szavakban nyilvánult meg, de sem pártok útján, sem más formákban lényegében nem nyilvánult meg. Ettől kezdve a hatalomnak már

[17] *Szabó Bálint:* Az „ötvenes évek". 25–27. o.
[18] Szabad Nép, 1948. szeptember 26.
[19] Az európai népi demokratikus országok közül egyébként egyetlen népfront sem viselte ezt az elnevezést.

csak formális legitimáló tényezőként volt szüksége a népfrontra, az 1949-es népfrontválasztás után pedig már így sem. (Jugoszláviában viszont az 1948 után kialakult új helyzetben a Népfrontra nemcsak formális legitimáló tényezőként volt szükség.) A népfront csupán átmeneti kitérőt jelentő intézménnyé vált és 1949–1953 között gyakorlatilag nem létezett Magyarországon. A népfront nyilatkozata és programja a pártokról már nem tesz említést, bár aláírói, ill. elfogadói között ott vannak a demokratikus pártok is. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a nemzeti bizottságokat is megszüntették, helyettük népi bizottságok néven területi és helyi népfrontbizottságokat hoztak létre. Ezek azonban már egy erősen centralizált, monopolisztikus hatalmi blokk részeként jöttek létre, amelyben hatalmi egyensúlyt a párt és a szövetségesek, a párt és a társadalom viszonyában nem jelentettek, nem egy hegemonisztikus szövetségi blokk alkotórészei voltak, mint 1944 és 1947 között, ill. Jugoszláviában 1945-ig. Ott ugyanis a hegemonisztikus hatalmi blokk monopolisztikussá alakult át, amit az 1947-es népfrontkongresszus egyértelműen jelzett.[30] De Jugoszláviában ekkor is voltak olyan tényezők, amelyek ellentmondtak a monopolisztikus hatalmi jellegnek, helyenként gátolták érvényesülését, ill. jelezték, hogy a szocializmus felé fejlődő társadalomnak, magának a szocialista hatalomnak nem egyetlen lehetséges változata a monopolisztikus hatalmi rendszer. Éppen ezt jelezték pl. a népfronttal kapcsolatos sajátos, sokszor ellentmondásos megfogalmazások. Magyarországon az 1947–1948-as átmeneti időszak után 1948 végén, 1949 elején végleg eldőlt, hogy az új népfront, mint eszköz, a szövetségi politikával, a szövetségesekkel való leszámolásnak, nem pedig a szocializmus tömegbázisa növelésének eszközévé vált. Az új népfront csak szervezeti értelemben, csak ilyen eszközként, nem pedig más összefüggésben merült fel, és a pártpolitika, a hatalmi centrum egyéb eszközeinek hatékonyabb volta miatt a rendszer számára tulajdonképpen diszfunkcionálissá vált; az 1949. májusi választásokon való formális szerepe után 1953-ig sem országos, sem helyi szinten nem működött. (Egyébként a népfront ilyen mértékű háttérbe szorítása egyetlen más népi demokratikus országban sem történt meg.)

Ez az időszak a jugoszláv népfrontfejlődésben is átmeneti periódusnak tekinthető, azzal a különbséggel, hogy jóval hosszabb ideig tartott, és a hasonló kérdésekre végül is eltérő politikai, majd később elméleti-ideológiai választ adott. Az útkeresés, a jugoszláv sajátosságok beillesztése a szocializmus addigi sémájába, a szovjet úttal való egyeztetése már 1945-től folyt, de 1947–1949 között új dimenziót kapott, és sajátos módon felerősödött. 1945 és 1947 között ugyanis a népi demokratikus és a jugoszláv sajátosságok egyaránt megjelentek, pontosabban a jugoszláv sajátosságok népi demokratikus útként is jelentkeztek, csupán időbeli, mennyiségi eltérésekkel. A legfontosabb jugoszláv sajátosságnak egyébként az új és a régi (szovjet) forma legerőteljesebb keveredését tartom. 1947-től, a Tájékoztató Iroda első tanácskozásától kezdve, a jugoszláv Népfront

---

[30] *V. Kostunica–K. Čavoski:* Stranački pluralizam ili monizam. Beograd, [é. n.] 145–148. o.

II. kongresszusán már elvált és szembekerült egymással a népi demokratikus és a jugoszláv út. Ez utóbbi fölértékelődött, de nem vált azonossá a népi demokratikus úttal. Az 1948 elején kiéleződő szovjet–jugoszláv ellentétek, majd a Jugoszláviát elítélő határozat a jugoszláv utat, mint népi demokratikusat, sajátosat és szovjet típusút egyaránt kiiktatta. Ez viszont Jugoszlávia számára többfajta lehetőséget hagyott nyitva: 1948 és 1952 között ezeknek a változatoknak együttes hatása, az átmenetiség, az ellentmondásos megfogalmazások továbbra is jellemzőek. Ezt az időszakot egy új koncepció kialakításának előkészítése és az ennek gyakorlati megvalósítására történő átmenet időszakának nevezem. Ennek a periódusnak az első szakasza a jugoszláv teória és politika által később forradalmi etatizmusnak nevezett, szükségszerűnek, de kényszerű rossznak tekintett szakaszára (1946–1950) esett. Erre az időszakra a JuKP V. kongresszusa 1948-ban, és a jugoszláv Népfront III. kongresszusa határozta meg a politikai irányvonalat, benne a népfrontkoncepciót, a Népfront szerepét. Érdekes, hogy látszólag sok a hasonlóság a JuKP V. kongresszusának és az MDP I. kongresszusának megállapításai között. A JuKP kongresszusa két alapvető feladatot jelölt meg, amelyet alkalmas eszköznek tartott a szocializmus építésének kibontakoztatására:

1. Harc minden területen a bürokratikus módszerek ellen, amelyek nem vesznek tudomást a tömegek bevonásáról a szocializmus építésébe. (Ez a megfogalmazás már 1944–1948-as tapasztalatok alapján is született, de még nem a szovjet bürokrácia, a szovjet politikai rendszer bírálataként jelent meg.)

2. A politikai munka sokoldalú erősítése és fejlesztése a tömegek körében, a feladatok megmagyarázása, és a dolgozó tömegek szerepének állandó erősítése és fejlesztése.[21]

Az MDP programnyilatkozata a népi demokráciát a népszuverenitáson alapuló, demokratikus parlamentarizmusra épülő rendszerként határozta meg, amelyben a nép részvétele a közügyek intézésében nem korlátozódhat a parlamenti és önkormányzati választásokban való részvételre; a nép egyre szélesebb rétegeit kell bevonni az állam, az önkormányzati és gazdasági élet ellenőrzésébe és irányításába.

A két megállapítás összevetése tükrözi a két ország és a két párt, a két fejlődés, a két hatalom különbözőségeit, tartalmazva mindkét esetben a szocializmushoz vezető útnak, és magának a szocializmusnak a régi és új elemeit egyaránt, mégha ellentmondásosan is. A jugoszláv dokumentumokban a tömegszervezetek nagy hangsúllyal kerültek említésre, és közülük is első helyen a széles össznépi szervezetté vált Népfront, mint amely továbbra is a tömegek mozgósításának alapvető szervezeti formája marad, amelynek keretében viszont a közös harc, a közös feladatok egyre inkább megszüntetik a fronton belüli politikai és ideológiai különbségeket (sic!). Megállapították, hogy a népfrontfejlődés a népi demokratikus forradalom menetében nem a politikai pártok felé,

---

[21] *E. Kardelj:* Socijalistički Savez Radnog Naroda. 220–221. o.

hanem a dolgozó nép szövetségének irányába haladt, jellege és szerepe ennek megfelelően változott.[22] A magyar programnyilatkozat még csak célul tűzheti ki egy ilyen irányú népfront létrehozását, másféle nemzeti, formai megoldásokkal, de hasonló koncepció alapján, hasonló tartalommal. Paradox, de a Tájékoztató Iroda jugoszláv határozata a magyar népfront helyes irányba történő továbbfejlesztését is elősegíthette volna, mert a rossz irányba való továbbvitelt villantotta fel, ahhoz szolgált érvként. A lengyel határozat és az azt kísérő általános ideológiai megmerevedés, a sémák eluralkodása, a népfrontpolitika taktikai felhasználásának győzelme, amit a hatalom teljes birtoklása is elősegített, ítélte vereségre Magyarországon a népfront átalakításának adekvát felfogását. Nálunk az első reakciók a jugoszláv határozatra a népfront szempontjából pozitív irányba is vezethettek volna, végül azonban a népfront elhalása következett be.

Jugoszláviában viszont az első védekezési reakciók bizonyultak tévesnek, de ezt az egész problémakör teljes átértékelése, elméleti, koncepcionális következtetések levonása, és azok ideológiává válása követte. A kényszer, a politikai helyzet és ez az ideológia együtt alapozta meg az új koncepciót és politikát és az új népfrontpolitikát, amelyeknek ugyan voltak előzményei, de nem jutottak volna el eddig az ideológiai és politikai elképzelésig az 1948-as szakadás nélkül. Az első reakciók a népfronttal kapcsolatban arról szóltak, hogy kispolgári, falusi burzsoá elemek is vannak a frontban, bár kevesen, akik elfogadták a népfront platformját. Ennek ellenére a népfront megtisztítását, ellenségeinek eltávolítására irányuló harcot szorgalmazzák. Az osztályharc élezódésének körülményei között a Népfront átalakulása a munkásosztály, a kommunista párt vezetésével fog lezajlani. Ennek kapcsán – szögezik le – a párt és a Népfront tagjai állandóan közelednek egymáshoz, de ez nem azt jelenti, hogy a Népfront elnyeli, eltünteti a pártot, hanem éppen fordítva, a Népfrontban megy végbe a tömegek fokozatos politikai és ideológiai felemelkedése, a párt által irányított ideológiai-politikai nevelőmunkával. Ezért a népfrontszerű szervezet megkönnyíti a párt vezető szerepének megvalósítását és a tömegek elmaradottságának felszámolását. Ennek megfelelően állapítja meg E. Kardelj a kongresszuson: „a Népfrontot a népfelszabadító háború és forradalmunk jelentős eredményének tekintjük, rendkívül erős és megfelelő szervezeti eszköznek a szocializmusért folyó harcban".[23]

Ekkor, közvetlenül a Tájékoztató Iroda jugoszláv határozata után, a népfronttal kapcsolatos felfogásban nem nehéz észrevenni a védekezést a népfront jellegével, felfogásával kapcsolatos vádak ellen. A vádaskodások téves voltát bizonyítandó felerősödött a népfront hagyományos tömegszervezetként való

[22] A népfront nem párt jellegű szervezetként való fejlődését ekkor még elsősorban a polgári típusú többpártrendszeres elképzelésekkel szemben hangoztatják, ellentétben a későbbi megfogalmazásokkal, amikor egy párt nélküli demokrácia felé történő haladás szempontjából hangsúlyozzák a népfront nem párt típusú szervezetként való felfogását.

[23] *E. Kardelj:* Socijalističzki Savez Radnog Naroda. 224. o.

leegyszerűsített, vele csak felülről lefelé irányuló, transzmisszióként számoló felfogása, a pártként, ill. a kulákok, az osztályellenség szervezeteként feltüntető vádak elleni védekezés reakciójaként, és felerősítette az osztályharc állandó éleződése tételének hatását is. A JuKP-t ért bírálatok nem állták meg a helyüket, nem voltak igazak; a jugoszláv népfront-meghatározásokban egyszerűen a népfront helyének, funkciójának, hatalomhoz és párthoz való viszonyának tisztázatlanságából adódó ellentmondások mutatkoztak meg, amelyek a népi demokratikus fejlődés további alakulásával, a szocializmus megvalósításának napirendre kerülésével álltak kapcsolatban. De már az ekkori megfogalmazásokban is van valami előremutató. A hagyományos tömegszervezetként történő megfogalmazás mellett feltűntek – kezdetben ugyan csak csíra formájában, lehetőségként – a népfrontnak egy sajátos, specifikus politikai jelenségként való felfogására törekvés elemei is. Erre egyébként a Komintern VII. kongresszusának stratégiaként történő értelmezése lehetőséget adott, és erre a jugoszláv sajátosságok predesztináltak is. Ezt az ellentmondásos helyzetet jól tükrözik a Népfront számára a szocializmus építésének időszakára megszabott feladatok. A pártkongresszus a népfront alapvető feladatait három fő irányban határozta meg:

1. A tömegek közötti politikai munka, a szocialista építés útjának és feladatainak megmagyarázása; a reakció elleni harc; a néphatalom konkrét döntéseinek magyarázata, a tömegek nevelése, tudatuk fejlesztése, a marxizmus tanítása; aktív harc az ellenség és az ingadozók ellen.

2. A tömegek közvetlen mozgósítása a szocializmus építésére, munkaakciók, helyi tervek készítése a helyi tanácsokkal és más tömegszervezetekkel együtt, segítség a szövetkezeteknek, harc a mezőgazdasági tervek teljesítéséért, a mezőgazdaság fellendítéséért stb.

3. A tömegek sokoldalú részvétele a helyi tanácsok munkájában; az állami szervek, gazdasági, politikai és társadalmi intézmények munkájának ellenőrzése; a különböző helyi és járási bizottságok megalakításában való részvétel.[24]

E feladatok megoldására egyidejű harcot kívántak folytatni a népfront munkájában is megjelenő jobboldali és szektás, bürokratikus megoldások ellen. Ilyen módon kívánták a népfrontot a szocializmus építése folyamatában a széles néptömegek iskolájává tenni, a lenini tömegszervezeti felfogás analógiájára.

Ez a kissé általános, utópisztikus elemeket is tartalmazó, elméleti-politikai megfogalmazásaiban időnként ellentmondásos, de alapjaiban a népfront helyét, funkcióját az adott körülmények között megfelelő irányba fejleszteni kívánó népfrontkoncepció alapján határozta meg a maga számára a jugoszláv Népfront III. kongresszusa a tennivalókat, bár a pártkongresszus óta eltelt 3/4 év újabb tapasztalatai és a szovjet–jugoszláv konfliktus elmérgesedése tovább alakították a népfrontkoncepciót és a gyakorlatot. Az 1949 áprilisában tartott népfrontkongresszus saját programjául a párt programját fogadta el, megfordítva az 1947-es megállapítást, mely szerint a pártnak nincs külön, a népfront-

[24] Uo. 225. o.

tól eltérő programja, úgyhogy a népfront programja egyben a párt programja is.[25] A párt programja „teljes mértékben kifejezi a jugoszláv népfront céljait és törekvéseit, ... nincs lényeges különbség a népfrontban dolgozó párttagok és a fronttagok tömege között".[26] Ebből a koncepcióból még mindig több mód nyílott a népfront fejlesztésére. Az adott helyzetben a párt és a Népfront szorosabb kapcsolatára volt szükség, így feladatainak, helyének meghatározása meglehetősen ellentmondásos, mert emellett a korábbinál erőteljesebben hangsúlyozták önállóságát, ugyanakkor növelni kívánták mindent átfogó szerepét is. Konkrét feladatait illetően azonban 1948-hoz képest is jobban leszűkítve, szűk transzmissziós szerepre korlátozták mozgásterét. A korábban vázolt ellentmondásos helyzet tehát a népfront esetében is további ellentmondásokat szült: a politikai rendszerben elfoglalt helyének – önmagában sem egyértelmű – kijelölése, valamint feladatainak, funkcióinak meghatározása sem voltak szinkronban. A népfront legdöntőbb társadalmi szerepét ekkor a néphatalom támogatásában, a nép egysége biztosításában látták. Ebben a konkrét helyzetnek és a népfrontnak a szocializmus építésében szükséges funkciójával kapcsolatos hosszú távú elgondolásoknak is szerepük volt.

Ez utóbbi szemlélet nem különbözött a többi országban, így Magyarországon sem, az akkor megfogalmazott népfront-elképzelésektől. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a jugoszláv teoretikusok, politikusok a későbbiekben mindvégig népfrontjuknak a kezdetektől napjainkig tartó eredetiségét és egyedülállóságát hangoztatják. Megítélésem szerint, tartalmát tekintve nincs alapja ennek az éles megkülönböztetésnek, bár vannak lényegesen eltérő vonások is; a népfrontfejlődés egyes időszakaiban több, máskor kevesebb. Ekkor lényegesen nem különböznek egymástól a megfogalmazások, legfeljebb a hangsúlyok mások, a Népfront kontúrjai erőteljesebbek, mint pl. Magyarországon. A Magyar Függetlenségi Népfront programja is egy, a korábbinál egységesebb politikai tömegszervezetet kívánt létrehozni, amelyben pártoknak is helyet ad, a nagyobb egységet hangsúlyozta, de kevésbé szűk transzmissziókét fogalmazta meg a népfront szerepét, ugyanakkor kisebb súlya volt, mint Jugoszláviában. Programját tekintve még itt is nyitottak a népfrontfejlődés lehetőségei, holott ekkorra már lényegében eldőlt, hogy olyan hatalomgyakorlási forma, olyan politikai rendszer jön létre, amely a hatalom monopóliumán, és nem hegemóniáján alapul, a társadalmat sem népfront, sem pártok, sem más formában nem kívánja bevonni a döntési folyamatba, a társadalom irányításába. A program deklarálta a dolgozó nép egyre szélesebb körű szerepét a hatalom gyakorlásában, a közigazgatásban, az állami szervek ellenőrzésében; a valóságban azonban ezt nem igényelte, nem is került rá sor, a népfront nem kapott rá lehetőséget. Jugoszláviában viszont körvonalazódott, egyelőre még csak koncepcionálisan, a Népfront-

[25] Ebben még mindig benne van a vádak elleni védekezés, de egyben már az előrelépés jele is.

[26] Programska deklaracija NFJ. In: Socijalistički Savez. Zbornik dokumenata. Beograd, 1969. 31. o.

nak az állami irányításban és a felette való ellenőrzésben történő aktív részvétele, tehát a Népfront mint szervezetileg önálló, elkülönülő politikai szervezeti forma is kezdett megjelenni. A helyzet további bonyolultságát jelzi, hogy a jugoszláv Népfront programnyilatkozata szerint, a munkás-paraszt szövetség erősítését tartotta alapvető feladatának, a szövetkezetesítés elősegítését sőt erősítését, valamint megtisztítását a falusi kizsákmányolóktól. (Ezzel a politikával hamarosan felhagytak.) A magyar népfront programja csak általában említette a kulákság elleni harcot, sem ezt, sem a szövetkezetesítést nem hangoztatta, nem kapcsolta egybe a kettőt a szövetségi politika fő feladataként, visszafogottabban fogalmazott. (A gyakorlatban azonban pont az ellenkezője történt.)

A jugoszláv Népfront kiemelt feladatként jelölte meg a politikai tudat fejlesztését. Ennek megfelelően a Népfront szervezetei tevékenyen részt is vettek egy új művelődési rendszer és intézményi struktúra megteremtésében. Ez a magyar népfrontprogramban külön népfrontfeladatként nem szerepelt, csak általában volt említve. A jugoszláv koncepció is ekkor a politikai döntések fő hordozóinak a pártot és az államot tartotta, a Népfrontnak ebben alárendelt szerepet tulajdonított, ugyanakkor azonban azt megfogalmazták, hogy a Népfront segítségével csökkenthető a különbség az állami-politikai döntéshozatal és a néptömegek között. A magyar népfrontkoncepcióból ez az elem teljesen hiányzik, a népfrontnak nem tulajdonítottak ilyen szerepet. A jugoszláv Népfront tevékenységének előterébe ekkor a tudatformálást és a konkrét akciókat helyezték, ami több mint amit a magyar népfront megfogalmazott, ugyanakkor Jugoszláviában „a Népfront mint szervezet nem volt abban a helyzetben, hogy a társadalmi fejlődés jelentős kérdéseiről döntsön”,[27] éppen úgy, mint hazánkban. A népfrontot ott sem a politikai rendszer egyik önálló összetevőjeként értelmezték strukturálisan-funkcionálisan, hanem azt hangsúlyozták, hogy „a Népfront ereje tagjai tudatán alapszik”.[28]

A jugoszláv Népfront III. kongresszusán megfogalmazott népfrontkoncepció a szocialista fejlődés bizonyos tekintetben új szakaszának megfelelően határozta meg a népfront feladatait, szerepét. Ezt az előrelépést azonban nem szabad eltúlozni, ugyanis a jugoszláv koncepció is megmaradt a szocializmus politikai rendszere hagyományos elképzelésénél, sőt ez még átmenetileg erősödött is. A népfronttal kapcsolatos megállapításokat alapvetően befolyásolta, hogy 1948–1949-ben jelentős mértékben fokozódott az elméleti és a politikai bizonytalanság, éles viták zajlottak le a körül, hogyan lehet kijutni a súlyos helyzetből és ennek milyen ideológiai, politikai, személyi feltételeit alakítsák ki. Egyrészt ekkor érte el tetőpontját Jugoszláviában az a háború utáni fejlődés, amely a társadalom- és gazdaságirányítási rendszer centralizált modelljének kialakulása felé haladt, másrészt viszont a létrejött súlyos helyzet rákényszerítette a jugoszláv vezetőséget arra, hogy új utakat, a szovjet mintáktól eltérő struktúrákat is keressenek. (A szakadás ezt lehetővé is tette, míg Magyarorszá-

[27] *R. Smiljkovič:* Društveno-političke organizacije u SFRJ. Beograd, 1979. 145. o.
[28] Programska deklaracija NFJ. In: Socijalistički Savez. 28. o.

gon az uniformizálás ezt gátolta.) Ebben a bonyolult helyzetben nyúltak vissza Jugoszláviában a háború alatti és közvetlenül a háborút követő időszak sajátos formáihoz, és keresték ezekben is a kibontakozás lehetőségét. Így a Népfront is az olyan eszközök közé tartozott, amelyet új módon kezdtek vizsgálni.

Ez az új megközelítés bontakozott ki elméleti, ideológiai, politikai ellentmondások, nehézségek közepette, a gyakorlatban rendkívül nehéz körülmények között, az 1948 és 1952–53 közötti átmeneti időszakban. Ez volt az új koncepció kialakításához való átmenetnek és az első gyakorlati lépéseknek az időszaka. A nehezedő gazdasági, politikai és nemzetközi helyzetben a JuKP egyre határozottabb cselekvésre kényszerült, és megtette az első lépéseket egy olyan struktúra kialakítása felé, amely hivatva volt biztosítani a társadalom erői, a dolgozók közvetlenebb bekapcsolását a politikai életbe, a társadalom irányításába. Ez egyben a szocializmus sajátos megközelítését, berendezkedését is jelentette, amennyiben az államon és a párton kívül más szervezeti formákat, lehetőségeket is keresett ennek megvalósítására. Ez az önigazgatásnak nevezett rendszer a gazdaság, a munkásönigazgatás oldaláról indult el (később lett dolgozók önigazgatása, ill. társadalmi önigazgatás), de természetesen a politikai rendszert, az állami, politikai, hatalmi szervek, szervezetek tevékenységét is érintette; megkérdőjelezte a túlzott állami centralizmust, kifogásolta az állam és a párt összefonódását, és az állami centralizmus csökkentését követelte. A munkásönigazgatás gyakorlása a termelésben, és az állam szerepének újraértékelése növelte a társadalmi-politikai szervek, köztük a Népfront mozgásterét, lehetőségeit, igényelte is fokozottabb tevékenységüket. A Népfront csökkentette apparátusát, kezdte elősegíteni új, demokratikus formák kialakulását, a dolgozók közvetlen bevonását. Eközben felszámolták azt az irányzatot, amely a frontszervezeteket a hatóság segédszerveinek tekintette a felvásárlásban, az adóbehajtásban, a szükséges munkaerő biztosításában és más gazdasági feladatok megoldásában.

Magyarországon egy fordított folyamat játszódott le. 1948–1949 elején, a népi demokratikus forradalom betetőződése időszakában a népfrontra még szükség volt – a program még ezt tükrözi helyesen –, viszont 1949 elejétől kezdve az a népfrontkoncepció került előtérbe, amely a népfrontot formálisnak tekinti. Miután nincs alulról kiépülve, léte csak a felső szintű döntéstől függ. 1949 márciusában már csak a létező pártok, szervezetek formális, választási szövetségeként jön létre a Magyar Függetlenségi Népfront; közép- és alsóbb szervei, a népi bizottságok funkciójukat, helyüket nem találják, még annyi identitásuk sincs, mint amennyi az 1944–1945-ös nemzeti bizottságoknak volt. A tanácsok létrejöttével pedig alulról és felülről is teljesen feleslegesnek tűntek, mivel a tanácsokat tömegszervezeti jellegűnek deklarálták.[29]

[29] Állami hatalmi szervek tömegszervezetként való funkcionálása lehetetlen – ahogy ez azóta be is bizonyosodott –, ill. csak bizonyos rendkívüli időszakokban, átmenetileg tölthetnek be ilyen szerepet, és csakis akkor, ha valóban alulról felfelé jönnek létre, ami a magyar tanácsrendszer létrehozásáról nem mondható el.

Tehát amíg Jugoszláviában a Népfrontot illető bizonytalanság, az ellentmondásos megfogalmazások, kitérők ellenére 1951–1952-ben megélénkült a Népfrontnak és szervezeteinek a tevékenysége, újra kezdte keresni és kijelölni helyét (ha sokszor kényszerből, és nem is mindíg azonnal helyes irányban) a politikai és társadalmi életben, Magyarországon az 1949. május 17-i országgyűlési és az 1950. október 22-i tanácsválasztásokra való felhíváson kívül 1949–1953 között a népfront, annak sem országos, sem helyi szervei nem működtek, a pártok mellett a népfront is hallgatólagosan, csendben elhalt. Jugoszláviában viszont felélénkült a tevékenysége, átmeneti leértékelődési időszak után a tömegekkel való kapcsolat, a tömegek mobilizálásának szükségessége ismét felértékelte a Népfrontot. Szerepét azonos súlyúnak ítélték a munkástanácsokéval, a bürokratikus irányítás elleni harccal, az önigazgatás bevezetésével.

Az 1949 és 1953 közötti időszak tehát ugyancsak kulcsidőszak a két népfront tevékenységében. Míg 1944–1949 között mindkettő nyitott volt, több irányú fejlődésre volt lehetősége, s mindkettő sajátosságainak megfelelően is fejlődött, egyúttal tartalmi, szervezeti formáikban közös vonásaik is voltak; a különbségek megtartása mellett a közeledési tendencia volt megfigyelhető a két népfront között, a hasonlóság növekedett. 1949 és 1953 között azonban két, egymástól eltérő népfrontfejlődési koncepció és gyakorlat alakult ki. A jugoszláv helyzet, tapasztalataik és gyakorlatuk nyomán a Népfront tovább fejlődött, míg Magyarországon elsorvadt. Ebben szerepet játszott az is, hogy a népfront alsó szerveződési formái és korábbi történeti hagyományai, szervezeti ereje nem volt olyan erős, hogy életben tartsák, ahogy korábban Jugoszláviában történt. Újjáéledésére 1953–1954-ben már más helyzetben, más történelmi körülmények között került sor.

SZAKÁCS KÁLMÁN

A magyarországi fasiszta mozgalmak programjai az 1930-as években

A hazai fasiszta mozgalmak jelentkezése

A nemzeti szocialista névvel illetett szélsőjobboldali mozgalmak keletkezése Magyarországon az 1920-as évek elejére tehető. 1923-ban adta ki az előkészítő bizottság a *Magyar Nemzeti Szocialista Párt* programját. A pártalapítási kísérlet az ébredő magyarok[1] kezdeményezésével történt. Programjuk a „keresztény-nemzeti" alapon álló fajvédelem mellett legfontosabb feladatának tartotta a szocialista eszme és befolyás ellensúlyozását, s a nemzet érdekeinek és a fajvédelemnek alárendelten a nemzeti alapon álló szocialista eszmét hirdette. E célok érdekében számos olyan szociális követelést is megfogalmazott, amelytől tömegbefolyásának megalapozását és vidéki befolyásának erősödését remélte. E politikai célkitűzésnek megfelelően követelte az iskolai végzettséghez kötött általános, titkos választójogot, a sajtószabadságot, a 8 órás munkanapot, a sztrájkjog törvényes elismerését, a virilizmus eltörlését, a háborúban szerzett vagyon elkobzását, a forgalmi adók helyett magasabb vagyonadót, munkanélkülieket foglalkoztató műhelyek felállítását, földműves termelőszövetkezetek alakítását stb. stb. Annak ellenére, hogy a szociális követelések a „nemzet érdekeinek" alárendelten fogalmazódtak meg a fajvédelem érdekére hivatkozva, az államhatalmi szervek aggodalommal és erős fenntartással fogadták az új mozgalom politikai törekvéseit. A két forradalom közeli tanulságaira emlékezve attól féltek, hogy a társadalom alsóbb rétegei nem a magyar nemzeti eszmét, hanem a párt nevében és programjában szereplő szocializmust, illetve annak kommunista értelmezését magyarázzák bele a programba, „s ha beszerveztetnek, egy héten belül szociáldemokraták, a másik héten belül kommunisták lesznek".[2] Az 1923-as első kísérlet, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt volt, melynek formális megalakulására és tényleges tevékenységére nem került sor, s ugyancsak jelentéktelen politikai alakulat maradt az 1928-ban létrehozott *Nemzeti Szocialista Párt*, valamint a *Magyar Fascista Párt* is.

A húszas évek második felében mutatkozó szélsőjobboldali pártalapítási törekvésekre az olasz fasizmus hatása volt a meghatározó, amit elősegített a Bethlen-kormány olasz orientációjú külpolitikája is. A Magyar Fascista Párt

[1] Az Ébredő Mag arok Egyesületét 1918 őszén alakították leszerelt katonatisztek, nacionalista fajvédő célkitűzéssel. A Tanácsköztársaság leverése után számos helyen terrorakciókat hajtottak végre. A különítmények feloszlatása után politikai szervezkedésbe kezdtek, s az ellenforradalmi rendszer jobboldali ellenzékét alkották. Nagy részük az 1923-ban alakult Fajvédő Párthoz csatlakozott.

[2] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. 2788/1923. 172/1923., Főispáni iratok.

tíz fejezetből álló programja az olasz fasiszta államot tekintette követendő példának, s a korporatív államrendszer kiépítésének alapelveit fogalmazta meg. A program szerint a szindikátusok, korporációk, nemzeti konföderációk állami alárendeltségben működnének, s ez a korporatív állam megvalósítaná a nemzeti egységet, s kiküszöbölné az osztályok közötti ellentétet. A program alapgondolata az állam osztályok fölé emelése. A nemzeti egység létrehozásának és az osztályok közötti ellentét feloldásának érdekében számos, már a fajvédőknél is fellelhető szociális követelést is megfogalmazott; igaz többségében felettébb általános formában. Így pl. a biztosítási rendszer kiépítését követelte, népjóléti intézkedéseket, a népművelés fokozását, a magyar munkás fölemelését, munkájának és személyének a megbecsülését „összehozását a magyar társadalom minden rangú és rendű emberével", valamint a mezőgazdaság támogatását és fejlesztését, a mezőgazdasági népesség helyzetének javítását, s a földkérdés „igazságos" rendezését.[3] A nemzeti egység erősítése érdekében természetesen nem maradt el a minden szélsőjobboldali mozgalomban megtalálható három politikai alapgondolat sem: a túlhangsúlyozott nemzeti eszme, a nacionalizmus és hozzárendelt területi revízió; a szocialista munkásmozgalom kiiktatása a nemzeti szocializmussal; s a faji eszméhez kötődő antiszemitizmus. A Magyar Fascista Pártnál azonban már fellelhető a vezéreszme is. A szélsőjobboldali mozgalmak megjelenése a magyar politikai életben egyenes következménye volt a magyarországi kapitalizmus válságának és annak a sokkhatásnak, amit a kapitalista rend átmeneti veresége okozott. Politikai jelentéktelensége ellenére a nemzeti szocialista irányzat megjelenése azt is kifejezte, hogy a politikai közéletbe bekerült középrétegek egy része a húszas években – főleg annak első felében – nem bízott fenntartás nélkül az ellenforradalmi rendszerben és ingadozott abban a kérdésben, hogy az ellenforradalmi rendszer melyik irányzatát támogassa. Egyes csoportjaik erőteljesen vonzódtak egy erős nemzeti diktatúrához, amely a nemzeti szocialista eszmére épülne. Törekvéseiknek azonban ekkor sem a belső, sem a külső körülmények nem kedveztek, ezért a konszolidációval párhuzamosan ez az irányzat átmenetileg háttérbe szorult, ám önállósodási törekvései megmaradtak. Korai jelenlétük és ismétlődő pártalapítási kísérleteik eloszlattak minden kétséget: visszavonulásuk és kudarcuk csak átmeneti, kedvező politikai helyzetben újbóli fellépésükre számítani kell.

Magyarországon a szélsőjobboldali pártok alakulása egybeesett a gazdasági világválsággal és a német nemzetszocialista párt előretörésével, majd győzelmével. Jelentkezésükben és megerősödésükben az I. világháborút követő forradalmak és a politikai uralmi rendszer válsága mellett főleg külső okok, a gazdasági válság és a nemzetközi helyzet játszottak meghatározó szerepet. Csupán e két együtt ható ok tette lehetővé, hogy a nemzeti szocialista mozgalmak kialakuljanak és politikai tényezővé váljanak. A húszas évek kísérletei után a har-

---

[3] *Németh István:* A magyarországi fasiszta szervezetek működésének visszhangja a német és magyar kormánykörökben. A Politikai Főiskola Közleményei, 1984. 1–2. sz. 141. o.; Fascista Napló, 1928. szeptember 17.

mincas évek elején – az új helyzetben – teremtődtek meg a kedvező belső feltételek, hogy az egymást követő pártalakítási kísérleteket siker koronázza.

A gazdasági válság megingatta a bethleni konszolidáció tartópilléreit, s válságos helyzetbe sodorta a magyar társadalom széles tömegeit. A súlyos gondok és a belőle fakadó társadalmi feszültségek a különböző osztályokat és rétegeket mozgásba hozta, és figyelmüket a gazdasági-politikai kérdésekre irányította. A gazdasági válság mindenütt forradalmi következményekkel járt, de ez nemcsak a baloldali mozgalmaknak kedvezett. Az egzisztenciájukat vesztett, kétségbeesett emberek az uralmon lévő kormányok vagy politikai rendszerek terhére írták a válság okozta nyomort, és azt hitték, hogy a gazdasági bizonytalanság e kormányok bukásával együtt megszűnik. A magyar politikai rendszer zártsága miatt a politikai mozgástér, s ennek megfelelően a tömegek politikai tapasztalata kevés, politikai kultúrája pedig felettébb alacsony szintű volt, ezért minden olyan párt számíthatott támogatásra, amely radikális nézeteket hirdetve támadta a kormányzatot és a létbizonytalanság megszüntetését, a tulajdon megmentését vagy visszaszerzését ígérte.

A gazdasági válság első szakaszában a hagyományos demokratikus ellenzék erősödött meg. A parasztság elégedetlensége fejeződött ki a kisgazdapárt 1930-ban történt újjáalakulásában és befolyásának rendkívül gyors erősödésében, majd 1930 novemberében a *Nemzeti Radikális Párt* megalakulásában. 1929 végén a kormány engedélyezte a szociáldemokrata párt vidéki szervezkedését. Ezt követően az ország különböző vidékein egymás után alakultak meg a MSZDP helyi szervezetei; nemcsak azokon a helyeken, ahol a szocialista mozgalom nagy hagyományokkal rendelkezett, hanem ott is, ahol szocialista szervezet eddig nem volt. 1932-ig majd kétszáz új – főleg falusi – szervezet jött létre.

A kormányzattal szemben országosan megnyilvánuló ellenzékiséget az 1931-es országgyűlési választások is bizonyították. A kormánypárt választási győzelmét csupán a rendkívül erős terrorral és a nyílt szavazásos rendszerrel tudta biztosítani. A választójogi törvény értelmében titkos szavazás csak Budapesten és a tizenkét törvényhatósági jogú városban volt. A nyílt szavazásos választókerületekben az ellenzék és a pártonkívüliek csak 28 képviselői mandátumot szereztek, a 40 titkosan választó kerületben azonban 27-et.[4]

1931-ben megbukott a Bethlen-kormány, s vele együtt megrendült az az uralmi rendszer is, amely a konszolidált ellenforradalmi rendszernek bizonyos liberális külsőt adott. A válság által létrejött viszonyok között az uralkodó osztályok egy része a diktatórikus elemek erősítésével kereste a kiutat. Az első lépés a demokratikus ellenzék mozgásterének korlátozása volt, amely a szociáldemokrata párt esetében együtt járt falusi szervezeteinek betiltásával.

A társadalmi feszültségek erősödése, méginkább a kormánypolitika változása újra a politikai élet előterébe sodorta a magyar reakció jobbszárnyát, amely egy évtizeddel azelőtt a fajvédelem és a fehérterror élharcosa volt, s most

---

[4] *Szakács Kálmán:* Kaszáskeresztesek. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 18. o.

ismét úgy érezte, hogy meg kell mentenie a hazát. Mivel a kormány politikája is fokozatosan jobbra tolódott joggal vélekedett úgy, hogy megnőttek a politikai lehetőségei. Helyzetfelismerése megfelelt a valóságnak, mert várható politikai sikereit több körülmény segítette, amelyek közül csupán néhányra utalnánk. A társadalmi ellentétek kiéleződése arra kényszerítette az uralkodó osztályokat, hogy az erőszakszervezet erőteljesebb felhasználása mellett politikai befolyásuk megtartásáért nagyobb mértékben támaszkodjanak arra a kispolgársággal, értelmiséggel, általában a középrétegekkel szorosabb kapcsolatban álló szélsőjobboldalra, amelynek a húszas években még visszaszorították önálló politikai törekvéseit. Most, az új helyzetben, a társadalmi feszültségek lokalizálása érdekében ezt az önállósodási törekvést nemcsak eltűrték, hanem bizonyos határig támogatták is.

Várható sikerüket elősegítette, hogy a demokratikus ellenzékkel szemben alkalmazott terrorintézkedések következtében e pártok szervezetei meggyengültek vagy teljesen megszűntek, így tulajdonképpen politikai vákuum alakult ki. Mivel a demokratikus ellenzéki pártok nem tevékenykedhettek, kedvező feltétel adódott a szélsőjobboldali mozgalmak számára, hogy a tömegelégedetlenséget kihasználva növeljék politikai befolyásukat.

A magyarországi szélsőjobboldali mozgalmak megerősödésének felettébb összetett belső okai voltak. A gazdasági válság a rendkívül nehéz szociális helyzetben lévő tömegeket szembefordította azzal a rendszerrel, amely puszta létfenntartásukat sem tudta biztosítani. A társadalmi feszültségek számos országban erős konfrontációhoz vezettek, a tömegek elégedetlensége fokozódott, a munkásmozgalom megerősödött. A burzsoázia a számára egyre kritikusabb helyzetben több országban a politikai válság ellenszerét a fasizmus különböző formáiban vélte megtalálni. Ez a nemzetközileg erősödő jobbratolódás éreztette hatását Magyarországon is. Különösen a német náci párt előretörése, majd győzelme adott bátorítást a hazai fasiszta mozgalmaknak.

A német nemzetiszocializmussal való azonosulásban az egymás után alakuló fasiszta pártok a harmincas évek első felében egységesek voltak. A nemzetiszocializmusban „világeszmét" láttak, melynek legtökéletesebb formája Németországban valósult meg. A német fasizmus világuralmi törekvéseinek erősödésével párhuzamosan a magyarországi fasiszta pártok egy részében növekedett az aggodalom, megerősödött a félelem a német fasizmus terjeszkedési politikájával szemben. A nemzetszocializmusra ekkor már úgy tekintettek mint „a germán világ dinamikus imperializmusának" eszközére, ami „egyet jelent a németséggel". Ezért a német expanzióval szembeni sajátos védekezésként a nemzeti szocializmussal, mint elnevezéssel szakítva, a szélsőjobboldali pártok egy része magyarosította a maga mozgalmát, s azt vallotta, hogy „a magyarság nem idomulhat ideológiailag egyetlen egy világhatalomhoz sem" (ami nem vonatkozott a külpolitikára).[5] Ez az

---

[5] *Hehs Aladár:* Beszéljünk őszintén! Nyilaskereszt-e a magyarság útja? Budapest, Szittya Kiadó, 1940.

elkülönülési és önállósodási törekvés megjelent ugyan a programokban is, végső soron azonban nem volt más, mint a német nemzetiszocializmus elhalványított kontúrja.

Böszörmény Zoltán Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártja

1930–1931-ben több mint féltucat olyan szervezet alakult, amely magát fasisztának vagy különböző elnevezéssel megtoldva, kiegészítve nemzetiszocialistának, horogkeresztes pártnak nevezte. Tömegeik azonban ekkor még nem voltak, befolyásuk szinte jelentéktelen maradt: e szervezetek jószerivel az igen nagyszámú vezérkarból álltak. Aktivitásuk és magabiztosságuk azonban gyorsan megnőtt, mert a német fasizmusban nem csak külső szövetségesüket látták, hanem egyéni, hatalmi ambícióik erős támaszát is. Ugyanakkor tudatában voltak annak is, hogy a „haza megmentésének és felvirágoztatásának" általuk képviselt módját el kell fogadtatni az uralkodó osztályokkal, szervezkedésük megtűrését vagy méginkább passzív támogatását biztosítani kell. Ezt segítette, hogy a válság hatására kialakult helyzetben a hatalmon lévők egy részének is megrendült a bizalma a hagyományos uralmi formák és módszerek hatékonyságában. A szélsőjobboldali mozgalmak hallgatólagos tudomásulvételéhez azonban ez önmagában kevés lett volna. Bizonyítaniuk kellett, hogy sikereket tudnak felmutatni a munkás- és népmozgalmak leverésében és leszerelésében, képesek felhasználni a tömegelégedetlenséget saját politikai céljaik érdekében. Ezért mint politikai-társadalmi erővel a politikai rendszernek számolnia kellett velük és szüksége is volt rájuk. „E kettős feladat megkövetelte, saját társadalmi helyzetük pedig megkönnyítette, hogy a nagybirtokos-finánctőkés köröknél merészebben nyúljanak a szociális demagógia új, a német fasizmus által meghonosított módszereihez."[6] Bár a szociális demagógiát egy részük erőteljesen enyhítette, illetve saját úri arculatához igazította, bizonyos irányzataik képviselői azonban a gazdasági válság által teremtett tömegelégedetlenség hatására, s a gyors politikai siker reményében rendkívül erős, szinte zabolátlan szociális demagógiát folytattak. Tevékenységük kiváltotta az uralkodó osztályok aggodalmát és ellenintézkedésekre kényszerítette őket.

A szélsőjobboldali mozgalmak és programjaik sokféle árnyalatot mutattak attól függően, hogy hangadóik melyik csoport követeléseit fogalmazták meg. Mégis e programok, amennyiben nem puszta másolatai a német nemzetiszocialista pártprogramnak – alapgondolataikat tekintve azonosak voltak a tizenkilences fajvédő programok radikálisabb változataival, kiegészítve az olasz és a német fasiszta párt ideológiai-politikai eszméivel, valamint a gazdasági válság által megnövekedett gazdasági, szociális feszültségek meglovagolásával. Az alapelvekben való megegyezés mellett ugyanakkor az állandó változás, az újabb és

---

[6] *Lackó Miklós:* Nyilasok, nemzetiszocialisták. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 15. o.

újabb programszülés szinte rendszeres kísérőjelensége a fasiszta pártoknak: ennek oka a különböző csoportok közötti állandó vetélkedés volt.

A gazdasági válság éveiben gomba módra szaporodó fasiszta pártok és szervezetek közül jelentősebb szerepe csak háromnak volt: a Böszörmény Zoltán által alakított *Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártnak*, Meskó Zoltán *Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspártjának*, s Festetics Sándor gróf *Magyar Nemzeti Szocialista Pártjának*. Mind a három tipikusan válságmozgalom. Létrejöttükben a gazdasági válságnak meghatározó szerepe volt, tömegbázisát azokból a társadalmi rétegekből toborozta, melyeket a gazdasági válság egzisztenciájukban érintett, létbizonytalanságba sodort, s társadalmi hovatartozásuktól függetlenül helyzetüket elviselhetetlenné, jövőjüket kilátástalanná tette. Lét-élményük a társadalmi bizonytalanság és a feleslegesség érzése volt, érezték, hogy zsákutcába kerültek. S mivel a rendszer balra zárt volt vagy nihilizmusba zuhantak, vagy vallási szektákat alapítottak,[7] hogy a realitások kijózanító világából a szellemi-lelki felszabadulás közösségi eksztázisába meneküljenek. Mások ködös és zavaros politikai eszmék híveivé váltak, mert kétségbeejtő helyzetükben minden olyan mozgalmat támogattak, amely gyors vagy azonnali segítséget ígért, nem mérlegelve az ilyen ígéret realitását. Mindez azt is bizonyította, hogy az adott gazdasági és politikai viszonyok között a tömegek nem lebecsülendő része szellemi értelemben is deklasszálódott. Ezt a helyzetet használta ki a szélsőjobboldali mozgalom.

A Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt a fasiszta mozgalom radikális irányzatát képviselte, s mind módszereit, mind pedig elveit tekintve a legközelebb állt a német náci párthoz, amit kifejezésre juttatott azzal is, hogy kezdetben – jelvényüknek megfelelően – mozgalmát horogkeresztes mozgalomnak nevezte.

Böszörmény Zoltán[8] 1931-ig szürke figurája volt a magyar jobboldali mozgalomnak. 1930 októberében nyilvánosságra hozta a Nemzeti Szocialista Kiáltványt,[9] és megpróbálta a szélsőjobboldali irányzatok képviselőit egy pártba tömöríteni. Kísérlete nemcsak saját jelentéktelensége miatt szenvedett kudarcot, hanem pénze sem volt egy politikai mozgalom finanszírozására. 1931 végéig filléres gondokkal küzdő kisfizetésű újságíró volt. 1931. decemberben Németországba utazott, hogy tanulmányozza a náci pártszervezést, s közvetlen

---

[7] Nem véletlen, hogy a szekták száma ebben az időszakban hallatlanul megnő. 1934-ben a Belügyminisztérium huszonegy szektát tartott nyilván, számukat azonban több mint harmincra becsülték. Az „Éhezők szektája" például önsanyargatást, a táplálkozásban megtartóztatást hirdetett. *Szakács Kálmán:* i. m. 44. o.; L. még: Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K. 149. BM res. 1934. 6. cs. 3170. sz. Légrády levele Boór miniszteri tanácsosnak. – A fasizmus társadalmi bázisáról l. *Ormos Mária:* A fasizmus társadalmi bázisa a Dunamedencében. Jelenkor, 1984. 6. sz.

[8] Böszörmény Zoltán elszegényedett dzsentri családból származott. A Tanácsköztársaság bukása után a Prónay-különítmény tagja volt. Ennek feloszlatása után a jobboldali ellenzék soraiban tűnt fel, az Ébredő Magyarok Egyesületének lapjánál, a Hazánknál dolgozott. Sértett író, költő és népvezér volt, aki úgy érezte ellenforradalmi érdemeiért nem kapta meg a megfelelő ellenszolgáltatást.

[9] OL K. 149. BM res. 1933. 154. cs. 7. t. 2590. sz.

közelről ismerje meg a nemzetiszocialista mozgalmat. Sok náci vezető mellett Hitlerrel is találkozott, mert „kezet akart fogni ideáljával", és magyarországi terveinek „előmozdításához Hitler támogatását akarta kikérni".[10]

Németországból való hazatérése után gyökeres változás történt a Böszörmény-mozgalomban: már nem anyagi gondokkal küzdő újságíró-költő, hanem jelentős pénzügyi fedezettel dolgozó pártvezér, aki 1931 végétől 1932 őszéig hatalmas összegeket igénylő propaganda- és szervezőmunkát végzett. A magyar szélsőjobb körében némi előnyt biztosított számára, hogy Hitlerrel személyes kapcsolatot épített ki, amit aztán megpróbált kamatoztatni.

1931. december végén nyomtatni kezdték, s 1932 januárjában nagy példányszámban újólag kiadták a Nemzeti Szocialista Kiáltványt és a párt 20 pontból álló programját, amit az évek során egymillió példányban nyomtattak ki. Hatalmas mennyiségben állították elő a turulmadaras, horogkeresztes jelvényeket is.[11] 1931 végétől 1932 közepéig a párttagok egy részét német mintájú náci egyenruhával látták el, s megszervezték a barnainges rohamosztagot.

A Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt kiáltványa és programja a német náci párt programjának részleges adaptálása. Sajátos terméke a magyar politikai irodalomnak; nemcsak a program gazdasági és pénzügyi részének hallatlan dilettantizmusa, hanem inkább féktelen és szertelen már-már a közönségesség határán is túllépő felelőtlen demagógiája miatt. A német fasiszta párthoz hasonlóan mozgalmukat forradalminak tüntették fel, s társadalmi forradalmat, az adott társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok megváltoztatását, új népi, nemzeti és szocialista rendet ígértek (a mozgalom második szakaszában már kaszáskeresztes királyságot), ahol majd minden intézkedés a magyar faj érdekét szolgálja. A kiáltványban megígérték, hogy kiirtják „azt a fertőző szellemet, amely a magyar nép millióit a sír szélére juttatta...". A másik alapgondolatuk a féktelen antiszemitizmushoz kapcsolt nacionalizmus: harc „a nemzetközi zsidó kapitalizmus" ellen, mert a népnyomor oka a zsidó üzérek tevékenysége, akik összefogtak a győzőkkel, s az országot megcsonkították. Ezért „elsőrendű nemzeti köz-kötelesség olyan nemzeti államokhoz való orientálódás, amely nemzeteknek azonosak a bajaik és ellenségeik". A nemzeti szocializmus az ország felvirágzását, a tömegek gazdasági jólétét Nagy Magyarország visszaállításától tette függővé: ugyanakkor Trianont és a demokráciát mint okot és okozatot összekötötte. Mivel Trianont a demokrácia okozta, hazaárulónak minősült mindenki, aki a demokratikus eszmékkel szimpatizált.

Programjukban ezért első helyen szerepelt az 1914-es határok visszaállí-

---

[10] *Szakács Kálmán:* i. m. 32. o.

[11] A német fasizmus hatalomra jutása után a Belügyminisztérium egy régebbi rendelet alapján – amely szerint tilos idegen jelvényt vagy címert viselni, ha az idegen állam hivatalos címere – betiltotta a horogkereszt viselését. Ezt követően a horogkereszt helyett a kaszáskeresztes jelvényt hordták (keresztbe vetett kasza, középen egy körben halálfej, fent, a kaszákat záró körön keresztül fektetett kardon álló turulmadár), s mozgalmukat a párt eredeti nevének fenntartása mellett „Kaszáskeresztes-Böszörmény mozgalom"-nak nevezték. (OL K. 149. BM res. 1933. 154. cs. 7. t. 7980. sz.)

tása. Az 1921. évi Habsburgokat detronizáló törvény következetes érvényesítésének követelése azt a célt szolgálta, hogy mozgalmuknak azt a látszatot adják, az a nemzeti függetlenségi harcok egyedüli folytatója. A programban követelték az egyenlő és titkos választójogot, minden állampolgárnak egyenlő jogokat és kötelességeket, az anyagi javak „arányos" elosztását, a „tehetséges magyarok" magasabb állásba juttatását, végül pedig az állam gondoskodjék állampolgárai kereseti és megélhetési lehetőségeiről, állampolgár azonban csak „néptárs lehessen" (vagyis „csak turán és árja származású egyén"). Szerepelt még a programban a hadi vagyonok és az üzérkedéssel szerzett vagyonok elkobzása, a vagyonok felülvizsgálata révén. Az államra visszaszállt javak egy részéből minden rászoruló magyarnak „kamatmentes állami hitel nyitása", a „produktív és legális munka igazolásának kényszere, ... a munka és fáradtság nélküli jövedelmek megszüntetése, a kamatrabszolgaság eltörlése"; a munkás nak állami munkaalkalom biztosítása, „a magyarok munkalehetőségeit átvevő" idegenek kiutasítása, „mindennemű további bevándorlás" megakadályozása; a földmívesek „ingyenes részesítése" a földből. A középosztály és a kispolgárság megnyerését szolgálta „az egészséges középosztály megteremtése és fenntartása, valamint a nagyáruházak azonnali kisajátítása" és olcsó áron való bérbeadásuk a kisiparosoknak. A kisiparosok előnyben részesülnek a közszállításoknál, hitelnyújtásnál a kiskereskedőkkel és a földmívesekkel együtt. Akik nem néptársak, nem folytatnak „az ország területén intellektuális és vagyoni vállalkozást", nem rendelkezhetnek ingatlannal. A program – nem teljesen egyértelműen – megfogalmazta, hogy valamennyi „eddig társadalmi úton működő" üzemet államosítsanak, s mindenki kapjon haszonrészesedést a nagyüzemek jövedelméből. Végül követelte az anyaság, a nővédelem, a népegészség és gyermekvédelem kiterjesztését, szigorú törvényeket „az ősi hagyományokat bomlasztó művészeti és irodalmi irányzatok ellen..., Nagy Magyarország államfője csak vérbeli magyar lehessen".[12]

Azért foglalkoztunk kissé részletesebben a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt programjával, mert „alapeszméi" a későbbi mozgalmakra is jellemzőek és visszatérnek, s ha a programpontok vagy azok indoklásai módosulnak is, az alapelvekben nincs változás, legfeljebb a követelés hangja, tónusa mérsékeltebb. A fasiszta mozgalmak radikalizmusának okai ugyanis nem annyira az adott gazdasági helyzethez igazodtak, inkább a mozgalmat vezető középrétegek társadalmi státuszához. A Böszörmény-mozgalom radikalizmusának gyökerét ott lehet megragadni, hogy a párt vezérkara a középosztály tönkrement vagy állását elvesztett tagjaiból, vagyis a társadalmilag süllyedőkből, középkáderei pedig az alulról felkapaszkodni törekvő csoportokból kerültek ki.

[12] OL K. 149. BM res. 1933. 154. cs. 7. t. 2590. sz. A Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt Kiáltványa.; Uo. 154. cs. 7. t. 6300. sz. Mit akar a Nemzeti Szocialista Mozgalom?; L. még: Nemzeti Szocialista, 1934. április 9.; *Szakács Kálmán:* i. m. 23., 72., 76. o.; *Lackó M.:* i. m. 18–19. o.; *Németh I.:* i. m. 143. o.

A mozgalom radikalizmusa az ő türelmetlenségükből, feltörekvési vágyukból táplálkozott, abból, hogy a társadalomban nem volt biztos helyük, érvényesülési lehetőségük.

Meskó Zoltán Magyar Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspártja

1932 nyarán újabb párttal szaporodott a magyarországi szélsőjobboldali mozgalom; Meskó Zoltán[13] vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspárt. Meskó kezdetben Böszörmény mozgalmához csatlakozott, politikai szövetségük azonban rövid életűnek bizonyult. Meskó Böszörménynek azért kellett, mert arra számított, hogy az országgyűlési képviselő Meskón keresztül pártja a parlamenti szószéket is felhasználva nagyobb politikai sikereket érhet el. Emellett Meskó lapja is majd a mozgalom rendelkezésére áll. Meskó viszont képviselőségének és lapjának birtokában úgy érezte, hogy jogosult a pártvezéri tisztre. Politikailag ő kétségtelenül tapasztaltabb volt, emellett előnyt biztosított számára, hogy politikai körökben ismerték, szoros közéleti kapcsolatai voltak. A Belügyminisztérium május 28-án már tudni vélte, hogy Meskó a költségvetési vita után a Parlamentben ismerteti pártja programját.

Meskó nemcsak önálló útra lépett: a különböző nemzeti szocialista csoportok egyesítésére és vezetésére is törekedett. A képviselőház 1932. június 16-i ülésén napirend előtti felszólalásában – melyet „a nemzetellenes izgatások tüneteinek" szóvátételére hivatkozva kért – jelentette be a Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspárt megalakulását és ismertette annak 26 pontos programját.[14]

A Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspárt – amelyet a későbbiekben rövidebb nevén Nemzeti Szocialista Pártnak neveztek – Böszörményhez hasonlóan a válság által kialakult helyzetnek megfelelően „kenyeret és szabadságot", életet és boldogulást követelt és ígért „minden dolgozó magyarnak".

---

[13] Meskó Zoltán 1917-ben lett képviselő, függetlenségi programmal. A későbbiek folyamán a magyar politikai közélet szinte valamennyi áramlatát megjárta. 1918 őszén, a Károlyi-kormány idején rövid ideig Baján volt főispán, majd részt vett Szegeden a nemzeti hadsereg szervezésében. A Friedrich-kormányban kisgazdaügyi államtitkár, 1920-ban belügyi államtitkár lett. 1920-ban kisgazdapárti, majd az Egységes Párt ügyvezető elnöke. Ezután a jobboldali ellenzék soraiban találjuk, a frankhamisítási botrányt követően azonban visszalépett az Egységes Pártba.

[14] Pesti Ujság, 1932. június 17. Megalakult a Nemzeti Szocialista Párt. – Meskó beszédét rendkívül színpadias külsőségek között tartotta meg. A parlament ülésén náci egyenruhában jelent meg, s hitlerista köszöntéssel üdvözölte a képviselőket. Beszéde végén mellére tűzte a horogkeresztes jelvényt. Később mozgalmának a jelvénye a nyilaskereszt lett, amit a többi, később alakult nyilaspárt is átvett, azzal az „eszmei" magyarázattal, hogy ez fejezi ki az ősmagyar szellemmel való azonosulást, mert a nyíl volt az „ősmagyarok dicsőséges hadifegyvere". (*Hehs Aladár:* i. m.)

Böszörménnyel ellentétben azonban tartózkodott a forradalmiságnak még a látszatától is és kategorikusan fogalmazva jelentette ki: „Nem rombolunk, hanem építünk... Harcot hirdetünk minden felforgatás ellen." A „minden magyar" számára egyenlő érvényesülést és boldogulást „törvényes eszközzel" kívánja elérni – hangsúlyozta programjában – és nem a rendszert akarja megdönteni; a „magyar nemzeti szocializmusnak, a magyar szent korona diktatúráját kell proklamálnia". A népnyomor előidézőit „a forradalmi országvesztők"-ben és „koncleső csatlósaik"-ban nevezte meg. „Szabadságharca"a külső ellenség, „a nemzetközi érdekuralom ellen" irányult, ami szétdarabolta az életképes országot és helyén ínséget teremtett. Belső ellenségnek – felettébb tág megfogalmazásban – csak az minősült, „aki a szenvedő magyarság rovására munka nélkül halmozza jövedelmeit. A magyar szenvedésből egyforma mértékben, teherbíró képessége szerint vegye ki mindenki a részét" – hangoztatta. Ez az egyenlő „magyarság-szenvedés" – amely csak a nemzeti szocializmus győzelmével szűnik meg – végigvonul a programon, s természetes velejárójaként társul hozzá a nacionalizmus. Meskó nemzeti szozialista mozgalmának alapelvei közé (a nacionalizmus mellett) – Böszörménytől eltérően – bevette a „valláserkölcsi világnézet" és a „pozitív kereszténység" gondolatát, ennek megfelelően követelte „a vallásellenes agitáció szigorú üldözését és minden dolgozó magyar vallásos érzelmeinek fokozott védelmét". Fő jelszavuk – ezt később a többi nemzeti szocialista irányzat is átvette – „közérdek az önérdek előtt" –, a társadalmasított egyenlőség megvalósulását ígérte.[15]

Amíg a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (NSZMMP) programja a pártot vezető középosztály, a kispolgárság radikalizmusát fogalmazta meg, addig a Nemzeti Szocialista Földmíves és Munkáspárt (NSZFMP) az úri jobboldal mérsékeltebb csoportjainak a tiszti, hivatalnoki rétegnek a politikai törekvését fejezte ki. Mivel a Böszörmény-mozgalom vezetőinek a társadalmi ranglétrán elfoglalt helye alacsonyabb, ezért radikalizmusuk nagyobb volt, ennek megfelelően a „rendszerváltozás" és a német mintájú fasizmus követelése számukra természetes, társadalmi helyzetükkel megegyező törekvésnek bizonyult. Ehhez viszont szükségük volt tömegtámogatásra, ezért a Böszörmény-mozgalom szakított azzal a hagyományos úri felfogással, amely méltóságán alulinak tartotta a tömegekkel való közös politizálást, s főleg a válság által sújtott kisegzisztenciák és a falusi szegények megnyerésére és pártba szervezésére törekedett, elsősorban a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon.

Meskó mozgalmának mérsékeltebb jellegét nemcsak a párt vezetőinek magasabb társadalmi helyzete határozta meg. Ebbe az irányba terelte a mozgalmat tagságának összetétele is: főleg a dzsentri-dzsentroid kispolgári elemekből került ki. E csoport politikai törekvése az volt, hogy a válság miatt magasra törő tömegelégedetlenséget mérsékeltebb szélsőjobboldali programmal egy magyarosított nemzeti szocializmusba tereljék, a politikai rendszer alapjainak meg-

---

[15] Pesti Ujság, 1932. június 17. Megalakult a Nemzeti Szocialista Párt. A Nemzeti Szocialista Párt Kiáltványa.

változtatása nélkül. Ezért a mozgalom a rendszerrel szemben mértéktartóbb, nem titkolja a kormányző iránti hűségét,[16] s Gömbös törekvéseivel szemben – miniszterelnöki kinevezése után – megértő s erőteljesen hangsúlyozza, hogy a kormány programja sok tekintetben megegyezik a Meskó-párt célkitűzéseivel: az új világ nem valósulhat meg a trianoni határok között, munkanélküli segély helyett mindenkinek munkát kell biztosítani, az internacionalizmust hirdető vörös veszedelemmel, a marxi szocializmussal és a bukásra ítélt liberális kapitalizmussal szemben nemzeti szocialista államot kell létrehozni, amely megvalósítja az igazságot, szabadságot, hazafiságot, a becsületet és az egyes társadalmi osztályok kiegyensúlyozott együttműködését.[17] A nemzeti szocializmus győzelméhez szerintük már csak két feltételre van szükség; az új eszmét megvalósítani képes lánglelkű ihletett vezérre, s az intelligencia akaratára és elszántságára. E megfogalmazásban nemcsak a minden fasiszta mozgalomra jellemző vezérelv primátusa érdemel figyelmet, hanem az is, hogy a mozgalom céljainak valóra váltásában a döntő szerepet az úri osztályok számára tartja fenn. Ez utóbbi azt is bizonyítja, hogy a Meskó mögött álló úri középréteg nem tudta megtagadni önmagát, hogy gőgjét feladva kollaboráljon az eddig lenézett alsóbb néposztályokkal. A politikai kényszer azonban e felé sodorta, hiszen ahhoz, hogy politikai erővé váljon, szüksége volt a néptömegek támogatására is. De amit Böszörmény könnyűszerrel végrehajtott, azt a Meskó-csoport csak jelentős fenntartással és csupán részleges nyitással volt képes megvalósítani. Megmaradt az úri jobboldal tipikus képviselőjének, s dunántúli térhódítása is inkább a kisegzisztenciákra korlátozódott. S bár programja nagyrészben azonos volt a Böszörmény-mozgalom célkitűzéseivel, hangja, szociális demagógiája mértéktartóbbnak bizonyult.[18] Inkább az ún. nagy kérdésekre, a fajvédelemre, a nemzeti eszmére, a területi revízióra s az antiszemitizmusra helyezték a hangsúlyt. Ezek értelmezésében kétségtelenül meghaladták a hivatalos álláspontot.

Ami a programok kapitalizmusellenességét illet, itt a zavaros általánosságok keverednek az antiszemitizmusból táplákozó antikapitalizmussal, s egy korlátozott és ellenőrzött – de önmagában is ellentmondásos – államilag irányított termelés képzetével. Az NSZMMP az „anyagi javak arányos megosztását" követelte, az NSZFMP pedig „a nemzeti munkaközösség érdekeit nem szolgáló

[16] Meskó mielőtt a Parlamentben pártja alakulását bejelentette és programját ismertette, audiencián volt a kormányzónál, s beszédét állítólag bemutatta neki: „Azt a programot fogja előadni, melynek lényegét a kormányzó úrral közölte és felszólalása elején hűségnyilatkozatot tesz az új alakulás nevében a kormányzó úr felé" – jelentette a Belügyminisztérium politikai osztálya. (OL K. 149. BM. VII. res. 1933. 7-6060. Pol. Oszt. jelentése.) Meskó pártjának megalakulása után Prónay Pált a hírhedt különítményes vezért is felkérte a csatlakozásra – felajánlotta neki az elnökséget –, de Prónay, aki ekkor már rossz viszonyban volt Horthyval, visszautasította az ajánlatot. (*Szakács Kálmán:* i. m. 56. o.)

[17] Magyar Horogkereszt, 1932. szeptember 21., október 12.

[18] Az 1938-as Böszörmény-perben Meskó is azt vallotta, hogy Böszörménnyel azért szakítottak, mert „túl radikálisnak tartottuk". (BM-irattár. NB. XV. 3519/45. Meskó tanúvallomása.)

munkanélküli jövedelmek haladéktalan megszüntetését". Mindkét mozgalom felvette követelései sorába „a munka és fáradtság nélküli jövedelmek megszüntetését", a nyereséges üzemeknél „a dolgozó munkások részére haszonrészesedést". Az NSZFMP „minden háborús vagyonnak nemzeti célra való igénybevételét" követelte. A háborús hasznot a „nép elleni bűncselekménynek tekintette", ezért „valamennyi hadi vagyon maradék nélküli elkobzását" hangoztatta. Ugyanebbe a kategóriába sorolta azokat is, „akik 1880 óta vagyonszerzés és üzérkedés céljából vándoroltak az országba". Ezen túllépve követelte azok vagyonának felülvizsgátatát, akik „az ország sorsának intézésében részt vettek". Az a vagyon, „amely nem normálisan, a tisztesség és közérdek lelkiismeretes szem előtt tartásával" jött létre, szálljon vissza az államra. A visszaszállt javak egy részéből kamatmentes hitelben részesüljön minden „arra rászoruló érdemes, dolgozó magyar állampolgár (bármilyen munkakört töltsön is be)". Végül követelték „valamennyi eddig társadalmi úton [!] működő üzem államosítását".

Az NSZFMP programjában kijelentette, hogy a „magántulajdon elvi alapján állunk", de „antikapitalizmusát" bizonyítandó hozzátette, „a magántulajdont az emberi boldogság szolgálatába akarjuk állítani és nem tűrjük tovább, hogy a dolgozók a nemzetközi kapitalizmus rabszolgái legyenek". Ezért követelte „valamennyi nagyüzem és bánya nacionalizálását..., irányított termelést és a termelt javak racionális szétosztását biztosító tervgazdálkodást" és a kivitel nacionalizálását; mert „nem fizetünk tovább uzsorakamatot a nemzetközi nagytőkének".[19]

Az ipari munkássággal kapcsolatos követelések felettébb általánosak és minimálisak voltak: a már említett, a nyereségre alapított üzemeknél dolgozók részére követelt haszonrészesedés mellett csupán a munkanélküliséggel kapcsolatban foglaltak állást, követelve az ellene való küzdelem haladéktalan törvénybe iktatását. Az NSZMMP programjában ez úgy fogalmazódott meg, hogy az állam minden munkás számára biztosítson munkaalkalmat, s vállaljon kötelezettséget, hogy állampolgárai kereseti és megélhetési lehetőségeiről gondoskodik, ha szükséges, az idegenek azonnali kiutasítása által is. A munkáskövetelések gyér száma azt bizonyítja, hogy a nemzeti szocialista mozgalmak ekkor még nem tűzték maguk elé célként az ipari munkásság megnyerését.

Nehéz helyzetben voltak a fasiszta mozgalmak a magyar társadalom egyik legégetőbb kérdésével a földkérdéssel kapcsolatban. Általános támadást nem indíthattak a nagybirtokrendszer ellen. A földkérdést azonban – mivel az állandósult társadalmi feszültségek forrása volt – programjuk kidolgozásánál nem hagyhatták figyelmen kívül. Bár kényes kérdésnek tekintették, a tömeghangulat hatása elől nem térhettek ki, s politikai érdekek is motiválták őket; a szocialista munkásmozgalom elleni harc érdekében az e területen elkövetett hibák és adósságok politikai kiaknázása. E kettős érdekből végül is szánalmas eredmény

---

[19] Pesti Újság, 1932. június 17. A Nemzeti Szocialista Párt (NSZFMP) kiáltványa és programja.; OL K. 149. BM. res. 154. cs. 7. t. 6300. sz. A Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt Kiáltványa és programja.

született, amit azzal próbáltak leplezni és ellensúlyozni, hogy a propagandájuk középpontjába a zsidó nagybirtok elleni harcot állították.

Az NSZMMP minden 500 kat. holdon felüli nagybirtok kisajátítását követelte, de csak abban az esetben, ha az két emberöltőnél kevesebb ideje van a tulajdonos birtokában, illetve ha azt nem a magyar nemzet érdekében teljesített érdemeiért kapta. Vagyis az általuk tervezett kisajátítás nem érintette a nagybirtok törzsállományát, csupán az új földszerzőket. Kivételt képeztek a kötött birtokok, ahol a kisajátítás a hagyományos nagybirtokot is magában foglalta. A kisajátítás módjáról és formájáról, valamint a földhöz juttatás rendjéről a program nem tett említést. Az NSZFMP birtokpolitikája még visszafogottabb és általánosabb volt: Az állam okszerű kisbirtokpolitikai célokra bármikor igénybe veheti a nagybirtokot. Még a hitbizományok kisajátítását sem követelte, csupán a hitbizományi intézmény megszüntetését. Általánossággal zárkózott el a juttatással kapcsolatos állásfoglalástól is: „A föld elsősorban azé, aki szereti és megműveli", tehát bárkié lehet, egyetlen kikötéssel; csak magyar állampolgár birtokolhatja. Valószínű, hogy a felettébb általános követeléseit kívánta feledtetni azzal, hogy részletesen foglalkozott a gazdavédelmi követelésekkel.[20]

Pálffy Fidél és Festetics Sándor „mozgalmai"

1933-ban a nemzeti szocialista pártok száma jelentősen megnőtt, új alakulatok jöttek létre. Novemberben Pálffy Fidél gróf, aki addig Meskó alvezére, a győri és a Győr környéki főkerület vezetője volt, önállósította magát és *Egyesült Nemzeti Szocialista Párt* (ENSZP) néven saját pártot alakított, s még 1933 végén nyilvánosságra hozta pártja programját.[21] Mozgalma regionális jellegű volt, tevékenysége főleg a Nyugat-Dunántúlra és Zala megyére korlátozódott.

[20] Uo. – A későbbi programkivonatokban, még inkább azok magyarázatában az eredeti programban foglalt követelések igen gyakran módosultak. A kényes kérdések az esetek többségében megmaradtak továbbra is az általánosság – a különbözőképpen értelmezhetőség – szintjén, így pl. a földkérdésben: „Földet annak, aki azt megműveli s e célból a hitbizományok és nagybirtokok igénybevételét." Ugyanakkor a gazdasági válság nyomasztó terheivel foglalkozó programpontok radikalizálódtak: így pl. az adósságok 60%-os csökkentését követelték. (OL K. 149. BM res. 1934. 6. t. 6119. sz.)

[21] Pálffy, pártja önállóságát fel nem adva, 1934-ben szövetkezett Meskó Zoltán és Festetics Sándor gróf pártjával. Az együttműködés azonban rövid ideig tartott. 1936-ban egyesült ifj. Balogh István debreceni nagygazda fasiszta csoportjával, miután Balogh – aki 1934-ben Festetics mellé állította csoportját – összekülönbözött Festeticcsel. 1939 végétől Pálffy pártját Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak nevezték, s a párt vezérkarába bevonult Matolcsy Mátyás és Baky Endre. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt 1940. szeptember végén egyesült Szálasi Ferenc és Hubay Kálmán Nyilaskeresztes Pártjával. Az egyesülés azonban rövid ideig tartott. 1941 szeptemberében Pálffy önállósította magát, újra megalakítva a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot, s parlamenti szövetségre lépett Imrédy Béla Magyar Megújulás Pártjával.

Pálffy mozgalma a társadalmi és gazdasági rend „etikai alapjául” az evangéliumi testvérszeretet, valamint az egyéni kezdeményezés és érvényesülés biztosítását állította. A társadalmat homogén egységgé kovácsoló konstruktív erőknek a keresztény erkölcsöt, a vallásosságot, a hazaszeretetet, a nemzeti öntudatot és magyar véreink szeretetét tartotta. Ezeket, valamint az önmagunk erejébe vetett bizalmat, „a kölcsönös segítség magasztos eszméjén alapuló szabad társulás történelmileg igazolt erőit kell a köztudatba beleoltani...” – vélték. Ezzel szemben a magyar társadalmat megosztó erőket „az egyént megszüntető marxizmus, a kíméletlen individualizmus, az »aki bírja marja« kapitalizmus tanait” lehetetlenné kell tenni, a belőlük fakadó nemzetköziséget, vallástalanságot, erkölcstelenséget pedig ki kell irtani. A destruáló erők közé számították a semiták káros hatású erkölcsét is. A kizárólag piacra és profitra való termelés helyett a dolgozók „szükségleteinek kielégítéséért folyó gazdálkodásra” kell áttérni. A program bevezető részében keveredtek az etikai-evangéliumi elvek a romantikus kispolgári antikapitalizmussal. A társadalmi különbségeket a minden társadalmi osztály, réteg érdekeit védő népközösségi elv és a társadalmi helyzettől független együvé (a magyarsághoz) tartozás, a nacionalizmus hivatott eltüntetni.

A program konkrét célkitűzései sorában szerepelt a létminimum biztosítása minden magyarnak, a család becsületes eltartása érdekében családipótlék-rendszer bevezetése, s a munkanélküliek munkához juttatása a munkaidő csökkentése útján: ezért az ipari munkásság és a tisztviselők heti munkaidejét 36–42 órában kell megállapítani. A program ígérte a „bérmunkajövedelem” – akár testi, akár szellemi – minden adózás alóli mentesítését, azzal az indoklással, hogy „a munka megadóztatása igazságtalan és mert az adó adminisztrációjával és behajtásával rengeteg munka, idő és anyag vész kárba”. Nem fukarkodott a szociális frazeológiával sem; az új házasoknak építési kölcsönöket ígért, a városban és falun mindenki számára egészséges lakást, ehhez építési hiteleket, az érdektestületbe tömörült dolgozóknak betegség-, balesetés öregségi biztosítást, progresszív adórendszert, az élelmiszerek esetében a fogyasztási adó megszüntetését.

A program kilátásba helyezte az összes monopólium, tröszt és kartell megszüntetését, homályban hagyva megszüntetésük utáni státuszukat. A részvénytársaságokat „közkereseti társaságokká” kívánta átalakítani, ahol a jövedelem és az esetleges veszteség a tulajdonosok, a munkások és az alkalmazottak között arányosan oszlik majd meg. Igérte a nagy-, közép- és kisipar „harmóniájának megvalósítását”. Az olasz, illetve a német fasiszta programokból átvette a korporációs rendszer tervét (munkaadók és munkavállalók érdektestülete), s a korporációs érdekszervezetekben részt vevő munkásoknak előnyt akart. Ugyancsak kötelező jelleggel írta elő a gazdák értékesítő, fogyasztási, beszerzési és hitelszövetkezeteinek a létrehozását.

Földprogramja a többi nemzeti szocialista programhoz hasonlóan általános, nem körülhatárolt. A nagybirtok egy közelebbről meg nem határozott részének parcellázást ígérte, egy erős kis- és középbirtokos osztály létrehozását.

A mezőgazdasági munkásság érdekében a program semmiféle bér-, munkaügyi és szociális követelést nem tartalmazott. A frontharcosokat, vitézeket minden területen előnyben kívánta részesíteni és törvényes úton óhajtotta biztosítani „a magyarság gazdasági és szellemi vezető szerepét... Úgy az állami, mint a magángazdálkodásban, a szellemi és politikai életben a vezető pozíciókba elsősorban a véreinket ültetjük."

Külpolitikai téren követelte a revíziót, a békeszerződéseket nem ismerte el. Legfőbb törekvésének tartotta, hogy „a Kárpátok által határolt ideális gazdasági és területi egységet a nemzetiségekkel együtt Budapest székesfővárosunkból egységesen vezessük és irányítsuk..." A trianoni békeszerződésben elcsatolt területeket megszállt területnek nevezte, s népszavazást sürgetett a hovatartozás eldöntése érdekében. A hárommillió magyar által lakott területnek azonban azonnali visszacsatolását követelte.[22]

A program hangja és megfogalmazása kétségtelenül kulturáltabb volt a Böszörmény- és a Meskó-mozgalom által készített programoknál, s nemcsak megfogalmazásában és kifejezéseiben, hanem tartalmában is mértéktartóbbnak bizonyult. Összhangban volt az ENSZP politikai törekvésével: a kormánypárt jobbszárnyának és jobboldali politikai képviseletének vallotta magát, mert Gömbös miniszterelnökségével reálisnak látszott számára az a remény, hogy programját a kormánnyal együtt munkálkodva valósíthatja meg. Ezért fogalmazott annak befejező passzusában az ENSZP úgy, hogy „küzdelmünkben csak a törvény adta politikai eszközöket akarjuk felhasználni, s pártunk fegyelmét és rendjét biztosítani fogjuk". Ígérete nem politikai taktikázás, valós állásfoglalás volt.

Ugyancsak 1933 végén önállósította magát Festetics Sándor gróf is, aki addig kormánypárti képviselő volt és 1933 nyarán még nem tudott dönteni, hogy nemzeti szocialista vagy revíziós pártot alakítson-e. Miután németországi tanulmányútjáról hazatért, Enyingen megjelentette a Mezőföld c. lapot (1933. szeptember), mert „meggyőződött" arról, hogy jó úton jár.[23]

Frissen alakított pártjának, a *Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak* (MNSZP) a programja nehezebben öltött végleges formát. Nem állt mögötte olyan politikai erő, amely törekvésének kellő nyomatékot adhatott volna. Az Enying környéki és más elszigetelt helyeken lévő szervezetek ehhez kevésnek bizonyultak. Kapóra jött az NSZMMP-ben kialakult belső válság. 1933-ban, majd 1934-ben a mozgalom alvezérei között új nevek tűntek fel, akik a szélsőséges szárny erejét növelték, s követelték a mozgalom radikalizmusának foko-

[22] Az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt programja. Budapest, Fráter és Társa Kiadó, 1933.

[23] OL K. 149. BM res. 1936. 6. t. 6119. sz. – Festetics politikai pályafutása felettébb változatos. 1918-ban a Károlyi-kormányban honvédelmi miniszter volt, később a kormánypárthoz csatlakozott. Vagyontalan volt, de 1933-ban atyai nagybátyja, Festetics Tasziló herceg halála után ő örökölte a dégi 40 000 holdas birtokot. Gyors sikeréhez e körülmény is hozzájárult, mert sokan abban reménykedtek, hogy a jelentős anyagi eszközök birtokában lévő Festetics könnyűszerrel megoldja a mozgalom finanszírozását.

zását. Az NSZMMP egyik alvezére, Barcsay alezredes – aki a párt rohamosztagosainak volt a parancsnoka – palotaforradalmat robbantott ki. A debreceniek segítségével 1933 második felében *Nemzeti Szocialista Magyar Dolgozók Pártja* néven új pártot alakítottak, s Barcsay az új párt budapesti főcsoportvezetője lett.[24] Festeticsnek végül sikerült megszereznie a torzsalkodó debreceni nemzeti szocialisták nagy részének támogatását, ennek azonban az volt az ára, hogy elfogadta és Dégen kinyomatta programjukat. Az egyesülés nagy vihart kavart Debrecenben, s az NSZMDP tagságának egy kisebbik fele nem követte Festeticset; az egyesülést végrehajtókat az eszme árulóinak nevezték, s a pártot rövid ideig még fenntartották.[25]

Az egyesüléssel Festetics tábora kibővült és megerősödött. Ebben a helyzetben már ő sem tartotta szükségesnek a túlságosan radikális és hosszú – 57 pontból álló – debreceni program maradéktalan és teljes átvételét. Az eredeti program fenntartásának látszatát azzal biztosította, hogy az MNSZP programját kiegészítő jelzőkkel ellátva adta ki. (Kivonat az MNSZP programjából. Az MNSZP küzdelmi programja.) Helyszűke miatt az eredeti programot nem ismertetjük, csak a későbbiekben használt rövidített változatot.

A program közjogi és közigazgatási része az általános titkos választójog mellett foglalt állást, a választásoknál az ajánlási rendszer eltörlését és olyan összeférhetetlenséget követelt, „amely kizárja az álláshalmozást és a kartelldiktatúrát". Az álláshalmozás megszüntetését azzal indokolta, hogy a tanult magyar ifjúság elhelyezkedése csak így biztosítható. A háborús és különböző más visszaélésekből eredő vagyon elkobzását és a nemzetellenes bűncselekmények – melyeket nem nevez meg konkrétan – szigorú megtorlását követelte. Hasonlóan szigorú törvényeket helyezett kilátásba „az erkölcsromboló és nemzetellenes irodalmi és művészeti irányokkal szemben". Hangsúlyozta a „magyar faj hatályos védelmét, úgy a zsidó, mint más nemzetiségekkel szemben", s teljes jogú állampolgárnak a „csak turán és árja származásúakat", valamint a „nemzethűségi szempontból kifogás alá" nem esőket tartotta. Ennek megfelelően ingatlanuk is csak nekik lehet; intellektuális foglalkozást is csak ők folytathatnak.

Ugyanez a nacionalista és faji gondolat vonul végig a program mezőgazdasági tárgyú részén is, amely arra az alapelvre épül, hogy „magyar vérrel szerzett és magyar verejtékkel megtermékenyített föld csak magyaroké lehet". A program ezen része az 1934. januárban kiadott, a debreceniektől átvetthez viszonyítva erősen megcsonkított és lényegesen általánosabb. A fasiszta nyilasprogramok egyike sem mondja ki a nagybirtokrendszer megszüntetését és teljes kisajátítását, csupán a földbirtokmegoszlás arányosabbá tételét. Azt az ellentmondást, ami a földosztás ígérete és a nagybirtokrendszer részbeni megmentésének szándékából fakadt, a követelések általánosságban mozgó megfogalmazá-

---

[24] *Szakács Kálmán:* i. m. 103. o.

[25] OL. K. 149. BM res. 1936. 6. t. 6119. sz. Nemzeti szocialisták! Magyar Dolgozók!; OL K. 149. BM VII. res. 1934. 7. t. 2082. sz. Magyar testvérek! Magyar Dolgozók!

sával és a kivételek pontos megjelölésének mellőzésével próbálták eltüntetni. Az MNSZP földprogramjának alapelveként hangoztatott követelés, „a földbirtokmegoszlás arányossá tétele" is számos kivételt tartalmazott. A kisajátítás kérdésében egyértelműen és világosan csupán a nem teljes jogú magyar állampolgárok esetében fogalmazott (akik néptársak nem lehetnek), az ő földjük „kártalanítás nélkül kisajátítandó". (Ez elsősorban a zsidó birtokokat jelentette.) A kisajátíthatóság másik kategóriájába „a nemzeti szocialista állam által el nem ismert jogi személyeket" sorolta, konkrét megnevezések nélkül. Az egyéb nagybirtokok esetében már nem kötelező kisajátításról, csupán kisajátíthatóságról beszélt: „Kisajátítható a földszükséglet arányában minden földbirtok 500 hold szántóföldegységet meghaladó része..."[26] Az 1934. januárban megjelentetett részletes programban még egyéb korlátozások is szerepeltek: „Terjedelmükre tekintet nélkül mentesülnek a kisajátítás alól a Nemzeti Szocialista Állam által elismert jogi személyek (erkölcsi testületek) földbirtokai és a vitézi telkek." Mivel a nemzeti szocialista pártok államfelfogásában a nemzeti szocialista állam különleges jogokkal felruházott abszolút hatalomként jelenik meg, az állam akaratára való hivatkozás mind a kisajátításban, mind a mentesítésben parttalanná válik, amit nem gazdasági szempontok, hanem mitikus nemzetérdekek motiválnak.[27]

Az MNSZP programja szerint az egyházi birtokok ugyancsak mentesülnek a kisajátítás alól; ezek kisbérletek útján hasznosíthatók, örökbérleti alapon, bérlő szövetkezetek segítségével. „Mivel a nemzeti szocializmus nem kommunizmus, a földet nem ingyen adja", hanem járadékbirtok formájában, amely örök tulajdonul megváltható. A megváltási díj fizetését – törlesztési összege az évi tiszta hozadék kétharmada – azért tartotta szükségesnek, mert aki pénzért szerezte birtokát, az „meg is tudja becsülni". Az így kialakított kisbirtokot kötött birtokká kívánta átalakítani, olyan családi birtok intézményének rendszeresítésével, amely meg nem terhelhető és el nem árverezhető, s amely „törzsöröklés-sel" a család valamely tagjának tulajdonában marad, a társörökösöket pedig majd földkötvényekkel elégítik ki. A program egyéb pontjai öntözést, lecsapolást, vízszabályozást, legelőjavítást, erdőtelepítést, tagosítást követeltek abból a célból, hogy a birtokok a „középbelterjességet"elérjék. Ezt a célt szolgálták az állam által irányított szövetkezeti és tervgazdálkodási elképzelések is.

A gyárak, bányák, pénzintézetek, nagyáruházak és nagyüzemek kisajátítását követelte a teljes jogú magyar állampolgároktól kártalanítással, másoknál kártalanítás nélkül. Ez azonban nem jelentette a magántermelés megszüntetését, csupán állami ellenőrzését, a „termelési anarchia" kiküszöbölése érdekében. Ennek megfelelően ígérte, hogy a munka és a tőke egyenlő arányban részesedik

[26] Az ötszáz holdas határ relatív, mert a szántóföldegységet úgy értelmezi, hogy az egy kataszteri hold elsőrendű szántófölddel egyenlő értékű földterület, tehát a gyengébb minőségű földek esetén arányosan növekszik a kisajátíthatóság felső határa. (OL K. 149. BM VII. res. 1936. 6. t. 6119. sz. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt részletes programja. Debrecen, 1934.)

[27] *Bagossy Zoltán:* A Magyar Föld. Nyilaskeresztes Füzetek, 3. sz. [é. n.]

a tiszta haszonból, s hangzatosan kijelentette, hogy „a munka és tőke egyenlőtlen harcában a munkás mellé állunk". A kis- és középipar pedig a céhrendszer alapelveinek modern formában való alkalmazásával szervezendő át.

A szociálpolitikai követelések nagyjából megegyeztek az ENSZP programjában foglaltakkal: igazságos, progresszív adórendszert, a kisembert legjobban sújtó forgalmi és fogyasztási adók eltörlését követelte. A kis családi házak és az öt holdat meg nem haladó földbirtokok lényeges adókedvezményben részesüljenek, a hátralékos adók a 100 hold alatti birtokoknál egészében, 100–500 holdig részben leírandók. A kisiparosok tehermentesítését, számukra mérsékelt adót, alacsony OTI-járulékot és olcsó hitelt követelt, a közalkalmazottak illetményeinek érintetlenül hagyását, az álláshalmozás megszüntetésével új munkaalkalmakat. A munkaközvetítést az ipari érdekképviseletnek kívánta alárendelni.[28] A munkabér megállapítására, egyeztetésre, békéltetésre paritásos alapon közös bizottságok létrehozását javasolta. Általánosságban követelte a „szabályos család-, gyermek- és munkavédelmet... szociális munkásjogot". A munkaidőt nem korlátozta, csupán heti 36 órás pihenőt és évenkénti fizetett szabadságot tart szükségesnek.

Figyelemre méltó, hogy a programban végigvonul a középrétegek védelmének primátusa, a velük foglalkozó pontok jóval konkrétabbak; más esetekben általánosak, értelmezésük ellentmondó, homályos. A program jellemző vonása még az agrárius érdekvédelem.[29]

Az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt programjában már megjelent a korlátozott és felelős magántulajdon gondolata, amelynek részletesebb kifejtésével az évtized végén fellépő nyilaspártoknál találkozunk, ahol programjuk egyik vezérlő elve ez lesz. Ugyanis ezek a pártok már tudatos kísérletet tesznek a munkásság körében való befolyásuk növelésére, ennek megfelelően a marxi szocializmussal szemben a szocializmus nemzeti válfajának ideológiai alátámasztására.

Bár az ilyen irányú törekvéseik járulékosak voltak, hamarosan tudomásul kellett venniük, hogy csupán a nemzeti eszme hirdetésével nem lehet átütő sikerre számítani. A továbblépés első állomása a nemzeti eszme és a szociális problematika programbeli arányainak a korrigálása volt: az első időszakban a nemzeti eszme elnyelte a szociálist, ezért utóbb a programok szociális töltése erőteljesebb megfogalmazást kapott, „önállósodott", s a faji alapon álló testvéri gondolatot kiegészítette a szociális követelések sorozata. Teljessé azonban csak azáltal válhatott, hogy a szociális tartalom kiegészült olyan ideológiai elemekkel, mint a korlátozott tulajdon, a tervgazdálkodás, az etatizmus, az osztály- és rétegtagozódás megszüntetése, a nemzet, illetve a faj részére a jólét fel-

---

[28] Az eredeti részletes program ugyancsak a közös munkás és munkaadó korporációs érdekvédelmi rendszer létrehozása mellett foglal állást, hasonlóan az ENSZP programjában foglaltakhoz.

[29] A részletes program 57 pontja közül 19 foglalkozik a mezőgazdasággal. L.: OL K. 149. BM VII. res. 1936. 6. t. 6119. sz. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt részletes programja

tételeinek a biztosítása; végül azzal, hogy a marxi szocializmus helyett nemzeti szocializmust hirdetett.[30] Ezeket az elemeket már a korai mozgalmakban is fellelhetjük, teljessé válásuk azonban az évtized végére lesz jellemző.

A nemzeti szocialista pártok közül csupán a Festetics vezette MNSZP-nek sikerült két parlamenti mandátumhoz jutni az 1935-ös választásokon. Mint erre már utaltunk, a magyar nemzeti szocialista csoportok egységét egyik alakulat sem tudta megvalósítani. Megegyezéseik és összefogásaik csak átmenetinek bizonyultak, a vezetők közötti rivalizálást nem sikerült kiküszöbölni, sőt a későbbi években újabb nemzeti szocialista pártok alakultak. Rendkívüli aktivitásuk ellenére e pártoknak és mozgalmaknak 1935–1936-ig nem volt komolyabb politikai jelentőségük és szerepük. Az 1935-ös választásokon a nemzeti szocialista frakciók csupán 66 000 szavazatot kaptak. E körülmény eléggé meggyőzően bizonyította, hogy a már többéves múltra visszatekintő nemzeti szocialista pártok közül az egy Böszörmény-félét kivéve egyik sem tudott kitörni politikai elszigeteltségéből. Böszörmény mozgalmát viszont túlzó radikalizmusa miatt 1936-ban a hatóságok felszámolták.[31]

A különböző nemzeti szocialista frakciók sikertelenségének nemcsak a jelentéktelen vezérek egymás közti rivalizálása volt az oka: sokkal nagyobb súllyal estek latba a nemzetközi és a belső viszonyok. A német fasizmus e mozgalmakat különböző úton-módon támogatta ugyan, de egyik frakció vezetője sem tudta megnyerni Hitler kizárólagos támogatását. Igaz, ehhez az is hozzájárult, hogy 1935-ig Németország sem volt még olyan helyzetben, hogy túlságosan exponálhatta volna magát a magyar fasiszta mozgalmak mellett. Gömbös politikája szintén visszafogottságra késztetett. Az ő törekvései a hazai szélsőjobboldalt is megosztották, hiszen miniszterelnöki kinevezésével a szélsőjobboldali irányzat kormányprogrammá vált. E körülmény a nemzeti szocialista irányzatok potenciális bázisának egy részét a nemzeti szocialista frakciók támogatása helyett a kormánypolitika mellé állította. Gyökeresen megváltozott a helyzet Gömbös bukásával; a szélsőjobboldal bázisát biztosító rétegek az ellenzéki fasiszta pártok felé orientálódtak, s politikai aktivitásuk megnőtt .[32]

---

[30] „A munkásságnak ideológiát kellett volna adni, mert enélkül nem lehetett volna felvenni a versenyt a köztük tomboló ideológiákkal – írja Hehs Aladár idézett munkájában. „...megkonstruáltuk a korlátozott és felelős magántulajdon gondolatát és rendszerét..., mert ugyebár kár lett volna minden lépésért, ha a munkásság elé a magántulajdon szentségével megyünk és természetesen nem akartunk kommunisztikus ideákkal sem eléjük menni."

[31] A Böszörmény-mozgalom 1935-ben áttért a puccs-taktikára és a kaszáskeresztes királyság létrehozása érdekében egy rendkívül primitív puccstervet dolgozott ki. 1936. május 1-jén a honvédtiszti egyenruhába öltöztetett rohamosztagosok behatolnak a vidéki laktanyákba, az őrséget lefegyverzik és Budapest ellen vonulnak. Április végén azonban a mozgalom egész vezérkarát letartóztatják. (L. *Szakács K.:* i. m.)

[32] Vö. *Lackó M.:* i. m. 41–42. o.

A Nemzet Akaratának Pártjától a Nyilaskeresztes Pártig

1935 márciusában új alakulattal gyarapodott a magyar nemzeti szocialista mozgalom: megalakult a Szálasi Ferenc vezette a Nemzet Akaratának Pártja (NAP). Az új párt – amely kezdetben nem volt más mint a Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején elszaporodott úri, fajvédő nemzeti szocialista csoportok egyike – az alakuló értekezleten Szálasi Ferenc „Cél és követelések" címmel kidolgozott „társadalmi-politikai értekezését" fogadta el az új párt programjául: Szálasi megfogalmazása szerint a „hungarizmus ideológiáját" az ő „anya nélküli gyermekét".[33] Szálasi fanatizmussal vallotta: az általa elképzelt és programba foglalt nemzeti szocialista berendezkedésű ország képes a gazdasági és társadalmi problémák megoldására és a trianoni békével elvesztett területek visszaszerzésére. A mozgalom eleinte nem keltett jelentősebb visszhangot, szervezeti eredményeket is csak 1936-ban ért el, elsősorban a régebben alakult szélsőjobboldali pártok rovására.

A program bevezető részében a hatalom, a nép és a vezető politikus viszonyát elemezte. Kimondta, hogy „Minden hatalom a néptől ered"; az állam célját és az állam életét „az állam munkaruhája", az alkotmány foglalja össze. Annak ellenére, hogy a hatalmat a néptől eredeztette, és az államcélt közcélnak és közakaratnak tekintette, mindezt alárendelte a fasiszta vezérelvnek, és az állam totális szerepének. Indoklása szerint: „Az államban csak egy politikus van: a vezető politikus, aki egyetemlegesen intézi az államéletet az államcél követelései szerint. A többi szakember." A vezető politikus „tervezi, szerkeszti és állítja munkába az államgépezetet". A nép „egyoldalú életküzdelmeinél fogva a szociális eszméket megvalósítani nem tudhatja... Egyedül a tárgyilagos államhatalom képes mérlegelni, hogy az alanyi népnek hogyan kell köz- és önérdekből cselekednie". Az államérdeket azonosította a népérdekkel, de az állami totalitásra való törekvés egyértelműen kiderül abból a megállapításból, hogy az új állam, polgárjait illetően a kötelességteljesítésre helyezi a hangsúlyt. Eszerint az új állam gyökeresen szakít „a régi, elavult elvvel, mely a jogélvezetnek biztosít egyoldalú elsőbbséget a kötelességteljesítéssel szemben".

A NAP programjában a vezéreszme kiteljesedése mellett megjelent egy glorifikált és abszolutizált pártfelfogás – egy mindenek fölé emelt elvont pártkép –, amely tulajdonképpen nem volt más, mint az individuum alárendelése a kollektív ösztönöknek. A „lefektetett államcélt", melyet a „népfelség" jog alapján feladatként reá ruházott a nép, csupán a NAP képes megvalósítani. E párt az állam érdekeit fejezi ki, ezért aki szembeszegül vele „nem a párttal, hanem az élettel ütközik össze, mely más kibontakozást nem ismer". A NAP az ősföldet akarja újjáteremteni, ami nem más mint Szálasi soviniszta, nagy magyar birodalmi ábrándja, s először fogalmazza meg Szálasi hungarista birodalmi gondolatát, a „Hungaria Egyesült Földeket". Az ősföld „egyensúlyha-

---

[33] Cél és követelések. (A Nemzet Akaratának Pártja programja.) A Nemzet Akaratának Pártja kiadványai. Budapest, 1935. 16. o.

talom Kelet és Nyugat, Észak és Dél között, melynek felségében különböző népek magasabb rendű, Isten és természettől megkövetelt nemzetet alkotnak..." Az ősföldhöz tartozik a Kárpátokkal övezett terület, meghosszabbítva az Adriai-tenger partvidékéig, Boszniáig, Dalmáciáig. Az ily módon érdekelt „Részföldek"; Magyarföld, Tótföld, Ruténföld, Erdélyföld, Horvát-Szlavonföld, és Nyugat Gyepű együttes érdeke hozza létre „az Isten és természettől megkövetelt" Hungaria Egyesült Földeket, magyar fennhatóság, „a Magyarföld részéről történő központi állami irányítás" alatt, a résznépeket egységbe foglalva, akik bizonyos kulturális autonómiát kapnának. Az autonómia tartalmának részletes kifejtését azonban a program mellőzte.

Amilyen fantaszta és misztikus e magasabb rendű államrendszer terve, melynek megvalósításához „fanatikus, szent hittel és meggyőződéssel" kezdett a párt, ugyanolyan létrehozásának módja is: „A Részföldek népének akarata szükséges előfeltétel, az érdekelt külföld akarata kívánatos, de nem előfeltétel." Megvalósítása életkényszer, mert „az élet folyása az Ősföld népei legfeljebb még egy nemzedékének kegyelmez, de azután elpusztulnak, ha azonnal nem kezdünk az államcél megvalósításához". A nacionalizmus vallásos és mitikus vonásokkal egészült ki a program e „látnoki" megfogalmazásában, ugyanakkor társult hozzá a fasizmus fanatizmusa és fenyegetése a tervvel szembenállók megsemmisítéséről. Az új állam irányítását a tíz évre választott nádor kezébe kívánta adni, aki „alkotmányos megkötések nélkül" rendkívüli és kivételes hatalommal uralkodik, s minden „öncélú és meddő pártpolitikát" felszámol.

Még Szálasi programján is végigvonult a konzervatív agrárius irányzat elsőbbsége, mert az állam politikai, gazdasági-társadalmi berendezését „az Ősföld ... őstermelésének örök jellegéhez, ősforrásához, ősadottságához" kívánta igazítani. „Iparral rendelkező magas fokon álló parasztállamot akarunk, nem paraszttal rendelkező, alacsony fokú iparállamot" – hirdeti a program. Földreformterve semmitmondó: a zsidó földbirtokok ellen irányul. Csupán telepítést követelt három szempont szerint: a középnemesség visszatelepítését, parasztelepítést, az ipari munkás röghözkötését telepítéssel. Az ehhez szükséges földek megnevezését azonban mellőzte, a hitbirtokosítást viszont törvényesíteni kívánta. A mezőgazdaság korszerű újjáépítésének követelése mellőzött minden konkrétumot, csakúgy mint a kisipar feltámasztásának és háziasításának általánosságban mozgó megfogalmazása.

Ami a további gazdasági célkitűzéseket illeti, a program megmaradt a többi nemzeti szocialista frakcióra jellemző zavarosságnál és kétértelműségnél, „az irányított, tervszerű egységbe foglalt magángazdálkodás megszervezését" és az államérdek elsőbbségének biztosítását ígérve. Az államérdek elsőbbségét törvényesen biztosítani kell, ám az államérdek alkotóelemeinek felépítésénél úgy kell eljárni, hogy abból „kölcsönhatásképpen a magánérdek fejlesztése, gyarapodása, a népösszesség jóléte váljék lehetővé". E hármas egységen belül az államérdek primátusát vallva követelte az „államhatalom közvetlen bíráskodási jogát arra az esetre, ha a magánérdek az állam egyetemes érdekével szembehelyezkedik". Követelte az egész gazdasági élet „érdekszervezetekbe való tömörítését",

a szakszervezetek és a sztrájk eltörlését, helyette „munkabíróság felállítását az érdekképviseleteken belül". A kizsákmányolás korlátozása felettébb zavaros formában fogalmazódott meg: mindenki számára biztosítani kell a megélhetést, a munkaadó és munkás érdekeinek kölcsönös védelmét, és csupán „olyan haszonmagasság törvényes megállapítását" tartotta elfogadhatónak, amely „igazságos kulcs alapján a magán- és a népvagyon fejlesztését" lehetővé teszi: a munkásnak az üzem hasznából „részhasznot" és nyugdíjat kell biztosítani. A nemzeti és egyéni munka „erkölcsös kapcsolatát" tervezte, „az állam és az egyén összehangolt élete érdekében". A magánérdek egyetemes védelme az „ősföld ősnépeinek" esetében egyértelmű, a nem ősnépek – zsidók – vagyonának azonban „a nemzet egyetemes érdekeivel számoló új szétosztását" akarta. A zsidókérdés végleges, alkotmányos rendezését, az 1900 óta kiadott települési engedélyek felülvizsgálatát és bevonását, a zsidó bevándorlás beszüntetését és „a zsidónak mint fajnak alkotmányos meghatározását" követelte.

A program a dolgozók szociális problémáiról (a nemzeti szocialista állam alapelveinek, felépítésének és működésének részletes megfogalmazásához képest) jóval kevesebbet szólt, azt is csak általánosságokban, homályos megfogalmazásban.

A NAP valójában nem programjával, hanem rendkívül erős szervezkedésével hívta fel magára a figyelmet. Szálasi hamarosan felismerte, ha mozgalmával nagyobb sikert akar elérni, túl kell lépnie az úri, katonatiszti középrétegek körén. Az addigi nemzeti szocialista irányzatok közül csupán a Böszörmény-mozgalom vállalta a „szegény népréteggel való kollaborálást", de ő sem törekedett általában az alsó rétegek, még kevésbé a városi munkásság pártba szervezésére. Szálasi felismerte, hogy a hatalomhoz tömegerőre van szükség. Mániákus hatalomvágya háttérbe szorította a tömegektől való úri-dzsentri elzárkózás és lenézés hagyományát. A NAP nyitása az alsó rétegek és a lumpenelemek felé 1936 őszén, 1937 tavaszán oda vezetett, hogy fokozatosan magához vonzotta a különböző nemzeti szocialista pártok – elsősorban a feloszlatott Böszörmény-mozgalom – radikális, anarchista elemeit. Az új irányvétellel a programban és az alapelvekben nem történt változás, a NAP propagandájában azonban jelentős módosulás ment végbe: a régimódi fajvédő-nacionalista agitációt felváltotta egy erős hangú, szertelen antiszemitizmus és sovinizmus és az ehhez kapcsolt szociális demagógia. Ez a változás aggodalmat keltett az uralkodó körökben. A belügyminiszter 1937. április 15-én feloszlatta a NAP-ot, Szálasit és számos hívét pedig letartóztatták, nem jogerősen háromhavi fogházra ítélték.

Az uralkodó körök felemás magatartásának bizonyságaként a betiltott NAP egyéb nyilaspártokkal egyesülve már 1937 augusztusában *Magyar Nemzeti Szocialista Párt* (MNSZP) néven újjáalakult és megkapta a működési engedélyt.[34] Az MNSZP lényegében azonos elveket és módszereket vallott, mint Szá-

---

[34] Az új pártba bevonult ifj. Balogh István Nemzeti Szocialista Pártja és Endre László, valamint Széchenyi Lajos gróf Fajvédő Szocialista Pártja. Az egyesült párt élére háromtagú vezetőség került: Szálasi Ferenc, ifj. Balogh István és Széchenyi Lajos gróf. A vezetést azon-

lasi 1937 tavaszán betiltott pártja, s nagy tettrekészséggel használta ki az általános jobbratolódás által teremtett kedvező körülményeket. A nyilas agitáció hullámai magasra csaptak. Az Anschlusst megelőző zavaros és bizonytalan helyzetben az MNSZP-t 1938. február 24-én a kormány betiltotta.[35]

1938 tavaszán az MNSZP betiltása után Hubay Kálmán, az ismert jobboldali beállítottságú újságíró – aki a Gömbös kormány idején két kormánypárti napilap felelős szerkesztője – politikai szövetséget kötött Szálasi Ferenccel, s a jobboldal egységes támogatása mellett – a közigazgatás segítségét sem nélkülözve – a lovasberényi időközi választásokon mandátumot szerzett. Ezt követően Darányi Kálmán miniszterelnök és Hubay között politikai megegyezés jött létre: a nyilas mozgalom az alkotmányos keretek tiszteletben tartása alapján tevékenykedik, ellenszolgáltatásképpen a kormány tartózkodni fog az adminisztratív intézkedésektől és a következő parlamenti választásokon megfelelő parlamenti képviseletet biztosít a nyilasoknak. A megegyezés eredményeként a kormány engedélyezte, hogy a betiltott MNSZP utódaként megalakítsák a *Nemzeti Szocialista Magyar Pártot* (NSZMP) – a *Hungarista Mozgalmat.*

A csupán átkeresztelt párt 1938 áprilisában, szinte az újjáalakulással egyidőben megjelentette programját is. A program a kormánnyal kötött megegyezés szellemében vallotta, hogy „A Hungarista Mozgalom keresztény valláserkölcsi alapon és az évezredes magyar alkotmányosság fundamentumán áll", a nemzetiszocializmust „magyar módszerekkel, a magyar történelmi hagyományoknak megfelelően, törvényes eszközökkel akarja és fogja megvalósítani",[36] s ismételten hangsúlyozta, hogy a „Hungarizmus az évezredes magyar apostoli királyság eszméjének alapján áll". Megerősítette a NAP programjában szereplő alapelveket: a hungarizmus „a történelmi magyar birodalom területén élő nemzettestvéreket összeforrasztja" a népközösség és a keresztény hit eszméivel. A NAP programjában szereplő „Hungária Egyesült Földek" itt „Hungarista Állam„ elnevezést kaptak, melyeknek államfője „jelenlegi közjogi rendszerünkben a kormányzó". E lojális politikai gesztus után azonban a program kifejtette, hogy a magyar nemzeti szocializmus „az ősi magyar népi és nemzetvezéri elvet" valósítja meg, s az államfő a jelenlegi kormányfőnek megfelelő „nádor-nemzetvezér" lesz. A Hungarista Állam felszámolja az öncélú és meddő pártpolitikát, érdekképviseleti parlamentet hoz létre, ahol „a foglalkozási ágak számarányuk szerint képviseltetik magukat". Ez az állam „az élet minden vonatkozásában militarista, és megveti a beteg pacifizmust", feléleszti az ősi magyar katonaeszményt.

A Hungarista Állam a magántulajdon alapján áll, az egyéni kezdeménye-

---

ban hamarosan Szálasi Ferenc egyedül vette kezébe. Az MNSZP-vel megvalósult nyilasegység mellett még három önálló nemzeti szocialista párt működött. Festetics Ferenc azonos nevű pártja, Pálffy Fidél Egyesült Nemzeti Szocialista Pártja és Salló János Nemzeti Frontja, valamint a reaktivizálódó Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt.

[35] A nyilasmozgalommal és a kormány politikájával a nyilasok elleni fellépés belső okaival részletesen és igen behatóan foglalkozik Lackó Miklós idézett művében.

[36] Hungarista program. A Nemzeti Szocialista Magyar Párt Hungarista Mozgalom Programja. Budapest, „Jövő" Nyomdaszövetkezet, [é. n.].

zést meghagyja, „azon határig, míg az a népközösség érdekébe nem ütközik". A gazdaságot „a nemzetközi szabad nagytőkés termelési rendszer kizsákmányoló jármából az irányító eszmét hordozó értelmiség, valamint a tőke és a munka egyensúlyát biztosító *nemzettőkés magántulajdon*-rendszerbe [Kiemelés tőlem – *Sz. K.*] vezetjük át". Az üzemeket csak teljes jogú magyar állampolgárok vezethetik, akik a termelésért az államnak felelősek: az üzemvezető értelmiségiek a tőke tulajdonosai, akik a munkások érdekeinek egyesítése céljából biztosítani fogják mindegyik csoportnak a termelés tiszta hasznának egyharmadát. Ennek az általános harmadolási elvnek azonban ellentmondott a program egy későbbi paragrafusa, amely szerint a munkavállalóknak a nyereségből való részesedését a munkakamarák határozzák meg.

Ez a zavaros mitikus népközösségi elv vonult végig a program agrárrészén is. Eszerint az „ősmagyar vérszerződés alapján a föld a magyar népközösségé", birtoklásához csak teljes jogú magyar állampolgárnak van joga, zsidó fajúnak földbirtoka nem lehet. Birtokpolitikai célokra a hitelintézetek, részvénytársaságok, zsidó közép- és nagybirtokok szántóföldjeit lehet igénybe venni. Figyelemre méltó a felsorolásban, hogy az első két kategória is a zsidó tőkét érinti; a hagyományos (történelmi) nagybirtokrendszert a program nem akarja megszüntetni, tulajdonosaikat csak „a tájjellegnek és a környék termeléspolitikájának megfelelő mintabirtokok beállítására" kötelezi. A program nem a nagybirtokrendszer megszüntetését proklamálta, csupán a hungarista állam eszméjének alárendelt birtokrendezésről beszélt, s elvként mondta ki: „Az ezeréves ősmagyar vérszerződés alapján a föld a magyar népközösségé." Az ősi magyar katonaeszmény erősítése érdekében földet elsősorban hadviselt, teljes jogú magyar állampolgárnak ígért, hadiérmek szerinti sorrendben, telepes hitbizományként. Az egyházi nagybirtokot a történelmi egyházközségeknek ígérte kis hitbizományként azzal az indoklással, hogy az alsópapság anyagi függetlenségét biztosítva „Krisztus anyagi gondoktól mentes szolgáivá válhassanak".

Az agrárius érdekek jutottak kifejezésre a program azon kijelentéseiben, hogy „Nem földmíveléssel foglalkozó alacsony fokú iparállamot, hanem iparral rendelkező magas fokú földmívelő államot szervezünk." A külkereskedelem terén elsősorban a mezőgazdasági termények piacának biztosítására és fejlesztésére kívánt törekedni, s kijelentette, hogy a vámtarifa átdolgozásánál a mezőgazdaságot részesítik vámvédelemben. Ígérte a gazdaadósságok kamatrabszolgaságának megszüntetését az „új nemzeti tőkéből adódó termelési kölcsönök nyújtásával"; e tőke képződésének forrásáról azonban nem beszélt.

Ahogy a fentiekből is látható, a program gazdasági követelései csupán a zsidókérdésben voltak élesek, amihez társultak a zsidókérdés megoldására felsorolt egyéb javaslatok. Ezeknek az volt a célja, hogy a „zsidókérdést szenvedélyek nélkül, higgadtan, de gyökeresen és véglegesen" megoldják. A zsidóságot fajként és nem felekezetként kezelte, s zsidó fajúnak tekintette azt, akinek nagyszülei között egynél több zsidó származású van. Teljes jogú állampolgár zsidó fajú nem lehet, kivételt képeznek a hadikitüntetéses frontharcos, büntetlen előéletű zsidók, akik külön kulturális kisebbségi életet élhetnek és vallásukat sza-

badon gyakorolhatják. Az 1900. január 1-je után kiadott települési engedélyek felülvizsgálatát és bevonását követelte, az előbb említett kivételek figyelembevételével. A program kimondta, hogy zsidóval házasságot kötni tilos, az ország területén csak az elsőszülött zsidógyerekek házasodhatnak. A programpontok már az első zsidótörvényt vetítették előre.

A NAP programjához képest erőteljesebben és konkrétabban fogalmazódtak meg a szociális kérdések, melyek – a párt keresztény valláserkölcsi alapállásával összhangban – a program szerint az evangéliumi társadalmi normák gyakorlatba való „megalkuvás nélküli" átültetését jelentik. Kitapinthatóan erősödött a szociális demagógia, bár a programban még az általánosságok a jellemzőek. Követelték a progresszív adózást, a kisemberek adójának leszállítását, negyvenórás munkahetet, az éjjeli munka eltörlését (kivételt képeznek a hadiüzemek és a közüzemek 20%-os pótdíjjal). Az az édesanya, akinek 14 éven aluli gyermeke van, napi öt óránál többet nem dolgozhat, tanoncot csak 14 éves kortól lehet alkalmazni, maximum napi nyolc órát dolgozhat, s éjjeli munkára nem alkalmazható. Ezen kívül a program követelte a nyolcosztályos népiskola bevezetését. A korai családalapítás érdekében a kezdő fizetések összegének törvényes biztosítását ígérte. Családi ház építésére, betegség és baleset esetén történő gyógyításra, továbbá öregségi és rokkantsági ellátásra azonban a dolgozók maguk biztosítják a szükséges fedezetet azáltal, hogy keresetük bizonyos hányadát – a program szerint fizetésük, jövedelmük „arányos hányadát" – közadó módjára az államnak befizetik, és e kényszertakarékosságból fedezik a költségeket.[37]

Az egy évvel később, 1939. március 15-én, a Hungarista Mozgalom utódaként létrejött *Nyilaskeresztes Párt* programja csak annyiban tért el a fentebb ismertetettektől, hogy mérsékeltebb volt annál. Szakított a szélsőséges követelésekkel, óvatosabban alkalmazta a szociális demagógiát, s Szálasi hungarizmusáról nem beszélt, helyette olyan magyar szociális munkaállamot akart, „amely nem a kiváltságos ezrek, hanem a sokmilliós nép érdekeit szolgálja, ezeket társadalmi és osztálykülönbség nélküli nemzettestvéri szeretetben" egyesíti. A szentistváni állameszmét vallotta magáénak „a kormányzó országlása alatt", s minden célját „a magyar alkotmány és a hagyomány szentesítette jogszokásaink által megszabott törvényes úton" akarta elérni. Érezhető, hogy az 1938-as „radikális esztendő" után a mozgalom visszafogottabbá vált. A program gazdasági vonatkozású pontjai kimondták, hogy a párt a magántulajdon elve alapján áll, s csupán azt ígéri, hogy a munkanélküliséget „intézményesen megszünteti", s ezzel biztosítja „az állam legnagyobb hadviselési képességét és fiainak emberhez méltó életét". A hadsereg kiépítése céljából csupán a hadiipar és a nagy energia-

[37] Hungarista program. – Figyelemre méltóak a kistulajdonosokat érintő programpontok, amelyek ugyancsak bizonyítják a párt ama törekvését, hogy tömegmozgalommá váljon. „A föld-, ház-, kereseti, társulási, vagyon- és jövedelemadókat a kisemberek adójának leszállíthatása érdekében a vagyonnagyság arányában progresszív módon fokozzuk. A kisüstön főtt pálinka szeszadóját és a cukoradót lecsökkentjük, a borfogyasztási adót pedig megszüntetjük."

források államosítását követelte. Erőteljesen visszalépett a földbirtokpolitikai kérdésben, s olyan földrendezést hirdetett, amely „az országos termelési átlagot fokozni képes". Az ennél többet követelőket népbutítóknak nevezte, s csupán homályosan fogalmazta meg, hogy „ahol a feltételek megvannak életképes kisbirtokokra, ott az arra érdemes magyar dolgozókat a nemzetvédelmi szempontok figyelembevételével is, földhöz juttatjuk". Egyedül a zsidókérdésben volt „tántoríthatatlan". Az 1938-as program pontjait jószerint megtartotta, kiegészítve azzal, hogy „zsidómentes magyar államot, keresztény alapon álló osztálymentes társadalmat" akart.[38] A nemzeti szocialista mozgalomnak ez az átmeneti „mérséklődése" összefüggött a Teleki-kormány szélsőjobbal szembeni erőteljesebb fellépésével. Mivel következetes harcra – nyilasellenes meggyőződése ellenére – kül- és belpolitikai meggondolásokból ő sem volt képes, a nemzeti szocialista pártok az 1939-es választásokon 49 mandátummal tevékenységük legsikeresebb évét zárták.

Némileg eltért az NSZMP programjától a *Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt* (FNSZP) programja. Az FNSZP a nemzeti szocialista mozgalmak közül a német és az olasz fasizmussal való szimpátia mellett „a magyar gondolat és érzésvilágnak" megfelelő magyarosított, s a „faji öntudat felébresztésére", a fajvédő nemzeti szocialista állam kiépítésére törekedett. A program alapeszméi a fajszeretet, „a törésmentes magyar államalkotó erő és a tiszta keresztény erkölcs". A program szerint a párt „Gömbös Gyula izzó fajszeretetével és Prohászka Ottokár mélységes keresztény világnézetében fogant szocializmusával" kívánta megvalósítani a magyar feltámadást.[39] A párt tehát Gömbös politikájának vállalását és maradéktalan megvalósítását hirdette; vezetői nagyrészt nyugalmazott katonatisztek és állami hivatalnokok voltak, s azok megnyerésére törekedett, „akik szélsőjobboldali felfogásuk ellenére, bizonyos megfontolások és aggályok miatt ma még nem tagjai egyetlen szélsőjobboldali pártnak" sem. A nemzet sorsproblémájának az államiság és a függetlenség teljes biztosítását és a zsidókérdés megoldását tartotta, harcot hirdetett minden liberális, pacifista nemzetközi ideológia ellen, s a „rend, fegyelem, az összetartás militarista szellemével" akarta „telíteni a társadalmat", biztosítani „a magyar faj gazdasági szupremációját". A Gömbös-féle hagyatéknak megfelelően hangsúlyozta a párt alkotmányos alapállását, a kormányzó iránti „alattvalói hűséget": az alkotmányt csupán megreformálni akarta, hogy az a „fajszeretetet és a nemzeti szocializmust" jobban szolgálja.

---

[38] Ezt akarják a nyilasok. (1939. március 15.) A Nyilaskeresztes Párt Országépítő Programja. (Felelős kiadó: *Rátz Kálmán.*) Budapest, ifj. Kellner Ernő könyvnyomdája. Vö. *Lackó Miklós:* i. m. 160–161. o.

[39] A Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt kiáltványa, programja és alapszabályai. (Felelős kiadó: *Szőrtsey József–ifj. Kellner Ernő.*) Budapest, [é. n.].

Az FNSZP programja szociálpolitikai követeléseiben visszafogottabb volt a többi nemzeti szocialista pártéhoz képest. A falusi kisvagyonok védelme érdekében csupán az állami biztosítási intézményrendszer kiépítését, olyan adóreformot, amely a sokféle címen szedett adók eltörlését szolgálja, a közegészségügy részbeni államosítását, a mezőgazdaság hitelellátásának megreformálását látta szükségesnek. Birtokpolitikai követelései jelentéktelenek voltak, csak „a telepítés ütemesebbé tételét" ígérte, s a hitbizományok reformját szorgalmazta, minden konkrét meghatározás nélkül. Követelte a bankok, ipari érdekeltségek földtulajdonosi, illetve bérlői jogának megszüntetését. A munkás- és az alkalmazotti követelések sorában csupán a 44 órás munkahét, a mezőgazdasági és ipari szociálpolitika egységes szervezetének létrehozása, a meghozott, de végre nem hajtott szociális törvények és rendeletek maradéktalan végrehajtása, az ipari és mezőgazdasági munkások nyugdíjtörvényének megalkotása szerepelt. A fajvédő nemzeti szocialista állam azonban „ellensége minden munkanélküli segélynek".

A szocialista, kommunista eszmékkel, szervezetekkel szemben legélesebben az FNSZP programja lépett fel, s „a komoly, építő, alkotó munkát zavarni törekvő ártalmas megmozdulás ellen a legkíméletlenebb harcot" hirdette. A szociáldemokrata, kommunista agitációt csírájában kívánta elfojtani, s nemcsak állampolgári jogaik és vagyonuk elvételével, állampolgárságuk megvonásával akarta őket sújtani, hanem követelte a nemzetközi szocialista szervezetek betiltását, „a túltengő egyesületi élet", a sztrájkjog megszüntetését, a munkaközvetítés állami kézbevételét, s a korporációs kamarák létrehozását. A program joggal vallotta: nem adunk „merőben új gondolatokat", hiszen a program nem volt egyéb Gömbös elképzeléseinek újrafogalmazásánál.

Mai szemmel nézve a nemzeti szocialista mozgalmak politikai programjai, nézetei, „eszmerendszere" józanul mérlegelve őket, abszurdnak vagy komolytalannak tűnnek. Összetettebbé és bonyolultabbá válik azonban megítélésük, ha figyelembe vesszük a történelmi helyzetet és azt a társadalmat, amelyben e mozgalom kialakult. Itt nemcsak arról van szó, hogy a fasizmus nemzetközileg is előretört, s hogy a nyilas-fasiszta áramlatok ugyanabból a „szegedi gondolatból" merítették alapeszméiket, amelyből az ellenforradalmi rendszer. Ez csak a közeg, amelyből a fasiszta mozgalmak kifejlődhettek. Olyan országokban, *ahol a nemzeti lét súlyos nehézségekkel küzdött, a nemzeti tudatot nagy sérelmek érték, a nemzeti jelszavakkal nagyon könnyen lehetett érzelmeket kavarni. A nemzeti eszme ugyanakkor igen alkalmasnak bizonyult nemcsak arra, hogy segítségével eltereljék a figyelmet a valós társadalmi kérdésekről, hanem arra is, hogy a meg nem valósult társadalmi emancipáció helyett, a hivatalos nemzetből addig kitaszítottakat, a népközösségi elv eszméjével a nemzetbe emelje, s az erős társadalmi egyenlőtlenségért a nemzeti egyenlőség ígéreteivel kárpótolja.* A korai mozgalmaktól kiindulva minden nyilaspárt programjában szerepelt „a társadalmi osztályokat egymástól elválasztó előítéletek" teljes lerombolása, amely abban a társadalmi közegben, amely szinte kasztszerűen különítette el az egyes társadalmi rétegeket, kétségtelenül hatásos propagandának bizonyult. Ezt előse-

gítette az a szociális demagógia, amelynek alapvonása ugyan a szertelenség és a társadalmi felelőtlenség volt, de valós történelmi adósságra épült, a politikai rendszer szociális érzéketlenségére és a széles tömegek szociális elesettségére. A hivatalos magyar szociálpolitika nagyon elmaradt az európai gyakorlattól. A kormányzatnak a harmincas évek végén megvalósított felgyorsított szociálpolitikai intézkedéseiben kétségtelenül szerepe volt a szélsőjobboldali mozgalmak propagandájának. A szociális demagógia és a társadalmi előítéletek lerombolását ígérő propaganda retrográd céljától részben függetlenül – főleg a politikailag kevésbé iskolázott, társadalmilag lenézett és szinte semmiféle társadalmi presztízzsel nem rendelkező tömegek körében valóság-tartalmat kapott, s akarva-akaratlan nemcsak a kitaszítottság ellen lázított, hanem rombolta a feudális korból átöröklődött úr–szolga-viszony, a belenyugvás, a lenézettség tudati maradványait is. A korszak tragikus ellentmondása, hogy a feudális formákat „őrző társadalmi hierarchia bizonyos fokú felbomlása... nagyobb részben nem a demokratikus vagy szocialista irányzatok, hanem a fasizmus közvetítésével vette kezdetét".[40]

[40] Magyarország története. 8. k. (Főszerk.: *Ránki György*. Szerk.: *Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt.*) Akadémiai Kiadó, 1976. 818. o.

JOHANCSIK JÁNOS

A szakszervezetek válsága és változásai az 1980-as évek Franciaországában

A francia szakszervezeti mozgalom tanulmányozása olyan tapasztalatokkal szolgál, amelyeket egy pluralista politikai rendszerben működő pluralista szakszervezeti mozgalom nyújthat egy fejlett és átalakuló ipari társadalom viszonyai között. Természetesen e tapasztalatok akkor értelmezhetőek pontosan, ha tekintettel vagyunk a mozgalom arculatát kialakító történelmi és társadalmi sajátosságokra, a politikai kultúra jellegzetességeire, azokra az eltérő vonásokra, amelyek a franciát más, hasonló fejlettségű országokban működő európai szakszervezeti mozgalmaktól (angol, nyugatnémet, osztrák, skandináv stb.) megkülönböztetik.

E sajátosságok között említhetjük mindenekelőtt a szervezeti pluralizmust, amely nem egyszerűen az iparágak, szakmák és foglalkozások különbözőségeinek terméke, hanem azt jelenti, hogy Franciaországban eltérő doktrinális elveken alapuló, más-más stratégiai orientációt követő szakszervezeti szövetségek működnek. Az 1895-ben létrehozott egységes szervezet széttagolódása és új szervezetek alakulása következtében a hatvanas évek közepétől három nagy szakszervezeti konföderáció emelkedik ki a napjainkban működő kilenc országos szövetség közül: a CGT (Confédération Général du Travail – Általános Munkaszövetség, 1985), az FO (Force Ouvrière – Munkáserő, 1947) és a CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail – Francia Demokratikus Munkaszövetség, 1964.) Jelenlegi vizsgálatunkat e három jelentősebb befolyású szervezetre korlátozzuk, amelyek egyúttal a szakszervezeti mozgalom három típusát is képviselik.

A francia szakszervezeti mozgalom másik sajátossága az a paradox vonása, hogy a szindikalizmus a társadalom igen széles körére terjed ki, alig akadnak olyan foglalkozási területek (pl. igazságszolgáltatás, katonaság, bankigazgatók), amelyek a szervezkedésen kívül maradnak. Ugyanakkor más országokkal összehasonlítva a franciák szakszervezeti szervezettségi szintje meglehetősen alacsony. Története során a legmagasabb szintet 1936-ban érte el (45%), a hatvanas–hetvenes években 20–25%-ra esett vissza. A szakszervezetek tagsága főként a nagyüzemekben, bányákban, az állami szektorban összpontosult, és jelentős szakszervezeti bázis alakult ki a közalkalmazottak, tisztviselők, közoktatási dolgozók körében. Amíg a nagy közületi vállalatoknál a szervezettségi szint eléri a 30%-ot, addig a magánszektorban alig 6%.[1] A szervezettség alacsony szintje kétségkívül összefügg a francia gazdaság viszonylag alacsony kon-

---

[1] *R. Mouriaux:* Le syndicalisme face à la crise. (Ed. la Découvert.) Paris, 1986. 28–30. o.; Le Monde, 1989. február 28.

centráltságával,[2] s azzal, hogy a kisvállalatoknál a tulajdonos személyes jelenléte az egyéni érdekvédelmet, a konfliktusok közvetlen rendezését helyezi előtérbe, feleslegessé téve a szakszervezetek közvetítő szerepét. A hetvenes évek végén az 1000 fő feletti létszámú vállalatok 95%-ában, az 50–150 fős vállalatoknak csak 50%-ában működött szakszervezet. Az ennél kisebb 950 000 vállalatnál, ahol mintegy négy millió ember dolgozott (főleg az élelmiszerkereskedelemben, a szolgáltatások, szállítás és az építőipar területén) a szakszervezetek létezéséről gyakorlatilag semmi hír nem volt.[3]

A szervezettségi szint Franciaországban is befolyásolja, de nem egyedüli meghatározója a szakszervezeti hatalom intenzitásának. Az egyéni tagság, valamint az automatikus beléptetés rendszerének hiánya más országok szakszervezeteihez képest alacsonyabb mértékre szorítja a szakszervezeti tagság bázisát, de a szakszervezetek érdekvédelmi tevékenysége, legalábbis a kollektív érdekvédelem folytán kiterjed a foglalkoztatottak azon részére is, akik nem tagok és tagdíjat nem fizetnek. Amikor a különböző érdekképviseleti testületek (vállalati tanácsok, munkügyi döntőbíróságok, társadalombiztosítási tanácsok munkavállalói képviselői) megválasztására kerül sor, a dolgozók túlnyomó része a szakszervezetek jelöltjeire szavaz. A szakszervezetek ily módon kifejezésre jutó hatalmát és közvetítő szerepét elismeri a kormányzat és a munkáltatók is.

A francia szakszervezeti mozgalom további sajátosságai következnek a francia munkásmozgalom fejlődésének különös útjából. S. M. Lipset modellje szerint Franciaország azon országok közé tartozik, ahol a munkásság a politikai jogokhoz korán hozzájutott, viszont a gazdasági jogokat későn szerezte meg. S ez egy merev osztályrendszerű társadalomban magasabb szintű politikai tudat kialakulásához járult hozzá, erős munkáspártokat és egyúttal radikális szakszervezeti mozgalmat hívott életre.[4] Hosszú időn keresztül a francia szakszervezeti mozgalom uralkodó irányzata osztályharcos, osztálytudatra épülő volt. Radikalizmusa nemcsak a munkásérdekek képviseletére vonatkozott, hanem arra is, ahogy a fennálló társadalmi és politikai rendszerrel szembenállt. A munkáltatót nem szociális partnernek, hanem leküzdendő ellenségnek tekintette. A munkásosztály felszabadítását nemcsak az érdekképviselet demokratikus szervezetében való részvételben, hanem a kapitalista rendszer lerombolásában látta.[5] Amíg a marxista, majd később a leninista irányzat felfo-

---

[2] 1984. január 1-jei állapot szerint Franciaországban 2 837 712 vállalat működött. Ezek 94%-a 10 főnél kevesebbet foglalkoztatott. A 10–499 főt foglalkoztató vállalatok (165 905) az összesnek csupán 5,9%-át, az 500 főt meghaladók (2679) pedig 0,087%-át tették ki. 1982-ben az 1–9 fős vállalatokban dolgozott a munkavállalók 21,6%-a, a 10–499 főt foglalkoztatóban a 61,3%-a és az 500 fő feletti vállalatokban volt található a dolgozók 17,1%-a. Az ipari vállalatokban ez az arány 7,9%, 60,2%, illetve 31,9% volt. (Annuaire Statistique de la France, 1984. 109., 339. o.)

[3] *R. Mouriaux:* Les syndicats dans la société française. PFNSP, Paris, 1983. 22–25. o.

[4] *S. M. Lipset:* Radicalism or Reformism: the Sources of Working Class Politics. The American Political Science Review, 1983. 77. k. 1–18. o.

[5] A szakszervezetek kongresszusán 1906-ban elfogadott és a továbbiakban irányadó Amiens-i Charta leszögezte: „A CGT minden politikai iskolán kívül szervezetbe gyűjt minden

gásában a végcélnak, a munkásosztály politikai felszabadításának elérésében az elsődleges szerep a közvetlen érdekképviseletet ellátó szakszervezetekhez képest a munkáspártoké, addig a századelőn erőteljesen jelentkezett anarchoszindikalizmus a szakszervezeteknek önálló politikai szerepet szánt. A két irányzat az Amiens-i Charta (1906) idején abban találkozott, hogy a szakszervezetek egységét a szocialista mozgalom széttagoltságától megóvandó, a francia szakszervezeti mozgalom hagyományává avatta a szakszervezetek politikai pártoktól való függetlenségének elvét. Ma szinte valamennyi szakszervezet alapszabálya rögzíti, hogy a szakszervezetek a munkáltatóktól, az államtól, a kormányzattól, a politikai pártoktól és az egyháztól független szervezetként működnek. A francia szakszervezetek formálisan kényesen ügyelnek ennek az elvnek a betartására, miközben a gyakorlatban és az informális kapcsolatok által érzékelhetők a pártokhoz fűződő szálak.

Hasonló ellentmondásokat tükröz a francia szakszervezeteknek a korporativizmushoz fűződő elvi és gyakorlati viszonya. A munkásmozgalom osztályharcos hagyományai Franciaországban táplálták a szakszervezetek bizalmatlanságát és ellenállását a korporatista törekvésekkel szemben. A korporativizmus fogalmát a franciák gondolkodásában pejoratív jelentésűvé tette a vichyi rendszer fasiszta korporativizmusa, amely a független szakszervezetek felszámolására irányult. Az elutasító felfogás azután kiterjedt a neokorporativizmus demokratikus változatára is, amely az állam, a munkáltatók és a szakszervezetek konfrontációs kapcsolatát intézményes együttműködéssel kívánja felváltani. A szakszervezeti akció függetlenségét féltik a tárgyalások és az alku terén, nagy részük elhárítja a felelősségvállalást az igazgatásban, tart attól, hogy alárendelődik a kormányok vagy a vállalatok gazdaságpolitikájának. A fentiek vonatkozásában az utóbbi időben két fejlemény mutatkozik. Egyrészt megfigyelhető a francia szakszervezeti mozgalomban az „osztályharc-mozzanat" gyengülése, az osztályharcos irányzat jelentős visszaesése. Másrészt a nyolcvanas évek elején éppen a szocialista-kommunista kormánykoalíció tevékenysége a nagy szakszervezeti szövetségeket a gyakorlatban hirdetett elveikkel ellentétben a neokorporativizmus irányába terelte. Egyedül az FO, illetve a jobboldali szövetségek működtek harcos ellenzékiként.

---

dolgozót, aki a bérmunkás és az alkalmazó viszony felszámolásáért folytatandó harc tudatában van.

A kongresszus úgy véli, hogy ez a nyilatkozat az osztályharc elismerése, amely gazdasági téren a lázadó dolgozókat szembeállítja a kapitalista osztálynak a munkásosztály ellen megvalósított kizsákmányolása és elnyomása valamennyi, mind anyagi, mind morális formáival...

[A napi követelési tevékenység csak egyik oldala a szakszervezeti mozgalomnak.] Előkészíti a teljes emancipációt, ami csak a tőkés kisajátítással valósulhat meg; mint cselekvési eszközt kilátásba helyezi az általános sztrájkot és úgy véli, hogy a szakszervezet, a ma ellenállási egysége, a jövőben a termelés és elosztás szervezete (groupement), a társadalom újjászervezésének alapja lesz." (*A. Barjonet:* La CGT. Éd. du Seuil, 1968. 15–16. o.)

Amikor az alábbiakban a francia szakszervezetek helyzetét és változásuk tendenciáit vizsgáljuk a nyolcvanas évek első felében, ezt olyan kutatás alapján tesszük, amely elsősorban a szakszervezetek politikai befolyásának, a pártokhoz és a baloldal politikai erőihez való viszonyának feltárására irányult.

A szakszervezetek válságának általános okai

A francia szakszervezeti mozgalom, ha ezt kezdetben a politikai baloldal választási kirobbanása részben el is fedte, a nyolcvanas években a mozgalom visszaszorulásának, gyengülésének nehéz időszakába lépett. A válság mind az 1977–1978-tól megfigyelhető taglétszámcsökkenésben kifejeződött, mind a szakszervezeti akciók dinamikájának hanyatlásában, amit a sztrájkmozgalmak adatai is tükröznek.

A főbb francia szakszervezetek taglétszámának változása (ezer fő)[6]

	1971	1977	1978	1981	1982	1983	1985
CGT	2327	2322	2192	1925	–	1622	–
CFDT	917	1077	1047	949	–	885	–
FO	826	955	983	1150	1150	–	–
FEN	449	–	550	–	492	–	451
CGC	250	–	322	302	–	299	–

A táblázatból kitűnik, hogy 1977-ig (egyes szervezeteknél 1978-ig) még nőtt valamennyi szervezet taglétszáma. 1977-től kezdve csak az FO-nál folytatódott a létszámnövekedés. 1977 és 1983 között a CGT taglétszáma 30,2%-kal, a CFDT-é 17,9%-kal esett vissza. Újabb adatközlés szerint a CGT 1987-ben 1 030 843 fizető tagot számlált, ami 1977-hez viszonyítva 55,6%-os csökkenést jelez.

A sztrájkmozgalom alakulása Franciaországban (havi átlagban)[7]

	1976	1982	1983	1984
A feljegyzett konfliktusok száma	440	315	– }	
Az érintett vállalatok száma	504	367	280 }	250
A munkát beszüntetők száma (ezer fő)	89,4	44,6	37,8	42,2
A sztrájkok miatt kiesett munkanapok száma (ezer fő)	337,9	186,6	110	109

---

[6] *R. Mouriaux–Fr. Subileau:* Les effectifs syndicaux en France 1895–1985. CEVIPOF, Paris, 1987.; Le Peuple, 1989. március 2.

[7] Annuire Statistique de la France 1985. (Résultat de 1984) INSEE, Paris, 1985. 128. o.

A szakszervezeti mozgalom visszaesése, a deszindikalizáció jelensége nem bizonyult átmeneti tendenciának, s arra utalt, hogy mélyreható változások kezdték ki a szakszervezetek társadalmi befolyását. A francia szakszervezetek változó helyzete részben a szocialista párti kormányzati ciklus politikai körülményeiből fakad, melyek változásokat hoztak a szakszervezeti mozgalom működési területén. Másrészt a francia szakszervezetek sorsát azok az általánosan kialakult mély áramlatok is meghatározták, amelyek a gazdasági válságból kiinduló, de a gazdaságon túl messzire kiterjedő átrendeződésekből következtek, s általában a modern ipari társadalmak megváltozott feltételeivel állnak összefüggésben. Először tekintsük át az utóbbit, a válság általános okait, amelynek itt csak rövid összefoglalására vállalkozhatunk, mert részletes kifejtése meghaladja e tanulmány keretét.

A szakszervezeti mozgalom válságának okai részben a gazdasági válság közvetlen következményeiből vezethetők le. A munkanélküliség és a szerkezetátalakítás egyaránt rombolta a szakszervezetek bázisát, amely főképp a hagyományos iparágakban, a nagy gazdálkodó egységekben helyezkedett el (szénbányászat, acélipar, autóipar, hajóépítés, vasút). Az a folyamat, amely a technikai racionalizáció folytán olyan foglalkozások terén okozott jelentős létszámcsökkentést, amelyek a szakszervezeti mozgalom erős bástyái voltak, nem most kezdődtek, azonban a nyolcvanas évek technológiaváltásával megsokszorozódtak és újabb területekre terjedtek ki. Franciaországban 1946-ban, a széncsaták idején 278 000 bányász dolgozott, 1983-ban már csak 58 000. Ugyanekkor a vasutasok száma majdnem a felére csökkent, 485 000-ről 253 000-re.[8] Ez azután éreztette hatását a bányász- és a vasutasszakszervezetek létszámának visszaesésében. A fémipari szakszervezet (FTM-CGT) 1978 és 1986 között tagságának mintegy felét veszítette el. A leépülő szakmák helyettesítése az új foglalkozási ágakban dolgozókkal három okból is nehézségekbe ütközik. Egyrészt az ipari szervezeten kiformálódott szakszervezeteknek az iparról a szolgáltatások területére lépése az érdekvédelem újszerű feladatait kívánja, amelynek formái még nem alakultak ki. Másrészt a dinamikus gazdasági tevékenységek alacsonyan koncentrált gazdálkodó egységekben zajlanak, a kisvállalatoknál, ahol a szakszervezeti tevékenységnek nincs hagyománya, és a munkáltatók–munkavállalók személyes kapcsolatai miatt nincs is rá erőteljes igény. Harmadrészt az új körülmények között a munkaerő egyre nagyobb hányada a nem szabályozott, bizonytalan foglalkoztatás körülményei közé kerül, s velük szemben a szakszervezetek egyre inkább a „védett bérből élő rétegek védelmezőjének" a szerepébe kerülnek.[9] A szakmák hanyatlása miatti elbizonytalanodás, és a gazdasági válsággal járó létbizonytalanság a szakmai öntudatot is gyengíti, ami korábban a kollektív cselekvés, a szakszervezeti mozgalom fontos hajtóereje volt. A növek-

---

[8] *R. Mouriaux:* Le syndicalisme frappe de langueur. Politique Aujourd'hui, 1985. 9. sz. 24. o.

[9] *H. Lasserre:* La crise du syndicalisme aujourd'hui. Les Temps Modernes, 1986. március.

vő anyagi nehézségek megfontolásra késztetik a dolgozókat, hogy vajon érdemes-e anyagi áldozattal a szakszervezet tagdíjat fizető tagjának lenni, amikor e szakszervezetek érdekvédelmi képessége tagjaik egyre nagyobb hányada esetében meggyengül.

A foglalkoztatottak szerkezetében bekövetkezett változások természetesen különböző mértékben érintik a szakszervezeti szövetségeket aszerint, hogy milyen társadalmi rétegek alkotják bázisukat. A CGT bázisát a hagyományos munkásság, főként nagyüzemi szak- és betanított munkásság adta, amely erősen ki van téve a szerkezetátalakulásnak. Az FO – bár a CGT-ből vált ki – bázisának nagyobb hányada a közalkalmazottak, a köztisztviselők köréből került ki. A CFDT heterogén bázisában jelentős helyet foglaltak el részben az alacsony képzettségű, betanított munkások, részben a magasan kvalifikált dolgozók, műszaki értelmiségiek, éppúgy mint a közszektorban működő középrétegek. Ily módon bázisában számottevő arányban szerepeltek a technikai fejlődés áramába tartozó munkavállalók, akiket kevésbé érintett a szerkezetváltás, a munkanélküliség veszélye. Ugyanakkor az FO felvállalta a külföldi dolgozók védelmét is, akik a legközvetlenebbül váltak fenyegetetté.

A gazdasági szerkezetváltással a társadalmi struktúrában jelentős átalakulások mennek végbe, illetve felerősödnek a korábbi tendenciák. A neves francia szociológus, A. Touraine e változások értelmezésére a nyolcvanas évek elején olyan elméletet dolgozott ki, amelynek messzemenő következtetése: a munkásmozgalom története és léte a végéhez ért, a szocializmus halott. A „Szocializmus után" címmel 1980-ban megjelent esszéjében, majd az 1979–1983 között folytatott, ide vonatkozó szociológiai vizsgálatok összegzésében hasonló koncepciót fejt ki, mint André Gorz a „Búcsú a prolatariátustól" című könyvében.[10] A baloldali pártok szövetségének 1977-ben történt felbomlása, s e pártok 1978-as választási kudarca után, abban az időszakban, amikor megindul a jobboldal eszmei-politikai offenzívája, s egyúttal új szociális mozgalmak bontakoznak ki, Gorz úgy véli, hogy a baloldali pártok nem képesek a társadalmi erőket és követeléseket kifejezni. „A szocializmusra hivatkozó pártok a társadalom minden igazi képviseletétől megfosztva többé nem fejezik ki a társadalmi mozgalom tevékenységét, defenzív politizálgató koalíciókká, sőt egyre inkább az államhatalom erősítésének ügynökeivé váltak... a szocialista korszak vége nem a depolitizálást, nem az ideológiák végét, nem a mindenható állam ellenállhatatlan előrenyomulását jelenti, hanem – legalábbis bizonyos feltételek mellett – egy új társadalmi mozgalom, a közvélemény új megnyilatkozásait és így egy új politikai kereslet születését."[11] Amikor a közvélemény a politikai élettől a magán- és a szakmai élet felé fordul, elutasítja a pártok ellenőrzését, a kiábrán-

---

[10] *A. Gorz:* Adieu au proletariat, Éd. Galilée, Paris, 1980.; *A. Touraine:* L'après socialisme. Grasset, Páris, 1980.; *A. Touraine, M. Wieviorka, F. Dubet:* Le mouvement ouvrier. Fayard, Paris, 1984. Ch. 15. Conclusion: le mouvement social de la société industrielle. 389–405. o.

[11] A. Touraine: i. m. 22. o.

dulás és a félelem uralkodik el, nem tartja kielégítőnek az „igazi szocializmusra hivatkozást", vagyis azt, hogy a szocializmuson belül maradva az etatista és centralizált kultúrát egy libertariánus és önigazgatási kultúrával váltsák fel.

Touraine elmélete szerint a szocializmus mint a munkásmozgalom ideológiája a munkásmozgalom sorsához kapcsolódik. A nyolcvanas évekre a munkásmozgalom végső határához érkezett, miután életre hívója, maga az ipari társadalom is megkezdte átalakulását, átmenetét egy programozott – azaz a számítástechnikára épülő – társadalomba. Az ipari társadalom központi szereplője a munkásosztály, amely hatását a munkaszervezet keretében tudja kifejteni. A termelőapparátusban elfoglalt helye következtében képes volt a termelést ellenőrizni és megbénítani. A munkásmozgalom a kvalifikált szakmunkásokra, a büszke munkásöntudatra épült. A munkapiac megkettőződése a bizonytalan foglalkoztatás terjedésével, az új technológia folytán a kvalifikáció átértékelődése (egyrészt a magasan kvalifikált karbantartó-szerelő technikusok, másrészt az automatákra felügyelő betanított munkások javára) kikezdte ezt a munkástudatot; a régi identitási jegyek szétomlóban vannak. Felbomlik a régi munkáskultúra, amely hordozója volt a társadalomátalakító terveknek és a társadalmi mozgalmak irányítási képességének. Az ipari társadalom felbomlásával, véli Touraine, a munkásfunkció nem tűnik el, de megszűnik a munkások szakmai és kulturális autonómiája. A posztindusztriális társadalom beköszöntével a munkásmozgalom helyét az új társadalmi mozgalmak (nők mozgalma, a civil társadalom mozgalma az állammal szemben, a technokrata-ellenes mozgalom stb.) foglalják el. A programozott társadalomban a népi osztály tevékenysége túllép a munkaszervezeten, a munkaeszközökön, s eljut ahhoz a problémához, hogy mi a termelés célja, s szembesül az egész gazdasági és társadalmi rendszerrel.

A szakszervezeti mozgalom válságának hátterében eszerint a társadalom fejlődési módjának (mode de développement) változása, nem pedig a termelési mód (mode de production) megváltozása áll; vagyis az ipari társadalom programozott társadalommá változása. A munkásmozgalom vége nem jelenti a szakszervezetek szerepének végetérését. Számukra fennmarad a dilemma: beléphetnek-e a posztindusztriális konfliktusok területére, vagy szembefordulva a posztindusztriális társadalom kialakulásának folyamatával továbbra is a munkástudatra támaszkodnak. Ez azonban egyre inkább tartalmát veszti és ideológiai hivatkozássá válik. Ha az előbbit választják, számolniuk kell azzal, hogy az új társadalmi mozgalmak követelései kevéssé mozgósítók a munka és a termelés világában.

A társadalom szerkezetében végbemenő változások fenti interpretációja nem váltott ki egyöntetű egyetértést a francia szociológusok körében. Bár mindenki elismeri, hogy mély változások mennek végbe, de többen úgy vélik, mint H. Lasserre, hogy „Nem annyira a munkásmozgalom, mint e mozgalom azon formája végének vagyunk tanúi, amelyik a munkásosztály régi fogalmához kapcsolódik." Szerinte a munkásmozgalom hagyományos társadalmi bázisának

átalakulásáról van szó.[12] Hasonlóan gondolkodik a társadalom változásairól Jean Lojkine, aki elutasítja a munkásosztály eltűnésére vonatkozó nézeteket és azt az előrejelzést, amely szerint az ezredfordulóra a munkások létszáma az aktív lakosság 10%-ára esik majd vissza. „Az átalakuló munkásosztály" című, 1986-ban megjelent könyvében azt a nézetet képviseli, hogy a változások lényege nem a munkásosztály kihalása, hanem a fizikai munkások és a fehérgallérosok közötti évszázados munkamegosztás fokozatos eltűnése. Az automatizált termelés általánossá válásával az új munkásosztály a műszaki mérnökökből, a műhelytechnikusokból és a programozó dolgozókból fog állni, akik együtt irányítják az automata berendezéseket. „A mítoszokkal ellentétben a munkásosztály nem tűnik el, hanem inkább a szellemi dolgozók új rétegeivel bővül, s közelebb kerül számos bérből élő réteghez."[13] A munkásosztály felbomlásáról és újraépülésének folyamatáról értekezve azonban Lojkine is rámutat, hogy az átalakuló munkásosztály a korábbitól eltérő társadalmi igényekkel jelentkezik, nevezetesen a társadalomirányítás és -igazgatás különböző szintjein, s következésképpen a szakszervezeti, illetve az önigazgatás irányába törekvő politikai mozgalmaknak alkalmazkodniuk kell az új aspirációhoz.[14]

Nyilvánvaló, az utóbbi interpretáció kedvezőbb a munkásmozgalom bevett szervezetei és a szakszervezetek szempontjából, mert nem vonja kétségbe a hagyományok értékét és az ezekkel járó előjogokat. De ez sem menti föl a szakszervezeteket a szociális változások figyelembevétele alól, s ha nem történik meg az átállás, a szakszervezeti mozgalom tartalmi és formai megújulása, a szakszervezeti befolyás eddigi visszaesése tartós hanyatlásba torkollhat és az első feltételezést igazolhatja. Megvan ugyanakkor az a veszélye, hogy a kontinuitást jobban aláhúzva a régi stratégiák konzerválásának szolgál fedezékül, ahogy az FKP-ban ez meg is történt 1986-ban, amikor a Központi Bizottságnak a francia társadalom átalakulását elemző ülésére hasonló koncepciójú interpretációt terjesztettek elő.[15]

A nyolcvanas évek fejleményei nem igazolták azt a várakozást, hogy az új társadalmi mozgalmak követelései háttérbe szorították volna a munkásmozgalom követeléseit. Nyolc évvel koncepciójának közzététele után A. Touraine kissé csalódottan állapíthatta meg, hogy az új társadalmi mozgalmak a társadalmi integráció kemény falaiba ütközve nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeit. Változatlanul fenntartotta: „Arra van szükség, hogy a politika, amely a liberális vízió alapján szinte teljesen elvált a társadalomtól, újra hozzákapcsolódjék." A valóságban az történt, hogy „a társadalom eltűnt a csendben, a szakszervezeti mozgalom felbomlott, az új szociális mozgalmakat az integráció

---

[12] *H. Lasserre:* i. m. 73. o.

[13] *J. Lojkine:* La classe ouvrière en mutations. Messidor/Édition Sociales, Paris, 1986. 8. o.

[14] *J. Lojkine:* Décomposition et recomposition de la classe ouvrière. In: 1968-1982. Le mouvement ouvrier français. Ed. Ouvrières, Paris, 1984. 143–158. o.

[15] *René Le Guen:* Mutations de la société et rassemblement populaire; le rapport au Comité Central. l'Humanité, 1986. május 14.

lidércnyomása zúzta porrá, amely nem hagy helyet a konfliktusnak és a vitának".[16]

Az olyan nagyszabású demonstrációk, mint 1986 végén a pedagógusoké, a vasutasok sztrájkja, vagy 1988 őszén a kórházi dolgozók, az elektromos művekbeliek és a közlekedési dolgozók, vagy a dokkmunkások és postások tiltakozásai és sztrájkjai azt mutatják, hogy az ipari társadalom szociális ellentétei korántsem tűntek el. Tapasztalatok szerint a posztmateriális értékekért[17] folyó mozgalom eddig inkább kiegészítője, mint felváltója volt az anyagi követelésekért zajló küzdelmeknek, s az előbbi elsősorban olyan esetekben kapott nagyobb teret, amikor az utóbbit az elviselhetőség határain belül sikerült tartani. Úgy tűnik, hogy a munkáltató–munkavállaló ellentmondásos viszonyának fennmaradása folyamatosságot biztosít a hagyományos munkásmozgalom és az új feltételek között kibontakozó, a bérből élők érdekképviseletét kifejező mozgalmak között. A munkából és a termelt javakból való részesedés alku tárgya marad, de éppen ezen a téren az új feltételek megjelenése a jellemző, amelyek sorra megkérdőjelezik a szakszervezeti mozgalom korábbi formáit.

Ebben fontos szerepet játszik a munkáltatók megváltozott szociális stratégiája. A gazdasági válság miatt a vállalkozók fő jelszava lett: „Versenyképesség vagy halál". Miután a termelékenység növelése a taylori rendszerben elérte lehetőségeinek határát, a vállalkozók új megoldásokat kerestek, amelyek a gondoskodó állam és a szakszervezetek válságát kihasználva lehetővé teszik számukra, hogy korábban a vállalatokra rakott terhektől és kötöttségektől megszabaduljanak. A flexibilitás, a rugalmas alkalmazkodás elvét hirdették meg, amelyet érvényesíteni igyekeztek mind a termelés szerkezetében, mind a munkaerő felhasználásában (rugalmas foglalkoztatás, munkaidőbeosztás, bérmegállapítás), mind pedig a szociális reprodukció formáiban. Törekedtek a bértárgyalási rendszer átalakítására, decentralizálására és mind nagyobb mértékű lebontására, a bérkapcsolatok individualizálására. A munkaidőbeosztást, a bérek megállapítását és a szakmai előremenetelt igyekeztek mind jobban személyekhez kapcsolni és ellentételezéseket igényelni.[18] Új formákat vezettek be (a cercles du qualité, groupes de progrès-t), amelyek biztosítva a dolgozók véleménynyilvánítási lehetőségét, illetve tájékoztatásukat, a vállalatokon belül igyekeztek ötleteiket is felhasználni a minőség és termelékenység fokozására.[19] Mindezek a törekvések ugyanakkor kedvező fogadtatásra találtak abban a társadalomban, amelyben az individualizmus szelleme – a korábbi dirigista tendenciák (irányított gazdaság tendenciái) erős érvényesülésének ellenhatásaként – növekedőben volt.

---

[16] *A. Touraine:* Aux portes de la violence. Le Monde, 1988. május 7.

[17] A szak- és a politikai irodalom azokat az értékeket nevezi így, amelyek az ipari társadalom meghaladásával kerülnek előtérbe és amelyeknek az új társadalmi mozgalmak adtak kifejezést (életminőség, emberi környezet, béke).

[18] *Pierre Morville:* Les nouvelles politiques socialès du patronat. Ed. La Découverte, Paris, 1985.

[19] *Maurice Najman:* Les militants français confrontés à la logique de l'entreprise. Le Monde diplomatique, 1986. február.

Ebben az állami és a vállalati adminisztráció béklyóitól való szabadulás igénye, az autonómiára, alkotásra, önmegvalósításra vonatkozó általános emberi törekvések jutottak kifejezésre.

A foglalkoztatás feltételei és a bérezési rendszerek individualizálása, új formák bevezetése a munkavállalók–munkáltatók kapcsolatában a szakszervezetek közvetítő szerepét kérdőjelezte meg, s csökkentette a központosított, ágazati bértárgyalások és a vállalati kollektív szerződések jelentőségét, a szakszervezeteket pedig a marginalizálódás irányába hajtotta. Az új technológiák bevezetése viszont a szakmunkásoknak, a szakszervezetek hagyományos bázisának hegemóniáját mérsékelte.

A szakszervezetek nehézségeinek felhalmozódásában paradox módon a szakszervezeti mozgalom intézményesítésének folyamata is közrejátszott, amely az állam fokozott beavatkozásával párhuzamosan jelentkezett a társadalmi kapcsolatok szabályozása terén. Ebben újabb lépést jelentettek a dolgozók új jogait rögzítő, 1982 októberében elfogadott Auroux-törvények, amelyek bővítették a dolgozókat képviselő vállalati bizottságok jogkörét, beleszólását a vállalati ügyekbe, a tájékoztatás és véleménykérés kötelezettségét írták elő a vállalatok vezetése számára. A mozgalmat, amelynek dinamizmusa korábban aktivistáinak önkéntességére és cselekvőkészségére épült, mindinkább felváltja a szervezet jellegű tevékenység, amely elkerülhetetlenül bürokratikus vonásokat ölt. A képviseleti intézmények szélesítése által növelt munkavállalói beleszólás elsősorban a megválasztott képviselők tevékenységét helyezte előtérbe, csökkentve az igényt a szakszervezeti tagság közvetlen fellépésére. Miközben a tárgyalások eredménye szempontjából visszaszorult a szakszervezeti tagok és aktivisták súlya, a szakszervezeti taglétszám visszaesésében szerepet játszott az ún. Olson-paradoxon is: a szakszervezet által elért vívmányok, a kollektív szerződések minden dolgozó helyzetét érintik, tehát azokét is, akik nem áldoznak tagdíjat a szakszervezeteknek. „A szakszervezet a munka közösségén egyre kívülebb jelenik meg és a bérből élők reakciója gyakran a visszavonulás vagy az apátia" – állapítja meg Lassarre.[20]

A szakszervezetek nehezen tudnak alkalmazkodni az új feltételekhez: az új társadalmi törekvésekhez, az érdekvédelem új, differenciáltabb körülményeihez, pl. a vállalati szint megnövekedett szerepéhez a gazdaságban. Válságuk nemcsak abban jut kifejezésre, hogy csökken bázisuk, hanem identitásukat is megkérdőjelezi a szolidaritás leszűkülése vagy a korporativizmus tendenciáinak erősödése.

A szakszervezetek és a szocialista párti kormányzat

A CGT a francia szakszervezeti mozgalom nagy múlttal rendelkező, legnagyobb áramlatának képviselőjeként érkezett el az 1980-as évekhez. A szocialista munkásmozgalomban formálódva hozta magával mindazt az örökséget, amit az

---

[20] Les Temps Modernes, 1986. március. 76. o.

osztályharcos szakszervezeti mozgalom hagyhatott, azt a politikai arculatot, ami az ipari munkásság bázisán, a taylorista ipari szervezet keretében és a keynesi gazdaságpolitikai elvek uralkodó szerepe mellett a második világháború utáni évtizedekben alakult ki végső formájában. Bár a kommunista párthoz különleges, szoros kapcsolatok fűzték, a hidegháború ellenlökései nem tudták kimozdítani a hegemón állapotból, 1947 végén a reformista szárnyat tömörítő FO kiválása sem juttatta vissza a háború előtti CGTU kisebbségi helyzetébe. Az egységes CGT taglétszáma 1945 és 1947 között jelentősen meghaladta az 5 milliót (1946: 5,8 millió). A hidegháborús időszakban, az ötvenes évek közepére taglétszáma 2 millióra csökkent (1955: 2,1 millió), a gaulle-ista hatvanas években pedig némileg ez alá esett vissza. Az évtized vége és az 1970-es évek újabb erősödést hoztak (1977-ig 2,3 millió közelében stabilizálódott a létszám). A CGT, saját meghatározása szerint, a demokratikus tömegszindikalizmus és osztályszindikalizmus szerepét vállalta,[21] s ezáltal az ipari expanzió és koncentráció fázisába kerülve Franciaországban a bérből élők jelentős rétegeinek érdekeit és törekvéseit volt képes kifejezésre juttatni. Befolyását a hagyományos munkásrétegeken túlra is kiterjesztette, létrehozva a mérnökök, a műszaki értelmiség és a tisztviselők rétegszervezeteit. A nyolcvanas években azok az előnyök fordulnak ellene, amelyekre a francia szakszervezeti mozgalomban betöltött hegemón helyzete épült, a gazdasági, társadalmi, technikai változások következtében válnak hátrányára, megnehezítvén alkalmazkodását az új körülményekhez. Nem véletlen, hogy a deszindikalizáció a legtöbb áldozatot a CGT-től követeli meg.

A CGT a többi szakszervezettel együtt hirdeti a politikai pártoktól független szakszervezet elvét, de ez számára nem jelenti a politikai kérdésekben való semlegességet. Amint 1983-ban Georges Séguy kifejtette, a szakszervezeti mozgalom területe különbözik a politikai pártokétól, s a CGT nem kíván sem maga politikai párttá szerveződni vagy akként fellépni, sem valamely párt mellett eleve lekötni magát. „...a CGT minden körülmények között önmaga marad és előfordulhat, hogy egyik vagy másik irányvonaltól vagy gyakorlattól eltérő álláspontra jut, amelyet a pártok (mégha a munkásosztályra hivatkoznak is) és más társadalmi szervezetek (különféle kölcsönös segélynyújtási, szövetkezeti egyesületek) képviselnek. Ilyenkor nem egy előre meghatározott általános ideológiai szempontból indul ki, hanem azokból az irányvonalakból és a választásokból, egyszóval a programból, amelyet a szakszervezeti demokrácia szabályai szerint (nevezetesen kongresszus) elfogad és amelyet védenie kell."[22] Amint Séguy hangsúlyozta, a CGT nem tart igényt az osztályharc monopóliumára Franciaországban. Az osztályharcban részt vevő pártok és szakszervezetek tevékenységét egymást kiegészítőnek tekinti, s ez alapján ítéli meg viszonyát a kom-

---

[21] A CGT 1969-ben elfogadott alapszabályának 1. cikkelye. L.: *R. Mauriaux:* Les syndicats dans la société française. 238. o.

[22] *G. Séguy* előszava az „1906: Le Congrès de la Charte d'Amiens" (Paris, 1983.) című könyvhöz. 10. o.

munista párthoz, amelynek programját és politikai irányvonalát érzi magához a legközelebbinek.

A CGT szerint a szakszervezeti mozgalom feladata a bérből élők erkölcsi és anyagi, gazdasági és szakmai érdekeinek védelme. Ugyanakkor „célul tűzi ki a kapitalista kizsákmányolás eltörlését, nevezetesen a termelési és csereeszközök szocializálása útján".[23] A szakszervezeti akció és a politikai mozgalom a CGT-nél különválik, a távlati cél tisztán politikai koncepcióban ölt testet. A kizsákmányolás felszámolása a politikai hatalom meghódításán keresztül vezethet, s ebben a politikai pártokat – 1981 előtt az egységre lépő baloldali pártok koalícióját – illeti meg az elsőbbség. A CGT magatartását jellemző erős osztálytudat és az antikapitalista harc szelleme kettős következménnyel járt. Egyrészt a szakszervezeti mozgalom területén fellépett mindenfajta „osztályegyüttműködés" ellen. Ellenzett minden olyan törekvést, amely a bérből élőknek és érdekképviseleti szervezeteiknek a rendszerbe történő integrálását célozta. Elutasította a korporativizmus demokratikus formáját is, az igazgatásban való felelősségvállalást, az állam által vezérelt jövedelempolitikát, a tervek kidolgozásában való közreműködést. Ugyanakkor a gyakorlatban nagyfokú kompromisszumkészséget tanúsított a konfliktusok által elérhető vívmányok érdekében. Másrészt a követelésmozgalmakon túl a társadalom átalakításának igényével lépett fel, s ennek érdekében hajlandó volt a szakszervezeti akciót a politikai mozgalom érdekeinek alárendelni.[24]

Ha nem is tekinthető a CGT az FKP „fióküzletének", a szoros kapcsolatok, a politikai irányzatok hosszabb távon megnyilatkozó egybeesése – mégha fáziseltolódások világosan kimutathatók is – jól megfigyelhető. Különleges kapcsolatot tükröz szervezeti téren, hogy 1956 óta az FKP Politikai Irodájában, vagyis vezető testületében két hely illeti meg a CGT hasonló szintű testületének tagjait. Másrészt viszont szokásossá vált, hogy a CGT konföderális irodájában fele-fele részben vesznek részt kommunisták és nem kommunisták. A tagság politikailag vegyes összetétele az 1970-es években csak erősödött azáltal, hogy Mitterrand újjáalakított szocialista pártja megszüntette azt a zárlatot, amelyet a régi SFIO 1957-ben vezetett be, megtiltva tagjainak a CGT-tagságot. A gondok akkor kezdődtek emiatt, amikor 1976-tól az FKP elvesztette elsőbbségi helyzetét a baloldali pártok között és 1977-ben a baloldali összefogás felbomlásához vezetett az FKP és a szocialista párt, a PS között kibontakozott ellenségeskedő verseny. A kommunista és a szocialista párt közötti viták élezződésekor és kiterjedésekor egyre nehezebbé vált oly módon támogatni az FKP politikai irányvonalát, hogy az ne sértse a CGT-ben tevékenykedő szocialista párttagokat.

Az ezt megelőző két évtizedben viszont az FKP baloldali egységpolitikája,

---

[23] A CGT alapszabályának 1. cikkelye. In: *R. Mouriaux:* Les syndicats dans la société française. 238. o.

[24] *A. Touraine, M. Wieviorka, F. Dubet:* i. m. 360–365. o.; *George Ross:* La CGT: crise économique et changement politique. In: 1968-1982: Le mouvement ouvrier français. 68. o.

a szocialista párttal való párbeszéde és együttműködésre törekvése kedvezett a CGT tevékenységének és annak, hogy az egységpolitikát a szakszervezeti mozgalom terén érvényesítse. Még mielőtt a baloldali pártok között megegyezés születhetett volna, az FKP által szorgalmazott közös kormányprogramon alapuló politikai szövetségről, illetve 1966 decemberében a választásokon való együttműködésről, a CGT és a CFDT között már 1966. január 10-én létrejött a megállapodás az akcióegységről. A CGT üdvözölte a kommunista és a szocialista párt megegyezését a közös kormányprogramról 1972 júniusában, s ettől kezdve a baloldali szövetség sikere érdekében vetette latba politikai befolyását. A gaulle-izmus nyomasztó évtizede, a jobboldali pártok tartós kormányzati monopóliuma közepette a baloldali pártok választási győzelme olyan politikai fordulatot ígért, amely elősegíti a gazdasági válság nyomán halmozódó problémák megoldását és kézzelfogható eredményeket biztosít a szakszervezeti követelések megvalósításában. Vagyis a tisztán szakszervezeti érdekvédelmi mozgalom a baloldali egység eufóriájában erősen politikai dimenziókat öltött a CGT gyakorlatában, amely ily módon túlságosan politikai és általános szintre jutott, eltávolodva a bázison jelentkező konkrét problémáktól, illetve azok megoldásának közvetlen keresésétől. A CGT erényei az 1970-es években elsősorban a dolgozók országos akciókra való mozgósításában mutatkoztak meg, s a CFDT-vel közösen szervezett országos akciónapok sikerrel jártak. Az eredményeket általában ágazati, iparági vagy országos csúcsszintű tárgyalásokon érte el.

Az Union-Action-Programme commun (Egység-Akció-Közös Program) jelszó jegyében működő CGT számára a hetvenes évek végére kialakult körülmények fordulópontot hoztak. A magas infláció mellett a bérek vásárlóerejének megtartására vagy fejlesztésére irányuló törekvések a gazdasági válság súlyosbodása és a Barre-kormány gazdaságpolitikájának monetarista irányú változása miatt a korábbinál nagyobb ellenállásba ütköztek, csökkentve a szakszervezeti mozgalom esélyeit a sikerre. A baloldali koalíció kormányra jutásának reményét 1977 szeptemberében a közös kormányprogramon alapuló szövetség felmondása és az 1978. márciusi parlamenti választások kudarca szertefoszlatta, így a kormányzat gazdaságpolitikai fordulatára vagy a társadalom általános megváltozására nem lehetett számítani.

A CGT szakszervezeti orientációja – az 1977–1978-ban a politikai baloldalon folyó viták folyományaként is – belső vitákat váltott ki. Ennek eredményeként az 1978-ban tartott 40. kongresszus idején kirajzolódott egy újító irányzat, amely a CGT követendő irányvonalát a hagyományos defenzív mozgalom és a társadalom globális átalakításának terve között próbálta meghatározni. A konföderális iroda négy titkára, a kommunista J-L. Moynot és Christian Gilles, valamint a nem kommunista R. Buhl és Jacqueline Lambert egyetértve a főtitkár, Georges Séguy helyzetértékelésével új orientációt hirdettek meg abból a célból, hogy helyreállítsák a szakszervezet befolyását a munkahelyeken. A tisztán védelmi stratégia helyett részkérdésekben is a szakszervezetek álláspontját tükröző javaslatok kidolgozását tartották szükségesnek, ami lehetővé

tenné a gazdasági és technológiai változásokkal kapcsolatos döntések befolyásolását a dolgozók érdekei szerint, s nem engednék át az ilyen döntéseket egyedül a munkavállalóknak és az államnak. Az FKP-n belül az a szellemi irányzat, amely a kommunista párt megújítására az eurokommunizmus irányában törekedett, a CGT-n belül is éreztette hatását. 1977 novemberében szakszervezeti dokumentumban foglaltak állást az önigazgatású szocializmus elve mellett, ami ettől kezdve az FKP ideológiájának is egyik központi elemévé vált. Ebben a szellemben fogantak J-L. Moynot javaslatai a termelésben a közvetlen demokrácia formáinak bevezetésére, műhelytanácsok felállítására stb.[25] Az újítók a szakszervezeti stratégiát olyan harcokra kívánták építeni, amelyek a fokozatos, strukturális reformokért folynak. Az új szakszervezeti magatartást jelezte a hetvenes évek végén például az acélipar átszervezésére kidolgozott alternatív program, amely az EGK szintjén megfogalmazott Davignon-tervvel és az ahhoz kapcsolódó kormánypolitikával szemben a válságba jutott acéliparban a versenyképesség kialakítására olyan javaslattal élt, amely el kívánta kerülni a tömeges elbocsátásokat és a francia acélipar leépítését. Az újító irányzat egyúttal (a CGT korábbi gyakorlatával ellentétben) nem az országos mozgósítások, hanem az autonóm mozgalmak kifejlesztését és a szakszervezeti harcok decentralizálását szorgalmazta.

A baloldali pártok viszonyának romlása azonban hatott a szakszervezetekre is. Bár fáziskéséssel, de 1980 tavaszán megszűnt a szocialista párttal politikai rokonságban álló CFDT-vel az addigi együttműködés. A CGT-n belül az a „harcos irányzat" kerekedett felül, amely az újítók törekvéseiben a reformizmus térhódítását, az osztályegyüttműködés veszélyét látta, és az FKP-hoz hasonlóan elítélte a szocialista pártot. Hamarosan, 1982 júniusában Georges Séguy-t, aki szoros kapcsolatban állt az eurokommunista irányzat szorgalmazójával, Jean Kanapával, Henri Krasucki váltotta fel a főtitkári poszton, aki következetesebben képviselte az FKP-val való politikai együttműködés irányvonalát. A CGT vezetéséből eltávolították az újítók fenti képviselőit. Mindenfajta társadalmi változás előfeltételeként ismét a politikai akcióra, a baloldali pártok választási győzelmére került a hangsúly.[26]

A CGT-nek az 1981-ben létrejött szocialista párti többségű kormányhoz való viszonyát, azon kívül, hogy abba kommunista miniszterek is beléptek, az határozta meg, hogy társadalmi tervük és gazdaságpolitikai irányvonaluk egybeesett a Szocialista Párt Társadalmi Tervével (Projet socialiste) és Mitterrand elnökválasztási programjával. A kommunista párthoz hasonlóan a CGT távlati célnak a társadalmi változás megindulását tekintette a szocializmus irányába, osztva azt a véleményt, hogy az 1970-es évek gazdasági válsága a kapitalista rendszer válsága. A gyökeres változások fő eszközének az államosításokat, a demokratikus tervezést és a demokratikus igazgatást tartotta, a vállalatok, az intézmények, az állam demokratizálásának szükségességét hirdette. A válság

---

[25] Publications quotidiennes du 40e Congrès. Le Peuple, 1967. 4. sz.

[26] *G. Ross:* i. m. 76–84. o.; *A. Touraine, M. Wieviorka, F. Dubet:* i. m. 365–368. o.

gazdasági és szociális problémáinak megoldását a vásárlóerőt növelő, a belső piacot oltalmazó, a munkahelyeket védő, a tőkemozgást szabályozó, az állami beavatkozást fokozó keresletösztönző politikában látta, egyfajta „népi keynesianizmust" képviselt. 1982 májusáig a Mauroy-kormány reformintézkedései, az államosítások, a közigazgatás decentralizációja, az adóreformok, az alacsony bérek felemelése, a heti munkaidő csökkentése, a fizetett szabadság 5 hétre emelése, a nyugdíjkorhatár leszállítása stb. abba az irányba mutattak, ami felé a CGT is haladni kívánt. Amikor gazdasági téren az egyensúlyok felbomlása, politikai téren a közvélemény elfordulása a kormánypártoktól e vonal kivihetetlenségét mutatta, a kormány előbb ideiglenesen, majd 1983 márciusától véglegesen megváltoztatta gazdaságpolitikáját: bevezette a „szigor politikáját" (politique de rigueur) és a kínálatösztönző stratégia irányába lépett. A CGT ellenezte ezt a fordulatot, s az eredeti irány alapjáról szembekerült a baloldali kormány polititikájával, vagyis megszűnt a konszenzus a mitterrand-i irányvonallal. 1984 júliusában a kommunista miniszterek kiválása a kormányból végleg felszabadította a CGT-t kormánypárti kötöttségétől, s lehetőséget adott számára, hogy a közben meggyengült pozíciók orvoslására mozgalma szakszervezeti jellegének erősítése útján keressen megoldást.

A szocialista párti kormányhoz fűződő viszonyban az FKP és a CGT között árnyalati különbségek mutatkoztak. Bár 1981-ben az elnökválasztás második fordulójában egyformán felszólították tagjaikat Mitterrand támogatására, az FKP vezetősége ezt előzetesen a kommunistáknak a kormányban való részvételétől tette függővé. H. Krasucki, aki G. Séguy mellett a CGT-t képviselte az FKP Politikai Irodájában, állítólag azok közé tartozott, akik ellenezték a kommunisták belépését a kormányba.[27] A kormánypárttá előlépett FKP kormányzati lojalitásától eltérően azonban a CGT, szakszervezeti ösztönei alapján, az új kormányzat kritikai támogatásának álláspontjára helyezkedett. A munkáltatókkal szemben nem adta fel harcát a béremelésekért és a munka helyek védelméért. A közhatalom közvetítési kísérleteivel és intézkedéseivel kapcsolatban nagyobb megegyezési készséget mutatott. Amikor viszont az FKP 1984 júliusában ellenzékbe vonulásával újabb fordulatot hajtott végre, a CGT nem követte a Szocialista Párttal való frontális szembenállásban. Az FKP újabb választási visszaesése az Európa parlamenti választásokon (11%) és saját taglétszámának jelentős visszaesése arra késztette a szakszervezetet, hogy demonstrálja önállóságát. Bár a kormány politikáját, intézkedéseit bírálta, tartózkodott a kormányzat általános minősítésétől. Miután az ellenzékivé vált FKP a tömegmozgalmak kifejlesztésében kereste a kiutat, 1985 májusában az FKP Központi Bizottságában bírálták H. Krasuckit, amiért a CGT túl erőtlen magatartást tanúsít a mozgalomban.

A baloldali pártok kormánya speciálisan is új helyzet elé állította a CGT-t a „dolgozók új jogait" rögzítő Auroux-törvényekkel, amely, ha nem is közvet-

[27] *G. Ross:* i. m. 84. o.

lenül, de annál mélyebben érinti a szakszervezeti mozgalomnak azt a típusát, amelyet a CGT képviselt, vagyis a forradalmi szakszervezetet. E törvények egyrészt megerősítették a szakszervezetek érdekképviseleti pozícióit, kiterjesztették a kollektív szerződések rendszerét, kötelezővé tették a vállalatoknál a tárgyalást a bérekről, a foglalkoztatásról, a munkafeltételekről, amelyekben megnövekedett szerep jut a szakszervezeteknek, illetve a szakszervezetek jelöltjeiből választott képviseleti testületeknek. Másrészt olyan eljárásokat intézményesítettek, amelyek a dolgozóknak a vállalatok igazgatásba történő bevonását, részvételét célozták a szocialisták önigazgatási elveinek szellemében (a dolgozók véleménynyilvánítási jogának biztosítása a munkahelyeken, az igazgatásban való részvétel új formájaként műhelybizottságok felállítása az államosított vállalatoknál). A társigazgatás gondolatát, a dolgozóknak a tőkés termelési szervezetbe történő integrálását mint a távlati célok feladását, osztály-együttműködést, a CGT mindig is elutasította. Ugyanakkor maga is képviselte a vállalati igazgatás demokratizálásának igényét, s követelte a dolgozók beleszólásának lehetőségét. A CGT tehát választás elé került: hajlandó-e a szocialistákkal, más baloldali erőkkel együtt azt a folyamatot támogatni, amely részleges, fokozatos pozícióerősítés útján kíván változásokat elérni a termelési viszonyok területén vagy továbbra is kizárja a felelősségvállalás lehetőségét a vállalati igazgatásban.

A nyolcvanas években a CGT-t helyzetének alakulása és tapasztalatai arra indították, hogy – bár alapvető szemlélete nem változott meg – differenciáltabban ítélje meg a dolgozók vállalati igazgatásba való beleszólásának kérdését. Ezt mutatja a CGT tanulmányi intézetének 1986 novemberében rendezett szemináriuma, a „Dolgozók véleménynyilvánítása a vállalatokban" címen. A hatvanas évek végén Japánban és 1976-tól az Amerikai Egyesült Államokban megjelent minták szerint a nagyvállalatok kezdeményezésére – még a szocialista kormányzat létrejötte előtt – „minőségi körök" (cercles de qualité) és véleménynyilvánítási csoportok (groupes d'expression) alakultak Franciaországban is. Ezeken keresztül a munkások és alkalmazottak véleményt mondhattak a műhely vagy iroda mindennapi életéről, javaslatokat tehettek a termelés, a munkaeszközök és a munkaszervezés minőségének javítására. A bevezető előadás szerint e kezdeményezések arra szolgálnak, hogy a dolgozókat a tőke céljaihoz integrálják. Miután a gazdasági válság felszínre hozta a taylorizmus és a fordizmus korlátait, a „termelékenységi válság" és a „munkáltatói hatalom válsága" a tőkés munkáltatókat arra késztette, hogy a dolgozók intelligenciáját, tudását próbálják mozgósítani a válság megoldására. Bár ezek a megváltozó körülményekhez alkalmazkodó új eszközök a munkaerő jobb kiaknázását célozták, az elemzés elismeri, hogy egyben új lehetőségeket is tartalmaznak a dolgozók számára a munkáltatói hatalom ellensúlyozására azáltal, hogy biztosítják a dolgozók véleménynyilvánítását a munka szervezetéről és tartalmáról, továbbá az ehhez szükséges információk megszerzését. Az előadó végeredményben az Auroux-törvényekben a dolgozók számára biztosított véleménynyilvánítási jogot a szakszervezeti harc tétjének, a szakszervezeti stratégia új tengelyének mi-

nősíti nemcsak vállalati, hanem össztársadalmi szinten is.[28] Ez az állásfoglalás már tükrözi azt a változást a CGT felfogásában, amelyet a szocialista párti kormányzat kísérletéből le lehetett vonni: a társadalom átalakítása központosított stratégiájának alkalmatlanságát.

A szocialista-kommunista koalíciós kormány reformjaival és azzal, hogy igyekezett párbeszédet kialakítani a szakszervezetekkel, és bevonni őket egyes döntéseinek kialakításába, továbbá azzal, hogy elvárta a kormánypolitika szakszervezeti támogatását, kétségkívül a korporatív struktúrák irányába lépett. Bármennyire kritikai volt a szocialista párti kormányzat sorsa a közvélemény szemében összekapcsolódott a szakszervezetekével. A•követelőmozgalom visszaesése, a szakszervezeti érdekvédelem gyengülése befolyásolta a CGT megítélését is. Ugyancsak érintette ez a CFDT-t is, amely a hetvenes években szoros kapcsolatot létesített a Szocialista Párttal.

A keresztényszociális irányzatú CFTC-ből 1964-ben világivá válás nyomán alakult CFDT nemcsak átvette a független szakszervezet gondolatát a francia szindikalizmus örökségéből, elhatárolva magát a politikai pártoktól, hanem azzal az ambícióval is fellépett, hogy önálló politikai irányzatként maga váljék tagsága politikai érdekkifejezőjévé. A CGT-től eltérően számára nem vált külön a szakszervezeti és a politikai érdekvédelem, amelyet valamely párttal munkamegosztásban látnának el. A CFDT célja volt, hogy megtörje, ill. ellensúlyozza a második világháború után a szakszervezeti mozgalomban a CGT, a baloldali politikai mozgalomban az FKP kialakult hegemón helyzetét. Ezt a katolikus egyházban megindult reformfolyamattól ösztönözve a változó viszonyokhoz alkalmazkodva, újszerű módon kívánta megvalósítani. Ez állt világivá válásának hátterében, s nem annyira a keresztényszocializmussal való szakítás. Ahhoz, hogy a francia munkásmozgalomban nagyobb befolyásra tehessen szert, politikai síkon nem támaszkodhatott a gaulle-izmus által részben háttérbe szorított, részben felszívott kereszténydemokrata politikai alakulatokra. A reformizmusban partnerként számba jöhető régi szocialista párt, az SFIO ateizmusa, tradicionális szemlélete szintén akadálya lett a kapcsolatok kiépülésének. Ily módon olyan szakszervezetként jelent meg, amely kitűnt politizáló jellegével, sajátos politikai arculatával. Célul tűzte ki a katolikusok és nem hívők közötti hagyományos szakadék áthidalását, a keresztény perszonalizmus és a demokratikus szocializmus konvergenciájára kívánt építeni, s azt a társadalmi eszményt, amelyet politikájának távlataként felállított, kifejezetten elhatárolta mindkét létező társadalmi rendszertől, mind a „materialista társadalomtól", mind a „totalitárius kommunizmustól". Alapvető stratégiai céljai között szerepelt nemcsak a szakszervezeti autonómia, a demokratikus tervezés, a vállalatok demok-

[28] *André Mairate:* L'expression des travailleurs dans l'entreprise. CGT. Analyses et Documents économiques no 25. mai 1987. Paris, 22–23. o.

ratizálása, a szerződésekre építő politika (kontraktuális politika), hanem az Európa-építés vagy a fejlődő országoknak nyújtandó segélypolitika is.[29]

A CFDT létrehozásában döntő szerepet játszó irányzat (a Reconstruction-csoport) már korábban sem tudta elfogadni az egyház szociális nézeteiből az osztályköziség elvét. A munkásmozgalom sajátos francia közegében, anarcho-szindikalista és marxista hatásokra az osztály-együttműködést életidegennek tekintette. A háború utáni társadalmi és politikai változásokhoz igazodva, az angol szakszervezeti hagyományokból merítve kereste a reformizmus új lehetőségeit. Ennek során a hatvanas és hetvenes években politikai arculata baloldali irányban rajzolódott ki. Közrejátszott ebben a hatvanas évek elejétől jelentkező, a munkásmozgalom új stratégiáját kereső „újbaloldal" eszmei befolyása a CFDT-ben, amely a francia politikai közvéleményben a balra tartó tendenciák erősödésével együtt haladva egy radikális reformista szakszervezet formáját öltötte. A keresztény humanizmust központi értékként kezelve sok vonatkozásban osztotta a jóléti kapitalizmus kritikáját, s nem pusztán a dolgozók rendszeren belüli érdekvédelmét, hanem magának a társadalmi rendszernek az átalakítását is céljai közé emelte. A fejlődés más típusát hirdette meg, amely csökkenti a társadalomban és a munkaviszonyokban a hierarchiát, amely nem a produktivista értékrendszerre épül. Részben azonosult az új baloldalnak azzal a gondolatával, hogy a munkásmozgalom stratégiáját az államhatalomért folytatott harcról át kell helyezni a gazdaság és a kultúra területein a viszonyok megváltoztatásáért folytatott reformista küzdelmekre, ahol a szociális mozgalmak „ellentervek" útján hatékonyabban léphetnek fel a kapitalizmus viszonyai ellen, mint forradalmi hatalommegragadással és a termelőeszközök államosításával. Mind a kommunista, mind a szocialista párttól eltérően a szocializmus megvalósításában kisebb szerepet szántak az állami eszközök felhasználásának és nagyobbat a közvetlen demokrácia formáinak. Az 1968. májusi politikai forrongásban a CFDT felvetette az önigazgatást, mint a vállalati igazgatási struktúra demokratikus formáját. 1970 májusában a 25. kongresszuson elfogadták Jeanson „Perspektívák és stratégia" című beszámolóját, amellyel a CFDT szocialistának nyilvánította magát. A szocializmus három előfeltételének a termelőeszközök társadalmi tulajdonát, az önigazgatást és a demokratikus tervezést jelölte meg. Ez a felfogás teljes mértékben megfelelt az ebben az időben Michel Rocard vezetése alatt álló PSU (Egyesült Szocialista Párt) koncepciójának.

A hetvenes években a CGT-vel versengő CFDT-nek a kommunista párt hegemóniája ellen kihívást intéző Szocialista Párttal szövődtek kapcsolatai. Mitterrand a szocializmusra hivatkozók széles táborát igyekezett tömöríteni az FKP visszaszorítására, s ebben a CFDT-re, mint a Szocialista Párt szakszervezeti bázisára is számított, hiszen a szocialisták régóta nélkülözték a szakszervezeti hátteret. 1974-ben az e célra összehívott Szocializmus Kongresszuson

---

[29] *Eugéne Descamps:* Evolution et perspectives de la CFTC. Ismerteti: *R. Mouriaux:* La CFDT: de l'Union des forces populaires à la réussite du changement social. 1968-1982: Le mouvement ouvrier français. 94. o.

(Assises du Socialisme) részt vett a CFDT is, ahol kinyilvánította, hogy támogatja az elnökválasztáson eredményeket elérő Mitterrand törekvéseit. Nyilatkozatában leszögezte, hogy miközben a szociális harcok terén működnek, ugyanakkor politikai síkon is fellépnek „azért, hogy a kapitalista társadalom ellen mindenoldalú harcot folytassunk és a szocialista alternatívának minden lehető esélyt biztosítsunk". Bár a szakszervezet tagjai többségükben nem tagjai politikai pártoknak, mégis „kell egy hatalmas és népi szocialista erő, amely minden társadalmi harci területre behatol vállalatokon belül és kívül, és képes arra, hogy az önigazgatásra épülő szocialista terv körül, az összefogás pólusa legyen, ez számunkra sürgetőbb, mint bármikor".[30] A CFDT tehát, amelynek fenntartásai voltak az 1972-es közös kormányprogramon alapuló, a szocialisták és a kommunisták szövetségére épülő baloldali alternatívával szemben, ekkor már a baloldali szövetség „kiegyensúlyozását" célzó mitterrand-i taktikához csatlakozott.

E feszültségek már 1966 januárjától terhelték a CFDT-nek a CGT-vel kialakított együttműködését. A versengés mozzanata az 1968-as politikai válság idején megzavarta a két szakszervezeti mozgalom közös fellépését. A politikai pártok között 1977 szeptemberében bekövetkezett szakítás után pedig a CFDT 1980-ban végleg felbontotta a CGT-vel kötött akciószövetségét. Ezt közvetlenül a CFDT-n belül végrehajtott stratégiai fordulat, az ún. recentrage előzte meg. Ez összefüggött a hetvenes évek gazdasági válságának értékelésével, az új helyzetben a követendő stratégiáról folytatott vitákkal, amelyek a baloldali politikai szövetség felbomlásának hátterében is álltak. A CFDT 1978 májusában tartott országos tanácskozásán a baloldal választási kudarcán túl a szakszervezeti mozgalom hanyatlásának első jeleit érzékelve azt a következtetést vonta le, hogy a nagy társadalomátalakító tervek helyett a hangsúlyozottan szocialista jellegű mozgalmuknak vissza kell térnie a kevésbé politikai szakszervezeti mozgalomhoz. Az országos mozgósítások helyett helyileg szervezett akciókkal és tárgyalásokkal kell erősítenie társadalmi befolyását. Egy évvel később, 1979 májusában a szervezet 38. kongresszusán szentesítette a reszindikalizációs irányt, változtatott a túlzott politizáláson és a rendszeres ellenzésen, s realista követelések felállítását, valamint a tárgyalások szükségességét hangoztatta. A recentrage elsősorban a korábbi gyakorlat, a hagyományos baloldali egység terén hozott változást: távolodott a CGT-től, s kevésbé érintette a mozgalom ideológiáját. E politikai fordulat a Szocialista Párton belül a Rocard-irányzattal hozta rokonságba a CFDT-t. A forradalom eszméjétől az észak-európai mintájú demokratikus szindikalizmus felé távolodott, amelyre a rendszeren belül maradó érdekvédelem a jellemző. Az egyik megfigyelő, Marc Kasselman úgy vélte, hogy a CFDT a szerződéses kapcsolatokra és a kollektív tárgyalásokra támaszkodó reszindikalizációval elfogadta az uralkodó rendszerbe való integrálódást.[31]

---

[30] Le Monde, 1974. június 12.

[31] *Marc Kasselman:* Introduction: le mouvement ouvrier français au carrefour. In: 1968-1982: Le mouvement ouvrier français. 17. o.

A Szocialista Párt választási győzelme 1981-ben és a baloldali koalíciós kormány létrejötte kedvező esélyeket ígért a CFDT érvényesülésére. Mitterrand minisztériumi posztokra szólította több aktivistáját (pl: Hubert Prévost a tervezésügyi minisztérium élére került). A Mauroy-kormány hasznosította a CFDT által rendelkezésére bocsátott elemzéseket és reformterveket; többek között az Auroux-törvények is részben e javaslatokra épültek. A hatalommal való együttműködés révén a CFDT reformpolitikájának hatékony érvényesítésére és ennek kedvező fogadtatására számított. Azt remélte, hogy a CGT befolyásának visszaszorulásával ezen az úton végre többségi erővé válhat a francia munkásmozgalmon belül.[32] Bár hangzottak el bírálatok a Mauroy-kormány politikájára vonatkozóan (kifogásolták a nukleáris politikát, s azt követelték, hogy a munkaidő heti 39 órára csökkentését bérkompenzációval valósítsák meg, hiányolták az összefüggő ipari politikát), alapvetően a kormányt támogatták. Így a CFDT nem kerülhette el, hogy a politikai hatalommal azonosítsák, és hogy a hivatalos szakszervezet színeiben jelenjék meg. A követelésmozgalomban azt az elvet képviselte, hogy nem a mennyiségi, hanem a társadalom minőségi átalakítása irányába mutató lépéseket kell szorgalmazni (nagyobb egyenlőség, autonómia stb.), s rendszeresen a CGT álláspontjával szemben lépett fel. A kormány 1983 márciusában a monetarista egyensúlyteremtő irányba tett gazdasági és szociálpolitikai fordulatát megelőző vitákban az azt képviselő Rocard–Delors-féle megoldás mellett szállt síkra a Chevènement-irányzattal és az FKP álláspontjával szemben.[33] Jelszavának választotta: „Vérité, rigueur, solidarité" (Igazság, szigor, szolidaritás). Az említett fordulat azonban jelentős dolgozói rétegeket fordított szembe a szocialista párti kormánypolitikával, s gyengítette a CFDT bázisát is (1983 októberében a társadalombiztosítási képviseletek választásán a harmadik helyre szorult, annak ellenére, hogy az első helyre számított).

A közvetlen érdekvédelem, a „mennyiségi követelések" mérsékelt képviselete olyan időszakban, amikor hiányoztak, illetve kedvezőtlenné váltak a feltételek a minőségi változások (az önigazgatási elv realizálása) megvalósítására, elkerülhetetlenül vezettek a CFDT társadalmi bázisának gyengüléséhez, s következésképpen a vezetés és az aktivisták egy része közti szakadék növekedéséhez, ami a CFDT 40. kongresszusán, 1985 júniusában kifejezésre jutott. A hanyatlás jelei önvizsgálatra késztették a CFDT-t, amely nemcsak hogy nem tudta kihasználni a baloldali kormányzat időszakát arra, hogy többségi befolyású rangot vívjon ki a francia szakszervezeti mozgalomban, hanem a nyolcvanas évek második felére (az 1987. decemberi munkaügyi döntőbírósági választások tükré-

[32] A CFDT és a CGT taglétszámának aránya 1978-ban 1 : 1,8 volt, 1981-ben 1 : 1,5-re csökkent. Így 1981 októberében a CFDT beszámolója már az egyenlő arány elérését tűzte ki célként. L.: Uo. 111. o.

[33] Az utóbbiak a monetarista, restrikciós intézkedésekkel szemben a gazdasági fellendítést ösztönző, a tőke kiáramlást megakadályozó, a beruházásokat növelő és az állami szektort mozgósító, valamint a hazai piacot védő politikát igényelték.

ben) ismét a harmadik helyre szorult. Pedig két versenytársával összehasonlítva a CFDT heterogénebb bázisra épül, jelentős a munkabázisa (főként annak két szélső kategóriájából, a betanított munkásokból és a magasabban kvalifikált technikusokból), és számottevő az oktatásügyben működő középrétegeinek a részvétele. A CFDT befolyása elsősorban a hagyományosan katolikus területeken érvényesül, s hosszú időn át a műszaki fejlődés áramában lévő bérből élő rétegeket célozta meg. Ily módon a CFDT bázisának heterogén jellege mellett is sajátos társadalmi körre épült, amely nyitott volt a francia szakszervezeti hagyományoktól eltérő típusú szakszervezeti mozgalom irányába, hajlott a korporativizmus felé, hatékonysága esetén elfogadhatónak tartotta a rendszer keretében maradó demokratikus szindikalizmust. Ezt a bázist a nyolcvanas években erőteljes hatások érték az egész francia társadalommal együtt. A történelem sajátos játéka, hogy a szakszervezeti mozgalmak válságát kiváltó hatások alatt legjobban az a francia szakszervezeti irányzat tudott ellenállni, amely a legtradicionálisabb reformista szakszervezeti mozgalmat képviseli: az FO (Munkáserő).

Amennyiben a CGT a forradalmi szakszervezeti hagyomány folytatója, a CFDT mindinkább a demokratikus szocialista reformizmus képviselőjévé vált, az FO szindikalizmusa a konzervatív, hagyományos reformizmus kifejezője. Az a körülmény, hogy 1947 decemberében született, a kezdődő hidegháború produktumaként, politikai arculatának mindmáig egyik alapvonásává tette kommunistaellenességét. Ezt tanúsítja a szervezet főtitkárának, André Bergeronnak 1987 decemberében a vezető testület, a Konföderális Bizottság előtt tartott ünnepi megemlékezése a 40 év előtti megalakulásról. Ebből az tűnik ki, hogy a szakszervezeti lap, a „Force Ouvriére" körüli csoport elviselhetetlennek tartotta, hogy a megalakult Tájékoztató Iroda új irányvonalát követő FKP többségi befolyása érvényesüljön a CGT-ben, ezért a szakítás mellett döntött, s Léon Jouhaux elnöklete alatt megalakította a CGT–FO szervezetet. „Nem a CGT-ből léptünk ki, hanem a kommunista pártot hagytuk ott", nyilatkozta akkor a postásszakszervezet egyik vezetője.[34] Ez a kommunistaellenesség a negyven év alatt nem enyhült, s motiválta az FO tartózkodását minden olyan eddig létrejött

[34] A. Bergeron visszamenően már az 1936-os szakszervezeti egyesülést (a CGT és a kommunista irányzatú CGTU egyesülését) elhibázottnak tartja. Visszaemlékezésében idézi az FO híveinek 1947. november 8-án és 9-én tartott értekezletén kifejtett állásfoglalását, ahol még sokan, köztük Léon Jouhaux is tartózkodó volt a szakítás lehetőségét illetően. Ő már ekkor a szakítás mellett szállt síkra. „Talán, mondhatják nekem, akkor, amikor a köztársaság veszélyben van, rossz dolog megosztani a munkásosztályt. Lehetséges. De ne higgyék, hogy nem legalább annyira veszélyes a szakszervezeti mozgalom nagy részét e sztálinista párt kezében hagyni, amelyik számomra nem több és nem kevesebb mint egy fasiszta párt." – Force Ouvrière hedbo, 1987. december 23.

baloldali politikai szövetséggel szemben, amelyben a kommunisták is részt vettek.

Az amerikai szakszervezetek anyagi támogatásával alakult FO elsősorban a tisztviselők körében és a magánszektorban tudta megőrizni, illetve tovább-építeni befolyását. Részben pártfogói modelljétől befolyásoltan, részben magát a CGT örökösének tekintve sajátos szakszervezeti típust alakított ki Franciaországban. Mint bevallottan reformista szakszervezet nemcsak a forradalmi szakszervezetektől különbözött, hanem eltért az európai szociáldemokrata típusú szakszervezetektől is. A CGT a gazdasági és a politikai mozgalom megkülönböztetésére és munkamegosztására építve a kommunista párt és a baloldali pártok koalíciója által vezetett politikai mozgalomtól várta a kapitalista társadalom forradalmi átalakítását, a CFDT viszont a társadalom átalakításának politikai módozatára is saját, radikális reformista koncepciót törekedett kialakítani. Mindkettőtől eltérően az FO-nak egyáltalán nem volt társadalomátalakítási terve. Az FO felfogásában ily módon a szakszervezetek függetlenségének elve teljesen eltérő értelmezést kapott. Eszerint az FO számára teljesen mindegy, hogy jobboldali vagy baloldali kormány működik-e, a rendszertől függetlenül a szakszervezeteknek azonos a funkciójuk: a bérből élők érdekvédelme. A rendszer minősége csak annyiban érdekli – s ezért utasítja el az apolitizmus vádját –, hogy biztosítja-e a politikai pluralizmust, az erre épülő demokráciát. Azokkal a társadalmi tervekkel ellentétben, amelyek a demokráciát a munkáshatalom, a dolgozók hatalmának bármilyen formájában (pl. önigazgatás) kívánják továbbfejleszteni, az FO a pluralista rendszerben elhelyezkedő demokratikus szakszervezet – A. Touraine-nek és csoportjának kifejezésével – a piaci szakszervezet híve.[35]

Az FO felfogása szerint a társadalomnak az eddigi fejlődése során kialakult tagozódását és a piac integráló szerepét állandó tényezőnek kell tekinteni, és ebben a szakszervezeteknek minden körülmények között az egyik szereplő, a munkásság, a dolgozók sajátos érdekeit kell kifejeznie és érvényesítenie. A szakszervezeti mozgalomnak nem a társadalmi viszonyok megváltoztatására kell törekednie, legfeljebb annak javítását érheti el a dolgozók érdekképviselete során a pluralista viszonyok között. Ebben az értelemben tekinti tartós adottságnak az osztályharcot a társadalmi rendszerektől függetlenül, bár a CGT-hez képest erőteljesen meggyengült osztálytudata. Amint a 40. évfordulóra rendezett, már említett vezető testületi ülés proklamációja kinyilvánította: „Minden demagógia nélkül, objektív módon figyelembe véve a komoly nehézségeket, amelyekkel a dolgozók szembekerülnek, a CGT–Force Ouvrière irányvonalát a hagyományos francia szindikalizmus elvei alapján tartja fenn, amely mindig is minden más rendszerrel szemben a képviseletinek mondott demokrácia (la démocratie dite de délégation) mellett volt. A gazdasági demokrácia »modernnek« mondott koncepciójával ellentétben a köztársasági demokráciának, akárcsak más rendszereknek, éppúgy nem lehet törekvése, hogy leküzdje az elkerülhetetlen érdek-

---

[35] *A. Touraine, M. Wieviorka, F. Dubet:* i. m. 371. o.

ellentéteket, amelyek természetszerűen léteznek minden társadalomban. A demokrácia mindenekelőtt az emberek azon jogának elismerését jelenti, hogy különös érdekeik védelmére szervezkedjenek."[36]

Az FO számára a szakszervezeti mozgalom fő eszközei és értékei a kollektív szerződések, és a szabad béralku feltételeinek biztosítása. Reformizmusa a szociáldemokrata típusú szakszervezeti mozgalmaktól abban tér el, hogy elutasít az állam gazdaságpolitikájának alakításában való minden részvételt, a vállalati igazgatásában való minden felelősségvállalást. Ellenzi az állam beavatkozását a vállalatok jövedelemszabályozásába, különösen a magánszektorban. A társigazgatást és a korporatív struktúrák elvi ellenzését azonban az FO gyakorlatában a tárgyalási lehetőségek maximális kihasználása, a kompromisszumokra való hajlandóság, a sztrájkoknak csak végső eszközként való alkalmazása, vagyis messzemenő pragmatizmus egészíti ki.

Az ilyenfajta rendszer- és pártpolitikai semlegesség határozta meg az FO kapcsolatainak alakulását a politikai pártokkal, viszonyát a politikai alternatívákhoz. Ha 1958 előtt a régi szocialista párttal, az SFIO-val szövődtek is (egyébként elég szerény mértékű) kapcsolatai, azután az Ötödik Köztársaság rendszerébe illeszkedve a gaulle-isták számára is szakszervezeti terepet kínált, főként köztisztviselői bázisán. A CFDT együttműködése a CGT-vel, majd 1968-ban az önigazgatási koncepció meghirdetése akadálya lett annak, hogy az FO a reformizmus közös alapján keressen együttműködést vele. Az 1969-es népszavazáskor ugyan szokásától eltérően politikai területen is fellépett, de Gaulle javaslatának leszavazására szólítva fel, de csupán azért tette, mert megítélése szerint a szenátus reformja a szakszervezetek államba integrálásának veszélyét hordozta. 1971-ben az FO-t az távolította el a Mitterrand vezetésével újjászerveződő Szocialista Párttól, hogy az párbeszédet kezdett, majd 1972-ben közös kormányprogramban egyezett meg a kommunista párttal. Nem nézte jó szemmel az FO azt sem, hogy a szocialisták üzemi pártcsoportokat kezdtek szervezni, s ütközéseik a párton belül különösen a CERES[37] -irányzattal keletkeztek, amely osztályharcosabb szakszervezeti fellépést sürgetett. 1977 áprilisában Mitterrand és A. Bergeron találkozójáról kiadott közös közleményben[38] a minimális konszenzus is csak rövid távra szólt (a tárgyalások szabadsága, a kollektív szerződések jelentősége, az európai közösséghez való viszony, a szakszervezetek függetlensége, a demokratikus és emberi szabadságjogok fontossága).

A hetvenes évek gazdasági válságának elemzésekor a két másik nagy szakszervezeti központtól eltérően, amelyek a szükségesként hangsúlyozott változást (changement) politikai alternatívaként is értelmezték, az FO csupán gazdasági, érdekvédelmi következtetésekre volt hajlandó. Álláspontját a szakszervezeti

---

[36] Force Ouvrière hebdo, 1987. december 23. – Itt szó szerint megismételték az FO 1983-as Manifesztumát. (Force Ouvrière hebdo, 1983. január 19.)

[37] CERES – 1966-ban létrehozott, Jean Pierre Chevènement vezetése alatt álló szocialista tanulmányi szervezet, amely a párt baloldali irányzatát tömöríti.

[38] Force Ouvrière hebdo, 1977. május 4.

mozgalom feladatai tekintetében három prioritás jellemezte: a munkahelyek védelme, a munkanélküliség növekedésének feltartóztatása; a bérek vásárlóerejének védelme a béralku szabadságának fenntartásával; és végül a társadalombiztosítási rendszer területén elért vívmányok megőrzése. Az FO mindannyiszor ellenzéki pozícióba helyezkedett, amikor e törekvéseit a kormánypolitika keresztezte, függetlenül a kormány baloldali vagy jobboldali jellegétől. 1976-ban élesen tiltakozott a Barre-kormány stabilizációs terve ellen, amely a megszorítások politikáját kezdte érvényesíteni és a tárgyalások szabadságát fenyegette. Ugyanezért hasonló reakciót váltott ki az FO-ból a mitterrand-i vezetés gazdaságpolitikai intézkedése 1982-ben, az árak és bérek egyidejű ideiglenes befagyasztására, majd a „politique de rigueur" prolongálása.

1981-ben az FO kezdetben azért támadta Mitterrand-t, mert lehetővé tette kommunista miniszterek belépését Mauroy kormányába. Valóságos kampányt indított, hogy megakadályozza „a kommunisták behatolását az intézményekbe és a közigazgatásba". Később a baloldali kormány egyes reformjait is támadta, különösen az Auroux-törvényekben foglalt változásokat. Így elutasította a dolgozók közvetlen véleménynyilvánítását intézményesítő intézkedéseket (a műhely-, a szolgálati, az irodai tanácsok felállítását). A munkavállalóknak az igazgatáshoz való társulása helyett a szerződéseken alapuló politika mellett foglalt állást, amely megőrzi és nem kerüli meg a szakszervezetek közvetítői szerepét. A munkavállalói pozíció „függetlenségéhez" ragaszkodva elvetette bárminemű felelősségvállalás lehetőségét, a társigazgatás (cogestion) gondolatát. 1983 májusában az FO általános sztrájkot hirdetett a kormány gazdaságpolitikája ellen. Ellenzéki álláspontja a szocialisták kormányzatával szemben tehát több okból is egyértelműen megmutatkozott. Ezen az alapon a jobboldali ellenzék harcias pártjával, a chiracista RPR-rel szövődtek kapcsolatai. Az RPR 1982. novemberi kongresszusán arra ösztönözte tagjait, hogy lépjenek be az FO-ba, az 1983-as társadalombiztosítási választásokon pedig az FO jelöltjeire való szavazásra szólított föl.

A nyolcvanas évek elején tehát, amikor a szocialista párti kormányzat programja számára a világgazdasági, majd a társadalmi feltételek kedvezőtlenül alakultak, s fordulatot kellett végrehajtania, és amikor a nagy szakszervezetek, a CFDT és a CGT a kormánytámogatás kritikai álláspontját képviselték, a mindvégig ellenzéki pozíció kifizetődőnek bizonyult az FO számára. E politikai konjunktúrától függetlenül is úgy tűnik, hogy az FO által képviselt szakszervezeti mozgalom típusa, amely a szerződéses politikához ragaszkodott, a dolgozók napi érdekvédelmének biztosított elsőbbséget, nagyobb társadalmi befolyásra tudott szert tenni, mint a válságba került egyéb mozgalmi változatok. A 40. évforduló alkalmából kiadott proklamáció tudatosan vállalja a tradicionális szakszervezeti érdekvédelmet: „Éppen a dolgozók sajátos érdekei védelmének szándéka és annak elutasítása, hogy a szakszervezetet valamely politikai pártnak, szektának vagy vallási felekezetnek rendeljék alá, vezetett a Force Ouvrière életre hívásához. A Force Ouvrière megerősíti célját: még inkább csökkentve lemaradását a CGT-től, amelyet a Francia Kommunista Párt irányít, igyekszik

visszavenni történelmi első helyét szabad, pártoktól, kormányoktól, munkáltatóktól független igazi szakszervezetként. A szakítás után 40 évvel az indokok ugyanazok maradnak. A Force Ouvrière önmaga marad és el fog utasítani minden ösztönzést, amely a szakszervezeti egység helyreállításának ürügyén kétségbe vonná függetlenségét és magatartásának szabadságát."[39]

Elsietett dolog lenne az FO sikerében a francia körülmények között a korporativizmus elutasításának főszerepet tulajdonítani. Bár ebben különbözik a szociáldemokrata típusú szakszervezeti mozgalomtól, a látszat szerepe nagyobb a valóságnál. Amint A. Touraine-nak és csoportjának elemzése rávilágít, az elvi ellenzés és deklarált elutasítás ellenére a gyakorlatban az FO is részt vesz a különböző paritásos képviseleti intézményekben. A nyolcvanas években, amikor a kollektív szerződések már nem bizonyultak eléggé integráló tényezőnek, nem vonhatta ki magát az alól, hogy a szakszervezeti mozgalom egészével a korporativizmus, a társigazgatási struktúrák irányába sodródjék.[40] A gazdasági válság és az átstrukturálódás időszaka a szabad béralku és a kollektív szerződésekben elérhető eredmények lehetőségeit leszűkítette, s a követelések terén a korporativizmusnak nyitott utat.[41]

Az FO viszonylagos ellenállása a szakszervezeteket sújtó válsággal szemben részben sajátos szakszervezeti politikájával magyarázható, amely a munkavállalók különös érdekeinek a védelmét „politikamentességgel", a kormányzat ellenzéki bírálatával és ugyanakkor a megegyezésekre való rugalmas készséggel párosította. A szocialista kormányzat politikájával szemben erősödő elégedetlenségben ez kedvező visszhangra talált. Másrészt a munkavállalók körében lezajló társadalmi változások az FO sajátos bázisát kevésbé érintették negatívan, mint a CFDT vagy méginkább a CGT esetében.

A francia szakszervezeti mozgalmaknak tehát a nyolcvanas években megváltoztak a működési feltételei és többoldalú kihívással kellett szembenézniük. A gazdaság, a munkaszervezet, a társadalmi struktúra, a társadalmi tudat és magatartások terén új helyzethez vezető folyamatok bontakoztak ki, amelyek alkalmazkodásra késztették, az előző időszakokban többé-kevésbé eredményesen működő forradalmi, radikális reformista, és tradicionálisan reformista szakszervezeti mozgalmat. A korszakos váltásból adódóan az alkalmazkodás nem kész, történelmileg kialakult és bevált modellek átvételét jelenti, hanem mindegyik irányzat a maga módján és útján próbál eljutni az új feltételeknek megfelelő megoldásokhoz. Ez a francia szakszervezeti pluralizmus keretei között fokozza a szakszervezeti irányzatok versenyét, rontja a szakszervezeti mozgalom egységes fellépésének esélyeit. A szakszervezeti mozgalmak fő gondja lett, hogyan állíthatják meg bázisuk apadását, hogyan őrizhetik meg a szakszervezetek súlyát a munkavállalók képviseletében, hogyan találhatják meg új fel-

---

[39] Force Ouvrière hebdo, 1987. december 23.

[40] *A. Touraine, M. Wieviorka, F. Dubet:* i. m. 373–374. o.

[41] *A. Bergounioux:* La stratégie syndicale de la CGT–FO. In: 1968-1982. Le mouvement ouvrier français. 120–124. o.

adatukat az érdekviszonyok átalakulásával, hogyan képviselhetik a haladás érdekében elkerülhetetlen modernizációt az egyedül üdvözítőnek beállított munkaadói modellel szemben, amely a társadalmi terhek egyoldalú áthárítására épül. A mozgalom válságát érzékelve a francia szakszervezetek első lépésként önmagukba fordultak, elsősorban szakszervezeti érdekvédelem-funkciójukat kívánják erősíteni. Ideológiai és politikai ballasztoktól igyekeznek megszabadulni, s a nagyobb realizmus érvényesülése érdekében a pragmatizmus eszközeit is felhasználva törekednek soraikat rendezni.

Közlemények

YEHUDA LAHAV

A szovjet Erdély-politika (1944–1946)

Az 1920. évi trianoni békeszerződés értelmében 102 280 négyzetkilométernyi, a történelmi Erdélynél jóval nagyobb területet csatoltak Romániához. Erdély lakossága vegyes nemzetiségi összetételű volt, a nemzedékek során román többség alakult ki benne. A nemzetiségi összetétel nemcsak egészében véve volt vegyes, hanem az egyes megyékben is. Ezért nem lehetett pontos, a nemzetiségi összetételnek megfelelő határvonalakat vonni. Mindennemű területi rendezés elkerülhetetlen velejárója egy nagy nemzetiségi kisebbség léte az egyik, a másik vagy (mint 1940–1944 között) mindkét ország területén.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a trianoni határok megvonásánál nem az etnikai összetételből adódó gondok voltak a meghatározóak. Az első világháború győztes hatalmai Magyarországgal szemben általában Romániát részesítették előnyben, és hajlamosak voltak teljesíteni Romániának a sűrűn magyarlakta területek bekebelezésére vonatkozó követeléseit is. Tudvalevő, hogy a Vix-jegyzékbe foglalt, a Tisza bal partjának kiürítésére vonatkozó követelés volt 1919-ben a Károlyi-kormány lemondásának a közvetlen oka.[1]

Erdély Romániához való csatolása a viszály magját vetette el Magyarország és Románia között, ami beárnyékolta a két ország kapcsolatát. A magyar követelések a trianoni határok mindegyikének revíziójára kiterjedtek, de az erdélyi kérdés még a többinél is alapvetőbbnek tűnt a magyar nemzet szemében.

Az erdélyi kérdésnek központi jelentősége volt a Horthy-korszak magyar külpolitikájában. John Montgomery, aki 1941-ig az Amerikai Egyesült Államok budapesti követe volt, kifejtette, hogy „ha Hitler megígérte volna Erdély visszacsatolását [Magyarországhoz], bizonyos, hogy egyetlen magyar kormány sem lett volna elég erős ahhoz, hogy az ajánlatot visszautasítsa, még akkor sem, ha ennek következményeképpen Magyarország területe a német hadműveletek tá-

---

[1] *A. Mc Cartney:* October 15-th. Edinburgh University Press, 1957. I. k. 22. o.

maszpontjává válik".[2] Ezzel az értékeléssel teljes egyetértésben írta Szekfű Gyula 1947-ben, a magyar politika történelmi tévedése volt, hogy „elfogadta Hitlertől a Trianonban leszakított területek egy részét..." A húszéves revizionista propaganda hatása alatt azonban „ezt az ajándékot el nem fogadni, a magyar közvélemény általános gondolkodása mellett jóformán lehetetlen volt".[3] A háborús évek politikájáért felelős egyik politikus, Kállay Miklós, az 1942–1944 közötti miniszterelnök emlékirataiban ugyanebben az értelemben írt: „Tulajdonképpen az egyetlen oka annak, hogy a háborúba léptünk és hadseregünket az orosz frontra küldtük, az volt, hogy a románok már teljes erejükkel részt vettek az oroszok elleni harcban, mi pedig még nem, s ezzel veszélyeztettük a németek további jóindulatát és Erdélyt ... A németek figyelmeztettek bennünket, hogy ha a románok harcolni fognak és mi nem, erkölcsileg és gyakorlatilag lehetetlenné válik Hitler számára, hogy az erdélyi kérdésben ne módosítsa álláspontját a románok javára."[4]

Horthy kormányzó maga is egész nyíltan fejtette ki álláspontját ebben a kérdésben: „[1941.] június 23-án Werth vezérkari főnök [követelte] a miniszterelnöktől, hogy azonnal üzenjünk háborút. Románia már belépett a háborúba, úgyhogy Magyarország azt kockáztatta, hogy hátramarad a versenyben, ha továbbra is tétovázik. Ahelyett, hogy egész Erdélyt magának biztosítaná, esetleg elveszti azokat a részeket is, amelyeket a bécsi döntés alapján visszakapott."[5]

Wert Henrik tábornok, a magyar vezérkari főnök 1941 májusában–júniusában három emlékiratban is követelte, hogy Magyarország vegyen részt a szovjetellenes háborúban. Június 14-i emlékiratában részletesen kifejtette, hogy a háborúban való részvételtől „várható a további revíziós igények kielégítése, amit a szovjetellenes harcban való részvétel fejében mint jutalmat joggal várhatunk".[6]

A román és a magyar külpolitika közös vonása volt, hogy a románok csakúgy mint a magyarok, a németek kegyeit keresve remélték vágyaik megvalósulását, és a német diplomácia nem is mulasztotta el az alkalmat, hogy e helyzetből előnyt húzzon.

1940-ben a második bécsi döntés következményeképpen Erdélyt felosztották, 43 000 négyzetkilométernyi területet csatoltak vissza Magyarországhoz, kb. kétmillió lakossal, akiknek fele román volt, Erdély déli részében pedig kb. félmillió magyar maradt román uralom alatt.[7]

1941-ben a németek ismét kihasználva a román–magyar viszályt, mindkét

---

[2] *John Flournoy Montgomery:* Hungary. The Unwilling Satellite. The Devin-Adair Comp., New York, 1947. 133. o.

[3] *Szekfű Gyula:* Forradalom után. Cserépfalvi, Budapest, [é. n.] 66–67. o.

[4] *Nicholas Kallay:* Hungarian Premier: A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War. Oxford University Press, London, 1954. 61., 64. o.

[5] *Nicholas Horthy:* Memoirs. Hutchinson, London, 1956. 190. o.

[6] *Ránki György:* Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 135. o.

[7] *Szenczei László:* A magyar–román kérdés. Officina, Budapest, 1946. 161. o.

országot berántották a Szovjetunió elleni háborúba. Az erdélyi kérdés még 1944-ben is a német diplomácia eszközéül szolgált. Ekkor már Magyarország és Románia is egyre inkább a háborúból való „kiugrás" gondolatával foglalkozott.

1944 elején Hitler nem bízott többé Horthy és társai hűségében, Magyarország lerohanásával és megszállásával foglalkozott. 1943. szeptember 30-án a Hitlernek előterjesztett tervek szerint Magyarország területét három hadműveleti övezetre osztották volna fel – a központi övezetet a német hadseregnek kellett elfoglalnia, míg a másik két övezet elfoglalásában román és szlovák csapatok is részt vettek volna.[8]

Antonescu román államfő 1944. február végén Berlinbe látogatott. Hitler felfedte előtte a Magyarország megszállására vonatkozó terveket, és felajánlotta, hogy a hadműveletben vegyenek részt román csapatok is. Antonescu lelkesen fogadta Hitler ajánlatát, de a román részvétel fejében bizonyos területi követelések kielégítését kérte. Úgy látszik, Hitler szemében az ár túl magasnak tűnt és úgy határozott, hogy Magyarország megszállását román részvétel nélkül hajtja végre.[9] De távolról sem mondott le arról, hogy a román megszállást mint vörös posztót a magyar vezetők szeme előtt tartsa a velük folytatott tárgyalások idején. 1944 márciusában a Salzburg melletti Klessheim kastélyba hívta meg a magyar kormányzót és ott megkísérelte őt meggyőzni arról, hogy egyezzen bele Magyarország megszállásába – melynek megvalósítását már amúgy is visszavonhatatlanul elhatározta. „Hitler legfőbb fenyegetése a kormányzóval szemben 1944. március 18-i találkozásukon az volt, hogy román csapatok is részt fognak venni Magyarország megszállásában" – írta Kállay Miklós.[10] A kormányzó a vártnál konokabbnak bizonyult, és hogy ellenállását megtörjék, Ribbentrop még egyszer összehozta Horthyt Hitlerrel. Szombathelyi Ferenc magyar vezérkari főnök szerint ez a beszélgetés már enyhébb hangnemben zajlott le, s Hitler ígéretet tett arra, hogy román csapatok nem fognak az ország megszállásában részt venni.[11]

Miután 1944. március 19-én megszállta Magyarországot és hatalmát az ország felett megszilárdította, Romániában a nyár folyamán egyre fenyegetőbb lett annak a veszélye, hogy az ország „kiugrik" a németekkel kötött szövetségből. Ezért a német vezérkar kidolgozta Románia megszállásának tervét és a hadműveletben számbavették a magyar csapatok részvételét is.[12]

Ez a lehetőség valósággá is vált akkor, amikor 1944. augusztus 23-án Románia végül is „kiugrott" a német táborból, és fegyverszüneti szerződést kötött a szövetséges hatalmakkal. Magyarországnak a válságos politikai és katonai helyzetből való kijutáshoz az egyetlen út a fegyverszüneti szerződés gyors meg-

---

[8] *Ránki Gy.:* i. m. 250. o.
[9] Uo. 252. o.
[10] *Kállay M.:* i. m. 393–394. o.
[11] *Ránki Gy.:* i. m. 265. o.
[12] Uo. 251. o.

kötése lett volna. De még ebben az utolsó pillanatban sem tudtak a vezetők ellenállni a területi terjeszkedés csábításának.

1944. augusztus 25-én a magyar kormány Románia „kiugrásáról" tárgyalt és az ülésen felvetődött Erdély déli, román hatalom alatt álló része megszállásának gondolata. Néhány miniszter fenntartását elvetve a kormány elhatározta, hogy elfogadja a német javaslatot és támadást indít Dél-Erdély ellen, hogy „mentse, ami menthető".[13] „[1944.] szeptember 5-én a gyenge és készületlen magyar hadsereg támadást indított, melynek célja a déli Kárpátok és Erdély román részének megszállása, majd megvédése volt. De ez a reménytelen kísérlet nem vette figyelembe a katonai tényeket és kevés sikert eredményezett", írta Kertész István.[14]

Az előrenyomuló szovjet hadsereg elfoglalta Romániát, majd pedig Magyarországot is, s ezzel fokozatosan véget ért a német befolyás e térségben. A vákuum azonban nem tartott sokáig – a Szovjetunió is igen hatásosan használta ki Románia és Magyarország viszályát Erdély kérdésében. A szovjet diplomácia tulajdonképpen már korábban, 1940 nyarán behatolt e térségbe, területi igényeket támasztva Romániával szemben, Besszarábia visszacsatolását követelve. Míg Turnu Severinben a magyar–román tárgyalások folytak, Molotov szovjet külügyi népbiztos értesítette a német kormányt, hogy a Szovjetunió „csak a saját érdekeit kívánja előmozdítani és nincs szándékában más államokat [Magyarország, Bulgária] arra ösztökélni, hogy saját területi igényeket támasszanak Romániával szemben".[15]

A valóságban a Szovjetunió e hivatalos politikájánál sokkal tovább ment. A szovjet diplomáciai tevékenység nem maradt titokban a németek előtt, de úgy látszik, ez nem váltott ki bennük túlzott ellenkezést. A szovjet kezdeményezés ugyanis arra ösztökélte a magyarokat, hogy saját területi igényeikkel lépjenek fel, ami viszont arra buzdította a románokat, hogy a németekhez mint döntőbírákhoz forduljanak.

1940. július 4-én Molotov fogadta Kristóffy József moszkvai magyar követet és közölte vele, hogy a Szovjetunió az Erdéllyel kapcsolatos magyar követeléseket indokoltnak tartja, és hajlandó a jövendő tárgyalásokon támogatni őket. A Kristóffyval való következő találkozásakor a Turnu-Severin-i tárgyalások idején, Molotov megismételte ezen álláspontját.[16] A szovjet csapatok Besszarábiába történő bevonulásának napján Dekanozov, a Külügyi Népbiztosság délkelet-európai osztályának vezetője magához kérette Kristóffyt, s közölte

---

[13] *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Kossuth Könyvkiadó, 1960. (2. kiadás) 26–27. o.

[14] *Stephen D. Kertész:* Diplomacy in a Whirlpool. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1953. 81–82. o.

[15] Nazi-Soviet Relations. Washington, 1948. 160. o.

[16] A moszkvai magyar követség 95. sz. távirata a Külügyminisztériumnak, 1940. július 4-én. L.: *Gellért Andor:* „Magyar diplomaták Moszkvában" c. cikkében. Új Látóhatár, München, II/1975.; 28. o., valamint *Kertész:* i. m. 50. o.

vele, hogy „a magyar álláspont Erdély kérdésében sok tekintetben azonos a szovjet állásponttal Romániával szemben Besszarábia kérdésében".[17]

John Montgomery, volt amerikai követ könyvében a következő állítólagos párbeszédről számol be Sztálin és Kristóffy között:

„Sztálin: Vajon Magyarország lemondott-e Erdélyre vonatkozó igényéről?

Kristóffy: Nem, nem mondott le.

Sztálin: Akkor miért nem támadják meg Romániát? Itt az idő.

Kristóffy: Be fogok számolni kormányomnak."[18]

Montgomery egy meg nem nevezett budapesti angol diplomatára hivatkozva idézi e párbeszédet. Nincs megbízható forrás, mely lehetővé tenné Montgomery állításának ellenőrzését és tudvalevő, hogy Sztálin ez időben igen ritkán fogadott személyesen diplomáciai megbízottakat, főleg, ha nagyköveti rangon aluliak voltak. Mindenesetre Ermannsdorf, budapesti német követ 1940. július 5-én arról számolt be a berlini Külügyminisztériumnak, Csáky külügyminiszterrel folytatott beszélgetése alapján, hogy Molotov 72 órán belül kétszer találkozott Kristóffy követtel és közölte vele, hogy „különböző híresztelésekkel ellentétben, a Szovjetuniónak nincsenek követelései Magyarországgal szemben, amellyel baráti jóviszonyt kíván fenntartani. Magyarország Romániával szemben támasztott igényeit éppen olyan jogosnak találja, mint az orosz igényeket Besszarábia ügyében."[19]

Ennek ellenére Molotov óvatósan kitért e szovjet álláspont nyilvánosságra hozatala elől, s amikor erre kifejezetten megkérték, kijelentette, hogy a Szovjetunió támogatja ugyan a magyar álláspontot, „nem tartja azonban helyénvalónak, hogy a szovjet sajtó nyíltan kifejezze a szovjet kormány véleményét a román–magyar viszály ügyében".[20]

Egy évvel később, közvetlenül a Szovjetunió elleni német támadás után, a kérdés ismét felszínre került. A szovjet kormány törekvései ekkor arra irányultak, hogy megakadályozzák további országok, köztük Magyarország csatlakozását a szovjetellenes háborúhoz. 1941. június 23-án Molotov magához kérette Kristóffy magyar követet és biztosította, hogy a szovjet kormánynak nincsenek követelései vagy háborús szándékai Magyarországgal szemben, „*nincsenek fenntartásai, hogy a magyar igények kielégülést nyerjenek Románia rovására és ilyennemű fejleményekkel szemben a jövőben sem lesznek fenntartásai*".[21]

Magyar kommunista történészek és államférfiak gyakran idézték e nyilatkozat első részét – de minden esetben kihagyták a másik felét (mely szerint a Szovjetuniónak nem volt és nem lesz fenntartása a magyar területi igények kielégítésével szemben Románia rovására) – nehogy zavarba hozzák a szovjet ve-

---

[17] Új Látóhatár, 28. o. 88. sz. távirat, 1940. június 2-án. – Az eredeti dátum nyilván téves. A tartalom szerint 1940. június 29-én küldetett.

[18] *Montgomery:* i. m. 138. o.

[19] Documents on German Foreign Policy, 1918-1945. Her Majesty's Stationery Office, London, 1957. Doc. No. 119., 132. o.

[20] Új Látóhatár, 28. o.

[21] Új Látóhatár, 34. o. 105. sz. távirat, 1941. június 23-án.

zetést. A magyarországi történészek azonban nem vonják kétségbe ennek az okmánynak teljes tartalmát. Például Kállai Gyula, volt miniszterelnök szerint Molotov 1941 júniusában azt mondta Kristóffynak, hogy a szovjet kormánynak nincsenek követelései Magyarországgal szemben és „ha Magyarország semleges marad, a Szovjetunió garantálja határait" – vagyis az akkor érvényben lévő, csehszlovák, román és jugoszláv területek visszacsatolása utáni határokat.[22] Tilkovszky Lóránt ebben az összefüggésben kifejtette, hogy az 1941. évi német inváziót követő napokban a szovjet gesztusokban „bizonyos magyar területi igények békés úton való rendezésének támogatására való hajlandóság sem hiányzott".[23]

Az akkori magyar uralkodó körök azonban 1941-ben a náci Németországgal kötötték egybe az ország sorsát. A szovjet ígéretek nem gátolták meg őket abban, hogy a tengelyhatalmak oldalán a háborúba lépjenek. Úgy tűnik, hogy emiatt a háború után még Horthynak is bizonyos történelmi lelkiismeret-furdalása volt és megkísérelte a háborúba lépésért a teljes felelősséget akkori miniszterelnökére, Bárdossy Lászlóra hárítani (akit, mint háborús bűnöst, kivégeztek, még mielőtt Horthy megírta volna emlékiratait). Horthy szerint 1941 júniusában „Bárdossy eltitkolta előttem moszkvai követünk egyik táviratának tartalmát, amelyet a kritikus napokban kapott. E táviratban Kristóffy követ arról értesített bennünket, hogy Molotov támogatását ígérte nekünk Erdély kérdésében, ha Magyarország semleges marad."[24] Horthy tehát azt akarja elhitetni, hogy a távirat tartalma csak a helyzet alapvető változása után jutott tudomására.

1944 augusztusában Románia felmondta szövetségét Németországgal és néhány héttel később a szovjet csapatok már Erdélyig hatoltak előre, októberben befejezték Erdély megszállását. Az új helyzetben nem volt többé szükség Magyarországot engesztelni vagy csábítani. De a szovjet diplomácia még a harcok kellős közepén sem feledkezett meg az erdélyi kérdésben rejlő lehetőségekről.

A fegyverszüneti szerződés, amelyet a magyar küldöttség 1945. január 20-án írt alá Moszkvában, egyértelműen megállapította, hogy az 1938. és 1940. évi bécsi döntések semmisek, Magyarország köteles visszavonni csapatait az 1937. december 31-i határai mögé és érvényteleníteni azokat a törvényeket és rendeleteket, amelyek a csehszlovák, jugoszláv és román területek bekebelezésére vonatkoztak.[25]

Ezzel szemben a román fegyverszüneti szerződés, amelyet majdnem négy hónappal korábban, 1944 szeptemberében írtak alá, bizonyos rést hagyott az 1937. évi román–magyar határok esetleges revíziója irányában. A szerződés 19.

---

[22] *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom 1939–1945. Szikra, Budapest, 87. o.

[23] *Tilkovszky Lóránt:* A Teleki-kormány külpolitikája 1938–1941. Századok, 1965/4–5. sz. 926. o.

[24] *Horthy M:* i. m. 190. o.

[25] A fegyverszüneti szerződés szövegét l.: Felszabadulás, 1944. szeptember 26.–1945. április 4. Szikra, Budapest, 1955. 222–226. o.

cikkelye szerint, „a szövetséges hatalmak semmisnek és érvénytelennek tekintik a bécsi döntést Erdély ügyében és egyetértenek abban, hogy Erdély (vagy annak nagyobbik része) visszaadatik Romániának, feltéve, ha a békeszerződés ezt jóváhagyja".[26] Ez a cikkely, pontosabban a zárójelbe foglalt záradéka – „vagy annak nagyobbik része" – lett a következő két évben a román és a magyar politikai megfontolások gyújtópontja és több szempontból a két ország belpolitikájára is rányomta bélyegét.

A megszállt Magyarországon föld alatti tevékenységet folytató kommunisták 1944 szeptemberében egyik kiáltványukban kifejtették: „Erdélyt nem megvédeni, hanem csak végérvényesen elveszteni lehet a Hitler oldalán vívott háborúban. Mert Erdély végérvényesen ahhoz az országhoz fog tartozni..., amelyik bátran és elszántan harcol Hitler ellen."[27] Az illegális Szabad Nép szintén 1944 szeptemberében „aljas provokátoroknak" bélyegezte azokat, akik „mint a magyar kommunisták megbízottjai" jelentkeztek Kolozsvárott és „a pesti vezetőség megbízásából" javasolták, hogy „Erdély szakadjon el Magyarországtól és alakítsák meg az önálló Erdélyi Tanácsköztársaságot".[28] Kállai Gyula az illegális kommunista párt egyik vezetője, a háború után azt írta, hogy 1944 őszén „a magyar kommunisták kifejtették, hogy (az erdélyi) magyarlakta területek hovatartozásának kedvező vagy kedvezőtlen alakulása elsősorban Magyarország háborúban betöltött szerepétől függ".[29]

Nagyon is kétséges, hogy az illegalitásban tevékenykedő kommunisták, amikor e kiáltványukat fogalmazták, tudtak-e a román fegyverszüneti szerződés 19. cikkelyéről, amely magában foglalta annak a lehetőségét, hogy Erdély kisebbik részét esetleg Magyarország kapja meg. A földalatti mozgalom összeköttetése a külvilággal olyan szegényes volt, hogy nehéz feltételezni, álláspontjukat a legújabb tények és politikai folyamatok ismeretére alapozták. Nem kellett azonban feltétlenül ismerniük a 19. cikkely pontos szövegét ahhoz, hogy Magyarországtól az első világháború után elszakított területek (bizonyos körülményektől és feltételektől függő) visszaadásának lehetőségét felvessék. A magyar kommunisták kezdettől fogva fenntartásokkal éltek a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban, sőt nyíltan is ellenezték azt. A kommunisták a két világháború között nem ismerték el a trianoni határok véglegességét. Álláspontjuk kifejezést nyert a Kommunista Internacionálé 1925. évi V. kongresszusának határozataiban, amelyek felszólították a Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia által bekebelezett területek magyar ajkú lakossága körében tevékenykedő kommunista pártokat, hogy kiáltsák ki az „önrendelkezéstől az elszakadásig" jelszavát.[30] A harmincas években, még a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa előtt is,

---

[26] *Kertész:* i. m. 227. o.

[27] *Pintér István:* A magyar ellenállás és 1944. október 15-e. Századok, 1970–1971. 1. sz. 39. o.

[28] Az illegális Szabad Nép. (Összeáll.: *Svéd László.*) Szikra, Budapest, 1954. 101. o.

[29] *Kállai Gy.* i. m. 205. o.

[30] *Richard V. Burks:* The Dynamics of Communism in Eastern Europe. Princeton University Press, Princeton, 1961. 15. o.

a magyar kommunisták a „trianoni határok demokratikus revíziójáért" szálltak síkra.[31]

Feltételezhető, hogy a magyar–román határ esetleges revízióját nem kizáró álláspontjukat a magyar kommunisták annak tudatában fogalmazták meg, hogy 1940–1941-ben Molotov és Dekanozov megértést tanúsítottak a magyar követelésekkel szemben. Mi több, csakhamar olyan események tanúi lettek Erdélyben, amelyek csak megerősíthették a magyar kommunistákat azon hitükben, hogy a trianoni határok megváltoztatása nem látszik elérhetetlennek.

Az előrenyomuló szovjet hadsereg Erdélyben román helyi hatalmat létesített. De még mielőtt Észak-Erdélyben (azon a területen, amely 1940 óta magyar fennhatóság alatt állt) létrejött volna a helyi közigazgatás, „önkéntes csoportok" érkeztek, amelyek többnyire az 1940-ben innen elmenekültekből tevődtek össze, s „Maniu-gárdáknak" nevezték magukat (Iuliu Maniu román liberális politikus volt. A rendelkezésre álló angol forrás szerint a „gárdisták" Maniu beleegyezése, sőt – legalábbis e források szerint – tudomása nélkül használták nevét).[32] Egy angol diplomata, miután 1945 elején Kolozsvárott járt, értesítette a londoni Külügyminisztériumot, hogy ezek az önkéntes csoportok, „melyeknek sok tagját a személyes bosszú vágya fűtötte ... legalább 35 magyar haláláért voltak felelősek", s „a Maniu-gárdák néhány héten át ... kétségtelenül félelemben tartották a magyar lakosságot".[33]

A magyar lakosság küldöttséget menesztett a szovjet katonai parancsnoksághoz, hogy a Maniu-gárdákra panaszt tegyenek. Az említett angol diplomata szerint„kétségtelenül igazuk volt a magyaroknak, amikor meg akarták győzni az oroszokat, hogy a gárdák tettei veszélyeztetik a Vörös Hadsereg közlekedési vonalait".[34]

A hasonló panaszok alapján a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) már 1944. november 12-én elhatározta a bizottság szovjet elnökének javaslatára, hogy „eltávolítja Erdélyből a reakciós román rendszert, addig amíg Romániában egy igazán demokratikus rendszer fog kialakulni, amely képes lesz biztosítani a magyar lakosságnak a fegyverszüneti szerződésbe foglalt demokratikus jogokat". Erdélyben a szovjet katonai közigazgatás felügyelete alatt megjelenő magyar nyelvű lap, a Világosság, 1945. január 25-én közölte, hogy a SZEB elnöke, Vorosilov kijelentette: „Erdélyben önhatalmúlag, a szovjet kormánnyal való megegyezés nélkül megjelentek az ún. Iuliu Maniu önkéntes alakulatok, amelyek raboltak és terrorizálták a magyar nemzetiségűeket."[35]

A román közigazgatás eltávolítása Észak-Erdélyből haraggal és keserűség-

---

[31] Vita a Blum-tézisekről. Párttörténeti Közlemények, 1956. 3. sz. 107. o.

[32] Documents of the British Foreign Ministry. Foreign Office (FO) 371 (48578) R 12693/219/37 1945. január 16.

[33] FO 371 (48578) R 12693/219/37. 1945. július 19. – Le Rougetel Edenhez.

[34] Uo.

[35] Idézi *Csatári Dániel:* Forgószélben (1940–1945). Akadémiai Kiadó, 1968. 442. o.

gel töltötte el a vezető román politikusokat. A bukaresti brit ügyvivő 1944. november 27-én jelentette a londoni Külügyminisztériumnak, hogy Iuliu Maniu a SZEB elnökéhez intézett levelében rámutatott arra, hogy „a szovjet parancsnokság nem engedélyezi a román közigazgatási szerveknek, hogy Észak-Erdély felszabadított részeiben felújítsák tevékenységüket [és ez] kirívó ellentétben áll a fegyverszüneti szerződés feltételeivel és Románia életbevágó érdekeit sérti".[36] Egy másik angol jelentés arról számolt be, hogy Maniu kolozsvári hívei, még azok is, akik részt vettek a náciellenes mozgalomban, „lehangolóan soviniszták ... és az oroszok, a magyarok és a mai kormány elleni panaszokra pocsékolták tüdejüket és időnket".[37]

A brit diplomaták jelentései szerint, ami a románok haragját váltotta ki, az reményt keltett a magyarokban, annál is inkább, mivel „az oroszok ismét bevezették a magyar pénznemek használatát és újra megnyitották a magyar iskolákat. A román egyetemet, amely Kolozsvárra tette át székhelyét, visszaküldték Sibiuba [Nagyszeben]."[38]

A szovjet hatóságokat különböző okok bírhatták rá ezekre a lépésekre. Kétségtelenül befolyásolták őket a közvetlen katonai szempontok, amelyek szerint veszélyes volt mindennemű, terrorcselekmények és fosztogatások által kiváltott nyugtalanság. Ehhez járult, hogy a magyar lakosságnak jobb volt a kapcsolata a szovjet hadsereggel, mint az erdélyi románoknak. A városi, többnyire magyar ajkú lakosság körében aránylag sok régi kommunista és szocialista élt. Ennél is fontosabb körülmény lehetett az, hogy a románok szemében az oroszok egyszerűen hódítók voltak – a magyarok számára viszont részben ugyan hódítók, de a magyarok védelmezői is, az 1940-ben elűzött és most visszatérő bosszúvágyó románokkal szemben.

Mindenesetre „a kolozsvári magyarok viszonya a Vörös Hadsereghez kirívó ellentétben volt a Romániában szokásos gyanakvó légkörrel" – jelentette Le Rougetel angol ügyvivő kolozsvári látogatása után. „Malinovszkij marsall katonái nem viselkedtek Kolozsvárott jobban mint másutt, sok magyar mégis mindent megtesz, hogy kinyilvánítsa barátságát velük szemben... A magyarok igyekeznek meggyőzni az oroszokat, kétségtelenül némi joggal, hogy ők a románoknál jobb kommunisták... Azok a magyar értelmiségiek is, akiknek nincs kapcsolatuk a kommunista párttal, leplezetlen hitetlenséget tanúsítanak a román kormány ígéreteivel szemben, hogy mindkét nép egyenjogúságát biztosítani fogja."[39]

Valóban, a Vörös Hadsereg számára biztosabb hátteret jelentett egy magyar közigazgatásra való támaszkodás. A magyar megbízottak közül sokan régi kommunisták vagy szociáldemokraták voltak és inkább bírták a szovjet hatóságok bizalmát. Elsősorban azonban azért alakítottak ki Észak-Erdélyben auto-

---

[36] FO 371 (48577) R 461/219/a/37. 1944. november 27.
[37] FO 371 (48578) R 12693/219/317. 1945. július 19.
[38] FO 371 (48461) R 1220/26/21. 1945. január 16.
[39] FO 371 (48578) R 12693/219/317. 1945. június 19.

nóm közigazgatást (mely főként magyar kommunistákból és szociáldemokratákból állt,[40] román kommunista elemekkel működött együtt és független volt úgy a bukaresti kormánytól, mint az akkor Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormánytól), mert ez tette számukra leginkább lehetővé, hogy mind a román, mind a magyar félt magukhoz vonják. Nem lehetetlen, hogy ebben az időszakban a szovjet hatóságok komolyan latolgatták az akkori helyzet állandósításának eshetőségét és egy autonóm vagy félig autonóm közigazgatás kialakítását Észak-Erdélyben, amelyet később esetleg egész Erdélyre ki lehet terjeszteni. Mindenesetre az akkori erdélyi közigazgatás magyar vezető köreiben ez az eszme elterjedt és népszerű volt. E vezetők emlékiratot nyújtottak be a szovjet hatóságoknak, melyben követelték, hogy „Észak-Erdélynek független státust biztosítsanak és ezt terjesszék ki Dél-Erdélyre is".[41] Egyes hírek szerint a szovjet hatóságok állítólag felajánlották gróf Bethlen Istvánnak (aki akkor a szovjet hadsereg által megszállt területen tartózkodott), hogy legyen egy önálló erdélyi állam kormányzója vagy főbiztosa – Bethlen azonban e javaslatot elutasította.[42]

A Romániában működő angol katonai küldöttség tagja, W. R. Young őrnagy 1945. március 8-án, erdélyi körútja után jelentette, hogy „... a magyarok, opportunista meggondolásokból, készek azonnal magukévá tenni ezt a [kommunista] politikát... Azt remélik, hogy ezáltal visszakapják Erdélyt, a románok rovására, vagy legalábbis létrehozhatnak egy magyar befolyás alatt álló, független államot." A romániai angol ügyvivő, Le Rougetel ugyanerről kedvezőbb hangnemben írt: „Az utóbbi öt hónap története érdekes és alaposabb tanulmányozásra méltó, mert egy autonóm Erdély eszméjét – mely oly drága a legtöbb magyarnak – képes gyakorlati próbára tenni ... Úgy a román, mint a magyar kommunisták, akik ez időszakban hatalmon voltak, többnyire művelt emberek voltak, akik aktív részt vállaltak a német megszállás idejében a földalatti ellenálló mozgalomban... Kolozsvárott a polgármester román szociáldemokrata, két helyettese pedig magyar kommunista... Más helységekben is vegyes közigazgatás működik, és legalábbis a felszínen úgy tűnik, hogy nem működik rosszul."[43]

A magyarok (úgy Magyarországon mint Erdélyben) természetesen üdvözölték az új fejleményeket: semmit sem veszthettek, csak nyerhettek rajtuk. Bármilyen rendezés (Erdély visszacsatolása Magyarországhoz vagy autonóm hatalom egész Erdély területén vagy legalább északi felében) az ő szempontjukból kívánatosabb volt a román uralom visszaállításánál. Nem csoda, hogy még

---

[40] Az észak-erdélyi közigazgatás jellemzését l.: többek között a moszkvai brit nagy) követség 1945. január 16-i táviratában. (FO 371 (48461) R 1220/26/21. 1945. január 16.

[41] *Burks:* i. m. 156–157. o. – Az emlékirat egy példánya gróf Teleki Géza tulajdonában van az Amerikai Egyesült Államokban.

[42] Uo. – A szovjet hatóságok tárgyalásairól Bethlennel a magyar kommunista szakirodalomban is található dokumentáció, nem említik azonban az Erdélyre vonatkozó ajánlatot.

[43] FO 371 (48577) R 12693/219/39. 1945. július 19.

két évvel később, 1946-ban is, egy magyar történész szemében olyan volt ez az időszak, mint „egy kies oázis", amikor, „mint egy jó szellem varázsütésére, Észak-Erdély egycsapásra szabad lett és habozás nélkül munkához fogott, hogy szabadságának formákat teremtsen és begyógyítsa azokat a sebeket, amelyeket a háború pusztításai ütöttek rajta".[44] A magyar Külügyminisztérium 1946-ban közzétett hivatalos kiadványa felhívta a párizsi békekonferencia résztvevőit, hogy ne határozzanak Erdély sorsáról a helyi lakosság képviselőinek meghallgatása nélkül, „akik remélik, hogy ősi fejedelemségükben megújíthatják az önálló erdélyi uralmat, amely az egység hídja lehetne Románia és Magyarország között", úgy mint 1944–1945-ben, „amikor letétettek a demokratikus alapok az új közigazgatás számára, a rendőri karhatalmat újraszervezték ... és egyetlen elv vezette őket: a románok és a magyarok, a két államalkotó elem teljes egyenlősége... Sajnos, ez az időszak csak epizódnak bizonyult Erdély történetében. Románia nem hagyta jóvá az erdélyi önállóság kialakítását."[45]

Az Erdélyért folyó versenyben azonban alárendelt helyzetben voltak a magyarok. 1945 januárjában, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány még csak a szerveződés időszakában volt, a Román Kommunista Párt vezetőségének küldöttsége már Moszkvában járt. Tagjai azt a hírt hozták haza, hogy „ha a bukaresti koalíciós kormányt egy más, kommunista befolyás alatt álló kormány váltaná fel, Észak-Erdélyben visszaállítanák a román közigazgatást".[46] Ezek nem voltak üres szavak. 1945. március 6-án Bukarestben megalakult Petru Groza kormánya, amelyben nagymértékben érvényesült a kommunista és kommunistabarát befolyás. Három nappal később, március 9-én, Sztálin a következő táviratot küldte az új miniszterelnöknek: „A szovjet kormány tanulmányozta a román miniszterelnök március 8-i levelében foglalt kérelmét, hogy Erdély területén román közigazgatást vezettessen be. Mivelhogy a most megalakított új román kormány kötelezettséget vállalt, hogy Erdélyben fenntartja a törvényes rendet és hajlandó biztosítani úgy a nemzetiségi jogokat, mint a helyi közigazgatás rendes működését, a célból, hogy a front ellátása biztosíttassék, a szovjet kormány elhatározta, hogy teljesíti a román kormány kérését és az 1944. szeptember 12-i fegyverszüneti szerződéssel egyetértésben, jóváhagyja a román közigazgatás kialakítását Erdélyben."[47]

Megjegyzendő, hogy Sztálin mindössze egy nappal Groza kérésének kézhezvétele után küldte el választáviratát. 24 óra elégnek bizonyult arra, hogy a szovjet kormány tanulmányozza a román kérelmet, elhatározza, hogy eleget tesz neki és még közölje is Romániával elhatározását! Még március 9-én közölte Visinszkij, hogy Erdélyben visszaállítják a román közigazgatást és ebből az alkalomból kijelentette: „Amikor Romániába jöttem, kifejeztem meggyőződése-

---

[44] *Szenczei L.:* i. m. 167. o.

[45] Le problème hongrois par rapport a la Romanie, publié par le ministère des affaires étrangères de Hongrie. Budapest, 1946. 23–25 o.

[46] *Burks:* i. m. 157. o.

[47] Le problème... 26. o.

met, hogy bizonyos feltételek mellett Erdélyt román közigazgatás vezetheti. Akkor e feltételek hiányoztak. Ma megvannak..."[48]

Bennett Kovrig helyesen mutatott rá a magyar népi demokratikus rendszerről szóló írásában, hogy sok jel szerint a Szovjetunió fontolgatta egy független Erdély létrehozását, mely része lett volna a „divide et impera" politikának Romániával és Magyarországgal szemben. Téved azonban, amikor azt állítja, hogy „ez a politika elszállt, mint a pára, miután Petru Grozának sikerült Bukarestben egy kommunista rendszert nyeregbe segíteni".[49] A „divide et impera" politikája ugyanis folytatódott Erdélyben 1945. március 6-a után is, habár egy kissé más formában.

1945. március 18-án, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ülésén Szuszajkov, a bizottság szovjet alelnöke kijelentette, hogy „Erdély nem lett Romániához visszacsatolva. Mindössze az történt, hogy a román közigazgatási szerveknek megengedték, hogy Észak-Erdélyt is igazgassák." Hozzáfűzte, hogy az erdélyi határ megvonása a békekonferencia dolga lesz.[50] Erdély lakossága ekkor még valóban nem érezte, hogy a román közigazgatás visszatérésével megpecsételődött a tartomány politikai jövője. Ehhez hozzájárult Stettinius, akkori amerikai külügyi államtitkár kijelentése is 1945. március 13-án, mely szerint Erdélyben a román közigazgatást csupán ideiglenesen állították vissza és a békekonferenciának kell majd jóváhagynia a végleges döntést. Ugyanaznap, amikor a románok Kolozsvárott a román közigazgatás felújítását ünnepelték, az angol megbízott arról számolt be, hogy Mihály király nem volt hajlandó üdvözlő beszédet mondani, a Stettinius-nyilatkozat okozta keserű csalódása miatt. „A légkör hűvös volt. A jelenlevők 80 százaléka és a legtöbb zászló – magyar" Kolozsváron – táviratozta.[51]

Még öt hónappal később is, 1945. augusztus 18-án, a bukaresti angol politikai megbízott arról számolt be, hogy „a román csapatok visszatérése erős ellenségeskedést váltott ki a többségében falusi román lakosság és a magyar munkások között. A román csapatok (augusztus 5-i) díszszemléje alatt egyfelől a román hadsereget és Mihály királyt éltették, az ellentüntetők viszont a Vörös Hadsereget és Sztálint." A díszszemle után vad verekedés tört ki, s két munkás, valamint egy tiszt életét vesztette.[52] Greer vezérőrnagy, brit megbízott 1945 augusztusában hatnapos körutazást tett Erdélyben, majd Stevenson altábornagy (Greer nevében) jelentette Londonnak, hogy az erdélyi románok egyik vezére így nyilatkozott: „...a szabadság és függetlenség fogalmának nincs többé értelme. Magyar és zsidó kommunisták kezében van a teljes hatalom, a kommunistaellenes néptömegek teljesen védtelenek."[53]

---

[48] *Csatári D.:* i. m. 461. o.

[49] *Bennett Kovrig:* The Hungarian People's Republic. The Johns Hopkins Press, Baltimore and London, 1970. 81. o.

[50] FO 371 (48577) R 5253/219/37 1945. március 18.

[51] Uo. R 5205 RAC 697/429. 1945. március 17.

[52] Uo. R 14253/219/37. 1945. augusztus 16.

[53] Uo. R 15237/219/37. 1945. szeptember 3.

Erdély jövője továbbra is bizonytalannak tűnt tehát a román uralkodó körök szemében. A román belpolitikai erőviszonyokat nagymértékben befolyásolta az a hit, hogy a szovjetbarát külpolitika lehet Erdély végleges bekebelezésének legbiztosabb módja. Ezt a hangulatot jól jellemzi Iuliu Maniu levele Le Rougetel, bukaresti angol megbízotthoz. Maniu szerint Groza miniszterelnök kijelentette, hogy „a román–magyar határ kérdésében az angolszászoknak bizonyos fenntartásaik vannak Magyarország javára és csak a Szovjetunió megbízottai támogatják egész Erdélynek az 1940. évi határvonalak szerinti visszacsatolását Romániához... A miniszterelnök szerint ... ha Maniu úr az angolszászoktól olyan hivatalos biztosítékot kapna, mint amilyent a Szovjetunió Grozának adott ... akkor Petru Groza azonnal benyújtaná lemondását és átadná a hatalmat egy Maniu által kijelölt személynek." A londoni Külügyminisztérium Stuart nevű hivatalnoka Maniu leveléhez a következő megjegyzést fűzte: „Groza kétségtelenül nagy tőkét kovácsol magának abból, hogy csak az oroszok hajlandók garantálni a trianoni határokhoz való teljes visszatérést. Ezen pillanatnyilag nem segíthetünk, de ha ezáltal vesztünk valamit Romániában, legalább a jelenleg többet ígérő Magyarországon nem ér bennünket veszteség."[54]

E megjegyzést Stuart 1945. november 22-én vetette papírra, röviddel a magyar parlamenti választások után, melyek a kisgazdapárt győzelmével végződtek. Ebből is kiderül, hogy a román–magyar viszály kihasználásának gondolata, bizonyos kívánatos politikai célok elérése érdekében, nemcsak a Szovjetuniónak, hanem a nyugati hatalmaknak sem volt teljesen idegen. Valamivel később Arthur Schoenfeld, budapesti amerikai követ hasonló értelemben írt Washingtonba: „Ha figyelembe vesszük, mit nyerhetünk, ha támogatni fogjuk az erdélyi határ revízióját ... fontosabbnak tűnik számításba venni e lépés befolyását a magyar belpolitikára, semmit a román belpolitikára. Magyarország ugyanis még a szürkülő alkony övezetében van, míg Romániát már sokkal sötétebb árnyékok borítják el."[55]

A szovjet megbízottak csak a románoknak sugallták, hogy hajlandók garantálni „a Trianonhoz való teljes visszatérést"; a magyarokkal folytatott tárgyalásaik során azt állították, hogy az ügy még nem dőlt el véglegesen. E célzások által serkentve a magyar megbízottak különböző követeléseknek és panaszoknak adtak hangot, mint ahogyan Szenczei László könyvében utal rá: „Sztálin generalisszimusz Észak-Erdély visszakebelezéséhez azzal a kifejezett feltétellel járult hozzá, hogy az új román kormány biztosítani fogja az erdélyi magyarság teljes egyenjogúságát. Maga Groza kormányelnök az aggodalmaskodó magyar közvélemény megnyugtatására több ízben is ünnepélyesen kijelentette, hogy a két észak-erdélyi nép testvéri együttműködésével lábra állított népi közigazgatást a bekebelezés nem fogja csorbítani... a kormánynak gondja lesz arra is, hogy a hiányos, vagy még felállításra váró hatóságok tisztviselői kará-

[54] FO 371 (48577) R 18430/219/37. 1945. október 25.

[55] Foreign Relations of the United States 1946. VI. k. U.S. Government Printing Office, Washington, 1969. 273. o.

nak a kinevezése az észak-erdélyi politikai szervezetek hozzájárulásával történjék, és a lehetőségekhez képest mellőzzék a helyi viszonyok és nyelvek ismeretében járatlan idegen tisztviselőket. Ezek az ígéretek, sajnos, kevéssé teljesedtek be."[56] Ily módon a szovjeteknek sikerült izzásban tartani a parázsló erdélyi kérdést. Mindkét fél reményeket fűzött a számára kedvező megoldáshoz és aggodalmat is érzett a kedvezőtlen megoldással szemben.

Erdély jövőjének kérdése „takaréklángon" maradt 1945 végén, 1946 elején. Elméletileg még mindig megvolt a határkiigazítás lehetősége, de gyakorlati megvalósításának esélye szinte semmisnek látszott. Erre a magyar kommunista párt álláspontja is bizonyítékul szolgálhat. Az MKP mindíg óvakodott olyan politikai vonal kijelölésétől, amely ellentétbe állíthatta volna a szovjet politikával. Az említett időszakban a magyar kommunista sajtó sokat foglalkozott a szlovákiai magyar kisebbség kérdésével, és élesen támadta a Csehszlovákia által javasolt lakosságcsere tervét. Az MKP vezetői nemegyszer céloztak arra, hogy e kérdésben a szovjet vezetés a magyar és nem a csehszlovák álláspontot támogatja.[57] Ezzel szemben a kommunisták ellenezték a román határ revíziójára vonatkozó követeléseket. A Szabad Nép „fasiszta csőcseléknek" nevezte az Erdélyi, Délvidéki és Felvidéki Szervezetet, amely 1946 elején gyűléseket szervezett, és az „etnikai határok" megvonását követelte. „Ebből az ügyből le kell vonni a következtetést, hogy ki mint vet, úgy arat. Aki ma »etnikai határokat« hirdet, ne csodálkozzék rajta, hogy ha a visszhang rá: irredentizmus lesz" – írta a Szabad Nép.[58] A Szabad Nép egy másik cikke az új Románia nemzetiségi politikáját dicsérte, amelyet Vasile Luca román kommunista vezető így fogalmazott meg: „Oly demokratikus nemzeti politikát kell folytatnunk, hogy országunk minden polgára, nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül érezze, hogy Románia a hazája."[59] E politika szellemében írta a Szabad Nép: „Erdély Romániába való beleolvasztásának aktusa a magyar és román nép közös, boldogabb jövőt váró ünnepe volt", ellentétben Hitler „képmutató és cinikus" politikájával, aki „harácsoló bankár módjára, ki idegen arannyal vásárol vért és zsoldosokat, hol Magyarországnak, hol Romániának ígérte Erdélyt, aszerint, hogy pillanatnyilag melyik »szövetségesére« volt nagyobb szüksége".[60]

Nemcsak a kommunisták, más magyar pártok sem tápláltak ebben az időszakban vérmes reményeket arról, hogy Erdély akár csak egy részének visszaszerzésére bármilyen gyakorlati esélyük lenne. Még az erdélyi magyarok sem reménykedtek ebben. Kolozsvár magyar alpolgármestere, bukaresti látogatásáról visszatérve, elégtétellel számolt be a helyi lap munkatársának arról, hogy milyen engedményeket sikerült elérnie a magyar kisebbség számára. A kisgazdapárt lapja, a Kis Újság örömmel számolt be az alpolgármester kijelentéseiről

---

[56] *Szenczei L.:* i. m. 168. o.

[57] Pl. Rákosi beszéde 1945. július 22-én. In: *Rákosi Mátyás:* A magyar demokráciáért. Szikra, Budapest, 1947. 76. o.

[58] Szabad Nép, 1946. február 6.

[59] Szabad Nép, 1945. április 4.

[60] Uo.

és fel sem vetette, hogy az erdélyi magyarság helyzetét másképp is, például Erdély egy részének Magyarországhoz való csatolásával lehetne, vagy kellene rendezni.[61]

1945. december 25-i cikkében Révai József ugyan bírálta a román helyi hatóságok magatartását az erdélyi magyarokkal szemben, de kifejtette, hogy „a Groza-kormány szándékainak őszinteségéhez nem fér kétség. De nem lehet, hogy a Groza-kormány tervezzen, az erdélyi reakciós román közigazgatás pedig végezzen." Révai cikkében még csak célzás sem volt a határkiigazításra. Ellenkezőleg, kifejtette, hogy Magyarország „barátságot, testvéri jó viszonyt akar a demokratikus Romániával. Groza ajánlatát a román–magyar vámunióról örömmel kell felkarolnunk."[62] A kommunista propaganda azt hangsúlyozta, hogy csak a demokráciáért folyó eredményes harc növelheti problémáink kedvező megoldásának esélyeit. Említett cikkében Révai óva intett a „magyar reakció megerősödésétől", és álláspontját részletesebben „A magyarkodók ellen" c. cikkében fejtette ki: „A mi álláspontunk lényege az, hogy a magyarság nemzeti követeléseinek érvényesülése, nemzeti érdekeinek védelme szorosan összefügg azzal a *belső harccal*, amit a reakció ellen folytatunk, vagy nem folytatunk. Egy nemzet önrendelkező joga, beleértve nemzeti államhoz és néprajzi határaihoz való jogát, nem egyszerűen veleszületett »természetjog«, függetlenül attól a *történeti jogtól*, melyet egy nép a szabadságáért vívott harcával érdemel ki és mely az egyetlen történeti jog, melyet a történelem valóban elismer... Mi a magyarság mai nehéz helyzetéért, kilátásaink romlásáért a békekötésnél a reakcióra hárítjuk a felelősséget és vádoljuk azért, hogy újra tragikus zsákutcába juttatta népünket."[63] Egy korabeli előadásának „Elmulasztott alkalmak" c. fejezetében Révai azt mondta, hogy a háború alatti moszkvai Kossuth-adó adásaiban „mindenki számára érthetően javasoltuk az akkori magyar uralkodó köröknek: ugorjanak ki a német szövetségből és támadjuk meg fegyverrel Romániát. Ez a lépés, bármilyen kockázatos lett volna is, Magyarország megmentését jelentette volna, sőt, ami több, Erdély megnyerését."

Kertész István, aki abban az időben a magyar Külügyminisztériumban a békeszerződések előkészítésével foglalkozott, joggal írta, hogy a kommunisták semmibe vették a tájékoztató tevékenység jelentőségét és „hangsúlyozottan kijelentették, hogy a kedvező békeszerződés érdekében az egyetlen szükséges lépés a Szovjetunió bizalmának megnyerése azáltal, hogy a magyar politikából eltávolítunk minden reakciós erőt és vonást és teljes egészében eleget teszünk a fegyverszüneti egyezmény feltételeinek. Véleményük szerint minden más előkészület fölösleges."[64] Kertész szerint Gyöngyösi János külügyminiszter 1946 februárjában a kommunisták és a szociáldemokraták befolyása alatt megtagadta egy jegyzék aláírását – bár tartalmát előzőleg jóváhagyta –, „amely álta-

[61] Kis Újság, 1945. május 9.
[62] Szabad Nép, 1945. december 25.
[63] Szabad Nép, 1946. január 13.
[64] *Kertész:* i. m. 171. o.

lában területi és etnográfiai kérdésekkel, különösképpen pedig Erdély kérdésével foglalkozott... A jegyzék megpróbálta kifejteni [azt] az eszmét, hogy a magyar nemzetnek a Duna-völgyi Európában olyan terület jár, amely megfelel e térség magyar ajkú lakossága arányának."[65]

A béketárgyalásokat előkészítő pártközi megbeszéléseken a kommunisták és a szociáldemokraták képviselőit aggasztotta a szövetséges hatalmaknál történő tájékozódás nélküli területi igények bejelentése; támogatták viszont a szomszédos országokkal való közvetlen tárgyalásokra irányuló magyar kezdeményezéseket. A kisgazdapárt megbízottja Auer Pál, akinek álláspontját a Nemzeti Parasztpárt képviselői is támogatták, nem ellenezte a közvetlen tárgyalásokat, de azt ajánlotta, hogy a magyarok mindenképpen foglalják össze álláspontjukat a kívánatos határkiigazítások ügyében. E nézeteltérések miatt a pártközi tárgyalások eredménytelenül végződtek.[66]

1946. február végén vagy március elején azonban megváltozott a szovjet álláspont. Puskin, a budapesti szovjet követ többször megjegyezte, hogy a magyar vádak és panaszok teljesen eredménytelenek Csehszlovákiával szemben, mert Csehszlovákia a győztes hatalmak egyike és a háborúban hű szövetséges volt. Véleménye szerint „...Magyarországnak el kell fogadnia a csehszlovák álláspontot [a szlovákiai magyar kisebbség problémájának rendezése ügyében] és kárpótlást Romániában kell keresnie, hiszen ez az ország a Magyarországéval azonos helyzetben van."[67] Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke ugyancsak „arra célzott a kormányelnökkel való beszélgetése során, hogy Magyarország bizonyos területi kárpótlást kaphatna Romániától, ha jól viselkedne és elfogadná a csehszlovák javaslatokat a szlovákiai magyar kisebbség ügyében".[68]

1946 márciusában a Szociáldemokrata Párt balszárnyának képviselői a Külügyminisztériumhoz fordultak és kérték, készítsen egy előzetes anyagot Erdély kérdéséről a magyar kormányküldöttség részére, amely hivatalos látogatásra készült Moszkvába. Szalai Sándor, a balszárny egyik vezetője, lelkesen magyarázta, hogy a kért anyagra a párt vezetőjének, Szakasits Árpádnak lesz szüksége a moszkvai tárgyalásokon. Kertész szerint Szalai kijelentette, hogy „bizonyos területek Romániától való visszaszerzésének esélyei jók és ez meg fogja erősíteni a magyar demokráciát... A kommunista párt a jelek szerint »zöld fényt« kapott Moszkvától, megváltoztatta álláspontját a nemzeti törekvéseket illetően és hirtelen a Romániával szembeni magyar területi igények bajnokává vált."[69]

Más forrásokból is érkeztek hírek a szovjet álláspont változásáról. Arthur

---

[65] *Kertész:* i. m. 178., 179. o.

[66] *Balogh Sándor:* Parlamenti és pártharcok Magyarországon, 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 271–272. o.

[67] *Kertész:* i. m. 124. o.

[68] Uo. 175–176. o.

[69] Uo. 180–181. o.

Schoenfeld 1946. március 9-én titkos táviratban közölte Washingtonnal, hogy „az itteni [budapesti] hírek szerint egyáltalán nem bizonyos, hogy a szovjetek meg fogják tagadni az erdélyi határkiigazításokra vonatkozó magyar követelések támogatását... Joggal feltételezhető, hogy a Szovjetunió a határrevízió csalétkével próbálja rávenni Magyarországot gazdasági engedmények megtételére."[70] Később, a Foreign Affairs 1948. áprilisi számában Schoenfeld további részleteket közölt: „A Külügyminiszterek Tanácsának 1946. májusi ülésén kellett megkezdeni a magyar békeszerződés megszövegezését. A magyar kormány tudomására jutottak olyan célzások, hogy a szovjet kormány hajlandó lesz talán az erdélyi határkérdésben bizonyos engedményeket mérlegelni... Ezek a hírek szerepet játszottak a kisgazdapárt vezetőinek elhatározásában a megbékélés oltárán feláldozni valamit, ami úgy tűnt, nem más mint feláldozni parlamenti többségük egy kis részét."[71]

Nehéz megállapítani, mi váltotta ki a változást a szovjet álláspontban. Lehet, hogy Schoenfeldnek van igaza, amikor azt írja, hogy a szovjet törekvés gazdasági nyereségek biztosítása volt. Céljuk lehetett még a magyar belső politikai színtér befolyásolása és a szovjetbarát elemek serkentése. Nem lehetetlen, hogy a szovjet vezetők úgy gondolták, hogy miután Románia „már a zsebükben van", itt az ideje csalétket dobni a magyarok elé. A szovjet politika mindenképpen közvetlenül hatott a magyar politikai életre, nyíltan és egyértelműen befolyásolta a kommunista párt politikáját.

A kommunista álláspont változásának első jele volt – még a magyar kormányküldöttség moszkvai utazása előtt –, hogy 1946. március 28-án a Szabad Népben rendkívül feltűnő helyen olvasható volt egy hír, amely néhány nappal korábban két erdélyi magyar lapban jelent meg. E hír szerint Sztálin fogadta a Román–Szovjet Társaság Moszkvában tartózkodó küldöttséget és „a kihallgatás során Sztálin elvtárs többek között behatóan érdeklődött a romániai magyarság sorsa iránt... és örömét fejezte ki, amikor megtudta, hogy a Bolyai [magyar] Tudományegyetem megnyitja kapuit. Egyben nyomatékosan felhívta a román küldöttség tagjainak figyelmét a magyar nép egyenjogúságának kérdésére."[72]

A magyar kormányküldöttség – melynek vezetője Nagy Ferenc kormányelnök, tagjai pedig többek között Szakasits Árpád és Gerő Ernő voltak – 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásainak lényegéről csak közvetett tanúságok állnak rendelkezésünkre. Kertész István, Gyöngyösi János külügyminisztert idézve, a

[70] Foreign Relations... 272. o.

[71] Foreign Affairs, 1948. április. 560–561. o. – Nagy Ferenc a jelen tanulmány szerzőjének 1978. február 7-én írt levelében Schoenfeld állítását cáfolja. „A kizárás közvetlen oka az volt, hogy amikor én elutasítottam a kommunisták ilyen irányú követelését, a Szovjetunió egymás után öt olyan gazdasági követeléssel állt elő, amelyek papíron mind jogosak voltak, de amelyek közül egyet sem tudtunk teljesíteni. A követeléseiktől csak akkor álltak el, amikor a 22 képviselőt kizártuk a pártból. Persze, ezekről a követelésekről a parlamentet, vagy pártomat sohasem tájékoztathattam" – írta Nagy.

[72] Szabad Nép, 1946. március 28.

következőképpen írja le a találkozót: „Sztálin, miután meghallgatta a magyarok magyarázatait, Molotovhoz fordult és megkérdezte, van-e alapja az igényeknek? Molotov, az igazsághoz híven azt válaszolta, hogy a román fegyverszüneti szerződés 19. cikkelye nyitva hagyta az utat Magyarország Erdéllyel kapcsolatos területi igényei előtt. Sztálin bólintott és megjegyezte, hogy ezek szerint a magyaroknak valóban joguk van igényeket támasztani. Másnap Dekanozov, a szovjet Külügyminisztérium délkelet-európai osztályának vezetője azt tanácsolta a magyar külügyminiszternek, hogy mielőtt beterjesztené területi igényeit, próbáljon Magyarország közvetlen tárgyalásokat kezdeményezni Romániával. Később Molotov megismételte e tanácsot. A küldöttség egyetlen tagja sem kérdezte meg Sztálintól vagy Molotovtól, vajon támogatni fogják-e a magyar követeléseket. A tárgyalások légköre azonban olyan barátságos és Sztálin hozzáállása oly nagylelkű volt, hogy a küldöttség a támogatást eleve biztosítottnak vélte."[73]

A budapesti amerikai megbízott hasonló szellemben küldött jelentést Washingtonba, Nagy Ferenc kormányelnököt idézve. Az ügyvivő sürgős és titkos távirata szerint „Molotov és Sztálin ellenvetés nélkül hallgatták meg a magyar javaslatokat [Erdély kérdésében – *Y. L.*], de Sztálin megemlítette, hogy a román fegyverszüneti egyezmény szövege, mely szerint Romániának joga van visszakapni egész Erdélyt vagy annak nagyobbik részét, alapul szolgálhat a magyaroknak, hogy bizonyos területi kiigazításokat kérjenek". Egy másik táviratában Schoenfeld beszámolt, hogy „...megbízható hírforrások szerint az áprilisi moszkvai Nagy kormányelnök, Gyöngyösi külügyminiszter és Molotov közötti tárgyalások során Molotov Románia és Magyarország közötti közvetlen tárgyalások megkezdésére hívta fel a magyarokat. Molotov hangsúlyozta, hogy nem tanácsos az erdélyi kérdést közvetlenül a békeértekezlet elé terjeszteni, a magyar és a román kormány közötti előzetes tárgyalások nélkül. Molotov továbbá azt mondta, hogy a Szovjetunió támogatni fogja a tárgyalások megkezdésére irányuló magyar kezdeményezést."[74]

Nagy Ferenc is említi emlékirataiban Molotovnak e javaslatát, anélkül azonban, hogy azt állítaná, ígéretet kapott, hogy a magyar kezdeményezés szovjet támogatásban fog részesülni: „Molotov Gyöngyösit, Puskint és engem egy sarokba vont: Tanulmányoztuk a magyar területi igényeket Erdéllyel kapcsolatban. Könnyebb lenne kiigazításokat elérni, ha szót értenének a románokkal. Azt hiszem, helyesen tennék, ha tárgyalásokat kezdeményeznének a Groza-kormánnyal."[75] Nagy és Gyöngyösi kétségbe vonták, képes lesz-e Groza – belpolitikai megfontolások miatt – eleget tenni egy ilyennemű magyar kezdeményezésnek és kérték, forduljon a Szovjetunió a román kormányhoz és javasoljon ilyen tárgyalásokat. Molotov azonban kitért a válasz elől és csak azt jegyezte meg, hogy akár elfogadja Románia az ajánlatot, akár elutasítja – Magyarország meg-

---

[73] *Kertész:* i. m. 182. o.

[74] Foreign Relations... 281–282. o.

[75] *Nagy Ferenc:* The Struggle Behind the Iron Curtain. The Macmillan Company, New York, 1948. 210. o.

teszi a magáét, ha javasolni fogja a közvetlen tárgyalásokat. Ezek után a magyar kormány utasította Sebestyén Pált, rendkívüli bukaresti követét, hogy Grozával való találkozása során vesse fel e javaslatot. Amint előre látható volt, a román kormányelnök egyértelműen elutasította a tárgyalások gondolatát és a szovjet kormány a legcsekélyebb erőfeszítést sem tette, hogy meggyőzze a románokat.[76]

A párizsi konferencia döntése után a magyar külügyminiszter még egyszer közvetlen tárgyalásokat ajánlott. „Magyarország nem tekinti az erdélyi kérdést véglegesen rendezettnek" – hangsúlyozta. „Magyarország még a külügyminiszterek határozata előtt javasolta a közvetlen tárgyalásokat, de javaslata nem fogadtatott el. Most Magyarország a békeértekezlet elnökéhez fordul és kéri, hívja fel Romániát, hogy utasítsa megbízottjait, hogy találkozzanak a mi megbízottjainkkal." Ausztrália támogatásával ezt a javaslatot jegyzőkönyvbe vették, de semmi sem lett belőle. Ilyennemű tárgyalásokra soha nem került sor.

Moszkvából hazatérve, a magyar küldöttség tagjai azonban még nem tudták, mit tartogat számukra a jövő: rendkívül bizakodva jöttek vissza. A Kis Újság szerint Moszkvában „megpecsételődött a magyar–szovjet barátság, számíthatunk a hatalmas Szovjetunió támogatására gazdasági és politikai kérdéseink megoldásában egyaránt".[77] Nagy Ferenc miniszterelnök parlamenti beszámolójában kijelentette, hogy ha a moszkvai tárgyalásokig „valakinek voltak is kétségei a Szovjetnek irányunkban táplált felfogásáról, ha voltak rögeszmések, akik arról beszéltek, hogy tagállamot akarnak csinálni Magyarországból, ezek a téves felfogások most egycsapásra szétfoszlottak". A magyar nemzet „hálás köszönetét fejezte ki Sztálin miniszterelnöknek, aki meleg érdeklődéssel és nagy megértéssel viseltetett minden általunk felvetett kérdés iránt" és köszönetet mond Molotovnak és Puskin követnek is.[78] Nemcsak a kisgazdapárti lapok, hanem a kommunista sajtó is reménytkeltő hangnemben kezdett írni. A küldöttség visszatérése után a Szabad Nép kifejtette, „nem vitás, hogy éppen most, a béketárgyalások előtt, felmérhetetlen jelentősége van annak, hogyan ítélik meg a magyar népi erők aktivitását azok, akiknek legdöntőbb szavuk lesz a Magyarországgal megkötendő békénél. Már maga az a tény, hogy a Szovjetunió egyenrangú félként, egészen kivételes és kitüntető szívélyességgel és barátsággal fogadta a Nagy Ferenc vezette kormányküldöttséget, biztató jel arra, hogy számíthatunk nagy szomszédunk baráti támogatására a békekötésnél."[79] Úgy tűnik, hogy a korábbi érvek a „zsákutcáról", melybe a reakció erői vezették Magyarországot, elfelejtődtek.

Kertész István szerint a kormányküldöttség Moszkvából történt visszatérése után – április 27-én a Zeneakadémián – „Révai József olyan irredentista beszédet mondott, hogy a Horthy-korszak Revizionista Ligájának tagjai is meg-

---

[76] *Nagy Ferenc:* i. m. 214. o.
[77] Kis Újság, 1946. április 24.
[78] Kis Újság, 1946. május 4.
[79] Szabad Nép, 1946. április 20.

irigyelhették volna érte. Révai többek között Arad, Szatmár és Nagybánya visszacsatolását követelte Magyarországhoz."[80] A kommunista sajtó hangneme annyira megváltozott, hogy a hirtelen és szélsőséges átkapcsolás bírálatot váltott ki az MKP Központi Vezetőségének 1946. májusi ülésén – a Külügyminiszterek Tanácsának párizsi értekezlete után, mely a trianoni határok visszaállítása mellett döntött. A KV nézete szerint a Moszkvából visszatérő delegáció részéről „egy bizonyos túlhajtás" történt, amikor „Magyarországnak joga van felvetni a Romániával szembeni területi igényeit" álláspontot úgy értelmezte, mintha ez egyet jelentene a Szovjetunió határozott támogatásának elnyerésével.[81]

A kommunisták aktívan részt vállaltak egy kormányterv kidolgozásában, mely területi követeléseket foglalt magába és a pártsajtó fenntartás nélkül idézte a kormányelnök és a külügyminiszter beszédeit, melyekben indokolták követeléseiket. A Szabad Nép például Nagy Ferenc miniszterelnök parlamenti beszámolójából a következőket idézte: „A magyar küldöttség felvetette Moszkvában Magyarország béketerveit is. Ezek célja elsősorban a határokon túl élő magyarok jogos állampolgári érdekeinek megvédése, de magukban foglalják [az] ezek fenntartásához nélkülözhetetlenül szükséges területi igényeket is. E célok tekintetében a legnagyobb megértést tapasztaltuk, sőt egyes vonatkozásokban azok támogatására határozott biztosítékokat is kaptunk. A Szovjetunió kormányát messzemenő nagylelkűség hatja át akkor, amikor támogatja jogos békecéljait annak az országnak, amely alig több mint egy évvel ezelőtt még harcolt ellene."[82] A lap nem élt fenntartásokkal akkor sem, amikor a következő konkrét követelésekről tudósított: „Románia felé egyensúlyba szeretnénk hozni a két ország közti nemzetiségi kérdést. Vagyis akkora területet kell Magyarországhoz visszacsatolni, amelyeken a magyarokon kívül annyi román él, amennyi magyar a határrendezés után Erdélyben, illetve Romániában marad. Ez a megoldás nagy biztosítékot rejt magában a nemzetiségekkel való bánásmód tekintetében."[83]

A moszkvai látogatás után a magyar kormánykörök elhatározták, hogy kidolgoznak egy saját megoldási tervezetet. Erdélyt illetően teljes volt az egyetértés abban, nincs lehetőség arra, hogy a Székelyföldet egy területi folyosó nyitásával Magyarországhoz csatolják. Ezért a külügyminiszteri értekezletnek átnyújtott, az összes koalíciós párt megbízottja által aláírt emlékiratban „Magyarország Erdély egy részének visszacsatolását kérte, és azt javasolta, hogy a visszacsatolandó területen a románok száma pontosan egyezzék meg a Romániának adott erdélyi terület magyarságának számával."[84] Az emlékiratban a magyar kormány idézte az Atlanti Charta elveit, melyek szerint egy nemzet tagjai, akik

---

[80] *Kertész:* i. m. 182. o.
[81] *Balogh S.:* i. m. 283. o.
[82] Szabad Nép, 1946. május 3.
[83] Szabad Nép, 1946. május 7.
[84] Szabad Nép, 1946. május 7.

egy összefüggő területen élnek, „egy és ugyanazon államhoz fognak tartozni", valamint ellenezte a lakosságcseréket és helyette a területi kérdéseket helyi népszavazások útján javasolta megoldani.[85] A magyar álláspontot összefoglaló előzetes megbeszéléseken Rákosi Mátyás azt ajánlotta, hogy Magyarország követelje 4000–10 000 négyzetkilométernyi terület visszacsatolását. A Külügyminisztérium végül a terv két változatát dolgozta ki. A maximum-változat 22 000 négyzetkilométernyi terület visszacsatolását követelte, míg a minimum-terv alapján Magyarország 4000 négyzetkilométernyi terület visszacsatolásával elégedett volna meg.[86]

Ha a magyar békeszerződés-tervezetről külön tárgyaltak volna, továbbá nem a fokozódó hidegháborús légkörben, Magyarországnak esélye lett volna arra, hogy követeléseinek legalább egy részét elfogadják. Mindenesetre valamennyi nagyhatalom fontolóra vette ezt a lehetőséget. Az angol Külügyminisztérium a Magyarországra érkező brit politikai küldöttségnek adott irányelveiben leszögezte, hogy „tekintettel a nagyon jelentős magyar kisebbségre [Erdélyben – *Y. L*], kívánatos lehet a trianoni elrendezés bizonyos módosítása".[87] A budapesti amerikai megbízott szerint „a határvonal bármennyire csekély módosítása nagymértékben megerősítené a magyar kormány helyzetét. Ajánlom a minisztériumnak hogy e tekintetben legjobb lehetőségei szerint cselekedjék, mert segítene Nagy Ferencnek a belső erőviszonyok helyreállítására irányuló kísérleteiben."[88] Mint kimutattuk, hasonló gondolatokat a szovjet diplomácia is fontolgatott. Úgy látszik azonban, hogy a magyar emlékirat túl későn érkezett. Amikor a nagyhatalmak külügyminiszterei 1946 májusában Párizsban találkoztak, a bolgár, a román, a magyar és az olasz békeszerződés megszövegezését már majdnem befejezték és bármelyik megváltoztatása azzal a veszéllyel járt, hogy a nagyhatalmak kölcsönös nyereségeinek és engedményeinek finom egyensúlya megbomlik. A négy nagyhatalom közül egyik sem tekintette az erdélyi kérdést eléggé fontosnak ahhoz, hogy emiatt veszélybe sodorja az elért egyensúlyt. A külügyminiszterek ezért május 7-én elhatározták – anélkül, hogy nagyobb vitába bocsátkoztak volna –, ratifikálják a magyar–román határvonalat, úgy ahogyan a trianoni egyezményben megvonták.[89]

A magyar közvéleményt mélyen megdöbbentette e döntés, az államférfiak beszédei és a sajtó optimista hangvétele alapján mást várt. A magyar küldöttség ugyan Párizsban megpróbálta megakadályozni a döntést azt javasolva, hogy kötelezzék Romániát és Magyarországot közvetlen tárgyalások folytatására. De a Külügyminiszterek Tanácsának elhatározása után világossá vált, a legcsekélyebb esély sincs arra, hogy Románia e javaslatot elfogadja.

---

[85] *Michael Hogye:* The Paris Peace Conference of 1946. Mid-European Studies Center, New York, [é. n.] 5., 6. o.

[86] Uo. 7. o.

[87] FO 371 (48577) R 451/21. 1945. január 6.

[88] Foreign Relations... 303. o.

[89] *Hogye:* i. m. 35. o.

A magyar diplomácia még egy ideig kísérletet tett a döntés megmásítására és a magyar sajtó is további reményeket táplált. A magyar Külügyminisztérium hivatalos kiadványa 1946-ban rámutatott, hogy Groza és néhány más román demokratikus államférfi „vitathatatlan jóakarata ellenére, szándékaik nem valósultak meg, mert a hivatalos közigazgatás cselekedeteibe és a román társadalom többségének merev sovinizmusába ütköztek". A kiadvány szerint Románia a magyar kormány jóakaratát „mint a gyengeség jelét értelmezte, mint hallgatólagos beleegyezését, hogy az erdélyi kérdés véglegesen rendeződött". Az erdélyi magyar kisebbség megvédésének érdekében a magyar kormány – hangoztatta a kiadvány – bejelentette területi igényeit és „igényei jogosságában meggyőződve, Magyarország most az új európai rendezésért felelős erőkhöz fordul, hogy döntsenek az erdélyi magyarok sorsáról, összhangban azokkal a szent elvekkel, melyekért a második világháborúban oly sok vér folyt".[90]

Nagy Ferenc miniszterelnök váci beszédében kijelentette, hogy „ha a vezető nagyhatalmak olyan békét akarnak, amelyet minden nép – a magyar nép is – teljesen őszintén, keserűség nélkül elfogadhat, akkor a külügyminiszterek párizsi tanácskozásának állítólagos döntése az 1938-as magyar–román határ visszaállításáról nem maradhat érvényben.[91] A Szabad Nép erre a következőképpen reagált: „A párizsi döntés csak akkor fog megváltozni javunkra, sőt, csak akkor lesz súlya a magyar kisebbségek jogaiért való igazságos és méltóságteljes kiállásunknak is, ha az egész magyar nép tettekben megnyilvánuló demokratikus egysége ad súlyt a magyar álláspontnak." A másnapi szám ugyan hozzáfűzte: „Meg kell mondanunk: a demokratikus előretörésnek és a nemzeti egységnek az a biztató képe, amely a moszkvai utazás előtt és alatt megnyilvánult, nem erősödött azóta." E fenntartások ellenére a cikk kifejezi, hogy a kommunisták szerint is a Külügyminiszterek Tanácsának döntése bizonyos feltételek mellett Magyarország javára megváltoztatható. Révai József ezt világosan ki is fejtette: „Közvéleményünk, melyet inkább a hangulatok izgatnak, mint a realitások józan mérlegelése, a moszkvai út után a fellegekben volt, hogy most, a külügyminiszterek párizsi határozata után a csalódottság és kiábrándultság mélyeibe zuhanjon. Ha a moszkvai út után helytelen volt az a hangulat, hogy most már biztosra vehetjük jogos nemzeti igényeink kielégítését, hogy most már minden a zsebünkben van, úgy most, a párizsi határozat után Erdélyről helytelen a másik véglet: az elkeseredett csalódottság, az a hangulat, hogy most már nem kapunk semmit. A párizsi határozat fájdalmasan érintett bennünket, de a párizsi határozat nem döntés és ami a legfontosabb: nem végleges döntés. Most nem elkeseredés és kiábrándultság segít rajtunk, nem idegesség és kapkodás, hanem szilárdság, helytállás, belső fegyelem és egység. Hogy mi lesz a végleges döntés az erdélyi határokról, az a mi magatartásunkon is múlik – és nem utolsósorban."[92] A Szabad Nép fenntartás nélkül idézte Tildy Zoltán államel-

[90] Le problème... 43. o.
[91] Szabad Nép, 1946. május 14.
[92] Szabad Nép, 1946. május 12.

nök szavait is: „Velem együtt az egész magyarság, a magyar nép minden demokratikus dolgozó rétege bízik benne, hogy a döntés valóban nem végleges és az erdélyi kérdés még egyszer megvitatásra kerül."[93]

A külügyminiszterek 1946. májusi döntése után 1946 júliusában Nagy Ferenc vezetésével egy magas rangú magyar küldöttség (köztük volt Rákosi Mátyás is) látogatott az Amerikai Egyesült Államokba és Angliába, hogy megkísérelje elérni az erdélyi kérdés újbóli megvitatását. A küldöttség visszatérése után Nagy Ferenc egy sajtóértekezleten kijelentette: „A külügyminiszterek értekezletének annyi problémával kell megküzdenie, hogy nem szívesen térnek vissza már eldöntött kérdésekre... [De] egészen bizonyosnak látszik, hogy ha még egyszer sikerül a külügyminiszterek értekezlete elé vinni a magyar–román határkérdést, a külügyminiszterek nagyobb megfontolással néznék a kérdés magyar vonatkozásait."[94]

Még 1946 augusztusában a párizsi békekonferencia kellős közepén is a Szabad Nép „A magyar béke és a kommunista párt" című vezércikkében határkiigazításokat javasolt Erdélyben és szinte könyörögve fordult a románokhoz: „Magyarország területi igényekkel elsősorban Romániával szemben lépett fel. Tudjuk, hogy Románia a Hitler fölötti győzelemhez fegyverrel járult hozzá, mi pedig csak munkával. De annak a segítségnek a nevében, melyet a magyar munkások és parasztok munkája nyújtott a Vörös Hadseregnek, kérjük a szovjet–román fegyverszüneti szerződés [Sic! A fegyverszünetet az összes szövetséges hatalom aláírta – *Y. L.*] Erdélyre vonatkozó pontjának javunkra szóló magyarázatát... Mi megértjük, hogy a román demokrácia a maga belső, soviniszta reakciójával vívott nehéz harcában nem akarja vállalni a területekről való lemondás tehertételét. De ugyanez áll a magyar demokráciára is!... Ezért a román demokráciának is érdeke Magyarország valóban szerény, valóban minimális igényeinek kielégítése."[95] E szavak a „román demokráciának" szóltak, de szerzőjük természetesen nagyon jól tudta, hogy a románokat – kommunistákat, demokratákat és reakciósokat egyaránt – nem fogják meggyőzni a „magyar demokrácia" szükségeit ecsetelő érvek és önszántukból nem fogják feladni Erdélyt vagy akár csak egy kis részét is. A cikk megfogalmazása arra utal, hogy az valójában a Szovjetuniónak volt címezve, tartalmából pedig következtetni lehet a magyar kommunisták és a szovjet vezetők közötti véleménykülönbségekre.

Nem csoda, hogy a szovjet politika ingadozásai 1946 tavaszán és nyarán keserűséget váltottak ki a magyar kommunistákban, s általában a magyar közvéleményben. A kommunisták abba a helyzetbe kerültek, hogy választaniuk kellett – a Szovjetunió ellen foglaljanak-e állást, vagy Moszkvát támogassák egy Magyarországon vitathatatlanul népszerűtlen döntésében.

Érthető volt a kommunisták csalódása, hiszen a szovjet jeladások alapján propagandahadjáratba kezdtek és most nem tudták, hogyan jussanak ki a csá-

---

[93] Szabad Nép, 1946. május 29.
[94] Szabad Nép, 1946. június 27.
[95] Szabad Nép, 1946. augusztus 13.

vából. Hogy mennyire nehéz helyzetben voltak az jól látható a köztük és a szociáldemokraták közötti különbségen. A szociáldemokraták, akik a szovjet állásponttól kevésbé függtek és ezért megengedhették maguknak, hogy Erdély kérdésében „lassabban vágtassanak", a nyár folyamán könnyebben foglalhattak el mértéktartóbb álláspontot. A Népszava is csalódással állapította meg, hogy a békeszerződés feltételei nem kielégítőek, annak ellenére, hogy „a múlt esztendőben a nagyhatalmak, elsősorban a Szovjetunió részéről a jóakarat és jóindulat számtalan jelét tapasztalhattuk", de hozzátette: „Eleve eldöntötte a múlt, hogy mint legyőzött állam, csak rossz békét kaphatunk." Mindenesetre, folytatta a lap, „bármilyen legyen is a békeszerződés, a magyar nemzetnek élnie kell, s a magyar dolgozók a számukra meghagyott területen akarnak és tudnak majd európai életet, igazi demokráciát és szabadságot teremteni".[96]

A kérdés közben véglegesen eldőlt. „Budapesten a szovjet küldöttek ugyan még néha beszéltek arról, hogy esetleg még tenni lehet valamit a magyar kívánságok kielégítése érdekében, de a szovjet küldöttségek Párizsban és Londonban soha nem változtatták meg Romániát teljes egészében támogató álláspontjukat" – írta John Campbell, a Foreign Affairs c. amerikai folyóiratban.[97] Sem az amerikaiak, sem az angolok nem hajlottak arra, hogy teljesítsék a magyar kérelmet az Erdélyről szóló vita újrafelvételére vonatkozólag és mind a három nagyhatalom inkább azzal foglalkozott, hogy másokra hárítsa a felelősséget, mintsem hogy változtasson a dolgok menetén. Amikor a magyarok közölték Molotovval, hogy értesülésük szerint az amerikaiak hajlandók lennének felújítani a vitát Erdélyről, ha ezt a Szovjetunió javasolná, „Molotov úgy válaszolt, mint aki teljesen megfeledkezett áprilisi buzdításáról: »A Szovjetunió nem változtathatja álláspontját egyik alkalomról a másikra. Ezenkívül a külügyminiszterek értekezlete arra az elhatározásra jutott, hogy egész Erdélyt Romániának juttatja. E javaslatot az amerikai külügyminiszter terjesztette elő és mi támogattuk, mivelhogy összhangban van a fegyverszüneti szerződés megfelelő cikkelyével«."[98]

Molotov e kijelentése alapján Gyöngyösi külügyminiszter közölte az Egyesült Államok budapesti ügyvivőjével, hogy Magyarországot hivatalosan értesítették, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa az Erdélyről szóló határozatot Byrnes, amerikai külügyi államtitkár javaslatára hagyta jóvá. Schoenfeld a következőket táviratozta: „Megmondtam a külügyminiszternek, hogy állítása meglepő számomra, mert értesüléseim szerint az erdélyi kérdésben a kezdeményezés az oroszoktól indult ki."[99] Washington erre utasította budapesti megbízottját, hogy „találjon megfelelő alkalmat és értesítse a külügyminisztert, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa az Erdélyről szóló határozatot szovjet kezdeményezés alapján fogadta el". Az amerikai kormány, úgymond, kisebb határkiigazításokat

---

[96] Népszava, 1946. augusztus 4.
[97] *John C. Campbell:* The European Teritorial Settlement. Foreign Affairs, 1947. 211. o.
[98] *Nagy F.:* i. m. 273. o.
[99] Foreign Relations... 299. o. 1946. május 24.

javasolt, „végül azonban a szovjet álláspont diadalmaskodott”[100]. 1946 júniusában, amikor magyar kormányküldöttség járt Washingtonban, Byrnes külügyi államtitkár négyszemközti beszélgetést kezdeményezett Nagy Ferenc kormányelnökkel. Az e párbeszédről készült emlékirat szerint Byrnes ez alkalommal kevésbé egyértelmű magyarázattal szolgált: „Az államtitkár azt mondta, hogy ő javasolta, hogy Erdélyt Romániához csatolják, de a határozatban legyen egy kikötés, mely lehetővé tenné a magyar és a román kormány közötti közvetlen tárgyalásokat, hogy bizonyos határkiigazításokról egyezzenek meg...”[101]

Magán a béketárgyaláson egy meghatalmazott amerikai megbízott ismét más változatot hallatott, melynek fényében Byrnesnak a Naggyal folytatott beszélgetése során elhangzott indokai kétségesnek tűnnek. A Romániával kötendő békeszerződést tárgyaló bizottság 1946. szeptember 5-i ülésén az ausztráliai megbízott részletesebb tájékoztatást kért az erdélyi kérdésről. Ekkor Averell Harriman, az Egyesült Államok nagykövete kijelentette, az amerikai küldöttség javasolta a Külügyminiszterek Tanácsának, hogy *tanulmányozza* a határkiigazítások lehetőségét, anélkül, hogy ajánlatot tenne a közvetlen román–magyar tárgyalások megindítására. Harriman szerint „...a Külügyminiszterek Tanácsának más tagjai nem adták beleegyezésüket és tekintettel az egyhangú döntés kívánatosságára, az Egyesült Államok nem ragaszkodott álláspontjához.”[102] Byrnes Párizsban ismét találkozott Nagy miniszterelnökkel és ismét más magyarázattal – vagy kifogással – szolgált: „Országa legjobb érdekeit szolgálja, hogy a békeszerződést a lehető legrövidebb időn belül írjuk alá. Ha újra felvetjük az erdélyi kérdést és annak rendezése nehézségekbe ütközik, a magyar béke elodázódik. Minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy mielőbb biztosítsuk Önöknek a politikai és gazdasági szabadságot. Ezért akarjuk meggyorsítani a békeszerződés aláírását és nem támasztunk többé akadályokat.”[103]

Londonban sem volt jobb a magyarok helyzete. John Haire, labourpárti képviselő szavaival élve, „egy évvel ezelőtt [1946-ban – *Y. L.*] Nagy Ferenc kedvező benyomást tett Londonban a Downing Streeten, de üres kezekkel távozott”.[104] A párizsi békekonferencia végleges döntése után az angol küldött a következő magyarázatot adta: „Amikor a kérdés napirendre került, senki nem volt meggyőződve, hogy a magyar követeléseknek bármilyen alapjuk van.” Különböző szovjet nyilatkozatok arra engednek következtetni, hogy a béketárgyalási folyamat nem minden szakaszában volt a szovjet álláspont teljesen egyértelmű. Úgy látszik, hogy különösen 1945 elején és 1946 tavaszán Moszkva komolyan latolgatta a határkiigazítások lehetőségét Erdélyben, Magyarország javára. Ezek a megfontolások a romániai és magyarországi belső helyzet változásainak és ingadozásainak, főleg azonban a nagyhatalmi kapcsolatok hul-

---

[100] Uo. 301–302. o.
[101] Uo. 307. o.
[102] *Hogye:* i. m. 36. o.
[103] *Nagy F.:* i. m. 273. o.
[104] New Statesman, 1947. június 7. 408. o.

lámzásainak voltak alávetve. Úgy látszik, hogy a magyar kommunisták és a szovjet vezetők közötti, Erdély kérdésében 1946 nyárutóján felbukkanó ideiglenes nézeteltérések fő oka az egymástól különböző távlat volt, melyből a két fél a kérdésre tekintett. A szovjet vezetők szemében Erdély egyike volt a kisebb problémáknak, amely más, fontosabb ügyek sokaságával volt egybekötve. Amikor 1946 áprilisában arra buzdították a magyarokat, hogy vessék fel igényeiket a határkiigazításokra, valószínűleg pillanatnyi taktikai megfontolások alapján cselekedtek – de buzdításuk óriási erejű politikai hullámokat vert fel Magyarországon. Magyar szemszögből nézve ugyanis – beleértve a magyar kommunisták szempontjait is – Erdély életfontosságú kérdés volt. A párizsi békeértekezleten, amikor Erdély más kérdések megoldásának útjában álló akadálynak bizonyult, a szovjet vezetők minden további nélkül megváltoztatták álláspontjukat és visszavonták korábbi, a magyarokat serkentő kijelentéseiket. A magyar kommunistáknak azonban sokkal nehezebb volt követni az új fordulatot, tekintettel az erdélyi kérdés belpolitikai jelentőségére.

Majdnem bizonyosra vehető, hogy a Szovjetunió (és bizonyos mértékben a nyugati hatalmak is) azért „ejtette el" az erdélyi problémát, mert nem tartotta célszerűnek veszélyeztetni miatta a román, bolgár és olasz békeszerződést, melyekről oly hosszadalmas tárgyalások után és számtalan kompromisszum alapján állapodtak meg. Nagyon is kétséges, hogy a Szovjetunió (vagy akár az Egyesült Államok, illetve Nagy-Britannia) bármilyen politikai hasznot húzhatott volna az erdélyi kérdés újbóli felvetésével. De még ha szó lett volna is erről, ez nem állt volna arányban azzal a kárral, melyet a párizsi békeszerződésekben foglalt átfogó kompromisszum felborítása okozhatott volna. Ezért tehát a magyaroknak semmi reményük sem volt, hogy meggyőzhetik a Szovjetuniót álláspontja megváltoztatásáról.

Mihelyt nyilvánvaló lett, hogy nincs remény az Erdélyt illető magyar igények szovjet támogatásának elnyerésére, a Magyar Kommunista Párt feladta a tavaszi és nyári propagandavonalát és fokozatosan visszakanyarodott az 1945. évi és 1946. eleji álláspontjához, vagyis, hogy a háború alatti és utáni magyar politika hibái következtében nem lehet elvárni a magyar igények kielégítését. 1946 augusztusában egy cikkben, mely még mindig a határkiigazítások követelése mellett szállt síkra, a Szabad Nép már előkészítette a talajt ezen álláspont megváltoztatására: „Nem a Szovjetunión, hanem a magyar politikai múlt bűnein és jelen mulasztásain múlt, hogy a magyar békecélok egyben-másban ellentétbe jutottak azzal az igaz üggyel, melyet Párizsban a Szovjetunió ... képvisel."[105]

Ismét Révai József volt az, aki kevéssel később világosan és egyértelműen

---

[105] Szabad Nép, 1946. augusztus 3. – Révai érvei persze kényszeredettek voltak. A kommunisták vetélytársai azonnal rámutattak ezen érvelés belső ellentéteire. Balogh István a Kis Újság 1946. augusztus 6-i számában megjegyezte, hogy Magyarországnak valóban bűnhődnie kell a múlt bűneiért, „de Révai eltekint attól, hogy Romániát a miénknél nem kisebb bűnök terhelik és Szlovákia máig is fasiszta maradt".

fejezte ki ez álláspontot: „Ha az elmúlt hónapokban volt idő, amikor úgy látszott, hogy Magyarország békekilátásai javulnak, akkor ezt annak köszönhettük, hogy a komoly, céltudatos demokratikus belpolitika útján elindultunk. A moszkvai út áprilisban volt, a Baloldali Blokk nagy márciusi mozgalma után. Aztán jött a végzetes megtorpanás: a Kisgazdapárt meghirdetett revánsa, a reakciós erők – sajnos, nem egészen sikertelen – ellentámadása... Vannak, akik elvárnák a Szovjetuniótól, hogy támogassa a magyar nemzeti igényeket, függetlenül attól, mennyire építhet a magyar demokráciára. De kérdjük, milyen joggal várjuk mi el a Szovjetuniótól, hogy támogassa a magyar nemzeti igényeket függetlenül attól, hogy a magyar belpolitika balra tart-e, vagy jobbra?”[106]

Egy hónappal később, 1946 szeptemberében a Szabad Népnek az erdélyi Magyar Népi Szövetség kongresszusáról szóló beszámolójában a határkiigazítások követelését támogató álláspontnak már nyoma sem volt. A cikk hevesen támadta „romanofil”, „magyarofil”, sőt, „transylvanofil” áramlatok létezését az erdélyi magyarság körében; és felhívta a magyarokat, működjenek együtt a román komunistákkal és jelentsék ki, hogy „az erdélyi magyarság egyik oldalon sem válhat eszközzé egyik vagy másik ellen”. [107]

A román és a magyar békeszerződés aláírása után Erdély kérdése lekerült a nemzetközi politika és a nagyhatalmi kapcsolatok napirendjéről – habár az ottani magyar nemzetiség helyzete később ismét a feszültség forrása lett Magyarország és Románia között.

---

[106] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek. (1945–1949). Szikra, 1949. 70. o. – Összehasonlításul lásd Révai cikkét a Szabad Nép, 1946. január 13-i számában.

[107] Szabad Nép, 1946. szeptember 8.

BÉKI ERNŐ

A londoni Munkás- és Szocialista Internacionálé előtörténetéhez. (A Nemzetközi Állandó Bizottság ülése Luzernben 1919. augusztus 2–9.)

Az első világháború befejeződése utáni időszak több irányzatra szakadt szocialista munkásmozgalmában mind sürgetőbbé vált a sorok rendezése. E folyamat részeként történtek erőteljes lépések a régi II. Internacionálé felélesztésére, melynek egyik fontos lépcsőfoka volt a Bernben megrendezett nemzetközi munkás- és szocialista konferencia.[1] A svájci városban megalakított Nemzetközi Állandó Bizottság 1919. augusztus 2-án Luzernben újra összeült azzal a céllal, hogy előkészítse az új internacionálét létrehozó kongresszust.

A Bern óta lezajlott viharos események nehéz próbatétel elé állították az egyesülés még olyan tapasztalt vezetőit is, mint Branting, Henderson, MacDonald, Renaudel, Longuet és Huysmans, magát a berni platformot, taktikájukat és a jobboldaliakból és centristákból álló egységük szakítószilárdságát.

A februári napokban még lehetségesnek tartották, hogy állásfoglalásukkal és a párizsi békekonferencia vezetőivel folytatott tárgyalásokkal elősegítsék az igazságos béke létrejöttét, és a konferenciával elfogadtathatják saját békeprogramjukat. Nem sok idő kellett azonban ahhoz, hogy előtűnjék a békekonferencia igazi arculata. Április végén, amikor a Nemzetközi Állandó Bizottság Amsterdamban ülésezett, már nyilvánvalóvá vált, hogy a Népszövetség alapszabályában a berni javaslatokat nem vették figyelembe.

A berniek akcióbizottságának május 12–14-én Párizsban tartott ülésén az új helyzettel szembenézve erőteljes bírálatot tartalmazó nyilatkozat közzétételét határozták el.[2] Ugyanakkor mégis azt kérték, hogy a békekonferencia négyes bizottsága fogadja őket és adjon alkalmat állásfoglalásuk kifejtésére. Ezt a kérést a négyek elutasították. Az akcióbizottság tagjai úgy látták, hogy ezzel lezárult a békekonferenciával való tárgyalások lehetősége. Nyilatkozatukkal elhatárolták magukat az antantkormányoktól és elhárítottak magukról minden felelősséget.

Az akcióbizottság elhatározta, hogy megkísérli kiterjeszteni befolyását a berniekkel való együttműködést addig elutasító szocialista pártokra. Ezek kö-

---

[1] A berni konferenciáról l.: *Béki Ernő* A szociáldemokrácia az első világháború után. A berni Nemzetközi Munkás- és Szocialista Konferencia (1919. február 3–10.) c. könyvét. Akadémiai Kiadó, 1987. 394 p.

[2] A nyilatkozat részletes ismertetésére itt nincs mód: tartalma különben nem tér el a luzerni konferencián elfogadott határozatokban foglaltaktól. A nyilatkozatot l.: Bulletin der Zweiten Internationale. No 1. Mai 1919. 5–7. o. Az angol Munkáspárt a nyilatkozatot „The Peace Terms" (Hon Arthur Henderson Rt.) c. kiadványában tette közzé (11–12. o.).

zött a legjelentősebb volt az Olasz Szocialista Párt. Úgy gondolták, ha sikerül megegyezni ennek a pártnak a vezetőivel vagy legalább csökkenteni nézeteltéréseiket, akkor ez befolyásolhatja a többi pártot, ill. csoportot is. Sikerrel kecsegtetett az a körülmény, hogy ekkor már senki sem vádolhatta őket azzal, hogy együttműködnek a párizsi békekonferenciával. A munkás- és szocialista pártok egységének a helyreállítása is jó érvnek tűnt.

A bizottság nevében MacDonald és Longuet tárgyalt az olasz pártvezetőkkel május végén és június elején Rómában és Milánóban, melyről MacDonald készített jelentést.[3] Ebből kiderült, hogy az olasz vezetők megismételték elutasító álláspontjuk indokait, de MacDonald szerint van lehetőség a kapcsolatok újrafelvételére. Rámutatott, hogy ennek a fő feltétele az akcióbizottság pozitív állásfoglalása az Oroszország és Magyarország védelmét szolgáló „nemzetközi akció" kérdésében. Javasolta, az állandó bizottság azonnal tegyen közzé egy kiáltvány jellegű közleményt, s ebben ítélje el az Oroszország és Magyarország elleni támadásokat, mutasson rá a párizsi békekonferencia munkájának negatívumaira. Hívja fel a szocialista pártokat, hogy vessék latba politikai tekintélyüket, a szocialista parlamenti csoportok és a szocialista sajtó lépjen fel Oroszország és Magyarország érdekében. Szerinte kezdeményező helyzetbe kell hozni a II. Internacionálét, mert így meg lehet állítani a tőle való elszakadás folyamatát.

MacDonald jelentését a csatlakozott pártok megkapták, de nincs nyoma annak, hogy akár az akcióbizottság southporti, akár a Nemzetközi Állandó Bizottság luzerni ülésén napirendre tűzték volna. A southporti ülés után az akcióbizottság nem hallatott magáról. Nevében Huysmans, a „Munkás- és Szocialista Internacionálé" titkára küldött néhány körlevelet a Nemzetközi Állandó Bizottság luzerni ülésének előkészítésére.

A southporti ülést olyan események követték, amelyek nemcsak a munkásmozgalom alakulására voltak döntő befolyással, hanem az egyetemes történelemre is. A német kormány képviselői június 28-án Versailles-ban aláírták a rájuk kényszerített békeszerződést. Ezt a Nemzetgyűlés július 31-én ratifikálta. Úgy tűnt, hogy a békekonferencia megoldotta fő feladatát. De maradt még jó néhány bonyolult elintéznivalója. Nem volt titok, hogy Párizsban az oroszországi és a magyarországi tanácsköztársaságok megdöntésén dolgoznak. A demokrácia és a szocializmus híveit nyugtalansággal töltötte el az intervenció kiszélesedése és különösen az, hogy az antantkormányok Oroszországban a legreakciósabb erőket támogatják, Magyarországon pedig a szomszéd államok fegyveres erőit használják fel beavatkozásukhoz. Oroszországban a júliusi napokban a Vörös Hadsereg az antanthatalmak támogatta Kolcsak admirális csapatainak a szétveréséért harcolt az Ural-hegységen túli területeken. Súlyos

[3] Arbetarrörelsens Arkiv. Report on Conference with representatives of the Italian Socialist Party. Branting levelezése. Ugyanezt a Labour Party archívumából közölte *G. A. Ritter* (szerk.): Die Zweite Internationale 1918-1919. Protokolle, Memoranden, Berichte und Korrespondenzen. Berlin–Bonn, 1980. II. k. 96. sz. dokumentum.

küzdelem indult a Baltikumban is. Augusztus végén megdöntötték a Litván Szocialista Köztársaságot. Párizsban újra szertefoszlott „az orosz kérdés" közeli megoldásának reménye. A Magyarországi Tanácsköztársaság ugyanakkor drámájának utolsó felvonását élte. Mindezt az európai szervezett munkásság nem nézte tétlenül. Kibontakozott az antantkormányok politikája elleni akció, a munkásság nagy tömegei tüntetésekkel és munkabeszüntetésekkel is kifejezték, hogy elítélik a beavatkozást Oroszország és Magyarország ügyeibe. Mindez megnehezítette az intervenciós politika folytatását. Ezek az események akadályozták a berni egyesülés megszilárdulását. A kívülállókkal fokozódtak az ellentétek, az olaszok csatlakozásáról szó sem lehetett többé, hiszen ők nem értettek egyett azzal, hogy az antantkormányok politikájával szemben az angolok csak békés tüntetésekre vállalkoztak; de a francia centristák sem voltak elégedettek, a németekről és az osztrákokról nem is beszélve. Mindezzel számolniuk kellett azoknak, akik a luzerni ülésen meg akarták őrizni az egységet.

A Nemzetközi Állandó Bizottság éppen a Magyarországi Tanácsköztársaság kormánya lemondásának másnapján, augusztus 2-án ült össze egy előkelő luzerni gyógyszálló termeiben.

A küldöttek 20 országból érkeztek, létszámuk 51 volt.[4]

Amikor a küldöttek összeültek, már olvashatták Huysmans jelentését az

[4] Ausztriából Friedrich Adler, Azerbajdzsánból Mikayel Varandian, Belgiumból Emile Vandervelde és Louis de Brouckère, Bulgáriából Markov, Csehszlovákiából Antonín Němec és Bohumír Smeral, Dániából Frederick Borgbjörg, Észtországból Mihkel Martha, Franciaországból Jean Longuet, Pierre Renaudel, Marcel Cachin, Paul Mistral, Daniel Renault, Ernest Poisson, Solomon Grumbach, Louis M. Frossard és J. B. Sévérac, Grúziából Iraklij Cereteli és Akakij Cshenkeli, Hollandiából Pieter Jelles Troelstra és Hubert Vliegen, Lettországból P. Seja és Paul Kalnin, Litvániából Galvanovsky és Pajaujis, Nagy Britanniából Arthur Henderson és James Ramsay MacDonald, Németországból Otto Wels, Hermann Molkenbuhr, Eduard Bernstein, Arthur Crispien, Rudolf Hilferding, Oscar Cohn és Karl Kautsky, Olaszországból Guiseppe Canepa és Virgilio Vercelloni (Unione Socialista Italiana), Oroszországból Pável Axelrod, Vaszilij Szuhomlin, Nyikolaj Ruszanov, Szenzinov, S. D. Csupak és Dmitrij Gavronszkij, Örményországból Mikayel Varandian, Palesztinából Shlomo Kaplanski és Leon Haszanovics (a Poale Ciont is képviselték), Svédországból Arthur Engberg, végül Ukrajnából Borisz Matyusenko, Petro Diducsok, Mihajlo Hrusevszki és Iszajevics. La Feuille [különkiadás], 1919. 7. sz.; *G. A. Ritter:* i. m. II. k. 106. sz. dok. – A La Feuille 3. számában közölt egy jegyzéket az ülésre várható küldöttekről. Ebben a fentieken kívül csatlakozott országként feltüntették Spanyolországot, Portugáliát, Finnországot, Görögországot, Romániát, Luxemburgot, Koreát, Lengyelországot és Norvégiát (a norvég párt ekkor már csatlakozott a III. Internacionáléhoz). Hiányoznak a Bernben, ill. Amsterdamban jelen volt tengerentúli pártok képviselői (Argentína, Kanada, Egyesült Államok és Ausztrália) feltehetően azért, mert nem jelezték jövetelüket. Romániából és Lengyelországból is jöttek volna küldöttek, de a románokat a svájci hatóságok nem engedték beutazni, a lengyelek pedig útlevélnehézségek miatt maradtak távol. Meg kell még jegyezni, hogy a dokumentumokban a létszámot 52-ben adják meg, de ez a szám téves lehet, mert Varandian két szervezet képviselőjeként is szerepel.

akcióbizottságnak és a titkárságnak a berni konferencia óta kifejtett tevékenységéről.[5] Huysmans ebben adott tájékoztatást az akcióbizottság southporti üléséről. Közölte, hogy Longuet-t kivéve a többség jelen volt. Longuet „jogtalan rendőri beavatkozás áldozata lett, ami ellen a brit munkásosztály energikusan tiltakozott". Ekkor tudták meg a küldöttek, hogy Luzernben a plenáris ülések nyilvánosak, a bizottságok tárgyalásai zártak lesznek, továbbá azt, hogy Southportban új alapszabály-tervezetet fogadtak el, amit szét is osztottak a küldötteknek. Olvashattak a küldöttek arról is, hogy az akcióbizottság javasolja a titkárság ideiglenes áthelyezését Brüsszelbe, mihelyt Belgiumban megszüntetik a katonai cenzúrát.

A Nemzetközi Állandó Bizottság luzerni ülését Brantingnak, a szervezet elnökének távollétében Henderson nyitotta meg. Beszédében vázolta a Németországra kényszerített békeszerződés aláírása után kialakult nemzetközi helyzetet. Szerinte „világos és ominózus jelei vannak annak, hogy nagy társadalmi megmozdulások jönnek" és ebben a „világválságban az internacionálé kötelessége, hogy figyelmeztesse a kormányokat a válság nagyságára és fenyegető lehetőségeire". A tömegeket az a gondolat foglalkoztatja, vajon „nem tudnának-e többet elérni forradalmi eszközökkel, a direkt akciók politikájával". A hadat viselt nemzetek, folytatta, „az adósságok kolosszális terhei alatt nyögnek, ami megnövelte a pénzemberek hatalmát és megrendítette a nép gazdasági életét". Ezeket a kormányoknak szóló figyelmeztető gondolatokat azzal fejezte be, hogy „a közeledő tél előtt a düh és kétségbeesés szörnyű megrázkódtatása foghatja el népeinket és civilizációnk maradványai egyetemes felfordulásban emésztődhetnek el".

Majd áttérve a gazdasági kérdésekre leszögezte, hogy „az ilyen fenyegető világválságban a szervezett tőkének és a tulajdonos osztályokat képviselő kormányoknak nincs a helyzetnek megfelelő megoldásuk és politikájuk", csupán a termelés növelését hirdetik. Szerinte az ipar csak akkor éledhet újjá, „ha a társadalom biztosítja a fizikai és a szellemi dolgozóknak munkájuk teljes gyümölcsét és biztosítja a nép számára politikai és gazdasági emancipációjának a lehetőségét". Ezért az internacionálé feladata, hogy meghatározza és ha szükséges megvédje a munkásosztály érdekeit. A konferenciának különösen azokat a demokráciát érintő fő kérdéseket kell megvizsgálnia, amelyek a békeszerződés aláírása óta vetődtek fel.

Ezek közül az első „a fő békeszerződés gyors és alapos revíziójának parancsoló szükségessége". Mindjárt leszögezte azonban, hogy „a tökéletesen kielégítő világbéke, amely az igazságosságon és a nemzetközi jogon alapul, nem érhető el addig, amíg reakciós politikusok ellenőrzik a politikát. A hatalom meghódítása a munkások által – folytatta Henderson –, aminek alapvető szükségességét az internacionálé mindig elismerte, a krízis növekedésével egyre sürgetőbbé válik, nemzetközi célkitűzéseink megvalósításának abszolút feltétele." Jelenleg azonban a lehető legnagyobb nyomást kell gyakorolni a létező

[5] L.: La Feuille [angol nyelvű különkiadás], 1. sz. 1919. augusztus 3. 2–3. o.

kormányokra annak érdekében, hogy a Népszövetség gépezete útján biztosítva legyen a békeszerződések azon területi, gazdasági és politikai cikkelyeinek a közvetlen revíziója, amelyek megsértik a munkásosztály koncepcióját az igazságos és tartós megegyezésről. Ezért követelni kell a Népszövetség közgyűlésének haladéktalan összehívását, mert annak megvan az alapszabály szerinti hatalma a békeszerződések felülvizsgálatára, és újabb államok felvételére. Szerinte a Népszövetség első tette az kell legyen, hogy a győztes koalíció eszközéből az egész világ népeit képviselő testületté alakuljon át, ami Németország, Magyarország, Oroszország és más államok felvételét is feltételezi. Csak így válhat igazi nemzetközi bírósággá, „az új demokratikus szellem kifejezésének szervévé", s így érhető el a kirívó hibák kijavítása.

A másik dolog, amiről Henderson megnyitó beszédében véleményt mondott, „a szövetséges kormányok reakciós politikája Oroszországgal és alig kisebb mértékben Magyarországgal szemben". Oroszországot illetően rámutatott, hogy „az internacionáléban és a hozzá csatlakozott testületekben egy idő óta komoly nézetkülönbségek vannak és lesznek ezután is a szovjet kormányzati formának mind elméletéről, mind gyakorlatáról". Mindjárt leszögezte azonban, hogy „nincs köztünk véleményeltérés a szövetségesek Oroszország belügyeibe való folytatólagos fegyveres beavatkozási politikájának ostobaságáról és reakciós szándékairól" és ezért „a nemzetközi szocialisták nevében meg kell újítanunk követelésünket e politika megváltoztatásáért". Oroszországnak normális gazdasági élete helyreállításához szüksége van mindarra az anyagi és erkölcsi segítségre, amit adni tudunk, és „mindaddig, amíg a nemzetek közösségében törvényenkívüliként kezeljük, ez a segítség nem valósítható meg. Lépéseket kell tenni – mondotta – annak megállapítására, hogy a jelenlegi kormány mennyire kész módosítani mostani magatartását és kiküszöbölni néhány módszerét. Ha hajlandó erre, úgy a diplomáciai kapcsolatok megint lehetővé válnának. Az internacionálénak fokoznia kellene erőfeszítéseit, küldöttségek indítására Oroszországba és Magyarországra, hogy így számot adjanak a világnak az ott uralkodó politikai és gazdasági állapotokról."

Ezután következett Henderson fejtegetése a pénzügyi és gazdasági helyzetről. Véleménye szerint nyilvántartásba kellene venni a háborús eredetű vagyonokat, egy erősen progresszív megadóztatás céljából. „Ez lenne az első lépés a pénzügyek egészségessé tételéhez: ily módon fel lehetne számolni a háborús adósságok egészét vagy nagy részét és a nemzeti jövedelem felszabadulna a progresszív szociális és gazdasági fejlesztésre."

Továbbá a különböző országokban komolyan hozzá kell fogni a „nagy közszükségletek" közvetlen szocializálásához, és ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy „az új rendben minden ember gazdaságilag szabaddá váljon". Teljes mértékben fel kell használni a Népszövetség munkáskartáját a nemzetközi munkás-életszínvonal biztosítására és fejlesztésére, hogy a munkaidő rövidebb legyen, a bérek emelkedjenek, a munkanélküliséget megakadályozzák, a nők és a gyermekek védve legyenek az iparban.

Mindehhez, folytatta Henderson, hatalmas nemzetközi szervezetre van

szükségünk hatékony gépezettel, a teljes és pontos információ biztosításával. Eljött az ideje a mi nemzetközi szervezetünk generáljavításának, amelyet remélhetőleg a februárban tartandó világkongresszusunk végez majd el. Komolyan meg kell kísérelni azt is, hogy nagyobb mértékben cselekedjünk közösen a szakszervezeti és a szövetkezeti internacionáléval, mivel a munkásosztály egész mozgalma egy és oszthatatlan. Ez a három szervezet autonómiájának feláldozása nélkül a leghatalmasabb eszközzé formálható a világbéke fenntartására és az emberiség szociális felszabadításának a biztosítására. Egymással egyesülve diktálhatnak a kormányoknak elveket és felépíthetik a társadalom új rendjét.[6]

Henderson beszéde után került sor az ülés napirendjének meghatározására. A javaslatot Huysmans terjesztette elő. Eszerint az ülés munkája két határozati javaslat megvitatásából áll: 1. A nemzetközi politikai helyzetről; 2. Az internacionálé újjászervezéséről. A javaslatokat bizottsági üléseken dolgozzák ki, s ennek megfelelően a plenáris ülés 6-án és 7-én vitatja meg az első, 8-án és 9-én a második témát.

Figyelemre méltó, hogy az akcióbizottság jelentősen csökkentette az előzetesen tervezett napirendi pontokat. Ebben ugyanis a fentieken kívül még „az Olaszországban, Svájcban stb. járt küldöttségek jelentése, a munkássajtó szervezése is mint napirendi pont szerepelt. Mindehhez Huysmans hozzáfűzte: „Javasoljuk továbbá a kongresszus [sic!] napirendjére tűzni még a következőket: *a)* A régi Oroszországhoz tartozott népek sorsát (Grúzia Szocialista Pártja),[7] *b)* Alkotmányozó gyűlés összehívása Moszkvában és garanciák a választások szabadságára (Oroszország Szociáldemokrata Pártja)."

Ezt követően a küldöttek az elnöki megnyitóban felvetettekről és Huysmans titkári beszámolójáról mondták el véleményüket. Az első felszólaló, Marcel Cachin kijelentette, hogy „a II. Internacionálé tevékenysége túlságosan szerény volt az átélt kritikus időkben, sokkal energikusabbnak és különösen sokkal nyilvánosabbnak kellett volna lennie". Szerinte ehhez megfelelő, az internacionálét képviselő szerveket kell létrehozni.[8]

Cachin észrevételeihez kapcsolódva MacDonald kifejtette, hogy a II. Internacionálé csak akkor állhatja meg a helyét és lehet cselekvő, ha megfelelő politikája van, „ha jóval pontosabban határozza meg, hányadán áll, mint eddig

---

[6] Henderson beszédét a La Feuille c. újság 1919. augusztus 3-án megjelent angol nyelvű számában közölt teljes szöveg alapján ismertettem. (Ez az egyébként Genfben megjelenő, az „avantgard eszméinek" szolgálatában álló újság a luzerni ülés idején naponta három nyelven, franciául, angolul és németül különkiadásban számolt be az ott történtekről. A beszéd szövegét más források alapján közölték a Die Zweite Internationale ... c. dokumentumkötetben.) L.: Die Zweite Internationale ... I. k. 609–613. o.

[7] Ismeretes, hogy 1919 tavaszán a bolsevik csapatok a helyi szociáldemokrata kormányzat elleni felkelés megsegítésére hivatkozva elfoglalták Grúziát. A támadást – melyet Lenin ellenzett – Sztálin, Dzserdzsinszkij és Ordzsonikidze segítségével erőszakolta ki.

[8] La Feuille, 1919. augusztus 3. 3. o.

tette". A luzerni ülés munkáján múlik, életben marad-e a II. Internacionálé vagy el kell temetni.

Véleménye szerint szükség van egy olyan akcióprogramra, amelyet a korábban egymással szembenálló országok is elfogadnak. Ehhez pedig először állást kell foglalni, értelmezni kell a demokráciát. A bolsevizmust is értékelő fejtegetéséből kiviláglik, hogy a demokráciát a szövetségesek által támogatott Kolcsak és Gyenyikin ellenforradalmi diktatúrájától félti. A forradalmak, hangoztatta, a cári kormányok és a német császár politikája miatt jöttek létre, nem a forradalmárok, nem Lenin és Trockij és nem is a német szociáldemokraták idézték elő őket. Vagyis az adott időpontban a szövetségesek által támogatott ellenforradalmi erőket veszélyesebbnek tartotta a demokráciára, mint a bolsevizmust.

A demokrácia mellett való állásfoglalás szükségességének hangoztatásával MacDonald az ülésen részt vevők jobbszárnyához kapcsolódott, viszont a demokrácia megreformálásának felvetésével a centristákhoz; bár nem mondta ki, mit és hogyan kellene változtatni a polgári demokrácia intézményein.

„A történelemben először léteznek szocialista kormányok – mondotta MacDonald –, amelyektől elvárják, hogy szocialista politikát folytassanak." Szerinte az internacionálénak e kormányok „nagy tanácsadó bizottságának kell lennie követeivel és ezer módon kialakított kapcsolataival. Ha a német elvtársak most azt az érdekes kérdést feszegetik, hogy hogyan viszonyuljon egy szakmai ipari-politikai szervezet egy tisztán állampolgári politikai szervezethez, hogyan viszonyuljon a szovjetizmus a parlamentarizmushoz, akkor segítenünk kellene nekik." Mégpedig, mint ahogyan szavaiból kivehető, kérdésekkel és javaslatokkal.

A párizsi békekonferencia négy vezetőjének az internacionáléval szemben tanúsított elutasító magatartásáról szólva hangoztatta, hogy az internacionálénak önérzetesebbnek kellene lennie. Az Oroszországba küldendő bizottság útlevélkérelmének ismételt elutasítását kicsinyesnek és sértőnek mondotta.[9] „Kértük, hogy ezek az urak Párizsban fogadjanak bennünket és ezt megtagadták." Az ülés résztvevői szerinte a szakadék szélére kerültek, mert a kialakult helyzet a következő: „Önök előtt ott áll egyrészt az önök összes kormányzati hatóságait képviselő négy nagy, akik a militarizmust, a reakciót és a kapitalizmust képviselik, másrészt a harmadik internacionálé, amelyet, remélem, barátaim a baloldalon megengedik nekem, hogy a háború után mindig bekövetkező forradalom bizonytalan kavargásaként ábrázolja, nem konstruktívként, hanem destruktívként, nem progresszívnak, hanem reakciósnak..." Tehát rabszolgaság az egyik oldalon, vagy reakció a másikon.

Végül a grúz, az örmény és a többi nemzetiségi elvtárshoz intézve szavait kijelentette, hogy a háborút követően felszabadult nemzetekben támasztott egoista, nacionalista érzések lehetetlenné tehetik a nemzetközi együttműködést.

---

[9] Bernben elhatározták, hogy delegációt küldenek Oroszországba a helyzet megvizsgálására. De az antantkormányok nem adták meg az utazási engedélyt.

„A nemzetiség a szabadság olyan formája, amelyet szigorú ellenőrzés alá kell venni, mert különben az imperializmus új formájává válik" – mondotta. Kifejezte azt a reményét, hogy „a II. Internacionálé, amely még nem oldotta meg ezt a problémát, szembenéz evvel és olyan nyilatkozatot tesz, amely kielégíti a nemzeti törekvéseket és ugyanakkor kifejezésre juttatja az internacionalizmus szellemét, különösen annak felszabadító oldalát".[10]

Cachin és MacDonald felszólalása még az ülés első napjának délelőttjén hangzott el. A délutáni hozzászólások megkezdése előtt az elnöklő Henderson leszögezte, hogy a vitát a titkári beszámolóról nyitja meg.[11] A délelőtti felszólalások ugyanis az elnöki megnyitóhoz kapcsolódtak, a titkári beszámolóra viszont nem utaltak. Az elsőként felszólaló Troelstra[12] az internacionálé háború alatti magatartását értékelve az antantszocialistákat és a központi hatalmak szocialistáit egyaránt hibásnak minősítette. Az internacionálé békekötés előtti magatartását illetően pedig kijelentette, „vereségünket az okozta, hogy több figyelemmel voltunk a győzelmes kormányok, mint az egyetemes proletariátus iránt". Ennek „következtében a II. Internacionálé presztízse tetemesen csökkent. Elmúlt az az idő, amikor egyedül a parlamenti módszerek elégségesek. A II. Internacionálénak határozottan forradalmi jelleget kell öltenie, ha meg akarja tartani, illetve vissza akarja nyerni a dolgozó osztályok bizalmát." Majd így folytatta: „Nekünk ismét számításba kell venni a szocialista cselekvés forradalmi jellegét. Lehetséges, hogy nézeteink eltérőek, de egy ponton megegyezünk, minden erőnket egyesítjük a kapitalizmus ellen. Ahhoz, hogy ezt elérjük, nem elég, ha szép programjaink vannak és szép mondatokat szövegezünk." Jóllehet nem kívánjuk átvenni a bolsevisták eljárási módjait, mégsem mondhatjuk, hogy elhagyták a forradalmi szocializmus talaját. „A tömegek szemében csak akkor leszünk rehabilitálva, ha kijelentjük, hogy tekintetbe vesszük a forradalmat. Akkor lesz helyreállítva az internacionálé."[13]

Wels, a német többségi szociáldemokraták képviseletében azzal kezdte felszólalását, hogy ők most az előző rezsim bűnéért vezekelnek. De nem szándékoznak hátrafelé tekinteni, hanem előre, azzal a reménnyel, hogy a demokrácia elég erős, őszinte és hűséges lesz a háború elhárítására. Az internacionálé azonban, mint mondotta, nagyon gyenge volt a háború megakadályozására és Wilson programjának megvalósítására. A világ hatalmi viszonyainak eltolódásáról beszélve rámutatott Anglia és Amerika túlsúlyára s arra, hogy a kapi-

---

[10] MacDonald felszólalásának szövegét közölte a La Feuille 2. száma. (1919. augusztus 4.) Ez jelentéktelen eltérésektől eltekintve egyezik a Die Zweite Internationale ... c. kiadványban közölt szöveggel. (I. k. 614–615. o.)

[11] La Feuille, 2. sz. 1919. augusztus 4. 1. o.

[12] Beszédét csak a források egybevetésével lehet rekonstruálni, mert valamennyi hiányos. Legtöbbet a La Feuille angol nyelvű kiadásának szövege nyújt. A Die Zweite Internationale szerkesztői ezt nem vették figyelembe. L.: La Feuille, 2. sz. 2. o.; Die Zweite Internationale ... I. k. 617. o.

[13] Figyelemre méltó, hogy a jegyzőkönyvekben Troelstrának ezekből a fejtegetéseiből jóformán semmi sem található, a La Feuille szerkesztői azonban közölték.

talizmus eljutott fejlődésének csúcspontjára, gazdaságilag és politikailag egyaránt. A békeszerződés revíziója szerinte csak a dolgozó tömegek jól szervezett erejével valósítható meg. Oroszországot, Németországot és Magyarországot az éhség vezette a forradalomba, de mindannyian függenek a nyersanyagforrásokat birtokló Amerikától, ezért a harc Angliában és Amerikában összpontosul.

A fenti felszólalások után Huysmans kért szót, s reflektált azt elmarasztaló megjegyzésekre. Lényegében az újjáalakuló munkásszervezet addigi tevékenységét védte, melyet leginkább a „Mi többet tudnánk tenni?" kérdésfelvetéssel jellemezhetnénk. Végül kijelentette, „biztos vagyok abban, nem tanácsos a munkásosztályt belevinni olyan harcba, amelyben nincs meg a győzelem bizonyossága". Ez pedig taktika és kedvező alkalom kérdése, amiről nem érdemes vitatkozni. „Mi nem becsüljük túl sokra erőnket, de bízunk benne és bármit is mondhat Troelstra, megőriztük teljes szabadságunkat az antantkormányokkal szemben... Véleményem szerint a békeszerződés tartalma a különböző országok proletariátusa fejlődésének gyorsaságától függ, egyesek gyorsabban fejlődnek, mások lassabban és így többé-kevésbé gyorsan és erőteljesen befolyásolják a Népszövetség tevékenységét."[14]

A csehszlovák szociáldemokrácia képviseletében Němec szólalt fel.

Az internacionálé presztízsének elvesztését illetően arra utalt, hogy az internacionálé a bolsevizmust hibásan ítélte meg. Kijelentette, hogy Kolcsakkal szemben a bolsevikokat részesíti előnyben. Rámutatott ezután arra is, hogy a dolgozó osztályok bizalmatlanságát az internacionálé iránt az is táplálja, hogy nem tudja őket megvédeni a reakció ellen.

Vandervelde, az első világháború előtti internacionálé végrehajtó bizottságának elnöke, a háború befejezése óta most először jelent meg pártjának képviseletében. Felszólalását a német többségi szociáldemokraták egyoldalú háborús felelősségének a felvetésével kezdte. Szerinte az internacionálé azért tehetetlen, mert nem számolt le a kaizerizmussal, nem rendezte szociáldemokrata támogatóinak felelősségét. Ezután kijelentette, hogy örömmel találkozott és újította meg régi barátságát Bernsteinnel, mert neki volt bátorsága dacolni a népszerűtlenséggel és politikai barátainak gyűlöletével, amikor elismerte a kaizerizmus által elkövetett bűnöket. „Vagy el kell ismerniük bűneiket vagy elítéljük Önöket... Addig míg ez a kérdés nincs megoldva, passzívak maradunk a bizottság különböző ülésein és ezért hiányozni fog az energikus cselekvéshez annyira szükséges morális egység" – mondotta, saját felelősségükről megfeledkezve. A felelősség felvetése egyébként sehogy sem illett bele az ülés napirendjébe, amit Henderson elnök le is szögezett.[15]

A német többségiek nevében Molkenbuhr hangoztatta, „a német kormány elhatározta, hogy teljes fényt derít a háborús felelősség kérdésére és a német szocialisták készek megvitatni ezt a kérdést a következő kongresszuson". Azon-

[14] Uo.
[15] Die Zweite Internationale... I. k. 618. o.

ban: „Ma nem fordíthatjuk figyelmünket erre, mert erre kevés az idő." Vandervelde azt válaszolta, hogy ő nem mondott véleményt a német szociáldemokratákról, csupán azt kívánta leszögezni, hogy a II. Internacionálénak meg kell oldania ezt a kérdést, mielőtt jogaiba visszahelyezhetnék.

Mielőtt az első napi plenáris ülést befejezték volna, bizottságokat küldtek ki a határozati javaslatok elkészítésére. A nemzetközi politikai helyzetről szóló határozati javaslat megfogalmazására kiküldött bizottság elnöke Arthur Engberg, titkárai Ramsay MacDonald és Solomon Grumbach, helyettes titkára Shlomo Kaplanski volt. Az internacionálé újjászervezésével foglalkozó bizottság elnöke Hubert Vliegen, titkára Paul Mistral lett.

Ez az első nap afféle preludium volt, de még csak jobboldaliak és mérsékelt centristák szólaltak meg. A jobbszárny koncepcióját Henderson beszéde fejezte ki a versailles-i békeszerződés aláírása utáni időszakra. Feltűnő, hogy most másokhoz hasonlóan már ő is második internacionálénak nevezi azt az alakulóban lévő szervezetet, amelyet korábban következetesen munkás- és szocialista internacionálénak hívott. Ebben megnyilvánult valamiféle visszatérés a régihez, annak a felismerése, hogy az angoloknak is vállalniuk kell a hagyományokat, hiszen a kontinensen ehhez ragaszkodnak. A Kommunista Internacionálé megalakulása után lehetővé vált a régi internacionálé örökségének teljes kisajátítása, hiszen a kommunisták szinte egyértelműen elvetették és megbélyegezték azt.

A küldöttek a tervezettől eltérően a 6-i plenáris ülésen, az internacionálé újjászervezését vették előre, mert az ezzel foglalkozó bizottság már elkészítette a határozati javaslatát, a másikban viszont még heves viták folytak.[16]

Az alapszabály-tervezet, a szavazatok elosztása és a plenáris ülés ezekről folytatott vitája bár tükrözte a küldöttek nézeteltéréseit, a jobboldaliak kompromisszumkészségének köszönhetően megegyezéssel végződött. A vita főként az internacionálé alapelveit és a kongresszusok határozatait megszegők elleni szankciót tartalmazó bekezdésekről folyt. A centristák az alapelvekben kifejezésre akarták juttatni „forradalmi" álláspontjukat. A jobboldaliak pedig soknak tartották a pártok önálló cselekvését korlátozó kitételeket. Végül kimondták, hogy az internacionálé „a munkásosztály politikai és gazdasági szervezete a társadalom kapitalista formájának megszüntetésére és az emberiség teljes szabadságának kivívására, a politikai hatalom meghódítása, valamint a termelés és a csere eszközeinek társadalmasítása, *azaz a kapitalista társadalomnak kollektivista vagy kommunista társadalommá való átalakítása* által".[17] Ami pedig a munkásosztály politikai, szakszervezeti és szövetkezeti szervezeteinek együttműködéséről szóló bekezdést illeti, az alapszabályban leszögezték: „. . .minthogy

---

[16] La Feuille, 5. sz. 1. o.

[17] Az aláhúzott szövegrész a centristák javasolta betoldás, amit meg is szavaztak. L.: La Feuille, 5. sz.; Die Zweite Internationale . . . I. k. 626. o.

végső céljaik közösek, és egy nagy világmozgalom megnyilvánulásai, minden alkalmat meg kell ragadniuk, hogy kölcsönös megegyezést és egyesült cselekvést *internacionalista és forradalmi szellemben* érjenek el tartalékaiknak hatékony felhasználására, a világbéke fenntartása érdekében."

A tulajdonképpeni első napirendi pont vitáját augusztus 7-én délután kezdhette meg a plenáris ülés. Az általános nemzetközi politikáról szóló határozati javaslatát ugyanis a kiküldött bizottság még 7-én délelőtt is szövegezte. Tagjainak véleménykülönbségéről, hogy tulajdonképpen milyen vitákkal telt el a rendelkezésükre álló négy és fél nap, a szűkszavú források alapján alig lehet világos képet rajzolni. Annyi azonban megállapítható, hogy fellángoltak a nézeteltérések a háborús felelősség kérdésében, nem enyhült a feszültség a jobboldaliak és a centristák között az oroszországi forradalom menetének és a bolsevizmusnak a megítélésében.[18]

A plenáris ülés vitája előtt Renaudel a kiküldött bizottság munkáját ismertetve közölte, hogy az oroszországi intervenciót és a vele összefüggő problémákat illetően nem tudtak megegyezni. Ezért két határozati javaslatot vitattak meg. Az egyik részben MacDonald és részben a brit delegáció előterjesztése alapján készült. A másikat a francia többségiek és a német függetlenek nyújtották be.

A vitát nem lehetett érdemben megkezdeni, hiszen az Adler–Longuet-elnevezésű határozati javaslatot és a MacDonald-féle „többségit" is le kellett fordítani, hogy mindenki tanulmányozhassa. Valószínűleg a bizottság tovább tárgyalta most már mindkettőt. Erre utal Renaudel megjegyzése arról, hogy a másik javaslatban „van néhány pont, közöttük a legfontosabb, az intervenció Oroszországban, amelyeknek megvitatását a bizottságnak kellene elvégeznie". Erre lehet következtetni abból is, hogy végül a plénum elé került a többség és a kisebbség szövege mellett egy „végleges közös szöveg" is. Végül 18 határozati javaslatot terjesztettek a plénum elé. Az elsőt az általános politikai helyzetről, amelynek eleje „A többség szövege", a második része „A kisebbség szövege" és a harmadik „Végleges közös szöveg" cím alatt került nyilvánosságra a Bernben már kipróbált sajátos módon, a formális szavazás elkerülésével, de a delegáltak álláspontjának név szerinti rögzítésével. A másik általános jellegű javaslat a hadifogolykérdésről szólt, a többi 16 pedig részkérdéseket tartalmazott: az oroszországi intervencióról, az Oroszországba küldendő bizottságról, a magyarországi helyzetről, a besszarábiai kérdésről, Kelet-Galíciáról, Kisázsia török megszállásáról, egy a pogromokat kivizsgáló bizottságról, a lengyelországi pogromokról, az örményországi mészárlásokról, Görögországról, a Balkánkérdésről, a német csapatok visszavonásáról Lettországból és Litvániából, Lettország és Litvánia függetlenségéről, a koreai nép függetlenségéről és az indiai kérdésről.

Ezután „Gazdasági kérdések" címmel határozatba foglalták a német és az

---

[18] A bizottsági ülésekről l.: La Feuille, 3. sz. 1–2. o.; Uo. 4. sz. 1. o.; Uo. 6. sz. 1. o.

osztrák békeszerződéssel kapcsolatos revíziós követeléseiket a kártalanítás összegére és módjára, a Népszövetség garantáló szerepére, valamint Németországnak és Ausztriának a nyersanyagokhoz való hozzájutására vonatkozó terveit. E határozat foglalkozott a szerződéses biztosítékokkal, ezeknek az országoknak hitelekkel, hajótérrel, nyersanyagokkal és élelmiszerekkel való ellátásával és a békeszerződések gazdasági határozatainak a kölcsönösség alapján történő módosításával.

Végül „Gyarmatok" címszó alatt leszögezték, az internacionálé korábbi kongresszusain hozott határozatoknak megfelelően törvénytelennek tartják, hogy a kapitalista nagyhatalmak kizsákmányolják a gyarmati népeket. Egyúttal azonban, miután a gyarmati rendszer fennmarad, igazságtalannak és hibának tartják Németország megfosztását gyarmataitól, mert „a többi nemzet aligha hivatkozhatik magasabb erkölcsiségű gyarmati igazgatásra". Elveszik Németországtól gazdasági életéhez, a felépítéséhez szükséges eszközöket akkor, amikor elvesztette területeinek egy részét, és súlyos jóvátételi igényeket támasztottak vele szemben.

A békekonferencia által elfogadott mandátumrendszert illetően a konferencia kijelentette, hogy a szerződés erre vonatkozó cikkelyét (19.) a következők szerint kell felülvizsgálni: egyenlő gazdasági lehetőségek minden önkormányzat nélküli gyarmaton; minden ilyen gyarmatot be kell vonni a mandátumrendszerbe, nemcsak a volt német gyarmatokat; a mandátumokról ne a szövetségesek, hanem a Népszövetség döntsön és végül Németország is kapjon mandátumokat a Népszövetségtől.[19]

A hadifoglyokról szóló határozatban követelték, hogy a hadifoglyokat ne használják fel rabszolgamunkára (a németek által elpusztított franciaországi területek helyreállítására), a polgári internáltakkal együtt engedjék őket haza. Követelték, hogy az orosz hadifoglyokat akaratuk ellenére ne bocsássák Kolcsak és Gyenyikin rendelkezésére, hanem szabadon dönthessenek, jelenlegi helyükön akarnak-e maradni, a Vöröskereszt védelme alatt.[20]

Az oroszországi intervenció ellen hozott határozatukban tiltakoztak az antant csapatainak Oroszországba küldése, az ellenforradalom katonai és pénzügyi támogatása ellen, teljes erkölcsi támogatásukról biztosították „a külföld által megerőszakolt Oroszországot". „A forradalmi diktatúra módszereit" az internacionálé később kívánta kivizsgálni, és továbbra is követelte, hogy vizsgálóbizottságokat küldhessen ki, és annak munkája alapján tájékoztathassa a közvéleményt.[21]

Ennek a határozatnak a szövege nem azonos a bizottság által előterjesztett fogalmazvánnyal. A két szöveg összevetéséből megállapítható a nézeteltérések mértéke és a jobboldaliak engedményei az egység fenntartásáért. Az eredeti szö-

---

[19] L.: Bulletin ... 4–6. o. Die Zweite Internationale... I. k. 661–665. o.
[20] L.: Bulletin ... 6. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 665–666. o.
[21] Bulletin .... 6–7. o.; Die Zweite Internationale ... I. k. 667–668. o.

veg szerint ugyanis Huysmansnak kérdéseket kellett volna eljuttatnia a bolsevik párt vezetőségéhez, amelyek tulajdonképpen belpolitikai változásokat követelték: a véleménynyilvánítás és a cselekvés szabadságát „más szocialista pártoknak"; továbbá, „ha a szövetséges kormányok abbahagyják az intervenciót", képviseleti testület választását, „amely visszaadja Oroszországnak a közszabadság gyakorlását"; a régi Oroszország nemzetiségei függetlenségének a megoldását a Népszövetség vagy az internacionálé döntőbíráskodásával.[22]

Határozatot fogadtak el az Oroszországba küldendő bizottság feladatairól: az egyes szocialista pártok közötti szakadás okainak és az elnyomások eredetének, valamint a szovjetkormány és a peremállamok szocialista kormányai közötti konfliktusok alapjainak kivizsgálásáról. Biztosították a szovjet kormányt, hogy a bizottság munkáját „az orosz proletariátus javát és védelmét szolgáló szellem" fogja áthatni.[23]

A magyarországi helyzetről elfogadott határozatban leszögezték, hogy Magyarországon ellenforradalmi kormány létesült. Ezért az antantkormányok a felelősek, mert nem intézkedtek, hogy a fegyverszünet után mindenütt azonnal szüntessék be az ellenségeskedést és eltűrték Románia hadseregének előnyomulását. Az antantkormányokat azzal vádolták, hogy az általuk teremtett nehézségeket az ellenforradalom és a Habsburg-restauráció érdekében használják fel. Miután bebizonyosodott Magyarország példáján, hogy „a párizsi békekonferencia vezetői ellene vannak minden szocialista kormánynak és minden proletár uralomnak, felszólították „a szocialista csoportokat", minden erejükkel törekedjenek arra, hogy a szocializmus tartós uralmának kivívásával egyszer s mindenkorra véget vessenek a kapitalizmus imperialista politikájának.[24]

A besszarábiai kérdésről szóló határozatban tiltakoztak Besszarábia Románia általi annektálása ellen és követelték, hogy ott a Népszövetség ellenőrzésével tartsanak népszavazást.[25]

Az ülésen Kelet-Galícia sorsáról is hoztak határozatot. Ebben tiltakoztak az országrész lengyel megszállása ellen, és követelték a lengyel csapatok visszavonását, valamint az ukrán – lengyel határnak az érdekelt lakosság megkérdezésével történő meghatározását.[26]

A konferencia küldöttei előtt ott feküdtek azok a határozati javaslatok is, amelyek Kis-Ázsia görög megszállása és a kis-ázsiai antantpolitika ellen tiltakoztak, ill. a lengyelországi, litvániai és ukrajnai zsidók elleni pogromok és üldözések kivizsgálását követelték. Az örményországi mészárlások ügyében azt

[22] La Feuille, 7. sz. 2. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 666–667. o. 23. sz. lábjegyzet.

[23] Bulletin... 7. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 668. o.

[24] Bulletin ... 7. o.; Die Zweite Internationale ... I. k. 668–669. o. – Ezt a határozatot augusztus 8-án szövegezték és fogadták el, amikor Habsburg József főherceg „homo regius"-ként államfői funkciót gyakorolt Magyarországon.

[25] Bulletin ... 7-8. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 669–670. o.

[26] Bulletin ... 8. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 670. o.

látták elengedhetetlennek, hogy a brit megszálló csapatok mindaddig ne hagyják el az országot, amíg a Népszövetség nem rendeli el kivonásukat.[27]

A Görögországról hozott határozatában a konferencia hangoztatta a megszálló csapatok bevezette ostromállapot megszüntetésének szükségességét, mert az együtt jár a munkásosztály ellen szervezett fehérterrorral. A Balkán-kérdésről határozva pedig állást foglaltak a Balkán-föderáció mellett. Egy másik határozatban követelték a német csapatok kivonását Lettországból és Litvániából, mert azok a baltikumi bárók reakciós terveit támogatják, kifosztják az országot és erőszakoskodnak a lakossággal. A koreai nép függetlenségéről hozott határozatban tiltakoztak a koreai nép japán elnyomása ellen. A plénum elé került végül egy határozati javaslat az indiai kérdésről is. Ebben állást foglaltak „a jelenlegi kapitalista és imperialista politika ellen Indiában", s üdvözölték India népességének törekvéseit „emberi jogainak elérésére", és hogy joga lehet saját sorsának meghatározására egy demokratikus kormány létesítésével.[28]

Volt tehát bőséges anyag a határozathozatalra és a vitára. Az előterjesztett javaslatok közül azonban egyáltalán nem mindegyik adott okot a vitára, a legtöbbel a delegátusok egyetértettek. Jóllehet, mint fentebb utaltam rá, augusztus 7-én délután, a plenáris ülés megkezdésekor is voltak még szövegezési és fordítási problémák, az ülést mégsem napolták el, hanem meghallgatták Wels felszólalását Németország helyzetéről. Ebből megismerhették a német többségiek álláspontját az egyik legfontosabb napirenden lévő kérdésben.

Wels szembeszállt azokkal, akik a német forradalmat az elvesztett háború következményeinek elhárítására szolgáló manővernek tekintik. A pártja ellen felhozott vádakra reflektálva leszögezte, hogy a nemzetközi kongresszusok határozatait megtartották, harcoltak a militarizmus, a marinizmus és a háború ellen. „Az internacionáléval egyetértésben hajtottuk végre a honvédelmet és ha nem csináltuk volna, akkor ma a cár lenne Európa karmestere" – mondotta. Kijelentette, hogy a párt magatartása a honvédelem kérdésében helyes volt, és a békeszerződés megmutatta, hogy a vereség mit hoz Németország számára. Németország győzelme esetén viszont „a német proletariátus megakadályozta volna az erőszakos békét". A breszt-litovszki békekötés idején, mint mondotta, már tudták, hogy „a háborút többé nem lehet megnyerni", de leszavazták őket.

A békeszerződésről szólva kijelentette, hogy Németország a békeszerződést csak egységének megmentése érdekében fogadta el és revíziójának szükségességét bizonyítva kijelentette, hogy „ha Németország munkásságát éhségszerződésre kényszerítik, akkor az hamarosan visszahat Franciaország, Olaszország, Anglia stb. munkásságára", és „a kétségbeesés, amelybe a szerződés taszított minket, előmozdítja a puccsizmust és a bolsevizmust".

A politikai hatalom megragadását az internacionálé elsőrendű feladatának nyilvánította, mert csak így lehet megakadályozni, hogy a legyőzötteknek úgy

[27] Die Zweite Internationale... I. k. 671. o.

[28] E határozatok szövegét l.: Bulletin... 8–9. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 672–674. o.

kelljen dolgozniuk, „mint azelőtt a színeseknek". A politikai hatalmat azonban a proletariátus osztályszervezeteinek megerősítésére és szélesítésére kell felhasználni, mert a kapitalista világkonszernek akkor is kizsákmányolják és uralmuk alá hajtják a proletariátust, ha a szocialista kormányok állammonopóliumokat hoznak létre.

Elvetette a beavatkozást Oroszország és Magyarország ügyeibe és egyben rámutatott, hogy a francia tábornokok üzelmei a Rajna völgyének és a Saar völgyének megszállás alatt lévő területein tulajdonképpen elszakítási törekvések és nem jobbak, mint Ludendorff mesterkedései.

Bár Wels beszédében a franciák és a belgák engesztelésének a motívumai helyet kaptak, az egész mondanivalót áthatotta a német szociáldemokrácia hivatástudata, annak sajátos fő vonásaival: nélkülözhetetlenség, élenjáró, vezető, programadó szerep az internacionáléban. Tárgyilagosan nézve mindaz, amit megfogalmazott, a háború utáni szociáldemokrácia reformista irányvonalában mértékadó volt. Ezenfelül, amit a többiek jószerint csak elvben fogalmaztak meg, azt a német szociáldemokratáknak Németország viharos körülményei között a gyakorlatban is meg kellett valósítaniuk; a demokrácia védelmét, a kormányhatalom gyakorlását, a szociális vívmányok kiszélesítését. Mindennek ellenére reformista partnereinek nagyobbik része még nem tudott és talán nem is akart feledni. Ezért Welsnek nem volt sikere, sőt magára vonta nemcsak a német függetleneknek és elvbarátaiknak erőteljes támadását, hanem még reformista társai egy részének bírálatát, sőt rosszallását is.[29]

A vita valójában 8-án vehette kezdetét, amikor már a küldöttek megismerhették az előterjesztett határozati javaslatokat. Ezekről csak a felszólalók egy része nyilvánított véleményt. Sokkal több időt vett igénybe a német szociáldemokraták közötti ellentétek taglalása és a bolsevizmusról hangoztatott nézetek kifejtése. Néhány felszólaló saját országa nemzeti követeléseinek indokolására használta fel a plenáris ülés szószékét.[30]

A függetlenek közül először Hilferding reagált Wels felszólalására. Leszögezte, hogy „a jelenkori forradalmi szituáció" kihasználása, a politikai hatalom meghódítása és a szocializmus megvalósítása érdekében elengedhetetlennek tartja az akcióegységet. Azonban szerinte csak akkor lehet létrehozni valamennyi proletár erő forradalmi akcióegységét, „ha a nézetek egységesebbek, mint amilyenek a II. Internacionáléban voltak.

Ezeket előrebocsátva kijelentette, hogy Wels pártja „a forradalom után és a politikai hatalomért folytatott harc legélesebb szakaszában nem a burzsoázia ellen harcolt, hanem szövetkezett a burzsoáziával a proletariátus egy része ellen". Ezt követően megkérdezte, „vajon az internacionálé tolerálhat-e ilyen politikát?".

---

[29] Die Zweite Internationale... I. k. 629–632. o.; La Feuille, 6. sz. 2. o.

[30] A vitát tematikusan ismertetem, eltérve a felszólalások sorrendjétől. A felszólalások sorrendben: Wels, McDonald, Canepa, Grumbach, Hilferding, Engberg, Bernstein, Wels – Troelstra, Kaplanski, Markov, Szuhomlin, Crispien, Renaudel, Matyusenko, Kalnin, Axelrod, Adler, Longuet, Renaudel, Huysmans, Henderson (záróbeszéd).

A katonai hatalom összeomlása utáni eseményekről beszélve azt állította, hogy a többségi szocialisták politikája tette képessé a burzsoáziát erőinek összegyűjtésére, az ellenforradalom előkészítésére. Amikor a proletariátus rájött, hogy „megfosztották a forradalom szocialista gyümölcseitől" és elhatározta, hogy visszaszerzi azokat, a „többségi szocialista párt a munkásosztályok ellen nyitott frontot". Ennek alapján szerinte „teljesen lehetetlen az internacionálét olyan széles alapon újjászervezni, hogy befogadja azokat a pártokat, amelyeknek politikája az ellenforradalmat támogatta".

Az egység helyreállítását sürgetőknek azt válaszolta, hogy nincs haszna „az egymással szembenálló és az egymást paralizáló erők" egységének és „ha az internacionálé kívánja az egységet, akkor a forradalmi szocialista fejlődés alapjára kell helyezkednie", egységes harci szervezetnek kell lennie és „nem lehetnek benne olyan pártok, amelyek a polgáriak oldalán állnak". Felszólalását azzal fejezte be, hogy ezt az alapvető problémát az internacionálé következő kongresszusának kell megoldania és addig ők fenntartással élnek.[31]

Harcba szállt a mozgalom veteránja is, Bernstein. Kijelentette: nem tudja elképzelni, „mi bírhat rá egyes szocialistákat arra, hogy kivonuljanak abból az internacionáléból, amelyet a Marx által proklamált nagy alapeszmékre építettek fel és csatlakozzanak egy másik internacionáléhoz, amely nem más, mint az erőszakos felkelésre hajlamos neobakunyinizmus internacionáléja, amely nincs tekintettel a Bakunyin óta gyűjtött tapasztalatokra, amik megtanítottak arra, mit lehet elérni a demokratikus intézmények felhasználásával".

Végzetesnek tartotta, hogy a függetlenek nem vállalták az együttműködést a többségiekkel a köztársaság megőrzéséért és kényelmes helyzetből bírálják a többségieket hibáikért, amik közül nem egyet ők maguk provokáltak.

Végül a Németországot fenyegető veszedelem elhárítására ajánlotta a két párt egyesülését és együttműködését a kormányban. Szerinte ugyan „lehet óvást emelni a többségi párt bizonyos személyiségei ellen, de zömükben becsületes szocialisták és munkások, akiket nem lehet sem kiiktatni, sem megnyerni a függetlenek taktikájának".[32]

Csatasorba állt a függetlenek másik nagyágyúja, Crispien is. Leszögezte, nem tekintenek el attól, hogy a többségiek számot adjanak tevékenységükről az internacionálé előtt, mert akkor tisztán lehet majd látni, hová is tartoznak.

Németország belpolitikai helyzetéről Crispien azt állította, hogy az országban nincsen demokrácia, hanem a hadsereg és az önkéntes fegyveres testületek diktatúrája.[33]

A többi párt küldötte nem nézte jó szemmel a németek magatartását. Engberg szerint a belső ellentéteket nem szabad az internacionálé elé vonszolni, hanem minden ország szekciójának otthon kell azokat megoldania. Hozzátette, hogy a háború alatt szívvel-lélekkel a német függetlenek mellett volt, de most

[31] Die Zweite Internationale... I. k. 636–638. o.; La Feuille, 7. sz. 2. o.
[32] Die Zweite Internationale... I. k. 638–640. o.
[33] Uo. 644–645. o.; La Feuille, 7. sz. 2. o.

attól tart, hogy „jelenlegi politikájukkal elherdálják a háború alatt szerzett erkölcsi hitelt".[34]

Enbergnek ez utóbbi megjegyzése utal arra, hogy a függetlenek, akik a berni konferencián még az antantszocialisták, de szinte az egész jobboldal sztárjai voltak, az azóta eltelt néhány hónap alatt veszítettek népszerűségükből. Ezekben a körökben is tért nyert az a felismerés, hogy a háború utáni újjárendeződésben a német többségiek az igazi szövetségesek, bár a háború alatti magatartásukat közülük sokan még mindig nem tudták megbocsátani. Ezzel függ össze az is, hogy nem nézték jó szemmel a németek heves és hosszadalmas, a plenáris ülés túl sok idejét igénybe vevő szópárbaját. A küldöttek többségének a véleményével megegyezhetett az elnök magatartása, amikor Crispien felszólalása után Welsnek már nem adta meg a szót arra hivatkozva, hogy az addig elhangzott 11 felszólalásból 4 német volt.

A nemzeti-nemzetiségi kérdésekről folytatott vitában Oroszország népeinek jövendő sorsáról ellentétes nézetek kaptak hangot. Az Oroszországi Szociálforradalmárok Pártja nevében Szuhomlin kijelentette, hogy nem fogadhatja el Renaudel határozati javaslatában a régi Oroszország határ vidéki nemzetiségeire és az Oroszország területén létrejött új államokra vonatkozó szövegrészeket, bár pártja „mindig elismerte az Oroszország részét képező népek abszolút jogát az önrendelkezésre". Álláspontját indokolva hivatkozott a Longuet–Hilferding-javaslatban megfogalmazott figyelmeztetésre, amely szerint a kis államok megsokszorozódása a munkásmozgalomra nézve veszélyeket rejt magában, de főképpen arra, hogy az önrendelkezési jog jelszavával tulajdonképpen befolyási övezetekre akarják felosztani és így meggyöngíteni a forradalmi Oroszországot.

Példaként Azerbajdzsánt és Ukrajnát említette. Elmondta, hogy azerbajdzsáni elvtársai tájékoztatták őt arról, „hogy az úgynevezett demokratikus köztársaságban muzulmán bejek és feudális törzsfőnökök uralkodnak, akikre a törökök ruházták át a hatalmat és akiket azután az angolok elismertek az iszlám védelmezőinek különösen azért, mert lehetőséget teremtettek számukra, hogy rátegyék a kezüket a bakui naftamezőkre".

Ami pedig Ukrajnát illeti, Szuhomlin kijelentette: „Ukrajnát Breszt-Litovszkban teremtették meg a német imperialista politika eszközeként, ... most csak egyszerűen megváltoztatta főnökeit és felajánlotta szolgálatait az imperialista hatalmaknak." Leszögezte, hogy Ukrajnában nem volt „olyan népszavazás, amelynek során a nép az Oroszországtól való elszakadás mellett nyilatkozott" és „amennyiben Ukrajna népének volt valamilyen lehetősége véleményének kifejezésére viszonylagos szabadsága mellett, akkor az Oroszországgal való föderáció mellett nyilatkozott".

Szerinte az orosz kérdés megoldásának egyetlen lehetősége egy, az egykori Oroszországhoz tartozó minden államot, beleértve Ukrajnát, magában foglaló orosz föderáció létesítése.

---

[34] Die Zweite Internationale... I. k. 638. o.

A mensevik Axelrod nem osztotta Szuhomlin nézeteit. Kijelentette, hogy ő ugyan „fanatikusan" előnyben részesíti az olyan nagy államokat mint amilyen a korábbi Oroszország volt, ugyanakkor azonban elismeri, hogy ha egy nemzet független akar maradni, nem szabad szembeszegülni vele azon az alapon, hogy a kis államok léte akadályozza a fejlődést. Szerinte a kis nemzetek a bolsevikok ellen voltak kénytelenek harcolni függetlenségükért, „nehogy teljesen megsemmisítsék őket".

Az ukrán küldött, Matyusenko határozottan ellenezte az orosz föderáció létrehozását, mert, mint mondotta, a jelenlegi Oroszországban sem a bolsevikokkal, sem Kolcsak és Gyenyikin táborával nem lehet föderációt teremteni, a demokrácia erői pedig nem léteznek. Végül kifejezte reményét, hogy az internacionálé támogatni fogja „az ukrán nép nemzeti függetlenségre irányuló törekvését".

Kaplanski arra hívta fel a küldöttek figyelmét, hogy „a korábbi Orosz Birodalom határai közül kiszabadult új államok" létrejötte a területükön élő hat és fél milliónyi zsidó lakosság „politikai közösségének a széttagolását eredményezte". A megoldás „a zsidó faj" számára ezeknek az új államoknak a föderációja lenne. Lengyelországban és a lengyel hadsereg megszállta területeken, Ukrajnában és más országokban szervezett pogromok kivizsgálására nemzetközi bizottság kiküldését javasolta.[35]

A vita témái közül jelentős időt foglalt le az oroszországi szocialista forradalom és a bolsevizmus megítélése. Az ülés szervezői, Henderson és Huysmans el akarták kerülni, hogy a figyelem ezekre a kérdésekre terelődjön, mert ez a jobboldaliak és a centristák közötti ellentétek kiéleződéséhez vezethet.

Henderson elnöki megnyitó beszédében szükségesnek nyilvánította a bolsevista kormányokhoz való viszony normalizálását. Hangvételét e tárgyban sokkal nagyobb hajlékonyság jellemezte, mint a berni konferencián.[36] Vanderveldének és Němecnek első napi felszólalása is tárgyilagosabb felfogást tükrözött. Úgy látszik, a bizottsági üléseken sem a bolsevizmushoz való viszony volt a jobboldaliak és a centristák közötti nézeteltérések fő kérdése. Mindennek ellenére egyes felszólalók a plenáris ülés nyilvánosságát mégis felhasználták a bolsevizmus elleni véleményük hangoztatására.

De Brouckère már az alapszabályról folytatott vitában szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a tervezetet kidolgozó bizottság ülésén kevés szó esett a demokráciáról, pedig, mint mondotta, „osztályharcot folytatni annyi, mint a demokrácia alapján állni és azon megmaradni". Azt állította, hogy a reakciós osztályok diktatúrájánál nagyobb veszély a demagógok diktatúrája, amelyet egyesek a proletaéiátus diktatúrájának próbálnak feltüntetni. Tiltakozott az ellen, hogy a francia forradalmat, „amely valójában megalapozta a demokráciát", összekeverjék azokkal az álforradalmakkal, amelyek azon dolgoznak, hogy le-

[35] Uo. 642–647. o.

[36] Korábbi állásfoglalásaira l. *Béki Ernő:* A szociáldemokrácia az első világháború után ... 259–260., 361–362. o.

rombolják a demokráciát. A szovjetkormány népbiztosai közül szerinte a legtöbben sohasem tartoztak a proletariátushoz, sokan közülük jó úton haladnak, hogy újgazdagokká váljanak, a régi burzsoázia helyébe lépve. Elismételte a szokásos vádakat: az orosz proletariátust fokról fokra megfosztották a forradalom minden vívmányától, a vérével kivívott jogaitól; a szakszervezetek elvesztették jogaikat. Leszögezte, hogy a szocializmus nem jelenti azt, hogy a kapitalista munkaadókat felváltsa a hozzá nem értő bürokrácia még keményebb zsarnoksága.[37]

Bernstein nem elégedett meg avval, hogy visszautasította a függetlenek vádját a német többségiek politikájáról, hanem a bolsevisták iránti elkötelezettséggel vádolva őket neobakunyinistának minősítette a III. Internacionálét. Matyusenko azzal vádolta a bolsevikokat, hogy csak proklamálták a nemzetek önrendelkezési jogát, de a gyakorlatban nem alkalmazzák. Axelrod azt javasolta, hogy a küldöttek határolják el magukat a bolsevistáktól, ne hagyják jóvá az orosz forradalom tönkretételét, mentsék meg az orosz forradalmat és az orosz szocialistákat. Szerinte kötelességük követelni a demokrácia helyreállítását Oroszországban, mert csak ez vezetheti vissza a határszéli népeket az Oroszországgal való egyesüléshez.[38]

Figyelemre méltó, hogy Bernstein, Matyusenko és Axelrod felszólalásában nem a bolsevizmus volt a fejtegetés tulajdonképpeni tárgya, az ellene szóló vádakat egészen más problémákkal összefüggésben vetették fel. Bernstein a német szocialisták egységének a helyreállítását szorgalmazva támadta a függetleneket, bolsevista befolyás alatt állóknak tüntetve fel őket. Matyusenkónál Ukrajna sorsa volt a felszólalás tárgya, Axelrodnál pedig a régi Oroszország területi integritásának a megmentése. A bolsevizmussal szembeni vádak ehhez csak érvként kellettek.

Végül is megállapítható, hogy Luzernben a bolsevizmus elítélése háttérbe szorult. Nemcsak azért, mert a felszólalók nézetei időközben változtak, hanem mert az egység fenntartását fontosabbnak tartották. Tulajdonképpen csak de Brouckère felszólalása idézte fel a berni szellemet, viszont ő nem lehetett ott a berni konferencián. Az általános politikai helyzetről előterjesztett határozati javaslatokról ugyancsak igen szerteágazó, tanulságos vitát folytattak a konferencia résztvevői.

MacDonald, utalva a javaslat megfogalmazása körüli nezézségekre, hangsúlyozta, hogy abban egy közös eszme található két formában. Az egyik az új demokrácia, amely nem csupán reformmozgalom, „hanem nagy konstruktív mozgalom, amely szükségszerűen összeütközésbe kerül a régi renddel és megváltoztatja azt. A másik pedig az, hogy a békeszerződés nem béke, mert nem tartották be a demokrácia alapelveit. Szerinte a békeszerződést el kellett volna fogadtatni a német néppel, hogy az jogosnak érezze a büntetést. Így a béke is tartósabb lenne.[39]

---

[37] L.: La Feuille, 5. sz. 2. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 624–625. o.
[38] Uo. I. k. 647. o.
[39] La Feuille, 7. sz. 2. o.; Die Zweite Internationale... I. k. 632–634. o.

Engberg szerint nem szabad semmibe venni azt az óriási előrehaladást, amit a Népszövetség megalapítása jelentett. „Ez a mai napig csak a váz,...számunkra az a feladat, hogy megtöltsük forradalmi szellemmel" – mondotta. A harcot minden nemzeten belül annak sajátos körülményeivel összhangban kell folytatni, az alkalmazott módszereket nem kell kívülről előírni. Kijelentette, hogy a szocialisták egyesített nemzetközi cselekvésének eszméje illúzió volt, mivel az egyes országokban elért gazdasági és politikai fejlődés különbözősége miatt ez lehetetlen.[40]

Troelstra az ülés vitájából azt állapította meg, hogy az egység, „a szocialista forradalom első feltétele", hiányzik. Szerinte „a mozgalom szélső jobbszárnyát képviselő" Bernstein és Engberg módszere „aligha lesz alkalmas a szocialisták forradalmi téren való egyesítésére". Emlékeztetett arra, hogy „agresszív osztálypolitika periódusában élünk, amely elsődlegesen nem meghatározott reformintézkedésekre irányul, hanem a kapitalizmus legyőzésére és a szocialista tömegek számára a hatalom megragadására". Fejtegetését folytatva leszögezte, hogy „nem elég meghódítani a politikai hatalmat, a feladat nehezebb része csak azután kezdődik". Ehhez a hatalmon lévők konstruktív programjára van szükség. Ki kell dolgozni a „szocializmus összefüggő politikai rendszerét. Ez az internacionálé első feladata, amit egy nemzetközi bizottságnak kell elvégeznie.[41]

Crispien bejelentette, hogy a Renaudel fogalmazta határozati javaslat a függetleneket nem elégíti ki, mert annak a Népszövetségről szóló részében illúziókat keltő megállapítások vannak. A nemzetközi helyzetre szerinte az a jellemző, hogy a kapitalizmus nem képes békét hozni a világnak és a napi gazdasági problémákat sem tudja megoldani. Ezeket, mint mondotta, a már megkezdődött világforradalomnak és a szocializmusnak kell megoldania, megszüntetve a nemzeti gazdaság korlátait és gazdaságilag egyesítve a világ minden népét a szocializmus alapján. Olyan internacionáléra van szükség, amelyben szilárd az egység a nemzetközi osztályharc elfogadásában, amelyben nem siklanak át a fennálló nézeteltéréseken, hanem harcolnak értük.[42]

Huysmans javaslatára a vitának azzal vetettek véget, hogy megadták a szót a két határozati javaslat képviselőjének, Renaudelnek és Longuet-nek.

Longuet kijelentette, hogy a bizottság kisebbségének véleménye az általános elvek és az oroszországi intervenció kérdésében tér el a többségétől. Elmondta, konkrét javaslata az volt, hogy a többségi határozati javaslatnak a bevezető

---

[40] Die Zweite Internationale... I. k. 638. o.; La Feuille, 7. sz. 2. o.

[41] Die Zweite Internationale... 640–641. o. – Troelstra már az amsterdami ülésen javasolta, hogy készítsenek beszámolót „a munkásosztály politikai rendszeréről és a szocializmusról", ahol megbízták az akcióbizottságot, hogy vizsgálja meg a javaslatot. Huysmansnak az akcióbizottság southporti üléséről 1919. július 9-i keltezésű körleveléből kitűnik, létrehoztak egy ilyen bizottságot Troelstra, Branting, Bauer vagy Hilferding, Webb, MacDonald, Cereteli, két francia küldött és Vandervelde kijelölésével, hogy a genfi kongresszusra készítsen vitaanyagot „A munkásosztály politikai rendszere" címmel. L.: Uo. II. k. 877. o.

[42] Uo. I. k. 644. o.; La Feuille, 7. sz. 2. o.

részét, valamint a békeszerződéssel és a Népszövetséggel foglalkozó részeit helyettesítsék a kisebbség szövegével, s akkor meg lehet egyezni közös szövegben.[43]

Renaudel védte a kifogásolt szövegrészeket. Ami a békeszerződést illeti, szerinte az a győztesek szerződése, de „azoknak a népeknek a feltételeit is tartalmazza, amelyek a támadó fél áldozatai voltak. Azt lehetett kivenni a szavaiból, hogy majd csak akkor küzdhet az internacionálé, ha valamennyi békeszerződés meglesz, ha a német többségiek elismerik háborús felelősségüket, amit a német militarizmussal való végleges szakításuk bizonyítékának lehet majd tekinteni.

A Népszövetséget ő is a szerződés nagy eredményének tekintette. Hibái ellenére nem szabad negatívan viszonyulnunk hozzá. Vitatkozva azokkal, akik szerint a leszerelést csak a szocialista forradalom valósíthatja meg, azzal érvelt, egyáltalán nem biztos, hogy „a szociális forradalom egyidejűleg megtörténik minden országban és egyenlő intenzitással... Mindaddig a Népszövetséghez kell fordulniuk a dolgozó osztályoknak, amíg nem lesznek készek nem csupán arra, hogy végrehajtsák a forradalmat, hanem arra is, hogy megszervezzék azt.

A vitában felmerült nézeteltérésekről kijelentette, hogy azok „inkább a szavakban, mint a tényekben való eltérések voltak". Végül arra kérte a küldötteket, fogadják el határozati javaslatát, hiszen mint mondotta, „a két határozati javaslat nem nagyon tér el egymástól".[44]

Huysmans szintén arra kérte a küldötteket, állapodjanak meg közös szövegben. Hangoztatta, hogy a két határozati javaslat gondos tanulmányozása megmutatná, valójában ugyanazt mondják különböző szavakkal. Arra az esetre, ha mégis ragaszkodnának saját megfogalmazásukhoz, javasolta a Bernben kipróbált eljárást: egyszerűen jegyzőkönyvbe venni, melyik küldöttség melyik határozati javaslatot támogatta.

Végül is ez történt. A területi és nemzetiségi kérdésekről szóló egyesített határozati javaslatot elfogadták, az oroszországi szociálforradalmár küldöttség tartózkodásával. A gazdasági és gyarmati kérdésekről szóló javaslatot egyhangúlag elfogadták. Az oroszországi intervencióról szóló javaslatot, amely az eredeti visszavonása után a bizottság két irányzatának megegyezésével született, szintén elfogadták. A többi javaslat megszavazásáról a jegyzőkönyvben nincs említés, de azokat minden bizonnyal elfogadták, hiszen nem voltak vitásak.[45]

Ezek után már csak a luzerni ülés záróakkordjai voltak hátra. Huysmans kifejezte azt a reményét, hogy a genfi kongresszus egyesülve fogja látni az egész nemzetközi munkásosztályt. Henderson szerint Luzernben, ha voltak is véleménykülönbségek, „mégis minden tekintetben nagyszerű szellem volt". Ennek jegyében Genfben együtt lesz az internacionálé valamennyi ereje, hogy megfelelően fel lehessen őket használni „a nép nagy tömegeinek szociális és gazdasági emancipációjáért és a béke megvédéséért".

---

[43] Die Zweite Internationale... I. k. 648. o. – Az oroszországi intervencióról végül közös határozat született.

[44] Uo. 649–651. o.

[45] Uo. 652–653. o.

A fentiek alapján ki kellene jelölni a Nemzetközi Állandó Bizottság luzerni ülésének helyét egyrészt a londoni internacionáléhoz vezető úton, másrészt a berni centristák magatartásának alakulásában.

Ami az előbbit illeti, a berni jobboldal és a centristák vele együttműködő jobbszárnya Luzernben már végérvényesen szembefordult a párizsi békekonferenciával és ellenzéki álláspontra helyezkedett. Egyértelműen vállalta a II. Internacionálé örökségét a maga reformista értelmezésében. Kidolgozta a megújított szervezet alapszabályát (ezeket Genfben a kongresszus elfogadta). A nemzetközi munkásmozgalom egységének védelmében lépett fel, és ennek érdekében hajlandónak mutatkozott bizonyos engedményekre. Nem ragaszkodott a bolsevizmus közvetett elítéléséhez sem, nem foglalt állást a Komintern megalakulásával és programjával kapcsolatban. Mindezzel sikerült, igaz csak rövid időre, megtartani a centristák balszárnyát a berni egyesülésben. Az egység fenntartása érdekében háttérbe szorította a német többségiek háborús felelősségének a vizsgálatára irányuló követeléseket, jóllehet nem vette le végérvényesen a napirendről, hanem a genfi kongresszusra halasztotta. Ez a magatartás kétségtelenül alkalmas volt a jobboldaliak bázisának a megtartására, további térvesztésük megállítására, a későbbiekben pedig befolyásuk jelentős részének visszaszerzésére.

A berni centristák radikálisai, miután eljöttek Luzernbe, benn maradtak a berni egyesülésben. A jobboldal taktikai engedékenysége következtében külön véleményüket kisebbségi határozatukban azonban csak némi erőltetéssel tudták kifejezni, jóllehet nézeteltéréseik Luzernben több kérdésben és élesebb formában jelentkeztek: a békeszerződések és az intervenció határozottabb elítélésében, a szovjetorosz és a magyar szocialista forradalom iránti szolidaritás erőteljesebb kifejezésében, a német többségiek háborús és háború utáni politikájának teljes megbélyegzésében, a forradalmiság határozott és cselekvő vállalásában. Luzernből tehát nem lehetett ajtót becsapva távozni, a jobboldaliak kézen fogva tartották őket. Az egység felbomlásának baljós előjelei azonban a „függetlenek" felszólalásaiban világosan kirajzolódtak, de úgy tűnik, ekkor még a többiek nem zárkóztak fel hozzájuk.

Luzern megmutatta milyen éles ellentmondások voltak a munkásmozgalomban, amit csak gyorsított a Kommunista Internacionálé létrejötte. Mindez a Luzernben ott lévő baloldali szociáldemokratákat is a külön út vállalása felé tolta, bár erre – s akkor is időlegesen – csak jóval később, 1921 februárjában került sor.

J. NAGY LÁSZLÓ – SOÓS EDIT

A marokkói rif-háború visszhangja a francia és a spanyol munkásmozgalomban (1921–1926)

Marokkó körül a századforduló után az ország gyarmatosításáért folytatott imperialista vetélkedés következtében a nemzetközi politika egyik legveszélyesebb regionális konfliktusa alakult ki. A terület ekkor több ízben háborús krízis gyújtópontja lett. Az első világháborút követően pedig a gyarmatosító országok belpolitikai helyzetének alakításában játszott szerepet, Spanyolországban meghatározó módon. 1914 előtt a szocialista pártok háború- és gyarmatosításellenes politikájának kialakításához nyújtott tapasztalatokat, míg az 1920-as években a születő kommunista mozgalom számára jelentett tűzkeresztséget abban a harcban, amelyet a marxista–leninista álláspont kialakításáért folytatott a gyarmati kérdésben.

„Békés behatolás" – háborús krízisek

A Marokkó feletti uralomért vetélkedő imperialista hatalmak közül háromnak – Angliának, Franciaországnak és Spanyolországnak – már komoly „tradíciói" voltak az észak-afrikai országban. Anglia és Franciaország a XVII. századtól élénk kereskedelmet folytatott a marokkói törzsekkel. A spanyolok pedig már a XV. században megvetették lábukat Ceutában és Melillában. Anglia politikáját az Egyiptomba és Indiába vezető útvonal biztonságának garantálása határozta meg. London számára a döntő az volt, hogy a Gibraltárral szemközti partvidék nyugodt legyen. Franciaország legfontosabb afrikai gyarmatának, Algériának a nyugalmát féltette, mivel a marokkói törzsek félnomád életmódjukból következően, nem „tisztelték" az algériai–marokkói határt, s ez mind gyakrabban vezetett fegyveres összecsapáshoz a francia hadsereggel. A Marokkóban érdekelt hatalmak közül – a legnagyobb kedvezmény elvét mindannyiuknak biztosító 1880-as madridi egyezmény aláíróit alapul véve tizennégyen – egyedül Spanyolország volt az, amely már a XIX. század közepén katonai eszközökkel próbálta növelni befolyását. A többiek ekkor még a gazdasági-kereskedelmi szerződések által történő „békés behatolás" politikáját alkalmazták. A Marokkó fölötti kizárólagos, de legalábbis meghatározó befolyás biztosításáért folytatott küzdelem – Németország megjelenésével – a századfordulót követő években rendkívüli módon kiéleződött. Az ország háborús tűzfészekké vált. A konfliktus csomópontja a francia–német ellentét volt.

Franciaországnak a politikai okokon túl egyre jelentősebb gazdasági érdeke is fűződött marokkói jelenlétéhez. A nagy francia tőkés csoportok

(Schneider, Banque de Paris et des Pays-Bas) arra törekedtek, hogy profit-érdekeiket a nemzeti politika mezében jelenítsék meg.[1] Erre annál is inkább szükségük volt, mert a német monopóliumok (Mannesmann, Krupp) felbukkanása komoly konkurenciát jelentett. A későn érkező Németország kereskedelmi forgalma Marokkóval gyorsan növekedett a századfordulót követő évtizedben.[2]

A rivalizáló hatalmak közül Spanyolországnak volt a legkisebb esélye marokkói pozíciójának megerősítésére. A spanyol burzsoázia gyarmati politikája a tőkés fejlődés megkésettségéből eredő gyengesége miatt elsősorban gazdaságilag nem volt megalapozott. A természeti kincsek kiaknázására alakult társaságok (Compania espanola de minas del Rif, stb.) jelentős francia tőkerészesedéssel alakultak. A múlt század végén az Amerikai Egyesült Államokkal vívott háború után, az 1898-as párizsi békében a gyarmatait elvesztő, gazdaságilag erőtlen spanyol imperializmus módszereiben sem felelt meg a modern imperialista követelményeknek, s „deklasszált elemnek" számított a gyarmatosító nagyhatalmak körében. Nem egészen alaptalanul, de mindenesetre szemléletesen minősíti Abdelmadzsid Bendzselul, marokkói történész a spanyol gyarmatosítási módszert és rendszert „lumpenkolonializmus"-nak.[3]

Franciaország az Angliával kötött (antant) szerződés után, 1904 októberében, Spanyolországgal is titkos megállapodást írt alá Marokkó felosztásáról. 1905 februárjában pedig, reformtervet nyújtva át a szultánnak, elkezdte protektorátusa belső berendezkedésének kialakítását. Németország azonnal reagált, II. Vilmos császár tengeri beszédében Marokkó függetlensége mellett foglalt állást. A feszült német–francia viszony Marokkó kapcsán először hozta Európába a háború közvetlen veszélyét. A német és a francia szocialisták együttes fellépésének is köszönhető, hogy a munkástömegeket nem ragadta magával a sovinizmus. A szocialistákat azonban valójában a marokkói nép sorsa kevésbé érdekelte, sokkal inkább az európai helyzet. A konfliktus számukra külpolitikai eseményt jelentett, s cselekedeteiket az motiválta, hogy elhárítsák az európai háború veszélyét.[4]

A válságra az algecirasi nemzetközi konferencián (1906. január–április) született megoldás: Németország elszigetelődött, Franciaország és Spanyolország viszont előjogokhoz jutott az észak-afrikai országban. A konferencia után a fellázadt törzsek az ország kiárusításával vádolták az uralkodót. A láza-

---

[1] *Daniel Rivet:* Mines et politique au Maroc 1907-1914 (D'après les Archives du Quai d'Orsay). Revue d'histoire moderne et contemporaine, 1979. október–december. 571. o.

[2] Marokkó és Németország kereskedelmi forgalmának értéke 1898-ban 6,4 millió márka volt, 1905-ben 10,2 millió márka, 1913-ban pedig 22,9 millió márka. *Helmuth Stoecker–Helmut Nimschowski:* Marocco 1898-1914. In: German Imperialism in Africa. From the Beginnings until the Second World War. (Szerk.: *Helmuth Stoecker.*) Berlin, 1986. 235., 249. o.

[3] *Abdelmajid Benjelloun:* „Pacification" de la zone d'influence espagnole au Maroc. Revue d'histoire maghrébine, 1984. 35. sz. 36. o.

[4] *Jemnitz János–Feliks Tych:* A II. Internacionálé és a gyarmati kérdés. Párttörténeti Közlemények, 1978. 1. sz. 103. o.

dás ürügyet szolgáltatott a franciáknak és a spanyoloknak a beavatkozásra, állandósultak a véres incidensek (pl. Casablancában, 1907 nyarán) és a fegyveres összecsapások. Így a marokkói helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy 1907-ben a Szocialista Ifjúsági Internacionálé stuttgarti kongresszusán napirendre tűzzék a militarizmust és a gyarmati kérdést. A kongresszus javasolta a pártoknak, elsősorban a franciának és a spanyolnak, hogy „szervezzenek akciókat a marokkói terjeszkedés feltartóztatására, mert az az egyik legnagyobb veszélyt jelenti Európa számára".[5] A terv szerint Pablo Iglesias egy párizsi gyűlésen szólalt volna fel, Willm, francia szocialista pedig Madridban. A kormányok azonban megtagadták tőlük a beutazási engedélyt.

Spanyolországban (ha lehet ezt mondani) még népszerűtlenebb volt a háború, mint Franciaországban. Teljes odaadással csak a tisztikar támogatta, amely a spanyol–amerikai háborúban elszenvedett veresége következtében erősen megtépázott tekintélyét Afrikában remélte helyreállítani. Egészében az uralkodó osztály sem lelkesedett a háborúért, figyelmét elsősorban a belső problémákra összpontosította. A közhangulatot jól tükrözte a független köztársasági lap, az El Mercantil Valenciano 1907. augusztus 10-i „Nem akarunk háborút!" c. cikke. Nem gyarmati háborús kalandokba kell bocsátkozni – olvashatjuk a cikkben –, hanem „Spanyolországot kell meghódítani az európai kultúra, civilizáció és az élet számára".[6] Franciaország aktív marokkói politikája azonban Spanyolországot is tettekre kényszerítette, és ha kisebb erőkkel is, de folytatta az északi rész „pacifikálását". Ez újabb korosztályok katonai behívását jelentette, ami növelte a háborúellenes hangulatot. Különösen a sorozás igazságtalan rendszere teremtett feszültséget minden mozgósítás alkalmával.[7] A szocialisták is ennek támadására és eltörlésének követelésére alapozták antimilitarista propagandájukat és tevékenységüket.

1909 nyarán a Rif-hegység bányáinak környékén történt incidens nyomán a főparancsnok 40 000 fős erősítést kért Madridból. A hír hallatán a szocialisták nyomban háborúellenes akciókat kezdtek szervezni. Ebben még egy szervezet, a Radikális Köztársasági Párt vett részt, amelynek Valencia tartományban és Katalóniában jelentős munkásbázisa volt. A szocialisták első gyűlésüket június 11-én Madridban tartották. Szónokuk Mariano Garcia Cortez, a párt stuttgarti küldötte és Pablo Iglesias volt. Az elfogadott határozat kilátásba helyezte, hogy ha „figyelmeztetéseinket nem veszik figyelembe, kénytelenek leszünk minden módszert igénybe venni, hogy a háború véget érjen".[8] Júliusban, amikor az első katonai egységeket útnak indították Marokkóba, a háborúellenes hangulat, s

---

[5] *Amparo Alvarez Rubio:* La guerra de los banqueros (La Guerra de Marruecos 1909). Mediterrán tanulmányok. II. JATE Szeged, 1988. 19. o. (Szerk.: *J. Nagy László*)

[6] Idézi: *Fernandez Cordero:* Le Maroc dans la crise espagnole de 1909. Revue d'histoire maghrébine, 1981. 23–24. sz. 213. o.

[7] A „redencion a metolico" nevű sorozási rendszer lehetővé tette a katonai szolgálat pénzben történő megváltását, s így a katonák óriási többsége a szegényebb rétegekből került ki.

[8] *Amparo Alvarez Rubio:* i. m. 16. o.

vele a politikai feszültség hirtelen megnövekedett. Július 18-án Barcelónában a behajózásra készülő katonákat kísérő nők menete antimilitarista zendüléssé változott, a katonák közül sokan a tengerbe dobálták fegyvereiket és elvegyültek a tömegben, dezertáltak. Ezen a napon kezdődött a Katalán Szocialista Föderáció kongresszusa, ahol az egyhangúlag elfogadott határozat elítélte a marokkói háborút és a következményekért minden felelősséget a Maura-kormányra hárított. A küldöttek felvetették egy általános sztrájk megszervezésének a gondolatát is.

A háborúellenesség erőteljes antiklerikális színezetet öltött, mivel a katolikus egyház képviselői fejtették ki a legnagyobb propagandát a marokkói háború mellett, felidézve még a középkori reconquista idejének keresztes háborús hangulatát is. A kapitalizmusellenesség, az antiklerikalizmus és a marokkói nép támogatásának eszméje keveredik abban a legradikálisabbnak tekinthető határozatban, melyet egy Barcelona melletti városban, Tarrasoban július 21-én tartott munkásgyűlésen terjesztett elő Fabre Ribas, katalán szocialista vezető. Az egyhangúlag elfogadott határozat tiltakozott az ellen, hogy csak a társadalom számára hasznos munkát végző dolgozókat küldjék háborúba, akiket nem érdekel, hogy a kereszt győz-e a félholdon. Helyettük a papokat és a szerzeteseket kellene Marokkóba küldeni, mert ez az ő ügyük, s nekik családjuk sincsen. „Minden erőt koncentráljon a munkásosztály arra az esetre, ha szükséges lenne egy általános sztrájkot kirobbantani azért, hogy kényszerítsük a kormányt a marokkóiak azon jogának elismerésére, hogy országuk függetlenségét sértetlenül megőrizzék."[9] A dokumentum fontos elvi megállapítása (Marokkó függetlenségének tiszteletben tartása) nem bizonyult mozgósító erejű jelszónak, így a szocialisták továbbra is a katonai szolgálat igazságtalan rendszerére összpontosították támadásaikat. A „tragikus hét" néven ismertté vált barcelonai felkelés leverése, főként az eseményekben részt sem vevő antiklerikális szabadgondolkodó, Francisco Ferrer Guardia kivégzése nagy nemzetközi visszhangot váltott ki.[10] A szocialisták nehéz helyzetbe kerültek, de küzdelmük nem bizonyult eredménytelennek. Befolyásuk növekedését bizonyítja, hogy 1910-ben a madridi cortezbe beválasztották az első szocialistát, Pablo Iglesiast. Az új parlament 1912-ben törvényt fogadott el a sorozási rendszer reformjáról: legalább öt hónapig mindenki köteles volt katonáskodni, csak utána válthatta meg a szolgálatot.

1911-ben újabb súlyos válság robbant ki Marokkó kapcsán. Július elején a Panther nevű német ágyúnaszád provokatív szándékkal befutott Agadir kikötőjébe. A tárgyalások folyamán Németországot Francia-Kongó egy részével kompenzálták, amely így elismerte Franciaország protektori jogát Marokkó felett.

---

[9] Idézi: *Maria-Rosa de Madariaga:* Le Parti socialiste espagnol et le Parti communiste d'Espagne face à la révolte rifaine. In: Abd el-Krim et la République du Rif. (Szerk.: *René Gallisot*) Paris, 1976. 318. o.

[10] *Jemnitz János:* Az 1909. júliusi barcelonai általános sztrájk és nemzetközi visszhangja. Párttörténeti Közlemények, 1979. 2. sz. 127. o.

A háborús krízis lezárásaként Mulaj Hafid szultán a fezi szerződésben elismerte országában a francia protektorátust. A november 27-i francia–spanyol egyezmény Spanyolországnak juttatott egy 50 km-es sávot az északi partvidéken (28 000 km², mintegy 600 000 lakos). A Marokkó körül kirobbant válságsorozat megoldottnak látszott. A megoldás módja azonban a „civilizációs küldetést" teljesen el nem vető szocialistákat is megrendítette és – joggal – rossz előérzetet keltett bennük.

1912 után már nem az európai hatalmak versengtek Marokkóért, hanem két európai hatalomnak kellett harcolnia a marokkóiakkal uralmuk stabilizálásáért. A nagyhatalmak közötti ellentétek epicentruma azonban egyre inkább Európa lett, ahol két évvel később kirobbant a „nagy háború".

Annual és következménye

Az első világháború idején az érdekelt hatalmak közül csak a konfliktuson kívül álló Spanyolország folytatott aktív marokkói politikát. Fegyverrel vagy békésen – egy-egy törzsfőnök korrumpálásával – igyekezett stabilizálni hatalmát. A háború befejezése után is még évekig ő mutatta a legnagyobb politikai aktivitást. Németország, amint azt a versailles-i szerződés 141. cikkelye rögzítette, minden korábbi beavatkozási jogát elvesztette. Franciaországot egy ideig még az európai (elsősorban a német) problémák kötötték le. Anglia pedig továbbra is diplomáciai úton próbálta számára kedvező módon befolyásolni az eseményeket.

1921 nyarán Silvestre tábornok, az afrikai spanyol hadsereg parancsnoka nagyszabású offenzívát indított a Rif-vidék teljes „pacifikálására". Tervének sikerét a már jó évtizede húzódó harcokban elért apró sikerekre és arra alapozta, hogy a törzsek között ez idő alatt sem jött létre egység. A Rif-vidék a szultán számára is nehéz területnek bizonyult, hatalmát ide sohasem tudta teljesen kiterjeszteni. Így esetleg az ő támogatására is számíthattak a spanyolok. Bizonyos értelemben kedvezett az „afrikásoknak" a spanyolországi helyzet is, mert az 1918–1920-as évek forradalmi lendülete hanyatlóban volt. A szocialisták 1921. május elsejét a katonai mozgósítás és a háború folytatása elleni harc jegyében szervezték meg, de Madrid és néhány nagyváros kivételével kevés sikerrel. A spanyol tábornokok viszont rosszul értékelték, pontosabban lebecsülték a lázadó törzsek vezetésében bekövetkezett változás fontosságát.

Az ellenállás élére 1921-ben a széles látókörű, jó szervező és a nemzetközi ügyekben is járatos Abd el-Krim (1881–1963) állt. A Rif-vidék leghatalmasabb törzséből, a Beni Uriaguelből származó Abd el-Krim az iszlám tanulmányok után elvégezte a melillai spanyol világi iskolát is. Ugyanitt tanított az Arab Akadémián, s szerkesztője lett a helyi El Telegrama del Rif c. lap arab mellékletének. Kádi, és jelentős spanyol érdemrendek tulajdonosa volt. 1920-ban spanyolellenes tevékenységgel vádolva rövid időre bebörtönözték. Szabadulása után visszatért törzséhez, amelynek apja halála után a vezetője lett. Ám még

mindig nem vetette el annak a lehetőségét, hogy tárgyalások útján találjon modus vivendit a spanyolokkal. Egy 1921. május 18-i keltezésű levelében is úgy vélekedett, hogy neki és bátyjának (aki a madridi műszaki főiskolát végezte el) sikerül egyesíteni a rif és a spanyol érdekeket úgy, hogy a rifek sem kerülnek alárendelt pozícióba.[11] Silvestre tábornok azonban tovább folytatta a katonai akciókat. Az első súlyos csapást június 1-jén mérték rá a rifek, július 21-én pedig Annualnál megsemmisítő vereséget szenvedett tőlük. A csatában több mint 10 000 spanyol katona esett el, köztük a tábornok-parancsnok is.

A vereség sokkolta a spanyol közvéleményt. A lapok – amíg írhattak róla, mert rövidesen cenzúrát vezettek be a marokkói hadműveletekre – a gazdasági pozíciókkal rendelkező német részvénytársaságok ügynökeit okolták a vereségért.[12] Figyelemre méltó viszont – a száraz tények közlését követően – a l'Humanité 1921. augusztus 3-i számának „*A spanyol militariznus Marokkóban*" c. cikke. Szerzője Paul Louis, aki a háború előtt a szocialisták harcos háború- és gyarmatosításellenes szárnyának egyik képviselője volt, az esemény történelmi jelentőségét ragadta meg, amikor a következőket írta: „Íme eljött az óra, amikor az alávetett, politikailag és gazdaságilag kizsákmányolt muzulmánok azt kérdezik: vajon örökre rabszolgaságra vannak-e ítélve? Teljes emancipációjuk lehet a holnap nagy történelmi eseménye, ez az, amit az orosz forradalom tökéletesen megértett."[13] Ilyen értékelés akkor szinte elő sem fordult, a munkásmozgalom még évekig nem mérte fel a rif győzelem jelentőségét.

A spanyol közvélemény, miután 1922-ben feloldották a cenzúrát, a vereség okainak feltárását és a felelősök megbüntetését követelte. A hadsereg is így vélekedett, ám – ellentétben a közvéleménnyel – még erélyesebb Afrika-politikát követelt, és elsősorban a polgári politikusokat vádolta. A számszerűségében is jelentős tisztikar (öt–hat katonára jutott egy tiszt) ún. védelmi juntákba tömörült és a „ley de jurisdicciones"[14] alapján mind gyakrabban beavatkozott a civil életbe is. A marokkói háború egyre inkább politikai tényezővé tette a hadsereget Spanyolországban. A jeles gondolkodó, Ortega y Gasset ezzel kapcsolatban éppen 1921-ben kérdés formájában megfogalmazott profetikusnak bizonyult megállapítást tett: „Vajon nem elkerülhetetlenül odavezet-e ez a folyamat, hogy a hadsereg már magára a nemzetre is rátelepszik és igyekszik meghódítani? Csoda-e, ha ezt megsínyli harci szelleme, és úgy akarja váltogatni a miniszterelnököket, mint az öltözékét?"[15]

A szocialisták elsősorban a háború erkölcstelen jellegét ítélték el. A kor-

---

[11] *Germain Ayache:* Les origines de la guerre du Rif. Paris–Rabat, 1981. 327. o.

[12] Le Temps, 1921. július 24., 25., 26. o. – A francia polgári lap hosszan idézi a spanyol sajtót.

[13] *Georges Oved:* La gauche française et le nationalisme marocain. 1. k. Paris, 1984. 202. o.

[14] Az 1906-os törvény szerint „a haza és a hadsereg" elleni vétket katonai bíróság tárgyalhatta.

[15] *José Ortega y Gasset:* Gerinctelen Spanyolország. (In: Két történelmi esszé. Európa Könyvkiadó, 1983. 56. o.)

mányt azért támadták, mert hatalmas összegeket pocsékol el Marokkóban, a tisztikart pedig azért, mert korruptsága miatt képtelen ellátni feladatát. Prieto, szocialista képviselő a parlamentben 1922. november 21-én az annuali felelősökről folytatott vitában egy olyan tehetetlen szervezetnek nevezte a hadisereget, „amely képtelen betölteni misszióját, a hadviselést”.[16] Iglesias határozottabb háborúellenes álláspontot képviselt, keményen fellépett a katonai hódítás ellen és Marokkó azonnali kiürítését követelte. A párt azonban csupán a propagandaeszközöket vette igénybe az afrikai háború elleni harcban, tömegakciók szervezését nem szorgalmazta. Sőt, ha azok mégis kirobbantak, a jó szándékot magyarázva, inkább leszerelni igyekezett őket. 1923 augusztusában Malagában az Afrikába küldendő katonák fellázadtak. A szocialisták az eseményt úgy tüntették fel mint a „felelősségük súlyát nem érző fiatalok meggondolatlan akcióját”.[17] E propagandában semmilyen utalás sincs Abd el-Krim harcának igazságos voltára.

Spanyolország Kommunista Pártja, amely az annuali vereség évében alakult, belső vitáktól volt terhes.[18] A gyarmati népek antikolonialista harcának marxista-leninista megítélését (hasonlóan a kommunista pártok többségéhez) még nem tette magáévá teljesen, a háború előtti legharcosabb szocialista hagyományokat követte. A forradalmi erők nemzetközi előretörése miatt és a spanyolországi politikai feszültség hatására bízott a szocialista forradalom közeli győzelmében. A marokkói háborút is ebből a szempontból értékelte és az annuali vereséget követő felháborodás forradalmasító hatását eltúlozta, amit Juan Pinazonak a francia szakszervezetek lapjában kifejtett véleménye is jól tükrözött: „1909 óta Spanyolországban forradalmi helyzet van. Egyrészt a bűnös marokkói kaland, másrészt a katonai és polgári hatalom inkvizícióra emlékeztető elnyomó rendszere a munkások, parasztok és az értelmiségiek között lázadó szellemet szított. Az uralkodó osztály zsákutcába került: a háború folytatása egyenlő a forradalommal, ha lemond róla, akkor mint kapitalista hatalom járatja le magát és az imperialista állam összeomlik. Választani kell... Spanyolországban forradalmi szellem él a tömegekben. Csak a hívó szót várják.”[19] Az ősz folyamán kommunistákat tartóztattak le több nagyvárosban (Bilbao, Barcelona, Zaragoza), mert hasonló szellemben megfogalmazott háborúellenes röplapokat terjesztettek. A pártpropagandában azonban nincs utalás arra, hogy a rifek antikolonialista harca segítette a forradalom ügyét Spanyolországban. A kommunisták is lényegében az 1914. előtti háborúellenes szocialista baloldal álláspontját tartották meg, illetve folytatták, s ennek meg-

[16] *Maria-Rosa de Madariaga:* Le Parti socialiste espagnol... 329. o.

[17] El Socialista, 1923. augusztus 27. Idézi: *Maria-Rosa de Madariaga:* i. m. 327. o.

[18] L. pl. a Komintern IV. kongresszusának határozatát a spanyol pártról. Manifestes, thèses et résolutions des quatre premiers congrès de l'Internationale communiste 1919-1923. Paris, 1975. 208. o.

[19] *Juan Pinazo:* Abandon du Maroc ou la révolution. Vie ouvrière, 1921. augusztus 26. (Idézi: *Maria-Rosa de Madariaga:* i. m. 344. o.) – Spanyol kommunisták gyakran fejtették ki véleményüket a francia baloldal lapjaiban.

felelően propagandájuk középpontjába az antimilitarizmust állították. A rifek gyarmatosításellenes küzdelmét továbbra is az imperialista hatalmak vetélkedésének függvényében szemlélték, s nem a nemzetközi forradalmi mozgalom komponenseként fogták fel. Nem ismerték mélyebben az események okát, s mivel a gyarmatosítók elleni harc nem terjedt ki egész Marokkóra, úgy vélték, hogy egy szokásos törzsi felkelésről van szó. Értékelésük szerint az egész fegyveres ellenállás „néhány hegyi törzs műve", vezetőjük, Abd el-Krim pedig egy átlagos törzsfőnök, aki a fegyvereket a franciáktól szerzi be.[20] A Komintern érdeklődésének homlokterében is inkább Algéria és Tunézia állt, ahol a törzsi felkeléseket, a kommunisták tevékenységének is köszönhetően, a politikai harc fejlettebb formái váltották fel, míg Marokkóban ezen harci formák szervezeti kereteinek még a csírái sem léteztek. Pedig Annual többet jelentett egy egyszerű ütközetnél: a XX. században itt szenvedett először megsemmisítő vereséget egy imperialista hatalom hadserege a gyarmatosítottaktól. Frunze, aki katonai szempontból alaposan elemezte a rif-háborút, Annual példa erejét emelte ki: „A spanyolok veresége világraszóló esemény. Nemcsak azt jelenti, hogy Spanyolország gyarmati hatalma összeomlott, hanem azt is, hogy elkövetkezett a gyarmati hatalmak imperialista politikájának csődje."[21]

Annualt követően Abd el-Krim rövid idő alatt kiterjesztette hatalmát Spanyol-Marokkó nagyobb részére s egy, a hagyományokra szelektíven támaszkodó (pl. eltörölte a vérbosszút, de meghagyta a demokratikus helyi hatalmi intézményt, a dzsemmát) modern állam (alkotmány, adórendszer, hadsereg stb.), a Rif Köztársaság alapjait rakta le.[22] Ez az állam kiindulópontja lehetett volna az egységes marokkói nemzeti állam megteremtésének.

A kommunisták 1921-ben kifejtett véleményüket még jó ideig fenntartották. Két évvel később is határozottan állították, hogy Abd el-Krim a francia politika ügynöke. Célja az, hogy a spanyolokat kiűzze a Rif-vidékről és e területeket francia fennhatóság alá helyeztesse. Maga a háború pedig nem más mint a francia és az angol imperialisták közötti konfliktus, amelyben a spanyol, katona a brit imperializmus érdekeiért harcol.[23]

A csekély befolyással bíró kommunista párt, amelynek legalitása inkább csak formális volt, nem tudott átütő sikert elérni a háborúellenes mozgalomban. A gyarmati kérdést pedig nem volt képes újszerű, marxista–leninista módon

---

[20] *Rosé:* L'aventure espagnole au Maroc. La Correspondance internationale, 1921. november. 19. o.

[21] *Frunze, M. V.* Válogatott művei. 1–2. k. Zrínyi Kiadó, 1959. Az európai civilizátorok és Marokkó. 1. k. 539. o.

[22] A Rif Köztársaság berendezkedésére l. *Loutskia, N. S.:* A propos de le structure intérieure de la République du Rif. (In: Trudii dvadcat pjátova mezsdunarodnovo kongressze vosztokovedov Moszkva 9–16. avguszta 1960. 2. k. Moszkva, 1963. 26–31. o.) *David Montgomery Hart:* De „Ripublik", a République. Les institutions socio-politiques rifaines et les réformes d'Abd el-Krim. In: Abd el- Krim et la République du Rif. (Szerk.: *René Gallissot.*) Paris, 1976. 33–45. o.

[23] *Joaquin Maurin:* L'Espâgne actuelle. La débacle capitaliste. La Correspondance internationale, 1923. szeptember 22. 781. o.

megközelíteni. Vicente Uribe, a párt egyik alapítója emlékirataiban leírja, hogy a pártvezetést a szüntelen viták cselekvésképtelenné tették, a testület összetétele gyakran változott. A gyarmati probléma lényegét nem értették meg, s egyedül a katonáskodás elleni gyűlöletet próbálták kihasználni. A párt képtelen volt összekapcsolni a marokkói háború elleni harcot a mindennapi problémák megoldásáért folytatott küzdelemmel. S ezért nem talált utat a tömegekhez, a spontán háborúellenességet követte. Véleményem szerint „a párt hibáinak alapja a fontos marokkói háborút illetően – írja Uribe – az alig megalakult párt élén egymást követő vezetésben keresendő. Ezek a vezetőségek sohasem értették meg korrekt módon a kommunista pártra háruló irányító és szervező szerepet.”[24] Pedig 1922-ben, de főként 1923-ban újra növekedett a szociális és a politikai feszültség, amit a sztrájkok elszaporodása is jelzett. Ebben a légkörben felütötte fejét a terror is, az áldozatok között volt munkásvezető és bíborosérsek is. 1923 nyarán Malagában fellázadt a katonaság, Katalóniában pedig megerősödött a nacionalizmus, a szeparatizmus. Válaszként a jobboldal keménykezű politikát követelt, s ebben támogatta őket a tisztikar is. Amikor ismertté vált, hogy az annuali vereség okait vizsgáló bizottság a tisztikart elmarasztaló jelentését 1923. szeptember 20-án a cortes elé terjesztik, a jobboldal cselekedett. A vezérükké előlépett „afrikás” Primo de Rivera, Katalónia kormányzója, szeptember 13-án a tartományban, majd két nappal később – a király megbízásából – az egész országban átvette a hatalmat és katonai diktatúrát vezetett be, amely egyaránt támaszkodott a (baszk és katalán) tőkésekre és az oligarchiára.[25] A kommunista pártot betiltották, a szocialisták viszont megőrizték legalitásukat, sőt egyes vezetőik együttműködtek a diktatúrával.

A spanyol társadalom válsága a múlt század végén, a gyarmatok, a birodalom maradványainak elvesztése után vált nyilvánvalóvá. A katonai diktatúra is ebből a hosszú válságból született. Közvetlen előidézője a marokkói gyarmati háború volt.

A háborúellenes mozgalom kibontakozása Franciaországban

A francia munkásmozgalom, s azon belül főként a kommunisták érdeklődését a marokkói rifek harca iránt két tényező váltotta ki, illetve növelte meg: az egyre határozottabb francia katonai akciók és a Komintern bírálatai a kommunista pártnak a gyarmati kérdésben képviselt elvi és gyakorlati politikájáról.

Abd el-Krim célja az volt, hogy a Rif-vidéken, a spanyol protektorátusban szilárdítsa meg hatalmát. Nem kezdeményezett háborút a franciák ellen, sőt 1922-től több ízben is kapcsolatot keresett velük, hogy diplomáciailag is biztosítsa a francia–spanyol határvonalat, amelynek környékén gyakran történtek

[24] Idézi: *Maria-Rosa de Madariaga:* i. m. 359–360. o.
[25] *Anderle Ádám:* Megosztott Hispánia. Kossuth Könyvkiadó, 1985. 123–124 o.

vitatható katonai lépések, bár ezek 1924-ig nem okoztak gondot. Ekkor azonban a franciák megszállták egy katona- és élelmiszerutánpótlás szempontjából stratégiai fontosságú völgyet, ami 1925 tavaszán kiváltotta a rifek nagyszabású támadását. Az offenzíva a francia–rif háború kezdetét jelentette.

A háború kirobbanásának valóságos oka azonban a francia gyarmatósítók félelme volt. Joggal tartottak attól, hogy a rif példa követésre talál az észak-afrikai francia gyarmatokon. S erre számos jel mutatott.

Algériában a gyarmatosításellenes erők Haled emir köré tömörültek, akinek az őslakosok számára politikai jogokat (pl. parlamenti képviseletet) követelő, ám összességében mérsékeltnek minősíthető reformjai is a gyarmatosítók heves támadását váltották ki. A gyarmati hatalom szüntelen zaklatásai 1923-ban az ország elhagyására kényszerítették az emírt. Az egyiptomi Alexandriába távozott, ahonnan kapcsolatot teremtett Abd el-Krimmel. Sőt 1925-ben az is felmerült benne, hogy Marokkóba megy és csatlakozik a felkelőkhöz. Ugyancsak felvette a kapcsolatot a drúz felkelők vezérével Sultan Atruche-sal. A kapcsolatfelvétel mindkét esetben a francia kommunisták segítségével történt.[26]

A tunéziai francia főrezidensnek a Külügyminisztériumba küldött jelentései gyors és látványos katonai győzelmet sürgettek, mert ellenkező esetben „a rif-háború súlyos következményekkel fog járni a francia befolyásra Tunéziában. Hadseregünk győzelme viszont megerősíti presztízsünket."[27]

1924 őszén forrongani kezdett Szíria francia mandátumterületének drúzok lakta vidéke, majd a következő év tavaszán általános felkelés tört ki. A fiatal, 1924 októberében alakult Szíriai (és Libanoni) Kommunista Párt rövid életű újságjában, az Al-Insaniyahban (Emberiség), a francia l'Humanité cikkeit átvéve népszerűsítette Abd el-Krim harcát. 1925 májusában a lap betiltásának is ez lett az oka.[28]

A francia uralkodó köröket aggasztotta az is, hogy a kommunista párt antimilitarista propagandája hatással volt a hadsereg gyarmati származású katonákból álló egységeire. Például Mainzban, a Ruhr-vidéket megszálló francia csapatoknál éppen egy algériaiakból álló egység tagadta meg a parancsot, és nem lőtt a sztrájkoló német munkásokra. A párt arab és francia nyelvű röplapokat és La Casern címmel újságot terjesztett a hadsereg európai és algériai egységeinél. Ezekben a marokkói háború imperialista jellegére mutattak rá és dezertálásra szólították fel a katonákat.[29]

A francia kommunistáknak a gyarmati kérdéssel kapcsolatos álláspontja alakulásában konkrétan Algéria játszotta a legnagyobb szerepet. Így a Kom-

---

[26] *Ahmed Koulakssis–Gilbert Meynier:* L'Emir Khaled. Premier Zaim? L'Harmattan, Paris, 1987. 235–236. o.

[27] Idézi: *Mustapha Kraiem:* Nationalisme et syndicalisme en Tunisie 1918-1929. Tunis, 1976. 627. o.

[28] *Jacques Couland:* Le mouvement syndical au Liban (1919-1946). Paris, 1970. 118. o.

[29] Activités communistes à Djelfa. Direction du Territoire du Sud. Archives d'outre-mer. Aix-en-Pròvènce, 9H11. (7. NL).

intern is elsősorban az FKP-val szervezeti egységet alkotó algériai kommunista csoportok tevékenységén keresztül bírálta a pártot, konkrétan a Sidi bel Abes-i alapszervezetnek az antikolonialista mozgalmat nem csupán nem támogató, hanem vele kategorikusan szembehelyezkedő magatartása miatt.[30]

A Komintern V. kongresszusán (1924. június–július) mind a világszervezet vezetősége (Manuilszkij beszámolója), mind az FKP képviselője Nguyen Ai Quoc (Ho Si Minh) elmarasztalta a pártot. Azért bírálták, mert még mindig nem áll ki határozottan és egyértelműen, tettekben is a gyarmati népek antikolonialista harcának támogatása, az önrendelkezési jog elismerése mellett.[31] A bírálatok ösztönzőleg hatottak és a kongresszus után, 1924–1925-ben, jelentős mértékben a francia–rif háború szorító kényszere alatt, egyre erőteljesebben nyert teret a marxista–leninista álláspont a francia kommunisták között.

1924-ben megváltozott a nemzetközi kommunista mozgalom véleménye is a rifek harcának jellegéről. Már nem csupán marokkói belső ügyet, törzsek vetélkedését láttak benne, hanem olyan eseményt, amely szoros kapcsolatban van az európai proletárok küzdelmével. „A gyarmatosítók veresége nagyon meggyengíti a spanyol proletariátus kínzóit és ellenségeit. Fontos szerepet játszik a félsziget dolgozó népének felszabadulásában... A marokkói epizód sokkal több, mint egy helyi jelentőségű ügy. A gyarmati népek, az európai proletariátus természetes szövetségesei offenzívában vannak."[32]

A kommunisták 1924 őszén az egész országban nagy visszhangot kiváltó módon hozták a közvélemény tudomására, hogy kinek az oldalán állnak a marokkói háborúban. A párt nevében Pierre Semard és Jacques Doriot táviratot küldött Abd el-Krimnek, amelyet a l'Humanité szeptember 11-én közölt. Ebben „a kommunisták üdvözlik a marokkói nép győzelmét a spanyol imprialisták fölött. Gratulálnak a hős Abd el-Krimnek, remélve, hogy a spanyol imperializmus fölött aratott végső győzelme után a francia és az európai proletariátussal szövetségben folytatni fogja a harcot valamennyi imperializmus, köztük a francia ellen is, a marokkói föld teljes felszabadításáért." E távirat az első dokumentum, amely a kommunisták határozott kiállását bizonyítja Abd el-Krim harca mellett. A polgári politikai közvéleményben, de a szocialisták körében is ez nagy felháborodást váltott ki. A radikálisok „Moszkva ügynökei"-nek nevezték a kommunistákat és hazaárulással vádolták őket. A szocialisták azt rótták fel nekik, hogy miközben az internacionalizmus mellett tesznek hitet, Marokkóban a nacionalizmust támogatják. De ahogyan Franciaország egyre jobban elmerült a háborúban, úgy enyhült a szocialisták „haza-

---

[30] *Nagy László:* Az öntudatra ébredés kezdete: antikolonialista politikai erők Algériában az 1920-as években. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Scientil Socialismi. Szeged, 1978. 100–101. o.

[31] Ve Congrès de l'Internationale communiste. Rapport de Manouilski sur la question nationale et coloniale. Moscou, 1924. 53–54. o.; *Ho Chi Minh:* Oeuvres choisies. 1. k. Hanoi, 1960. 177–178. o.

[32] *R. A.:* La dèfaite de Primo de Rivera au Maroc. La Correspondance internationale, 1924. szeptember 17. 714. o.

fias" felháborodása is. December 9-én, amikor a hadihitelekről folyt a vita a parlamentben, Pierre Renaudel, szocialista képviselő megismételte ugyan korábbi vádjait a kommunisták ellen, de már – a jourès-i kifejezést használva – azt is javasolta a kormánynak, hogy „Franciaországnak jobb lenne kivonulni ebből a darázsfészekből".[33]

A kommunista pártnak az 1924. tavaszi választások után lehetősége nyílt a parlamenten keresztül is az antimilitarista propaganda terjesztésére. A párt először indult parlamenti választáson és közel 900 000 szavazattal 26 képviselői helyet szerzett. A győzelmet az ún. baloldali kartell vívta ki. A radikálisok kormányt alakítottak, amelyet a szocialisták is támogattak. A kommunista párt így Marokkó kapcsán esett át a parlamenti tűzkeresztségen, offenzív magatartást tanúsított és a nemzetgyűlést jól használta fel politikája, ideológiája propagálására. Az idézett táviratot is többször felolvasták a viták során. A Journal Officiel viszont „antipatriotizmusa" miatt csak megcsonkítva közölte.

1924 őszén a francia kommunista ifjúsági szervezet a spanyol ifjúkommunistákkal közösen kezdeményezett újabb háborúellenes akciókat a hadseregben. Felhívásaikban elsősorban arra ösztönözték a francia és spanyol katonákat, hogy barátkozzanak a rifekkel.[34]

A kommunista vezetésű szakszervezet, a CGTU az országban dolgozó gyarmati munkások szervezésében ért el eredményeket. 1924 decemberében a Franciaországban dolgozó észak-afrikai munkások Párizsban megtartották első kongresszusukat. Az algériai, tunéziai és marokkói dolgozókat képviselő 150 küldött táviratban üdvözölte Abd el-Krimet a spanyolok fölött aratott győzelméért és szolidaritást vállalt vele.[35]

A pártnak ezek a tettei és állásfoglalásai jelzik, hogy a kommunisták fokozatosan eltértek a szociáldemokrata hagyomány negatív elemeitől a gyarmati kérdésben; elvetették a „civilizációs küldetés" elvét és a napi politikai harcokban is támogatták a gyarmati népek küzdelmét. Ennek nyomán pedig a tagságban is mindjobban tudatosult a gyarmati kérdés fontossága. Áttörés volt tapasztalható a gyarmatosító ország proletárforradalma és az antikolonialista mozgalom viszonyának megítélésében is. Korábban az irányzatok harca jellemezte a kommunista pártot, amikor a baloldalhoz tartozók (Paul Vaillant Couturier, Marcel Cachin) is azt vallották, hogy előbb a gyarmatosító országban kell győzni a szocialista forradalomnak, mert a gyarmatok forradalmi erőinek csak ezután van esélye a győzelemre. 1924 őszétől a pártsajtóban számos cikk jelent meg, amelyekben már elvetették ezt a téves nézetet. „Téves álláspont az, hogy meg kell várni a kommunista forradalom győzelmét Európában ahhoz, hogy fölszabadítsuk a gyarmati népeket az imperialista iga alól ... A gyarmati népek naci-

---

[33] *Charles-Robert Ageron:* Les socialistes français et la guerre du Rif. In: Abd el-Krim et la République du Rif. 278. o.

[34] *Madeleine Rebérioux:* De la Ruhr au Rif. Les J. C. et l'antimilitarisme. Politique Aujourd'hui, 1976. január–február. 75. o.

[35] Le Paria, 1924. december.

onalizmusa nem reakciós, az ő harcuk az európai proletariátus felszabadító harcát segíti."[36] Az első világháború utáni győztes Franciaország kiterjedt nacionalista légkörében egyáltalán nem volt könnyű ilyen nézeteket propagálni, még a munkások körében sem. De ez is részét képezte annak a tudatos offenzívának, amelyet – a Komintern irányelveit figyelembe véve – a párt baloldala indított a szociáldemokrata szervezeti és ideológiai hagyományok ellen egy új típusú marxista–leninista párt kialakításáért (a párt bolsevizálása). Ennek a küzdelemnek fontos terepe volt a gyarmati kérdés, ahol ennek az irányvonalnak – más területektől eltérően – elsősorban kedvező szerepe volt.

1925 tavaszára az egész rif-problémának – benne Abd el-Krim szerepének is – megtörtént az értékelése. „1921 óta a marokkói probléma Spanyolország számára is mást jelent. Addig a spanyol imperializmus csupán néhány időnként fellázadt, egység és politikai célok nélküli törzs szembenállásával találkozott... Abd el-Krim megjelenése az afrikaiak élén a probléma minden oldalát módosította. Abd el-Krim a rif függetlenségi mozgalom vezetője."[37] Kommunista értékelés szerint a franciák kezdetben még bátorították is Abd el-Krimet. Ám miután katonai győzelmet aratott és az is bebizonyosodott, hogy sok más törzsfőnöktől eltérően őt nem lehet korrumpálni, mind sűrűbben emlegették azt a veszélyt, „amit egy bennszülött köztársaság jelent Marokkó északi részén".[38] Viszont továbbra is úgy vélték, hogy a Marokkó körüli imperialista vetélkedés világháborús tűzfészekké teszi a térséget. „Egy újabb nagy háború veszélye fennáll. Még emlékezünk az 1911-es agadiri konfliktusra, amely csaknem világháborút provokált ... Az Észak-Afrika felosztásával kapcsolatos imperialista érdekellentétek súlyosbodtak. Franciaország érdekszférájának kiterjedése Spanyolország rovására felborítja az egyensúlyt Afrikában és könnyen világháborúhoz vezethet."[39] A kommunisták eltúlozták az imperialista hatalmak közötti ellentéteket, hiszen 1924–1925-ben nem volt ugyanaz a helyzet, mint 1913–1914-ben. Az első világháború után a győztes imperialista hatalmak Németország és szövetségesei rovására – egy időre – rendezték ellentéteiket. Marokkó a béketárgyalásokon nem szerepelt a vitatott problémák között. Spanyolország nem volt igazi vetélytárs, Anglia várakozó magatartása pedig 1924-ben határozottan megváltozott. Chaberlain 1924 decemberében Párizsban tárgyalt Herriot miniszterelnökkel. Az angol Külügyminisztérium az ezt követően készített memorandumában világosan leszögezte, hogy a lázadás fészkének felszámolására és a spanyol zóna békéjének helyreállítására Franciaország jogosult. „És ez egész Európa érdeke."[40] A Foreign Office elsősorban attól tartott, hogy a rif példa

---

[36] *El Djazairi:* Le Parti communiste et la question coloniale. Cahiers du bolchévisme, 1925. január. 475. o.; *Marcel Cachin* cikke a l'Humanitében, 1924. október 18. stb.

[37] *J. A. R.:* Les Espagnols au Maroc. Cahiers du bolchévisme, 1925. április 1098. o.

[38] *L.Kitaigorodski:* Les Français au Maroc. Cahiers du bolchévisme, 1925. május. 1268. o.

[39] *Raskolnikov:* Les événements de Chine et la guerre du Maroc. Cahiers du bolchévisme, 1925. május. 1448. o.

[40] Idézi: *Germaine Ayache:* Les implications internationales de la guerre du Rif. In: Etudes d'histoire marocaine. Rabat, 1979. 276. o.

követésre talál a brit gyarmatokon s ezért a Rif Köztársaság mielőbbi lerombolása mellett foglalt állást. Ő maga viszont – elkerülendő a nemzetközi bonyadalmakat – nem akart részt venni ebben.

1925 tavaszán már több mint félmillió", zömében francia katona állt szemben Abd el-Krim 20 000–30 000 főnyi seregével. Szabályos háború kezdődött Marokkóban, s emiatt már a szocialisták is a kritikus álláspontra helyezkedtek a kormányon levő radikális szövetségeseikkel szemben. Nyugtalankodtak amiatt, hogy a hadműveletekről, azok méreteiről semmit sem tudnak, a kormány nem tájékoztatta őket. Fontanier képviselő a parlament 1925. február eleji ülésén a Népszövetség bevonásával Abd el-Krimmel való tárgyalásokra szólította fel a kormányt.[41] A szocialisták bíráló magatartása hűen tükrözte a közvélemény aggályait, közel volt még az első világháború, s az emberek egy újabbnak még a gondolatától is irtóztak. A kommunista párt – eltérően a szocialistától – nem csupán a kormány óvatos kritizálására szorítkozott, hanem a tömegeket, az „utcát" is igyekezett aktivizálni, bevonni a háborúellenes mozgalomba. Áprilisban Maurice Thorez vezetésével megalakult a háborúellenes akcióbizottság. Csatlakoztak hozzá az ifjúkommunisták, a CGTU, a volt frontharcosok szövetsége, a Clarté (Világosság) köré tömörült értelmiségiek és a hadiözvegyek szövetsége. 1925 májusában a Komintern Keleti Irodája is – francia és spanyol kommunista vezetők aláírásával – felhívást bocsátott ki. Rámutatott a marokkói háború nemzetközi bonyodalmakat előidéző veszélyére és a háború kiterjedésének megakadályozására szólított fel.[42] 1925 tavaszának franciaországi eseményei már egy nagy tömegeket aktivizáló háborúellenes mozgalom kialakulására utaltak.

A 24 órás általános sztrájk

A háborúellenes akcióbizottság május 14-én tette közzé felhívását. Ebben rámutatva a kapitalista rendszer és a háború közötti összefüggésre, a nagybankokat és a katonai klikket tette felelőssé a háború kirobbantásáért. Felszólította a dolgozókat, hogy „minden erejükkel akadályozzák meg azt az új vérfürdőt". Élesen vetette fel a szocialista vezetők felelősségét, akik megtagadva a joures-i hagyományokat a hadihitelek megszavazása mellett álltak ki. A mozgalom céljait a megfogalmazott jelszavak sűrítették: azonnali béke a rifekkel, fraternizáció a francia és rif katonák között, a Rif Köztársaság elismerése, Marokkó kiürítése és a gyarmati népek önrendelkezési jogának elismerése.[43] A felhívás rámutatott ugyan arra, hogy a „költséges háború" a dolgozó osztályok szociális helyzetét

---

[41] *Charles-Robert Ageron:* i. m. 278. o.

[42] Appel du Bureau oriental de l'Internationale communiste. 1925. május 25. Cahiers du bolchévisme, 1925. július. 1418–1420. o.

[43] Közli: *Jacques Jurquet:* La révolution nationale algérienne et la Parti communiste français. 2. k. Paris, 1974. 255. o.

rontja, de a jelszavak között még nem szerepeltek a munkások anyagi helyzetét javító követelések. A kormányt és a polgári közvéleményt leginkább a hazaárulásnak tekintett fraternizáció nyugtalanította. A kommunisták példaképül az 1919-es fekete-tengeri lázadás vezetőjét, az orosz forradalmárok elleni harcot megtagadó André Martyt állították. 1925 nyarán több hajón történt kisebb-nagyobb különböző motivációjú zendülés. A Courbet és a Provence nevű hajókon az ellátás romlása váltott ki elégedetlenséget. A Strassburgon viszont a lázadásnak kimondottan politikai oka volt: a háborúellenesség. Reullyben pedig május 21-én 600 fiatal az Internacionálét énekelve és háborúellenes jelszavakat hangoztatva vonult a laktanyába. 1925. június 1. és 1926. július 31. között a katonai bíróságok 1371 ítéletet hoztak háborúellenes megnyilvánulások (parancsmegtagadás, tüntetéseken való részvétel stb.) miatt.[44]

A fraternizáció propagálásakor a kommunisták az ismert lenini célokat hangoztatták: az imperialista háborút át kell alakítani osztályháborúvá, polgárháborúvá. Alapvetően tehát osztályharcos jellegét emelték ki. Ennek túlhangsúlyozását nyilvánvalóan a munkásmozgalomban még erősen ható pacifista háborúellenesség motiválta. Újszerű volt viszont az erőteljes gyarmatosításellenesség.[45] Alapvető célja nem az volt, hogy lövészárok-barátkozást érjenek el, hanem hogy lázadást szítsanak a háború ellen, növeljék a forradalmi szellemet.[46] Mint harci formát, mobilizáló tényezőt a Komintern is támogatta. Ám már ekkor rámutatott, hogy a helyzet nem ugyanaz mint 1917-ben. Voltak a pártban is, akik a helyzet különbözőségére hivatkoztak, de azért, hogy elutasítsák a fraternizációt.

Az akcióbizottság az első tömegdemonstrációkat már 1925 májusában megszervezte: 16-án a Luna parkban tartott háborúellenes gyűlésen 15 000-en vettek részt, 24-én, a kommün mártírjaira emlékezve 60 000 párizsi tett hitet a forradalmi hagyományok folytatása mellett, s egyben háborúellenességének is hangot adott. Augusztus 2-án pedig – Franciaország világháborúba lépésének évfordulóján – az országszerte megrendezett tüntetések, gyűlések jelszava a tanulságra hívta fel a figyelmet: „Ne kövessük el az 1914-es hibát!”[47]

Az akcióbizottság célja volt az is, hogy a háborúellenes mozgalom szervezésekor megteremtse az egységfrontot a reformista CGT-hez tartozó dolgozókkal és a szocialistákkal. A párt központi bizottságának május 19-i ülésén megállapították, hogy a szocialista pártban van egy baloldali, háborúellenes áramlat. Ezt figyelembe véve, és túlzottan is bízva ennek az áramlatnak a növekedésében, a munkásegység megteremtésének feladatával létrehozták a proletáregység-

---

[44] *Jacques Varin:* Jeunes comme JC. Sur la jeunesse communiste de 1920. à 1939. Paris, 1975.

[45] *Jacques Cremadeills:* Le mot d'ordre de fraternisation pendant la guerre du Rif. Cahiers de la Méditerranée, 1977. 14. sz. 56–57. o.

[46] *H. Carlier:* Avant la nouvelle offensive au Maroc. Cahiers du bolchévisme, 1926. március. 489. o.

[47] *N. Le Guennec:* Le Parti communiste français et la guerre du Rif. Mouvement social, 1972. 78. sz. 43. o.

bizottságot. Ezt követően a CGTU nyílt levélben fordult a CGT-hez. „Senki sem mehet el néma hallgatással a Marokkóban történt események valódi jellege és a francia kormánynak ezért a veszélyes kalandért viselt felelőssége mellett... Ez az újabb marokkói háború azoknak a gyarmati expedícióknak a hosszú sorát folytatja, amely ellen a francia proletariátus mindenkor joggal emelte fel élesen a szavát."[48] A hallgatással – mutatott rá a dokumentum – a dolgozók is bűnrészességet vállalnak a diplomáciai konfliktusokban, a pénzügyi csődben. A levélben utaltak arra is, hogy Gironde, Haute-Garonne és Rhône megyék CGT-szervezetei már kezdeményeztek háborúellenes akciókat, tehát van mire alapozni az egységfrontot. Jelszóként a CGTU az azonnali békét és Marokkó katonai kiürítését javasolta.

A szocialisták nem mutattak hajlandóságot az egységfrontra, de politikai magatartásukban kénytelenek voltak figyelembe venni a dolgozók körében, de a pártban is megnyilvánuló elégedetlenséget. Lapjuk, a Populaire de Paris június 17-i számában több jelentős föderáció (Nord, Haute-Vienne) levelét közölte, amelyek a hadműveletek beszüntetését követelték és határozott kritikai magatartást a Painlevé-kormánnyal szemben. Ennek nyomán a párt vezetőségének többsége a kormány politikája ellen foglalt állást. A június 23-i viharos parlamenti ülésen a kormányfő a Kominternt vádolta a háborúért. Pierre Renaudel, szocialista képviselő bírálta a kormányt és magyarázatot kért tőle a hadi cselekmények kiterjedéséről, jellegéről. Ám ő is ugyanúgy támadta a kommunistákat, mint a kormányon lévők. Végül a szocialista képviselők többsége is a kormányra szavazott, mert az békét ígért.[49]

A kibontakozó háborúellenes mozgalomnak új lendületet adtak a CGTU által kezdeményezett munkáskongresszusok. Az elsőt július 4. és 7. között rendezték Párizsban, amelyen a főváros és környéke dolgozóinak képviselői vettek részt. A 2470 küldött, köztük mintegy 300 szocialista, több mint egymillió dolgozó nevében tanácskozott. Július 5-én Faure Brac, a Citroën gyár dolgozója, egy 24 órás általános sztrájk megszervezését javasolta, „hogy felrázzák a munkásosztályt az egész országban". A kongresszus egyhangúlag megszavazta a javaslatot és kiáltványban fordult az ország dolgozóihoz.

Az egyre több pénzt felemésztő háború költségeit a kormány a dolgozókkal akarta megfizettetni. Ezért az azonnali béke és a Rif Köztársaság elismerése mellett szerepelt az általános béremelés, a mozgó bérskálának és a Caillaux-féle jövedelem-adórendszer eltörlésének a követelése.[50] A mozgalom célja, amint azt a felhívást záró jelszavak bizonyítják, tartalmában bővült. Ez kedvezőbb lehetőséget teremtett az egységfront létrehozásához, szélesebb rétegeket tett érdekeltté a küzdelemben, olyanokat is, amelyeknek a gyarmati kérdésről még hagyományos szociáldemokrata vagy netán burzsoá elképzelései voltak. Ugyanakkor azokat is közelebb juttatta a tömegek mindennapi gondjaihoz, akik kizárólag

---

[48] Offener Brief der CGTU an die CGT. Inprekorr, 1925. május 30. 601. o.
[49] *Charles-Robert Ageron:* i. m. 281. o.
[50] Manifest des Pariser Arbeiterkongresses. Inprekorr, 1925. július 18. 811–812. o.

az antimilitarista propaganda fontosságát hangsúlyozták. S mindez összességében a CGTU és a kommunista párt tömegkapcsolatainak kiszélesítését és erősítését szolgálta.

A célok bővülését nem volt könnyű elfogadtatni magában a pártban sem. Sokakban élt az az illúzió – ezt támasztják alá a l'Humanité cikkei is –, hogy a sztrájk önmagában elegendő a háború megállításához. Akik ezen az állásponton voltak, eltúlozták a tömegek háborúellenességének mélységét, nem számoltak a gyarmati háborúkhoz fűződő, még a munkások körében is ható „francia civilizációs küldetés" mítoszával. A helyes álláspont, amelyet Maurice Thorez képviselt különösen szenvedélyesen, az volt, hogy a tömegmozgalom legyen egy szervezett demonstráció a rifek támogatása mellett, tiltakozás a háború ellen, de a kormány bel- s főként szociális politikája ellen is.[51] A párt és a CGTU vezetésének marxista–leninista magva (Maurice Thorez, Pierre Sémard, Gaston Monmousseau) tudatosan magáévá tette ezt az álláspontot és arra törekedett, s ezt igyekezett elfogadtatni, hogy minél szélesebb tömegek kapcsolódjanak be a mozgalomba. Nem olyan sztrájkot akartak, amely egy aktív kisebbség hangos és kellően elő nem készített akciója lenne, s olyat sem, amelynek fő célja kizárólag az anyagi követelésekre irányulna. Az ösztönösséget a lehető legnagyobb mértékben kizáró, ugyanakkor a tudatosság lehető legmagasabb fokán álló politikai sztrájkot akartak. S ezért nem csupán a reformista hagyományokkal kellett megküzdeniük, hanem a francia szakszervezeti mozgalomban ugyancsak jelentős befolyással bíró anarchoszindikalizmussal is.

Július és október között több tucat regionális munkáskongresszust tartottak az ország nagyobb városaiban (Marseille, Lyon, Lille stb.). Ezeken az országos célkitűzések támogatása mellett az egyes szakmák, társadalmi rétegek speciális követeléseit is megfogalmazták. Így pl. a pedagógusok követelték a sztrájkjogot az állami alkalmazottaknak is, a gyarmatokról származók részére pedig politikai jogokat. Nekik az általános sztrájk megszervezése jelentette az első nagy politikai harci élményt. Sokan akkor csatlakoztak a CGTU-hoz és a kommunista párthoz.

Az akcióbizottság és a proletáregység-bizottság különösen a szocialista munkásokat igyekezett megnyerni, leválasztani őket a vezetőkről. A reformista szocialista vezetők bírálatában kitűntek az ifjúkommunisták. Július 21–22-én az Európai Kommunista Ifjúsági Szervezetek berlini konferenciája felhívásban fordult Franciaország fiataljaihoz. Üdvözölte azokat, akik a kommunista ifjúsággal együtt harcolnak a háborúért felelős imperializmus ellen. A felhívást igen éles háború- és szociáldemokrataellenesség jellemezte, és az antimilitarista mozgalmat a proletárdiktatúra megteremtéséért vívott harc egyik szakaszának tekintette.[52]

A nyár folyamán a CGTU kezdeményezésére találkozott a két szakszerve-

---

[51] *Georges Oved:* i. m. 262. o.

[52] Die Konferenz der Kommunistischen Jugendverbande Europas an die Kommunistische Jugend Frankreiches. Inprekorr, 1925. augusztus 1. 869–870. o.

zet vezetősége és a munkásegység megteremtéséről tárgyalt. Megegyezniük azonban nem sikerült. A CGTU viszont lehetőséget kapott, hogy képviseltesse magát a CGT kongresszusán. Az itt részt vevő 1800 küldött közül – 118 szervezet nevében – sokan az általános sztrájk és a CGTU-val való egység mellett foglaltak állást. Léon Jouhaux, a CGT elnöke azonban nagyon élesen lépett fel velük szemben, s ebben követte a küldöttek többsége. Ennek ellenére a CGTU nem mondott le az egységfrontról. Reményét arra alapozta, hogy az általa szervezett munkáskongresszusokon 320 CGT-tag és 200 szocialista is részt vett. Jogos a megállapítása André Ferrat-nak, a korabeli kommunista mozgalom ismert alakjának az egységfront-politika eredményéről: „A munkáskongresszusokkal első ízben valósult meg egy komoly egységfrontmunka."[53]

A kommunista párt augusztus 23-án felhívást tett közzé, amelyet többé-kevésbé realistának értékelhetünk. A hangsúlyt a szervezeti és eszmei megerősítésre helyezte, óvott attól a feltételezéstől, hogy a sztrájk majd egy csapásra megold minden problémát. „A párt ne gondolja, hogy csodával határos módon létrejöhet a végleges béke vagy kirobbanhat a forradalom. Ezzel kapcsolatban semmilyen illúziót nem szabad táplálni. Tagságunkban nem maradhat a tiszta szindikalizmus régi ideológiájából semmi. A 24 órás általános sztrájknak a proletariátus békeakaratát kell demonstrálni... El kell érni, hogy a proletariátus megerősítse szervezetét a proletáregység-bizottságban és az akcióbizottságban."[54]

A szocialisták, mint korábban, a tömegek harckészségének növekedését látva továbblépni kényszerültek. 1925. július 28-án a spanyol, a francia és az angol szocialisták képviselői tanácskozást tartottak Párizsban. Közös nyilatkozatuk számos ponton egyezett a kommunistákéval, illetve igen közel állt ahhoz. Arra kérték a kormányokat, hogy azonnal cselekedjenek a béke helyreállítása érdekében, tegyék közzé a békefeltételeket. Javasolták, hogy a nemzetközi közvélemény ellenőrzése alatt folyjanak a tárgyalások, amelyek célját a következőkben jelölték meg: Spanyolország ismerje el a Rif Köztársaság függetlenségét, állapítsák meg pontosan a határait, a szembenálló felek szüntessék be a fegyvers harcot. Ha nem tudnának megegyezni, akkor a tárgyalások megszervezését és a béke megteremtését a Népszövetségre kell bízni. Békekötés esetén a Rif Köztársaság a Népszövetség tagja lehet.[55] Ami szembeszökő és világosan megkülönbözteti e javaslatot a kommunisták álláspontjától az, hogy a probléma rendezését kizárólag a kormányokra bízza, a tömegeket kizárja abból. A béke megteremtését sem azzal indokolja, hogy a rif (marokkói) népnek joga van az önrendelkezésre, hanem azzal, hogy a zavartalan kereskedelem és a „kollektív világgazdaság" működésének biztonsága követeli ezt meg.

A francia szocialisták rendkívüli kongresszusukon (augusztus 15–18.) a rif problémáival foglalkoztak. Élesen bírálták a kormányt, de politikáját azért

---

[53] *André Ferrat:* Histoire du P.C.F. Paris, 1931. 148. o.
[54] Idézi *Georges Oved:* i. m. 245. o.
[55] *Maria-Rosa de Madariaga:* i. m. 232. o.

nem támogatták, mert „kiszámíthatatlan". A „zavartkeltő" kommunistákat viszont még hevesebben támadták. A katonaság Marokkóból való visszahívását sem követelték, mert „az még veszélyesebb bonyodalmakat teremtene, mint a status quo".[56] Ezzel tulajdonképpen a francia imperializmus érdekeit védelmezték.

A Szocialista Munkásinternacionálé V. kongresszusán (Marseille, 1925. augusztus) az egyik téma szintén Marokkó volt. A határozat követelte, hogy Spanyolország és Franciaország hozza nyilvánosságra a békefeltételeket és Abd el-Krimnek az ezekre adott válaszát. Javasolta a két országnak a Rif Köztársaság elismerését, a határok pontos megállapítását és a Népszövetség bevonását a rendezési folyamatba.[57] Így a szocialisták kritikájuk ellenére is, gyakorlatilag – azzal, hogy a rif probléma rendezését a kormányokra bízták – támogatták a kormányok politikáját. Léon Jouhaux, a CGT elnöke és a Szocialista Internacionálé titkára ezt világosan le is szögezte a „Marokkói ügyek" c. cikkében: „A kormánynak egy ténnyel kell szembenéznie, s a veszélyhelyzetben semmi kétség nem férhet fellépése jogosságához. Bízunk a kormányban."[58]

A dolgozó tömegek véleménye más volt. Szeptemberben a tömegmozgalom kiterjedésének határozott jelei figyelhetők meg, több nagyüzemben sztrájk robbant ki a háború ellen és szociális követelésekért.[59]

Október 12-én közel egymillió munkás lépett sztrájkba Franciaországban. Az ezt megelőző napokban már számos szakszervezeti aktivistát letartóztattak, a kommunista sajtót elkobozták. Néhány munkásközpontban (Saint-Denis, Bagnolet) véres összetűzésre is sor került a sztrájkolók és a rendőrség között.

A polgári sajtó, s ezt a véleményt ma is osztja néhány történész, Ageron, Le Guennec stb. kevesebb résztvevőről írt mint a kommunisták, s arra a következtetésre jutott, hogy a sztrájk sikertelen volt, a kommunista politika bukását demonstrálta. Az esemény lényege és jelentősége azonban nem aritmetikai, hanem politikai volt. Az első világháború befejezése óta ez volt a legnagyobb szervezett tömegmozgalom a gyarmati népek antikolonialista küzdelme mellett, s egyúttal a tőkés rendszer ellen is. Nem túlzás azt állítani, hogy a fiatal Francia Kommunista Párt ekkor esett át eszmei és szervezeti vonatkozásban egyaránt a tűzkeresztségen. Miőben új módon közelítette meg a gyarmati kérdést és az addig többnyire csak nyilatkozatokban megnyilvánuló antikolonializmusa nagy tömegeket mozgató politikai harcban öltött testet, ami teljesen új jelenségnek számított a francia munkásmozgalom történetében. A párt ekkor alapozta meg harcos antikolonializmusát; politikájának szerves részévé vált a gyarmati népek nemzeti függetlenségi harcának a támogatása. Az indokínai és az algériai há-

---

[56] *Charles-Robert Ageron:* i. m. 293. o.

[57] *G. Valeckij:* Marszejszkij Kongressz II. Internacionala. Kommuniszticseszkij Internacional, 1925. 9. sz. 101. o.

[58] *A. Lozovszkij:* Párizs–Breszlav–Sapporo. Kommuniszticseszkij Internacional, 1925. 9. sz. 109. o.

[59] *Albert Treint:* Vorbereitung eines 24 stündigen allgemeinen Demonstrationes streiks in Frankreich. Inprekorr, 1925. október 3. 1169. o.

ború idején tanúsított későbbi magatartása eszmeileg és taktikailag a gyarmatosítással szembeszegülő rifek védelmére és támogatására életre hívott tömegmozgalomban gyökerezik. Nem csupán a gyarmatosító ideológiával, de a sovinizmussal szemben is ekkor sikerült először felrázni a lakosság jelentős részét. Az antimilitarizmus is új tartalmat nyert, mert az osztályfelettiséget sugalló pacifizmussal szemben a háború osztályjellegét állította előtérbe, antikapitalista töltésűvé lett. A dolgozók szociális helyzetét javító követelések és a politikai célok összekapcsolásával jelentős mértékben sikerült visszaszorítani az anarchoszindikalizmust.

Az általános sztrájkban kicsúcsosodó mozgalom és politikai harc eredményei nem váltak azonnal nyilvánvalóvá. A küzdelem még a párton belül is tovább folytatódott az eszmei tisztulásért. Eközben felszínre kerültek azok a hibák is, amelyek a tömegmozgalom további kiszélesedését és elmélyülését akadályozták. A proletáregység-bizottságban abszolutizálták a belépés két feltételét: Marokkó azonnali kiürítését követelő és a fraternizálást propagáló jelszó elfogadását. Ez hiba volt, mert sokan voltak még olyanok, akik a háború ellen készek voltak fellépni, de a gyarmati kérdéssel kapcsolatban még a régi álláspontot fogadták el.[60] Ultrabalos tévedés volt az a jelszó is, amely a háború polgárháborúvá történő átalakítását hirdette meg. A Komintern Végrehajtó Bizottsága 1926. márciusi ülésén ezt súlyos politikai hibának minősítette. Rámutatott, hogy a rif-háború nem világháború, amely az imperialista világrendszer válságából született, hanem gyarmati háború.[61] A pártban nem csupán a fraternizálás elutasítása tartotta még magát, hanem a rifek harcának lebecsülése is. Felbukkant az a nézet is, hogy Abd el-Krim vezetésével feudális urak a saját egyéni érdekeikért folytattak harcot.[62] Ezek a nézetek kemény küzdelemben fokozatosan háttérbe szorultak. A párt V. kongresszusán (1926. június) a marxista–leninista irányvonal tovább erősödött. Ha nem is történt meg – mint ahogy André Ferrat állítja – a balos, sematikus politika likvidálása – ezt a későbbiekben a párt története is bizonyítja –, ám azt a megállapítást már elfogadhatjuk, hogy a párt ettől kezdve tisztábban látja a franciaországi helyzetet és annak okait.[63] Az egész rif (marokkói) háborúellenes kampány idején világossá vált, hogy az ország munkásmozgalmában két jól elkülöníthető irányzat van.

Az általános sztrájk és a háborúellenes tömegmozgalom kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Franciaország új megoldást keressen a rif-problémára vagy legalábbis megkísérelje azt. A kormány december és március között azt latolgatta, hogy tárgyalásokat kezd Abd el-Krimmel és a megbeszélések el is kezdődtek. Május 1-jén azonban a tisztikar és főként az 1925 augusztusa óta marokkói

---

[60] A Francia Kommunista Párt története. (Ford.: *G. Fazekas Erzsébet.*) Kossuth Könyvkiadó, 1968. 104–105. o.

[61] Résolution sur la question française. La Correspondance internationale, 1926. május 25. 706. o.

[62] *Saint-Jaques:* Sur le problème rifain. Cahiers du bolchévisme, 1926. május. 1422. o.

[63] *André Ferrat:* i. m. 182. o.

főparancsnok, Pétain marsall nyomására, ultimátumban követelte feltételeinek elfogadását. A tárgyalások megszakadtak és kiújultak a harcok. A nyomasztó spanyol–francia fölénnyel (többszázezres hadsereg) szemben Abd el-Krim esélyei a minimálisra csökkentek. 1926. május 22-én Abd el-Krim letette a fegyvert a franciák előtt.[64] Egyes törzsek ellenállása azonban Francia-Marokkóban még tovább tartott. A gyarmat „pacifikálása" csak az 1930-as évek elején fejeződött be. Ekkorra viszont, Allal al Fassi kezdeményezésére, már kialakultak az antikolonialista nemzeti mozgalom első politikai szervezetei.

---

[64] Az Indiai-óceáni Réunion szigetére száműzték, ahonnan – kalandos módon – 1947-ben Egyiptomba szökött és bekapcsolódott a Maghreb-országok antikolonialista harcába. Marokkó függetlenné válása (1956) után az uralkodó hívására azt válaszolta, hogy addig nem tér haza, míg idegen (amerikai) támaszpontok vannak az országban. 1963-ban Kairóban húnyt el.

Életrajzok

Székely Béla (1889–1939)

Székely Béla száz esztendővel ezelőtt, 1889. július 17-én született Budapesten.[1] Kispolgári családból származott, apja (Weisz József) szabó kisiparos volt, akinek 9 gyermek felneveléséről kellett gondoskodnia. Székely Béla – középiskolai tanulmányainak befejezését követően – a budapesti Kereskedelmi Akadémián tanult, majd könyvelő lett a Herman Banknál. Megbízható, szorgalmas beosztottnak bizonyult, olyannyira, hogy rövidesen csoportvezetővé nevezték ki.[2] E funkcióban dolgozott a Tanácsköztársaságig.

A fiatalember 1906-ban, friss diplomásként lépett be a Pénzintézeti Tisztviselők Országos Egyesületébe (PTOE) és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. Politikai fejlődésében meghatározó volt Rudas László barátsága. Rudas ösztönzésére lett párttag, sőt a baloldali ellenzék egyik aktivistája. A gyermekkori pajtásokat később rokoni kötelékek is összefűzték, hiszen Rudas és Székely Béla testvérpárt vettek feleségül.

Rudas László egyetemi évei alatt ismerkedett meg Marx és Engels alapvető műveivel. Képzett marxistának számított már, amikor Székely Bélát beavatta a társadalomtudományok forradalmi tanaiba. A fiatalember igen fogékony volt az új eszmék iránt, különösen a szakmájával összefüggő marxi közgazdasági kérdések vonzották.

Rudas a Vágó Béla–László Jenő-féle, a szociáldemokrata párton belüli baloldali irányzathoz tartozott. A zömében értelmiségi társaság valójában Szabó Ervint tekintette eszményképének, jóllehet elvetette az ő szindikalista nézeteit. Amikor Székely Béla bekapcsolódott a munkásmozgalomba, még nem ültek el a századelő nagy osztály-összeütközéseinek hullámai, ellenkezőleg egymást követték a munkásság akciói. A Vágó–László-csoport pedig mindinkább

[1] Székely Béla családjáról, ifjúságáról szóló adatokat özvegy Székely Béláné (Ballagi Klára) szóbeli közléseiből merítettem.

[2] A Párttörténeti Intézet Archívuma. (A továbbiakban: PI Archívum.) 500. f. 14. cs. 204. ő. e.

szembehelyezkedett az MSZDP hivatalos politikájával. Székely Béla is azok között volt, akik e szakszervezeten belül létrehozták a „radikális pártot". Ám ekkor még alig tudták befolyásolni a vezetést szilárdan kézben tartó szakszervezeti „funkcionáriusokat". Hosszú küzdelem eredményeként, az 1912. április 21-i rendkívüli közgyűlésen sikerült őket eltávolítani a vezetésből. Ez történelmi győzelemnek számított, hiszen a PTOE ettől kezdve valóban a banktisztviselők érdekvédelmi szervezete lett, vonzása és befolyása megnőtt: taglétszáma 1913-ban 3642 főre emelkedett.

Az első világháború kitörése, az ezzel összefüggő bevonultatások és szigorítások természetesen nem hagyták érintetlenül az MSZDP-t, és a szakszervezeti mozgalmat sem. Székely Béla elkerülte a katonai szolgálatot, mivel erősen rövidlátó volt. A helyén maradva több társával együtt továbbra is igyekezett érvényesíteni a baloldali szociáldemokraták harcosabb vonalát a szakszervezeti munkában. A háború egyre növekvő költségei súlyosan érintették a fix fizetésű tisztviselők anyagi helyzetét is. A PTOE küzdelmeiben Székely Béla mint szervező és propagandista tevékenykedett, s a baloldali csoportosulás aktivistái növekvő befolyásának köszönhetően az 1918-as esztendő nagy sztrájkmozgalmaiban a banktisztviselők az elsők között vettek részt.[3] E harcban Székely Béla nézeteit nagymértékben befolyásolta az oroszországi szocialista forradalom, azonban a Vágó–László-féle csoport tagjaival együtt ekkor még úgy gondolta, az MSZDP keretei között létrehozandó forradalmi mag elégséges lesz az egész párt balratolódásának kikényszerítéséhez.[4] 1918. november 17-én a MÉMOSZ Dohány utcai helyiségében 50 baloldali szociáldemokrata jelent meg. Itt merült fel a Magyarországi Szociáldemokrata Párton belüli baloldali, ellenzéki csoportosulás gondolata Szabó Ervin Kör néven. Köztük volt Székely Béla, de 1918. november 24-én a Kommunisták Magyarországi Pártjának létrehozásakor már annak alapítói között találjuk őt is. Továbbra is a banktisztviselők körében végzett szervezőmunkát, immár a KMP égisze alatt. Jelentős szerepe volt abban, hogy a PTOE-ban kommunista gócok épültek ki. Amikor Garami Ernő, szociáldemokrata kereskedelmi miniszter utasítására elbocsátották a Kereskedelmi Bank 250, a háború alatt ideiglenesen alkalmazott tisztviselőjét, a PTOE tiltakozó mozgalmat szervezett, ami erősítette a banktisztviselők kommunista csoportját.

Ismeretes, hogy 1919. február 20-án a Népszava szerkesztősége előtti munkanélküli tüntetésen lövöldözésre került sor. A Berinkey-kormány kihasználva az eseményt február 20-ról 21-re virradóra megkezdte a KMP vezetőinek lefogását. Székely Bélát február 27-én tartóztatták le – Chlepkó Edével, Lantos Alberttel, Kaiser Antallal és másokkal együtt.[5] Kihallgatásakor tagadta, hogy

---

[3] PI Archívum. 867. f. 1/n-12. Nádass József visszaemlékezései.

[4] *Milei György:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásáról. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 20–21., 46–49. o.

[5] Népszava, 1919. február 28.; PI Archívum. 653. f. 4/VL-1919–9977. sz.; Uo. 500. f. 14. cs. 204. ő. e.

tagja a KMP-nak. A nála talált fegyverről pedig azt állította, hogy egyik barátjáé, aki megőrzésre adta neki. Természetesen azt sem ismerte el, hogy részt vett a Conti utcai zavargásban.

Babics Jenő vizsgálóbíró 1919. március elején elrendelte szabadon bocsátását, ugyanis a KMP féllegalitása miatt a tagokról nem vezettek nyilvántartást, így nem tudták bizonyítani a párthoz való tartozását.

Az államügyész megóvta Babics végzését, utalva a Székelynél talált pisztolyra, s a kommunista szellemű gyűléseken való részvételt beismerő jegyzőkönyvre. Mindazonáltal 1919. március 6-án szabadlábra helyezték, de nem szüntették meg ellene az eljárást. A bírósági tárgyalásra a forradalmi események miatt azonban már nem kerülhetett sor.[6]

Az első letartóztatások után, február 22-én azonnal akcióba lépett a párt megalakulásakor létrehozott második Központi Bizottság, amelynek munkájába bekapcsolódott az időközben kiszabadult Székely Béla is.

1919. március 21-én Göndör Ferenc lakásán gyülekeztek a kommunista és szociáldemokrata vezetők – köztük Székely Béla –, akik a munkáshatalom létrejöttéről és a Népbiztosok Tanácsának felállításáról tárgyaltak.[7] A még ugyanaznap létrehozott Forradalmi Kormányzótanácsban pénzügyi népbiztosnak választott Varga Jenő helyettese Székely Béla lett.[8] E funkció csupán két hétig létezett, április 4-én ugyanis a Forradalmi Kormányzótanács a többi népbiztos-helyettesi tisztséggel együtt rendeleti úton megszüntette.[9] A pénzügyek irányításával népbiztosi rangban Székely Bélát és Lengyel Gyulát bízták meg. Varga Jenő a Népgazdasági Tanács elnöke lett. Ezt a lépést az államgépezet működésének egyszerűsítésével indokolták, de a döntést minden bizonnyal befolyásolta az a szándék, hogy – miután a népbiztos-helyettesek többsége kommunista volt – az erőviszonyok a Forradalmi Kormányzótanácson belül a baloldal javára tolódjanak el.

Székely Béla életútjának csúcsához érkezett. A történelmi jelentőségű társadalmi változás sohasem látott lehetőségeket teremtett számára is. Tennivaló pedig bőven akadt. A Pénzügyi Népbiztosság egyik alapvető feladata a munkáshatalom igen képlékeny pénzügyi helyzetének stabilizálása volt. Ez, az akkori körülmények és lehetőségek között, rendkívüli megbízatásnak ígérkezett. A hosszú háborúban anyagilag tönkrement, a győztes hatalmak blokádját szenvedő országot ki kellett emelni a mélységből, s alkalmassá kellett tenni arra, hogy a szocialista társadalom általuk elképzelt követelményeinek megfeleljen. Vissza kellett fogni a háború alatt megindult, majd felgyorsult infláció ütemét, s meg kellett teremteni az államgépezet, a gazdasági élet működésének anyagi fedezetét. Mindezt egy olyan új forma létrejöttének szolgálatába állították,

---

[6] PI Archivum. 653. f. 4/VL–1919–9977. sz.

[7] *Kun Béláné:* Kun Béla. Magvető Könyvkiadó, 1966. 151. o.

[8] Vörös Ujság, 1919. március 22.; A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei. Budapest, 1919. „Proletárjog" kiadása, 1. o.

[9] Uo. 46. o.

melynek sok tényezőjét akkor még nem ismerték. E nagyszabásúnak ígérkező munka irányítását a 40 éves Varga Jenőre, a 30 esztendős Székely Bélára és a 31 éves Lengyel Gyulára bízták.

1918 őszén megszűnt Ausztriából a közös pénz szállítása. (E pénz egyik oldalán német, másikon magyar felirat volt.) Ezért Károlyiék új bankjegyeket nyomtak, melyeknek egyik felét üresen hagyták. (Ezt hívták fehér pénznek.) Ugyanakkor forgalomban maradt a régi fizetési eszköz is, az úgynevezett kék pénz. Az utóbbi iránt a lakosság nagyobb bizalommal volt. A módosabbak gyűjtötték a kéket, s igyekeztek a fehértől mielőbb megszabadulni. A bérből és fizetésből élők is a kék pénzt követelték. A spekuláció következtében azonban az egykori közös bankók eltűntek a forgalomból. Mindez komoly nehézségeket okozott a pénzügyi szerveknek és fokozta az inflációt.

A stabilizáció érdekében a Pénzügyi Népbiztosság az alábbi intézkedéseket tervezte:

1. Meg kell akadályozni, hogy a burzsoázia a bankokban lévő tőkéje felvételével olyan összeghez jusson, melyet spekulációra használna fel.

2 Biztosítani kell a munkások és alkalmazottak bérét, illetve fizetését és az állami kiadások fedezetét.

3. Elejét kell venni annak, hogy a pénzhiány a termelést akadályozza. A fentiek megoldása érdekében pénzt kellett nyomni, s az ország valutáris gondjai is megoldásra vártak.

Amikor a Pénzügyi Népbiztosság megkezdte működését, az Osztrák–Magyar Bankban mindössze 2 milliárd koronát találtak. Ezzel kellett megindítani az ország pénzforgalmát és biztosítani a termelés pénzügyi feltételeit. A zűrzavar enyhítése végett megkísérelték a kékpénz kivonását. A Tanácsköztársaság pénzügyi szervei a papírpénz kibocsátásához külföldről csempészték be a papírt, a festéket és a használt gépalkatrészeket, mert a pénznyomda Bécsben maradt, s helyette Magyarországon kellett ujat létrehozni.[10]

A bankok és egyéb pénzintézetek nacionalizálása viszonylag zökkenőmentes volt, a jó előkészítés és a szervezett tisztviselők aktivitása révén. 1919. március 22-én a Tőzsdepalotában (ma az MTV székháza) találkoztak azok a dolgozók, akiknek feladata lett a bankok „megszállása".[11] Az akció előtt – a megállapodás értelmében – a bizalmiak a PTOE központjában gyülekeztek, tájékoztatás céljából. Varga Jenő és Székely Béla is megjelent, s a PTOE javaslata alapján kijelölték a népbiztosi megbízottakat. A régi igazgatók nagy részét leváltották. A pénzintézeteket – a Pénzügyi Népbiztosság elgondolásai szerint – a biztosok a bizalmi testületre támaszkodva vezették, így biztosítani lehetett a folyamatos működést. Első lépésként az Osztrák–Magyar Bank budapesti fiókintézetét nacionalizálták, mert a Forradalmi Kormányzótanács ebből akarta létrehozni az önálló magyar jegybankot. A pénzintézetek szocializálására volta-

---

[10] Új Március, 1928. március. *Lengyel Gyula:* A fehér pénztől a proletár pénzig.

[11] PI Archivum. 867. f. 1/n-12.; Uo. 867. f. 1/b-266. Bauer István visszaemlékezései.

képpen csak később, 1919. március 26-án került sor, a kormányzótanács XII. sz. rendelete alapján.[12]

A PTOE nagy szerepet játszott a Tanácsköztársaság pénzügyi politikájának megvalósításában. Ám ez a szakszervet sem volt egységes, s a belső frakcióharcok gyengítették működését. Ezért 1919. április 6-án a Zeneakadémia Nagytermében a banktisztviselők gyűlést tartottak, hogy tisztázzák és rendezzék egymás közti problémáikat. Az összejövetelen megjelent Varga Jenő, Lengyel Gyula és Székely Béla is. A PTOE elleni támadás (egyesek nem tartották elég osztályharcosnak a korábbi vezetőket) visszaverése érdekében a felszólaló Székely Béla védelmébe vette a nagy múltú szervezetet, de nem hallgatta el annak hibáit sem. A vita csaknem szakadáshoz vezetett a PTOE régi és új vezetői között. Biermann István és Székely Béla végül elérte, hogy a szemben álló csoportok kompromisszumot kössenek egymással. Április 17-én pedig sor került a PTOE jogutódjának, a Pénzintézeti Munkások Országos Szövetsége (PÉMOSZ) vezetőségének megválasztására. A 42 tagú ügyvezető bizottságba bekerült Székely Béla is. Egyik nyilatkozatában részletesen foglalkozott a Pénzügyi Népbiztosság feladataival, elengedhetetlen átalakításával. Ennek megfelelően több, addig a pénzügyhöz tartozó tevékenységi kör más tárcához került. Így a szesz- és dohánygyártás a Szociális-Termelési, a dohánytermelés a Földművelésügyi, a sóellátás pedig a Közellátási Népbiztosság feladatköre lett. Székely az átszervezést a népgazdaság racionális működésével magyarázta. A pénzügynél maradt a pénzforgalom lebonyolítása, az állami bevételeket kezelő osztályok és a bankszervezet. Mint mondotta, a kilátásba helyezett reformok következtében átmenetileg sok „bankmunkás" válik munkanélkülivé, mert a minisztérium a múltban túlduzzasztott apparátussal dolgozott. Az állam ugyanakkor kötelességének tartja, hogy gondoskodjon az állástalan tisztviselők elhelyezéséről, együttműködve a PÉMOSZ vezetőségével.[13]

A Tanácsköztársaság pénzügyi szerveinek erőfeszítései nyomán valamelyest sikerült lelassítani az inflációt, de megfékezni nem tudták. Ehhez hiányoztak a belső anyagi erőforrások és feltételek. Fokozta a gazdasági nehézségeket, hogy a lakosság többsége továbbra is bizalmatlan maradt az úgynevezett fehér pénzzel szemben.

Székely Béla rendszeresen részt vett a Forradalmi Kormányzótanács ülésein. Felszólalásaival, javaslataival hozzájárult a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájának érvényesüléséhez. Kiált a biztosítóintézetek szocializálása, a munkához való jog garantálása, az általános munkakötelezettség mellett. Több indítványt tett az ország kusza pénzforgalmának rendezése érdekében.[14]

Nagy súlyt helyezett a gazdaságosság kérdéseire. Ezt nemcsak a termelőágazatokkal kapcsolatba igényelte, hanem például a színházakkal szemben is.

---

[12] A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei. 12–13. o.

[13] Vörös Ujság, 1919. április 20.

[14] A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. (Szerk.: *Imre Magdolna, Szücs László.*) Akadémiai Kiadó, 1986.

Mint mondotta, a színházak ne csak önköltséget „termeljenek", hanem hasznot is.[15] Törekedett az értelmiségiek, a műszaki dolgozók fontosságának elismertetésére.[16] Ezért a kormány ülésein többször tett javaslatot a pedagógusok, a mérnökök, a bevonuló katonák fizetésének, bérének, ill. zsoldjának felemelésére. Nem értett egyet a kisüzemek államosításával, mert a fejlődés adott szakaszában nélkülözhetetlennek tartotta őket.

1919. május 19-én a Forradalmi Kormányzótanács a Népgazdasági Tanács keretében egyesítette a gazdasági népbiztosságokat. A Népgazdasági Tanács feladata a gazdasági élet irányítása volt. Az elnöklő Varga Jenő mellett Székely Béla a IV., a Pénzügyi Főosztály élére került, így továbbra is a pénzügyek irányítója maradt. Noha a Tanácsköztársaság vezetőiben, így Székely Bélában is, sok illúzió élt a szocialista gazdaság és termelési viszonyok gyorsított megteremtését, a kommunizmusba való átmenet viszonylag rövid útját illetően, s közel álltak ahhoz, hogy abszolutizálják a hadikommunizmus gazdaságpolitikáját,[17] gyakorlati intézkedéseik lényegében az akkor (igen kedvezőtlen) magyar realitásban gyökereztek.

Székely Bélát beválasztották a Tanácsok Országos Gyűlésébe, a munkáshatalom legfőbb törvényhozó testületébe.[18] A közvetett választási rendszer miatt egyúttal tagja volt a budapesti, úgynevezett 500-as tanácsnak is. A „parlamentben" a VII. kerület képviselője lett.

A legfőbb törvényhozó testület 1919. június 23-án megválasztotta a parlament két ülésszaka között működő 150 tagú Központi Intéző Bizottságot. Büchler József és Weltner Jakab javaslata alapján a tagok sorába került Székely Béla is.[19] A rendszeresen ülésező Központi Intéző Bizottság gyakran bírálta a Forradalmi Kormányzótanács munkáját. Az új kormánynak Székely Béla már nem volt tagja, a Népgazdasági Tanácsban betöltött funkciója azonban a korábbi népbiztosi megbízatással csaknem egyenrangúnak számított.

A gazdasági kérdések mellett aktív szerepet játszott a Vörös Hadsereg számára végzett toborzásban s az ellenforradalmi tevékenység megfékezésében. 1919. május 11-én felszólalt a munkanélküliek Lovarda téri nagygyűlésén és felhívta a megjelenteket, így a banktisztviselőket, hogy minél nagyobb számba lépjenek be a Vörös Hadseregbe, a Tanácsköztársaság védelmére. Részvételével létrejött egy 600 főből álló „bankmunkás"-zászlóalj, melynek parancsnoka Rubinyi László lett.

A Magyarországi Tanácsköztársaság utolsó napjaiban a pénzintézetek egy részében rendszerellenes hangulat alakult ki. Ennek megfékezésére Székely Béla meglehetősen élesen reagált, amikor július 4-én közölte a PÉMOSZ vezetőségével, hogy felmondás nélkül, azonnal elbocsátandó az a

---

[15] A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei... 392. o.
[16] A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei... 367., 392., 438–439. o.
[17] *Lengyel Gyula* Válogatott írásai. Kossuth Könyvkiadó, 1965. 187. o.
[18] Vörös Ujság, 1919. április 12.
[19] Vörös Ujság, 1919. április 24.

„bankmunkás", aki részt vesz a munkáshatalom elleni akciókban.[20] Július 29-én pedig felhívta a bankintézetek vezetőit, hogy távolítsák el a felesleges és politikailag megbízhatatlan tisztviselőket, egyúttal készítsenek listát azokról, akik nem a kellő lelkiismeretességgel látják el munkájukat.[21] A magyar proletárdiktatúra fennállásának utolsó percéig optimistán ítélte meg a helyzetet. Körlevelei, leiratai azt bizonyítják, következetes harcot várt azokkal szemben, akik ingadozó, vagy kifejezetten ellenséges magatartásukkal gyengítették a tanácskormányt.

Ismeretes, hogy 1919. augusztus elsején a reménytelenné vált katonai és politikai helyzetben lemondott a Forradalmi Kormányzótanács. Szamuely Tiboron kívül valamennyi vezető menedékjogot kapott a szociáldemokrata osztrák kormánytól. Székely Béla Rudas Lászlóval együtt úgy döntött, marad Magyarországon, mert biztosítani akarta az immár illegális kommunista mozgalom munkájának folyamatosságát. A Budapesti Közlöny 1919. augusztus 16-i számában közzétett – a népbiztosok ellen irányuló – „Elfogató parancs" listáján hatodik helyen szereplő Székely Béla előtt azonban hamarosan világossá vált, el kell hagynia az országot, mert egyenlőre nem sok lehetőség maradt a szervezkedésre.[22]

Ausztria – a menedékadó ország – ebben az időszakban ugyancsak komoly gazdasági nehézségekkel küzdött, ennélfogva a több ezer magyar emigráns súlyos egzisztenciális gondoknak nézett elébe. Székely Béla anyanyelvi szinten beszélte a német nyelvet, gazdasági szakértelme nemzetközi értékű volt, mégsem kapott az első években állandó munkát. Felesége, Ballagi Klára (akit a Tanácsköztársaság napjaiban vett el) néhány hónap múlva követte férjét az emigrációba. Kezdetben albérletben húzódtak meg, mígnem 1924-ben (amikor anyagi helyzetük ezt már lehetővé tette) a bécsi Kirchengassén nagyobb főbérleti lakáshoz jutottak. Székelyék otthona lett az osztrák fővárosba illegálisan érkező magyar kommunisták egyik találkozóhelye. Az átutazók számára (szükség esetén) még éjjeli szállást is biztosítottak.[23]

Székely Bélának 1924-ben az osztrák kommunisták segítségével sikerült egy magánbankban (Schwalm és Társa cég) elhelyezkednie, helyzete stabilizálódott. E kisebb pénzintézetben – hozzáértése elismeréséül – csakhamar bankvezető lett. 1925-ben a bécsi szovjet kereskedelmi érdekképviselethez került át, ahol a bankügyek osztályát irányította.[24] A nagy iparosítás időszakában a kirendeltségek pótolhatatlan szerepet játszottak a fejlett nyugati technika behozatalában. Ezért a szovjet külkereskedelem vezetői e nagy jelentőségű munkába különböző nemzetiségű, így magyar gazdasági, pénzügyi szakembereket is bevontak. A szovjet kormány örömmel fogadta őket, mert szűkében volt megbízható, tehetséges, a gazdasági életben jártas kádereknek. Így lett Székely Béla

---

[20] Az egység útján. (Szerk.: *Kabos Ernő.*) Táncsics Könyvkiadó, 1975. 112. o.
[21] Uo.
[22] PI Archívum. 500. f. 14. cs. 204. ő. e.
[23] Özv. Székely Béláné szóbeli közlése.
[24] PI Archívum. 500. f. 14. cs. 204. ő. e.

1925 és 1930 között a bécsi szovjet kereskedelmi kirendeltség egyik kulcsembere.

A család megélhetését biztosító munkája mellett természetesen folytatta mozgalmi tevékenységét is. Ismeretes, a magyar kommunista emigráció nem volt egységes. A Kun- és a Landler-frakció olykor a személyeskedésig fajuló harca nem vált hasznára a magyar forradalmi törekvéseknek. Székely Béla sem maradt közömbös a párt belső viszályában. Úgy érezte, Kun Béla – akivel korábbi tevékenysége során egyébként is közeli kapcsolatba került – álláspontja állt a legközelebb felfogásához, ezért hozzá csatlakozott.

1920–1922 között a Külföldi Bizottságban végzett pártmunkát. Bécsben többek között egy illegális politikai szemináriumot is vezetett. 1921 áprilisában Kun Béla Berlinbe hívta össze frakciójának fontosabb tagjait: Pogány Józsefet, Vágó Bélát, Münnich Ferencet, Seidler Ernőt, Kenczler Hugót és Székely Bélát. Ezen az értekezleten Kun Béla úgy foglalt állást, hogy a magyar kommunista emigrációnak a helyi pártszervek létrehozása céljából haza kell térnie. Ez volt a „pártépítő" csoport zászlóbontása, melyben Pogány József mellett Székely Bélának volt jelentősebb szerepe.

Amikor Székely Béla és Vágó Béla a berlini megbeszélésről Csehszlovákián át visszafelé tartott Bécsbe, a cseh határőrök elfogták őket. 3 hónapot töltöttek a znojmói börtönben, majd mindkettőjüket visszatoloncolták Ausztriába.[25]

1922. március 14-én, a Kun-frakció néhány vezetője (Székely Béla, Pogány József, Szilágyi Dezső, Lékai János) levelet írt Karl Radeknak, a Kommunista Internacionálé egyik akkori vezetőjének. Elképzeléseiknek megnyerték az időközben Moszkvába érkezett Bokányi Dezsőt, Bajáki Ferencet, Nyisztor Györgyöt, Szabados Sándort, akik – a népbiztos-per lezárását követően – hadifogolycsere útján kijutottak a Szovjetunióba. A levél írói összefoglalták a „pártépítők" nézeteit: Magyarországon szükség van egy illegális kommunista pártra, melyet egy szélesebb legális munkáspárt venne körül, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártból kiábrándult osztályharcos munkásokból. Kiálltak amellett, hogy a magyarországi szakszervezetek szakadjanak le az MSZDP-ről. Hangsúlyozták, hogy a mozgalom súlypontját Magyarországra kell áthelyezni, s az emigrációban dolgozó vezérkar csak tanácsadó funkciót töltsön be. Követelték Landlerék eltávolítását is a Központi Bizottságból.[26] Székelyék 1922-ben nem a két csoport közötti megegyezés alapján akarták visszaállítani a pártegységet, hanem a riválisok kizárásával és a pártvezetés monopolizálásával. A később bekövetkezett események bizonyítják: ez az út járhatatlan volt.

A KMP I. (bécsi) kongresszusa után, 1925. augusztus 23-án tanácskozott a párt Központi Bizottságának II. teljes ülése. Az összejövetelen „Lassú" fedőnéven ugyancsak részt vett Székely Béla. Az itt elfogadott határozat 9. pontja értelmében elhatározták a Nemzetközi Vörös Segély magyarországi szekciójá-

---

[25] Özv. Székely Béláné szóbeli közlése; PI Archivum. 500. f. 14. cs. 204. ő. e.

[26] *Borsányi György:* Kun Béla. Kossuth Könyvkiadó, 1979. 261–262. o.

nak létrehozását. A szervezőmunka irányítására bizottságot alakítottak, mely a titkárság mellett tevékenykedett. E bizottság pénztárosi funkciójával Székely Bélát bízták meg.[27]

1928 áprilisában Kun Béla Bécsben – a Neubaugasse 5-ben, Georg Mayerhoffer illatszernagykereskedő irodájában – illegálisan találkozott az osztrák fővárosban tartózkodó magyar kommunista vezetők egy részével, többek között Székely Bélával. Az irodát napok óta figyelő osztrák nyomozók behatoltak a helyiségbe, s a nagykereskedő, valamint titkárnője mellett letartóztatták Kun Bélát és Lippay Zoltánt is. Lippaytól egy címjegyzéket koboztak el, amelyben Székely Béla neve is szerepelt, így őt szintén bevitték a rendőrségre. Miután azonban semmit sem tudtak rábizonyítani, csakhamar szabadon bocsátották. A nála lévő 6000 schillinget kitevő külföldi valutát, ami nyilván a Vörös Segély pénze volt, azonban lefoglalták.[28]

Székely Béla nem kapott meghívást a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1925-ös I. kongresszusára. Ám 1929–1930-ban a Külföldi Bizottság tagjaként teljesített politikai megbízatásokat. Esetenként részt vett a KÜB ülésein, főleg amikor a Vörös Segéllyel kapcsolatos kérdések kerültek napirendre. Az emigrációban nem tekintették őt (az említett rövid periódustól eltekintve) a vezetőgárda tagjának. Elsősorban gazdasági szakemberként dolgozott.

Székely Béla nem volt elméleti gondolkodó, kifejezetten politikai alkat sem, írásai is ritkán jelentek meg. Mindössze három, az emigrációban napvilágot látott cikkéről tudunk. Egyik alkalommal rövid recenziót írt a Munka Kultúrstúdiója című folyóiratba, Gró Lajosnak a szovjet filmművészetről szóló tanulmánykötetéről. Ugyanitt ismertette Kassák Lajos „Egy ember élete" című művének IV., V. és VI. kötetét.

1920-ban, a Proletárban jelent meg harmadik cikke, „A közigazgatás és a proletárforradalom" címen. Ebben arról szólt, hogy a magyar tanácshatalom egyik komoly gondja volt (mint Szovjet-Oroszországban) a közigazgatást és a termelés irányítását ellátó szakemberek hiánya. Székely Béla ezt tekintette a Magyarországi Tanácsköztársaság veresége egyik okának. Viszont optimizmussal hangsúlyozta: az új március érlelődése miatt fel kell készülni, hogy a közigazgatás és a termelés élére megfelelő emberek kerüljenek, akik egyúttal a proletárügy elkötelezettjei. Amíg a kapitalizmusban – fűzte tovább a korabeli kommunista gondolatvilág szintjén álló érveit – az állam feladata a rend fenntartása, a kizsákmányolás biztosítása, s nem avatkozik bele a gazdasági folyamatokba, más a helyzet a proletárhatalom esetében. Miután a közigazgatás, az államhatalom a kizsákmányoló osztályoké, a munkásság ezt nem ismerheti el, hanem feladata annak szétzúzása, hogy helyébe a maga államapparátusát építse ki. Akkor

---

[27] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1. k. 1919–1929. (Szerk.: *Imre Mátyásné, S. Mándi Magda, Szabó Ágnes.*) Kossuth Könyvkiadó, 1964. 267–269. o.

[28] *Borsányi György:* i. m. 303–304. o.

lesz érett a proletariátus a szocialista forradalomra, ha felismeri ennek szükségességét.[29]

Kun Béla letartóztatását követően Székely Béla – noha szabadon bocsátották – nem maradhatott Bécsben. 1930-ban persona non gratának nyilvánították, és kiutasították Ausztriából. Ekkor Berlinbe költözött, ahol egykori harcostársai segítségével viszonylag hamar sikerült nemzetközi levelezőként egy bankban elhelyezkednie. Mindez már a weimari köztársaság agonizálásának éveiben, a gazdasági válság körülményei között történt. Helyzetét megkönnyítette pénzügyi gyakorlata és nyelvtudása is. Anyanyelvén kívül németül, angolul, franciául tudott, később (már a Szovjetunióban) megtanult oroszul is. Egy év múlva a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltségen kapott könyvelői állást. Eközben Németország Kommunista Pártjában végezte mozgalmi munkáját.

1933-ig dolgozhatott Németországban, mert Hitler hatalomra jutása véget vetett a magyar kommunista emigráció korábbi elviselhető helyzetének. A német hatóságok Székely Bélát is kiutasították az országból. 1933-ban Moszkvába utazott családjával (1920-ban Bécsben született egyetlen lánya, Mária), ahol hátralevő éveit töltötte. Nagy reményekkel és lelkesedéssel érkezett a szovjet fővárosba. Nem sejthette, hogy a harmincas évek milyen tragikus változásokat hoznak majd az ő és sokezer bolsevik életében.

Közgazdasági, pénzügyi tapasztalatait különböző állami vállalatoknál remélte gyümölcsöztetni: 1933-tól 1936-ig a Szovjet Fémimportnál lett csoportvezető, majd 1936-ban ellenőr volt a moszkvai Gépimportnál. Ezt követően 1936-tól 1937-ig a Moszkva Szövetségi Acél Trösztbe került pénzügyi osztályvezető-helyettesnek. Innen saját kérésére távozott. Ez volt az utolsó szovjetunióbeli munkahelye.[30] E felsorolt beosztásokból kiderül, Székely Bélának képességeinél jóval kisebb feladatokkal kellett beérnie. Rossz időben érkezett a szovjet fővárosba, hiszen 1934-től már érezhetők voltak olyan jelek, amelyek később a hírhedt és tragikus letartóztatásokhoz, gyilkosságokhoz vezettek.

Moszkvában egy négyes társbérletben laktak, amit Kun Béla szerzett a családnak. Székely Béla sokat dolgozott, és rendszeresen eljárt a Müller Ernő vezette magyar klubba, ahol emigráns társaival találkozott, eszmét cserélt és álmodozott a majdani hazatérésről.

A lefogások hulláma 1937 nyarán elérte Kun Bélát, majd nem sokkal később Székely Bélát is. 1938. február 24-én éjjel hurcolták el. A vád ellene az akkor mind gyakoribbá váló sablonon alapult: kémtevékenységet folytatott Anglia számára. A súlyos, igaztalan vádakat tartalmazó jegyzőkönyvet – az özvegy legjobb tudomása szerint – Székely Béla nem írta alá. Ez semmit sem változtatott kilátástalan helyzetén: egy Vlagyivosztok melletti táborba került, ahol az

[29] Proletár, 1920. július 19.
[30] PI Archívum. 500. f. 14. cs. 204. ő. e.; özv. Székely Béláné szóbeli közlése.

embertelen viszonyok és a számára szokatlanul nehéz fizikai munka hamar aláásta az egészségét. A lágerben többször fordult a szovjet vezetőkhöz méltánytalan sorsának felülvizsgálatát kérve. Kérvényeire nem kapott választ, de élete utolsó percéig úgy hitte, hogy fatális félreértésnek esett áldozatául.[31] 1929. január 10-én hunyt el, 50 éves korában.

Hegedűs Sándor

---

[31] Özv. Székely Béláné szóbeli közlése.

Krónika

Tudományos emlékülés a magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulóján

1989. március 20-án a Hadtörténeti Intézet és Múzeum dísztermében került sor arra az egész napos megemlékezésre, melyet a magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulója alkalmából a Magyar Történelmi Társulat, az MTA Történettudományi Intézete, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint az MSZMP KB Párttörténeti Intézete rendezett. *Liptai Ervin*nek, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának elnöki megnyitóját követően *Borsányi György*, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa kapott szót. Előadásában a magyar kommunista mozgalom Tanácsköztársaság-képének alakulását négy korszakra osztva vizsgálta.

Az elsőben, mely a Tanácsköztársaság leverésétől 1935–1936-ig tart, az illegális mozgalom részéről megtörtént a Tanácsköztársaság önkritikus elemzése. A figyelme elsősorban a forradalom hibáira összpontosult, a földosztás elmaradását és az SZDP-vel való egyesülést végzetesnek minősítve. Ezt az értékelést a Kommunista Internacionáléhoz való tartozás megerősítette, hiszen a hazai munkásmozgalom adta értékelésnek összhangban kellett lennie a Komintern véleményével.

A Tanácsköztársasággal szembeni külföldi intervenció egyre kisebb hangsúlyt kapott, ugyanakkor előtérbe került a „szociáldemokrata árulás" szüntelen hangsúlyozása. Fordulatot csak az 1935–1936-os események hoztak, melyek közül kettő érdemel figyelmet; a Komintern VII. kongresszusa és Kun Béla kizárása a KMP vezetéséből, illetve a KMP 1936-os feloszlatása. A népfrontpolitika szempontjából a Tanácsköztársaság egyszeriben zavaró mozzanattá vált; nehéz összefogni a fasizmus ellen azon az alapon, hogy a kommunisták a Tanácsköztársaság örököseinek tartják magukat. A helyzetet bonyolította, hogy Kun Béla politikai, majd fizikai likvidálása egybeesett a Tanácsköztársaság többi emigrált vezetőjének letartóztatásával a Szovjetunióban. Úgyszólván nincs olyan népbiztosa a Tanácsköztársaságnak, akit ne tartóztattak volna le ezekben az években. Természetes, hogy az itthoni mozgalom tudomást szerezvén erről, zavartan állt az események előtt, s úgy érezte, hogy jobban teszi, ha hallgatásba burkolódzik.

Nem sokat változott a helyzet 1945-ben sem, amikor a legálissá vált MKP-vezetés nem tudott válaszolni az 1919-es kommunisták kérdésére, vagyis arra, hogy hová tűntek ismert vezetőik?!

1948–1949 hozta az újabb fordulópontot: a hatalomra került párt megpróbálta saját történelmét, történelmi előképét felfedezni a Tanácsköztársaságban, hozzáigazítva annak történetét az adott kor követelményeihez. Ekkor alakult ki az a Tanácsköztársaság-kép, melynek központi figurája a párt alapítója és a Vörös Hadsereg hőse, Rákosi Mátyás volt.

1956 után lassacskán lehetőség nyílott a Tanácsköztársaság reálisabb, a valós tényeknek jobban megfelelő ábrázolására. Az előadó hangsúlyozta, hogy ez nem ment egyik napról a

másikra. Ekkor sem tudtuk teljesen elkerülni a historizálás veszélyét, csupán a követelmények változtak, melyekhez a történelmet igazítani kellett. Az 1960-as, 1970-es években megjelent tudományos igényű monográfiák mindmáig maradandó értéket képviselnek. A történelmi értékelés kanyarai azonban nagymértékben hozzájárultak ahhoz a zavarhoz, mely ma is jellemző a Tanácsköztársaság értékelésében.

Szabó Ágnes, a Párttörténeti Intézet osztályvezetője, felszólalásában az első magyar proletárdiktatúra tanulságainak elemzését követte nyomon az MSZDP politikai megnyilvánulásaiban és történeti irodalmában. Már 1919 augusztusában, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újjáalakult vezetősége elhatárolta magát 1919 forradalmi napjaitól, elítélte a proletárdiktatúrát és a Tanácsköztársaság kikiáltásáért a kommunistákra hárította a felelősséget. Ez a politika kapott hangot azután több mint tíz esztendőn keresztül a párt különböző fórumain és a sajtóban is akkor, amikor a párt saját legalitását kívánta védelmezni.

Az előadó, idézve a szociáldemokrata Peidl Gyula 1919. októberi nyilatkozatát, kiemelte annak azon elemeit, melyek továbbéltek az MSZDP gyakorlatában; a bolsevizmus módszereit alkalmazó vezetők jóvátehetetlen bűnt követtek el a magyar munkásosztály ellen, mivel egy fejletlen kapitalista társadalmat nem lehet egycsapásra, a terror eszközeivel, a szocializmus útjára terelni. A maga korában, de a későbbiekben is a munkásmozgalom harcai szempontjából annak a nézetnek volt a legkárosabb hatása, mely az ellenforradalomért lényegében a Tanácsköztársaságot tette felelőssé.

A bethleni konszolidáció éveiben a hazai szociáldemokrácia a békés átmenetet, a fokozatosságot mint a társadalmi fejlődés követelményét helyezte előtérbe, ugyanakkor változatlanul elmarasztalta 1919-et, melynek vezetői nem tanultak Marx, Engels és Lassalle tanításaiból.

Az addigi értékelésekhez képest újat hozott Mónus Illésnek a Tanácsköztársaság tizedik évfordulója alkalmából a Népszavában napvilágot látott vezércikke. Itt tette, tették a szociáldemokraták először egyértelműen felelőssé a történtekért az Oroszországból visszatért hadifoglyokat.

Az előadás második részében Szabó Ágnes a Tanácsköztársaság megdöntése után külföldre kényszerült szociáldemokrata emigráció nézeteivel ismertette meg a hallgatóságot. Bécsben indult meg az emigránsok elemző munkája, akik két csoportban tevékenykedtek. Garami Ernő és társai lényegében ugyanúgy elmarasztalták a Tanácsköztársaságot, mint a hazai szociáldemokrata pártvezetők. 1919. március 21-ért a külpolitikai körülményeket és a kommunistákat tették felelőssé, akik olyan helyzetbe hozták a polgári demokratikus kormányt, hogy az kénytelen volt átadni hatalmát.

Az emigráció másik része az osztrák párt ausztromarxizmusához közel álló Világosság-csoport tagjai – így például Böhm Vilmos – ugyan nem tagadták meg a Tanácsköztársaságot, de a konkrét helyzet elemzéséből fakadó figyelemre méltó kritikai észrevételeket tettek. A termelési nehézségekben, a világforradalom elmaradásában és az ellenforradalom elleni következetlen harcban látták elsősorban a forradalom bukásának okait. A két párt egyesülését pedig olyan történeti kompromisszumnak tekintették, amely magában hordozta a kibontakozás lehetőségét.

Szabó Ágnes végezetül elmondta, hogy az 1930-as évektől mind a hazai, mind az emigráns szociáldemokrata baloldalnál új momentumként jelent meg az, hogy 1918 és 1919 két forradalmának tanulságát együttesen kezdték vizsgálni, és felvetették az összefogás szükségességét.

Hajdú Tibor, a Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója előadásában 1919 utóéletét vizsgálta a két világháború közti időszakban. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy miért nem gyakorolt a Tanácsköztársaság olyan, a köztudatot és a nemzet további útját meghatározó befolyást, mint például 70 évvel korábban 1848–1849? 1919 népszerűségét mindig gátolta bizonyos, az ellenpropaganda által állandóan túlhangsúlyozott „idegensége", szemben az egyértelműen magyar 1848-cal. Ennek az „idegenségnek" több elemét érintette az előadó: a zsidó értelmiség domináns szerepét a vezetésben és a kultúrában, az oroszorientációt, a Vörös Hadsereg külsőségekben is megnyilvánuló internacionalista jellegét, s a nemzetiségek

megnyeréséért folytatott politikát. Ez a forradalom mondott le fokozatosan az addig minden magyar politika alapját képező területi integritásról és volt egész frazeológiájában kozmopolita, nélkülözve a népszerű, igazi „magyaros" elemeket.

A Horthy-korszak kulturális politikája szervezett rágalomhadjáratot folytatott a forradalom ellen, ugyanakkor – s ez a mai napig hatásában is tartósabbnak bizonyult – a forradalom különböző irányzatai egymást okolták a bukásért, s az utólagos megemlékezések is nagyrészt kölcsönös vádaskodásban merültek ki. Az előadó foglalkozott a Tanácsköztársaságot közvetlenül követő periódussal, amikor a lakosság meghatározó része még a forradalmat átélők közé tartozott. A „közvélemény" ekkor a proletárforradalom megítélésében erősen osztályszempontok szerint oszlott meg. A proletárdiktatúra utópizmusa és veresége miatt csalódott szervezett munkásság nem volt kapható új forradalmi kísérletre, de ez nem jelentette azt, hogy megtagadta volna 1919 szellemét és célkitűzéseit. A parasztság széles rétegei a Tanácsköztársaság hibás parasztpolitikája következtében a forradalom ellen hangolódtak, és a későbbiekben egyetlen szocialista vagy demokratikus szervezet sem tudott körükben komoly tömegbefolyásra szert tenni. A legváltozatosabb képet a demokrácia és a nacionalizmus között ingadozó értelmiség mutatta. A zsidó szabadfoglalkozású magánalkalmazott értelmiség az üldözés hatására az SZDP-nél keresett támaszt. Más részük, a módosabb zsidó polgársággal együtt, maga is botlásnak tekintette forradalmi szereplését, és visszahúzódott.

A következő periódus határait 1933 és 1944 jelentette Hajdú Tibor szerint. Ebben az időszakban alakult ki a legkedvezőtlenebb kép 1919-ről, egyfelől a forradalom híveinek természetes megfogyatkozása, másfelől a tényleges társadalmi átrétegződés következtében. A forradalmat tapasztalatból nem ismerő új nemzedéket a pamfletirodalom befolyásolta, s Kassák könyvét kivéve nem is jelent meg a Tanácsköztársaság mellett szóló mű.

Végezetül az előadó fölhívta a figyelmet arra, hogy 1919 emléke elkerülhetetlenül egybekapcsolódik Trianon kérdésével. A Horthy-rezsim propagandája igyekezett a teljes felelősséget a forradalomra hárítani. Mára azonban „19" megítélése jelentős változáson ment át, a régi negatív jelzők, a „terror", a „zsidóuralom", a „hazafiatlanság" lényegében elvesztették hatásukat.

Az 1918–1919-es magyar kommunisták bolsevizmusának forrásaival foglalkozott referátumában *Milei György*, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa. Kiemelte, hogy e források jóval összetettebbek, mint ahogy azt korábban ábrázolták, s visszanyúlnak egészen az I. Internacionálé korára; a Frankel Leo közvetítette marxi nézetektől Kautsky forradalmi írásáig sok mindent magukban foglalnak. Az igazi áttörés 1917 novembere után következett be, mikor a kor hírközlő eszközei ráirányították a figyelmet a bolsevikok lenini forradalmi teóriájára és tetteikre. A bolsevizmus egyes elemeinek magyarországi terjedésében nagy szerep jutott a Szovjet-Oroszországból 1918 folyamán hazatérő magyar és más nemzetiségű hadifoglyoknak. A bolsevik eszme magyar nyelvű megszólaltatói közül Kun Béla volt az, aki elsőként ismerte fel az oroszországi forradalmakban a követhető példát.

Az előadó részletesen foglalkozott a továbbiakban azzal a kérdéssel, hogy miben ragadható meg az a legfontosabb elméleti újdonság, amit a magyar kommunistáknak a bolsevizmus hozott. Az 1917-es forradalmak hatására a hazaiak felismerték, hogy a lenini forradalomelmélet megalapozott. Ellentétben az MSZDP vezetőinek álláspontjával a kommunisták véleménye az volt, hogy kedvező forradalmi helyzetben a proletárforradalom győzhet, egy vagy néhány iparilag fejletlen országban. Ugyanakkor a lenini teoria alapján számítottak a több országot átfogó proletárforradalom kibontakozására is. Magukévá tették továbbá a proletárdemokrácia elméletét, valamint egy új, forradalmi munkáspárt, a kommunista párt létrehozásának eszméjét és gyakorlatát.

Ezt követően *Siklós András* történész (ELTE) „1919 a felszabadulás utáni marxista történetírásban" címmel tartott előadást.

A szünet utáni első felszólaló *Szabó Miklós* ezredes (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia) volt, aki a honvédelem és társadalom kérdéseiről beszélt a Tanácsköztársaság idején. 1919-ben egyértelmű volt, hogy az éppen megszületett proletárállam védelmet igényel mind a külső, mind a belső ellenséggel szemben. Ez a felismerés határozta meg a Magyarországi Szocia-

lista Párt honvédelmi politikáját, valamint hadseregszervezési törekvését. Elsősorban a szervezett munkásság köréből hozta létre a „proletárság osztályhadseregét", a Vörös Hadsereget, s ugyanakkor az osztályérdekek érvényesítésére a politikai megbízottak intézményét. Az első toborzási felhívásokra ténylegesen azokból az iparágakból (pl. bányászat, hadiüzemek) jelentkeztek nagy számban, amelyek szintén közvetlenül honvédelmi érdekeket szolgáltak.

Az előadó a továbbiakban a parasztság és a honvédelem viszonyát mutatta be. Amíg reménykedett a nagybirtok felosztásában, addig jelentős paraszti erő (kubikos, uradalmi cseléd, kisparaszt) jelentkezett a toborzásokon. Az elhibázott agrárpolitika, illetve a toborzási rendelet „szervezett munkásközpontúsága" azonban rövidesen éreztette hatását. A parasztság egy részét később csupán a nemzeti érdek mozgósíthatta a fegyver megragadására. Lényegében ez volt a Vörös Hadseregnél szolgálatot vállaló hivatásos tisztek indítéka is, valamint az a kényszerű körülmény, hogy a Vörös Hadseregnek szüksége volt a demarkációs vonalon szolgálatot teljesítő parancsnokok szakértelmére. Mindez persze a visszavonulással, a terület feladásokkal, a nemzetközi helyzet megváltozásával a visszájára fordult, és további lehetőséget már csak a szegedi ellenforradalmi kormány majdani hadseregének létrejöttében láttak.

Szarka László, a Történettudományi Intézet munkatársa a szomszéd országok történeti irodalmában megformálódó Tanácsköztársaság-képeket vázolta fel. Bevezetőjében aláhúzta, hogy szinte az egész huszadik század kelet- és közép-európai politikatörténetére igaz az a kétoldalú megközelítés, hogy a történész a tények tisztelete mellett egy félreértelmezett pártosság jegyében mindig az éppen uralkodó politikai-ideológiai széljáráshoz igazodik, megpróbál valamiféle társadalmi elvárásnak megfelelni.

A szomszéd országoknál az 1918–1919-ben létrejött utódállamok állami tradícióinak és a Tanácsköztársaság szocialista hagyományainak együttes felvállalása óhatatlanul belső szembesítésekkel jár. A román, a csehszlovák és a jugoszláv történetírásban jól kitapinthatók azok az ideológiai-politikai szempontok, melyek 1919 szakszerű értékelésének fő akadályait jelentették és jelentik ma is.

A román történeti munkák az 1970-es években a magyar forradalommal való romániai szolidaritást állították középpontba, az 1980-as évekre már csupán a Tanácsköztársaság külpolitikájának kritikus beállítását és az ezzel igazoltnak vélt román intervenció említését dokumentálhatta az előadó. Napjaink román hadtörténeti munkái a Vörös Hadsereg megszervezésében a történeti magyar állam integritásához való ragaszkodás bizonyítékát látják és a Tanácsköztársaságot egy „fantáziadús" tervnek minősítik.

A legalaposabb feltáró-elemző munka Csehszlovákiában folyik, ahol súlyt helyeznek a június 16-án kihirdetett Szlovák Tanácsköztársaság bemutatására is. A szlovák történészek szerint az egyesült magyar szocialista párt éppen a nemzetiségi kérdés kezelésében marasztalható el, és kétségbe vonják a szocialista forradalom korabeli időszerűségét. Vannak, akik az 1968. augusztusi csehszlovákiai bevonulás emlékének hatása alatt a Vörös Hadsereg északi hadjáratában is elsősorban a csehszlovák állam szuverenitásának megsértését akarják látni.

Az 1970-es évekre ezek a hangok teljesen eltűntek, s helyükbe egy idealizált internacionalista megközelítés került. Több tanulmány védelmébe vette a magyar tanácskormány nemzetiségi politikáját is.

A jugoszláv történetírásnál szembetűnő annak erőteljesen munkásmozgalom-történeti és kapcsolódástörténeti beágyazottsága. Többen foglalkoznak a magyar Tanácsköztársaságnak a vajdasági munkásmozgalomra gyakorolt hatásával. Eltérően a román és a szlovák munkáktól, nyilvánvalóan a jugoszláv intervenció elmaradásával magyarázhatóan, a jugoszláv történetírók túlzó megállapításokat tesznek a forradalom Balkánra való átterjedésének lehetőségeit illetően.

Szarka László összegzésül hozzászólása két elemét emelte ki: egyrészt a magyar szocialista forradalomban a társadalmi és a nemzeti küzdelmek összefonódtak, s ez az átfedés okozta a tudományos megítélés dilemmáját szomszédainknál. Másrészt a történeti munkáknál sajnos a szakmai felkészültség háttérbe szorul, és az egyes országok aktuális ideoló-

giai és politikai színezete, valamint hazánkkal kialakított kapcsolatának minősége a meghatározó.

A környező országok kommün-képe után *Pásztor Péter*, amerikai történész vázolta fel az amerikai történetírás Tanácsköztársaság-portréját. Az Amerikai Egyesült Államokban általában elfogadott Deák Istvánnak, a Columbia Egyetem professzorának szemlélete, miszerint a Tanácsköztársaság létrejötte az első világháborús terjeszkedő, nacionalista célokkal függött össze. A vereség után a magyarok nem voltak képesek elfogadni a területvesztést, ezért a kommün tulajdonképpen a magyar társadalom reakciója volt a vesztett háborúra és a régi rendszer válságára.

Az előadó időrendben végigtekintette a magyar forradalommal foglalkozó, az Egyesült Államokban megjelent tanulmányokat, cikkeket. Az 1960-as évek végén a történészek (pl. Frank Eckel, Tőkés Rudolf, Bennett Kovrig) elmarasztalták a Tanácsköztársaság vezetőit politikájukért, mivel ők olyan radikális programot akartak megvalósítani, mely ellenkezett a magyar nép értékrendjével. Többen tágabb perspektívában is vizsgálták a magyar kommünt, mely így mintapéldaként szolgált annak kimutatására, hogy a kommunista ideológia és uralom ahogy 1919-ben, úgy napjainkban sem vált sehol a társadalom többségének szabadon választott ideológiájává.

Amerikai történészkörökben él az a nézet is, hogy a látens antiszemitizmus Magyarországon és a zsidó túlsúly a Tanácsköztársaság vezetőinek körében ahhoz vezetett, hogy elterjedt a rémhír, miszerint egy zsidó összeesküvés készül a nemzet ellen. Ez a tényező meggyengítette a rendszer legitimitását, és az ellenforradalom érdekeit szolgálta. Arra a kérdésre, hogy miért volt olyan sok zsidó származású magyar a Tanácsköztársaság oldalán, többfele választ adtak a kutatók. Az egyik magyarázat szerint a régi rendszer bürokratáit a forradalom csak a könnyen alkalmazkodó, szabadfoglalkozású zsidókkal tudta felcserélni. Mások szerint, mivel a zsidóknak eddig nem volt meg a morális és szociális egyenjogúságuk, s őket kasztként kezelték, számukra a forradalom ebből a helyzetből kiutat kínált.

Az 1970-es években keletkezett írások (Kenéz Péter, Lowenthal) a szociáldemokraták és a kommunisták felelősségét mérlegelve megállapítják, hogy a látens különbségek ellenére mindketten egyformán elmarasztalhatók a Tanácsköztársaság hibás kül- és szociálpolitikája miatt. A nézeteltérés nem a két párt között húzódott, hanem köztük és az agrárszocialisták között.

Az ülésszak utolsó előadását *Szabolcs Ottó* egyetemi docens (ELTE) tartotta „A forradalom képe az általános- és a középiskolai történetoktatásban" címmel. Az 1920-as évektől az 1950-es évekig kísérte végig a tankönyvek értékelésében tükröződő változásokat. 1919 új érája után nem jelentek meg rögtön új tankönyvek, az 1924. évi középiskolai és az 1926. évi elemi népiskolai reformig a háború előttieket használták.

Az 1926-ban kiadott elemi iskolai történelemkönyv említést tesz ugyan a két forradalomról, de néhány tényszerű információn kívül semmit sem mond a polgári forradalom, illetve a „kommunista rémuralom" törekvéseiről, nehézségeiről. Míg alsófokon a forradalom a lelketlen izgatók manipulációja, középfokon a nemzetközi helyzet természetes következménye. Mindkét fokon azonban konzekvensen homályban maradnak a belpolitikai, szociális okok. Mint ahogy a vereség és az ország megcsonkítása sem a nemzetközi helyzet objektív következménye a tankönyvírók szerint, hanem a belső manipulációé. Ez a végletekig leegyszerűsitett iskolai forradalomkép az ellenforradalmi rendszer 25 évében lényegében változatlan maradt. Bár az 1940-től bevezetett új gimnáziumi tankönyvekben fordulnak először elő nevek (Garbai Sándoré, Kun Béláé), de még a szakmailag legszínvonalasabb munkákban is a „csőcselékből összeverődött terrorcsapatok uralmáról" írnak.

1945-től az új, demokratikus tankönyveknek külön egyetemes és külön magyar történeti kötetei jelentek meg, ahol az egyetemes feldolgozásokban csak néhány sor jutott a két magyarországi forradalomra. A magyar történelemmel foglalkozó tankönyvek értékelése szerint a Károlyi-kormány célitűzéseit – pacifizmus, nemzetiségi kérdés megoldása, közintézmények demokratizálása – nem tudta megoldani, így logikusan el kellett jönnie a proletárdiktatúrának. Erre az orosz forradalom adta a példát, a mintát és a kezdő lökést.

A sztereotipizálás folyamata az 1948-as évvel induló tankönyvsorozatnál érthető tetten. Kialakult a belső és külső ellenségtől körülvettség, az „egyedül vagyunk" legendája, s az a nézet, hogy az ellenforradalom erői a legnehezebb harcok közepette hátbatámadták a tanácshatalmat. Az előadó végül rámutatott arra, a tankönyveinkben a mai napig fellelhető tételre, hogy amit 1848–1849 polgári forradalmának nem sikerült megoldania, azt a magyar szabadságharc szerves folytatásaként bemutatott Tanácsköztársaságnak kellett volna megvalósítania.

A magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulója alkalmából rendezett tudományos tanácskozás Erényi Tibor zárszavával fejeződött be.

Kádár Zsuzsanna

Tudományos konferencia a II. Internacionálé megalakulásának 100. évfordulóján

1989. május 12-én az ELTE Tudományos szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete elmélettörténeti munkacsoportjának és az MSZMP KB Politikai Főiskolájának rendezésében tudományos konferenciát tartottak a II. Internacionálé megalakulásának 100. évfordulója alkalmából. A résztvevőket *Romány Pál*, a Politikai Fősikola rektora köszöntötte.

Domonkos Anna, a Kossuth Könyvkiadó főszerkesztője, a konferencia elnöke, rövid bevezetőjében a tanácskozás munkaértkezlet jellegét emelte ki, és az elmélettörténet területén meglévő „fehér foltokra" irányította rá a figyelmet. A századforduló teoretikusai és napjaink gondolkodói hasonló problémákkal küszködnek: a gazdasági, politikai korszakváltással, melynek mikéntjére nincsen megingathatatlan, kizárólagos recept. Az előadó reményét fejezte ki, hogy a konferencia megkísérli feltárni, a századforduló teoretikusai hogyan viszonyultak a marxi örökséghez, mennyire ismerték annak valós értékeit. Szerinte a mai szocializmus-kép inkább Kautskyra támaszkodik, mint Marxra, így a marxi örökség sajátos értelmezéseken keresztüli torzítása, a közhiedelemmel ellentétben, nem Leninnél kezdődik. A II. Internacionálé értékelése kapcsán elmondta, hogy ez példája annak, amikor az elmélet, behatolva a munkásmozgalomba, anyagi erővé válik.

Erényi Tibor, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatóhelyettese „A II. Internacionálé: reform és forradalom" című előadásában a két fogalmat marxi értelemben használta, és jelentésük változását kísérte nyomon a marxi életműben. Nem véleletlenül került sor most Kaustky műveinek kiadására – hangsúlyozta –, hiszen annak kimondása, hogy a fiatal Lenin kautskyánus volt, eddig szentségtörésnek számított.

Hobsbawn és Taylor nyomán a következőkben Erényi Tibor arra kereste a választ, hogy miből táplálkozott Marx és Engels határtalan optimizmusa a Kommunista kiáltványban, az I. Internacionálé alapító üzenetében és hogyan alakult forradalmiságuk a későbbiekben. Marx forradalmi átalakuláson nemcsak a munkásosztály helyzetének javulását értette, hanem a polgári szabadságjogok megszerzését is. Az 1860–1870-es években szembekerülve a lassalle-i irányzattal a Gothai program kritikájában már a proletárdiktatúra szükségességéről írt. 1875 után az olvasható Marxnál, hogy a kapitalizmus legfejlettebb formája a demokratikus köztársaság – a polgári demokrácia –, mely után szükségszerűen következik a szocializmus, de az átmenethez, a burzsoázia kisajátításához nem feltétlenül szükséges az erőszak. A XIX. század végén a gazdasági és társadalmi változások következtében a proletariátus száma megnőtt, a nemzetközi szocialista mozgalom egyre szélesebb körben fejtette ki hatását, létrejöttek a munkásosztály tömegpártjai. Az 1891-es erfurti program nagy hatást gyakorolt Európára. Az előadó kiemelte, hogy Engels maga is változtatott – éppen a valós helyzet változásának felismerése nyomán – a marxi tételeken és úgy vélte, hogyha a népképviselet a nép kezébe kerül, a régi hatalom belenőhet az újba. Erényi Tibor ettől a ponttól származtatta a bolsevik, és a hagyományos szociáldemokrata gondolkodás különválását a kisebbség–többség kérdésében, hogy ti. Engelstől idegen a kisebbségi hatalom, ugyanúgy, mint ahogy a kistulajdonosi

tulajdon maradéktalan, ha kell, erőszakos kisajátításának bolsevik elve is. Fordulópontot jelentett az erfurti program abban az értelemben is, hogy itt már elválnak egymástól a munkásmozgalom pillanatnyi és távlati követelései.

A következőkben az előadó szólt a Bernstein és a revizionizmus-vita jelentőségéről. A hatalom megragadásában, a demokrácia szerepének megítélésében lezajlott vita a szociáldemokrata pártban jelentkező pluralizmust mutatja. Kiemelte, hogy a XIX. század végére kialakult társadalmi struktúra eltért a Marx és Engels által prognosztizálttól és ez felvetette a munkásosztály társadalomba való „integrációjának" a kérdését. A parlamentben a munkásosztály pártjai mint radikális ellenzéki erők léptek fel, nemritkán a liberális pártokkal való szövetségben. Ez az együttműködés azonban csak a fejlett országokban következett be – idézte Erényi Tibor Szabó Ervint, aki rámutatott arra, hogy – természetesen a modern proletariátus megléte esetén – a kevésbé fejlett országok munkásmozgalma radikálisabb a fejlettebb országokéinál. A II. Internacionálé megítélésének fő kérdését abban látta, hogy megvalósult a maxizmus és a munkásmozgalom szerves kapcsolatba hozása, és sikerült a tömegessé váló politikai mozgalomban a marxi tételeket ismertté tenni. A II. Internacionálé ugyanis számos marxi elemet, értéket vitt be a munkásmozgalomba, de az előadó ennek megállapítása mellett aláhúzta a korabeli munkásmozgalom sokszínűségét és azt, hogy a marxizmus egy volt az áramlatok közül, és nem törekedett valamilyen mindent meghatározó hegemóniára.

Vadász Sándor, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense „A II. Internacionálé historiográfiájának néhány kérdése" című előadásában a téma feltáratlanságát hangsúlyozta. Julius Braunthalnak az internacionálé történetét feldolgozó munkája és Krivoguznak a hruscsovi olvadás idején megjelent tanulmánya alapján megállapította, hogy a II. Internacionálé története maga is polemikus jellegű, így annak megírása historiográfiai szempontból sok módszertani nehézségbe ütközik. Az előadó a II. Internacionálé legnagyobb jelentőségű tettének a szinte a mai napig folyó revizionizmus-vitát tartotta. A II. Internacionálé történetével foglalkozó kommunista irányzatú könyveket pedig leleplező szándékúként, ugyanakkor a lekerekített álláspontok túlsúlyával jellemezte.

Hülvely István, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főmunkatársa „Valóságszemléletek ütközése a II. Internacionáléban" című, nagy vihart kavart előadásában a marxi valóságlátás és a történelmi fejlődés ellentmondásait emelte ki. Úgy vélte, hogy a Marx által használt fogalomrendszer, amellyel saját korát leírta, nem volt alkalmas a konkrét történelmi folyamatok jellemzésére. Marx kapitalizmusfogalma pedig a XIX. század végi társadalom leírására volt alkalmatlan, filozófiailag hibás tartalma miatt. Így a marxizmust ortodoxnak nevezte, mert az a problémák logikájához akkor is mereven ragaszkodott, mikor már megváltozott a társadalmi valóság, és a kapitalizmusban új jelenségek váltak uralkodóvá. A kapitalizmus az előadó szerint nyílt, megújulásra képes rendszer, mely először Angliában újult meg azáltal, hogy az állam lemondott az addig hirdetett liberális elvekről és a közjó érdekében beavatkozott a társadalom életébe. Ezt a folyamatot Hülvely István a kapitalizmus modernizációs problémájának nevezte és a II. Internacionálé fontosságát abban látta, hogy teret engedett az ortodoxia és a revizionizmus vitájának, melyben sokat tanult saját ellenfeleitől is. A leninizmus azt a vészhelyzetet, hogy egy megújulásra képes reformkapitalizmussal kell együtt élnie, nem tudta feldolgozni. Az előadó a jelenlegi szocializmus egyik fő problémáját, melyet a leninizmustól örökölt, ebben látja. Szerinte a modern társadalom gondjai a szocializmus és kapitalizmus merev szétválasztásával nem értelmezhetők, így azok meg sem oldhatók. A szünet után *S. Horváth Jenő*, a BME adjunktusa Hüvely Istvánnal vitázva figyelmeztetett arra, hogy ugyan egy rövid előadásban szükségszerű a leegyszerűsítés, de azt torzításnak tartja, hogy a marxi életmű olyan részeit, mint például hogy Marx világkapitalizmusban gondolkodott, nem veszi figyelembe.

Szénási Évának, a szegedi Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola munkatársának „Sorel és a revizionizmus-vita" c. előadása a téma ismeretlensége miatt leginkább információs jellegű volt. A revizionizmus irányzatához a XIX. század végén nemcsak Bernstein tartozott, emelte ki az előadó, hanem A. Labriola, B. Croce és Merlino is, akinek a munkássága nagy hatást

gyakorolt Sorelre. Croce ugyan magát tekintette a revizionizmus szellemi atyjának, de Sorel, akinek egyéni törekvéseivel találkozott a válságban levő marxizmus szellemi megújításának igénye, inkább Bernstein felé orientálódott. Sorel véleménye szerint a marxizmus félreértelmezését az okozta, hogy Marx nem fejtette ki lényeges kérdésekben az álláspontját. Sorel, aki pártokon kívül álló teoretikus maradt, úgy vélte, hogy a szocializmus fogalmát a hatalomra törő politikai pártok kisajátítják maguknak. Életében új fejezet kezdődött a szindikalizmussal való találkozása után. A szakszervezeteket mint munkásszervezeteket alkalmasnak találta a munkásság felszabadítására. Feladatuknak kezdetben a kulturális és erkölcsi nevelést tartotta. Élete végén eljutott a marxi életmű Berstein általi revíziójának kritikájáig.

Haskó Katalin, az MSZMP KB Politikai Főiskolájának docense „Proudhon és Marx viszonyítása Bernstein A szocializmus előfeltételei ... című művében" címmel tartott előadást. A marxi nézetekkel szemben kritikusan fellépő Bernstein 1899-ben közzétett könyvének főbb megállapításait ismertette. Bernstein összehasonlította 1848 marxi és proudhoni megítélését, s véleménye szerint Marx volt az, aki nagyobbat tévedett a forradalom esélyeit illetően. Bernstein a marxi gondolkodásmód hibáit a hégeli antinomiákhoz való ragaszkodással magyarázta. Proudhon viszont a társadalmi egyenlőtlenségeket és a kizsákmányolás enyhülését csak egy hosszú távú szakadatlan jobbítás munkája eredményeképpen volt képes elgondolni. Ebből az aspektusból nézve viszont az előadó megállapította, hogy Proudhonnak, Bernsteinnek és Marxnak, s egyáltalán a századvég szociáldemokráciájának a hégeli dialektikával való kapcsolata egy olyan közvetett viszony, amelyet saját társadalomjavító reformer vagy forradalmár beállítottságuk közvetített. Proudhon és Marx szembeállítása, majd a különbség relativizálása úgy történik Bernsteinnél, hogy nemcsak Proudhon doktrínáitól és „groteszk túlzásaitól" tekint el, hanem Marxétól is – a szándékok és a törekvések hasonló tartalmára helyezve a hangsúlyt. Ez az álláspont azonban a modern reformizmus általános jellemzője – állapította meg végezetül Haskó Katalin –, amennyiben kimondja, hogy a marxista elmélet elveszítette érvényét abban a formájában, hogy a munkásmozgalom stratégiai és taktikai vezérelvéül kínálja magát. Ezért csak azok az értékek vállalhatók, amelyek ösztönzőleg hatnak a feladatok adekvát elméleti és gyakorlati körvonalazására.

Jemnitz János, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója „Reform, forradalom és valóság a II. Internacionáléban" című előadásának bevezetőjében sajnálattal állapította meg, hogy az eddigi előadások adósak maradtak a II. Internacionálé helyének meghatározásával és csak a szellemi mellékutak ismertetésére szorítkoztak. Rámutatott arra a tényre, hogy a II. Internacionálé bizonyította életképességét azzal, hogy elődjeivel és utódjaival ellentétben a mai napig létezik. Szomorúan jegyezte meg, hogy Magyarországon 100 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a II. Internacionálé kongresszusainak jegyzőkönyvei megjelenhessenek, noha ez közel sem azonos a kongresszusok történetével. Az előadó a II. Internacionálé történetét több szakaszra osztotta. Az első a nyitó fázis volt, melyet a liberalizmusból való kiábrándulás jellemez és ekkor születik meg május elseje mint nemzetközi munkásünnep. A második szakasz a századforduló ideje, amikor a többszázas részvétellel tartott kongresszusok a mozgalom befolyásának növekedését mutatják. Jemnitz János felhívta a figyelmet arra, hogy az internacionálé történetét lehetetlen a szakszervezetekkel való viszony nélkül érdemben értelmezni. Véleménye szerint a korszak gondolkodóit a kapitalista értékrend meghaladásának a célja vezette. Ez különösen manapság fontos, mikor divatos érzés a kiábrándultság.

Délután *Szabó László*nak, a BME oktatójának „Bernstein-reneszánsz az SPD-ben a hetvenes évek második felében" című előadása következett. A kormányon levő SPD előtt a hetvenes évek végén két alternatíva állott – állapította meg az előadó –, vagy az uniopártok felé nyit, vagy radikalizálódik. Mindkét esetben azonban a liberálisokkal való szövetsége azonnal felbomlik. A pártból egyre többen váltak ki, és erre az időszakra tehető a zöldek megjelenése is. Az SPD célul tűzte ki identitás-zavarainak megszüntetését. A Neue Gesellschaft című elméleti folyóiratában a Bernstein-reneszánsz felélesztésével próbálta meg kiküszöbölni az „elméleti deficitet". A párt az adott helyzetben felmelegítette Bernstein demokrácia-felfogását, mely szerint ez lehet a végcél és egyben az eszköz is a Bad Godesberg-i prog-

ramban megfogalmazott alapértékek megvalósításához. Az előadó az ideológiai deficit felszámolására irányuló törekvéseket sikertelennek értékelte, de a reformista elméleti hagyomány megerősítése szempontjából jelentős kísérletnek minősítette. *Domonkos Anna*, reflektálva Hülvely István felszólalására, elmondta, hogy a marxi életmű értelmezésének egyoldalúságát nagyrészt az okozza, hogy csak a Kommunista kiáltványt megfogalmazó Marxot ismerik.

Harsányi Iván, az MSZMP KB Politikai Főiskolájának tanszékvezetője Hülvely Istvánnal való vitájában megkérdőjelezte azt, hogy a kapitalizmus önreformáló képességét a legjobban az I. világháború bizonyítaná.

Hülvely István válaszában elmondta, hogy az első világháborút nem a kapitalizmus válsága, hanem regionális válságok robbantották ki. Marx szerinte abban tévedett, hogy a technikai fejlődés a munkásokat segíti a hatalom megragadásában. Hülvely szerint a tőkések és a gyártulajdonosok a hordozói a tudományos forradalomnak. Válaszát azzal zárta, hogy manapság a marxizmus szubkultúrává vált, mert nem képes kitörni a kapitalizmus kontra szocializmus dichotomiájából.

Domonkos Anna szerint azonban éppen a Hülvely által képviselt leegyszerűsítések miatt nem tud a marxizmus megtermékenyítőleg hatni korunkban. Erényi Tibor felszólalását kiegészítette azzal, hogy a kistulajdon védelme nem Engels felfedezése, mert Marx már Bakunyin bírálatánál erre a következtetésre jutott.

Símon Péter az MSZMP KB Politikai Főiskolájának tanszékvezetője kijelentette, hogy a történelmi valóság nem hagyható figyelmen kívül, bármilyen csábító is. A mai kapitalizmus pedig sokkal mélyebben zsákmányolja ki a munkásokat, mint a századfordulón létező elődje és ezért ő, a kapitalizmus még mélyebb válságát jósolja.

Görög Tibor és *S. Horváth Jenő* a BME oktatói „A II. Internacionálé és a Lenin–Martov-vita" című előadásukban a lenini típusú bolsevik párt napjainkban divatos revíziójának szükségszerűségét cáfolták. A Lenin–Martov-vita gyökerét az adta, hogy az orosz pártban is olyan típusú pártszervezési kérdések merültek fel, mint a nyugat-európai testvérpártokban, csak egy speciális önkényuralmi rendszer keretei között. A párt szervezésénél két lehetőség állott az adott párt előtt: a frakciók akcióegységére, illetve a monolit egységre épülő bolsevikszerű párt létrehozása. Ez utóbbi tény ellenére az előadó, S. Horváth Jenő rámutatott arra, hogy a Lenin-féle párt szervezeti szabályzata a legdemokratikusabb az összes többi munkáspárttal összevetve, hiszen a kisebbségek jogainak védelmét ez garantálja a leginkább. Végezetül megállapította, hogy az orosz párt 1917-ig sokkal demokratikusabb keretek között működött, mint utána.

Gombos József, a szegedi Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola oktatója „A Finn Szociáldemokrata Párt az 1900-as években" című előadásában arról beszélt, hogy a finn szociáldemokrácia szerveződése egybeesett a russzifikációs törekvésekkel szembeni nemzettéválás folyamatával. Az illúzórikus társadalmi békét hirdető korai program a párt III. kongresszusáig maradt érvényben, mikor is a svéd Branting közreműködésével fogalmazták meg az új programot. A finn helyzet sajátsága, hogy programjához a párt nagy számban megnyerte a parasztokat, és jelentős volt a befolyásuk az értelmiségi rétegek körében is. A szociáldemokrata eszmék svéd közvetítéssel jutottak el Finnországba, együtt hatva a lassalle-i és a narodnyik eszmékkel. A finn mozgalom sajátsága volt – állapította meg végül az előadó –, hogy a II. Internacionáléval való kapcsolatfelvétel után is az ősi, kommunális közösségeken és a helyi önkormányzatokon alapuló társadalomban gondolkodtak.

Farkas Dezső, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékvezetője hozzászólásában a II. Internacionálé alapításának jelentőségéről beszélt.

Barabás Rita, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola docense „Munkásdalkultúra Magyarországon a századforduló idején" című előadását a Kőbányai Általános Munkásénekkar közreműködésével tartotta meg. Az előadó rámutatott, hogy a magyarországi munkásdalkultúra két gyökérből táplálkozott a századfordulón: a külföldi szakmunkások által az országba hozott, nemzetközi munkásmozgalom dallamkincséből, illetve a szakképzetlen magyar agrárproletariátus dalaiból, akik a műdalokat életformájuknak megfelelően alakították át. A gombamódra szaporodó munkásdalárdák mind az átvett, mind pedig a hazai dalok

különböző szövegvariánsait szívesen énekelték. Az önálló munkásdalszövetségek történetének ismertetése után Barabás Rita megállapította, hogy a daloknak inkább kortörténeti, mint zenei értékük van.

Vargha Gábor, a BME adjunktusa „A gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. évi kongresszusán" című előadásában vázolta a gyarmati kérdés történetét. Az előadó hangsúlyozta, kezdetben a munkásmozgalom a hagyományos módon viszonyult a gyarmati kérdéshez és ekkor még nem jelentek meg a különböző álláspontot képviselő irányzatok. A viták időszakának csúcspontja az 1907-es kongresszus volt, amelyen minimális többséggel sikerült, Kautsky közbelépésének köszönhetően, az igen gyér részvétel mellett ülésező bizottság jelentését elfogadtatni. Vargha Gábor felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az 1907-es bizottsági munkálatokban az internacionálé egyetlen jelentős alakja sem vett részt.

Misóczky Lajos, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem gyöngyösi Főiskolai Karának oktatója a II. Internacionálé törekvéseinek tükröződését vázolta Heves megye induló munkásmozgalmában.

Harsányi Iván „A II. Internacionálé és a munkásegység kérdése" című előadásában rámutatott arra, hogy manapság divatos az első világháború után a munkásmozgalomban bekövetkezett szocialista-kommunista szétválást elhibázottnak és visszacsinálandónak tartani. Ezt különböző indokoktól vezérelve követelik a szocialisták: a kommunisták visszatérését azért remélik, mert már megszűnt a különválást indokló történelmi helyzet, míg a kommunisták (pl. az OKP) a gazdasági nyomás elleni fellépést csak szervezeti egységben tartják egyáltalán sikeresnek. A munkásegység történetét az előadó a következő szakaszokra bontotta: Az első 1920–1922, a három internacionálé berlini konferenciájának ideje, mikoris leszűkítve csak munkásügyként, defenzív célzattal próbálták meg az egység megteremtését, de a szakadást előidéző tényezők még frissek voltak. A második szakasz 1934–1938 közötti időszak, mélyben népfrontos alapon kíséreltek meg egységet teremteni. A harmadik a háborút követő időszak, mely azonban a két világrendszer kettéválásával végződött. Az SZKP XX. kongresszusa után biztató kapcsolatfelvételi kezdeményekkel találkozhatunk, de ezek a magyarországi 1956-os események után elhaltak. Az ötödik szakaszt pedig már napjaink jelentik, mikor is az atombomba árnyékában a világháború elkerülésének szükségszerűsége miatt a konfliktusok régi módon való kezelésére nincsen mód. Harsányi Iván napjaink nagy lehetőségének az Észak–Dél problémának az európai szociáldemokrata pártok által nem neokolonialista alapon való kezelését látta.

Domonkos Anna zárszavában rámutatott arra, hogy az elhangzott referátumok is bizonyították, az újfajta kutatói módszerek és szemlélet kialakításának az elején vagyunk, és az ezen az értekezleten megkezdett munkát folytatni kell a II. Internacionálé korszerű értékelése érdekében.

Pető Andrea

Rövid hírek

Sipos Péter kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa a Webb Memorial Trust-alapítvány három hónapos ösztöndíjával 1989. január–március folyamán kutatómunkát végzett angliai könyvtárakban és levéltárakban.

★

Ágh Attila, a filozófiatudomány doktora, intézetünk tudományos tanácsadója az Országos Béketanács küldöttségének tagjaként 1989. január 19–20-án részt vett a Párizsban megrendezett francia–magyar leszerelési és fejlődési szemináriumon. Február 12. és 15. között pedig jelen volt, és előadást tartott az „Alternatív biztonsági koncepciók politikai aspektusai Európában" című nyugat-berlini tanácskozáson.

★

1989. február 22-én a Párttörténeti Intézetbe látogatott *Rehák László*, a Szabadkán megjelenő Létünk című társadalmi, tudományos és kulturális folyóirat főszerkesztője, valamint *Árokszállási Borza Györgyi* szerkesztő. A vendégek megbeszélést folytattak *Sipos Leventével*, a Múltunk szerkesztőjével a két folyóirat szerkesztésének kérdéseiről, valamint a szerkesztőségek együttműködésének lehetőségeiről.

★

1989. február 24-én zajlott le a Párttörténeti Intézetben külső szakértők bevonásával „A magyarországi szociáldemokrácia története" című monogáráfia kéziratának vitája. A kötet szerzői: *Erényi Tibor*, *Varga Lajos*, *Kende János*, *Szabó Ágnes*, *Pintér István* és *Strassenreiter Erzsébet*, szerkesztője *Erényi Tibor*.

★

Borsányi György kandidátus, intézetünk tudományos főmunkatársa 1989. március–május folyamán folytatta előadássorozatát a bécsi Európai Tanulmányok Intézetében.

1989. március 15. és 18. között a Párttörténeti Intézet vendége volt *Mészáros Sándor*, az Újvidéki Egyetem Történeti Intézetének professzora.

★

„Önkormányzati kísérletek a XX. században" címmel 1989. március 17-én konferenciát rendezett a Baloldali Alternatíva Egyesülés. Intézetünkből *Kende János* tudományos munkatárs „Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság és a munkásönkormányzat", *Krausz Tamás* kandidátus, tudományos munkatárs „A bolsevizmus és az önkormányzat", *Pető Andrea* gyakornok „A városi önkormányzat és a szakszervezetek Angliában a 80-as években" címmel tartott előadást.

★

Kende János 1989. március 19-e és 22-e között Prágában és Pozsonyban előadásokat tartott a Magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulója alkalmából.

★

Varga Lajos kandidátus, tudományos főmunkatárs és *Milei György*, tudományos főmunkatárs 1989. március 23. és 25. között Moszkvában részt vettek a Magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulója alkalmából rendezett tudományos tanácskozáson.

★

1989. március 28–29-én a Párttörténeti Intézetben tartotta soros ülését a nagy októberi szocialista forradalom története nemzetközi témabizottság. „Az 1917–1921. évi forradalmi mozgalmak; az 1919. évi magyarországi Tanácsköztársaság (Kutatási eredmények, feladatok)" címmel megrendezett tanácskozáson intézetünk részéről *Milei György* Kun Béláról, a KMP alapítójáról és a magyar Tanácsköztársaság vezetőjéről tartott előadást, *Kende János* és *Varga Lajos* közösen készített referátuma pedig a Tanácsköztársaság társadalmi-politikai szervezeteinek szerepét elemezte.

Balogh Sándor igazgató, *Máté István* intézeti titkár és *Ólmosi Zoltán* tudományos munkatárs 1989. április 3. és 7. között Berlinben részt vett a szocialista országok kommunista és munkáspártjai központi bizottságai mellett működő tudományos intézetek és más marxista kutatási központok vezetőinek tanácskozásán, amelyen a részt vevő delegációk beszámoltak intézeteik 1988-ban végzett tevékenységéről, és megvitatták a párttörténetírás elméleti-módszertani kérdéseit.

★

Botos János tudományos munkatárs 1989. április 5. és 7. között Kassán részt vett és előadást tartott a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos ülésszakon.

★

Kádár Zsuzsanna és *Szabó Annamária* tudományos segédmunkatársak, valamint *Csirpák Lilli* gyakornok 1989. április 17-től 28-ig részt vettek az Inter University Centre által Dubrovnikban megrendezett „Együttélés és konfliktus Közép-Európában" című tanfolyamon, amely Közép-Európa történeti, nemzetiségi és kulturális kédéseivel foglalkozott.

★

Varga Lajos 1989. április 19. és 23. között az ITH-szervezet meghívására Bécsben részt vett és előadást tartott az Osztrák Szociáldemokrata Párt megalakulásának 100. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián.

★

1989. április 24-től 28-ig tartott Berlinben a pártarchívumok vezetőinek 9. nemzetközi értekezlete, amelyen intézetünket *Molnár János*, a történettudomány doktora, igazgatóhelyettes és *Szűcs László* archívumvezető képviselte. A tanácskozás napirendjén két kérdés szerepelt: 1. A pártarchívumok szerepe a történetírás segítésében; 2. A modern technika alkalmazása a pártarchívumokban.

Ágh Attila 1989. május–június folyamán négy hetes tanulmányúton járt az NSZK-ban az Országos Ösztöndíj Tanács által biztosított ösztöndíjjal.

★

1989. május 4–5-én Budapesten ülésezett az Osztrák–Magyar Munkásmozgalom-történeti Bizottság. A tanácskozást *Jemnitz János*, a magyar tagozat elnöke nyitotta meg. Napirenden az osztrák szociáldemokrácia hainfeldi kongresszusának 100. évfordulójáról való megemlékezés, valamint az 1919–1932. közötti időszak kérdései szerepeltek. Intézetünk munkatársai közül előadást tartott, illetve felszólalt *Sipos Péter*, a magyar tagozat tikára, *Szabó Ágnes*, *Kozáry Andrea*, *Szücs László*, *Standeisky Éva* és *Erényi Tibor*. Az osztrák küldöttséget *Helmut Konrad* és *Rudolf Ardelt* professzorok vezették.

★

A Baloldali Alternatíva Egyesülés „Önkormányzat – ma" címmel tudományos tanácskozást rendezett 1989. május 13-án. Az ülést *Krausz Tamás* nyitotta meg. *Ágh Attila* „A munkásosztály struktúrájában végbement változások 1945 után" címmel tartott előadást.

★

A Magyar Politikatudományi Társaság politikaelméleti szakosztálya 1989. május 16-án „Mi a szocializmus?" címmel rendezett konferenciát, amelyen *Ágh Attila* „A szocializmus a konzervativizmus és a liberalizmus kontrasztjában" címmel adott elő.

★

Standeisky Éva kandidátus, intézetünk tudományos munkatársa 1989. május 23. és 27. között Magdeburgban részt vett az NDK fennállásának 40. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferencián.

★

Kádár Zsuzsanna, a Párttörténeti Intézet tudományos segédmunkatársa 1989. május–június folyamán két hónapos kutató-feltáró munkát végzett a bonni Friedrich Ebert Stiftungban az Országos Ösztöndíj Tanácsnál elnyert ösztöndíjjal.

★

A Csehszlovák Kulturális és Tájékoztató Központ, valamint az MSZMP KB Párttörténeti Intézete 1989. június 15-én tudományos szimpóziumot rendezett a Magyarországi és a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulója alkalmából, amelyen *Pavol Kanis*, az SZlKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet tudományos munkatársa és *Botos János* tartottak előadást.

★

1989. június 19-e és 23-a között a Párttörténeti Intézet vendége volt *Ivan Hutira*, az SZlKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet tudományos munkatársa, aki az MSZMP nemzetiségi politikájáról, valamint a magyarországi szlovák nemzetiség helyzetéről folytatott konzultációkat.

★

A Magyar Történelmi Társulat, az Országos Pedagógiai Intézet és Hajdú-Bihar megye Tanácsa 1989. június 26. és július 1. között nyári akadémiát rendezett a társadalomtudományok oktatása témakörében Hajdúszoboszlón. Intézetünk részéről *Balogh Sándor* „Népi demokratikus átalakulás – szocialista útválasztás", *Standeisky Éva* „Az 1947–1949-es fordulat", *Krausz Tamás* „Sztálin–Hruscsov. Alternatívák a szovjet fejlődésben", *Urbán Károly* „Az 1953–1956. évi politikai viták" címmel tartott előadást.

★

A Magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulójára gyűjteményes kötetet jelentetett meg a Gondolat Kiadó „Visszaemlékezések 1919-ről" címmel *Kende János* és *Sipos Péter* szerkesztésében. Ugyancsak ők a szerzői „A magyar történelem nagy alakjai" című sorozat 12. és 13. kötetének, amelyek az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság egyes vezetőiről közölnek portrékat, s amelyeket a Reflektor Kiadó adott ki.

★

A Zrínyi Katonai Kiadónál látott napvilágot *Ágh Attila* „Konfliktusok, háborúk" című könyve; „Az önszabályozó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában" című művét pedig a Kossuth Könyvkiadó adta ki.

★

„A száműzött Trockij" címmel dokumentumválogatást tett közzé a Kolibri Könyvkiadó KFT gondozásában *Krausz Tamás*, melyhez ő írta a bevezető tanulmányt is.

★

A Kossuth Könyvkiadó jelentette meg *Vass Henrik* „Történelmi múlt – társadalmi jelen. Társadalomtudományi kutatóműhelyek Magyarországon" című művét.

Szemle

Kirschner Béla ● A Blum-tézisek*

A Kommunisták Magyarországi Pártjának 1919–1944 közötti történetéről számos munka jelent meg az utóbbi két évtizedben. Ennek ellenére további kutatások szükségesek ahhoz, hogy a KMP történetének egyes rövidebb szakaszait mélyebben, árnyaltabban értékelhessük. Ilyen feladatra vállalkozott Kirschner Béla, aki kitűnő ismerője a KMP 1920-as évekbeli tevékenységének, a párton belüli vitáknak.

A könyv érdeme, hogy dokumentum értékű ismereteket ad. Bár fő témája a Blum-tézisek, az 1928–1930 közötti viták, de visszanyúl a KMP I. kongresszusához, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1925–1927 közötti politikájának értékeléséhez is. Fontos ez azért, mert így világosabbá válik a KMP politikájában bekövetkezett változások folyamata, a politikai rendszert, az adott történelmi helyzetet és az illegális kommunista párt stratégiáját, taktikáját érintő különböző felfogások vitája.

A könyv adalékokat nyújt ahhoz is, hogy a magyar kommunista vezetőknek messzemenően figyelembe kellett venniük a Kommunista Internacionálé határozatait, a KI értékeléseiben bekövetkezett változásokat, sőt esetenként Sztálin személyes véleményét is. (L. pl. az MSZMP köztársasági jelszaváról alkotott véleményt.) Közismert, hogy a KI fő vonala 1926 után fokozódó mértékben „balos", szektás irányú volt, erősödött a forradalomvárás, a „forradalomcsinálás" illúziója, amikor a marxi–lenini forradalmi válság kritériumaiból egyoldalúan a szubjektív tényezők, közülük is a kommunista pártok politikájának jelentősége vált eltúlzottá. A változásokhoz a kommunista pártoknak, a magyarnak is, igazodni kellett bár ez nem menti hibáikat. A Moszkvában élő és dolgozó magyar kommunisták – különösen Kun Béla – helyzete bonyolultabb volt, mint akár Bécsben, akár itthon dolgozó kommunista vezetőké, mivel ők jobban ismerték azt a személyi harcot, amelyet Sztálin és a körülötte kialakult csoport vívott a hegemónia megszerzéséért az SZKP-ban és az internacionáléban.

A kommunista pártokban (éppúgy mint a más jellegű és tartalmú politikai szervezetekben) viták nélkül lehetetlen a realitásoknak megfelelő stratégia, taktika, politikai vonal stb. kialakítása. A kommunista pártok tragédiája az volt, hogy az 1920-as évek második felétől a véleménykülönbségeket gyakran jobboldali, opportunista elhajlásnak deklarálták, s ezt szervezeti intézkedések is követték. A KMP vezetésén belüli nézeteltérések „elhajlássá" váló folyamatát Kirschner Béla érzékletesen ismerteti, bírálja.

Egyértelművé vált, hogy a KMP 1925–1926-os – főként a fedőpártja által közvetített – politikai vonalán és módszerén változtatni kell. Arra a kérdésre: merre és hogyan, többféle válasz fogalmazódott meg, amelyekkel a kötet részletesen megismerteti olvasóit, így Szántó Béla, Alpári Gyula, majd Lukács György és a velük vitatkozók – köztük Kun Béla, Révai József – nézeteinek tolmácsolásával. Mindezekből érthetővé válik az, hogy a KMP II. kongresszusát miért halasztották el több alkalommal.

E könyv mutatja be először részleteiben is

* Kossuth Könyvkiadó, 1988. 213 p.

a Blum-tézisek körül kialakult vitákat. Kitűnik, hogy a Lukács által megfogalmazott munkás-paraszt diktatúra jelszava lényegét tekintve nem állt szemben a KMP addigi politikájával. Így, bár előremutató volt a munkás-paraszt diktatúra lukácsi értelmezése, de igencsak balos alapról ítélte meg a lehetséges szövetségeseket, különösen az MSZDP-t és a szakszervezeteket. S talán nem túlzás azt állítani, hogy Lukács György egyéni drámája volt a tézisek kényszerű visszavonása.

A könyvből megismerjük a Kommunista Internacionálé vezetőségének a KMP-ben folyó vitákra való reagálását, határozatait. Feltehető, hogy a KI dokumentumai között további forrásokat találhatunk majd, ha azok kutatása a jelenleginél nagyobb mértékben válik lehetővé.

A KMP vezetői közötti vitákban kiemelkedően fontos volt, hogy miként értékelték a magyarországi politikai rendszert: fasiszta típusú uralmi formaként, vagy másként. Kétségtelen, hogy a magyarországi politikai rendszer rendkívül bonyolult, ellentmondásos tartalmi és formai jegyei nagyon megnehezítették a pontos értékelést. S gondoljunk arra az ismert tényre, hogy a rendszer jellegéről a történészek körében a mai napig sem zárult le a vita.

A magyar kommunista vezetők véleményei ütköztek a belpolitikai helyzet megítélésében: milyen mértékű, mélységű a válság az 1920-as évek vége felé; a különböző osztályok, társadalmi rétegek várhatóan hogyan fognak erre reagálni; milyen tömegbázisra támaszkodhat a kormányzat; mely rétegeket veheti számításba potenciális szövetségesként a kommunista párt stb. A hazai kommunista mozgalom helyzetének, erejének, tömegbázisának értékelésében ugyancsak jelentős különbségek voltak, ezekkel a könyv részletesen foglalkozik. Az ismertetett dokumentumokból kitűnik, hogy a KMP vezetői eltúlozták a rendszer válságjelenségeit, a munkásosztály, a szegényparasztság várható balratolódását, aktivizálódását, ami hozzájárult ahhoz, hogy megfogalmazódjék a „nyílt sisakos" politikai vonal. Ez évekig érvényesült a hazai mozgalomban, s időről időre szinte katasztrófaszerű vereségeket, veszteségeket, letartóztatásokat eredményezett.

Az illegális kommunista párt tagjai számára alapvető fontosságú volt az is, hogy fedőpártjuk megszűnése után milyen legális szervezetekben dolgozhatnak tovább, mely kérdés összefügött a szociáldemokrata párt, a szakszervezetek megítélésével. A könyvből erre is sok idézettel alátámasztott választ kapunk. A magyar kommunista vezetőkre kétségtelenül hatással volt, hogy a KI sajtójában 1926 végétől, 1927 elejétől mind gyakrabban szerepelt a szociáldemokrata pártok szociálfasiszta megbélyegzése. Igaza volt Alpári Gyulának, amikor ezt megkérdőjelezte. Kevéssé ismert, hogy ezt az értékítéletet 1927-ben egy alkalommal Kun Béla is kritikusan fogadta. (L.: Kun (Rónai) 1927. augusztusi levele. PI Archívum. 500. f. 2/122. ő. e.) Súlyos következményekkel járt, hogy a korábbiakhoz képest jelentősen módosult a szociáldemokrata baloldal, a centristák értékelése. „Merevebb, hibásabb lett e periódusban az ausztromarxista ellenzékként számon tartott, a Kunfiékkal kapcsolatot tartó itthoni csoportosulás megítélése... külön hangsúlyt kapott a baloldali szociáldemokraták leleplezésének fontossága..." (53. o.)

Irreális volt abban reménykedni, hogy fedőpártjuk tevékenysége újból fellendülhet, vagy az MSZDP-ben újabb szakítás lehetséges.

A „nyílt sisakos" politika, az MSZDP értékelésében történt változás szükségszerűvé tette a KMP szakszervezeti politikájának felülvizsgálatát is. Ebben ugyancsak alapvető fordulatot tükrözött a KÜB 1928. októberi ülésének vitája, amelyre Kun Béla 1928. novemberi levelében úgy reagált, hogy az MSZDP és a szakszervezetek fasizálódnak, „...a szakszervezet ma az uralkodó osztály eszköze..." (71. o.) A szerző bemutatja azt a folyamatot, amely szakítást jelentett az 1927-ig érvényben lévő realistább politikával, s 1928-ban kezdetben a szakszervezeteknek az MSZDP-től való elválasztását célozta, majd rövid időn belül eljutott – ha korlátozottan is – az illegális vörös szakszervezetek alakításának szükségességéig.

Bár a könyv célja főként a viták bemutatása, bírálata, a KMP vezetésének szervezeti kérdéseivel is foglalkozik. Nevezetesen arról van szó – s ez már korábban is felmerült –, hogy a hazai mozgalmat a párt mely vezető szerve irányítsa közvetlenül: a Központi Bizottság, a hazai Titkárság, vagy a Külföldi

Bizottság. Ennek eldöntését természetesen nemcsak a különböző időszakok eltérő véleményei befolyásolták, hanem a KMP szervezeti ereje, helyzete, mindenekelőtt az, hogy a sorozatos letartóztatások miatt a KB-ban és az itthoni vezetésben gyakoriak voltak a változások. Emellett figyelembe kellett venni a még szabadon lévő kommunista vezetők tudását, tapasztalatait, vezető- és konspirációs készségét stb. is. Az 1927. februári, majd az azt követő letartóztatások után a KÜB vált a hazai mozgalom közvetlen irányítójává. Mivel a KÜB tagjainak jó része hosszú ideje emigrációban élt, kevésbé tudta felmérni a magyarországi viszonyokat, annak változásait. Ebből következően növekedett a lehetősége és a veszélye annak,hogy a KMP-ban hibás döntések szülessenek.

Még egy kérdésről kívánok említést tenni, amellyel a könyv is foglalkozik, s amely már az 1920-as évek elejétől ismételten felvetődött. Éspedig a KMP üzemi sejtjeinek létrehozása, pontosabban az, hogy a KMP tevékenységének fő terepe az üzem legyen. Ezt a követelményt hangsúlyozta a Kommunista Internacionálé, több alkalommal bírálva a KMP-t. A KI jelenlegi ismereteink szerint e kérdésben nem tett különbséget a legálisan és az illegálisan működő pártok között. A kis létszámú, állandóan üldözött magyar kommunista párt főként a legális munkásszervezetekben volt eredményes, s csak kevés üzemben dolgozott annyi kommunista, hogy valóban működő sejtet tudtak létrehozni.

Kirschner Béla „A Blum-tézisek" c. könyve sok tekintetben kiegészíti a KMP 1928–1930 közötti vitáinak, elméleti tevékenységének megismerését.

Liptai Ervinné

Életutak – Szakszervezeti vezetők életrajza*

„Életrajzgyűjteményünk az első olyan kísérlet, amely a szakszervezeti mozgalom régi vezetőiről kíván bővebb, átfogóbb ismereteket közölni" – szögezi le bevezetőjében a kötet szerkesztője. Ez a mondat megjelöli a könyv helyét a történeti irodalomban, s egyben megadja a kulcsát a kiadvány értékelésének, hiszen első voltából adódnak értékei és hiányosságai is.

Az az egyesek által hangoztatott megállapítás, hogy napjainkban újból kell fogalmazni mindazt, amit múltunkról az elmúlt 40 év alatt leírtak nyilvánvaló túlzás, de hogy árnyaltabban kell írni mindarról, ami a munkásmozgalomban történt, az vitathatatlan. A magyar munkásmozgalom több mint 100 évének valódi feltárása még nem történt meg, s a szakszervezeti mozgalom reális értékelése is csak manapság indult el. Remek bizonysága ennek ez a közelmúltban megjelent kötet is, amely tizennégy egykori szakszervezeti vezető rövid életrajzát tartalmazza, szinte kronológikus sorrendben; Teszársz Károlytól Peidl Gyulán át a néhány éve elhunyt Somogyi Miklósig. Ezek az élet utak a magyar történelem egy-egy korszakát is jelölik, a szereplők aktív részesei voltak múltunk eseményeinek. Így a kötet akár az utolsó száz év történelmének hiteles krónikája is lehetne. Hogy mégsem tekinthető annak, azt éppen a szerkesztő fentebb idézett mondata magyarázza: Első kísérlet – s valljuk be, annak is kissé megkésett.

A szakszervezeti mozgalom jelenlegi problémái jelzik, mennyire nem ismerik annak mai vezetői saját mozgalmuk múltját, sokszor alapvető fogalmakkal sincsenek tisztában, s olykor mennyire bizonytalanok céljaik megfogalmazásában. Ha a dogmatikus történetírás nem torzította volna el a mozgalom valódi históriáját, ha a mai vezetők nem brosúra-irodalmon nevelkedtek volna, bizonyára könnyebb dolguk lenne. Már csak ezért is sajnálatos, hogy erre az első kísérletre csak 1988-ban kerülhetett sor.

A kötet kísérleti jellegét érezhetjük abban is, hogy a különböző szerzőktől származó írások más-más történetírói felfogást tükröznek, más-más szemszögből íródtak, s az egyes személyiségek mögött nem rajzolódik ki egységes történelmi háttér. A különböző

---

* Szerkesztette: *Strassenreiter Erzsébet*. Népszava kiadás, 1988. 266 p.

szerzők másként és másként értékelik az egyes személyiségeket, gyakran ugyanarról az eseményről szólva az egymást követő lapokon különböző, gyakran eltérő értékelést kapunk.

Ha a könyv csak szakemberek számára készült volna, az ilyesfajta egymás mellé sorolás nem is lenne zavaró, hiszen az adatok ismeretében a kutató megalkothatja saját véleményét. De a jelen kötetet a kiadó szélesebb olvasótábornak szánta, s az átlagolvasó már nehezebben igazodik el az egymásnak ellentmodó megállapítások között. (Pl. Peidl Gyula, Peyer Károly vagy Kossa István esetében.) Ha a tájékozatlan érdeklődő az egyik oldalon azt olvassa, hogy valaki megalkuvó vagy dogmatikus volt, nehezen fogadja el, ha néhány lappal később bölcs reálpolitikusnak tünteti fel egy másik életrajz írója. Nem mindenkiről olvashatunk árnyalt és elemző tanulmányt, gyakran megfeledkeznek a szerzők a politikusok emberi vonásairól és csak mozgalmi tevékenységükre fordítanak figyelmet. Egyik-másik írás száraz adatközlésnek minősül és érződik rajta a mozgalmi frazeológia nyomasztó hatása.

Mind e negatívumok mellett mégis örömmel kell üdvözölnünk ezt a kötetet, mert szerzői számos, korábban tabunak tekintett kérdéshez is hozzányúltak. Peidl Gyula, Peyer Károly, Kabók Lajos életútjának megrajzolása, a szakszervezeti mozgalomban betöltött szerepük megítélése nemcsak e mozgalom története szempontjából fontos. Kossa István, Kisházi Ödön, Somogyi Miklós életrajzánál pedig a szerzők 1945 utáni történelmünk problematikus kérdéseit is érintik.

A kötetből megismert szakszervezeti vezetők különböző indíttatású, eltérő egyéni tulajdonságokkal rendelkező személyiségek voltak, s ezeket az eltérő jellemeket számunkra elsődlegesen a közösségért végzett munkájuk kapcsolja össze. Mindannyian meggyőződéssel vallották, hogy feladatuk a munkások érdekvédelme. S nemcsak szociális, de politikai érdekvédelme is, ezért dolgoztak tehetségükhöz mérten. Nem napjaink negatív tanulságai alapján kell megítélnünk tevékenységüket, hanem azt kell vizsgálnunk, hogy az adott kor körülményei között miként feleltek meg vállalt kötelezettségeiknek.

Amikor napjainkban a magyar szakszervezeti mozgalom megreformálásának lehetőségeit kutatják, szükséges a visszatekintés e mozgalom múltjára és legprominensebb személyiségeink tevékenységére. Csak remélhetjük, hogy ezt az első kötetet több is követi, s már nem kísérleti jelleggel.

Kővágó Sarolta

Pogány József válogatott írásai*

A történeti kutatások eredményeként az utóbbi években nemzeti múltunk értékei közé lassan bekerülnek a magyarországi szociáldemokrata mozgalom progresszív hagyományai is. Ezt igazolja többek között a Párttörténeti Intézet és a Kossuth Könyvkiadó vállalkozása, mely a századelő neves magyar szocialista gondolkodóinak életművеiből válogatást közreadó sorozatában most Pogány József írásaiból is rendelkezésünkre bocsát egy csokorravalót. A kötetet Varga Lajos állította össze, és a bevezető tanulmány is az ő munkája.

A válogatás Pogánynak az 1907 és 1920 közti időszakban született írásaiból ad keresztmetszetet. Pogány kitűnő tollú publicista volt, jó íráskészséggel, politikai érzékenységgel, humán műveltséggel, történészi hajlammal és reálpolitikusi érzékkel megáldva. Mindenekelőtt Marx és Engels írásai avatott ismerőjének is bizonyult. Cikkeinek többsége a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában a Szocializmusban, majd a párt napilapjában, a Népszavában jelent meg. Nyitottságára jellemző, hogy mint szabadkőműves, írt a Szabad Gondolatba, a Huszadik Századba, s a progressziót kép-

* Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: *Varga Lajos*. Kossuth Könyvkiadó 1987. 282 p.

viselő irodalmi, színházi lapokba is. S bár a szociáldemokrata pártban 1918 őszéig különösebb funkciója nem volt, 1912 után ő lett a Népszava vezércikkeinek egyik szerzője. Pogány írásai tanúsítják, hogy elkötelezett szocialista szemléletű ember volt, aki a véleményét akkor is kifejtette, ha az a pártvezetőség nemtetszésébe ütközött. Így volt ez például az 1918. januári tömegsztrájkkal foglalkozó cikkénél is, amelyben a tömegmozgalom kipattanását az orosz forradalom hatásával, a breszti tárgyalások megszakadásával, a Tisza–Wekerle-összefogás veszélyével magyarázta. A forradalmi szellem megvolt – tartotta Pogány, de hiányoztak a győzelem objektív feltételei. Azt, hogy a sztrájkot leállító bizalmi testület határozata a munkásság egy részének ellenállásába ütközött, olyannyira, hogy még a Népszava szerkesztősége előtt is tüntettek, azzal magyarázta, hogy a munkásmozgalomba új, fegyelmezetlen elemek kerültek. Magatartásukat Pogány tollhegyre tűzte, lényegében kigúnyolva a radikalizálódókat. Cikkét a Népszava szerkesztője, Kunfi Zsigmond annak ellenére, hogy Pogány nem mindegyik következtetésével értett egyet, lehozta, s jegyzetben szállt szembe a vitatott gondolatokkal.

Önálló gondolkodását, nagy műveltségét igazolja az 1848–1849-es forradalomról és szabadságharcról készült, a mai értékelésekhez közelítő elemzése („Marx, Engels és a 48-as forradalom" című cikkében). A korabeli progresszió értékelésével ellentétben ő a forradalom eseményeit nem a középnemesség főnemesség elleni harcának tartotta, hanem lényegében polgári forradalomnak, melyben a nemesség jelentős része a néppel tartott, s mely az abszolutizmus felülkerekedése ellenére is győzött.

Írásaiból többek között magával ragadó képet kapunk a századelő különböző társadalmi csoportjainak helyzetéről. A szociográfiai igényességgel készült megrázó írások („Lakásprobléma és lakáspolitika"; „A könnymilliomosok" címmel) bemutatják a munkások, a kisemberek nehéz életkörülményeit, mindennapi gondjait. Pogány a kormányzatot tette felelőssé a rossz lakás- és egészségügyi körülményekért. „A Munkapárt és az uzsorakapitalizmus" című írásában újságírói bravúrral leplezi le a Tisza vezette Munkapártot, melyet nem csupán a nagybirtokosok, hanem a tőkések pártjának is tartott. Feltárta, hogy a 250 munkapárti képviselő közül 137 – név szerint is felsorolja őket – közvetlenül kapcsolatban állt valamelyik tőkés érdekeltségű céggel, részvénytársasággal.

A parasztság helyzetével csak érintőlegesen foglalkozott, talán mert lebecsülte osztályharcukat. Ugyanakkor Áchim L. András meggyilkolására azonnal éles hangú cikkben reagált, melyben kifejtette: magyarázhatják akárhogy, a lényegen nem változtat, most is az úr lőtt a parasztra.

Figyelemre méltó, ahogyan el tudott igazodni kora külpolitikai eseményeiben. A Balkán-háborúk kapcsán született írásaiban előtte is felsejlett a világháború réme. Éleslátását bizonyítja „Népjogok vagy bombák útján" c. cikkében a szarajevoi merénylet kapcsán kifejtett gondolata: „Mindenfelől felhangzik a megdöbbenés bámulata, amely elálmékodik azon, hogy íme egy 19 esztendős gyerek hogyan változtathatja meg egy hatalmas birodalom sorsát, két közömbös ólomgolyó hogyan fúródhatik bele országok, nemzetek társadalmi életébe – és senki sem keresi az okokat, hogy miért van ilyen végzetes jelentősége egy bármily nagy rangú és hatalmú ember halálának, és milyen viszonyok teszik lehetővé azt, hogy egy 19 esztendős diák ... és két ólomgolyó történelmi végzetet képviselhessen." A hadüzenet előtti napokban ő írta a Népszava háborúellenes cikkeit. Szerinte a háború előidézőihez nincs köze a magyar népnek. A háború országokat, birodalmakat sodort el és felforgathatja a fennálló társadalmi rendet – tartotta Pogány. Bár elgondolkodtató, hogy neki, mint szocialistának az akkori „társadalmi rend megingása" miért adott aggodalomra okot.

A háború kitörésekor megkapta behívóját, a frontra került, majd megsebesült. A későbbiekben pedig mint haditudósító vett részt a harcokban. Hogy emberileg mi játszódott le benne 1914 őszén, arra az írások nem adnak választ. Haditudósítóként írt riportjaiban sosem dicsérte a monarchia külpolitikáját, nem lelkesedett a háborúért, bár közvetlenül nem is tiltakozhatott ellene, hisz katona volt. Írásai homlokterében a harcban megtört emberek, a háború okozta félelem, a pusztítások ábrázolása áll. A „Hazamegyek a pesti harminckettesekhez" című írásában

már 1915 tavaszán a háborúval kapcsolatban kialakult megszokásra és fásultságra hívja fel a figyelmet. „Tudja még Budapest, hogy fiai künn vannak a lövészárokban? – teszi fel a kérdést. – Talán még tudja. Hiszen útban még átfutja az újságot, szkeptikusan még vitatja a napi jelentést. Talán még tudja. De nem érzi. Nem lesi lihegve, mit csinálnak a fiai odakünn, a harc, a halál terén. Már nem állítja meg az utcán a sebesülteket. Már nincsenek tele a kórházak látogatókkal."

1917 márciusától egyre többet foglalkozott az orosz forradalom eseményeivel. Megdöbbentő éleslátással, Otto Bauertől is sokat átvéve, máig is helytállóan elemezte a februári és az októberi forradalmat. Lényeglátására jellemző, hogy úgy tartotta, a bolsevikok sorsa azon áll vagy bukik, hogy végre tudják-e hajtani az agrárforradalmat és sikerül-e békét kötniük. A kötet bevezető tanulmányában a szerkesztő kiemeli az MSZDP tevékenységében annak jelentőségét, amit a párt a bolsevikok politikájának széles körű népszerűsítése terén végzett Magyarországon. Ehhez a népszerűsítő munkához Pogány kimelkedően járult hozzá. Neki is köszönhető, hogy Leninről írott tanulmányából az itthoni munkásság megismerhette az orosz forradalom vezéralakját.

1918 őszének forradalmi eseményei őt is előtérbe állították. A Katonatanács kormánybiztosából a Katonatanács Végrehajtó Bizottságának elnöke lett. Ettől kezdve életét elsősorban a napi politika és nem a publicisztika kötötte le. A kötet a két forradalom időszakában elhangzott Pogány-beszédekből is válogat, melyek alapján egy következetesen forradalmi személyiség bontakozik ki előttünk. 1919 februárjában a forradalmat nem tekintette befejezettnek, úgy tartotta, a szocializmus megvalósítása a következő feladat. Ebben szövetségesként a földmunkásságot jelölte meg; legfőbb napi feladatának az ellenforradalom elfojtását tartotta. Feltétlenül fontosnak tekintette, hogy az új hadsereg mindenben támogassa a szervezett munkásság politikáját. Írásait végigolvasva nem meglepő, hogy 1919. március 21-től híve lett az MSZDP és a KMP egyesülésének és a proletárdiktatúrának. A Tanácsköztársaság alatt hadügyi majd külügyi, végül közoktatásügyi népbiztosként dolgozott. Ebből az időszakból figyelemre méltó, hogy a Tanácsok Országos Gyűlésének vitáján, 1919 júniusának második felében Kun Bélával ellentétben a Vörös Hadsereg harcának folytatása mellett foglalt állást. Azzal érvelt, hogy lélektanilag helytelen egy „diadalmas hadsereg" megállítása, és az ellenség által megszabott vonalak mögé történő visszaparancsolása. De ennél sokkal nagyobb súlyú érve volt, hogy a Clemenceau-jegyzék által felkínált határok között „megélni nem tud ez az ország. Semmiféle állami formák vagy társadalmi formák között megélni itt akkor nem lehet, sem feudális, sem kapitalista, sem pedig szocialista életformák között. Mert semmiből, elvtársaim megélni nem lehet, mert nyomorúságból... proletártömegek igényeit kielégíteni lehetetlen, és ha bármely kormányzat is vállalkoznék erre, ezt sajnos a tömegek keserűsége, a tömegek éhsége, ... állandó lázadása söpörné el a helyéről."

1919. augusztus 1-je után emigrációba vonult. A kötet utolsó két cikke Bécsben íródott, s a magyar munkásság helyzetének elemzésével foglalkozik. „Mit vesztett a diktatúra bukásával a magyar munkásság?" című írásában a nemzetközi szocialista mozgalomban a demokráciáról, diktatúráról folyó vitában egyértelműen a diktatúra mellett foglalt állást. A Tanácsköztársaság vereségének okát is abban látta, hogy a munkásság nem támogatta egyöntetűen a proletárdiktatúrát. Pogány azt is megfogalmazta, mit kellett volna tenni. „Miután már megvolt a Tanácsköztársaság, még azoknak a munkásvezetőknek is, akik előtte nem voltak hívei a proletárdiktatúrának, akik nem tartották elég »érettnek« a magyar munkásságot a hatalom gyakorlására, azoknak is mindent el kellett volna követniük a diktatúra erősítésére és a diktatúra hatalmi eszközeinek minél tökéletesebb kiépítésére, mert tudniuk kellett, hogy a proletárdiktatúrából nincs többé visszatérés az arany középútra, nincs többé visszatérés a polgári demokráciára, hogy a proletárdiktatúrát csak a nyílt ellenforradalom ... követheti. Még azoknak is, akik úgy látták, hogy a proletárdiktatúrában nincs semmi pozitív jó, amikért érdemes megtartani, azoknak is szívvel, lélekkel a diktatúra erősítésén kellett volna dolgozniuk, mert tudniuk kellett..., hogy megmérhetetlen szenvedés várakozik a Tanácsköztársaság elbukásával a magyar munkástömegekre."

A közreadott életút itt lezárul. Ezt azonban nem lehet a szerkesztő rovására írni, hisz Pogány további publicisztikai tevékenységét kevésbé lehet nyomon követni, de az is lehet, hogy ezután elhallgatott. Az 1920-as években a Kominternben, elsősorban az Egyesült Államok Kommunista Pártjában kifejtett tevékenysége részleteiben már feltárt. Az is ismeretes, hogy az 1930-as évek elején a Szovjetunióban telepedett le. Az azonban, hogy hogyan élt, hogyan gondolkodott, mivel foglalkozott, többnyire ismeretlen. Máig megválaszolatlan kérdés az is, hogy az 1937-es letartóztatási hullám áldozataként milyen előzmények után, hol és hogyan halt meg.

Egy korszak hiteles bemutatásához elengedhetetlenek a dokumentumközlések, forráskiadványok. Reálisabb múltlátásunk és múltmagyarázásunk érdekében szükség van az ehhez hasonló kötetekre.

Palasik Mária

Életrajzi elemzés a kontraszelekcióról*

Hegedűs András könyve „szabálytalan" visszaemlékezés. Egy látványos politikai pályát, a volt párfunkcionárius életét követi 1956-ig, addig, amikor a többi sztálinista vezetőhöz hasonlóan „politikai halottá válik". A memoár ugyan kiterjed még a Moszkvában töltött emigráció éveire is, de az a történetnek már csak utójátéka. Ez utóbbi két évet a szerző az autonóm értelmiségi lét felé tett első lépésnek látja.

De Hegedűs András nem csak emlékezik. Elemzi, magyarázza életét, a társadalmat, a hatalmi struktúrát. Az átélt és csinált történelemről szólva a ma kérdéseire ad kváziprogramot. A napi aktualitás-igényt jelző gondolatokon túl (csak néhány emlékeztetőül: a román vezetés falurombolási koncepciójának elítélése, a történettudomány újfajta „nemzeti kérdés"-felfogásának üdvözlése, állásfoglalás Nagy Imre és társai temetésének ügyében) alapvető értékként az ún. szerves – gyakorlatilag a civil önszerveződést elfogadó, támogató – társadalmat tartja elérendő, elérhető célnak. A többfajta szándék megvalósításához, önmaga és az ország fejlődésrajzának felvázolására „találja ki" az *életrajzi elemzés* összetett műfaját.

Az emlékezés és az elemzés 1945-ig többé-kevésbé elválik egymástól. Hegedűs ekkor még nem alakítója az ország történetének. A talán kissé hosszadalmasra sikerült bevezető rész, a szülőfalu leírása, a családi háttér, az iskolaévek jól megindokolják azt a társadalmi elkötelezettséget, az „úrgyűlöletet", amely a tehetséges diákot, bekerülve a Bólyai, később a Györffy Kollégium progresszív mozgalmaiba a baloldal, majd mind határozottabban a kommunista párt felé irányította.

1945-tel Hegedűs az ellenzékből a hatalmon belülre került. Ennek számára is kézzelfogható jele a – mai véleménye szerint – gazdasági szempontból elsietett, politikai megfontolásból sürgetett földosztás, amelyet teljes szívvel hajtott végre. A valóban gyökeres átalakulás jelképe a sátoraljaújhelyi főispáni hivatalban felemás bakancsban megjelenő fiatal földosztóbiztos. Második, soproni szereplése bemutatásakor a német kitelepítés problémája többet érdemelt volna egy mondatnál, hiszen közvetlenül összefüggött a földosztás lebonyolításával.

Hegedűs András emlékeiből kibontható: torzulás már 1945-ben bekövetkezett a kommunista párt politikájában. Kizáró politika érvényesült mind a mozgalmon belüli alternatívákkal – például az első budapesti párttaggyűlésen a Demény-csoport tagjainak megtagadása –, mind a koalíciós partnerekkel szemben. A valamikori autonóm Györffy Kollégium tagjai a párt rohamcsapatává váltak. A katonás szervezettség, a kommunista értékek túlzott, gyors érvényesítésének az igénye is hozzájárult, hogy a kezdeti ifjúsági (MADISZ) egység felbomlott.

Hegedűs karrierje az ifjúsági mozgalomból indul; innen kerül a kiválasztottak iskolájába,

* *Hegedűs András:* A történelem és a hatalom igézetében. Életrajzi elemzések. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 352 p.

az első hathónapos káderképző tanfolyamra. Ezzel az eseménnyel kezdődik az egész köteten át vissza-visszatérő elemzés, a *párt-funkcionárius* leírása. „A munkásosztály hatalma mindenekelőtt, a párt érdeke mindenekfölött és töretlen hűség a Szovjetunióhoz" – ez a párthivatalnokkal szemben támasztott igény. Ennek teljesítése természetszerűleg maga után vonta az egyéniség feladását. A monolitikus struktúra engedelmes, az utópisztikus végcélban rendületlenül hívő kiszolgálója áll előttünk – a könyv egyik érdeme ennek a végletes magatartásnak az elemzése.

Ez az ethosz tette lehetővé, hogy Hegedűs túltegye magát fenntartásain, melyek az MKP eszközökben nem válogató magatartásából fakadtak. Mai fejjel elhibázottnak tartja, hogy a Györffy-kollégisták egy része taktikából a Nemzeti Parasztpártba belépve a kommunista párt utasításait követte, és az sem véletlen, hogy az 1947. évi választások kapcsán a kék cédulával visszaélvén, megszégyenüléséről ír. Jobban szolgálná azonban a megértést, ha Hegedűs András mai véleménye élesebben elválna az emlékeitől.

A deformált struktúra újabb jele a Hegedűs egyéniségétől távol álló változás, a MADISZ „nyakkendőssé" válása. De az idegenkedést legyőzi a hivatástudat: innen egy nem kevésbé bürokratikus közegbe kerül, a pártközpontba. Ezek az első valódi lépések a hatalom útján. Érdekes a személyes emlékekre alapuló beszámoló az itt dolgozók munkájáról, életmódjáról. A vezetők jellemzése, a hivatali viszonyok, „a négyesfogat", különösen Gerő Ernő, akinek ettől kezdve 1956-ig közvetlen munkatársa. E ténynek nagy a szerepe karrierjében, egészen a miniszterelnöki kinevezésig – mindezek bemutatása iratokból ki nem olvasható adatokat nyújt az olvasónak.

A következő állomás: a Rajk-per, a tisztogatások. Újabb adalék a párthivatalnok mechanikus, a végcélból visszavetítve végül is magyarázatot találó magatartására. A struktúrának ezen a szintjén természetes a félelem is – nem az erőszakkal rettegésben tartott társadalomé, hanem az egyre többet látó, ugyanakkor egyrészt a hatalommámor, másrészt a messianisztikus tudat miatt a dolgokkal igazán szembenézni nem merő és nem tudó ember félelme.

Hegedűs 1950-től tagja a kormánynak. Ezt a pártapparátusból való kikerülésként éli meg, elbizonytalanodik. Rossz közérzetéről a rendszeres, hivatalnoki munkavégzéssel próbálja elterelni figyelmét. Talán fiatal kora is zavarja; nem partnere a tapasztalt politikusoknak, különösen nem az MDP nagy tekintélyű vezetőinek. A kötet legérdekesebb része – érthetően – az 1953–1956-ig terjedő időszak. Erről tud a szerző leginkább olyan adatokkal szolgálni, amelyeknek nyomát írott forrásainkban hiába is keresnénk. Legjobb példa erre az 1953. júniusi moszkvai útról szóló beszámoló. De ugyanez felvet egy kérdést is: vajon meddig terjed a szovjet pártvezetőség felelőssége a magyar vezetőség tetteiben? A kérdésfelvetés hasonló a Rákosi–ÁVH-viszony vitájánál: ahogy az egyes törvénytelenségekért sem csak a politikai vezetők a felelősek, hanem aki azokat elkövette, úgy az SZKP vezetősége, bár nyilvánvalóan beavatkozott, nem adott kész recepteket. Az egyensúly megtalálása nehéz. Az a kötet vége felé található magyarázat is túlzás, hogy Rákosi Mátyást maga a rendszer tette azzá, ami volt. A Moszkvából kapott utasítások – a személyiek is – a kereteket adták: a tartalom itthon készült.

A miniszterelnöki funkcióval lényegében változik meg Hegedűs András felelősségének kérdése – ezt az emlékezésekben is erőteljesebben kellett volna hangsúlyoznia. Az eddigi „mi tettük" már nem érvényes; a legfelsőbb döntéshozatalban megnő a személyes lehetőség és ezzel együtt a személyes felelősség is. Hegedűs Adrás azt írja: egykori falusi tanítójának ötvenes évek eleji öngyilkossága miatt „kínoz az önvád, hogy valamilyen módon részese lehettem, hiszen szerepet játszottam egy olyan világ megteremtésében, amelyet ő maga konzervatív beidegzettségével, nem fogadott el". Magánemberként ez érthető. Viszont ennél sokkal konkrétabb politikai hibák terhelik, de ilyeneket hiába keresünk a könyvben. A rehabilitációkban például jóval aktívabban részt vehetett volna, különösen a SZKP XX. kongresszusa után, amikor Rákosi Mátyás pozíciója megrendült. Nem elfogadható az az akkori kifogás, hogy a rehabilitációk gyengítik a párt erejét. Ellenkezőleg, ezzel lehetett volna csökkenteni a társadalom, a párttagok elbizonytalanodását, erkölcsi válságát. Hegedűs

személye alkalmas lehetett volna a jóvátétel végrehajtására, hisz a törvénysértésekben tevőlegesen nem vett részt. De arról nem szól, hogy ez miért maradt el, illetve miért csak 1956 tavaszán tett konkrét lépéseket. Minden bizonnyal meghatározó ok volt, hogy pártfogója, Gerő Ernő vezette a rehabilitációs bizottságot. (Ugyanakkor elismeri, hogy a Farkas Mihály elleni retorziók mennyire felemásak voltak; a végső következtetés levonására nem volt meg sem a lehetőség, sem a képesség.)

Ugyanúgy felelősség terheli Hegedűs Andrást azért – erről többet olvashatunk a könyvben –, hogy a Rákosi és Nagy Imre nevével jelzett irányzatok közötti harcban, bár látta, érezte, hogy Nagy Imre politikájának lenne létjogosultsága, nem tudott a helyes oldalra állni. Sorolja szubjektív mentségeit: Nagy Imre főleg régi, kipróbált és a legfölső vezetésből kikerült, sértett, Moszkvából hazatért ismerőseire (Vas Zoltán, Szántó Zoltán) támaszkodott. De az, hogy az új káderektől idegenkedett – ezt Hegedűs jól érezte – azon is múlott, hogy azok már letették a garast a Rákosi–Gerő-koncepció mellett. A konkrét gazdasági kérdésekben Hegedűs András végig a Nagy Imrével szembenálló tábor véleményével értett egyet. Az, hogy az 1954. októberi KV-ülés idején a kínai út miatt Hegedűsnek nem kellett színt vallani, számára szerencsés véletlen. De lett volna még mód arra, hogy megtegye azt a lépést, amit ma világosan lát: állást foglalni az új szakasz mellett. Akkor azonban nem ez volt a véleménye. E kérdés megítélésében ismét keveredik az akkori és a mai gondolkodása.

A kötetnek talán a legfőbb információt adó mozzanata: Rákosi leváltása körülményeinek tisztázása; a repülőtérről a városba tartó autóban a pártfőtitkári funkció visszautasítása. Kétfajta félelem csapott össze: tartózkodás a túl nagy felelősségtől, illetve a szovjet javaslat visszautasításának lehetséges következménye. Az SZKP részéről kapott kritika (a miniszterelnöki funkció túlbecsülése, az állami funkció előtérbe helyezése a pártmegbízatással szemben) okozta bizonytalanság is szerepet játszott abban, hogy az 1956. júliusi változások után sem tudott Hegedűs lényegesen változtatni az események folyásán.

Hogyan kerülhetett Hegedűs András fiatalon ilyen magas pozícióban? A miniszterelnöki megbízatás idején – ma így látja – nem volt határozott programja, elképzelése, egyfajta „talán sikerül" mentalitással nem volt ereje visszautasítani a kijelölést. A feladattól való félelmet meghaladta a hatalomvágy. Hegedűs minden beosztásában megbízhatóan, hatékonyan dolgozott, azok érdekeit tartva szem előtt, akik kiválasztották. Jó *hivatalnok* volt. Megdöbbentő jelenet, hogy 1956. október 23-án délután, már a PB ülése után, a Parlamentben leül íróasztala mellé, átnézni a kilencnapos távollét alatt felgyülemlett aktákat.

De nem ő volt az egyetlen a vezetésben, aki nem tudta felmérni, mi a valós helyzet az országban. A hatalom, az ellenőrzés ilyen fokú elvesztésének az oka a pártfunkcionáriusi gondolkodás: a szerző ma már pontosan látja, hogy az információáramlás csődje mellett a hatalomról való lemondás képességének a hiánya, a zárt struktúrából történő kilépés lehetetlensége vezetett el oda, hogy a társadalomban fölgyülemlett feszültségek robbanással jutottak a felszínre. Egy újabb példa ugyanerre a gondolkodási sémára: nem volt meg a vezetőség bátorsága Rákosi leváltásához, pedig érezték annak elkerülhetetlenségét. Azért volt szükség a szovjet instrukcióra, mert attól féltek, hogy a személycsere megrendítheti a hatalmat. Lengyelországban éppen a helyes személyi döntés segítette elő a hatalom viszonylag békés konszolidálását.

1956 egyfajta magyarázata tehát a teljes szétesettség. De miért nem hitték el az ország vezetői a jugoszláviai út alatt itthonról kapott fenyegető híreket? Nem érzékelték az apparátus bomlását? A fegyveres erőkben bíztak? A *tehetetlenség*nek ezt a fokát *felelőtlenség*nek kell minősítenünk.

Azért már a kiadó okolható, hogy néhány tárgyi, illetve sajtóhiba került a szövegbe. 1941 őszén a 2. magyar hadsereg még nem készült a frontra (48. o.). Két helyen is (164., 221. o.) az MDP IV. kongresszusa szerepel, holott 1954-ben a III., az utolsó MDP-kongresszust rendezték meg, ahogy több alkalommal helyesen is olvasható. A 186. oldal jegyzetét keresve csak találgathatjuk, Berend T. Iván melyik művére gondolt a szerző. Nagy Imre leváltásának helyes,

1955-ös évszáma helyett 1953 márciusa szerepel. (306. o.)

Hegedűs András kötetét elolvasva marad egyfajta hiányérzet az olvasóban. Olyan adatok helyett, amelyeket történelemkönyvekben is megtalálhatunk, szívesebben olvastunk volna többet a szerző személyes emlékeiről. Természetesen egyelőre sem a korszak szereplői, sem a kutatók nem tudnak – a források hiánya miatt sem – választ adni jó néhány kérdésre. A szerző legnagyobb érdeme könyve egészét nézve egy gondolkodásmód leírása. A szervilizmus, a félelem, a politikai hibák, bűnök elkövetésének melegágya. Kialakul az információhiány – a messianisztikus tudatnak nincs is szüksége bizonyos tényekre, sokkal inkább vágyik tévképzetekre. Törvényszerűen következik ebből a rossz konfliktusmegoldó képesség. A kontraszelekció iskolapéldája, ahogy az ország egy alkalmatlan vezetőgárdával érkezik el 1956 őszéhez. Gondolkodjunk el ezen...

Horváth Zsolt

G. L. Szmirnov ● Az átalakítás forradalmi lényege*

1987-ben, a „peresztrojka" harmadik évében látott napvilágot az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet filozófus igazgatójának a könyve, amely a Szovjetunióban kibontakozó új folyamatok elméleti vonatkozásainak egyik első összegzési kísérleteként fogható fel. A szerző hozzávetőlegesen szűk másfél–két esztendő tapasztalatainak birtokában végezhette el az elemzést. Az átalakítás azóta is tart, újabb és újabb dimenziókra terjed ki, így maga a recenzált mű sem tekinthető minden szempontból lezárt, végleges értékítéletnek. Georgij Szmirnov a kezdeti lépések-tanulságok elméleti összefoglalására, s – ahol erre mód van – általánosítására törekedett, kutatva a múlt hibáiból elkerülhetetlenül fakadó változtatások jellegét, körvonalazva a fejlődés lehetséges és kívánatos további irányát. Szinte természetes azonban, hogy egy ilyen „folyamatközi" elemzésnek az adott időszakban jogosnak és igaznak tűnő következtetéseit részben meghaladták már a zajló események, míg egyes megállapításai a megjelenés óta is érvényesnek bizonyultak.

A könyvben megfogalmazódik a kikerülhetetlen alapkérdés: miért vált, válhatott elodázhatatlan feladattá az átalakítás? A választ a szerző abban látja, hogy az állami és a pártvezetés korábban kizárólag a sikerekre, eredményekre koncentrált, megkerülte, elhallgatta a gazdaság meghirdetett intenzifikálásának és a munkatermelékenység szavakban megkövetelt növelésének elmaradásából fakadó, a lakossági ellátás javítása, valamint a társadalmi-gazdasági-politikai élet egyéb negatív jelenségeinek leküzdése terén jelentkező égető problémákat. Ez a sikerpropaganda „akarva-akaratlanul sajátos igazolásként szolgált a sürgető feladatok megoldásában tapasztalható késedelmességhez", sőt egyesek számára a negatív jelenségek iránti békülékenységet is indokolta. Szmirnov szerint a vezetés mindenekelőtt szubjektív okok miatt nem tudta idejében és teljes mértékben megérteni a változtatások szükségességét, pontos programot kidolgozva a válságjelenségek leküzdésére. A szigorúan centralizált tervutasításos irányítási rendszer emiatt éles konfliktusba került a gazdaság intenzív fejlesztésének követelményével, ami gazdasági stagnálást, s végeredményben válság előtti állapotot eredményezett. A helyzetet politikai tényezők is súlyosbították: az SZKP KB 1964. októberi plénuma után hozott intézkedések lényegében visszavonulást jelentettek a pártnak az állami és társadalmi élet különböző színterein korábban foganatosított demokratizálási törekvéseihez képest.

A „pangás" időszakának retrográd, káros jelenségei következtében már nem csupán a fejlődés ütemének meggyorsítására volt szükség, de a szocialista társadalom minőségi átalakítása is létkérdéssé vált. Ezzel kapcsolatban állapította meg az SZKP 1986-os XXVII. kongresszusa (valamint az

* Társadalomfilozófiai vázlat. Moszkva, Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi, 1987. 223 p.

itt elfogadott új pártprogram), hogy a korábbi hangzatos kijelentésekkel ellentétben a Szovjetunióban még nem fejeződött be a „fejlett szocializmus" építése, hogy káros bármilyen előreszaladási próbálkozás, de a késedelmeskedés is a megérett változások végrehajtásában. Leszögezte, hogy hatékony és halaszthatatlan intézkedéseket kell hozni a gazdaság és a társadalom fejlődésének meggyorsítására, a társadalmi élet összes szférájának, a párt-, az állami, a gazdasági és a társadalmi szervezetek tevékenységének gyökeres átalakítására.

Szmirnov erre a helyzetelemzésre támaszkodva vonja le egyik legfontosabb következtetését. Megállapítja, hogy mivel a gyorsítás, az átalakítás a társadalom minden területét áthatja, s lényegbe vágó mennyiségi és minőségi változtatásokat tartalmaz, következményeiben felér egy újabb forradalmi átalakulással. Ezen közelebbről azt érti, hogy gazdasági téren érvényesíteni kell a demokratikus centralizmus elvén alapuló gazdaságirányítást a korábbi bürokratikus centralizáció és az adminisztratív irányítási módszerek helyett; biztosítani kell a gazdasági egységek átállását a teljes önelszámolásra és az új munkaszervezési elvekre; fejleszteni kell a szövetkezeti és az ún. szocialista vállalkozói kedvet. Szociális téren a „mindenki képességei, mindenki munkája szerint" szocialista alapelv következetes megvalósítását kell szorgalmazni. A politikai szférában a demokrácia, a szocialista önkormányzat sokoldalú fejlesztésére van szükség, támaszkodva a tömegek alkotóképességére, öntevékenységére. Nyitottabbá kell tenni a vezetők választását, szélesíteni a nyilvánosságot, a kritikát és az önkritikát a társadalmi élet minden területén. A társadalmi szükségleteknek megfelelően át kell alakítani a közép- és a felsőfokú oktatást, serkenteni az irodalom, a művészetek szabad fejlődését.

Szmirnov értékelése szerint: „Mindez együttvéve a társadalom egyik állapotából egy másikba való ugrást, magasabb minőségi állapotot jelent, olyan ugrást, amit a szocializmus történelmi vívmányai és a társadalmi élet negatív jelenségei, tendenciái, idejétmúlt formái kiküszöbölésének égető követelményei készítettek elő." Az 1917-ben megkezdődött forradalmi átalakulásnak ez a második szakasza – felfogása szerint – abban tér el az előzőtől, hogy itt nem szociálispolitikai forradalomról, új politikai hatalom létrehozásáról van szó, hanem arról, hogy tovább kell erősíteni a szocialista össznépi államot, el kell mélyíteni a szocialista demokráciát, fejleszteni kell a szocialista népi önkormányzatot, következetesebben kell alkalmazni a szocialista elosztási elvet, s a hatékonyabb felhasználás érdekében erősíteni kell a termelési eszközök társadalmi tulajdonát.

Külön hangsúlyozza a szerző a társadalomtudományok fontosságát ebben a folyamatban, abból a meggondolásból is, hogy a gyorsítás, az átalakítás, a minőségileg új szovjet társadalom elérése lehetetlen az új gondolkodás elterjedése és teljes győzelme, az erőteljesebb elméleti tevékenység nélkül. Természetesnek veszi, hogy a szocializmus elmélete is változik az új körülményeknek megfelelően, s hogy a jelenlegi helyzetben olyan új nézetrendszerre van szükség, amely a marxizmus–leninizmus alapján korszerű képet tud adni a szocialista fejlődés irányairól, eszközeiről és formáiról.

A társadalomtudományok és a politikai gyakorlat kapcsolatáról szólva Szmirnov részletesen elemzi a tulajdonviszonyok és az elosztási viszonyok szükségszerű felülvizsgálatából adódó, a korábbiaktól eltérő elméleti és gyakorlati változtatásokat. Bírálja azt a még jelenleg is érvényes állapotot, melyben az állam mint a társadalmasított javak tulajdonosa kizárólag központi szervein keresztül valósítja meg tulajdonjogát, s felteszi a kérdést: e jog gyakorlására miért ne lehetne alkalmas a vállalat, a vállalati kollektíva? Véleménye szerint csak úgy erősödhet a gazdálkodás eredményességében való érdekeltség, ha elismerik a dolgozói kollektíva tulajdonjogát, ha az valós jogot kap a bevételei és a kiadásai feletti rendelkezésre, gazdasági és termelési ügyei intézésére más vállalatokkal, szociális infrastruktúrájának kiépítésére stb. Kifejti, hogy az állami vállalatok önkormányzatának fejlesztése, vezetőinek választása azonos helyzetbe hozná őket pl. a szövetkezetekkel, s megszüntetné azt a „történelmi igazságtalanságot", melynek lényegét abban látja, hogy elméletileg az állami vállalat a társadalmi szervezetek magasabb típusát képviseli, de nincs joga arra, hogy irányítsa önmagát, s rendelkezzen azzal,

amit megtermelt. A szerző emellett szorgalmazza a szövetkezeti és az egyéni munkatevékenység jogainak helyreállítását, mivel reális lehetőséget lát bennük az árutermelés és a szolgáltatások bővítésére. Ezeknek a – korábban a szocializmustól idegennek tekintett – tevékenységi formáknak a létjogosultságát azzal a „marxista alapigazsággal" indokolja, hogy egyik gazdasági forma sem tűnik le a színről, amíg nem merítette ki önmagát. Önkritikusan jegyzi meg: „Annak idején lebecsültük ezt a bölcsességet, és ezzel nagyon is érezhető károkat okoztunk önmagunknak."

Szmirnov elemzésében hangsúlyos szerepet kap az érdekviszonyok bemutatása. Felhívja a figyelmet arra, hogy az egyén, a közösség érdekeltségének megteremtése, elismerése nélkül elképzelhetetlen a megújulás mind a gazdasági, mind a politikai szférában. Részletesen boncolgatja a társadalmi tudat formálásának, átalakításának problémáit, a személyiség szocializmusbeli szerepét, az „új ember"-típus kialakulásával, elterjedésével, a személyiség sokoldalú fejlődésével kapcsolatos kérdéseket.

Könyvéből végső összevetésben kirajzolódik a szándék és a cél: gyökeresen szakítva a sztálini szocializmusmodell gazdasági-társadalmi-politikai normáival, sémáival, megrögzöttségeivel és megkötöttségeivel, egy olyan új, rugalmasabb szocialista társadalmi berendezkedés felé kell haladni, amely egy minden területen érvényesülő demokratikus feltételrendszerben igényt tart az emberek öntevékeny alkotó közreműködésére, lehetővé teszi az önkormányzati formák kialakulását és hatékony működését, összességében egy alulról is építkező rendszer létrejöttét.

Georgij Szmirnov a Szovjetunióban megindult folyamatokról ír, ad elemző-értékelő képet. A korábbit megváltoztatni kívánó újat ábrázolja, de könyve megírásakor ő sem függetlenítette még magát az előző időszak beidegződéseitől, frazeológiájától. Amint arról fentebb már szó volt, természetszerűen tükröződik munkáján a „peresztrojka" 1986–1987-es állapota, amelyben a könyv megjelenése óta is sok változás következett be. Az új nyomvonalon elindult szovjet fejlődés elméleti vetületeinek feldolgozása során levont következtetései magától értetődően elsősorban a Szovjetunióra vonatkozhatnak, de nemcsak rá. Ahogy az ottani állapotok korábban is tagadhatatlanul befolyásolták, sőt egyenesen meghatározták a többi szocialista ország fejlődését, úgy az 1985-től kibontakozó változások hatása hol erőteljesebben, hol kevésbé szintén megmutatkozik. Ilyen értelemben Szmirnov következtetései, elméleti megfontolásai sok vonatkozásban nemzetközi érvénnyel is bírnak, ajánlhatók más szocialista országok figyelmébe is.

Máté István

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke

1988. október– 1989. április

A negyvenötödik: az első. = Magyar Hírlap, 1988. december 21. 8. p. [Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány, 1944.]

A pénzügyi népbiztos. Lengyel Gyula születésének 100. évfordulóján. = Népszabadság, 1988. október 8. 8. p.

Ács Ilona: Tudta mit, miért kockáztat. 75 éve született Ságvári Endre. = Népszava, 1988. november 4. 7. p.

Aki kétszer halt meg. (Emlékezés Szőnyi Mártonra.) = Néphadsereg, 1988. december 3. 15. p.

Andrássy Antal: „Az új Magyarországot akarjuk létrehozni." – Somogyi dokumentumok az 1918-as polgári demokratikus forradalom kezdetéből. 1. rész. = Somogy, 1988. 5. sz. 71–81. pp.

Az ellenforradalom mártírja. (Emlékezés Szabó Lajosra születésének 75. évfordulóján.) = Néphadsereg, 1988. december 10. 15. p.

Baksay Zoltán: A munkanélküliség felszámolására irányuló hatósági elképzelések és intézkedések az ellenforradalmi Magyarországon. = Századok, 1987. 6. sz. 1119–1175. pp.

Bandur Károly: A két munkáspárt egyesülése 1948-ban. = Nógrádi Szemle, 1988. 3. sz. 65–71. pp.

Bella Ernő: Észrevételek Hiller István „Soproni fiatalok ellenállási tervei és akciói 1944–45-ben" c. tanulmányához. (Soproni Szemle, 1988. 1. sz. 16–39. pp.) = Soproni Szemle, 1988. 3. sz. 247–248. pp. [A Magyar Front volt vezetőjének kiegészítése.]

Bellér Ede: Egyenjogú népek hazája. = Népszava, 1989. március 21. 4. p. [A Magyarországi Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája.]

Benedek István Gábor: Egy távirat háttere. Beszélgetés Milei György történésszel a most előkerült Kun Béla-üzenetről. = Népszabadság, 1988. november 11. 6. p.

Benedek István Gábor: A krími krimi. Hogyan válik egy régi rémtett vádja puszta mesévé? = Népszabadság, 1988. november 5. 18. p. [Kun Béláról.]

Benedek István Gábor: Magyar orvosperek, 1953. A terrornak nincs logikája. = Népszabadság, 1988. december 3. 12. p.

Benedek István Gábor: Múltháttér. Beszélgetés Szabó Bálint történésszel az ötvenes évekről. = Népszabadság, 1988. december 19. 6. p.

Berényi Zsuzsanna Ágnes: Oszlik a köd. = Kritika, 1989. 2. sz. 15–16. pp. [Újabb adatok Kun Béla életrajzához.]

„Beszédemet mégsem vonom vissza." Déry Tibor felszólalása a Petőfi Kör vitáján. Közread. Hegedűs B. András. = Világosság, 1989. 2. sz. 131–137. pp.

Bibó István: Erdei Ferenc az 1943. évi balatonszárszói konferencián. – – emlékeiből. = Hitel, 1989. 1. sz. 26. p.

Bibó István: 1956. október 23–november 6. Huszár Tibor interjúja. = Valóság, 1989. 2. sz. 52–67. pp.

Bibó István kibontakozási tervezete 1956. november 6. Közzéteszi: Vida István. = História, 1988. 6. sz. 15–16. pp.

Bibó István levele Szalai Pálhoz (1978.) = Medvetánc, 1988. Melléklet. 31–38. pp. [Litván György „Magyar gondolat – Szabad gondolat..." c. könyve kapcsán.]

Bibó István: A magyarországi németek kitelepítéséről. Közli: Fülöp Mihály. = Magyar Nemzet, 1989. március 4. 9. p.

Borsányi György: A budapesti munkások választási magatartása (1922–1945). = Valóság, 1989. 1. sz. 87–99. pp.

Borsányi György: A KMP és a polgári demokratikus forradalom. = Magyar Hírlap, Melléklet, 1988. október 29. 1. p.

(**Borsányi** György): Proletárdiktatúra vagy koalíciós hatalom volt? (Az interjút késs. Szémann Béla.) = Heti Budapest, 1989. 2. sz. 7. p.

Botos János: Tömpe András. 1913–1971. = Pártélet, 1988. 11. sz. 92–94. pp.

Bozóki András–**Sükösd** Miklós: Anarchizmus a forradalomban. = Világosság, 1989. 1. sz. 51–58. pp. [A Magyarországi Tanácsköztársaság anarchista megítélése.]

Bozóky Éva: A Hősök teréről a Vöröstoronyi szorosig. (Részlet egy készülő emlékiratból.) = Tekintet, 1989. 2. sz. 59–81. pp. [1956 novemberében a budapesti jugoszláv követségre menekültek csoportjáról, romániai száműzetésükről és letartóztatásukról.]

Buchinger Manó: Tanúvallomás. = Népszabadság, 1988. október 29. 14–15. pp. [1918-ról.]

Csendes Károly: Szellemidézés 1988-ban! Hozzászólás a Gyertyán Ervin és Hazai Jenő közötti vitához. = Mozgó Világ, 1989. 2. sz. 108–111. pp.

Donáth Ferenc, ifj.: Két dokumentum '56-ról. = Élet és Irodalom, 1989. 7. sz. 6–7. pp. [Nagy Imre és Donáth Ferenc találkozásairól.]

Egy fegyveres-könyves európai. Hetvenöt esztendeje született Tömpe András. = Népszabadság, 1988. november 14. 4. p.

Elöl járt a harcban. (Emlékezés Fürst Sándorra.) = Néphadsereg, 1988. november 26. 15. p.

Emlékek a 70 év előtti napokról. Összeáll. **Petrák** Katalin. = Propagandista, 1988. 7. sz. 106–114. pp. [Emlékezések a KMP 1918-as megalapítására.]

Emődi Gyula: Münnich Ferenc a kommunista forradalmár és államférfi. = Nógrádi Szemle, 1988. 3. sz. 55–64. pp.

Erényi Tibor: 1918–1919 fordulója Magyarországon. = Budapesti Fórum, 1988. 5. sz. 60–66. pp.

Erényi Tibor: 1918 ősze – hetven év után. = Társadalmi Szemle, 1988. 10. sz. 68–78. pp.

Erényi Tibor: 1919. március 21. = Új Tükör, 1989. március 19. 5. p.

Érteni és érezni, amit tennünk kell. 75 éve született Péter Ernő. = Népszava, 1989. március 11. 7. p.

Esti Béla: Szabadnak szép a tél! Chlepkó Ede lágerlevelei. = Népszabadság, 1989. január 9. 6. p.

Faggyas Sándor: Miért számolták fel negyven éve az üzemi bizottságokat? Beszélgetés Balogh Sándorral, a Párttörténeti Intézet igazgatójával. = Népszava, 1989. március 25. 5. p.

Faggyas Sándor: A szakszervezetek a tanácshatalomban. = Népszava, 1989. március 21. 5. p.

Farkas Beáta: A szocializmuskép alakulása Magyarországon 1948-tól a pártpolitikai dokumentumok tükrében. = Tájékoztató (Műv. Min.), 1988. 4. sz. 44-61. pp.

Farkas Márton: 1918 katonaforradalmárai. = Palcóföld, 1988. 6. sz. 44–48. pp.

Farkas Vladimír: A visszaemlékező felelőssége. Hozzászólás Kállai Gyula Megkésett börtönnapló című könyvéhez. = Kapu, 1989. 1. sz. 29–37. pp.

Fogarassy László: A 6. vörös hadosztály és vezetői. = Palócföld, 1989. 1. sz. 22-36. pp.

Földes György: Hatalom és mozgalom. 1. rész. A kommunista párt vezető szerepe 1956 után (1956–1989). = Figyelő, 1989. 5. sz. 24. p.

Földes József: Levelek a tiszalöki táborról. = Új Tükör, 1989. március 19. 6–8. pp.

Földesi József: Perben, hűségben. (Történelmi riport Mező Imréről.) [Részletek.] = Kapu, 1988. 1. sz. 23–26. pp.; 1989. 1. sz. 26–28. pp.; 1989. 2. sz. 13–15. pp.

Földesi Margit: Avitt példakép? = Magyar Hírlap, 1988. november 4. 9. p. [Hetvenöt éve született Ságvári Endre. Beszélgetés Ságvári Ágnessel.]

Földesi Margit: Rajk László. Beszélgetés Balogh Sándorral. = Magyar Hírlap, Melléklet, 1989. március 25. 1. p.

Fülöp József: A két munkáspárt egyesülése Sopron vármegyében. = Soproni Szemle, 1988. 4. sz. 326–334. pp.

Gábor György: „A megösmerésnek erőszak nélkül való világossága." Schmitt Jenő Henrik gnósztikus anarchista államelmélete. = Világosság, 1988. 12. sz. 784–792. pp.

Gerő Ernő rádióbeszéde 1956. október 23. = História, 1988. 6. sz. 4–5. pp.

Glatz Ferenc: Egyesülés, 1948. június 12. Párt és politika, 1948–1988. = História, 1988. 4. sz. 32–34. pp.

Gosztonyi Péter: Fehér foltos háttértörténet. = Élet és Irodalom, 1989. 11. sz. 2. p. [1956. október 23-áról és Nagy Imre szerepéről.]

Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg összecsapása, 1919. = Palócföld, 1989. 1. sz. 45–52. pp.

Gyertyán Ervin: Tegnapi eretnekek, holnapi szentek. = Népszabadság, 1989. március 18. 15. p. [A Kun- és a Landler-frakcióról.]

Györkei Jenő: Egy igaz fénykép és egy hamis. A „kiretusált" forradalmár: Rudnyánszky Endre. = Népszabadság, 1989. január 16. 7. p.

Györkei Jenő: Két országban is emlékeznek rá. Száz éve született Wienermann Lajos. = Népszabadság, 1988. október 14. 6. p.

Györkei Jenő: Léridánál halt meg ő is. Tőke Lászlóról 75. születésnapján. = Népszabadság, 1988. október 5. 6. p.

Györkei Jenő: A tomszki Népszava szerkesztője. Száz éve született Reiner Károly. = Népszabadság, 1988. november 8. 6. p.

Gyurgyák János–**Litván** György: Válogatás Jászi Oszkár és Polányi Károly levelezéséből. = Medvetánc, 1987. 3–4. sz. 313–345. pp. [1915–1950.]

Habuda Miklós: Adalékok a „személyes diktatúra" természetrajzához. (Határozat az [MDP] Központi Vezetőség kollektív munkájáról. Elfogadta a KV 1954. október 1–3-i ülése.; A PB határozata a KV kollektív munkájáról szóló határozat végrehajtására 1956. június 7.) = Propagandista, 1989. 1. sz. 44–62. pp. [Első ízben nyilvánosságra kerülő dokumentumok.]

Habuda Miklós: „Megjött Rákosi elvtárs és rögtön fordít egyet a kormányrúdon." = Magyar Hírlap, Melléklet, 1988. október 29. 3–4. pp.

Hajdu Tibor: A béke forradalma. = Népszabadság, 1988. október 29. 14. p. [Az őszirózsás forradalomról.]

Hajdu Tibor: Mai töprengés az őszirózsás forradalomról. = Propagandista, 1988. 6. sz. 11–15. pp.

Három nép katonája. Nyolcvanöt éve született Ráth Károly. = Néphadsereg, 1988. 51. sz. 15. p.

Hazai Jenő: A Demény-ügyről. Néhány észrevétel Gyertyán Ervin „Visinszkij visszatér?" című válaszához. = Mozgó Világ, 1989. 2. sz. 103–108. pp.

Hegedüs B. András: Petőfi Kör – a reformmozgalom fóruma 1956-ban. = Világosság, 1989. 1. sz. 21–33. pp. [A szerző a Petőfi Kör titkára volt.]

Horváth István: Tények és tanulságok. A KMP salgótarjáni szervezetének megalakulása: 1918. december 26. = Nógrádi Szemle, 1988. 4. sz. 58–62. pp.

Horváth Miklós: Volt egyszer egy ezred. Emlékidézés Budán. = Néphadsereg, 1989. 6. sz. 11. p. [A Budai Önkéntes Ezredről.]

Jegyzőkönyv a DISZ Petőfi Körének 1956. június 27-én este 1/2 7 órakor a Néphadsereg Tiszti Házában rendezett újságíróvitájáról. = Kapu, Különszám, [1989.] 3–50. pp.

Józsa Antal: A távol-keleti szovjet légierő parancsnoka volt. Kiss János emléke glasznosztyra vár. = Népszabadság, 1988. november 29. 4. p.

Justus Pálné: Kistarcsa. Visszaemlékezés – részletek. = Mozgó Világ. 1988. 11. sz. 120–128. pp. [1950–1953.]

Kadár János rádióbeszéde 1956. november 1. = História, 1988. 6. sz. 10, 12. pp.

Kajári Erzsébet: A Szakszervezeti Tanács 1945-ben. = História, 1988. 6. sz. 20–22. pp.

Kende Éva: „Eszmélkedjünk úgy, mintha elölről kezdenénk a dolgot..." A Galilei Kör első főtitkárának, Kende Zsigmondnak centenáriumára. = Liget, 1989. 1. sz. 98–104. pp. [A szerző közli Kende Zsigmond „A demokrácia bírálóiról, intézményeiről és legbelsőbb lényegéről" c. írását.]

Kende János: Hetven esztendeje alakult meg a párt. = Pártélet, 1988. 11. sz. 24–27. pp.

Kende János: A Magyarországi Tanácsköztársaság hét évtized távlatából. = Társadalmi Szemle, 1989. 3. sz. 72–78. pp.

Kende János: Polgári demokratikus forradalom Magyarországon és a KMP megalakulása. = Budapesti Fórum, 1988. 4. sz. 147–151. pp.

Kende János: A proletárdiktatúráról. = Magyar Ifjúság, 1989. 11. sz. 11. p.

Keresztúry Dezső: Emlékezés az Eötvös Collegium utolsó éveire. = Valóság, 1989. 3. sz. 61–84. pp. [1945–1948-ra.]

Kinek mit üzen Szárszó? (Hozzászólások Szeredi Pálnak az előző számban megjelent írására.) = Ifjúsági Szemle, 1989. 1. sz. 99–107. pp.

Király Béla: „Egyetlen célom volt, a konszolidáció." [Beszélgetés – – val.] Riporter: Tóth Pál Péter. = Tekintet, 1989. 2. sz. 41–54. pp. [1956 novemberének katonai eseményeiről. Visszaemlékezés.]

Kiss Sándor, M.: Vázlat az ÁVH-ról. (1956-ig.) 1. rész. = Hitel, 1989. 4. sz. 17–19. pp.

Komoróczy Emőke, G.: Minőségeszmény a Kassák-körben. = Új Forrás, 1988. 6. sz. 76–80. pp.

Korom Mihály: Sztálin parancsára? Miért nem alakulhatott meg a magyar légió? = Magyar Nemzet, 1988. december 10. 10. p.

Kozák Gyula: Múltbanézés. Interjútöredékek Farkas Vladimírral, az Államvédelmi Hatóság volt alezredesével. = Mozgó Világ, 1988. 11. sz. 90–119. pp.

Kővágó Sarolta: „Csak a demokrácia!" Hetvenöt éve született Kulich Gyula. = Népszabadság, 1989. január 20. 6. p.

Kőváry E. Péter: Apám, a katpolos. Részletek egy interjúregényből. = Mozgó Világ. 1989. 2. sz. 89–102. pp. [Kőváry Ernőről, aki Pálffy György alárendeltje volt 1945–1949 között.]

Kubinyi Ferenc: A szalámi legnagyobb szelete. = Kapu, 1988. 4. sz. 4–9. pp. [Kornis Pál „Tanúként jelentkezem" c. könyve kapcsán, elsősorban a Magyar Közösség 1946–47-es peréről.]

Kubinyi Ferenc: Ungarisches Vernichtungslager N° 1. (Megkésett requiem 130 jeltelen sírba temetett recski fogoly emlékére.) = Kapu, 1989. 2. sz. 6–12. pp.

Kun Ágnes: Gyermekkorom. Ford.: Szabó Magdolna. = Új Írás, 1989. 3. sz. 78–102. pp.

Kun Béla: A szektásságtól az ellenforradalomig. (A KAPD kérdéséhez.) Előszó: Székely Gábor. = Magyar Filozófiai Szemle, 1987. 5–6. sz. 1010–1033. pp. [Németország Kommunista Munkáspártjáról, 1920–1921.]

Kürthy Endréné: A hazafias népfrontmozgalom újjászervezése 1957 júniusától 1958 júniusáig. = Tájékoztató (Műv. Min.), 1988. 6. sz. 45–68. pp.

Laczkó Mihály: Nagy Jenő, a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom mártírja. = Honismeret, 1988. 6. sz. 46–50. pp.

Lakatos István: A székely hadosztály. = Hitel, 1989. 3. sz. 2. p. [A Magyarországi Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről.]

Madzsar Lili visszaemlékezése. Lejegyz.: Fancsik János. = Palócföld, 1988. 6. sz. 51–57. pp. [Életére, édesapjára, Madzsar Józsefre.]

A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség 1953. február 28-i rendkívüli taggyűlésének jegyzőkönyve. Huszonnégy művész fegyelmi ügye 1953-ban (a „török ügy"). = Kapu, [1989.] Különszám, 50–64. pp.

Markó György: A vezérkari főnök. Nyolcvan éve született Sólyom László. = Népszabadság, 1988. december 17. 6. p.

Markos György: Kimaradt fejezetek a Vándorló fegyházból. = Valóság, 1989. 2. sz. 67–79 pp. [Az 1945 utáni időszak emlékeivel.]

Marosán György: Nincs visszaút. = Világosság, 1988. 10. sz. 723–736. pp. [Fejezet emlékiratainak újabb kötetéből, 1950-es letartóztatásáról.]

Marosán György: „Zúgjon dalunk." A szombathelyi munkás dalos találkozó 50. évfordulójára. = Vasi Szemle, 1988. 4. sz. 586–591. pp.

Mayer István: Az igazat, csakis az igazat... Nyílt levél Hazai Jenőnek. = Mozgó Világ, 1989. 2. sz. 111–112. pp. [Mayer Arnold fiának nyilatkozata.]

Milei György: KMP – Moszkva, 1918. = Népszabadság, 1988. november 8. 6. p.

Milei György: November 24.: a KMP megalakulásának napja. = Igaz Szó, 1988. 11. sz. 4–5. pp.

Milei György: Pór Ernő. 1889–1943. = Pártélet, 1989. 1. sz. 93–94. pp.

Milei György: „Szocialista köztársaságot akarunk!" = Népszabadság, 1988. november 24. 9. p.

Milei György: Válasz az idők szavára. = Társadalmi Szemle, 1988. 11. sz. 44–55. pp. [A KMP megalakulásának 70. évfordulójára.]

Mocsár Gábor: Minden időben. = Tekintet, 1989. 2. sz. 26–39. pp. [A szerző visszaemlékezése a Szabad Nép székházában történtekre 1956. október 23–29. között.]

Molnár Pál: Hét évtized a társadalmi haladás élvonalában. A párt 1918–1988 közötti Nógrád megyei tevékenységének áttekintése. = Nógrádi Szemle, 1988. 4. sz. 63–70. pp.

Munkával és fegyverrel. 100 éve született Pór Ernő. = Népszava, 1989. január 3. 7. p.

Nagy Imre: A magyar közélet időszerű erkölcsi-etikai kérdéseiről. (1955.) = Világosság, 1989. 1. sz. 12–20. pp.

Nagy József: Forradalomról forradalomra. 1–8. rész. = Népszava, 1988. október 31–november 11. [Az 1918-as polgári demokratikus forradalomról.]

Nemes János: Rákosi Mátyás. 1–38. rész. = Magyar Nemzet, 1988. október 13–november 29. [Részlet a szerző készülő könyvéből.]

Németh József: Értelmiség és érdekvédelem 1944–1948. = História, 1988. 6. sz. 26–27. pp.

Nemzeti Tanácsok programjai 1956. október. Közzéteszi: Molnár János. = História, 1988. 6. sz. 8–10. pp.

Nyers Rezső: A magyar kommunista mozgalom hetvenedik születésnapján. = Társadalmi Szemle, 1988. 11. sz. 37–43. pp.

Ohati Nagy László: Nem középiskolás fokon. Iliás Ferenc élete. = Forrás, 1989. 2. sz. 71–83. pp. [A Parasztszövetség egyik szervezője, majd az MKP tagja.]

Ólmosi Zoltán: A Petőfi Kör. = Célok (A Magyar Ifjúság melléklete), 1989. 1. sz. 17–18. pp.

Ólmosi Zoltán: Történészek '56-ban. = Célok (A Magyar Ifjúság melléklete), 1989. 1. sz. 18–19. pp. [A Petőfi Kör által szervezett történészvita.]

Ölvedi Ignác: Emlékezés Sólyom Lászlóra. = Magyar Hírlap, Melléklet, 1988. december 17. 4. p.

Pető Gábor Pál: Legenda a jászolhoz kötözött földbirtokosról. = Békési Élet, 1988. 4. sz. 504–514. pp. [Részlet – – „Perújítás Áchim L. András halála ügyében" c. könyvéből.]

Pető Iván: Ítéletidők.. Gazdasági koncepciós perek. 1. rész. = Heti Világgazdaság, 1989. 13. sz. 57–58. pp. [A Nitrokémiai-perről.]

Petővári Ágnes: Egy koncepciós per présében. Beszélgetés Fitos Vilmossal. = Kapu, 1989. 1. sz. 42–45. pp. [A Magyar (Testvéri) Közösség 1947-es peréről.]

Pintér István: Arcok a munkásmozgalomból. Deák György. = Propagandista, 1988. 7. sz. 103–105. pp.

Pintér István: Kulich Gyula. 1914–1945. = Pártélet, 1989. 1. sz. 90–92. pp.

Pintér István: Szakasits Árpád. 1888–1965. = Pártélet, 1988. 12. sz. 84–86. pp.

Pogány Sára: A türelem tette őt naggyá. Szakasits Klára emlékezik. = Magyar Hírlap, 1988. december 6. 6. p. [Száz éve született Szakasits Árpád.]

Polgár Péter: „Múzsák, pokoli tűzaknák között." A diósgyőr-vasgyári munkásművelődés hőskora. = Napjaink, 1988. 12. sz. 32–33. pp.

Polgár Péter: Tegnapból mába ívelő tanulságok. A Jó szerencse és a Bányamécs egyesületek utóélete. = Napjaink, 1989. 1. sz. 36–38. pp. [A diósgyőri munkáskulturális mozgalomról az 1919–1970-es években.]

Pollacsek László: Emlékezés Kun Bélára. 1–2. rész. = Új Tükör, 1989. március 19. 18. p.; március 26. 11. p.

Pomogáts Béla: A Kassák [Lajos]-Kun [Béla]-vita. = Új Tükör, 1989. március 19. 19. p.[A proletkultról és az avantgardról.]

Pordán János: A KMP megalakulásának 70. évfordulójára. = Honvédelem, 1988. 11. sz. 3–16. pp.

Radó Béla: A Standard-per. Kellett az államosításhoz... = Magyar Nemzet, 1989. március 4. 10. p.

Rajk Lászlóra emlékezve. = Néphadsereg, 1989. 9. sz. 5. p.

„...Rákosi elvtársat is belekeverik a Rajk-ügybe..." (Dokumentumok Rajk László temetésének visszhangjáról. Közli: Fekete Sándor.) = Új Tükör, 1989. 13. sz. 21. p.

Rényi Péter: Emlékképek Révairól. = Népszabadság, 1988. október 12. 4. p. [Révai József születésének 90. évfordulójára.]

Ripp Zoltán: Filozófiai frontok. Az Évkönyv-vitától a Petőfi Körig. = Világosság, 1989. 3. sz. 188–194. pp. [1952–1956.]

Róbert Péter: Hetven éve... Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom győzelme Budapesten. = Budapesti Fórum, 1988. 5. sz. 66–71. pp.

Róder László: Az 1956. december 6-i kommunista tüntetés. = Budapesti Fórum, 1988. 5. sz. 57–60. pp.

Romsics Ignác: Forradalmársorsok. (Négy értelmiségi életút – dióhéjban.) = Forrás, 1989. 3. sz. 81–86. pp. [A Tanácsköztársaság résztvevői közül: Horváth Zoltán, Lőwy Ödön, Buday Dezső, Valkányi Lajos.]

Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság társadalmi bázisa. = Propagandista, 1988. 7. sz. 97–102. pp.

Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság társadalmi és tömegbázisa. = Palócföld, 1989. 1. sz. 5-12. pp.

Ságvári Ágnes: A Ságvári-család levelesládájából. = Képes 7, 1988. 45. sz. 27-29. pp. [Ságvári Endréről.]

Salamon Konrád: Kérdőjelek 1918-19 kapcsán. = Hitel, 1989. 5. sz. 28-29. pp.

Salamon Konrád: Mozzanatok a népi-urbánus-vita történetéből. = Életünk, 1988. 10. sz. 931-943. pp. [1938-1939-ben.]

Schiffer Pál: Börtönnapló. 1-3. rész. = Új Tükör, 1988. 49-51. sz.

Sinkó Ervin: Találkozás Károlyi Mihállyal, = Népszabadság, 1988. október 29. 16. p.

Sipos Levente: Nőtüntetés az Országházban. Harc a drágaság ellen. = Magyar Nemzet, 1989. február 25. 10. p.

Sipos Péter: Szakszervezetek a felszabadulás után. = História, 1988. 6. sz. 23-25. pp.

Sipos Péter: Szakszervezetek a polgári Magyarországon. = História, 1988. 5. sz. 22-25. pp. [1948-ig.]

Sipos Péter: Történelmi önismeret. Szakszervezetek a felszabadulás után. = Bőripari Dolgozó, 1989. 3. sz. 4. p.

Siposhegyi Péter: Oswald - aki tudja, sőt mondaná is - és nem létező társai. = Kapu, 1989. 2. sz. 16-17. pp. [Farkas Vladimírról.]

Sólyom Lászlóra emlékezve. (1908-1950.) = Néphadsereg, 1988. december 10. 10. p.

Srágli Lajos: A MAORT-„szabotázs". A népi demokrácia megdöntésére irányult? = Magyar Nemzet, 1989. február 10. 10. p.

Standeisky Éva: Kassák Lajos belső száműzetése (1948-1956). Egy kizárás politikai háttere. = Mozgó Világ, 1988. 12. sz. 60-71. pp.

Strassenreiter Erzsébet: Fejezetek egy munkásvezér életéből. Száz éve született Szakasits Árpád. = Népszabadság, 1988. december 6. 5. p.

Svéd László: Sej, a mi lobogónkat... Miért került politikai süllyesztőbe a NÉKOSZ? = Magyar Nemzet, 1989. március 18. 10. p.

Szabó Ágnes: Arcok a munkásmozgalomból. Landler Jenő. = Propagandista, 1988. 8. sz. 127-129. pp.

Szabó Ágnes: 100 éve született Szakasits Árpád. = Társadalmi Szemle, 1988. 12. sz. 77-82. pp.

Szabó András György: Egy „nacionálbolsevista" forradalom. = Kritika, 1989. 3. sz. 9-10. pp. [A Tanácsköztársaság nemzeti jellegéről.]

Szabó Kálmán: A Tanácsköztársaság könyvtárügyi törekvései Sopronban. = Soproni Szemle, 1988. 3. sz. 251-260. pp.

Szabó László: A Rákosi Mátyás P. T. iskolán történt. = Népszabadság, 1989. március 18. 17. p. [Dr. Szánthó Elemér és Mészáros Jenő koncepciós pere.]

Szabó Miklós: Érvek 1956 politikai rehabilitációja mellett. = Liget, 1989. 1. 22-25. pp.

Szabó Miklós: Schmitt Jenő Henrik és a magyar forradalmiság. = Világosság, 1988. 12. sz. 780-783. pp.

Szakály Sándor: A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. = Palócföld, 1989. 1. sz. 13-21. pp.

Szántó Ferenc: Az 1918-1919. évi magyarországi forradalmakról. (Beszélgetés Liptai Ervinnel.) = Propagandista, 1988. 6. sz. 102-107. pp.

Szathmári Gábor: Aki a hajnal elé ment. Száz éve született Szakasits Árpád. = Népszava, 1988. december 6. 7. p.

Szauter Lajos: Egy elkötelezett katonatiszt. Hetvenöt éve született Köteles Jenő. = Népszabadság, 1989. január 25. 6. p.

Széchy András: „Nekünk sorsunk a szocalizmus". Emlékülés, dokumentumkönyv. = Népszabadság, 1988. november 9. 4. p. [A Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezredről.]

Szecskó Károly: Balázs Sándor életútja. A Magyar Kommunista Párt hevesi járási titkára volt. = Hevesi Szemle, 1989. 1. sz. 70-72. pp. [1903-1977.]

Szecskó Károly: Mód Aladár emlékezete. 1908-1973. = Hevesi Szemle, 1988. 5. sz. 66-68. pp.

Széll Jenő-**Muharay** Elemér: Nyílt levél a népművelés munkatársaihoz, a művészeti csoportokhoz, együttesekhez, vezetőkhöz, pedagógusokhoz, művészeti szakemberekhez. = Hitel, 1989. 5. sz. 38-39. pp. [A Népművészeti Intézetben 1956. november 20-án keletkezett dokumentum.]

Szenes Imre: Kik buktatták meg Nagy Imrét 1956-ban? Gondolatok a történelmi albizottság tanulmányáról. Beszélgetés Korom Mihály és Tóth István történésszel. = Népszava, 1989. március 21. 3. p.

Szerencsés Károly: Három választás Magyarországon. Pártok és urnák. = Magyar Nemzet, 1989. február 11. 10. p. [A koalíciós időszak választásairól.]

Szijj Jolán: Adalékok a salgótarjáni munkásezred történetéhez. = Palócföld, 1989. 1. sz. 37-44. pp. [Eddig publikálatlan iratok közzététele.]

Szita Szabolcs: Adalék a Szociáldemokrata Párt Sopron környéki tevékenységéhez. (1932-1944.) = Soproni Szemle, 1988. 3. sz. 260-264. pp. [A kópházi szervezetről.]

Tamás István: Mit mond Kádár János? = Élet és Irodalom, 1989. 5. sz. 3. p. [1956-ról és az elmúlt 30 évről.]

Taskent, 1942-Moszkva, 1945. Lukács György levelei Révai Józsefhez. Közli, bev. és jegyzetek: Urbán Károly. = Kritika, 1989. 1. sz. 26-29. pp.

Tihanyi Endre: Aki ellenáll, felkoncolandó! A sátoraljaújhelyi börtönkitörés évfordulóján. = Napjaink, 1989. 3. sz. 35. p.

Tilkovszky Loránt: Német nemzetiségi munkásművelődés a mecseki bányavidéken (1919-1945). = Századok, 1987. 6. sz. 1176-1189. pp.

Tóth Lajos: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt szervezeteinek egyesülése Borsod megyében. = Borsodi Szemle, 1988. 3. sz. 66-85. pp.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred harcairól. = Igaz Szó, 1988. 11. sz. 6-8. pp.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred utóélete. = Igaz Szó, 1988. 12. sz. 6-7. pp. [1944-1947.]

Tóth Sándor: Négy országban harcolt. = Népszabadság, 1988. október 4. 4. p. [Steinmetz Miklós emlékére.]

Több száz név a listán. Kun Bélát mégis kivégezték. = Magyar Nemzet, 1989. február 9. 6. p.

Törekvések az MDP központi apparátusának átszervezésére (1948-1950). Közread., bev. és jegyz.: T. Varga György. = Propagandista; 1988. 8. sz. 47-58. pp. [Dokumentumközlés.]

Vadász Ferenc: A vörös város írójáról. Kiss Lajos születésének 100. évfordulóján. = Népszabadság, 1988. december 5. 4. p.

Varga Jenő: A szocializmus orosz útja. = Világosság, 1988. 11. sz. 749-765. pp.

Varga Zoltán: A politikai helyzet alakulása az MDP megalakulásától 1948 végéig Vas megyében. = Vasi Propagandista, 1988. 2-3. sz. 128-140. pp.

Vas Zoltán levelei 1944, 1974. = História, 1988. 5. sz. 26-28. pp.

Végh Oszkár: A fordulat kongresszusa. = Népszava, 1988. október 17. 5. p. [A magyar szakszervezetek 17. kongresszusáról 1948-ban.]

Vígh Károly: Almásy Pál hagyatékából. = Hitel, 1988. 3. sz. 22-23. pp. [Részletek: Interjú Almásy Pállal a Magyar Rádióban, 1964. november 17-én és Almásy Pál megjegyzései Pintér Istvánnak „A Magyar Front és az ellenállás" c. könyvéhez, 1970. június 14. c. dokumentumokból.]

Virágh Ferenc: A Szeberényi [Lajos Zsigmond]-dossziéban lapozva. (A megosztott békéscsabai ellenzék tragédiája.) = Békési Élet, 1988. 4. sz. 515-523. pp. [1911-ben; Áchim L. András meggyilkolásának előzményei.]

Voksán György: Megtört pályák emlékezete. Szakszervezeti vezetők Pesten és a váci börtönben. [Az 1950-es években.] = Népszava, 1989. február 2. 9. p. [Csaplár Péter és Bölcsföldi Tibor életútjáról.]

Zalka András: Emlékezés Tömpe Andrásra. = Népszabadság, 1988. december 24. 22-23. pp.

Zinner Tibor: Egy életút utóélete. Nyolcvan esztendeje született Rajk László. = Népszabadság, 1989. március 4. 18. p.

Zöldi László: Egy marxista polgár. Dienes László századik születésnapjára. = Népszabadság, 1989. március 28. 9. p.

A könyvtár 1988—1989. évi külföldi szerzeményeiből

Ananiev, Dimit'r: Politicseszkaja Partija: teorija i isztorija. Szofija, Partizdat, 1988. 271 p. [A politikai párt: elmélet és történelem.]

„Anschluss" 1938. Eine Dokumentation. Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1988. XVI, 685 p. [Anschluss 1938. Dokumentumok.]

Augeneder, Sigrid: Arbeiterinnen im ersten Weltkrieg. Lebens- und Arbeitsbedingungen proletarischer Frauen in Österreich. Wien, Europaverl., 1987. 255 p. [Munkásnők az első világháborúban. Proletár asszonyok élet- és munkafeltételei Ausztriában.]

Bölgarszkata Komuniszticseszkaja Partija. Isztoricseszki szpravocsnik. (Szöszt. i red. G. Miskov, H. K'oszev.) 2. pererab. i dop. izd. Szofija, Partizdat, 1988. 390 p. [A Bolgár Kommunista Párt. Történeti ismertető.]

Bramke, Werner–**Hess**, Ulrich: Die November Revolution in Deutschland und ihre Wirkung auf die deutsche Klassengesellschaft. Berlin, Dietz, 1988. 35 p. [A novemberi forradalom Németországban és hatása a német osztálytársadalomra.]

Campbell, Christy: The World War 2. Fact Book. London, Black Cat, 1988. 340 p. [A második világháború.]

Davies, Norman: Heart of Europe. A Short History of Poland. Oxford–New York, Oxford University Press, 1986. XXV, 511 p. [Európa szíve. Lengyelország története.]

Diehl, Ernst: Die Junghegelianer. Soziologie einer Intellektuellengruppe. München, 1988. 470 p. [Az ifjúhegeliánusok. Egy értelmiségi csoport szociológiája.]

Drizil, A.: Isztorija Velikogo Oktjabrja v Latvii. 2. dop. izd. Riga, Avotsz, 1987. 492 p. [A nagy októberi szocialista forradalom Lettországban.]

Franz Senghofer. Ein Leben für die Arbeiterbildung. Wien–München–Zürich, Europaverl., 1984. 328 p. [Franz Senghofer. Egy élet a munkásképzésért.]

Geschichte der Christlich-Demokratischen und Christlich-Sozialen Bewegungen in Deutschland. Autoren: Rüther usw. Bonn, 1987. 735 p. [A keresztényszocialista és a kereszténydemokrata mozgalmak története Németországban.]

Glavnüe filoszofszkie trudü V. I. Lenina. Pod. obscs. red. B. V. Bogdanov, I. Sz. Narszkij. Moszkva, Politizdat, 1987. 287 p. [Lenin főbb filozófiai munkái.]

Gorbacsev, M. Sz.: Izbrannüe recsi i sztat'i. Tom 5. Moszkva, Politizdat, 1988. 575 p. [Válogatott beszédek és cikkek.]

Gorbacsev, M. Sz.: Peresztrojka i novoe müslenie dlja nasej sztranü i dlja vszego mira. Moszkva, Politizdat, 1988. 270 p. [Peresztrojka és az új gondolkodás országunknak és az egész világnak.]

Hetmann, Frederik: Rosa L. Die Geschichte der Rosa Luxemburg und ihrer Zeit. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verl., 1987. 293 p. [Rosa Luxemburg és korának története.]

Holmes, Leslie: Politics in the Communist World. Oxford, Clarendon Press, 1986. XI, 457 p. [Politika a kommunista világban.]

Imperialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich. Protokoll des 4. bilateralen Symposiums DDR–Österreich vom 3. bis 7. Juni 1985 in Graz. Wien, Europaverl., 1985. 169 p. [Imperializmus és munkásmozgalom Németországban és Ausztriában. Az 1985. jún. 3–7-ig tartó 4., grazi NDK–osztrák kétoldalú szimpozion jegyzőkönyve.]

Isztorija szovetszkogo rabocsego klassza. V seszti tomah. Tom. 4. Rabocsij klassz SZSZSZR v godü uprocsenija i razvitija szocialiszticseszkogo obscsesztva 1945-1960 gg. Red. koll. V. B. Tel'puhovszkij, V. V. Alekszeev i dr. Moszkva, Nauka, 1987. [A szovjet munkásosztály története 6 kötetben. A munkásosztály a Szovjetunióban a szocialista társadalom megszilárdításának és fejlődésének időszakában 1945 és 1960 között.]

Jaruzelski, Wojciech: Przemówienia. 1987. Warszawa, Książka i Wiedza, 1988. 503 p. [Beszédek. 1987.]
Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korrespondenz 1883-1938. Hg. Georges Haupt, János Jemnitz. Frankfurt-New York, Campus Verl., 1986. 649 p. [Karl Kautsky és a délkelet-európai szociáldemokrácia. Levelezés 1883-1938.]
Kedrov, B. M.: Zapecsatlennüj obraz Lenina. Avt. ocserki. Moszkva, Politizdat, 1986. 253 p. [Lenin felejthetetlen alakja. Önéletrajzi vázlatok.]
Kolarov, V.: Izbrani proizvedenija. V pet toma. 1897-1912. 2. dop., izd. Szofija, Partizdat, 1988. 620 p. [Vaszil Kolarov művei. 1. köt.]
K(ommuniszticseszkaja) P(artija) Sz(ovetszkogo) Sz(ojuza) o peresztrojke. Moszkva, Politizdat, 1988. 479 p. [Az SZKP az átalakításról.]
Kulesov, Sz. V.: Velikij Oktjabr' i torzsesztvo leninszkoj nacional'noj programmü partii: real'noszt isztorii i bankrosztvo ee fal'szifikacii. Moszkva, Viszsaja skola, 1987. 142 p. [A Nagy Október és a párt lenini nemzetiségi programjának diadala: a történeti valóság és hamisításának csődje.]
Lenin, V. I.: K(ommuniszticseszkaja) P(artija) Sz(ovetszkogo) Sz(ojuza): O partijnoj i goszudarsztvennoj diszcipline. 3., dop., pererab. izd. Moszkva, Politizdat, 1988. 590 p. [Lenin és az SZKP a párt- és állami fegyelemről.]
Lenin v Moszkve i podmoszkov'e. Meszta prebüvanija datü i szobütija. Ruk. avt. koll.: Zarezina, K. F., Szavelev, Ju. Sz. Moszkva, Moszkovszkoj rabocsij, 1988. 513 p. [Lenin Moszkvában és Moszkva környékén. Tartózkodási helyei, dátumok és események.]
Lozskin, V. V.: Kogorta szlavnüh. Rabocsie-revolucionerü v bor'be za szozdanie leninszkoj partii 1894-1903 gg. Moszkva, Politizdat, 1986. 158 p. [Dicsőségek csapata: Munkás forradalmárok a lenini párt létrehozásáért folyó harcban, az 1894-1903 közötti években.]
Marksz, K.-Engels, F.-Lenin, V. I.: O demokratii. Szoszt.: Kuzmin, V. P., Bagaturija, G. A. i dr. Moszkva, Politizdat, 1988. 511 p. [A demokráciáról.]
Markszizm i rabocsee dvizsenije 19 veka. Nekotorüe aktual'nüe problemü teorii i isztorii. Red. koll.: Mcsedlov, Zubkov i dr. Moszkva, Politizdat, 1988. 566 p. [Marxizmus és munkásmozgalom a XIX. században. Az elmélet és a történelem néhány aktuális problémája.]
Marsal Zsukov. Kakim mü ego promnim. Avt. koll.: K. Szimonov, Sz. Szmirnov i dr. Moszkva, Politizdat, 1988. 396 p. [Zsukov Marsall, ahogy emlékszünk rá.]
Materialü 19. Vszeszojuznoj konferencii Kommuniszticseszkoj Partii Szovetszkogo Szojuza. 28. ijunja - 1. ijulja 1988 g. Moszkva, Politizdat, 1988. 159 p. [Az SZKP XIX. konferenciájának anyagai.]
Mirovoj szocializm i Dvizsenie nepriszoedinenija. Otv. red.: Kovalenko, I. I., Tuzmuhamedov, R. A. Moszkva, Mezsdunarodnaja otnosenija, 1988. 256 p. [A világszocializmus és az el nem kötelezettek mozgalma.]
Mjunhen (München) - preddverie vojnü. Red.: Volkov, V. K. Moszkva, Nauka, 1988. 308 p. [München, a háború előszobája.]
Neuere Studien zur Arbeitergeschichte. Bd. 1-3. Wien, Europaverl., 1984. 203 p. [Újabb tanulmányok a munkásmozgalomtörténethez.]
Neumann, Anette: Die Bedeutung des 3. Kongresses der KI für die Aneignung marxistisch-leninistischer Positionen in der Gewerkschaftspolitik. Wien, 1988. 156 p. [A KI 1921-es 3. kongresszusának jelentősége, a marxizmus-leninizmus térhódítása a szakszervezeti politikában.]
O Emel'ane Jaroszlavszkom Voszpominanija, ocserki, sztat'i. Szoszt.: P. Sz. Fateev, Korolev, V. V. Moszkva, 1988. 302 p. [Jaroszlavszkijról. Visszaemlékezések, cikkek, vázlatok.]
Oberkofler, Gerhard: Die Tiroler Arbeiterbewegung. Von den Anfangen bis zum Ende des 2. Weltkrieges. 2., erweit. Aufl. Wien, Europaverl., 1986. 342 p. [A tiroli munkásmozgalom. A kezdetektől a 2. világháború végéig.]
Ot narodnicsesztva - k markszizmu. Voszpominanija ucsasztnikov revoljucionnogo

dvizsenija v Peterburge (1883-1894 gg.) Szoszt.: Kurbatova, I. N., Arkusenko, T. A. Leningrad, Leninizdat, 1987. 397 p. [A narodnyikizmustól a marxizmusig.]

Panzenböck, Ernst: Ein deutscher Traum. Die Anschlussidee und Anschlusspolitik bei Karl Renner und Otto Bauer. Wien, Europaverl., 1985. 231 p. [Egy német álom. Az „Anschluss"-gondolat és -politika Karl Rennernél és Otto Bauernél.]

Penarkov, A. P.: 1917. Kratkaja isztorija: dokumentü, fotografii. 3. dop. izd. Moszkva, Politizdat, 1988. 253 p. [1917. Rövid történet: dokumentumok, fotók.]

Repercusion en Cuba de la muerte de Lenin. La Habana, Ed. Politica, 1987. 130 p. [Lenin halálának hatása Kubában.]

Sapovalova, L. D.: M. P. Tomszkij. Materialü k bibliografii. Moszkva, Politizdat, 1988. 102 p. [M. P. Tomszkij. Adatok egy életrajzhoz.]

Schöffer, Peter: Der Wahlrechtskampf der österreichischen Sozialdemokratie 1888/89-1897. Stuttgart, 1986. 826 p. [Az osztrák szociáldemokrácia választási harca 1888/89-1897.]

Scsit i mecs Priamur'ja. Kniga ob amurszkih csekisztah. Szoszt.: Belüj, N. P. Amurszkoe otd, 1988. 270 p. [Az Amúr mente pajzsa és kardja. Könyv az amúri csekistákról. (1918-1936 között.)]

Seibert, Franz: Die Konsumgenossenschaften in Österreich. Geschichte und Funktion. Wien, Europaverl., 1978. 198 p. [A fogyasztási szövetkezetek Ausztriában. Történelem és funkció.]

(Siedmi) 7. Plenum KC PZPR. 13-14 czerwca 1988 r. Podstavowe dokumenty i materialy. Warszawa, Książka i Wiedza, 1988. 73 p. [A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának 7. plénuma. 1988. június 13-14. Dokumentumok.]

Soltil, Zdenek: Vitézny unor a jeho mezinárodni vyznam. Praha, Horizont Svoboda, 1987. 190 p. [A dicsőséges február, és nemzetközi hatása. (Csehszlovákiában 1948-ban.)]

Szalücsev, Sztepan: V poiszkah „tret'ego puti". Évoljucija ideologii szocial-demokratii v szovremennoj épohu. Moszkva, Müszl', 1988. 314 p. [A harmadik út keresése. A modern szociáldemokrácia ideológiájának keletkezése.]

Szocial'naja politika KPSZSZ na szovremennom étape. Avt. koll.: B. V. Arhipov, Z. A. Berbeskina i dr. Moszkva, Müszl', 1988. 303 p. [Az SZKP társadalompolitikája a jelen szakaszban.]

Sztanovlenie revoljucionnüh tradicij piterszkogo proletariata. Proreformnüj period 1861-1883 gg. Red.: Cumutali, A. N. Leningrad, Leninizdat, 1987. 364 p. [A pétervári proletariátus forradalmi hagyományainak kialakulása. A reform utáni periódus 1861-1883.]

Velikij Oktjabr' i isztoricseszkij progressz. Otv. red.: Csubar'jan, A. O. Moszkva, Nauka, 1987. 301 p. [A nagy október és a történelmi fejlődés.]

Vorobcsenko, V. I.: Szlovo v boju. O lit.-prop. dejatel'noszti M. V. Frunze. Kisinev, Kartja Moldovenjaszké, 1988. 153 p. [Szó a harcban. M. V. Frunze irodalmi-propaganda tevékenységéről.]

Voszpominanija o K. Markszе i F. Éngel'sze. 1-2. k. Moszkva, Politizdat, 1988. 1. 379 p., 2. 392 p. [Visszaemlékezések Marxra és Engelsre.]

Werblan, Andrzej: Władysław Gomułka, Sekretarz Generalny PPR. Warszawa, Książka i Wiedza, 1988. 662 p. [Władysław Gomułka, a Lengyel Munkáspárt főtitkára.]

Wihner, Ralph: Als das Lachen tödlich war. Erinnerungen und Fakten 1933-1945. Rudolfstadt, 1988. 254 p. [Amikor a nevetés halálos volt. Emlékezések és tények 1933-1945.]

Winter, Max: Arbeitswelt im 1900. Texte zur Alltagsgeschichte... Wien, Europaverl., 1988. 293 p. [A munkásvilág 1900 körül. Szöveggyűjtemény a hétköznapi történelemről... (Ausztriában.)]

Zsivkov, Todor: Za kacseszlvo nov rasztezs, za dölboko preusztrojsztvo vöv vszicski oblaszti. Szlova, XIII kongresz na BKP. Szofija, Partizdat, 1988. 565 p. [Új, minőségi fejlődésért, minden területen mély átalakításért.]

Zsivkov, Todor: Za mir i szotrudnicsesztvo, za glubokij perelom vo vszeh oblasztjah. Szofija, 1988. 546 p. [A békéért, az együttműködésért, a gyökeres átalakításért minden területen.]

Резюме

ЕМНИЦ, ЯНОШ

Столетие II. Интернационала

Возникновение Второго Интернационала ставит очень много проблем. В данной статье прослеживается, как отражалась история его возникновения в трудах еще современных той эпохе великих предшественников (Коль, Браунталь, Доллеанс) и в советских историографических работах. В статье подробно говорится о том, какими путями и в ходе каких дискуссий протекала после международного съезда в Лондоне в 1888 году подготовка международного социалистического конгресса.

Первый период дискуссий был закончен „подготовительной конференцией" в Гааге в феврале 1899 года. В статье, отчасти на основе писем Энгельса, Либкнехта, Бебеля и Лафарга, показано, каким огромным было расхождение во мнениях даже и среди вождей марксистских группировок и до Гааги, и после нее.

Автор рассматривает позиции влиятельной тогда Бельгийской Рабочей партии (POB), мнения и оценки, появлявшиеся в органе английской SDF, а также пеструю картину во французском рабочем и социалистическом движении. Значительной проблемой была активность французских поссибилистов, выступление Германа Юнга, который, на стороне Хиндмана в „Justice", выступил против немецких социал-демократов и „марксистской клики". Так что подготовка конференции шла до последних минут. Подъем этому придало английское и немецкое стачечное движение весной 1889 года, требование восьмичасовой рабочей недели и благоприятный международный отклик на проведение Первого Мая.

ЛИПКОВИЧ, КАРОЙ

Создание Коминформа. Начало новорота в коммунистическом движении

Создание Коминформа было связано, в первую очередь, с теми выводами, которые были сделаны из постепенного ухудшения международного положения в 1947 году наиболее влиятельными в коммунистическом движении силами. В рамках первого пункта повестки дня каждая делегация делала сообщение о деятельности своей партии. Из этих сообщений выяснилось, что большинство коммунистических партий Восточной и Средней Европы считают возникающие в этом регионе новые демократические строи ведущим к социализму своеобразным путем, соответствующим национальным условиям каждой страны. Практика этих партий также доказывала, что новые демократические системы это такие общественно-экономические формации, которые по существу отличаются от сложившея в тридцатые и сороковые годы советской модели.

В рамках второго пункта повестки дня прозвучал доклад делегата ВКП(б) А. Жданова „О международном положении". В докладе была сформулирована такая, рассчитанная на долгий срок, ориентация, касающаяся международной стратегии, которая повлияла на коммунистическую политику в целом и на все ее элементы; в докладе кроме того были подвергнуты изменению взгляды коммунистических партий на революцию и социализм. Главным противоречием доклада Жданова было то, что, с одной стороны, в нем была поставлена цель сплотить все демократические, антиимпериалистические силы для борьбы с милитаристскими устремлениями, с другой, предложенные конкретные мероприятия чрезвычайным образом сужали необходимую для реализации поставленной цели союзническую базу.

На основе обсуждения пункта повестки дня, посвященного обмену мнениями между коммунистическими партиями и согласованию их деятельности, совещание одобрило такой новый вариант межпартийных связей, который прервал и нарушил положительные процессы, развернувшиеся в предыпущие годы в области суверенитета партий. А это уже повело к бюрократическому централизму и монолитности. Создание и программа Коминформа не соответствовали подлинным интересам и требованиям коммунистического движения, ослабляли позиции коммунистических партий и нарушали естественное развитие революционных процессов в новых демократических строях.

ФАБИАН, ДЁРДЬ

Развитие югославского и венгерского Народного Фронта в 1944-1949 годы

Статья посвящена сравнительному анализу организационной структуры и развития Народного Фронта двух стран. Автор анализирует отношение Народного Фронта в этих странах к власти и коммунистической партии. В 1944–1949 г. г. Народный Фронт в обеих странах был организацией, содержавшей в себе альтернативы. Тогда он действовал как общий орган масс, общества и власти. Однако постепенно он превратился в подчиненную партии, зависяшую от нее институцию. И в Югославии раньше, чем в Венгрии. В Югославии уже с 1945 года он служил обеспечению монополии коммунистической партии, а не выработке новой модели. В то же самое время он имел черты, отличающиеся от черт советской модели. Изменение международных и внутренних обстоятельств, июньское решение Коминформа 1948 года привели к противоположной тенденции. В Венгрии Народный Фронт отступил, в Югославии же его деятельность оживилась. Оживляющийся югославский и отмираящий венгерский Народные Фронты однако означали одно и то же — конец альтернативных возможностей, непосредственное партийное руководство, осуществление монолитной власти на практике. И, по сути дела, здесь ничего не меняет тот факт, что в Венгрии осуществление власти на практике проходило в форме „государственного социализма", а в Югославии — с 1950 года — в форме „самоуправляющегося социализма"!

САКАЧ, КАЛЬМАН

Программы фашистских движений в Венгрии в 1930-ые годы

В статье рассматриваются те общественно-политические причины, которые помогли возникновению правых крайних партий, а также те причины, которые помешали тому, чтобы эти партии превратились в значительное движение. Превращение возникших по примеру итальянского фашизма групп в политические партии совпало с мировым экономическим кризисом и свыходом на арену, а затем и с победой немецкой национал-социалистической партии. В статье сначала анализируются те внутренние причины, которые помогли созданию крайне правых движений и партий. Вслед за этим рассматривается и анализируется программа партий, обладавших большей массовой базой. Возникшие в начале тридцатых годов национал-социалистические партии рекрутировали свою массовую базу в тех общественных слоях, которые были серьезно затронуты экономическим кризисом. Программы их, в зависимости от того, требования какого слоя они выражали, были весьма нюансированны. Другая причина различия программ сос-

тоит в постоянном соперничестве между различными группами, которое сопровождало эти движения и партии, вплоть до фашистского путча 15 октября 1944 года. Во второй половине тридцатых годов, параллельно с усилением стремлений немецкого фашизма к мировому господству в некоторой части фашистских партий Венгрии возросло беспокойство по поводу политики немецкого фашизма, направленной на экспансию. Поэтому в качестве спесифической защиты против нее часть крайне правых партии придала своему движению венгерский характер. В ходе анализа программ в статье большое внимание уделяется тому, на каких идейных основах строились программы, помимо конкретных требований, как они намеревались создать идею национального социализма, национал-социалистическое общество и систему его институций, национал-социалистическое государство.

ЙОХАНЧИК, ЯНОШ

Кризис профсоюзов и перемены в них в 1980-ые годы во Франции

В статье анализируется положение и тенденции изменений во французких профсоюзах в первой половине 1980-ых годов, которые хотя и стоят на низком уровне организованности, обладают большой представительной силой. Автор указывает на такие особенности французского профсоюзного движения, как организационный плюрализм, независимость от политических партий, традиции классовой борьбы, отказ от принципа корпоративности. Затем автор рассматривает общие причины кризиса, проявляющегося и в продолжающемся с 1977 года уменьшении числа членов; при этом принимаются во внимание новые социологические объяснения, относящиеся к общему упадку рабочего движения (А. Турен, А. Горц, Ж. Ложкин). С точки зрения левой политической альтернативы, касающейся пути выхода из кризиса, автор рассматривает реакцию трех самых значительных профсоюзов — Cg T, CFDT, FO — Перед ними вырисовываются три различные профсоюзные стратегические линии: линия классовой борьбы, революционная линия Cg T, радикально-реформистская линия CFDT и традиционно-реформистская линия FO. Различные решения, предласающиеся по отношению к одним и тем же проблемам, усиливают соревнование между этими направлениями. Восстановление массовой базы, возрастающая склонность к прагматизму пока что не соответствуют требованиям единого выступления, которые служит основой активного наступления левых сил.

Résumé

JÁNOS JEMNITZ

Au centenaire de la IIe Internationale

La constitution de la IIe Internationale soulève toute sorte de problèmes. Le présent écrit suit d'une part le fait comment l'histoire de la constitution se reflète-t-elle dans les oeuvres encore contemporains des grands précurseurs (Cole, Braunthal, Dolleans) et dans les études historiographiques soviétiques. Il parle en détails de ce qu'après la résolution du congrès international de Londres en 1888, sur combien de voies et aux cours de quelles discussions furent menés les préparatifs du congrès socialiste international. La première partie des discussions fut terminée par la »conférence préalable« de La Haye, en février 1889. En partie sur la base des lettres d'Engels, de Liebknecht, de Bebel et de Lafargue, l'étude présente montre combien était grande la différence d'opinion avant et même après La Haye, aussi parmi les personnages influents des groupements marxistes. Elle suit d'attention les positions du Parti ouvrier belge (POB), important à l'époque, les opinions paraissant dans l'organe du SDF britannique, ainsi que la réalité multicolore du mouvement ouvrier et socialiste français. Un problème important fut constitué par l'activité des possibilistes français, l'attitude de Hermann Jung qui, au côté de Hyndman, s'est tourné de même dans la Justice contre les sociaux-dèmocrates allemands, et »la clique marxiste«. Ainsi les préparatifs de la conférence furent menés jusqu'aux derniers moments. L'élan fut donné aussi par les mouvements de grève anglais et allemand de printemps 1889, la revendication des 8 heures de travail et l'écho international favorable de la célébration du 1er mai.

KÁROLY LIPKOVICS

Création du Kominform. Début d'un tournant dans le mouvement communiste

La création du Kominform était en premier lieu en rapport avec les conséquences que les personnages les plus influents du mouvement communiste avaient tirées en 1947, de l'aggravations graduelle de la situation internationale. Dans les cadres du premier point de l'ordre du jour, toutes les délégations firent un exposé de l'activité de leur propre parti. Il en ressortait que la majorité des partis communistes d'Europe centrale-orientale considère les régimes de nouvelle démocratie qui se formaient dans cette région, comme des voies particulières conduisant au socialisme, conformes aux conditions nationales. La pratique de ces partis montrait également que les démocraties nouvelles sont de nouvelles formations sociales et économiques qui étaient différentes dans leur essence de la voie soviétique formées dans les années trente et quarante.

C'est dans les cadres du deuxième point de l'ordre du jour qu' A. Jdanov, délégué du PCUS a prononcé son rapport sur »La situation internationale«. Le rapport a formulé une nouvelle orientation à long terme concernant la stratégie internationale qui agissait sur l'ensemble et tous les éléments partiels de la politique communiste, et transformait aussi les conceptions des partis communistes relatives à la révolution et au socialisme. La contradiction principale du rapport de Jdanov se manifestait dans le fait que d'une part il fixait comme but le rassemblement de toutes les forces démocratiques et antiimpérialistes pour faire échec aux tendances belliqueuses, d'autre part les règles concrètes proposées ont énormément rétréci la base d'alliances nécessaire à la réalisation du but fixé.

Sur la base de la discussion de l'ordre du jour relatif à l'échange des expériences et la coordination de l' activité des partis communistes, la conférence a adopté une nouvelle variation des rapports entre partis qui a rompu et renversé les courants positifs qui se dégageaient dans les années précédentes dans le domaine de l'autonomie des partis communistes. Ceci tendait vers un centralisme bureaucratique et le monolithisme. La constitution et le programme du kominform ne convenaient pas aux besoins réels du mouvement communiste, affaiblissaient les positions des partis communistes et troublaient le développement naturel des processus révolutionnaires des nouvelles démocraties.

GYÖRGY FÁBIÁN

Dévoloppement des fronts populaires yougoslave et hongrois entre 1944 et 1949

L'étude s'occupe de l'analyse comparative de la structure d'organisation et du développement des deux fronts populaires. Elle analyse le rapport des deux fronts populaires avec le pouvoir et le parti communiste. Entre 1944 et 1949 le front populaire dans les deux pays est une organisation comportant des alternatives. Il fonctionne alors comme un organisme commun des masses, de la société et du pouvoir. Petit à petit, néanmoins, il devint une institution soumise, dépendante du pouvoir, c'est-à-dire du parti, en Yougoslavie avant qu'en Hongrie. En Yougoslavie, dès 1945, il servait le monopole du parti communiste, sans former un nouveau modèle. En même temps il montrait des signes différents de la forme soviétique. Le changement des conditions internationales et intérieures, la résolution de juin 1948 du Kominform ont apporté des tendances contraires. En Hongrie le front populaire s'est retiré, a végété, alors qu'en Yougoslavie son activité s'est accrue. Cependant le front populaire yougoslave qui s'animait et celui de Hongrie qui végétait représentaient de même la clôture de la possibilité de l'alternativité, l'orientation directe du parti, la réalisation de l' exercice d'un pouvoir monolithique. Cela ne change en rien qu' en Hongrie cela s'était fait sous forme de »socialisme d'Etat« et en Yougoslavie, à partir de 1950, sous celle de »socialisme auto-gestionnaire«.

KÁLMÁN SZAKÁCS

Programmes des mouvements fascistes de Hongrie dans les années 1930

L'étude analyse les raisons sociales et politiques qui avaient promu la création des partis d'extrême-droits, respectivement qui avaient empêché leur développement en mouvement considérable. L'organisation en partis politiques des groupes créés à l'exemple du fascisme italien coïncidait avec la crise économique mondiale et l'avance, puis le triomphe du partie national-socialiste allemand. L'étude examine d'abord les causes intérieures qui ont contribué à la formation des mouvements et partis d'extrême-droits, ensuite elle fait connaître et analyse le programme des partis plus massif. Les partis nationaux-socialistes constitués au début des années trente recrutaient leur base de masse, des couches sociales touchées par la crise économique dans leur existence. Leurs programmes, en fonction des groupes sociaux dont ils formulèrent les revendications, montraient beaucoup de nuances différentes. Une autre raison de la différence des programmes était la rivalisation permanente entre les divers groupes qui a accompagné ces mouvements et partis jusqu'au coup d'état fasciste du 15 octobre 1944. Dans la deuxième moitié des années trente, parallèlement avec l'accroissement des aspirations du fascisme allemand à la domination mondiale, dans une partie des partis fascistes de Hongrie augmentait l'angoisse face à la politique d'extension du fascisme allemand. C'est pourquoi face à l'expansion allemande, comme défense particulière, certains des partis d'extrême-

droite ont »magyarisé« leur mouvement. Au cours de l'exposition et d'analyse des programmes, l'étude consacre son attention principale aux bases idéologiques sur lesquelles s'édifient les programmes, comment on essaye de construire avec celles-ci l'idéal et la société nationaux-socialistes et le système d'institution de cette dernière: l'Etat national-socialiste.

JÁNOS JOHANCSIK

Crise et changements des syndicats en France des années 1980

L'étude examine la situation et les tendances de changement des syndicats français étant à un niveau d'organisation assez bas, mais disposant quand même d'une force de représentation considérable, à le première moitié des années 80. Elle expose les particularités du mouvement syndical français, comme la pluralisme d'organisation, l'indépendance des partis politiques, les traditions de lutte de classe, le refus de principe du corporatisme. Après cela l'étude traite des causes générales de la crise se manifestant depuis 1977 aussi dans le régression de l'effectif des membres, en tenant compte des nouvelles explications sociologiques (A. Touraine, A. Gorz, J. Lojkine) relatives au déclin général du mouvement ouvrier. Du point de vue de l'alternative politique de gauche de la voie de sortie de la crise, elle présente la réaction destro is syndicats les plus importants: la CGT, la CFDT et de la FO au nouveau défi adressé au mouvement syndical, à la politique de réforme du gouvernement du parti socialiste et à son tournant de politique économique, à l'introduction de la politique d'austérité. Les lignes de trois stratégies syndicales différentes se dégagent: la ligne révolutionnaire, de lutte de classe de la CGT, la ligne réformiste radicale de la CFDT et celle, réformiste traditionnelle de la FO. Les solutions différentes proposées aux mêmes problèmes augmentent la concurrence entre les tendances. L' introspection tendant à rétablir la base, l'inclination croissante au pragmatisme s'opposent pour le moment à la prétention d'un comportement uni au service de l'action offensive des forces de gauche.

Résumé

JÁNOS JEMNITZ

On the centenary of the 2nd International

The establishment of the 2nd International brought up different problems. The present article follows up the history of the establishment as it was reflected in the works of the contemporary great forerunners (Cole, Braunthal, Dolleans) and in Soviet historical elaborations. A detailed description is given of the several ways and different discussions which paved the way to the preparation of an international socialist congress, after the decision of the 1888 London international congress. The first phase of the discussions came to an end at the 1889 February "pre-conference" in The Hague. Based partly on letters by Engels, Liebknecht, Bebel and Lafargue, the study points out how great the differences of opinions were between the leaders of even the Marxist groups, both before and after the meeting in The Hague. Attention is paid to the statements of the then influential Belgian Workers' Party (POB), to the evaluative opinions published in the journal of the British SDF, as well as to the colourful reality of the French workers' and socialist movement. A significant problem was brought up by the activity of the French possibilists, the behaviour of Hermann Jung who, siding with Hyndmann, also turned against the German social democrats and "the Marxist clique" in *Justice*. Therefore the preparations for the conference went on until the last moments. An impetus was given by the British and German strike movements in spring 1889 as well, the demands for the eight-hour working day and the favourable international reflections to the celebrations of 1st May.

KÁROLY LIPKOVICS

Establishment of Cominform. Beginning of a change in the communist movement

The establishment of Cominform was mainly connected with the conclusions drawn by the most influential factors of the communist movement in 1947 from the gradual deterioration of the international situation. Within the framework of the first item on the agenda all delegations gave information about the activities of their respective parties. It turned out that the majority of the communist parties in East Central Europe regarded the new democratic systems which were being formed in the region as special ways leading towards socialism and corresponding to the national conditions. The practice of these parties also showed that the new democracies were new socio-economic formations which basically differed from the Soviet model which took shape in the thirties and forties.

The second item on the agenda was the account "On the international situation" by A. Zhdanov, delegate of the C(B)PSU. The account formulated such a new long-term orientation concerning the international strategy which had an influence on communist policy as a whole and all its details and, what is more, it transformed the ideas of the communist parties concerning revolution and socialism. The greatest contradiction in Zhdanov's account was reflected in the fact that whereas it was aimed at the rallying of all democratic and anti-imperialistic forces in order to bring about the failure of warlike endeavours on the one hand, the suggested concrete measures narrowed down to an unusual extent the basis of allies which was necessary for the realization of the set aim on the other.

On the basis of the discussion concerning the item dealing with the exchange of experiences and co-ordination of activities between the communist parties, the conference approved such a new system of inter-party relations which broke and reversed the positive processes which had taken place in the former years concerning the independence of the communist parties. It led towards bureaucratic centralism and monolithism. The establishment and the programme of Cominform did not meet the real demands of the communist movement, harmed the positions of the communist parties and disturbed the natural development of the revolutionary processes in the new democracies.

GYÖRGY FÁBIÁN

Development of the Yugoslavian and Hungarian popular fronts between 1944-1949

The study gives a comparative analysis of the organizational structure and development of the two popular fronts. It also analyses the relations of the two popular fronts towards power and the communist party. From 1944 to 1949 the popular fronts were such organizations in both countries which contained alternatives. At that time they worked as common organs of masses, society and power. However, they became self-legitimatizing, subordinate, dependent institutions of the power and the party; in Yugoslavia even sooner than in Hungary. From 1945 in Yugoslavia it served to ensure the monopoly of the communist party and did not mean the formation of a new model. At the same time it had features different from the Soviet pattern. The changing international and internal circumstances and the June 1948 decision of Cominform resulted in an opposite tendency. In Hungary the popular front was pushed into the background and faded, whereas in Yugoslavia its activity became vigorous. However, the animated Yugoslavian and the disintegrating Hungarian popular fronts both marked the end of alternative possibilities and meant the realization of direct party leadership and monolithic wielding of power. No practical difference is meant even by the fact that in Hungary it took place in the form of "state socialist", whereas in Yugoslavia it became "self-managing socialism" after 1950.

KÁLMÁN SZAKÁCS

Programmes of the fascist movements in Hungary in the 1930s

The study deals with those social and political reasons which helped the establishment of the extreme right-wing parties and, at the same time, prevented them from becoming significant movements. The transformation into political parties of the groups established according to the patterns of Italian fascism coincided with the world economic crisis and with the advance and then the victory of the German national socialist party. First the study takes under examination those internal reasons which contributed to the formation of extreme right-wing movements and parties, then it describes and analyzes the programmes of parties with major masses behind. The national socialist parties which were formed at the beginning of the thirties found their mass support among those social strata whose existence was closely concerned by the economic crisis. Their programmes showed many differences according to what social groups' demands they formulated. Another reason for the differences of programmes was the permanent rivalry between the different groups which accompanied these movements and parties until the fascist coup d'état on 15th October 1944. During the second part of the thirties, along with the increasing aspirations of German fascism for world-domination, the expansive policy of German fascism raised anxiety in some of the fascist parties in Hun-

gary. Therefore, as a particular defence against German expansion, some extreme right-wing parties Hungaricized their movements. In the course of the description and analysis of the programmes the study pays great attention to what theoretical grounds these programmes were based upon besides the concrete demands, how they hoped to construct by these the national socialist idea, the national socialist society and its institutions: the national socialist state.

JÁNOS JOHANCSIK

Crisis and changes in the French trade unions in the 1980's

In connection with the French trade unions which are on a low level in respect of organization, yet they possess a significant representative force, the study examines the situation and the tendencies of their changes during the first part of the eighties. It points out peculiarities of the French trade union movement, such as the pluralism of organizations, the independence from political parties, the traditional militant attitude to class warfare, the refusal of corporativism on grounds of principle. After that, taking into consideration the new sociological explanations for the general decline of the working-class movement (A. Touraine, A. Gorz, J. Lojkine), an analysis is given of the general reasons for the crisis which was shown also in the reduction of membership since 1977. Concerning the left-wing political alternative for the way out of the crisis, the study describes the reactions of the three most significant unions (CGT, CFDT and FO) to the new factors challenging the trade union movement: the reform policy and the economic political turn of the socialist party government, the introduction of the policy of stringency. The outlines of three different trade union strategies seemed to evolve: CGT's revolutionary attitude imbued with militant class warfare, CFDT's radical reformist line and FO's traditional reformist direction. The competition between the tendencies becomes even greater because of the different suggestions to solve the same problems. The offensive behaviour of left-wing forces would demand a uniform attitude, however, so far it has come to be opposed by the increased inclination towards pragmatism and the aims at the restoration of the basis through paying more attention inwards.

Содержание

СТАТЬИ

СООБЩЕНИЯ

БИОГРАФИИ

ХРОНИКА

ОБОЗРЕНИЕ

Table des matières

ÉTUDES

PUBLICATIONS

BIOGRAPHIES

CHRONIQUE

REVUE

Contents

STUDIES

PUBLICATIONS

BIOGRAPHIES

CHRONICLE

REVIEW

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

KÖZLEMÉNYEK

ÉLETRAJZOK

KRÓNIKA

SZEMLE

Múltunk
ISSN 0464–476X
Szerkesztőség: Párttörténeti Intézet, 1054 Budapest V., Alkotmány u. 2. Telefon: 114-866. Kiadja a Kossuth Könyvkiadó. A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Kiadóhivatal: VI., Révai utca 16. Telefon: 116-660. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési Irodánál (Helir). Budapest XIII., Lehel u. 10/a. 1134, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj egész évre 128,– Ft, egyes szám ára: 32,– Ft. Megjelenik évente négyszer. 89/3972 Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató.

Ára: 64 Ft

INDEX: 25 700

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 07460 5273

